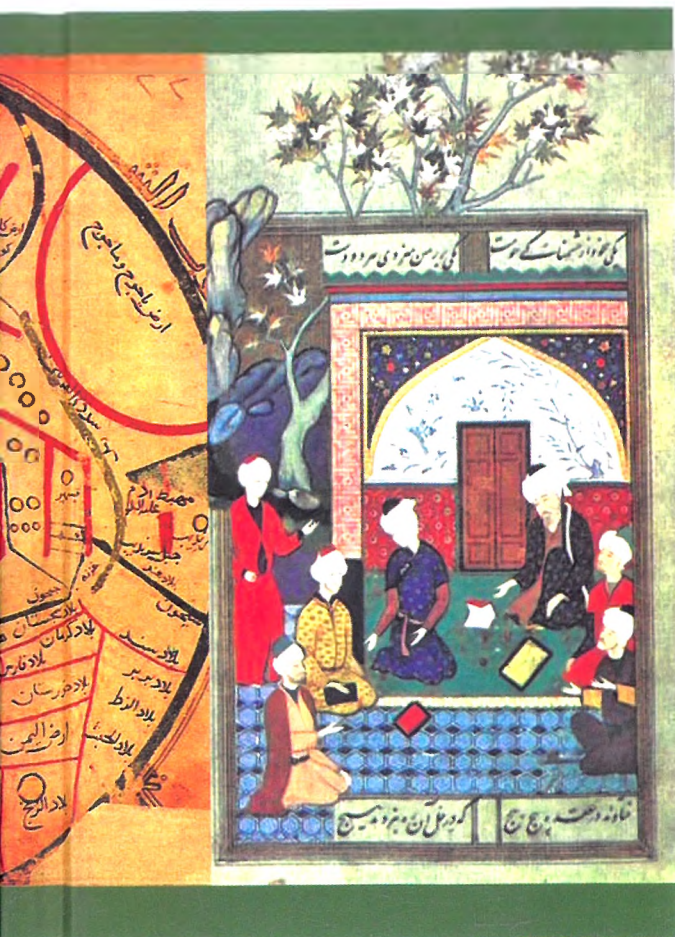




ЕЖЕЛГІ ДӘУІР ӘДЕБИЕТІНІҢ АНТОЛОГИЯСЫ



Қарахандықтар дәуіріндегі әдеби
жәдігерлер (IX-XII ғғ.)



2

ТОМ





«Ұлы дала жауһарлары» сериясы
Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті –
Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры»
еңбегінде көтерген бастамасымен «Рухани жаңғыру»
мемлекеттік бағдарламасының аясында жүзеге асырылды

**«ҰЛЫ ДАЛА ЖАУҺАРЛАРЫ» СЕРИЯСЫНЫҢ
РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚАСЫ**

Көшербаев Қ.Е., кеңес төрағасы

Әлібекұлы А.

Дербісәлі Ә.Б.

Қалиева А.Қ.

Қасқабасов С.А.

Қирабаев С.С.

Қорабай С.С.

Қыдыр Т.Е.

Матыжанов К.І.

Сағындықұлы Б.

Хамраев А.Т.

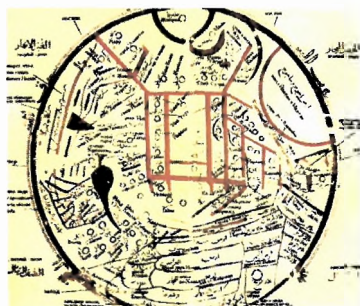
Ыбыраев Ш.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ

М.О.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ

Ежелгі дәуір әдебиетінің антологиясы

БЕС ТОМДЫҚ



ҚАРАХАНДЫҚТАР ДӘУІРІНДЕГІ ӘДЕБИ ЖӘДІГЕРЛЕР (IX-XII ғғ.)

2-том

Алматы, 2020

УДК 94(574)
ББК 63.3(5Қаз)
Қ 23

**Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым комитетінің тапсырысы бойынша шығарылды**

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының
Ғылыми кеңесі ұсынған

Томның редакция алқасы:

К.І.Матыжанов (жалпы редакциясын басқарған), С.С.Қорабай (жауапты редактор),
Т.Е.Қыдыр (жауапты шығарушы), Б.Нұрیمان, А.Жұматаева (редактор).

Пікір жазғандар:

Филология ғылымдарының докторы, профессор Б.Тухлиев
Филология ғылымдарының кандидаты Г.Құрманғали

«Ұлы дала жауһарлары» сериясы. «Ежелгі дәуір әдебиетінің антологиясы»: Бес
Қ 23 томдық. / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Т.Е.Қыдыр, Б.Нұрیمان.
Алматы: «Evo Press», 2020.

ISBN 978-601-7588-23-6

Т.2: Қарахандықтар дәуіріндегі әдеби жәдігерлер (IX-XII ғғ.) - 2020. - 560 б.

ISBN 978-601-7588-77-9

«Ұлы дала жауһарлары» сериясы. «Ежелгі дәуір әдебиеті» антологиясының 2-томына
Қарахандықтар дәуірінде жазылған әдеби жәдігерлер еніп отыр.

Кітаптың электронды нұсқасын көрсетілген QR код арқылы танымал порталдар мен
сайттардан жүктеп алуға болады.

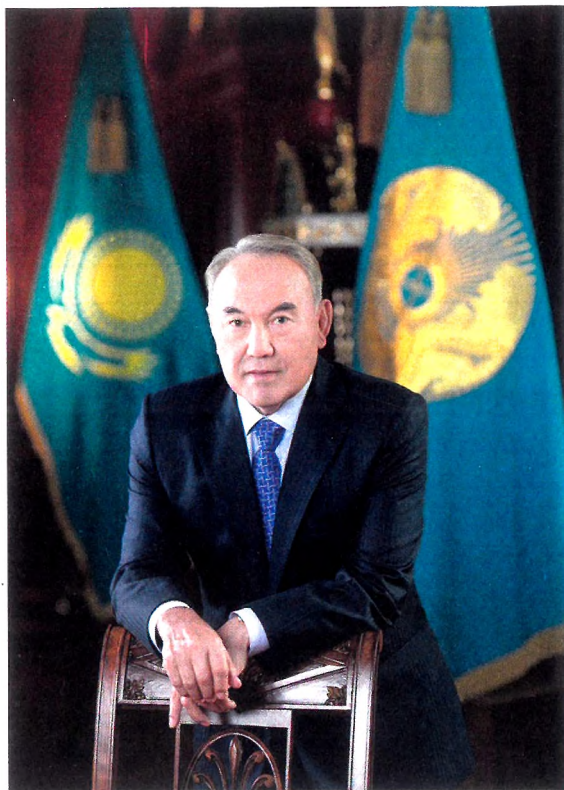
Антология мектеп оқушыларына, жоғары және арнаулы оқу орындарының
студенттеріне, әдеби мұраны қастерлейтін қалың оқырман қауымға арналған.

УДК 94(574)
ББК 63.3(5Қаз)

ISBN 978-601-7588-23-6

ISBN 978-601-7588-77-9

© М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер
институты, 2020



Ұлы дала әл-Фараби мен Ясауи, Күлтегін мен Бейбарыс, әз-Тәуке мен Абылай, Кенесары мен Абай және басқа да көптеген ұлы тұлғалар шоғырын дүниеге әкелді.

Сондықтан біз біріншіден, атақты тарихи тұлғаларымыз бен олардың жетістіктерінің құрметіне ашық аспан астында ескерткіш-мүсіндер қойылатын «Ұлы даланың ұлы есімдері» атты оқу-ағарту энциклопедиялық саябағын ашуымыз керек.

Екіншіден, мақсатты мемлекеттік тапсырыс ұйымдастыру арқылы қазіргі әдебиеттегі, музыка мен театр саласындағы және бейнелеу өнеріндегі ұлы ойшылдар, ақындар және ел билеген тұлғалар бейнесінің маңызды галереясын жасауды қолға алу қажет..

Үшіншіден, еліміздің тарихи кезеңдерін кеңінен қамти отырып, «Ұлы Дала тұлғалары» атты ғылыми-көпшілік серияларды шығарып, тарату жұмыстарын жүйелендіру және жандандыру қажет.

*Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы
Н.Ә.Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласынан*

МАЗМҰНЫ

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚАДАН	8
ӘБУ НӘСІР ӘЛ-ФАРАБИ	14
Аудармасы	16
Факсимилесі	34
МАХМҰТ ҚАШҚАРИ	37
Аудармасы мен транскрипциясы	42
Факсимилесі	88
ЖҮСІП БАЛАСАҒҰН	98
Аудармасы	101
Транскрипциясы	161
Факсимилесі	226
АХМЕТ ЖҮЙНЕКИ	236
Аудармасы	238
Транскрипциясы	258
Факсимилесі	278
АХМЕТ ИАСАУИ	288
Аудармасы. <i>Диуани хикмет</i>	292
Транскрипциясы	345
Факсимилесі	391
Аудармасы. <i>Миратул-қулуб</i>	401
Транскрипциясы	407
Факсимилесі	410
СҮЛЕЙМЕН БАҚЫРҒАНИ	413
Аудармасы. <i>Хикметтер</i>	416
Транскрипциясы	444
Факсимилесі	465

Аудармасы. <i>Ақырзаман</i>	475
Транскрипциясы.....	482
Факсимилесі	489
Аудармасы. <i>Мигражнама</i>	492
Транскрипциясы.....	508
Факсимилесі	523
Аудармасы. <i>Бибі Мәриям</i>	526
Транскрипциясы.....	533
Факсимилесі	540
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР	543
РЕЗЮМЕ	548
ABSTRACT	554

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚАДАН

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің «Ежелгі, ортағасыр кезеңіндегі жазба әдеби ескерткіштерді өңдеу және зерттеу, ежелгі дәуір әдебиетінің антологиясын дайындау» мемлекеттік тапсырысы шеңберінде орындалатын бес томдық «Ұлы дала жауһарлары» сериясының аясында «Ежелгі дәуір әдебиеті антологиясын» дайындап жарыққа шығаруды жалғастыруда.

Елімізде алғаш рет жүйелі түрде іске асырылып отырған «Ұлы дала жауһарлары» сериясының басты мақсаты – ұлы даланың ежелгі заманнан бергі жазба мұралары мен әдеби жәдігерлерін жинақтап, жүйелеп, зерттеп жас ұрпақ назарына ұсыну, түркі халықтарына ортақ ежелгі және орта ғасыр әдеби ескерткіштерін неғұрлым толық жарыққа шығару. Антологияда: а) осы кезге дейін кітап болып басылған әдеби жәдігерлер; ә) қолжазба күйінде сақталған мұралар; б) мүлдем жарияланбай келген жазба әдеби ескерткіштер; в) түрлі себептермен тыйым салынып, осы күнге дейін ғылыми айналымға түспеген шығармалар барынша молынан жинақталады.

«Ұлы дала жауһарлары» сериясының басты ерекшелігі – ежелгі және орта ғасырларда түркі тілінде жазылған әдеби жәдігерлердің біраз бөлігі алғаш рет қазақ тіліне аударылып беріліп отыр. Әдеби жәдігерлердің мәтіндері қолжазба күйінде болсын, баспа бетінде жарық көрген күйінде болсын, түпнұсқа табиғаты барынша сақталып аударылады және еркін редакторлық өңдеуге жол берілмейді.

Оқырман қауымға ұсынылып отырған «Ұлы дала жауһарлары» сериясы «Ежелгі дәуір әдебиеті антологиясының» екінші томына IX–XII ғасырлардағы Қарахандықтар билігі тұсындағы әдеби жәдігерлер беріліп отыр.

«Ежелгі дәуір әдебиеті антологиясының» бұл томына қыпшақ даласынан шыққан ұлы энциклопедист ғалым, ойшыл Әбу Нәсір әл-Фарабидің бірнеше еңбектері енді. Бүкіл шығыс ғалымдары Аристотельден кейінгі екінші ұстазымыз деп таныған Әбу Нәсір әл-Фараби қазақ жерінде – Отырар қаласында дүниеге келген. Оқу-білім іздеумен сол кездегі Араб халифатындағы ірі білім орталығы болған Бағдатқа кетіп, Сирияда, Шам (Дамаск) шаһарында қайтыс болған. Өз ана тілі – түркі тілінен басқа араб, парсы, көне грек тілдерін жетік біліп, түрлі ғылымдар бойынша 100-ден астам еңбек жазған. Философия, жаратылыстану, математика, музыка саласында әлем таныған құнды еңбектері бар. Поэзияның табиғатын талдайтын трактат жазып, өлең де шығарған. Әл-Фарабидің көне грек философтары мен математиктерінің еңбегіне зер салып, оларды араб оқушысына

береді. Мазмұны мен көркем-стистикалық ерекшеліктері жағынан құнды бұл өлеңдер олардың авторларының көркемдік ойлау деңгейінің жоғары дамығанын дәлелдейді.

«Диуани лұғат әт-түрк» еңбегінде ғақлия және лирикалық сипаттағы өлеңдермен қатар көне түркі поэзиясының атақты кейіпкері – Алп Ер Тонға – Афрасиабтың ерлігін жырлауға арналған тамаша өлең жолдары да келтірілген. Сонымен бірге томда муназар түрінде қыс пен жаздың айтысын берген өлең шумақтары да бар. Осы айтылғанның барлығы ежелгі түркі поэзиясының жанрларға бай болып, көркемдік дамудың жоғары деңгейімен ерекшеленгендігін айғақтайды.

Ғалым осы атақты еңбегін дайындауға бірнеше жыл өмірін арнап, 1072–1078 жылдары Бағдад қаласында жазып бітірген. Түрік ғалымы Басым Аталай «Диуани лұғат әт-түрк» кітабын алғаш рет қазіргі түрік тіліне аударып, бұл еңбек 1939–1941 жылдары Түркияда 3 том болып басылып, одан кейін 1960 жылдары Ташкентте «Түрік сөздігінің» үш томдығы өзбек тілінде араб және кириллица әліпбиімен жарық көрді (Өзбек тіліне аударып, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған ғалым Салық Муталлибов). Ұйғыр тіліндегі аудармасы 1981 жылы Қытайда үш том болып жарық көрді. Ал қазақ тілінде алғаш рет 1997–1998 жылдары белгілі ақын, әдебиеттанушы-ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Асқар Құрмашұлы Егеубаевтың (1950-2006) аударуымен үш том болып жарық көрді. Осы басылым жиырма томдық «Әдеби жәдігерлер» сериясының 2007 жылы шыққан 2–4 томдарын құрады.

Томға енген «Диуани лұғат әт-түрк» еңбегі А.Қ.Егеубаев дайындаған нұсқа жарияланған 2007 жылғы басылым негізінде еш өзгеріссіз беріліп отыр.

Қазақ әдебиетінің қалыптасуы мен даму тарихында айрықша орын алатын орта ғасырлық әдеби жәдігерлеріміздің бірі – Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу білік» еңбегі. Автор оны 1069 жылы Қарахан мемлекетінің Баласағұн атты қаласында жазып бастап, 1070 жылы Қашқар шаһарында аяқтайды. Бақыт қонып, құт дарыған бақытты ел болуды арқау еткен көркем туындысын Жүсіп Қарахан мемлекетінің сол кездегі билеушісі Бұғра ханға тарту етеді. Бұл сыйды жоғары бағалаған Бұғра хан Жүсіпті өзінің «Хас хажыбы» яғни, Бас уәзірі етіп тағайындайды.

Түрік халықтарына ортақ құнды мұра саналатын «Құтадғу біліктің» бүгінге дейін Вена, Каир, Ферғана деп аталатын 3 қолжазбасы жеткен. Алғаш болып Вена нұсқасы табылып, оны 1825 жылы француз ғалымы Амедей Жауберт жариялады. Аталмыш қолжазбаны 1439 жылы Хасан Қара Сағил деген кісі Гератта көшіріп жазған. Туынды көне ұйғыр әрпімен хатқа түскен, арасында араб графикасымен жазылған бір-екі мәтін кездеседі. Екінші табылғаны араб әрпімен жазылған

Мысыр нұсқасы. Қашан хатқа түскені белгісіз. 1896 жылы Каир қаласындағы бұрынғы Хидив, бүгінгі Кароль кітапханасынан табылған. «Құтадғу біліктің» үшінші нұсқасы 1913 жылы Өзбекстанның Наманған қаласынан табылды. Оны Мұхамедхожа ишан Ләләріштің жеке кітапханасынан башқұрт ғалымы Зәки Валиди Тоған тауып жариялаған болатын. Одан соң қолжазба жоғалып кетіп, 1925 жылы өзбек ғалымы Фитрат қайта табады. Бүгінде Ташкенттегі Өзбекстан Ғылым академиясының Әбу Райхан Бируни атындағы шығыстану институты жазба мұралар кітапханасының сирек қолжазбалар бөлімінде 1809 нөмірде сақтаулы.

«Құтадғу біліктің» аталған үш нұсқасынан бөлек жекелеген бәйіттері де табылды. Олардың бірі Анкара кітапханасынан, екіншісі көне Сарайшық қаласында жүргізілген қазба жұмыстары кезінде шықты.

Антологияға Мысыр нұсқасы алынып, жәдігердің 1921–2956 арасындағы бәйіттердің транскрипциясы мен мағыналық аудармасы берілді. Мәтінді аударған – PhD Бекарыс Нұриман.

Түркі жазба әдебиеті жәдігерлерінің бірі – «Һибәтул-хәкаик». Шығарма авторы – Ахмет Жүйнеки. Көне Түркістан шаһарының төңірегіндегі Жүйнек қыстағында туған. Шығарма бастан-аяқ үгіт-насихаттан тұрады. Аллаға мадақ, пайғамбарға салауат және төрт әділ халифқа арнаумен басталған бұл шығармада сабырлық, қанағатшылдық, аз сөйлеп, көп тындау, білімге құштарлық, халалдан табыс тауып, харамнан бас тарту секілді адамершілік негіздері жырланған.

«Һибәтул-хәкаик» (кейде «Әтибәтул-хәкаик» деп те аталады) – түркі жазба тілінде алғаш дүниеге келген санаулы әдеби жәдігердің бірі болғандықтан да, түркітанушылардың бұл шығармаға деген қызығушылығы арта түскен. Туындыны әр жылдары Ф.Көпрүлу, В.Радлов, Е.Бертельс, С.Малов, Ә.Нәжіп, Н.Асим, Й.Дени, Р.Арат, Қ.Махмудов, Ә.Құрышжанов, Б.Сағындықұлы секілді ғалымдар зерттеп, шығарманың авторы, тілі, нұсқалары, дүниеге келген кезеңі секілді өзекті мәселелер төңірегінде өз пікірлерін білдірген. Осы аталғандардың ішінде Р.Арат пен Н.Асим шығарманы бүгінгі түрік тіліне тәржімаласа, Қ.Махмудов өзбек тілінде жариялады. Ал, бұл шығарманы қазақ оқырмандарына жақыннан таныстырған Ә.Құрышжанов пен Б.Сағындықұлы болды. Сондай-ақ Г.Құрманғалиева Ахмет Жүйнеки мұрасын әдеби тұрғыдан зерделеп, кандидаттық диссертация қорғады.

Қарахандықтар билігі тұсында жазылған бұл әдеби жәдігердің бүгінгі ғылымға белгілі үш толық нұсқасы мен үш үзіндісі бар (Самарқант, Ыстанбұл, Анкара, Берлин нұсқалары).

Антологияға жәдігердің Топкапы сарайындағы (Ыстанбұл) нұсқасы алынып, қазақ тіліне аударылып берілді. Дайындаған – филология ғылымдарының кандидаты Төрәлі Қыдыр.

Орта ғасырлық түркі жазба әдебиетінде Қожа Ахмет Иасауи шығармасының алар орны ерекше. Оның қаламынан туған сопылық сарындағы шығармалар тек, қазақтың ғана емес, барша мұсылман түркілердің ортақ рухани мұрасына айналған.

Ақынның қай жылдары туғандығы туралы нақты дерек жоқ. Бірақ кейбір зерттеулерде ақынның 1083 жылы туып, 1166-1167 жылдары қайтыс болғандығы айтылады. Десек те Иасауидің 120 жыл өмір сүргендігін алға тартып, 1103-1228 аралығында ғұмыр кешкен дейтіндер де бар.

Орта ғасырлық түркі мұрасын зерттеушілердің ішінде Иасауи шығармаларына соқпай кеткені некен-саяқ. Ол туралы Батыс пен Шығыстың түркологтары бірнеше еңбектер жазды. Ф.Көпрулүнің «Түрік әдебиетіндегі алғашқы мутасу-уфтар» деген кітабынан бастау алатын иасауитанушылар қатары К.Эраслан, М.Узун, М.Тахрали, С.Улутоғ, Н.Йилмаз, Х.Бидже, М.Демиржи, М.Тайши, Х.Алтинташ, Н.Зейбек секілді ғалымдармен толықты. Кешегі Кеңес одағы құрамында болған елдерден Ә.Нәжіп, Н.Маллаев, И.Хаққұл, С.Сайфулла, Н.Хасан, Г.Хусайнов сынды өзбек, башқұрт әдебиеттанушылармен бірге, М.Жармұхамедов, С.Дәуітұлы, З.Жандарбек, А.Ахметбекова, Д.Кенжетай, А.Әбдірәсілқызы, Т.Қыдыр сияқты қазақ иасауитанушылары да ақын мұрасын зерттеп, тың талдаулар жасағанын ерекше айта кеткен жөн.

Кемелдікті жырлаған ақын мұрасы әдеби, тілдік һәм философиялық тұрғыдан зерттеліп, зерделеніп келеді. «Диуани хикметтің» бірнеше рет ғылыми және көркем аудармасы жасалып, оқырман назарына ұсынылды. Солардың қатарында М.Жармұхамедұлы, С.Дәуітов, М.Шафиғов, Ж.Әбдірашев, Е.Дүйсенбайұлы, Ә.Жәмішев, Қ.Қари, Ғ.Қамбарбекова, Б.Сағындықов, Х.Иманжанов, Ә.Ибатов, З.Жандарбек, А.Нұрманова, Ә.Бөкебаев секілді ақындар мен ғалымдардың есімдері зор құрметпен аталады. Орта ғасырда түркі жазба тілінде дүниеге келген шығарманы ақындар көркем сөзбен жеткізсе, ғалымдар ғылыми аудармасы мен транскрипциясын жасады.

Антологияға ақынның «Диуани хикмет» атты шығармасынан үзінділер 1904 жылы Қазанда басылған литография бойынша берілді. Аударған – ф.ғ.к. Төрәлі Қыдыр. Сондай-ақ, Иасауиге телініп жүрген, ақынның шәкірттерінің бірі – Мұхаммед Зарнұқи тарапынан хатқа түскен «Миратул-қулуб» атты шығарманың алғашқы бөліктері түпнұсқадан қазақшаға тәржімаланды. Аударған – докторант Хамидулла Таджиев.

Қарахандықтар билігі тұсында өмір сүрген ақындардың бірі – Сүлеймен Бақырғани. Заманында «Хакім ата» лақабымен танымал болған ол (1091–1186 жж.) бүгінгі Қарақалпақ жеріндегі Бақырған кентінде дүниеге келген. Бар ғұмырын Хақ жолына арнаған ақын түркі сөз өнерінің дамуына өз үлесін

косты. Оның қаламынан жүзден аса даналық сөз, сондай-ақ «Ақырзаман», «Мигражнама», «Исмайыл қиссасы», «Бибі Мәриям», «Жарты алма» секілді дастандар дүниеге келген.

Бақырғани мұрасын әр жылдары Ф.Көпрүлү, Н.Маллаев, К.Ераслан, И.Хакқұлов, С.Рафиддинов, Х.Сүйіншәлиев, Б.Кенжебаев, Н.Келінбетов, Т.Қыдыр секілді ғалымдар зерттеп, ақын шығармаларының көркемдік ерекшелігі мен оның түркі халықтары тарихындағы мәдени құндылығы туралы өз пікірлерін білдірген.

Ақын шығармалары кезінде көп тарағандықтан да, ақын мұрасын бүгінде әлемнің көптеген кітапханаларынан кездестіруге болады. Десек те Бақырғани шығармаларын толық қамтитын ең үлкен қолжазбалардың бірі – ҚР Ұлттық кітапханасының қолжазбалар бөлімінде сақталғанын ерекше атап өткен жөн.

Біздің заманымызға дейін кәтіптердің көшірген қолжазбалары арқылы жеткен ақын мұрасын жариялау ХІХ ғасырдың орта тұсынан бастап мықтап қолға алынды. Алғаш рет 1846 жылы Қазан университетінде қадим әліппесімен басылған Бақырғани шығармалары бертін келе жалпы көлемі он алты рет жарық көрді. Кешегі Кеңес заманында түркі халықтарының әдебиет тарихына қатысты томдар мен жинақтарда ақын хикметтерінен үзінділер жарияланды. ХІХ-XX ғасырларда басылған литографиялық ескі кітаптар негізінде Ташкент (1991 ж.) пен Қазанда (2000 ж.) қайта басылды.

Антологияға Бақырғанидың кейбір хикметтері түпнұсқадан аударылып берілді. Дереккөз ретінде ҚР Ұлттық кітапханасының қорындағы ең көне әрі сенімді қолжазбалардың бірі – Бақырғани хикметтері атты қолжазба алынды. Әрі бұл қолжазба ЮНЕСКО-ның тізіміне енгендігімен ерекшеленеді. Сондай-ақ, Бақырғанидың «Ақыр заман кітабы», «Бибі Мәриям», «Мигражнама» атты дастандары да антологияға берілді. Дастандарын баспаға дайындауда тасбаспа кітаптар пайдаланылды. Бақырғани еңбектерін түспұсқадан қазақ тіліне аударып, томға дайындаған – филология ғылымдарының кандидаты Төрәлі Қыдыр.

Том соңында пайдаланылған әдебиеттер мен орыс, ағылшын тілдеріндегі түйіндемелер берілді.

ӘБУ НӘСІР ӘЛ-ФАРАБИ

Әлемге «Муаллимус-сәни» яғни «Екінші ұстаз» ретінде танылған Әбу Нәсір әл-Фараби (870–980) қазақ жерінде – ежелгі Фараб, бертінгі Отырар қаласында дүниеге келген. Оқу-білім іздеумен сол кездегі Араб халифатындағы ірі білім орталығы болған Бағдатқа кетіп, Сирияда, Шам (Дамаск) шаһарында қайтыс болған. Бірнеше түркі тілдерінен басқа араб, парсы, көне грек тілдерін жетік біліп, түрлі ғылым салалары бойынша 100-ден астам еңбек жазған. Философия, жаратылыстану, математика, музыка саласында әлем таныған құнды еңбектері бар. Поэзияның табиғатын талдайтын трактат жазып, өлең де шығарған. Әл-Фарабидің көне грек философтары мен математиктерінің (Платон, Аристотел, Эпикур, Александр Афродизий, Зепон, Евклид, Птоломей, Порфирий) еңбегіне зер салып, оларды араб оқушысына түсіндіруге тырысуы, грек ойшылдарының философиялық пікірлерін жаңаша дамытуы, энциклопедиялық білімін жан-жақты жұмсауы әл-Фарабидің Қайта өрлеу (Ренессанс) дәуірінің ғылым саласындағы қайнар бастауында тұрған тұлға екенін көрсетеді.

Оның «Ғылымды жіктеу» («Ихсә әл-‘улум»), «Әріптер кітабы» («Китәб әл-хуруф»), «Ғылымның шығу тарихы» («Китәб мәрабит әл-‘улум»), «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы» («Әрә әл-әһл әл-мәдинәт әл-фәдилә»), «Дүниедегі қозғалыстардың тұрақтылығы», «Музыканың үлкен кітабы» («Китәб әл-мусикә әл-кәбир»), «Өлең өнерінің қағидалары туралы трактаты» («Рисәлә фи қәуәнин синә’әт әш-ши’р»), «Логика кітабына кіріспе» («Кутуб әл-мәнтик»), «Мемлекет қайраткерлерінің нақыл сөздері» («Фусул әл-мәдәни») т.б. еңбектері – ғылым тарихында өзіндік орны бар дүниелер.

Әбу Нәсір әл-Фараби өз заманына белгілі ғылым салаларының бәріне дерлік қалам тартқан. Кейінгі ғалымдар оның зерттеу салаларын төмендегіше жіктеген:

- логика және оның тараулары (силлогистика, диалектика, софистика және т.б.);
- математика және оның тараулары (арифметика, геометрия, оптика, механика, музыка және т.б.);
- метафизика және оның тараулары (табиғи және иләһи ғылымдар);
- азаматтық ғылым және оның тараулары (әлеуметтану, ел басқару, фикһ (юриспруденция), кәләм (теология) және т.б.);
- тіл білімі және оның тараулары (грамматика, дұрыс жазу, поэтика, сөз өнері және т.б.).

Энциклопедист-ғалымның артында қалған мол ғылыми мұрасын кейінгі ғалымдар зерттеп, көптеген еңбектер жазған. Батыс һәм Шығыс ғалымдарын айтпағанның өзінде, А. әл-Машани, А.Қасымжанов, А.Көбесов, Ә.Дербісәлиев, І.Жарықбаев, К.Таджикова, Ж.Алтаев секілді қазақ ғалымдары да фарабитануда өзіндік үлестерін қосты.

Әл-Фарабидің поэтика, риторика туралы ғылыми еңбектерінің қазақ әдебиеттану ғылымында алар орны ерекше. Ақындардың қасиеттері, өлең өрнегінің өзіндік ерекшелігі, жанрлар табиғаты, әдеби терминдер мен ұғымдар туралы тұжырымдары әлі күнге дейін өзектілігін жоғалтқан жоқ.

Антологияға әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» («Әрә әл-әһл әл-мәдинәт әл-фәдилә») еңбегінің кейбір бөлімдері мен «Сөз өнері» («Сән'әт әш-ши'р»), «Ақындардың өлең жазу өнерінің қағидалары туралы» («Рисәлә фи қәуәнин синә'әт әш-ши'р») рисалалары (трактаттары) қазақ тіліне аударылып беріліп отыр. Аударған – ф.ғ.к., шығыстанушы Төрәлі Қыдыр.

АУДАРМАСЫ

ҚАЙЫРЫМДЫ ҚАЛА ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ КӨЗҚАРАСЫ

Қала-мемлекет қоғамының басшысы туралы сөз

Адам денесінің ағза басшысы өз табиғатына байланысты басқа ағзаларды басқарады. Сондықтан да ол – ең ұлық және мәртебелі ағза. Басқа мүшелер оған мойынсұнады және өздерінен төмендегіге қарағанда толығырақ әрі кемелдеу. Жүрек өзінен төмендегі ағзаларды басқарады, олар да өзінен төмендегі ағзаларды басқарады. Қала-мемлекет қоғамының басшысы ең кемелденген басшы. Ол өз жанындағы ағзаларды басқарады. Олар өз кезегінде өз қол астындағы мансап иелерін басқарады. Басшыға мойынсұнушы, оған жақын ағзалар да кемелденген (өз міндетін жақсы білуші және жоғары деңгейде орындаушы бастықтар) болуы тиіс, өзінен төменгі басшыларды жақсы жолға сала білуші, ақылды болуы керек.

Адам денесінің ағза басшысы – жүрек басқа ағзалардың болмысын, тіршілігін, тәртіппен, бір өлшемде істеуін қадағалайды. Денедің бір ағза ауруға шалдықса, жүрек – ағза басшысы оның жағдайын, іс-әрекетін түзетуге көмектеседі. Қала-мемлекет қоғамының басшысы да қол астындағы бірер мүшенің іс-әрекеті бұзылса, жолдан шықса, қала-мемлекет басшысы оның іс-әрекетін түзейді.

Ең төмендегі ағзалардың ісіне қатысты олардан жоғары орта буындағы ағзалардың ісі, қызметі маңызды, жауапты, (ал) бұларға қарағанда жоғары (жүрекке жақын) ағзалардың ісі, қызметі одан да маңызды, жауапты. Қала-мемлекет басшысы, бастығының міндеті, қызметі маңызды әрі ең жауапты.

Қала-мемлекет қоғамын басқарушылардың ізет-құрметі мәселесінде де, (міне – Т.Қ.) осындай. Қарапайым халыққа қарағанда төмен дәрежедегі мансап иелері құрметті, оларға қарағанда орта буындағы басшылар құрметті, (ал) қала-мемлекет басшысы олардың баршасынан да ізет-құрметке лайық. Ең кіші буын, ең төменгі дәрежелі ағзалардың да өзіне жараса ізет-құрметі болады.

Адамның бойындағы маңызы ең төмен ағзалар, мысалы, қуық немесе ең төменгі ішектің ісі де, денсаулықтың қызметі үшін пайдалы. Және маңызы төмен дегенде оңай атқарылатын істер де назарға алынады. Қала-мемлекет қоғамында да әрбір ортаның өз басшысы бар, сол басшылар да қала-мемлекет қоғамының түрлі бөліктерін жалпы мемлекеттің пайдасы жолында өзара ауызбіршілік, тәртіп болу жағын қамтамасыз етеді.

Дүние, әлем құрылымында да осындай жүйе бар. Бірінші себептің барша жаратылыстарға басшылығы да қала-мемлекет басшылығының өз қол астындағы көшбасшы ағзаларына деген қарым-қатынасына байланысты. Бірінші

себепке ең жақыны – мәдуниятсыз¹ жаратылыстар (рухтар, періштелер және т.б.), олардан төменіректе аспан денелері (жұлдыздар, ғаламшарлар), олардан төменіректе материалды жаратылыстар тұрады. Солардың баршасы Бірінші себепке жақын болуға тырысады, мүмкіндігінше оған еліктеп іс-әрекет жасайды. Осы істерде барша жаратылыс өз дәрежесі, міндетіне жараса әрекет жасайды. Төменгі дәрежедегі жаратылыстар өзінен жоғарырақ дәрежелі жаратылыстарға жақын болуға тырысады. Ең жоғарғы дәрежелі жаратылыс (адамдар) өздері мен Бірінші себеп ортасында делдалдар болуын қаламайды. Бірінші себептің (Тәңрі) мейірімімен көркем ахлақ, қасиеттер, қабілеттер сыйланған жолбасшылар өз іс-әрекетінде Бірінші себептің әмір еткенін, жоғары мақсатты көздейді және бұл істерде Одан күш-қуат (және құдірет) алады. Қайырымды адамдар қаласының көшбасшысы да міне сондай, Алла Тағала қалап, назар салған кемел адамдар. Қала-мемлекеттің басқа мүшелері да басшы, көшбасшы алдына қойған мақсатына жету үшін әрекет етеді.

Кез-келген, әрқандай адам қала-мемлекетке басшылық жасай алмайды. Көшбасшы болудың алғашқы екі шарты бар:

1. Адамның болмысында көшбасшылық қабілеті (рухани және ақылды) болуы керек;

2. Ондай адам жоғары лауазымды, адами қасиеттері, қабілеттерімен халық арасында құрметке ие болуы тиіс. Көшбасшылық саласында тәжірибе жинақтау да қажет.

Көптеген өнерді білген адам көшбасшылыққа қызықпайды, себебі өнер иелері елге қызмет етуші болады. Өнер иелеріне де біреу көшбасшылық қылу керек, осы көшбасшы сол кәсіп-өнерде шебер, ұста болады. Кейбір өнер иелері тек қана басқаларға қызмет қылады. Әр қандай өнер иесі қайырымды адамдар қаласына көшбасшылық етуде ептей алмайды.

Көшбасшылық өнері дегеніміз – көшбасшыға басқа өнер иелері де мойынсұнады. Басқа өнер иелерінің мақсаттары – қала-мемлекет көшбасшысының мақсаты үшін қызмет қылу. Көшбасшы болса ақыл-ой қуатының арқасында жан-жақты кемелденген, ең жетілген адам болуы керек. Оның ұшқыр ақылы барша саланың мән-мағынасын толық білуі шарт.

Кемелденген адамның қабілетіндегі ақылмен ойлау қуатымен амалдағы ақылға, содан соң амалдағы ақылды белсенді ақылға жақындатады. Белсенді ақыл иесі – зерек, марапатқа лайық кемелденген адамдар ақылы болып, ол материалдыққа байланбаған, руханият әлемі биік, кемел ақыл иесі болып табылады.

¹ Дүниеге тән емес, мына дүниеден тысқары.

Ондай адам – адамзаттық кемелденудің шыңына шыққандықтан да, ең ұлы бақытқа қол жеткізген адам. Оның рухы белсенді ақылмен байланғандықтан да, ол барша адамды шынайы бақытқа жетелейді. Ондай адам – ақыл, рухани және физикалық жағынан да ең бақуат адам.

Қайырымды қала басшысының Қасиеттері туралы сөз

Ондай қалаға басшы болатын адам (Алладан басқа) ешкімге мойынсұнбауы керек. Қайырымды қаланың бірінші басшысы сол қаланың тұрғындарына имамдық қылушы ақылды кісі болып, ол болмысынан он екі қасиетті өзінде жинақтаған болуы керек. Қайырымдылар қаласының басшысы, әуелі он екі мүшесі сау болып, өзіне жүктелген міндеттерді орындауда ешбір дене мүшесі кедергі келтірмеуі керек. Қайта ол денсаулығының арқасында ол міндеттерді оңай атқаруы тиіс.

(Екінші), ондай қаланың басшысы жаратылысынан алғыр парасат иесі болып, сұхбаттасының сөздерін, пікірлерін тез түсініп, тез ұғып алуы, сол саланың жалпы мәселесін айқын елестете алуы қажет.

(Үшінші), есте сақтау қабілеті жоғары, ол түсінген, көрген, естіген, түйген нәрселерді жадында бастан-аяқ сақтауы, барша сипаттарын ұмытпауы тиіс.

(Төртінші), ол зейіні өткір, алғыр болып, әр қандай нәрсенің білінер-білінбес белгілерін және сол белгілер нені білдіретінін тез байқап, сезе білуі қажет.

(Бесінші), ол өз ойын анық жеткізе алу мақсатымен шешен сөйлей білуі керек.

(Алтыншы), ол (ұстаздардан) тәлім алуға, білім мен мағрифатқа қызығуы, оқып-үйрену барысында әсте шаршамайтын, оның машығынан қашпайтын болуы қажет.

(Жетінші), тамақ жегенде, ішімдікте, әйелдерде жақындауда ашкөз емес, керісінше, өзін тия алатын болуы, (құмар және басқа) ойындардан ләззат алу-дың алыс болуы тиіс.

(Сегізінші), ол хақ пен ақиқатты, әділ мен шыншыл адамдарды жақсы көретін, өтірік пен өтірікшілерді жаман көретін болуы қажет.

(Тоғызыншы), ол өз қадірін білетін және ар-ұятты болуы, пендешіліктерден жоғары тұратын, туа бітті жігерлі болып, ұлы істерге талпынуы қажет.

(Оныншы), бұ дүниенің малына, динар мен дирхемдеріне қызықпайтын болуы тиіс.

(Он бірінші), болмысынан әділетсүйгіш болып, әділ адамдарды сүйетін, зұлымдық пен озбырлықты, жауыз бен басқыншыларды жаман көруші, өз адамдарына да, бөгде жандарға да ақиқат сыйлаушы, баршаны әділдікке шақырушы,

наһак жәбірленгендерге қол ұшын созушы, баршаға жақсылықты және өзі сүйген сұлулықтарды (өзгелерге де – Т.Қ.) лайық көре білуі керек. Өзі хақ іс алдында қыңырлық қылмастан, әділ болған қалпы әрқандай әділетсіздік пен зорлыққа төзімсіз болуы керек.

(Он екінші), өзі қажет деп тапқан іс-шараларды іске асыруда қатты, берік, батыр, жігерлі болуы, қорқақ және тұрақсыздықтарға жол бермеуі қажет.

Міне, осы барша қасиеттердің бір адамда жинақталуы қиын, егер ондай тума қасиеттер иесі болған адамдар өте аз кездеседі және олар сирек адамдар. Егер де қайырымдылар қаласында сондай кемел адам табылып жатса, онда жоғарыдағы қасиеттердің алтауы немесе бесеуі кемел тапса да, оның ақыл мен зеректікте теңдессіз болғандықтан да, қайырымдылар қаласына басшылық ете алады. Кей уақыттарда қайырымдылар қаласында ондай адам жоқ болып қалғанда да, міне сол имам (басшы) немесе оның ізбасарлары (егер осы имамнан соң бірінен кейін бірі басшы болса) шығарған тәртіп пен заңдарға амал қылынады.

Бірінші имамның орнына келген кейінгі көшбасшыда да жоғарыда айтылған қасиеттер жас кезінен жинақталған болуы қажет. Міне сонда бұл кейінгі имамда және алты қасиет болуы керек:

Бірінші – данышпандық;

Екінші – алғашқы имамдар орнатқан тәртіп пен заңдарды есінде жақсы сақтап, соларға амал ету үшін жақсы жады иесі болуы;

Үшінші – егер алғашқы имамдар дәуірінен бірер (немесе бірнеше) салаға қатысты заң қалмаған болса, ондай заңды ойлап табу қабілетіне ие болуы;

Төртінші – қазіргі шынайы жағдайды тез байқап, келешекте орын алатын, алғашқы имамдар ойламаған оқиғаларды алдынан көре білу үшін көрегендік қасиеттерге ие болуы. Мұндай қасиет оған халықтың жағдайын жақсартуда қажет болады;

Бесінші – алғашқы имамдар орнатқан заңдарға, сондай-ақ, алдыңғылардан ғибрат алып, өзі жасап шығарған заңдарға халық бағыну үшін иландыра сөйлейтін шешендік қасиетке ие болуы;

Алтыншы – қажет жағдайларда соғыс істеріне шебер басшылық жасай білу үшін айтарлықтай күш иесі болуы, және соғыса білуі, және әскербасы ретінде ұрысқа басшылық қылу үшін әскери өнерді жақсы білуі.

Егер де осы қасиеттердің бәрін өзіне жинаған бір адам табылмаса, онда екі адам бірлесіп, осы қасиеттерге ие болса (яғни, бірі – данышпан, екіншісі – қалған қасиеттердің иесі болса), сол екеуін қайырымдылар қаласына басшылыққа қою керек.

Егер де бір топ адам бірге осы қасиеттерге ие болса (яғни, бірінде анау, екіншісінде мынау, үшіншісінде және басқа қасиеттер болса), міне сол

қайырымдылар тобын ел басшылығына қою керек. Осы топ мүшелері бірлесіп, өзара келісіп әрекет жасаса, әр бірі қайырымды басшы болуы мүмкін. Егер де бір уақытта қайырымдылар қаласында басшылық етіп жатқан бір немісе бірнеше адамда басқа қажет қасиеттер болса, бірақ данышпандық болмаса, қайырымдылар қаласы жақсы басшысыз қалады, мұндай қала пәлекетке ұшырайды.

Қайырымдылар қаласының қарама-қайшысы болған қалалар туралы сөз

Қайырымдылар қаласының қара-қайшысы болған қалалар:

1. Надандар қаласы;
2. Намыссыздар қаласы;
3. Айырбастаушылар қаласы;
4. Адамдар қаласы.

Бұл қала-мемлекеттердің тұғындары – кейбір адамдар да қайырымдылардың қарама-қайшысы болған адамдар.

Надандар қаласының тұрғыны бақытты болуға талпынбайды, шынайы бақыттың не екенін де білмейді. Себебі надандықтағы адамдар ешқашан бақытқа кенелмеген және бақытқа жете алмайды да. Молшылыққа келсек, надандықтағы адамдар (шынайы өркендеуді білместен) кейбірулердің алдында бақытты болып көрінетін өткінші, алдамшы нәрселерді, мал-дүниені, дене ләззаттарын, ойнап-күлуді, абырой, амал, атақ-даңқты шынайы бақыт, молшылық деп ойлайды. Сол нығметтердің әрқайсысы надандықтағы адамдар өмірінің мәні, бақыт болып көрінеді.

Шынтуайтында, (материалдық һәм рухани) нығметтердің бәрі бірге жинақталғанда ғана шынайы бақытқа қол жеткізу мүмкін. Бұл нығметтердің қарама-қайшысы – тән кеселдері, кедейшілік, рахат, ләззаттар мен құрмет, абыройдың жоқтығы – бақытсыздық болып көрінеді.

Надандықтағы қала-мемлекеттердің бірнеше түрлері бар. Солардан бірі – маңызды қажеттіліктер қаласы. Мұндай қала тұрғыны тек қана тән үшін қажет болған нәрселер: азық-түлік, ішімдік, киім-кешек, үй-жай, жыныстық ғана және осы секілді нәрселерге қол жеткізу үшін бір-біріне көмектесумен ғана шектелген адамдар.

Айырбастаушылар қаласының тұрғыны – тоқшылық пен мал-дүниеге қол жеткізу үшін бір-біріне көмектесуді өмірдің басты мақсаты деп біледі.

Қорлық және сормандайлық қала – мұндай қала тұрғыны тек қана жеп-ішуде, жыныстық қатынастан ләззат алуға, сезім рахаттары, көңіл көтеру, мас болудың барлық түріне қарай талпынады.

Данққұмарлар қаласы. Мұндай қала тұрғыны бір-бірлерін мақтауды, көкке көтеруді жақсы көреді. Оларды басқа халықтар сөзбен де, іспен де ұлықтағанды жақсы көреді. Бір-бірлерінің алдында немесе бөгделердің алдында ұлық, атак-данқты болып көрінуді қалайды.

Мансапқорлар, билікқұмарлар қаласы. Мұндай қала тұрғыны барша халықтың оларға мойынсұнуын, өздері ешкімге мойынсұнбауды қалайды. Олардың бар ойы жеңістің шарабын ішуге ғана негізделген.

Нәпсіқұмарлар қаласы. Мұндай қала тұрғынының әрқайсысы құмарлықтар тізгініне ие бола алмай, қалағанынша шаһуат нәпсілерін, төмен құмарлықтарын қандыруға талпынады.

Надандықтағы қалалардың басшылары да тура сол қалалар тұрғыны секілді. Олар өзі басқарып отырған қалаларда жоғарыда аталған өз құмарлықтарын үздіксіз қандыруға талпынады.

Надандықтағы қалалар тұрғынының шаруалары да жоғарыда айтылған мақсаттарға негізделеді.

Намыссыздар қаласының адамдары қайырымдылар қаласының адамдарындай бақытты, Хақ Тағаланы, Ол жаратқан жаратылыстарды, ақылды тағы басқа да нәрселерді біледі, және оларға сенеді. Бірақ соларға амал етпестен, жоғарыда айтқанымыздай, надандықтағы қалалардың тұрғынына ұқсап өмір сүреді.

Тұрақсыз қала. Мұндай қала тұрғынының көзқарастары және амалдағы істері алғашқыда қайырымдылар қаласы тұрғындарының көзқарастары мен істеріне ұқсас болған, алайда бертін келе бұл жұртқа бөгде идеялар біртіндеп кіріп, оның тұрғынының көзқарасын бүтіндей өзгертіп жіберген.

Адасқан қала тұрғынының пікірінше, бақытқа тек қана өлгеннен кейін жету мүмкін. Алайда бұл қала тұрғынының Алла Тағала туралы, Оның жаратқан жаратылыстары мен белсенді ақылға қажет ой-пікірлері, танымдарының шатасып кеткені соншалық, ондай ойлар адал жасауға негіз бола алмайды, бұл (шатасқан) ойлар Алла жаратқан жаратылыстардың бейнесін де көрсетпейді.

Ондай қаланың бірінші басшысы өзін Тәңірлік нұр иесі қылып көрсетеді, бірақ шынтуайтында олай емес. Ол өзінің тәңіртекстілігін дәлелдеу үшін алдау, рия, менмендікпен іс жүргізеді.

Ондай қалалардың басшылары қайырымды қала басшыларының қарама-қайшысы. Қаланы басқару әдістері де тіптен қарама-қайшы. Мұндай пікір сол қалалар тұрғынына да тиесілі.

Қайырымды қалалардың бір-бірінің орнын басқан имам-басшылары жалғыз мәңгілік басшының жалғыз рухын көзге елестетеді. Егерде көптеген сондай қалалардың басшылары бір уақытта жасаса, олар да бірге жалғыз мәңгілік билік иесін, олардың рухтары болса, жалғыз мәңгілік басшыны көзге елестетеді.

Қайырымдылар қаласының адамдарынан кейбірі барша үшін ортақ болған білімдерді үйреніп, іс жүргізеді, кейбірі тек қана белгілі бір қатардағы адамдар ғана білуі тиіс болған білімдерді үйреніп, іс жүргізумен шұғылданады. Бұл адамдардың әрқайсысы сондай жалпы және жеке білімдер мен іс-әрекеттер арқылы бақытқа қол жеткізеді. Әрбір адам бақытқа жетелеуші іс-әрекетпен қаншалықты қашық және бұрынғыдан тағы да жақсырақ шұғылдана берсе, оның көңілі, ішкі жандүниесі де соған лайық кемелденіп, толыса бермек. Шебер хаттат (көшіруші – Т.Қ.) хұснихатпен үздіксіз шұғылдана бергенінде жазуы барған сайын көркемделіп, одан өзінің де құлшынысы ояна беретіндей, кемелдікке, бақытқа жетуге талпынған адамның жүрегі де барған сайын кеңейіп, жақсылықтар жасағанына өзінің де көңілі өсіп, құлшынысы арта бермек. Ондай адамның көңілі кеңейтіндігі соншалық, енді оның рухы материалды қажеттіліктерге не құралдарға байланбай, барған сайын олардан азат бола береді және ақыры материалды жағдайдың ойраны немесе жоғалуы кемелденген рух үшін қажетсіз болып қалады.

Рух материалдықтан, қиялдардан ажырап, басқа бір болмыс түріне де кірмеген соң, ол енді болмыста көрінетін түрлі жағдайлардан да арылады. Енді бұл рухқа қатысты әрекет не тыныштықта деген пікірлерді айтуға болмайды. Енді ондай рухқа қатысты болмыссыз (яғни, сап таза) рухтарға айтылатын сипаттарды ғана қолдану мүмкін. Адам санасында материалды болмыстарға қатысты айтылатын барша нәрселерді болмыстан құтылған рухқа қатысты енді қолдану мүмкін емес. Рухтың ондай хәлін түсіну немесе суреттеу қиын әрі мүмкін емес. (Еркін болған рухтардың бір-бірінен айырмашылығы неде?). Айырмашылығы – аталған рухтардың денеде екендігінде, адам болмыстарының тұтынушылары әр түрлі болатындығы секілді рухтар да бірнеше түрлі болады. Болмыстардың хәлі өзгеруімен рухтардың да өзгеруі қалыпты жағдай. Денелердің өзгерулері шексіз болатыны секілді рухтардың өзгеруі де шексіз.

СӨЗ ӨНЕРІ

Біз сөз өнерінен хабарымыз бар көптеген халықтарға қарағанда арабтар өз өлеңдерінде бәйіттердің² соңғы жағына көбірек көңіл бөлінеді. Сондықтан да араб бәйіттері белгілі өлшемдегі шектеулі сөздермен толық та әдемі болып шығатындықтан да, оларда аз қолданылатын немесе көпшілікке белгілі сөздерді қолданумен іске асады. Сол бәйіттердегі сөздерден шығатын мағыналар сөз болып жатқан нәрсе немесе оқиғаларға ұқсас, жақын болуы шарт.

² Бәйіт – екі жол.

Сондай-ақ, сонда қолданылатын тіркестер ырғақты, белгілі бөліктерге бөлінген болуы тиіс, тіпті ондағы әрбір ырғақ, сәбәб³, уәтәдтардың⁴ саны шектелуі тиіс.

Өлеңнің әрбір ырғағында қолданылатын сөз тіркестері тәртібінің де белгіленген өлшемі болады.

Өлең бәйіттерінің әрбір бөлігінен ырғақ тәртібі мен басқа бөліктегі тәртіппен ұйқасқа құрылуы шарт. Жоғарыдағы тәртіпті ескерген жағдайда оның әрбір бөлігі оқылған уақытта олар бір-бірімен сәйкес келіп, жұмыр шығады. Әрбір ырғақта қолданылатын бәйіт сөздерінің де белгілі бір жүйесі, өз өлшемі бар. Мұнда бәйіт сөздерінің соңы да шектелген, не дауыстар алғашқы жолдағыдай не оны оқыған уақытта бірдей шығатын сөздер болуы шарт.

Бәйіттердегі сөздер де мәселе не туралы айтып жатқан болса, соның аясында қолданылуы керек. Сондай-ақ, бәйіттердің бір-бірімен ұйқасқа құрылуы да талап етіледі.

Кейбір халықтарда әуелі ән-күй жаратылып, кейін оған сәйкестендіріп өлең қосады. Мұнда өлеңнің тармақтары күйге байланғандықтан да, тіптен кейбір әріп-дабыстарға ұқсайды.

Егер де өлеңнің белгілі бір бөлігі өзара ұйқаспаса, онда ырғақ бұзылады. Яғни, өлеңдегі әріптердің біреуі түсіп қалып, ырғақтың бұзылғанына ұқсайды.

Кейбір халықтар арабтардың өз өлеңдерін әнге салғанындай, өз өлеңдеріне ән шығармайды. Алайда, өлең, тек буындардан ғана тұрады. Ал, бұл жағдай араб поэзиясындағы жағдайға қатты ұқсайды. Мұнда егер өлеңге әуен жалғанса, әуен ырғағы өлең ырғағына қайшы келеді. Нәтижесінде әнге салынған сөздің ырғағы бұзылады. Сондықтан да кімде-кім сөзге ән шығармақшы болса, өлеңнің кейбір сөздеріндегі ырғақтың бұзылуына сақ болу керек.

Көп адамдар сөздер белгілі бір бөліктерге бөлінеді, ал, бұл бөліктер өзара бір-бірімен ырғақта болады деп ойлауы мүмкін. Алайда өлең бір нәрсеге еліктеп жасалған ба, жоқ па, ол жағына назар аудармайды. Сондай-ақ, (кейбіреулер) сол өлең құрастырылып жатқан тілде қолданылатын сөздердің көркемдігі де назарға алынады, (сондықтан да) бұл сөздер белгілі әрі жеңіл болса жеткілікті деп, соған көбірек көңіл бөліп жатады. Өлеңде қолданылған сөздердің көбісі – жоғарыда шартты түрде айтылған жақтарын есепке ала отырып – өлеңнің соңында қолданылатын сөз бөліктерімен бірдей аяқталуын талап етеді. Бұл деген сөз, не бірдей әріп-дауыстардан тұратын сөздер болуы немесе екеуі де бір уақытта бірдей айтылатын сөздер болмағы шарт.

³ Сәбәб – аруз ілімінде екі буынды сөздерді айтады.

⁴ Уәтәд – аруз ілімінде үш буынды сөздерді айтады.

Алайда грек акыны Гомер өлеңдерінен байқағынымыз, ол өз өлеңдерінің соңы бірдей аяқталуына назар аудармаған («Иллиада» еркін ырғақ – гекзанетрда⁵ жазылған).

Егер сөздер бірер нәрсеге еліктеуден пайда болса, алайда олар бір әуен мен ырғаққа түсірілмеген болса, ондай сөздер тізбегі өлең деп есептелмейді, қайта оны жәй ғана өлеңді сөз деп атайды. Сондай-ақ, егер осы айтылған «өлеңді сөздер» белгілі бір ырғаққа түсіріліп, өлең тармақтарына бөлінсе, (сонда ғана) айтылған сөздер өлең деп есептеледі.

Бұрынғы ақындардың ойындағы өлеңнің жасалуы мен оның негізгі асыл өзегі де – солардан тұрады.

Өлең бір нәрсеге еліктеуден (немесе ұқсатылған – Т.Қ.) туған сөздерден тұруы керек.

Өлең белгілі бір бөліктерге бөлініп, ал бұл бөліктер (бірінен соң бірі) бірдей уақытта оқылатын болуы шарт. Өлеңнің табиғаты – жасалуында осындай бір қағида-талаптарға бағынуы айтарлықтай қажет деп есептелмеген, қайта осы бір қағидаларға бағынудың өзі өлеңнің көркем де әдемі шығуына себеп болған. Өлеңнің жасалуында қарастырылмаған міне осы екі жол, тек еліктеу мен ұқсатудың болуын ғана емес, қайта солар арқылы еліктеу мүмкін болған нәрселерді де білуді талап етеді.

Осындай қағида-талаптарға мойынсұнудың ең кішкентайы – ырғақ мәселесі.

Риторикада әсірелейтін нәрселер қолданылады. Расында да, мұндай нәрселер көпшілікке өте жақын, белгілі әрі түсінікті. Сондықтан да баяндамашылардың көпшілігі жаратылысында негізінен өлең табиғатын түсінетін қабілеті бола тұра, сөз талап еткеннен артығырақ әсірелеуді қоспақшы болғандықтан да, қателікке жол беріп отырған. Алайда олардың бұл пікірлеріне ешкім жіті назар аудармаған, қайта, керісінше олардың сондай сөздері көпшіліктің санасында өте көркемделген арнау ретінде қабылданған. Шынтуайтында олардың бұл сөздері поэтикалық ойлаудың өзі ғана, баяндамашылар мұнда тек қана сөз сөйлеу жолымен ғана бармастан, қайта (өз ойын – Т.Қ.) өлең сөзбен жеткізуді ғана таңдаған болатын.

Көптеген ақындар да өз ой-пікірлерін басқалар қанағаттанатын дәрежеде жеткізу қабілетіне ие. Олар өздерінің осы (жұртқа – Т.Қ.) түсінікті ой-пікірлерін өлең сөзбен жеткізген. Соның нәтижесінде олар (өз ойларын – Т.Қ.) көпшілікке өлеңмен жеткізгендіктен де, оны поэзиялық шығарма ретінде қабылдаған. Алайда ол бар болғаны сөзбен айтылған арнау еді. Яғни, сол ақындардың өлең сөзден бас тартып, жәй сөзбен жеткізген ой-пікірі ғана болатын.

⁵ Гекзанетр – өлең өлшемі.

Шешендер көбінесе өз сөздерінде міне, осы екі жағдайды ұштастырған еді. Көптеген ақындарда да жағдай осындай. Мысалы, өлең мен көркем ойлардың бәрі де не нәрсе туралы айтылып жатқан болса, соған барып тірелетін нәрселерден жасалған болады. Бір нәрсеге еліктеу де әрі пейілмен, әрі ой-пікірмен жеткізу жолымен де іске асырылады. Пейілмен іске асатын еліктеу екі түрлі болады: олардың бірі – адам өз қолымен бір нәрсеге ұқсаған түрді жасайды, (яғни – Қ.Т.) адам біреудің теңеуін жасап, оны белгілі бір адамға немесе басқа бір нәрсеге ұқсатпақшы болады. Немесе адам басқа бір адамның іс-әрекетіне ұқсас кимылдар жасайды.

Сөз арқылы жасалатын еліктеу дегеніміз – айтылып жатқан сол іс-әрекеттердің біреуіне ұқсатылған сөздерден жасалған немесе айтылған болуы керек. Бұл сөздер ұқсатылып жатқан сол іс-әрекеттерді меңзейді және сол нәрселерден жасалған сөз ретінде қабылданады. Міне осы іс-әрекет немесе сол нәрселердің өзінде не басқа нәрселерде болады деп қабылданады.

Сонымен, ой-пікірмен болатын еліктеу-ұқсату да екі түрлі болады: біріншісінде – еліктеу сол нәрсенің өзінде деп қабылданса, екіншісінде – бір нәрсенің барлығы басқа нәрсе арқылы қабылданады.

Бұл жағдай ғылыми тұжырым жасалғанда дәл осылай болады. Бұлардың біріншісі – нәрсенің өзінде бар екендігі туралы мәлімет береді, мысалы бейнелееу; екіншісінде болса, бір нәрсенің барлығы басқа бір нәрсенің барлығымен іске асуы туралы мәлімет береді. Мысалы, айғақ-дәлел.

Демек, бұдан белгілі болатыны, айғақта ғылыми дәлел, талас-тартыста жалпы пікірді иландыру қаншалықты маңызды болса, поэзияда ой-пікір мен суреттеу соншалықты маңызды болмақ. Кейде адамның іс-әрекеті көбірек ой-қиялдың жетегінде кетіп жатады. Яғни, адам бір нәрсені басқа нәрседе бар деп ойлайды. Соның нәтижесінде сол нәрселердің барлығын сезім мен дәлел айғақтағанда және оның сол нәрседе барлығына сеніп, солай жасауы мүмкін. Тіпті бұл істе оның барлығы жалған болып, тек қана ойға алынған жағдайда да бұл іс-әрекет – пейілді амалға асырады. Сондықтан да, егер бір жынды бір нәрсеге назар салса, сол нәрсе оның жақсы көрмейтін нәрсесіне ұқсайтын болса, онда ол оның санасында сол сәтте-ақ бұл нәрсеге деген жеккөрушілік сезімі пайда болады, деп адамдар босқа айтпаса керек. Сонымен әлгі адам сол нәрседен өзін сақтап, алыстау жүруге тырысады. Шынтуайтында, бұл нәрсенің өзі сол ойлағандай жан-жан нәрсе болмауы да мүмкін.

Ойлау кезінде еліктеу қолданылған сөздерді естіген адамда да міне сондай жағдай пайда болады. Сонда ол бір нәрседе басқа бір нәрсенің бейнесін көз алдына елестетеді. Бұл дегеніміз – ол нәрсені бұл адам бұрын өз көзімен көрген болуы, сондықтан да ол нәрсенің бейнесі оның көз алдына келген боулы да мүмкін.

Егер де сонда ол адамға бір нәрсенің өзін сөзбен суреттеп берілсе, онда сол сөз – ой-пікірлерде өзі ілгері елестетіп жүрген басқа нәрселердің бейнесін көз алдына алып келеді. Осылайша сол сөз – ой-пікірлерде қолданылатын әрбір нәрсенің ішінде жақсылық не жамандық, әділетсіздік және озбырлық, немесе адалдықты суреттегеніне ұқсап кетеді. Сонымен адамның іс-әрекеті көбірек өзінің қиялына байланысты болады. Алайда, көбінесе оның білім мен түйсігі қиялдағы нәрселерге керісінше келіп те шығады. Ондай жағдайда оның іс-әрекеті өз білім мен түйсігіне емес, қайта қиялына қарай әрекет етеді.

Ендеше, қиялға келген сөздерден көрінетін мақсат та тыңдаушыны оның қиялына келген нәрсені қылуға үндеген болып шығады. Оның қиялына келген нәрсе не қалаған нәрселердің біріне талпыну, не болмаса одан қашудан, оған ынтық болып берілу және не болмаса, оны жаман көру, не одан жамандық, не жақсылық күту сияқты ісерден тұратын сезім пайда болады. Сол нәрселерден оның қиялына келетін нәрсе, мейлі дұрыс болсын, мейлі қате болсын, оған оның парқы жоқ. Сонда іс, расында да, қиялға келген кезде болған ба, әлде қиялға келгеніндей болмаған ба, оның да парқы жоқ, мәселенің ол жағына қаралмайды. Бұл – бір адам өзі істеп жатқан істі бір нәрсеге еліктеп жасап жатқан болса да, ол кейде сол еліктеп жатқан нәрсесінің нақ өзін жасап жатқандай болады.

Кейде адам өзі еліктеген нәрсеге еліктеп жатқан нәрсенің өзін орындаған болады. Сондықтан да, ол Мырқымбайдың ⁶ түр-әлпетін суреттейтін ескерткіштің бейнесін жасаған болуы мүмкін. Сондай-ақ, ол Мырқымбайдың бейнесі кескінделген айраны да жасаған. Сол секілді, біз Мырқымбайды танымауымыз да мүмкін, бірақ біз оның жасалған бейнесін көріп, оны білеміз. Біз мұнда Мырқымбайдың өз түрін емес, қайта оның түр-әлпетіне еліктелгенді, яғни ұқсатылғанды көріп, білдік. Көбінесе, біз оның кейпін – айнада көрінген бейнесін ғана көреміз. Сонда біз оны ұқсатылғанына ұқсап қалғандығынан білеміз. Ендеше біз Мырқымбай бейнесінің ақиқатын білу барысында екі есе алыстаған боламыз. Міне, осының өзі ой-пікірлерді еліктеуге жалғайтын қырлары болып саналады.

Бұл ой-пікірлер, кейде сол нәрселерге ұқсаған нәрселерден жасалған болуы да мүмкін. Кейде осы жасалған нәрселер өз кезегінде, оның өзіне ұқсайтын нәрселерден, ол да өз кезегінде, оның өзіне ұқсаған нәрселерден және ол нәрселерге ұқсаған нәрселерден жасалған болуы да мүмкін.

Нәтижесінде, еліктеу – ұқсату барысында нәрселердің негізінен бірнеше адым алыстайды.

⁶ Мәтінде Зәйд деп келген. Арабтардағы Зәйд біздегі Мырқымбай секілді қолданылады.

Міне ой-пікірлер туралы пайда болған нәрселердің бейнесі міне осылардан тұрады. Осы бейнелеулерге қол жеткізуде осындай бірнеше адым жалғасып келеді.

Әрбір нәрсе бірер нәрсеге еріксіз ұқсас болғандықтан да, сол нәрсе елестетіледі. Немесе бір не екі нәрсе арқылы елестетіледі. Бұл ұқсатылған нәрсеге білдірілген ой-пікірге қарай болады. Көп адамдар негізіне жақын болған нәрселерге еліктеуге қарағанда, негізінен алыс болған нәрселерге еліктеу мен ұқсатуды жақсы әрі артық болады деп ойлайды. Олардың пікірінше, мұндай жағдайда тұрып ой-пікір жүгіртушілер еліктеу туралы тыңдаушылар арасында ең білікті адам деп есептеледі, мұндай адам осы өнер саласына өте лайық келеді және еліктеуді өз жолына лайықтап алып, солардан пайдаланады.

Кітап бітті.

АҚЫНДАРДЫҢ ӨЛЕҢ ЖАЗУ ӨНЕРІНІҢ ҚАҒИДАЛАРЫ ТУРАЛЫ

Бұл жерде (айтылып жатқан) пікірлерден мақсатымыз хәкім Аристотелдің «Фис-сина`эт эш-ши`р»⁷ шығармасында айтып өткен мұлахазаларды⁸ дәлелдеп беру және оның мағыналарын ашу болатын. Яғни, мұнымен сөз өнеріне қызығушылардың баршасын таныстырмақ ниетіміз бар. Хәкім Аристотел өзінің «Өлең өнері» былай тұрсын, тіпті муғалата-софистика туралы ой-пікірлерін де толық баяндап үлгермеген еді. Сондықтан да осы туралы мәселелердің бәрін басынан-аяғына дейін толықтырып, тәртібімен жазбақшы да емеспіз. Себебі «Софистика өнері» шығармасының соңғы сөйлемдерінде Аристотел айтып өткен пікірлерге қарағанда, ол мұның себебін ахуалы шынымен де баяндап беру үшін өзінен бұрын өткендердің шығармаларына қабылданатын тәртіпке түсіретіндей негізде жаңаларын пайда қылатын бір әдіс пен қағидалар табалмаған сияқты.

Хәкім Аристотел өзінің қабілетімен соңына дейін жеткізуге қолы жетпеген бір істі біз аяқтаймыз деген талпынысымызға қарағанда, бұл өнерде пайда беретін және қазіргі заманда кездесетін қағидалар, мысал мен тұжырымдармен ғана шектелсек жақсырақ болар еді.

Ендеше, біздің айтпағымыз, сөздер бір мағынаны білдіруі де, не білдірмеуді мүмкін; олар осы екі жағдайдың бірінде болуы мүмкін. Мағынаны білдіретін сөздер бірер ойды түсіндіруі де, түсіндірмеуі де мүмкін. Ой-пікірлерді түсіндіретіндердің берік тиянақтылығы не тиянақсызы болады. Беріктілердің

⁷ Сөз өнері.

⁸ Ой-пікір.

(де) расы, не жалғаны болады. Жалғандарының кейбірі тындаушылардың зейініне оны түсіндіретін мағынасымен бірге орнығады, ал басқалары оның алдында нәрселердің бейнесімен қабылданады. Міне осындай еліктеулер – поэтикалық ой-пікірлер деп есептеледі.

Міне, осындай бейне ұқсастықтарының кейбірі ең толық, басқалары нұқсанды екенін анықтау шайырлар және бірнеше тіл мен сөздердегі өлеңді үйрене білген ақыл иесінің құзырына кіреді. Алайда бұдан ешкім де софистика мен еліктеуді бір сөз деп ойлағанын. Бұл екеуі де кейбір себептерге байланысты бір-бірінен бүтіндей ажыралып тұрады.

Софистиканың мақсаты мен еліктегіштің мақсатының арасында айырмашылық бар. Софист тындаушыны шатастырып, ақиқатқа тура келмейтін нұқсанды нәрселерді көз алдына алып келеді. Тіпті, ол бар нәрсені жоқ деп, ал жоқ нәрселерді бар деп ойлауға итермелейді.

Еліктегіш болса зат бейнесінің қарама-қайшысын емес, қайта оның ұқсасын көз алдына алып келеді. Оған ұқсас заттар сезімде де кездеседі. Өз орнында тыныш отырған адам сондай күйге түссе қимылдап жатқандай көрінеді. Мысалы, кемеге мінген адам кемеден түсіп жағалауда қалғандарға қараса немесе жаз мезгілінде аспандағы ай мен жұлдыздарға жылдам жүріп бара жатқан бұлыттар астынан қаралса, (міне) сондай болады. Мұндай жағдай адамдардың сезімдерін шатастырады.

Бірақ айнаға немесе жылтыр тегіс затқа қараған адамның да жағдайы тура сондай болады, оған қарап, сол заттарға ұқсас нәрсені көріп тұрғандай сезіледі, (тіпті – Т.Қ) мұлахазалар басқа түрлерге де бөлінуі мүмкін. Түйіндей келгенде, бұл былай: мұлахаза берік не берік емес те болуы мүмкін. Егер де, ол салыстырмалы болса, онда оның табиғатынан болады, не болмаса оның әрекетінен болады. Егер де оның табиғатынан болса, ондай жағдайда не истикра⁹ болады, немесе мұлахаза тәмсілі¹⁰ болады. Тәмсіл көбінесе сөз өнерінде қолданылады. Ендеше, поэзиялық ойлау тәмсіл-аналогияға кіреді.

Салыстырулар да, жалпы алғанда, мұлахазалар да басқа да түрлерге бөлінуі мүмкін. Мұлахазалар не бүтіндей рас, не болмаса бүтіндей жалған болуы да мүмкін, деп жатады. Немесе мұның қарама-қайшысы немесе рас не жалғанның бірдей өлшемінде болуы ықтимал. Бүтіндей дұрыс мұлахаза, шүбәсіз бурхани¹¹ дәлелді деп аталады. Егер де оның рас жағы көбірек болса, ондай

⁹ Индуктив, яғни ойдың жеке пікірлерден жалпы ойға өтуі.

¹⁰ Аналогия, яғни ой өрісінің жекеден жекеге немесе жалпыдан жалпыға қарай ойысуы.

¹¹ Айғақ, дәлел.

жағдайда жәдәли¹²-диалектик болады. Егер де дұрыс пен жалған екеуі тең келіп қалатын жағдай болса, онда ол – хитаби¹³-риторик болады. Рас бүтіндей азайып бара берсе, онда суафстани-софистик болады, ал бүтіндей жалған болса, онда, еш шүбәсіз, поэтикалық деп аталады. Осындай түрлерге бөлінуіне қарап, поэтикалық мұлахаза не исбатты, не диалектик, не хитаби-риторик немесе софистик болуы мүмкін.

Сондай-ақ, ол сулужисмус-силлагизмға немесе соған тәуелді болған түрлердің біріне барып тіреледі, яғни «Тәуелді болған түрлер» деуімізден мақсат – истикра-индукция, мысал-аналогия, парасат-интуиция және заңға ұқсас нәрселер болып, олардың логикалық қуатында сол салыстыру-силлогизмнің күш-қуатынан тұрады.

Жоғарыда айтылған нәрселерді егжей-тегжей түсіндіріп беруімізден белгілі болғандай, енді біз поэтикалық мұлахазалардың түрлерге қалай бөлінуін түсіндіріп беруіміз керек.

Поэтикалық мұлахазалар туралы сөз қозғағанда мынаны айтып өту керек: ол не ырғақтарға қарап бөлінеді, немесе мазмұнына қарай бөлінеді.

Десек те ырғақтарға қарап бөліну туралы сөз қозғағанда мынаны да айтып өту керек: одан әрі қарай мұлахаза ету – әнші мен арузшыларға¹⁴ қатысты. Сондай-ақ, мұлахазалар (яғни, өлең сөздер) қайсы тілде болғанына және әншінің қайсы тайпадан шыққанына да байланысты.

Ендеше, басқа мәселеге өтейік. Шығармалары бізге дейін жетіп келген бұрынғы және қазіргі заман шайырларының көпшілігі өлеңдерінің мәнісіне қарап, ырғақтарды араластырып жіберген. Олар поэзияда бар болған түрлердің әрқайсысына солардың мазмұнына қарап, арнайы ырғақ жасамаған. Мұның гректерге қатысы жоқ. Олар өлең түрлерінің әрбіріне арнайы ырғақ тапқан. Мұнды өлеңдер біздің әзіл-оспақ өлеңдерден бүтіндей басқаша, әзіл-оспақтардың ырғағы күлкі жағдайынан тіптен өзгеше. Басқа ырғақтардың да жағдайы міне осындай.

Алайда басқа халық пен тайпаларда мадақтар әзіл-оспақтар жырланатын көп ырғақтарда да қолданылады, деген сөз бар. Мұнда бастан-аяқ мадақ ырғағында әзіл-оспақ айтылады немесе толық қолданылмаса да, көбірек айтылады. Мұнда олар шекараны тура гректердің қойғанындай, нақты белгілеп қоймаған.

Біз бұл жерде тура хәкім Аристотел өзінің сөз өнері туралы мұлахазаларында айтып өткеніндей, гректердің өлең түрлерін атап, әрқайсысының жанрына тоқталамыз.

¹² Даулы, тартысты.

¹³ Сөз, арнау, үндеу.

¹⁴ Өлең өлшемімен айналысатындар.

Олар мыналар: трагедия (турағузия), дифирамба (дисирамби), комедия (кумузия), йамбу, драма (драмата), йайни, диаграмма, сатира (сатура), поэма, эпос, риторика (риторий), амфигеноссос және акустика.

Трагедияға келсек, ол өлеңнің белгілі бір түрі болып, оның оқылып жатқанын естіген адам не өзі дауысын шығарып оқыған адам рахаттанады. Трагедияларда біреулерге мысал (өрнек) бола алатын жақсылықтар мен мақталатын іс-әрекеттер айтылады; осы ырғақта қаланы басқарушы – басшылар мадақталады. Әншілер патшалардың алдында осы трагедияның ырғағымен шырқайды. Егер де бір патша өліп қалағындай болса, трагедияның бөлімдеріне қосымша әуендер қосып, сол өлген патшаға арнап жоқтаулар айтады.

Енді дифирамбаға келсек, ол поэзияның бір түрі болып, оның ырғағы трагедия ырғағынан екі есе үлкен болады. Онда жақсылық пен мақталатын барша іс-әрекеттер, адами қасиеттер туралы айтылады. Дифирамбада белгілі бір патша не адамды мадақтамайды, қайта жалпы жақсылықтар туралы айтылады.

Енді комедияға келсек, бұл поэзияның белгілі бір түрі болып, оның да белгілі ырғағы болады. Онда жаман іс-әрекеттер туралы айтылады, адамдар мен олардың ахлақтарында қараланатын, хош көрілмейтін жаратылыстар келеке етіледі. Көбінесе оның бөлімдеріне күй-әуендер қосылып, оларда да қараланатын іс-әрекеттер айтылады. Осы айтылған іс-әрекеттерде адам, айуан және осы екеуіне қатысты болған жаман тәмсіл-мысалдар келтіріледі.

Енді йамби да поэзияның бір түрі болып, оның да өзіне лайықты белгілі ырғағы болады. Онда да белгілі мұлахазалар айтылады. Жырланатын нәрселер жақсы да, жаман да болуы мүмкін. Алайда айтылатын мақал-мәтелдер белгілі болуы тиіс. Поэзияның бұл түрі тартыс, ұрыс-жанжал, ашуланған һәм кейіген сәттерде оқылатын жырларда қолданылады.

Енді драмаға келсек, ол да тура жоғарыдағы айтылғандай поэзия түрлерінен бірі деп есептеледі. Десек те мұнда белгілі адамдар мен тұлғалар туралы риуаят, мифтер айтылады.

Енді йайниға келсек, бұл да поэзияның бір түрі болып, онда адамның көңілін көтеретін дүниелер айтылады. Сондай-ақ, олар не аса шеберлігінен немесе өте әдемі жазылғандығынан адамға жақсы көңіл-күй сыйлайды.

Енді эпика мен риторикаға келсек, бұл да поэзияның бір түрі болып, мұнда ілгері өткен саяси һәм хұқықтық тәртіп-қағидалар баяндалады. Жырдың бұл түрінде патшалардың іс-әрекеті, ол туралы хабарлар, оның дәуірімен соған байланысты оқиғалар туралы айтылады.

Енді сатираға келгенде мынаны айту керек: бұл да поэзияның бір түрі болып, оның өзіне тән ырғағы бар. Осы түрдегі жырларды әншілер жаратқан. Олар өз күйлерімен төрт аяқты жануар, жалпы алғанда, тіпті барша жан-жануарды

әрекетке келтіреді. Сонда жануарларлар өздерінің табиғи әрекеттерінен біраз шетке шыққан болып (бір қылық көрсетіп), адамдарды ан-тан қалдырады.

Енді поэмаға келсек, бұл поэзияның бір түрі болып, мұнда (басқа түрлерге ұксамаған) жақсы-жаман, дұрыс-қате секілді әртүрлі сипаттар жырланады, суреттеледі. Осы түрдегі әрбір өлең түрлерінде әдемі һәм нашар, жақсы һәм жаман істерден тұратын ғибратты оқиғалар айтылады.

Енді амфигеноссосға келсек, бұл да поэзиядағы түрлерді бір түрі болып, оны табиғаттанушы адамдар жаратқан. Олар мұнда табиғи ғылымдарды суреттеген. Сөз өнеріндегі ең ұзын түр – осы өлең түрі деп есептеледі.

Енді акустикаға келсек, бұл да поэзия түрлерінің бір түрі болып, осы түр арқылы ән өнері үйретіледі. Осы түрдегі өлең тек қана соған қатысты, басқа жерде одан пайдаланылмайды.

Грек поэзиясын жақсы білген адамдардан бізге дейін толық жетіп келген хабарларға қарағанда, және хәкім Аристотелге қатысты делінетін өлең өнері туралы пікірлерінде, сондай-ақ, Темастеиус екеуінен басқа грек кітаптарын түсіндіруші бұрынғы ғалымдардың шығармаларында грек жырларының түрлері мен олардың мазмұндары туралы тапқан деректеріміз міне осылар. Біз олардың кейбір зерттеулерінен тапқандарымызға қарағанда, олар өз еңбектерінің соңында осы дүниелерді атап өткен. Біз оларды қалай кездестірген болсақ, сол қалпы жеткіздік.

Енді біз саған айтсақ, ақындар шынайы туа бітті қабілетті және өлең жазуға әзір жаратылған адамдар болады. Олардың салыстыру мен тәмсілдерге деген қабілеті жақсы дамыған. Осы түрдегі адамдар не өлеңнің көптеген түрлерінде, не болмаса бір түрінде қалам тербеуге қабілетті болады. Алайда осы түрдегі адамдар өлең өнерінен айтарлықтай хабардар бола бермейді, қайта олар туа бітті қабілеттерінің жақсы жетілгендігін ғана қанағат тұтып, олар өздері жоспарланған дайындықтары бойынша ғана іс жүргізеді. Мұндай ақындар, расында да мусалжис-мулахазакар ақындар деп есептелмейді. Себебі оларда өлең өнерін біріктіріп алу үшін кемелдік жетіспейді және бұл өнерде тоқырау болмайды. Кімде-кім сондай адамның өлеңін көріп, сондай қабілетті акын екен деп ойласа, бұл оның іс-әрекетінде ақындарға тән көріністердің болатынынан ғана сондай ой-пікірге келген. Немесе мұндай адамдар нағыз ақындар өнерін игерген болады, тіпті өлең өрнегіне тән қасиеттердің қай түріне қатысты болмасын, бәрібір, ол заң-қағидалар одан қашып құтыла алмайды. Олар өлең өрнегінде қолданылатын салыстыру мен теңеулерді тым шеберлікпен қолданады. Осы топтағы ақындар, расында да қабілетті ақындар деген атқа лайық.

Болашақ ақындар осы жоғарыда айтылған алғашқы екі топтағы ақындар мен олардың әрекетіне еліктеушілерден болады. Олар сол алғашқы екі топтағы

ақындардың шығармашылығын жақтайды. Осы түрдегі ақындардың өздерінде туа бітті ақындық қабілеті болмаса, өлең өрнегінен хабардар болмай тұрып, салыстыру мен тенеулердің соңынан кетеді. Жолдан адасатын не таятын ақындардың көпшілігі міне осы топтағы ақындардың қатарынан саналады.

Тағы айтар болсақ, осы жоғарыда айтылған үш түрлі ақындардың әрқайсысы да шығармашылықта не табиғилықтан не мәжбүрліктен алыс кете қоймайды. Бұлай деуіме себеп, бір ақын көбінесе мадақ және жақсы сөз айтуға табиғаты жақын болса, кейде жағдай одан әзіл-ысқақ және басқа да түрдегі өлең айтуға да мәжбүрлеуі мүмкін. Мысалы, бір ақын өлең түрлерінің белгілі бір түрімен ғана шығармашалық жарату өнерін таңдап алып, өзін тек сол түрдегі өлеңдер жазуға машықтанған болса, кейбір жағдайларда өзі таңдамаған түрлерде де өлең жазуына тура келеді. Ал, бұл дегеніміз оның өзі үшін машықтанған өлең түріне қатысы жоқ басқа бір түрде мәжбүри түрде жазылған өлең болады. Мұндай мәжбүрліктер не ішкі, не сыртқы себептермен іске асады. Алайда ақынның ең жақсы туа бітті ақын болып туғаны дер едік.

Соңынан ақындардың өлең шығару кезіндегі жағдайы кемелдікке жеткені және жетпегенінде байлынысты әртүрлі болады. Бұл, (негізінен), не идея, не мазмұн жағынан орын алады.

Алайда идея жағынан алған уақытта да, олар өлеңге кейде көмектессе, кейде оған көмектесе алмай қалады. Оған көбінесе ішкі жандүниедегі жағдай себеп болады. Сонда не ішкі жандүниедегі хәлден жоғары келеді, немесе кейде оған өзі мұқтажығынан өзін тастап жіберіп, төмендеп кетеді.

Біздің осылай зерделеуімізден мақсат, бұл мәселені бүге-шүгесіне дейін тәтпіштеп анықтау емес. Керісінше, ахлақ һәм ішкі жандүниенің сипаттары және олардың әрқайсысының адам рухына жеке тигізер әсері туралы жазылған кітаптарда кеңінен баяндалған.

Мазмұн жағынан алып қарайтын болсақ, көбінесе бірі екіншісіне ұқсайтын екі нәрсенің ортасындағы ұқсастығына байланысты. Мұнда көптеген адамдарға олардың жақындығы көрініп тұрады. Оларда ақындардың жетіліп не жетілмегендігі туралы пікірлер сол тенеулердің ақиқатқа жақын не алыстығына байланысты болмақ.

Кейде мынадай да жағдай болып жатады: өлең өрнегінде ең соңында қалған ақын да жоғары деңгейдегі ғажайып бір өлең жаратуы мүмкін. Тіпті осы саланың білгірлері де оған теңесе алатын нәрсе (өлең) жараталмауы да мүмкін. Мұндағы жағдайдың орын алуындағы себеп – бақыт пен кездейсоқтықтың сәйкес келуінен болады. Алайда сондай адам (қаншалықты көркем өлең жазса да) осы жазған өлеңімен ол терең ойлы ақын деген атқа лайық бола алмайды. Тенеу дәрежелері өзінің салыстыруларына қарағанда әртүрлі болуы мүмкін.

Осы жағынан карағанымызда салыстырудың дәл әрі лайықты болуы мазмұнға да байланысты, немесе акынның осы өнердегі шеберлігіне де қатысты болмақ. Тіпті осы шебер акын бір-бірінен алыс болған екі нәрсені, терең ойланып бір-біріне лайық етіп көрсете алады. Ал, мұндай жағдай акындарға құпия емес. Сондықтан да акындар А мен Б-ны, Б мен Ж-ны бір-біріне ұқсатады. Себебі мұнда А мен Б-ның ортасында сәйкестік пен жақындық бар. Сондай-ақ, және Б мен Ж-ның ортасында жақындық, сәйкестік һәм белгілі бір дәрежеде ұқсастық та бар. Олар сөздің мағынасын соған бұрып, тіпті есітуші мен оқып берушілердің ой-пікірін, олар тіптен алыс болса да, А мен Б, Б мен Ж-ның ортасында болған ұқсастықтардан хабар бермекші болады.

Осы өнерде акындықтың таңдалуы адамда өте үлкен байлық деп есептеледі. Бұл енді қазіргі замандағы кейбір акындардың іс-әрекетіне ұқсап кетеді. Олар, егер бір сөзді өлеңдегі бәйітке ұйқастырып, алдыңғы бәйітте қажет болған нәрселерді немесе суреттеу ниетінде болған нәрселерді сәйкестендіре білсе, ондай кезде адамда өте ғажайып бір сезім пайда болады.

Тағы біздің айтпағымыз, осы өнер иелері мен (ойды) безеуші суретші өнерінің арасында қандай да бір байланыс бар. Осы екеуінің өнеріндегі қаруы әртүрлі болғанымен де, түрде, жаратылыс һәм мақсаттарында бір-біріне сәйкес келеді. Немесе, айтайық, осы екі жаратылған нәрседе, олардың түрлері мен мақсаттарында бір-біріне деген сәйкестік, ұқсастық бар. Оның мәнісі мынада, өлең өрнегін безейтін нәрселер – сөздер болса, суретшілердің өнерін безейтін нәрсе – бояулар. Осылардың арасында айырмашылық бар, алайда екеуі де адамдардың қиялы мен сезімдерін бір мақсатқа – еліктеуге жетелейді.

Акындардың өнер ілімін үйренушілер пайдаланатын жалпы қағида-тәртіптер міне осылар. Осы қағидалардың көпшілігін (ғылыми жағынан) тексеріп шығып, пікір білдіруге де болар еді. Алайда мұндай өнер саласында ғылыми зерделеу адам баласын өнердің бір түрі туралы бір жақты тұжырым жасауға және басқа түрлер мен пікірлерден бас тартуға алып келуі мүмкін.

Сондықтан да осы салада айтып өткен пікірлеріміз осындай (біржақты) тұжырымдарға жетелеуді мақсат етпейді.

(Осымен Әбу Нәсір Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Тархан әл-Фарабидің жазған «Акындардың өлең жазу өнерінің қағидалары туралы» деген рисаласы (трактат) аяқталды).

ФАКСИМИЛЕСІ

وما يفرح منه ان يوته القليله لهما ملأوا بما يحكون ويصرا بما هم
 الآن لثوبيات يوجد بطل فيه الاقوي وهذا الاصل هو في اكل مراتب
 الاستقامة وفي اهل درجات الصفة وتكون نفسه كسلة مقصده بالفضل
 الفصل على الوجه الذي قلنا وهذا الاصل هو الذي يفرح على كل فعل
 يمكن ان يبلغ به السعادة فهذا اول شرائط الرئيس ثم ان يكون له مع
 ذلك قدرة بالساعة على جودة التحليل بالليل نل ما يعلمه والقدرة على
 جودة الارشاد الى السعادة والى العمل التي بها يبلغ السعادة وان يكون
 له مع ذلك جودة تمت بدمه مباشرة افعال الخبيثات

٢٨٠ في حصل رئيس المذممة الفاضلة ١٥

فهذا هو الرئيس الذي لا يروى السان اخر اصلا وهو الاطم وهو
 الرئيس الاول للمذممة الفاضلة وهو رئيس الامة الفاضلة ورئيس العمورة
 من الارض بها ولا يمكن ان تصير هذه الخلق الا لمن اجتمعت فيه بطبيع
 ثنتا عشر خصلة قد فطر عليها احدها ان يكون تم الاعضاء قواها
 مؤاتبة اصلا على العمل التي شأنها ان تكون بها وهي هم بصور ما
 من اصنافه مما يكون به قل عليه بسهولة ثم ان يكون بطبيع جيد
 الشار والتصير نل ما يقال له فيلما يفهم على ما يقصده القائل وعلى
 حسب الامر في نفسه ثم ان يكون جيد التحفظ لما يفهمه وما يراه وما
 يسمعه وما يدركه وفي الجملة لا يكاد ينساه ثم ان يكون جيد الصلابة
 ذقيا اذ رأى الشيء يندى ليل فليس له على جهة التي دل عليها الذليل
 ثم ان يكون حسن العبارة مؤاتية لسانه على لفظه لا ما يصوره لفظه لفظا
 ثم ان يكون محسبا لتعليم والاستفادة متفانيا له سهل الفهم لا يؤمده
 تصعب التعليم ولا يزل فيه القيد الذي يثقل منه ثم ان يكون غير غرور على

القابل والمشروب والمكوج متعجبيا بطبيع الصب .^٥ وهذا نذات القنة
 من هذه ، ثم ان يكون محبا للصدق والعدل مبهضا للكلب والحد ، ثم ان
 يكون كبير النفس محبا للكرامة تكبر نفسه بالذبح من كل ما يشين من
 الامور وتحمو نفسه بطبيع الى الرفع منها ، ثم ان يكون الدرهم والدينار
 وسائر امراض الدنيا عينه عنده ، ثم ان يكون بطبيع محبا للعدل والعدل
 ومبغضا لخير والظلم واهلهما يعطى النصف من اهله من غيره ويحسب
 عليه ويؤتى من حل به للور موانيا لكل ما يراه حسنا وجميلا ، ثم ان
 يكون عدلا غير صعب العناد ولا حموحا ولا احموحا انا دعي الى العدل
 بل صعب العناد اذا دعي الى الجور والى العجيب ، ثم ان يكون قبيح العريفة
 10 على انشى . انشى سوي انه يبغي ان يفعل جسيرا عليه مقداما غير
 خائف ولا صمد النفس ، واجتماع هذه شهب في انسان واحد صبر
 للذلة لا يوجد من نفس على هذه الغدرة الا الواحد بعد الواحد
 والاقبل من انسان فان وجد مثل هذا في المدونة انفصلة ثم حصلت فيه
 بعد ان يكبر تلك الشرائع استندت انديرة قبل او للمس منها لكون
 15 الانداد من جهة القوة المتكلمة من هو الرئيس وان اتفق ان لا يوجد
 مثله في وقت من الاوقات اخذت الشرائع والسنة اى شرطها هذا الرئيس
 وامثاله ان كانوا تواليا في المدونة فالتفت ويكون الرئيس الشاق الذى
 يتخلف الاول من اجتمعت فيه مؤنذ وصية وتلك الشرائع ويكون بعد
 كبره فيه سن شرائع احدهما ان يكون حكيما وانثل ان يكون ظمنا
 20 حافظا للشرائع والسنة والسير الى دعوتها الايون للمدينة محتلميا بالعلم
 لها حذو تلك بتعلمها والثالث ان يكون له جودة استنباط فيما لا
 يتخلف من السلف فيه فريضة ويكون فيما يستنبطه من تلك محتلميا
 حذو الائمة لا ايون والرابع ان يكون له جودة روية وقوة استنباط لند

سنة ان يعرف في وقت من الاوقات الحضر من الاسير والفرقت التي
 تحدث فانيس سبيلها ان يحضر في الآتون ويكون متعجرا ما يستلزم
 من ذلك صلاح حال المدينة والمجلس ان يكون له جودة يشهد بقول ان
 شرائع الآتون والالتجى استتبط بعدا عما احتلقت فيه حدوده والمجلس
 ان يكون له جودة ثابت بهندسه في مباشرة اتمل الحروب وذلك ان يكون
 معه فصاحة العربية الفاضلة والرئاسة.

فلا يوجد نسل واحد اجتمعت فيه هذه الشروط ولكن وجد
 اثنين احدهما حكيم والثاني فيه الشروط انبائية كما في رئيسين في هذه
 المدينة فلما تفرقت هذه في جماعة وكانت المسجلة في واحد والثاني في
 واحد والثالث في واحد والرابع في واحد والمجلس في واحد والشمس في
 في واحد وكافرا متلاتين كانوا في الرؤساء الا فضل هي اتفاق في وطن ما
 ان لم يكن تلكه جزء الرئاسة وكانت فيها سائر الشروط بهيئت المدينة
 الفاضلة بلا منقذ وكان الرئيس القم بهمر هذه المدينة ليس ملكه وكان
 المدينة تعرض للهلاك فان لم يتفق ان يوجد حكيم يضاف اليه لم
 تلبث المدينة بعد مئة ان تهلك. ٧

10

٢٩٥ في مصنفات المدينة الفاضلة.

والمدينة الفاضلة تصد المدينة الجهالية والمدينة الفاضلة والمدينة
 المتبقلة والمدينة الصلوة وصانها يصعب من افراد الناس نواقب الحكم
 والمدينة الجهالية في التي لم يعرف اهلها السعادة ولا خطرت بهمائم ان
 عدوا اليها فلم يهيموا ولا يحسدوها واما عرفوا من الحرات بعض هذه
 التي في مشورة في الظاهر انها حيرات من التي تظن انها في الغلات في
 الحيرة في سلامة الابحان واليسار وتنمّع بالذات وان يكون حذر حرد
 ان يتسبب مسكوتها وطعنا فيكل واحد من هذه صفات عند اهل

МАХМҰТ ҚАШҚАРИ

Барша түрік әулетіндегі халықтардың қатарында қазақ елінің де мәдениетіне, тіліне, өнеріне тікелей қатысты ұлы ескерткіштердің ішінде осы «Түрік тілдері жинағының» үш томдығы да ерекше шоқтықты биігінде бағаланады. Жүсіп Баласағұнның атақты «Құдатғу білігі» дастаны хыжра бойынша 462-жылы жазылса, Махмұт Қашқарлы бұл үш жинаққа топтастырылған, сегіз кітаптан тұратын тілтану жайлы еңбегін хижра бойынша 464 жылы бастап 466 жылы аяқтап шыққан. Екі білге де бұл тарихи деректерді аталмыш еңбектерінің қолжазбасында жазып, көрсетіп кеткен. Арасында небары 4 жылдай ғана уақыт айырмасы бар. Әрі екеуінің өмір сүрген дәуірі мен жері де, білім түзіп, ғылым сүзген топырақтары да бір. Бір өркениеттің, бір мәдениеттің өзгеше дәуірлеу тұсының мәңгілік бәйтеректері. Басқа да ежелгі түрік ескерткіштерінің ішінде жазылу мәдениеті, поэзия мен ғылыми-зерттеу еңбектеріне тән ерекшеліктердің аса айқын, маңызды әрі кемел сипатта көрініс табуының өзі-ақ «Құдатғу білігі» пен «Түрік тілдерінің жинағы» байтақ Тұран даласындағы қоғамдық ойдың, көркемдік-эстетикалық танымның қаншалықты таңқаларлық жоғары дәрежеде толысканының тарихи құжатына айналған. Бірі, аса шебер толғанған философиялық-дидактикалық дастан, екіншісі, бүкіл түрік тілдеріне ортақ Тілтану энциклопедиясы. Түріктілдес халықтардың қай-қайсысының да ұлттық тіл біліміне кіріспе қадамдары ежелгі руна жазуларымен қатар, арнайы ғылыми сипаты қанық осынау үштомдық «Диуани лұғат әт-түрк» еңбегінен басталуы тиіс.

Философиялық әрі поэтикалық трактат пен тіл білімін түзген осынау ұлы зерттеудің биігінен қарағанда күллі түрік мәдениетінің көкжиегі әлемдік деңгейде кеңейіп, тынысы ашылып аруақтанып кетеді. Осыған дейінгі ұлан-ғайыр даму белестері бедерленіп көрініп, шоқтықтана түседі.

Махмұт Қашқаридың толық аты-тегі: Махмұт Құсайынұлы, бабасы Мұхаммед. Ата-бабасы Барсғанда туған. Яғни ата-тегінің шыққан жері, өзінің өсіп-өнген жері осы көне түрік шаһарларының аумағы. Баласағұн, Барсған жері. Өзі де осы құнарлы Талас, Шу топырағында, Барсхан қаласында дүниеге келген. Өз басым Махмұт Қашқари өзінің картасын жасағанда нақ ортасында дүниенің кіндігіндей етіп Барсғанды көрсетуі тегін емес деп сезінемін. Ғалымның өзі де Барсған жөнінде толық мәлімет келтірген: «Барсған – Афрасиаб ұлының есімі. Барсған қаласын сол салдырған...» деп бастап, тиянақтап түсіндіреді. Жері шүйгін, ауасы таза, жақсы жер екендігін, сол жерде жылқы баққандығы, кейін оның есімімен Барсған аталғандығын түсіндіре кетеді. Сонымен бірге, сөздігінде

осы аймақтағы бірнеше ауыл, жайлаулардың атауы кездескенде «біздің жайлау», «біздің жер» деп қосымша мағлұмат білдіріп отырады. Сондықтан, әртүрлі пікір-болжамдар болғанымен, Махмұт Қашқаридың туған, өскен жері турасында күмән, күңгірттік болмаса керек.

Ал, ғұлама ғалымның туған-қайтыс болған жылдары белгісіз. Ол жөнінде кітапта да дерек кездеспейді, басқа зерттеулер мен сол тұстағы жазбаларда да ештеңе демейді. Қолжазбада Махмұт Қашқаридың бұл еңбекті қай жылдарда не үшін бастағанын, не үшін жазғанын һәм қай жылы, қай күні тәмәмдағанын түсіріп кеткен мерзімге қарап шамалауға болады. Сондай-ақ кейінгі, бертінгі түпнұсқаны көшіріп сақтап, таратушылар қай жылдары көшіріп жазғандарын білдіріп отырған.

Кітаптың өз мәтініндегі деректер бойынша хыжра бойынша 464 жыл мен 466 жыл аралығына төрт рет редакцияланып, түзетіліп жазылып шыққан екен. Әрине, осыншама ұлы еңбекті жазуға Махмұт Қашқари білге талай жылдарын сарп еткені анық. Бүкіл түрік жерлері мен тайпаларын тегіс аралау, тіл ерекшеліктерін салыстыра талдап саралау, әр ру-тайпаның тіл байлығы мен тіл құнарына ден қойып зерделеу үстіне айтылу, жазылу заңдылықтарына дейін жетеге жеткізе зерттеу, тіршіліктегі, тұрмыстағы қолдану аясына байланысты өміршеңдік жағын қарастырған қағидалар шығару ғұлама ғалымның ғұмырлық мұраты болғанға ұқсайды. Егер «Құтадғу біліг» («Құтты білік») дастанын жазған кезде Жүсіп Қас Хажыб Баласағұн 51 жас (А.Ділашар), 54 жас (Р.Р.Арат) шамасында деп сенімді түрде түйіндесек, Махмұт Қашқариға келгенде, жас шамасын айқындау біраз қиындықтарға түседі. Жүсіп Қас Хажыб дастанында өзінің жас шамасына қатысты, шығарманың жазылу мерзіміне қарай (он сегіз айда жазған) там-тұмдап болса да деректер ұшқыны бар. Ал Махмұт Қашқари өзінің ең бір қызыл тілді шешен, батыл, өжет, найзагер екендігін айтады. Әрі араб, парсы және түрік мәдениетіндегі, олардың қоғамдық-эстетикалық дамуындағы ағым үрдістерді еркін ажыратып, салыстырып отырады. Әрине, ел-жұрт ішінде танылып, белгілі болмаған, мойындалмаған болса, Махмұт сияқты ұлы хәкімдер құр мақтанға бармас еді. Демек, осы сегіз кітаптан тұратын еңбегін жазуға кіріскенде ғалым кемеліне келіп, ел ағасы боларлық жасқа жеткен кезі деп шамалауға болар еді. Еңбек біздің жыл санауымызша 1072 не 1078 жылдарда жазылған деп жобаланып келсе, оны жазған хакім елулерге кең-мол қадам басқан адам. Әйтсе де, 1029–1038 жылдар аралығында туған (О.Прицак) деген болжам бар

...«Диуани лұғат әт-түрк» кітабының бізге жалғыз қолжазбасы жеткен. Ол Түркияның Ыстанбұл кітапханасында сақтаулы тұр. Кезінде Бағдаттағы халифат кітапханасында сақталып, кейін әртүрлі жағдайда көшіріліп, жер-жерге таралған. Түркиядағы қолжазбаны көшіруші сабалық, кейін Шамда тұрған

Мұхаммед ибн Әбубәкір Әбл Фатих Махмұт Қашқаридың өз қолымен жазған түпкі нұсқасынан тікелей көшірілгенін куәландырып, хаттаған. «Бұл кітапты түпнұсқадан көшіріп болған күн 644 жылғы шәууәлінің 27 күнгі базар еді» деп жазған осы кітаптың соңында. Соған карағанда бұл қолжазба нұсқа «Диуани лұғат әт-түрк» жазылғаннан кейін 180 жылдан соң көшірілген. Біздің жыл қайыруымызда 1266 жылғы 1–тамыз. Броккельман тұжырымы бойынша 2–тамызда, көшіріліп біткен.

Кезінде «Түрік сөздігі» («Диуани лұғат әт-түрк») көптеген зерттеу еңбектердің жазылуына негіз болды. Көптеген ғалымдар Махмұт Қашқари еңбегі туралы құнды пікірлер айтып, жоғары бағалады, тіл біліміне қатысты соны жаналықтар ашты. Мысыр, неміс, венгр, түрік, орыс ғұламалары қызыға зерттеген. Насихаттаған. Әйгілі мысырлық тарихшы Бәдреддин Махмұт ибн Ахмет ибн Мұса (хижра бойынша 758 жылы өлген) «Замана ақыл-ойының ақық-інжулері» деген еңбегінде түрік жұртының ру-тайлалары, таңбалық белгілері, тілі мен тұрмысы туралы тұжырымды, тиянақты да ықшам мағлұматтарды Махмұт Қашқаридың кітабынан оқығанын жазған. Бірқатар ежелгі Шығыс дүниесінің ғалымдары Махмұт Қашқари еңбегіне сүйенгендерін айтып, пікір білдіріп, сілтеме жасап отырған.

Махмұт Қашқаридың тілдерді салыстырмалы түрде зерттеу тәсілі бүкіл араб, шығыс тілшілеріне ортақ зерттеу тәсілі ретінде, өзінше бір мектеп болып қалыптасты десе де болады. Арабтың мәшһүр тілтанушы ғалымы Жамаладдин ибн Мұхан түрік данасы, Махмұт Қашқариды өзінің ұстазым деп атаған.

Ыстанбұлда сақтаулы тұрған осы жалғыз дана қолжазба тарихы да бір аңыз. Оны 1914 жылы түрік ғалымы Әли Әмір мұқтаждықпен сатып тұрған адамнан кітап жаймасынан сатып алады. Содан кейін Рифат білге баспаға әзірлейді. Жариялатады.

Неміс ғалымы К.Броккельман «Диуани лұғат әт-түрктің» табанды зерттеушісі ретінде танылды. 1919 жылдан бастап зерттеу мақалаларын жазып, жүйелі зерделеді. Ал, 1928 жылы жинақтың неміс әліпбиінің ретімен түзілген немісше индекс сөздігін жариялады.

Махмұт Қашқаридың ұлы қызметі мен еңбегінің жемісін танып, бағалап, болашақ ұрпақ игілігіне айналдырудағы түрік ғалымы Басым Аталайдың талантты да ыждахатты еңбегі күллі түріктану ісіндегі ғажайып зор әрі зейнетті ғылыми іс болды. (Бұл жерде, Б.Аталайға дейін Рифат білге, тағы басқа бірнеше зерттеушілер аударған. Бірақ олардың ғылыми нәтижелері қауымға кеңінен мәлім бола қоймаған сияқты). Басым Аталай көп зерделеп ізденіп, өлмейтін, түрік тарихымен бірге жасай беретін ғұмырлық қызмет сінірді. «Диуани лұғат әт-түрк» кітабын Түркия түріктерінің қазіргі тілінде тәржімелеп, жүйелеп 1939

жыл мен 1941 жыл аралығында 3 томы мен индекс сөздігін жарыққа шығарды. Сонымен қатар, қолжазбасының факсимильді басылымын жүзеге асырды. Басым Аталай қолжазбадағы түсініксіз тұстарды парақтап, талдап түсіндіріп, өзіне дейінгі зерттеу жұмыстарын саралап зерделеп, К.Броккельман еңбегінде орын алған жаңсақтықтарды дәлелді түрде түзетіп, тиянақты ғылыми түсіндірмелер жасап кейінгі түріктанушы мамандарға аса пайдалы, халық тарихына да жарайтын академиялық іс тындырған.

Түрік танымына тән ерекшеліктерге, ел-жер аттары, этнологиялық таным-түсініктерге, этнографиялық, топонимдік ерекшеліктерге қатысты мұқият ғылыми жүйелілікке ұмтылды. Махмұт Қашқаридың «Диуани лұғат әт-түрк» кітабының ғылыми, тәжірибелік маңызын танытуға талантты да ғылыми дәйекті бағыт салды. Үш томдағы аудармаларда орын алған кемшіліктерді, жаңсақтықтарды индексті сөздігінде (4-том) түзетіп, тұжырымдады.

Басым Аталайдың ғылыми еңбегі, тұжырымдары кезінде Карл Броккельман, тағы басқа айтулы мамандар тарапынан қолдау тапты, жоғары бағаланды. Басым Аталайдың Түркия түріктері тіліне аударған аудармасы, талдаулары, түптеп келгенде ғылыми аударма. Сонысымен де, осы саладағы мамандар мен зерттеушілер ден қойып, бағыт етіп ұстанатын бірден бір басылым нұсқасы.

Батыс пен шығыс зиялыларының назарын біртіндеп аударып келген бұл ғылыми ескерткіш осы 1939–1941 жылғы жарияланымнан кейін мүлде жаңа белеске көтеріліп, тынысы кеңейіп, екінші бір өмірін бастап кетті. Дүниежүзіндегі аса құнды энциклопедиялық асыл қазыналардың қатарына қосылды. Шындығында да, Брокгауз, Даль, Радлов секілді ұлы зерттеушілердің іргелі еңбектерінің қатарында адамзат баласының игілігіне айналды.

Түріктектес халықтардың басқа тілдеріне аудару кезінде жоғарыдағы зерттеулер мен аудармалар, әсіресе, Басым Аталай еңбегі басшылыққа алынып келеді.

Бұдан кейін 1960 жылдары Ташкентте үш томдығы өзбек тілінде араб және кириллица әліппесімен жарық көрді. Аударып, баспаға дайындаған – Салық Муталлибов. Ол аударып, алғысөз, ғылыми түсініктерін жазған.

Ұйғыр халқының зиялылары ежелгі түрік жазбаларының қай-қайсысына да ізгі құштарлықпен қарап, іш тартып отыратыны түсінуге болатын жақсы қасиет. Ұйғыр тіліндегі аудармасы Қытайда 1981 жылы жарық көрді, үш том. Онда ұйғыр аудармашылары Б.Аталай мен С.Муталлибов аудармаларына ғылыми сыни көзқараспен қарап, дұрыс тұстарын қолдап, қателіктерін түзете отырып, факсимильдік басылыммен қатар алдыңғы көш ретінде оларға да сүйенгендіктерін айтып, жазыпты. Мұндай сүйекті ірі дүниелерді игергенде ғылыми түрлі көзқарастардың болуы заңды. Біз барлық (түрік, өзбек, ұйғыр) аудармаларындағы ондай тұстарды аңғарып, салыстырып отырдық та, жеке-же-

ке ұлт өкілдерінің емес, тұтас түрік қауымы ғалымдарының түрлі көзқарастары, пікір-болжамдары деп қарадық. Сол дұрысырақ. Біз де өз енбегімізде сол тұрғыдан, алдыңғы басылымдардың үрдісін құлабыз еттік.

...Сөздіктегі сөздер мынадай ретпен берілді. Кітаптың түпкі құрылымы, түзілімі, бітім-болмысы тұтастай бұлтартпай сақталды. Сөздердің орналасу тәртібі мақсұс әліппесімен ыңғайластырылып, сөздердің өзі болса әуелі екі әріпті, одан кейін үш әріпті, төрт әріпті, бес әріпті... тағы осы рет бойынша әрі қарай тізілген. Әр кітаптың алғашқы бөлімінде есім сөздер, екінші бөлімінде етістіктер келеді. Көптеген сөздердің тұсында қай тайпаға, қай жұртқа тән екендігі көрсетілген. Ал, басым көпшілік сөздерде ондай анықтама тіркелмеген, яғни жалпы түрік тіліне тән, ортақ деген ойды сездірсе керек. Мысалдары, түсіндірмелері мұқият сақталды. Кейбір, тегі бір тіл болғандықтан да, түсіндірмей-ақ түсінікті сөздердің өзінде анықтама, талдаулары өзгеріссіз алынды.

Әуелі сөздердің араб әліппесінде жазылған түпкі тұлғасы берілген. Түптеп келгенде, сөз атаулыға дәлелді негіз ретінде ұсынатын тиянақ осы араб әліппесінде түскен түрік сөздері екені белгілі. Одан кейін латып әліппесіндегі транскрипциясы берілген. Осылардан соң қазіргі қазақ әліппесі бойынша транскрипцияланған нұсқасын түздік. Содан кейін барып, тиісті сөздің мағынасы, түсіндірмесі, мысалдары, талдаулары тіркеседі.

Антологияға белгілі түркітанушы ғалым А.Егеубаевтың алғысөзі мен аудармасы қысқартылып берілді. Факсимиле ретінде «Түрік сөздігінің» 1941 жылы Анкарада басылған көшірмесінен үзінділер қолданылды.

ДУДАРМАСЫ МЕН ТРАНСКРИПЦИЯСЫ

МИСАЛ КІТАБЫ

جل ۱۰۷۲

Бісміллә-һір-Рәхмәнір-Рахим!

Аса қамқор, ерекше мейірімді Алланың атымен бастаймын!

МИСАЛ ЕСІМДЕР КІТАБЫ ЕКІ ӘРІШТІ ЕСІМДЕР БӨЛІМІ

یِب	JAP	ИАП: бүтін, тұтас. Бір нәрсенің бүтіндігі. «يِب يِرْمَاقُ يُوُقُ» Jar jaṣmaq joq: Иап иармақ иок - Бүтін ақша жоқ; Жанымда тұтас ақша жоқ.»
یِب	JAP	ИАП: жабағы. «يِب يُونُكُ» Juñ jar: Иүң иап - Жабағы жүн.»
یِب	JYP	ИЬП: жіп.
یِب	JYP	ИЬП: Ат байлайтын ұзын арқан. Жіпті де Jыр : Иып» дейді.
یِب	JAT	ИАТ: жад. Арбау, жадылап оқудың бір түрі. Жаңбыр, жел, сондай құбылыстарды шақыру үшін жады лау (сикырлы) тастардың жәрдемімен дұғалау. Бұл әдет түріктер арасында көп тараған. Мен мұндайды йағмалардың ішінде көп көрдім, оларда өрт шыққанда өртті тоқтау үшін солай істеп, жадылаған еді, Ұлы Тәңірінің күдіре-тімен жазда қар жауды. Көз алдымда өрт сөнді.
یِر	JAR	ИАР: сілекей. «يِر اَنَّاكُ يِرِي اَقْتِي» Аның jaғы ақты: Аның иары ақты - Оның сілекейі ақты.»
یِر	JYR	ИЬР: жыр. «يِر يِرْلَادي» OI jir jirladi: Ол иыр иырлады - Ол жыр жырлады; Яғни, өлең айтты.» Бұл сөз көбінесе, өлең, жырға қатысты қолданылады.

اَر	ЫР	ЫР: Алдыңғы сөздің «ى - И» әрпі «1-әліпке» ауысып түскен түрі. Осылай да айтылады.
يَش	ЯШ	ИАШ: жас; балауса. «يَش اَتْ Jash ot: Иаш от - Жас шөп.» Бұл сөз «يَش يَش» Jam-jum: Иаш-иүш» деп қос сөз түрінде де қолданылады.
يَش	ЈУШ	ИҮШ: сығылысу; топталу. (Оғызша). «بُذُونُ يَش بُلْدِي» Vozun jush Bolды: Бодзүн иүш болды - Жұрт сығылысты; Халық топтанды.» (Ұйысу, ұйлығысу – А. Е.)
يَش	ЈЫШ	ИЫШ: еңіс; ойыс. «اَرْتِ يَش Art jыш: Арт иыш - Өр-еңіс.» «اَرْتِ En: En - Еңіс.» «اين Art: Арт - Өр, дөң.»
يَق	ЈУҚ	ИҮҚ: жұғын. (Қаспак. А.Е.) Бұл сөз «يَق يَق» Јуқ-јақ Иүқ-иақ» сияқты қос сөз түрінде де қолданылады.
يَق	ЈОҚ	ИОҚ: биік, жоғары. «يَق يَر» Joq jer: Иоқ иер - Биік жер.» Дөң.
يَك	ЈҮК	ИҮК: үйік; жүк. (бір артым, бір арқа. А.Е.) «بِر يَك بَغْدَاي» Bir juk burdaj: Бір иүк бұғдай - Бір үйік бидай; Бір арқа бидай.» Бұл сөз малға артатын жүк пен соған ұқсас нәрселерге қолданылады.
يَل	ЈҮЛ	ИҮЛ: қайнар; тұма. «يَل جَقْرَمَا» Шокгама jul: Шоқрама иүл - Қайнар бұлақ; Суы қайнап шығып жатқан қайнар.»
يَل	ЈЫЛ	ИЫЛ: жыл. «يَل كَشْتِي» Bir жыл keshiti: Бір иыл кешті - Бір жыл өтті»; (Бір жыл өткізді. А.Е.)
يَم	ЈАМ	ИАМ: шөп; шөп-шалам. «يَم كُوزْ كَا» Kozge jam түшти: Көзге нам түшти - Көзге шөп түсті.»
يَم	ЈЕМ	ИЕМ: дәрі-дәрмек; дәрі шөп. «اوت يَم» Ot jem: От ием - Дәрілік шөп.» Бұл сөз сыңар қолданылмайды. Қос сөз болып айтылады.

يٰٓيٰٓن
يٰٓيٰٓن

JIN

ИИН: тезек.

يٰٓيٰٓن Қој јини: Кой иіні - Койдың құмалағы.»¹

JIN

ИИН: ін.

«يٰٓيٰٓن اٰرسلان Arslan jini: Арслан иіні - Арыстан іні.»

Түлкі, тағы басқа жыртқыштардың інін де «يٰٓيٰٓن Jin: Иін-Ін» дейді. Мақалда былай деп келген:

«يٰٓيٰٓن تىلكو اوز يٰٓيٰٓنكا اوز سا اذوز بولور»
Tilkü öz jinige yrse uzuz bolur: Түлкү өз иінігә үрсе үдзүз болүр - Түлкі өз ініне үрсе, қотыр болар.» Бұл мақал өз жұртын жамандағандарға өнеге үшін айтылады. Жырда мынадай деп келеді:

«قش قرت قمع تيرلدي»

اٰرلك نشي تيرلدي

اٰكر اٰلب تيرلدي

يٰٓيٰٓنقا يٰٓيٰٓنا كركسوز

*Қиш қиғі қамуғ тирилди
Erkek² tiui terildi
Ygyr alyp tarылды
Jыпқа jana kirgysyz*

*Құш құрт қамұғ тірілді,
Еркек тіуі терілді;
Үгур алып тарылды
Иыңқа иана кіргүсуз -*

*Құс-құрт түгел тірілді,
Ұрғашы-еркек топтанды.
Үйірленіп тарады,
Қайтып інге кіргісіз...»*

¹ Қазақ тілінде айтылатын малдың «қан-жыны» деген сөздегі «жынға» көбірек үйлесетін секілді. А.Е.

² Қолжазбада осы «ерлік» сөзі «еркек» деп түзетілген.

(Көктемді дәріптеп жырлайды: Құс, құрт-құмырсқа көктем қызуымен қайта тірілді; Еркек-ұрғашылар топ-топ болып жиылды; Үйір-үйір болып өріп, қайта айналып індеріне кірместей болып таралып кетті.) Бұл сөздердің бәрінде жазғанда мен құс бөліміне қосып, айтқанда жұмсартып дауыстауға болса да, дұрысы осы³.

فِعْلٌ ФИ‘Л, فُعْلٌ ФУ‘Л, فَعْلٌ ФӨ‘Л СЕКІЛДІ ОРТАҢҒЫ ӨРПІ СҮКҮНДІ

СӨЗДЕР БӨЛІМІ

ه هـ ي ر ب	Jarp	ИАРП: берік. «يَرَبُ نَانِكُ» Jarp пен: Иарп нең - Берік нәрсе.»
ه هـ ي ر ب	Jarp	ИАРП: адам сүйініп, көңілінің хошы келгенде пайда болатын өңінің ашылуы. Жүзінің нұрлануы. «أَنْكُ يَرْبِي يَزَلْدِي» Аның jarpbi жазылды: Аның иарпы иазылды ¹ - Оның өңі ашылды; Сүйініштен оның жүзі жа дырап, бырыс-тырысы жазылды.»
ه هـ ي ر ت	JURT	ИҮРТ: жұрт. Ескі ғимарат орындары, ескі жұрттың іздері. ИАЛТ: тік; шалт. Jalt Қажа: Иалт қаиа - Тік қия.» Тік, шалт нәрсенің барлығына да осылай дейді.
ه هـ ي ر ج	JURЖ	ИҮРЖ: қатынның інісі; Ерінің қайын інісі. Ерінің інісі мен әйелдің інісін ажыратып айтады. Ер адамның өзінен кіші қайнысын «إِنِّي» іні: іні» дейді де, жасы өзінен үлкен болса, «إِجِي» ічі: ічі» дейді. Ерлердің өзінен кіші қарындасын «سِنِكُلْ» сіңіі: сіңіл» дейді, өзінен үлкен әпкесін «أَكْ» әке: әке» дейді. Қатынының өзінен кіші бауырларына «بَلْدِزْ» baldiz: балдыз» дейді де, өзінен үлкендеріне «أَكْ» әкә: әке» дейді.

³ Жоғарыдағы сөздерін сияқты жазуға да болатындығын білдіре отырып, бірақ мәтіндегі секілді жазғанды жөн көргендігін аңғартады.

- ۵۵ ۶
 ڤند JUND ИҰНД: жылқы, ат. Бұл «түйе» деген сөз секілді жекеше де, көпше де түрге ортақ айтыла береді. (Жалпы есім, жалқы есім түрінде де қолданылады. А.Е.)
 «Jund eti jbar: Иүнд еті иыпар - Жылқы еті жұпар» Жылқы еті дәмді, хош иісті болады дегені. Жылқы етін пісіріп алып, салқындатып қойғанда одан татымды хош иіс шығады.
- ۵۵ ۶
 ڤند JUND ИҰНД: жылқы. Түрік жұртының жыл қайыруындағы он екі жылдың бірінің атауы. Он екі мүшел жыл атауларының бірі. Бұл ڤند ڤند Jund jilbi: Иүнд иылы - Жылқы жылы» деп аталады. Бұл бөлім тіл ұшы мен ерін дыбыстарынан (ن - н, ل - л, ر - р, و - у, م - м, ب - б) түзілген; сондықтан да бұл бөлімнің есімдері аз кездеседі.

فَعْلُ ФӘИЛ, فَعْلُ ФӘУЛ, فَعْلُ ФӘӘЛ СЕКІЛДІ, ӨРТАҢҒЫ ӨРШ ХАРАҚАТТЫ СӨЗДЕР БӨЛІМІ

- ۵ ۵
 ڤذت JUZUT ИҰДЗҰТ: пайдасыз; керексіз.
 «Juzut neç: Иүдзүт нең - Пайдасыз нәрсе.»
 Біреуді сөгіп тілдегенде де: «Juzut: Иүдзүт» дейді.
 «Пайдасы, қайыр-шапағаты жоқ, керексіз» дегені.
- JASHUT ИАШҰТ: тығулы; жасырулы. Jashut neç: Иашүт нең - Жасырулы нәрсе.» Векут: Бекүт» сөзі қосарланып Jamut bekyt: Иашүт бекүт - Жасырын жабық; жасырын-берік» секілді қос сөз түрінде де қолданылады.
- ۵
 ڤگت JIGIT ИІГІТ: жігіт. Jас, солқылдап тұрған балғын нәрсе.
- ۵
 ڤمت JEMET ИЕМЕТ: «жарайды, мақұл» деген мағынадағы сөз. Сөз басындағы «ي - И» әрпін «أ-ӘЛІП» әрпіне ауыстырып, «emet: емет» деп те айта береді.
- ۵
 ڤنت JANUT ИАНҰТ: бәсі. Пара-пар, балама, бір заттың тепе-тең бәсі.
- ۵
 ڤسج JASYSH ИАСЫШ: жебенің басы; оқтың ұзыншақ ұшы.

يغچ	ЛЫҒАШ	ИЫҒАШ: ағаш, бұтақ.
يغچ	ЛЫҒАШ	ИЫҒАШ: ер адамның жыныс мүшесі.
يغچ	ЛЫҒАШ	ИЫҒАШ: фарсах ; ұзындық өлшемі. «بیر يغچ بيز» Bіg жығаш jег: Бір иығаш жер Бір фарсах жер.»
يغچ	ЛЫҒАШ	ИЫҒАШ: ағаш; өсіп тұрған ағаш. Jүзүш жығашы: Иүзүм иығашы Жүзім ағашы; «يغاق يغاچي» Жағақ жығашы: Иағақ иығашы - Жаңғақ ағашы» дегендегі секілді мағыналардағы сөз. «يغچ» Жығааш: Иығааш» деп, «ا» әліппен созып жазған, солай оқыған жөн.
يغچ	ЛУҒАШ	ИУҒАШ: қарсы жағалау. (Қарсы бет. А.Е.) Өзеннің, не ағынды судың қарсы жағалауы. Адам өзеннің, ағынның бір жақ жағасында тұрса, қарсы жарқабағын, екінші жағалауын солай дейді. Осы сөзден шығарып: «يغچ كچتم» Luғаш keintim: Иұғаш кештім - (өзеннің). екінші жағына өттім» деп айтады.
يغچ	ЛАҒЫР	ИАҒЫР: жауыр. Жылқы, қашар, есек секілді малдардың арқасында ер қажап, содан пайда болған жара. Жауыр. «يغرنغ ات» Jaғылығ at: Иағырлығ ат - Жауыр ат; Жауырлы ат». (Жауыры бар ат. А.Е.)
يغچ	ЛҮГҮР	ИҮГҮР: тары. «يغچ اگور» Ygug: Үгүр» деп те айтады.
يغچ	ЛАМҮР	ИАМҮР: мал аунап кеткен жер.
يغچ	ЛУЛАР	ИҮЛАР: жүген; нокта. Мақалда былай деп келеді: «يغچ باشن» Jund Башып jularlar кеңііdi: Инд башын иүларлап кеңілді - Жылқының басын жүгендеп байла.» (Аттың басын пісіріп жегің келсе, әуелі оны қашып кетпес үшін нокталап байла, содан соң жегін.) Бұл мақал атты пайдалану үшін әуелі байлап ұстау керектігін , бос жібермеген жөн екендігін мегзейді.
يغچ	ЛАТЫЗ	ИАТЫЗ: енді; жалпақ. Ені жалпақ нәрсенің бәрін солай дейді. «يغچ قاذش» Jатыз қазыш: Иатыз қадзыш - Енді - қайыс.» Jатыз jег: Иатыз иер - Енді жер.»

يَغَزُ	JAFYZ	ИАҒЫЗ: коңыр; күрең. Қызыл мен қараның арасындағы түс. Жердің түсін соған ұқсатып «يَغَزُ بَيْرُ» Jaғыз jer: Иағыз иер - Коңыр жер» дейді. «يَغَزُ آتُ» Jaғыз at: Иағыз ат - Күрең ат.»
يَافُزُ	JAFUZ	ИАФҰЗ: жауыз; жаман.
يِمْزُ	JUMUZ	ИҰМҰЗ: семіз, тапал, бәкене семіз. «يِمْزُ آرُ» Jumuz er: Иұмұз ер - Бәкене семіз адам.»
يِمْزُ	JAMYZ	ИАМЫЗ: шап; екі санның қосылған ішкі жағы.
يِرِشُ	JARYSH	ИАРЫШ: жарыс; бәйге. «يِرِشُ آتُ 01 at jaғышти: Ол ат иарыш - Ол ат жарыстырды.; Ат бәйгесіне қатысты.»
يِرِشُ	JARYSH	ИАРЫШ: үлесу; Екі адамның арасындағы мал үлесу.
يِغَشُ	JAFYSH	ИАҒЫШ: құрбандық. Исләмнан бұрынғы кезде түріктердің Тәңірге жақындықты білдіру үшін пұтқа атап шалатын құрбандығы.
يِجَاشُ	JAVASH	ИАВАШ: момын; жуас. (Көнбіс. А.Е.) «يِجَاشُ كِشِي» Javash кіші: Иаваш кіші - Момын кісі.» Жуас малға осылай дейді. Жырда былай деп келген:

قَالِدَشْ بِلَا يِرِشِغَلْ قَرَشِبْ آدِنْ آدِرْمَا
بَلْكَ تَتْ يِجَاشُ تَقَاغُو سَقْلَانْ يِرِنْ آدِرْمَا

*Koldash bile jashaşyıl qaşşyır adır ydırme,
Bek tut javash taqaşu şyvlın jazyn edermе:*

*Қолдаш біле иарашығыл қаршып адын үдүрме,
Бек тұт иаваш тақағу сувлін иазын едерме -*

*Жолдасыңмен жарасқын, басқаны үстем қылмағын,
Бек тұт жуас тауықты, қырғауылды қумағын.»*

دوزه
يفش

YUFYUSH

(Ақыл-кеңес беріп, айтқаны: Қолдасып, жарасқан досыңмен бірге жарасып, оны құрметте, істерін қолда, қарсыласып, егеспе, басқа біреулерді одан үстем, артық балама, басқаға еріп кет пе; Қолдағы жуас үй тауығын мықтап ұста; қырдағы қырғауылды іздеп, қолда жоқты аңсама!). ИҮФҮШ: жақын-жұрағатқа киім-кешек, мал-дүние беріп, қарасу, жәрдем көрсету. Бұл көбінесе келіннің той жабдығына, той тартуына қатысты да айтылады.

Мәселен, келінді ұзатып шығарып салғанда, жақындары өздеріне атаған сый-тартуларды қошеметтеп келінге береді. «كَنْ يَفْشُ لَكَ كَنْ كَذَا كُو يَفْشُ بَلُور» luғushlig kelin күзегу jaғain bolur: Иүфүшлиг келін күдзегу иафаш болур - Қалыңмалды келіннің күйеуі жуас болар.» Жақын-туыстары тарту, сый беріп құрмет көрген келіннің күйеуі қошеметшіл, жайлы, жуас болып келер. (Яғни, туысы құрметтеген келінді күйеуі де құрметтер). Мал, дүниені келін тауып әкелгендіктен, оған құрмет қошемет көрсетіледі.

دوزه
ييمش

JUMUSH

ИҮМҮШ: екі, яки оданда көп кісілер арасындағы елшілік. Осы сөзден өрбітіп, мелекті يُمُشَجِي jumushі: иүмүшчы» дейтіні де содан. Өйткені, «мелек» сөзі арабшадағы «елшілік» мағынасындағы «أَلْوَكَّة» сөзінен алынған. Түріктер «мелек» деген есім сөзді мүлде білмейді.

دوزه
ييمش

JEMISH

ИЕМІШ: жеміс; миуа. Жалпы есім. Көбінесе, ағаш жемісіне айтылады.

دوزه
يتغ

JATYF

ИАТҮҒ: жатақ; жататын, не ұйықтайтын орын. *أني يتغندا تغيل* Апы jatarında tutғы: Аны иатағында тұтғыл - Оны жатағында тұт.

دوزه
يدغ

JYZYF

ИЫДЗҮҒ: сасық. Сасық нәрсенің барлығы.

دوزه
يدغ

JYZYF

ИҮЗҮҒ: адыраспан. *لغ از ات* «Лызығ от Иыдзығ от.» Қашқар тілінде. Ош пен Бараған тілдерінде *الدرك* Eldrük: Елдрүк» дейді. Оғыздар *لوز ارلك* Juz erlik: Иүз ерлік» дейді.

دوزه
يدغ

JUZUF

ИҮДЗҮҒ: кесір; кесапат. Біреудің кесапатына ұшырау. *أنيك بذي تغدي* Аның жығы tokdi: - Аның иүдзүғы тоқынды - Оның кесіріне ұшырады; Оның кесірінен (екінші біреу) қиындық көрді».

يَلِغُ	JULUF	(Мындаған адамдар оған өздерің пида етер; Оның көзіне түсу үшін жандарын берер). «أوز» Өз сөзі бұл жерде «жан, рух» мағынасында айтылған. Бұл сөздің халық ішінде қандай мәнде қолданылатынын өз ретінде баяндағанмын. ИЫЛЫҒ: жылы. «يَلِغُ سَوْقُ» Jылығ сув: ИЫлығ сув - Жылы су.» Ыстық пен суық араcындағы жылы нәрсенің барлығына қолданылатын сөз.
يَالِغُ	JALЫF	ИАЛЫҒ: ердің алдыңғы, артқы қастары. Оларды бірінен-бірі айыру үшін: «انكدنكى» өңдүңкі jалығ: Өңдүңкі иалығ - Алдыңғы қас»; «كيدنكى يَلِغُ» Kedinkі jалығ: Кедінкі иалығ - Кейінгі қас; «ارتقى قاس» дейді.
يَانِغُ	JANЫF	ИАҢЫҒ: құсық. «ان يانغ ياندى» Ol jанығ jandi: Ол ианығ панды - Ол құсық құсты» (Ол көп құсты).
يَانِغُ	JANЫF	ИАҢЫҒ: жанығу; реніш, ашу. «بگ يانغندا توشما» Beg jанығнда tuшma: Бег ианығында түшма - Бектің ашуына түспе; Бек ашуланып отырғанда тап келме.» Басқалары да сондай.
يَاتُقُ	JATUҚ	ИАТҰҚ: екі түрлі нәрседен тоқылған мата. Оның өресі жүн жіптен, арқауы мақта жіптен тоқылады.
يَاتُقُ	JATUҚ	ИАТҰҚ: ұмытылған; тасталған. «يَاتُقُ نَانَا» Jатұқ нең: Иатұқ нең – Ұмытылған нәрсе.» Жалқау адамдарды «يَاتُقُ كِشِي» Jатұқ кіші: Иатұқ кіші» дейтіні осы сөзден шыққан. Оғыздарда өз шахарынан басқа жаққа шықпайтын, ұрыс-қағыс жасамайтын адамдар бар. Соларды да: «يَاتُقُ» Jатұқ: Иатұқ» дейді. Тасталғандар, ұмыт қалғандар дегені.
يَاتِيقُ	JATЫҚ	ИАТЫҚ: жатақ. Жататын, ұйықтайтын жай. «انى ياتيقندا تۇتتى» Аны jатықında tuttbі: Аны иатықында тұтты - Оны жағағында тұтты.»
يَارِيقُ	JARUҚ	ИАРҰҚ: жарық; жырық. «يارق يارغ» Jarық jer: Иарұқ иер - Жарық жер.» «يارق يارغ نانا» Jar jaryқ nen: Иар иарұқ нең - Жап-жарық нәрсе.»
يَارِيقُ	JARUҚ	ИАРҰҚ: жарық; Жер, там, тау, шыны секілді заттардың, не басқалардың жарығы.

- يَرِقُ JARYK «بو اياقنىڭ يارقى بار» Ву аякпын јагук бар: Бұ аиақның иарұкы бар - Бұл аяктың жарығы бар.» ИАРЫК: жарак; Шайқаска киіп шығатын темір сауыт, қалқандардың кез-келгеніне қолданылатын ортақ атау. Олар өзара бөлек-бөлек ажыратып айтылады. Темір сауыт, шынжырлы көйлек يارقى كيا Күре жагық: Күпе иарык - Жарақ көйлек», темір қалқан «سای يارقى Saj жагақ: Сай иарық» деп аталады.
- يَرِقُ JORYK ИОРЫҚ: шебер; шешен. «يارقى تل» Joryk, тіл: Иорык тіл - Шешен тіл; шебер тіл.»
- يَرِقُ JORYK ИОРЫҚ: құлық; мінез; пейіл. «آنك يارقى ننگ كشي بلا» Аның иорықы нетегі кіші біле - Оның құлқы, кісілермен пейілі қандай?»
- يَرِقُ JORYK ИОРЫҚ: жүріс; ағыс. «At يارقى ننگ» At иорықы нетег - Аттың жүрісі қандай?» Сұғ тағы басқалардың ағысын да солай дейді.
- يَرِقُ JARYK ИАРЫҚ: екі жанбас сүйектердің бітiскен, сегізкөзге ұласқан тұсы; жанбас сүйектердің басы. «Jarbildi يارلدى ننگ» Нәрсе жарылды, айырылды» дегендегі. «جارلدى يارقى» иарылды - жарылды» сөзінен алынған. Екі аяқтың бірінің - оңға, бірінің солға айырылуын айтады.
- يَزُقُ JAZAK ИАЗАҚ: жайылым; жайлау. (Йағма мен тохсы тілдерінде).
- يَزُقُ JAZUK ИАЗҰҚ: бос; босаған; байлаудан шешілген. «Jazuk at يازق ات» Иазұқ ат - Босаған ат; байлаудан шешіліп кеткен ат.» Байлап қойған жерден шешіліп кеткен, кісеннен босап кеткен нәрсенің бәріне осылай дейді.
- يَزُقُ JAZUK ИАЗҰҚ: сүр; (сүрленген). «Jazuk et يازق ات» Иазұқ ет - Күз кезінде әртүрлі татымдылықтар қосып кептіріп қойып, көктемде жейтін ет.» (Сүрі - Е.А.). «Jaz oқ je ياز اق يى» Иаз оқ ие - Жазғытұрым же; көктемде же» деген сөзден алынған. Өйткені, көктемде мал арық болады; Сақтаған сүрісі бар адам, көктем уағында да (көкөзек шақта. Е.А.) семіз ет жеп отырады.

يَزُقْ

JAZUK

ИАЗҰҚ: жазық; күнә.

Мақалда мынадай деп келген:

«أَوْتُ تَتْنَسُزْ بَلْمَاسْ يَكْتُ بَارُقْسُزْ بَلْمَاسْ» Ot tytynsyz bolmas jigit jazuksuz bolmas: От түтүнсүз болмас иігіт иазүксүз болмас – От түтінсіз болмас, жігіт жазықсыз болмас.» Жігіттер жазықты болып қалса, күнәлі іс істеп қалса, осы сөзбен ақталады, құзыр сұралады.

يَسِقْ

JASYK

ИАСЫҚ: оқ сауыты; жебе сауыты. (Қорамсақ. Е.А.) Өзге түркітерше. Бұл сөзді оғыз бен қыпшақтар білмейді. Олар мұны «قُرْمَانْ» қигшап: құрман» дейді.

Мақалда былай деп келген: «توزلغ يا جفار» Uграқ jасықдып tozluq jашықағ: Ұпрақ иасықдың тозлуқ иа шықар - Көне (ескі) қорамсақтан тозған жебе шығар.» Бұл дәл арабшадағы «النحيف فتزدرية وفي اثنوايه اسد مريد» تری الرجل» дегендегі сияқты.

يِلْقْ

JULAK

ИҰЛАҚ: кішкентай-кішкентай бір топ тұма. (Шағыншағын қайнар бұлақтар. Е.А.). «يُلْ بَاتُ» Jul julaq: Иұл иұлақ» сөзі осыдан шыққан. Мұндағы «ل - л» әрпіне «ق - қ» әрпі қосылған.

Жырда былай деп келген:

«اقتُرر كوزم يلاق
تش قار اردك بغاق»

*Ақ, turur көзум jулақ,
Түш қылуғ өрдек jуғақ:*

*Ақтурур көзум иұлақ,
Түш қылұр өрдек иұғақ -*

*Көзімнен көлдеп ағар жас,
Қонар да ту сер үйрек, қаз.»*

(Көзімнен бұлақтай жас ағар; көз жасым көлге айналар; Соған үйрек, қаз, тағы басқа құстар қонып, жүзер, келдегі суға түсер).

جولاق	JOLAK	ИОЛАҚ: соқпақ; тар жол. Ойлы-қырлы жерлерде болатын жалғызаяқ соқпақ жол.
جولاق	JOLAK	ИОЛАҚ: жолақ. «جولاق باغشپ: Иолак бағшын - Жолақ жібек маға.» Сол секілді жол-жол, жолақ-жолақ сызығы бар нәрсенің барлығына да «جولاق: Иолак» дейді. Мұның түп негізі: «جولاق: иолак» болады.
يۈتۈك	JITYK	ИІТҮК: жоғалған; жоғалған нәрсе. (Жоқ. Е.А.) Мақалда былай деп келеді: «يۈتۈك اناسى Jityklig anasi қожун ашаг: Иітүкліг анасы қойұн ашар - Жоқ іздеген (адам) анасының қойнын ашар; Жоғын жоқтаған жан анасының қойнын ашар.» Бұл мақал нәрсесін, затын жоғалтқан адамның, жоғын іздеген адамның жоғын қай жерден болсын іздестіруге құлықты екендігін білдіреді.
يۈتۈك	JITIK	ИІТІК: өткір. «يۈتۈك يۈتۈك Jitk пішек: Иітік пішек – Өткір пышак» Қылыш пен қылыш секілді нәрселерге де осы сөз қолданылады.
يۈтۈк	JETIK	ИЕТІК: жетік. «يۈتۈك ار Jetik er: Иетік ер - Жетік ер; қолынан іс келетін адам.» Қай істі де жеріне жеткізетін, тиянақты, жетік адам.
يۈرۈك	JYREK	ИҮРЕК: жүрек. «يۈرۈك يۈرۈكlig: Иүрекліг - жүректі; батыр.»
يۈرۈك	JÖRYK	ИӨРҮК: жору. «يۈرۈك تۈش Jöryk: Түш иөрүк – Түс жору.»
يۈرۈك	JÖRYK	ИӨРҮК: сөздің мәнісі; түсіндірмесі. (Сөздің жоралғысы. Е.А.) «يۈرۈك سۆز Jöryki: Сөз иөрүкі - Сөздің мәнісі.»
يۈرۈك	JERYK	ИЕРҮК: жерік. «يۈرۈك اشلار Jeryk ішіег: Иерүк ішлер – Жерік әйел.»
يۈرۈك	JIRYK	ИІРҮК: жырық; жырылған. «يۈرۈك نالک Jiryk нең: Иірүк нең - Жырылған нәрсе.» Ұзынынан жырылған, сөйтіп ұсқыны кеткен нәрсе.
يۈرۈك	JIRYK	ИІРҮК: кетік, сынық.
يۈرۈк	JYZYK	ИҮЗҮК: жүзік. (Саусаққа салатын жүзік).

يَزَاكْ	JIZEK	ИЗЕК: қосынның алдында жүретін шолғыншы топ.
يَنِيكْ	JENIK	ИЕНИК: жеңіл.
يَسُلْ	JASUL	ИАСҰЛ: жайдақ. «يسل تاغ» Jasul tağ: Иасұл тағ – Жайдақ тау. Ылдилап созылған кең жазықтықты жерді «يسل. jasul: иасұл» дейді.
يَشِيلْ	ЖАШЫЛ	ИАШЫЛ: жасыл. Қанық, қою жасылды يَشِيلْ Jar jashyl: Иап иашыл» дейді. Бұл сөз يَشِيلْ jushul: иұшұл» сөзімен қосылып «يَشِيلْ jashul jushul: иашұл иұшұл» деп те айтылады.
يَذِمْ	ЖАЗЫМ	ИАДЗЫМ: төсек; төсеніш (көрпе). «يذم تولك Tūlūg jazym: Түлүг иадзым - Жүн төсеніш.» Бұл түбір сөз емес.
يَرِيْمْ	JARЫМ	ИАРЫМ: жарты; (жарым. Е.А.) «الاملا يريمى» Almyla jağymy: Алмыла иарымы - Алманы жартысы.» Басқаларға да сондай.
يَرِيْمْ	JARЫМ	ИАРЫМ: екіге айырылған нәрсенің әрқайсысы, әр бөлегі. (Жартысы, жарымы. Е.А.) «بوتق يريمى» Butaq jağymy: Бұтақ иарымы - Бұтақтың жарты бөлігі.» Мұның негізі «жарылмақ» болады.
يِشِيمْ	ИШІМ	ИИШІМ: саптама. Суық өтпеу үшін аяқ киімнің үстінен тізеге дейін киіп алатын етік секілді аяқ киім.
يِغِيْمْ	ИҒЫМ	ИҒЫМ: үйінді; дөңес. (Жиылған нәрсе, жиым. Е.А.) «بنم تبراغ» Bnım torraq: Иығым топрақ - Үйінді топырақ.» Дөң, төбе топырақ. «م - M» әрпі «ن - N» әрпінің орны на ауысып түскен.
يِلْمْ	JALЫМ	ИАЛЫМ: («тік» мағынасында. Е.А.) «يلم قايا» Jalym qaja: Иалым қаиа - Тік қия. Мақалдабылайдепкелген: «يلم سوزك اتسا بلماس يلم قيا بقسا بلماس» İlim sözük atsa bolmas jalbim qaja jyxsa bolmas: Телім сөзүг ұкса болмас, иалым қаиа иықса болмас - Көп сөзді ұғып болмас, тік қияны жығып болмас.» Бұл мақал аз сөйлеуді мезгеп айтылған.
يِلْمْ	JALIM	ИЕЛІМ: желім. Түк, тағы сол секілді нәрселерді жабы стыратын желім. Балық желімін «يلم يرق» Jaruq jelim: Иарұқ иелім» дейді.

باین

BAJYN⁴ БАЙЫН: қою қызыл. (Қып-қызыл; қанқызыл. Е. А.) Келіншек гүлінің түсіндей нәрсенің бәріне де осы сөз қолданылады. Мақалда былай деп келген:

قانو بایسا قزل كذار برانو بایسا یشل كذار

Қылына білсе қызыл кезег жағану білсе жашыл кезег: Қылыну білсе қызыл кездер, иарану білсе иашыл кездер - Қылықтанайын десе, қызыл киер, жарасайын десе жасыл киер.» (Қатындар еріне қылықты көрініп, қылымсиып деп білсе, қызыл жібектен киім киіп құлпырып, арбап шығады, ер келеп, назданын жарасайын деп білсе, жасыл киім киіп, жасанып шығады.) Ер құрметіне ләзім деп киінеді, сол рендерге қарай ер де әйелді ұнатар демекші.

یتن

JETEN ИЕТЕН: оқ ату үшін ағаштан жасалған садақ.

یتن

JETEN ИЕТЕН: мақта, жүн түтетін құрал.

یرن

JARYN ИАРЫН: жауырын. Жауырын сүйегі. Түркітерде мынадай мақал бар: يرن بلغنسا ایل بلغنور» Jarın bulğansa el bulranur: Иарын бұлғанса, ел бұлғанүр - Жауырын бүлінсе, ел бүлінер. (Жауырын сүйегі былғанса, ел-жұрт іші бүліншілікке түсер).

یرن

JURUN ИҮРҮН: киімдік жұқа жібек мата; парша. یرن بقا» Jurun juқа: Иүрүн иұқа» деген сөз осыдан алынған.

یشن

JASHYN ИАШЫН: жасын; (найзағай. Е.А.) Түркітерде: كمنك بلا قاش بایسا یشن بقماس» Kimiñ bile qash bolsa jauibin jakmas: Кімнің біле қаш болса иашын иакмас - Кіммен бірге қаш болса, жасын тимес; (Кімнің жанында қаш тасы болса, оған жасын дарымайды)» - деген хикмат сөз бар. «Қаш» ақ түсті, саф түзілген тас; Кісілер оны жүзікке

⁴ * Б. Ағалай бұл сөздің жазылуында қателік бар екендігін түсіндірген (ТДК., III-т., 21-бет.). «يبکين, Jibkin: Иібкін», «يبكىل, Jibkil: Иібкіл» сөздеріндегі «ج - к» өрпі түсіп қалғандықтан барып түзілген «يبين, Jebin: Иебин» секілді болуы мүмкін дейді. Ал, жазба нұсқада «باین» bajyn: байын» деп жазылған. Осы сөзге келтірілген мысалда сөздің өзі жоқ, оның орнына «қызыл» сөзі жүр. «Алқызыл» сөзін «Көне түркі сөздігінде» де «жерүл: иепүн» деп жазыпты. (Қараңыз: ДТС., Стр. 257).

кондырады. Ондай жүзікті сыйға алған адамға шақпақ, жасын тимейді. Өйткені, оның табиғаты, жаратылысы сондай. Ол тасты бөзге орап отқа тастаса, без де, тас та күймейді. Бұл сыналған. Шөлдеп, сусаған адам аузына салса, шөлін басады.

يَغْنُ

ИЫҒЫН

ИЫҒЫН: үйінді; үйілген, жиылған.

«يَغْنُ تَبْرَاقُ» Иығып торпақ; Иығын топрақ - Үйілген топырақ». Басқаларға да осындай.

يَقْنُ

ЖАҚЫН

ИАҚЫН: жақын.

«يَقْنُ يَر» Жақып yer: Иақын иер - Жакын жер.»

«يَقْنُ ار» жақып ег: Иақын ер - Жақыш адам; жақын туысқан.»

Жырда былай деп келеді:

يَقْنُ يَغْنُ كُرْمَذِبْ نَانْكَنِي كُذْرُ
قَدَشْ تَبَاتِ كِيِي قِينْكَرُو بَقَارُ

жақып жағиқ, көгтезір неңні көзуг

Қазаи таба бит кеби қыңғи Бақаг:

Иақын иағуқ көрмедзіп неңні көдзүр,

Қадзаи таба ыт кеби қыңру бақар -

Малды көріп, көрмей жақын-жуықты,

Иттей қыңыр қарар қандас туысқа.»

(Адамдардың арасындағы опасыздықты мегзеп, опасыздың көбейіп кеткеніне налып айтқан: Жақын-жуық, туғандарын көрмейді, ағайындарына қарамайды; Дүние, малды ғана көріп, соған пейілі бұзылып; қызғанған ит секілді, өз туыстарына да қыңырайып қарайды.)»

يَكْنُ

ІКЕН

ІКЕН: Қамыстың бір түрі. Онымен үйдің төбесін жабады.

يَلْنُ

ЖАЛЫН

ИАЛЫН: жалын; алау.

«أوت يَلْنِي» Ot jalыны: От иалыны - От жалыны; Оттың жалыны.»

يَغِي
يَقَا
يَا
يَا
يَقَا
يَقِي
يَقُو
يَكِي
يَا
يَا

JAҒЫ	ИАҒЫ: жау; дұшпан.
JAVA	ИАВА: Оғыздардың бір аймағы. Бұл сөздің «J - У» әрпімен «ياوا Jaua: Иауа», «I - I» әліппен «اوا Ava: Ава» деп айтылатын түрлері де бар.
JAҒA	ИАФА: тікенді өсімдік.
JAҒA	ИАФА: «يا جەر Jafa jer: Иафа иер - Ық жер; суық тимейтін қалқа жер.»
JAҚA	ИАҚА: жаға. Киімнің жағасы.
JAҚЫ	ИАҚЫ: «ياق ياقى Јақы жуқы ег: Иақы-иұқы ер - Жағымпаз-жарамсақ ер.
JAҚУ	ИАҚҰ: жаңбырлық. Бұл сөздің негізі ياغقو jaғқи: иағқу» болатын, кейін жеңілдетілген.
JIGI	ИИГИ: «ياج ياجى Јігі жығаш: Иігі иығаш - Талдары, бұтақтары бір-біріне шырмалып кірігіп кеткен топ ағаш, тоғай.» Кейде «I - Г» әрпі түсіріліп, «ياج يى Иі иығаш тәрізді де айтылады. «ياج ياجى Јігі тып: Иігі тып - Жиі тіс, تاج ياجى Јігі тіс: Тон иігі тік - Тонды жиі (тігіспен) тік.» Тігіске «ياج ياجى: иі» дейді. Мұның негізі: «ياج ياجى Јігі: иігі» болады.
JALA	ИАЛА: жала. Қаттама жұқа нанның бір түрінде «يا لاجى Јалашы јуға: Иалашы иұға» дейді. Бұл осы нанның, шелпектің қолға тиер-тиместе үгітіліп, уатылып кететін үлбіреген жұқалығына бола айтылған. Сонда, наубайханашы сен сындырдың де жала жабады.
JULA	ИҰЛА: шырақ. Жырда былай деп келеді:

تَكَمَا اِيَقْتِ اَشَقَا كُرْبُ تَرْغَلِ اَلَا
جَقْمَقْ جَقَبْ اِيَقْسَا قَلِي اِذْبُورُ يَلَا

Tegme evet ышқа көуур турgl ala
Шақтақ шақыр evse қалы изытug jula:

*Тегме евет ышқа көрүп тұрғыл ала
Шақмақ шақып евсе қалы ұдзынұр иұла -*

*Кіріспе іске әбдіреп, асықпай тұрып көріп ал,
Әбдіреп шақпақ шаққанда, шырақ та құлап,
сөнер ол.»*

(Кез-келген іске асып-сасып, әбдіреп кіріспе; әуелі асықпай байқап, көріп-біліп ал; Шырақ жақпақ болып, шақпақ шаққан кісі әбдіреп-сасқандықтан, шырағы құлап түсіп, сөніп қалады.).

يَلُو

JELY

ИЕЛУ: желі. Құлын, тайларды байлау үшін тартылған арқан, желі. Бие сауатын кезде құлындарды сол желіге байлайды. Биелер сауылу үшін құлындары оның маңында айналсоқтап жүреді.

يَهُو

JEMU

ИЕМУ: «Сөзімді қабыл алдың ба, айтқанымды істеу үшін көңіл қойып түсіндің бе?» деген сөз. («Ие ме? Иә ма?»), «Жарай ма?» деген мағынадағы сөз секілді. - А.Е.)
«سن برغل» Sen barğyı jemu: Сен барғыл ие мұ – Сен барғын иә мә?» Мұның негізі: «يَهْ je: ие» je: ие» деген мағынада болып, оған «مُو» tu: мұ» қосымшасы қосылған.

يَنَا

JANA

ИАНА: және, қайта. Екінші қайыра, екінші қайтара.
«يَنَا كَلْدِي» Jana keldi: Иана келді - Қайта келді.»

БҰЛ БАПТЫҢ БАСҚА БІР ТҮРІ

يَاا

JAJA

ИАИА: адамның құйрығы. Тек адамға қатысты ғана қолданылады.

يَاا

JAVA

ИАВА: суын (сөлін. - А.Е.): тұтмашқа рең беру үшін қолданатын бір түрлі тікенді өсімдік. Жұмсақ айтылатын «ب - ة» әрпі арқылы келетін «يَاا» java: иаба» түрі де бар.

يَاا

JAFА

ИАФА: «يَاا» java: иава» сөзі. Оғыздардың бір аймағында «يَاا» jafa: иафа» деген түрінде де қолданылады. Оғыздарда жел тимейтін қалқа жерді де: ЫЯ Jafa jer «يَاا يير» : Иафа иер» дейді. Жоғарыда айтқанымыздай «و - ي» әрпі «ف - ق» әрпіне алмасқан.

فَعَلَّ جЕТТИ ФӘ'ЛАЛ СЕКІЛДІ СӨЗДЕР БӨЛІМІ

جَتِّي

JETTI ИЕТТИ: жеті; жеті саны. جَتِّي قَات كۆك Jetti kat kek: Иетті қат көк - Жеті қат көк.» дегендегі сияқты.

فَعْوَل جОЛЫЧ ФӘУ'АЛ СЕКІЛДІ СӨЗДЕР БӨЛІМІ

جُولُچ

JOLYCH ИОЛЫЧ: түбіт. Ешкі жүнінің түбінде болатын жұмсақ үлпілдек түбіт жүн.

يُوغَا

IYUGA ИҮҒА: жұқа нан. (Жұқа жайма нан; шелпек. - А.Е.)

يَزْغُكُ

IJAIFUK ИАИҒҰҚ: байтал емшегінің үрпі. Кейбірі jazguk: иазғққ» дейді. (Қыпшақша).

أَفْعَالُ ЭРТҮРЛІ ХАРАКАТТЫ ФӘАЛ СЕКІЛДІ СӨЗДЕР БӨЛІМІ

يَنْوُتُ

JANUT ИАНҰТ; жауап.
«سوز يَنْوُتِي Söz januty: Сөз ианұты - Сөз жауабы.

يَنْوُتُ

JANUT ИАНҰТ: бәс; пара-парлық.

يَنْجُحُ

JYFASH ИЫҒАШ: ағаш. Төрт тілде. «يَنْجُحُ» нұсқасы да бар.

يَنْبِطُ

JYPAR ИЫПАР: жұпар. (Қатаң «у - п» әршімен).

يَنْبِطُ

JULAR ИҮЛАР: аттың жүгені.

يَنْبِطُ

JAMAR ИАМАР: Иамар. Бір жердің атауы. Бұл жердей - Йабаку даласында - үлкен дария ағып өтеді. Оны: «يَمَارُ سَوْتِي Jamar suvy: Иамар сувы - Иамар суы» деп атайды.

يَنْبِطُ

JADAF ИАДАҒ: жаяу.

يَنْبِطُ

JARAF ИАРАҒ: сәт, пұрсат, кез.
«يَرَاغُ يَشُ يَرَاغُ Yaraga: Ыш иарағы – Істің сәті.» Бұл сөздің «يَرَاغُ» деген секілді түрі де бар.

يَمَاعُ

JAMAF

ИАМАҒ: жамау. Мақалда былай деп келеді:

«برجن يماعي برجنفا قرش يماعي قرشفا» Бағшы jamarbi бағшынка қағыш jағағы қағышқа: Баршын иамағы баршынка қа-
рыш иамағы қарышқа - Баршын жамау - баршынға, жүн
жамау - жүн матаға; Жібек жамау - жібекке, жүн жамау
- жүн матаға (үйлесер. - А.Е.)». Бұл мақал тек тегіне жа
расады деген мағынаны білдіреді.

يِرَاقُ

ЫІРАҚ

ИЫРАҚ: жырақ.

«يراق يير» Жырақ jer: Иырақ иер – Жырақ жер.» Туыскандар-
дың, тағы басқалардың жырақ қалғанында да осы сөзді
қолданады.

Жырда былай деп келген:

اَغْرَغِمُ كَنْدُو يِرَاقُ
بَلَنْدِي مَانِي قَرَاقُ

*Оғрағым кенду жырақ,
Еулнадби мені қағақ:*

*Оғрағым кенду иырақ,
Бұлнады мені қарақ*

*Мақсатын еді жырақ,
Тұтты мені қарақ.»*

(Мақсат-тілегім (баратын ойға алған жерім) жырақ, алыс
еді; Мені сүйіктімнің қара көзі тұтқындап, жолымнан
қалдырды.)

يَغَاقُ

JAҒАҚ

ИАҒАҚ: жаңғақ.

يَغُوقُ

JAҒУҚ

ИАҒҰҚ: жақын.

«يغوق يير» Жағуқ jer: Иағуқ иер - Жақын жер.» Туыскан-
туғандарға да «يغوق يير» Жақ jaғуқ. Иақ иағуқ» дейді.
(«Жақын-жуық, жақын-жұрағат». - А.Е.)

يِنَاقُ	JONAK	ИОНАК: есек, өгіз және сол секілді жүк артыл атын хайуандардың жүк, тендер інің астына салатын (жаба тын) тоқым.
يِمَاكُ	JEMEK	ИЕМЕК: Иемек. Түріктердің бір бөлігі, бір жұрты. Біздің ұғымымызда олар қыпшақтар, ал қыпшақтардың өздері оларды басқа ата деп санайды.
يِغَانُ	JAFAN	ИАҒАН: піл. Екі тілдің бірінде. (Түрк, не түркменшенің бірінде). Адамдарға да يِغَانُ تېگين jaran tegin: иаған тегін» деген ат беріледі.
يِغُونُ	JOFUN	ИОҒҮН: жуан. Жуан, қалың нәрсенің бәрі.
يِلَانُ	JYLAN	ИЫЛАН: жылан. «اُقُ يِلَانُ» Оқ жылан: Оқ иылан - Оқ жылан, адамға, тағы басқаларға атылатын жылан»; «يِلَانُ يِلِي» Жылан жылы: Иылан иылы – Жылан жылы. Түрк жыл қайыруындағы он екі мүшел жылдың бірінің ата луы.»
يِجَامَانُ	JAMAN	ИАМАН: жаман. Бір нәрсенің жаманы. «يِجَامَانُ اِبِكُ» jaman jg; Иаман іг - Жаман ауру.»

Ортасы сүкүнді **فَعْلِي** ФӘ'ЛА СЕКІЛДІ СӨЗДЕР БӨЛІМІ

يِلْپِي	JALPY	ИАЛПЫ: жалпақ; жадағай. «يِلْپِي نَانِكُ» Jalpy neң: Иалпы нең - Ағаштан ойып жасалған, жайпақ табақ секілді жадағай нәрсе.»
يِرْتُو	JARTU	ИАРТҰ: жоңқа. Соған ұқсас, бетіне жазу жазатын тақтаны да «يِرْتُو» jartu: иартұ дейді.
يِرْچُو	JERCHY	ИЕРЧҮ: көр, қабір.
يِرْچِي	JORSHY	ИОРШЫ: жол басшы.
يِنْجُو	JINJY	ИНЖҮ: інжу. Кәнізәктарды да «يِنْجُو» jinjy: иінжү» дейді. Мақалда былай деп келген:

Толун айын иузі
Иарды менің иүрек -

Оның көзі сиқырлы,
Оның өзі мүсәпір,
Оның жүзі толған ай,
Жарды менің жүрегімді.»

(Сүйгенін суреттеп жырлайды: Оның көзінің сиқыры бар, сонысымен мені арбап аулады; Өзі ел кезген жолаушы; Оның жүзі толған айдай ажарлы; Қарасымен мені арбап, жүрегімді жарды.)

يُقْطَا

JUVQA

ИҮВҚА: жұқа, жұқа нәрсенің барлығы. Мақалда былай деп келген: «أَنَاسِي تَفْلُكُ يُقْطَا يَبَارُ أَغْلَى تَنَكُ فُشَا قَبَارُ» Анасы tevlüg juvқа jaraғ oғы tetik қоша қаpaғ: Анасы тевлүг иүвқа оғлы тетік қоша қапар - Айлакер анасы жұқа жапса, зерек ұлы қосарлап асар; Анасы айламен нанды жұқа жайса, зерек ойлы баласы ауызына қос-қостан салар.» Бұл мақал екі ұшқыр ойлы, зерек адамның біріне бірі сайма-сай тең келгендігін аңғартады.

يُقْطَا

JUPKA

ИҮПҚА: жұқа.
Бұл сөздің «фи - ф» әрпімен айтылатын нұсқасы да бар. «П - п» әрпі «фи - ф» әрпімен алмасқан. Бұл арабшадағы «اسرف» сөзінің «اسرب», «مَصْطَبَةٌ» сөзінің «مَصْطَبَةٌ» келгендігі, «بانيد» сөзінің «فانيد» сияқты түрлендірілгені секілді.

يِلْقَى

JYLQY

ИЫЛҚЫ: ірі малдарға айтылатын ортақ жалпы атау.

يِرْمَا

JARMA

ИАРМА: жарма.
«يِرْمَا بُوغَا» Jarma juга: Иарма иұға - Қаттама нанның бір түрі.» Ұзынынан жарылған нәрсенің бәріне де осы сөз қолданылады.

يَغْمَا

JAFMA

ИАҒМА: йағма. Түрктердің бір атасының аталуы. Оларды; «يَغْمَا قَرَا» Qага jarma: Қара иағма» деп те атайды.

يَغْمَا

JAFMA

ИАҒМА: Йағма. Таразға жақын мекеннің аты. Бұл сөз жоғарыдағы сөзден келген.

يِلْمَا

JALMA

ИАЛМА: сулық; шекпен.
Парсылар мұны түрктерден алып, «يِلْمَا» Jelte: Иелме»

деп те айтады. Арабтар парсылардан алып: «يَلْمَعُ» Иалмак» сияқты айтады. Бұл нак бір арабшадағы «كَنْدَه» сөзін - «خَنْدَقُ» - «يَرَّه» сөзін «ج» дегендерге ұқсас. Араб шайырлары: деген. Ешкім де бұл сөздерді түркітер парсылардан алған деп айта алмайды. Өйткені, мен бұл сөзді ең жырақ шекарада тұратын кара түркітерден де байқаған едім. Олардың елінде қар, жауын көп жауатындықтан, басқаларға қарағанда сулық шекпенге солар көбірек зәру еді.

يَزْنَا	JEZNE	ИЕЗНЕ: жезде. Әпкесінің ері. Жасы үлкен қыз туысының қосағы.
يَجْنَا	JIGNE	ИІГНЕ: ине. Тебен инені يَكْنَاهُ تَمَنُ temen jigne: Темен иігне - Тебен ине» дейді.

БҮЛ БӨЛІМДЕГІ БАСЫ МЕН АҚЫРЫ ИЛЛЕТ ӘРІПТІ СӨЗДЕР

يُمَغِي	JUMFY	ИҰМҒЫ: жұмылған; топтанған. «يُمَغِي نَانَاك» Jumfy нең: Иұмғы нең - Жұмылған, топтанған көп нәрсе. «كشِي بُمَغِي كَأْدِي» Kishi jumfy keldi: Кіші иұмғы келді - Адамдар топтасып келді.»
---------	-------	--

فَعَالِي ФӘАЛИ СЕКІЛДІ ӘРТҮРЛІ ХАРАКАТТЫ СӨЗДЕР БӨЛІМІ

يَلَاجِي	JALASHY	ИАЛАШЫ: жалақор; секемшіл «يَلَاجِي آر» Jalashy ег: Иалашы ер – Жалақор адам.» Қатырма нанның түріне де «يُوغَاه» Jalahy juga: Иалашы иұға» дейді. Өйткені, ол бір нәрсеге сәл тисе-ақ уатылып, сынын кетеді.
يُؤْبَاغُو	JUBAFU	ИҰБАҒҰ: елемейтін. «يُؤْبَاغُو ايش» Jubaфу ыш: Иұбағұ ыш - Елемейтін іс; білместікке сүйейтін іс.»
يُورِبِفُو	JORBIFU	ИОРЫҒҰ: «يُورِبِفُو يِر» Joraфу jег: Иорығұ иер - Жүретін жер.» Бұл сөз мекен-жай есімі де болып келеді. Мезгіл-шақ есімі болып та келеді.
يُرَاغُو	JYIRAFU	ИЫРАҒҰ: жырау, жыршы.

يَشاغۇ	JASHAFU	ИАШАҒҰ: (жасайтын, өмір сүретін. - А.Е.) «بو ار اول ازون يَشاغۇ» Bu er ol uzun jınaғı: Бұ ер ол ұзун иашағұ - Бұл ұзақ жасайтын адам ол.» Бұл сөз мекен-жай есімі болып та, мезгіл-шақ есімі болып та келеді.
يَماغۇ	JAMAFU	ИАМАҒҰ: жағалатын. «بو تون اول يَماغۇ» Bu ton ol jamaғı: Бұ тон ол иамағұ- Бұл жағалатын тон ол.»
يَباқۇ	JABAQU	ИАБАҚУ: Иабақу. Түркердің бір атасы.
يَباқۇ	JABAQU	ИАБАҚУ: жабағы жүн. Шаш түйдектеліп шырмалып қалса, «يَباқۇ بُلْدِي» иабақу болды - жабағы болды» дейді.
يَباқۇ	JABAQU	ИАБАҚУ: «يَباқۇ سۇي» Јабақи SUVBI: Иабақұ суы - Иабақы суы.» Қашқар тауларынан бастау алып, Фергана мен Өзкендке ағатын су.
يَلاқۇ	JOLEGY	ИӨЛЕГҰ: тірек; сүйеніш. «يَلاқۇ ناناك» Jolegy nen: Иөлегү нең - Сүйенетін нәрсе.»
يَنيқۇ	JENEGY	ИЕНІГҰ: туатын; (жеңілдейтін). «بو ار اغت اول يَنيқۇ» Bu uraғut ol jeniғy: Бұ ұрағұт ол иенігү - Бұл туатын қатын; Бұл босанатын қатын ол.»

فَعْلَانُ ФӘ'ЛАН СЕКІЛДІ ӘРТҮРЛІ ХАРАКАТТЫ СӨЗДЕР БӨЛІМІ

يَيجان	JARJAN	ИАПЖАН: тікенді өсімдік. Бұл сөздің «يَيجان» Јавхан: иавжан» деп айтылатын түрі де бар. «ب - б» әрпінің орнына «ف - ф» алмасып түсетіндігі жайлы ережеге ұқсайды.
	JEMSHEN	ЕМШЕН: қыпшақ аймағында өсетін жемістің бір түрінің атауы.
يَيفغان	JAVFAN	ИАВҒАН: етсіз. «يَيفغان ااش» Јавған аш: Иавған аш - Етсіз ас.
يَيلغان	JALFAN	ИАЛҒАН: жалған. Бұл сөз кейде анықтауыш сипатын да кездеседі. «يَيلغان كشي» Јалған кіші: Иалған кіші - Жалған сөйлейтін адам.» «يَيلغان سوز» Јалған сөз: Иалған сөз - Жалған сөз.»

- يَلْفُونُ
 ҖЫЛҖУН ИЫЛҖҰН: жыңғыл; жыңғыл ағашы.
- يِبْكِينُ
 ЈЕРКІН ИЕПҚІН: қанық қырмызы қызыл; қою қызыл күрен.
 «يِبْكِينُ نَارَانُ» Jerkin neң: Иепкін нең - Қызылкүрен нәрсе.»
- يِلْكِينُ
 ЈЕЛКІН ИЕЛҚІН: жүрдек; жүйрік.
 «يِلْكِينُ اَتْلَغُ» Jelkin aiiығ: Иелкін атлығ - Жүйрік атты.»
 Оғыздар «ى - И» әрпін «ا - I» jam lan әліпке алмастырып «اَلْكِينُ elkin; елкін» дейді.
- يَمْلَانُ
 ЈАМЛАН ИАМЛАН: кеміргіш тышқанның бір түрі. (Атжалман (?) - А.Е.)

فَعِيلَانُ ФӘИЛАН СЕКІЛДІ СӨЗДЕР БӨЛІМІ

- يَتِيغانُ
 ЈЕТИГЕН ИЕТИГЕН: жетіген. Жеті қарақшы» атты жұлдыз шоғыры.
- يَسِيْمَانُ
 ЈАСЫМАН ИАСЫМАН: суы құйылғанда, аузынан қылқылдап дыбыс шығатын тар мойынды көзе.
- يَالِيْمَانُ
 ЈАЛЫМАН ИАЛЫМАН: талан-таражға түсірген шабуыл; басқыншылық жортуыл.

فَعْنَلِي فӘӘНЛИ СЕКІЛДІ СӨЗДЕР БӨЛІМІ

- يَنْدِي
 ЈОНЫНДЫ ИОНЫНДЫ: жоңқа. (Жонып шығарылған жоңқа. - А.Е.)

Үш әріптілер бөлімі мен оған қосылғандар бітті.

ТӨРТ ӘРІПТІЛЕР БӨЛІМІ

ӘРТҮРЛІ ХАРАКАТТЫ JU

فَعَالٌ ФӘ'ЛӘЛ ЖӘНЕ فَعَالٌ

ФӘ'ЛӘЛ СЕКІЛДІ СӨЗДЕР

ر ه ه
ي ب ع ت

JAPFUT ИАПҒҰТ: жүн, соған ұқсас нәрселер салынып тігілген көрпе, төсек.

ر ه ه
ي ب ع ج

JAPTAIII ИАПТАШ: жаңбырда, қарда қойшылар жамылатын жеңсіз кебенек.

ر ه ه
ي ب ع ج

JAPFUIII ИАПҒҰШ: есек, тағы басқа сондай хайуандарды айдауға қолданылатын таяқ.

ر ه ه
ي س خ ج

JASFAIII ИАСҒАШ: қамыртақта; нантақта. Бұл сөзді негізі: «جاسبي يعاج Jasbi jbiraiii: Иасы иығаш - Тақта ағаш.» «Жайдақ ағаш, енді тақта» деген мағынада.

ر ه ه
ي غ م ر

JAFMUR ИАҒМҰР: жаңбыр. Бұл сөз «يغمر jamғur: иамғұр» деп те айтылады. Мақалда былай деп келген:

نِجَامًا اِبْرَقَ كَذَلِكَ اَرَسَا يَغْمُرًا بَرَارٌ نешете ирғақ кезүк ерге jatmurқа жарар: Нешеме ұпрақ кездүк ерге иағмұрқа иа рар - Қаншама көне (тозған) киім болса да, жаңбыр-ғажарар.» (Кебенек қаншама тозып кетсе де, жаңбырда жарайды.) Бұл мақал қарамағындағылардың бірін ақымақтығы, білімсіз надандығына бола, өзінен әрі шеттеткісі келген кісілерге қаратып айтылған, яғни «қаншама кемшілігі, кем-кетігі болғанымен, бір ісіне жарап қалады, сол ісіне салсаң, өзін разы боларсын» дегені. Жырда былай дейді:

قَيْدِي بَلَّتْ يَغْمِرِنِ

كَرِبٌ تَتَارٌ أَقٌ تَرِينِ

قَرَقَا تَذْتِي اَلْ قَرِنِ

اَقِنِ اَقْرَ اَنْكِرْشُورِ

*Құйды bulut jaatumn
Kerip tutar aq tomn
Қығқа қозыы ол қағып
Ақын ақағ аңғашиг:*

*Құйды бұлұт иамұрын
Керіп тұтар ақ торын,
Қырқа қодзты ол қарын,
Ақын ақар аңрашур -*

*Құйды бұлыт жаңбырын,
Тұтты керіп ақ торын,
Қырға қойды ол қарын,
Ағын ағар арқырап.»*

(Бұлыт жаңбырын құйды, ағыл-тегіл сел төкті; Өуеге ақ торын тұтып жайды; Қарын тау-қырларға тастады; Тау лардан арқырасып сел, тасқын суы ақты.)

هههه
یربزر
هههه
یربزر

JARPUZ ИАРПҰЗ: жалбыз.

JARPUZ ИАРПҰЗ: иарпұз. (жарбоз(?)) - А.Е.) Жыланды өлтіретін бір аң.

Мақалда былай деп келген:

« ېلان بربزردن قجار قنجا برسا بربز ائرو کازر » Ылан jarpuzдын қашағ қапша barsa jarpuz utru кеіүг: Йылан иарпұздын қашар қанша барса иарпұз ұтрұ келүр - Жылан иарпұздан қашар, қанша жортсын иарпұз алдынан тап келер.» Бұл мақал жек көрген нәрсесінен қанша қашса да, құтыла алмай, соған тап келіп отыратын адам жайлы айтылған.

هههه
یلدز

JULDUZ ИҮЛДҰЗ: жұлдыз. Барша жұлдыз атаулыға қойылған жалпы есім. Оларды өзара айырып, ажыратып: Мүштәри жұлдызын « ٲرَن تُوژ » - Eren tyuz: Ерентүз - Ерен түз», Мизан жұлдызын - « ٲر اٲوش » Қағақиш: Қарақұш - Қаракұс», Сүм-бле жұлдызын - « ٲلکر » Ylker: Үлкер - Үлкер», Жетіқа-рақшыны - « ٲتیکان » Jetigen: Иетіген - Жетіген, Құтыб жұлдызын - « ٲمرفرق » Temut qagik: Темүт қазұқ - Темірқазық», Миррих жұлдызын - « ٲقرسقم » Бақытзоқым: Бақырсоқым - Қызыл жұлдыз» деп атаған.

- يِلْدِز ۰ ۰
 ЫЛДЫЗ ИЫЛДЫЗ: ағаштың тамыры. Мегзеу жолымен бұл сөз адамның ұрық-шәріптеріне қарата да қолданылады. «توبلك يلدزلىق» Tūbylg jyldyzlyq: Тұблұғ иылдызлығ - Түбірлі, тек- ті.» Тамыры терең, текті әулет дегендегісі.
- يِلْسُوز ۰ ۰
 JOLSUZ ИОЛСҰЗ: жолсыз. Жолдан тайған, адасқан адам. Бұл сөздің түбірі «يولسوز» болатын.
- يِرْدَش ۰ ۰
 JERDEШ ИЕРДЕШ: жерлсе. «يردش كشي» Jerdem кіші: Иердеш кіші - Жерлес кісі; бір жерлік адам.» Бір жерден шыққан екі кісі біріне-бірі «يردش» jerdem: иердеш - жерлес» болады. (Оғызша).
- يِرْمَش ۰ ۰
 JARMAШ ИАРМАШ: жарма «يرمش اون» Jar маш un: Иармаш ұн - Майда ұн.»
- يِرْمَش ۰ ۰
 JARMAШ ИАРМАШ: шырыш.
 Бұл екі сөз біріне-бірі қарама-қарсы мағынада болса да, затында екеуінің түбірі бір.
- يِرْمَش ۰ ۰
 JUFRUШ ИҰҒРҰШ: Түркітерде халық ішінен шығы, уәзірлік дәрежеге көтерілген адам. Парсы, тағы басқаларға қаншама жоғары деңгейге көтерілсе де бұл лақап атақ берілмейді. Иұғрұш хақаннан бір дәреже төмен мәртебе. Қар, жаңбыр, ыстық аптаптан сақтану үшін оның басына қара жібектен шатырша ұсталады.
- يِنَجِغ ۰ ۰
 JUNШЫҒ ИҰНШЫҒ: ескі; нашар.
 «ينجغ ايش» Junшығ ыш: Иұншығ ыш - Нашар іс. (Ескіріп, тозып кеткендіктен істеуге келмейтін, қолға алынбайтын іс.
- يِنَجِغ ۰ ۰
 JUNШЫҒ ИҰНШЫҒ: ынжық; хәлі нашар; осал. «ينجغ ار» Junшығ ег: Иұншығ ер - Ынжық, адам.
 Жырда былай деп жазылған:

اُدْلَاكْ اَرَاغْ كَهْرْدِي

يِنَجِغ يَهْرْ قَهْرْدِي

اَرْدَم يِمَا سَهْرْدِي

اَزُن بَكِي جَرِنَلُور

*Өзлек ағыз кевреді
 Јунишыг јавуз таврады
 Erdem jeme savradы
 Ажун begi шертilyр:*

*Өдзлек арыг кевреді,
 Јунишыг јавуз таврады.
 Erdem jeme savradы
 Ажун begi шертilyр -*

*Заман әбден тозды, азды,
 Осал, жауыз қозғалды,
 Өнер біткен сиреді,
 Дүние беті жоғалып...»*

(Заман азды, замана әбден бұзылды; Осал, ынжық, пасықтар күш алып, қозғалды; Дүние бегі Афрасиаб өлгеннен соң, өнерлі, парасатты жандардан айырылып, өнерсіз қаңырап қалдық.)

دە دە
 یر تیغ

JORTUF ИОРТУҒ: ұрыс уақытында, бір жерге барғанда хақанның қасында бірге жүріп қорғайтын сақшылары.

یر لیغ

JARLYF ИАРЛЫҒ: жарлық. Хақанның жарлығы, жазған бұйрығы. (Шігілше). Мұны оғыздар білмейді.

یر لیغ

JARLYF ИАРЛЫҒ: жарлы. Байқұс, пақыр. «آر یر لیغ Jarlyg eg: Иарлығ ер - Жарылқайтын, рахым көрсететін ер» деген сөз осыдан шыққан.

یش لیغ

JASHLYF ИАШЛЫҒ: жасты; жасаурайтын. «كوز یش لیغ Jashlyg kez: Иашлығ көз - Жасаурайтын көз; Жасты көз.»

یش لیغ

JASHLYF ИАШЛЫҒ: жасты; жасаған, көпжасаған; қария «آر یش لیغ Jashlyg eg: Иашлығ ер - Жасар ған адам; Көп жасаған адам.» Көп жасаған малға да осы сөз қолданылады. Бұл сөздің негізі: «یش لیغ Jashlyg: Иашлығ».

یم لیغ

JAMLIFY ИАМЛЫҒ: (шөп-шаламды. А.Е.) «كوز یم لیغ Jamlyg kez: Иамлығ көз – Шөп түскен көз.» Бұл сөздің негізгі түрі: «یم لیغ Jamlyg: Иамлығ».

Күлсе кіші иузіңе,
Көркүг иузін көруңгіл,
Иавлақ кодзез тылыңны
Езгу савыг тіленгіл -

Күлсе кісі жүзіңе,
Көрікті жүзбен көрінгін
Зымияннан бақ тіліңді,
Ізгілік, мейір тіленгін.»

(Бір кісі бетіңе жылы шыраймен күліп қараса, сен де көрікті нұрлы шыраймен, ашық жүзбен көрінгін; Тіліңді жаман, зымиян сөзден сақта; Жақсылық пен ізгілік, мейірім тілегін.)

يَقْلَاق

JAVLAQ ИАВЛАҚ: يَقْلَاق سَرِغْ Javlaq sağıғ: Иавлағ сарығ» деген бір бектің аты. «يَقْلَاق Javlaq: Иавлақ» сөзінің мағынасы тегінде «қатты, бек дегенді білдіреді. «يَقْلَاق تَبَغْ يِغَاج» Javlaq қабығ жығаш: Иавлақ қатығ иығаш - Бек қатты ағаш.»

يُمغاق

JUMFAK ИҮМҒАҚ: домалақ, жұмыр. Домалақ нәрсенің барлығына айтады.

«يُمغاق تَنا Jumғaq tene. Жұмыр дәні, кішініш ». (Үш тілінде). «تَنا Тепе: Тене» сөзін парсы тілінен алынды ма деп күмәнданамын. Парсыша «dene; дәне» болса керек, түркітер түркішелеп алған, сөйтіп «تَنا Тепе: тене» болып шыққан.

يُمشاق

JUMШАҚ ИҮМШАҚ: жұмсақ. Бір нәрсенің жұмсағы, жұмсақтығы.

يَندُق

JUNDAK ИАНДАҚ: жантақ. «يَندُق تَكان» Jandaq tiken: Иандақ тікен - Жантақ тікен.» «يَندُق جَكر» « Jandaq шекег: Иандақ шекер- Жантақ шекері.»

يَندُق

JUNDЫҚ ИАНДЫҚ: (қарабайыр. А.Е.) кәдімгі, қарапайым. «يَندُق اَنا» Jandyq, at: Иандық ат - Қарабайыр (асыл тұқымға жаппайтын) ат.»

يَندُق

JUNDAҚ ИҮНДАҚ: жылқының тезегі. Бұл сөз тек аттың тезегіне қатысты қолданылады. Мақалда былай деп келген: «يَغِينَك اَرَسا كَرَل يَندُقي تَكير» Jaғың erse kerek jundaqy tegir: Иағың ерсе керек иұндақы тегір - Жауың болсын керек, жылқысының тезегі тиер.» Жауың болса да, болғаны

- керек, ең жоқ дегенде жауынның атының тезегі қалады, оны жағып пайдасын көресің.
- يُنْفُكُ JUNFUK ИҮНҒҰҚ: тамыры сабындай көпіретін бір түрлі өсімдік түрі. Білгін, «ق - қ» әрпі етістіктің түбіріне қосылып, құрал-сайман атауы түзіледі. «ارغانق» Оғғақ: Орғақ - Орақ» сөзі «يُنْفُكُ» оғды: орды» етістігінен жасалған иұпғақ: иұнғақ» «اوردي» сөзі де «يُودِي» иұсы: иұды» етістігіне «ق - Қ» әрпі қосылып жасалған.
- يَنْلِقُ JANLYK ИАНЛЫҚ: қойшының, бақташының дорбасы.
- يَنْجِقُ JANЧУК ИАНЧҰҚ: әмиан.
- يُدْرِكُ JUDYRYK ИҮДРҰҚ: киім-кешек, тағы басқа заттарды қаттап қоятын жәшік. (Сандық; жұқаяқ, - А.Е.)
- يُزْلِكُ JUZLYG ИҮЗЛҮГ: (жүзді.)
«اركي يزلك از» Ikki jyzlyg er: Іккі иүзлүг ер - Екі жүзді' ер'.» Аяр, екі бөткөй, алдамшы адам.
- يُزْلِكُ JUZLYG ИҮЗЛҮГ: «اركي يزلك كوزنگو» Ikki jyzlyg közyngy: Іккі иүзлүг көзүңгу - Екі жүзді айна.»
- يُغْرِكُ JYGRYK ИҮГРҰҚ: жүйрік.
«ات يغريك» Jygryk at: Иүгрүк ат - Жүйрік ат; Озып келетін ат.» Оғыздар білімді, дана, зере кәрі өнерлі саңлақ адамдарды «اركي يغريك بلگا» Jygryk bilge: Иүгрүк билге» дейді.
- يُكْسِكُ JYKSEK ИҮКСЕК: (биік).
«اركي يكسك تاغ» Jyksek tar: Иүксек тағ - Биік тау.» Биік хәм ұзын нәрселердің бәрін «اركي يكسك» jyksek: иүксек» дейді. Бұл құс қауырсыны, құс қанаты мағынасындағы «اركي يكسك» jyksek: иүк» сөзінен туындатылған. Өйткені, ұшу, биіктік құстың жаратылысына тән қасиет. Сондықтан, биік нәрсенің бәрін соған орайластырып атаған.
Жырда былай деп келген:

أَسْ أَسْ كُرْبُ يَكْسِكُ قَلِقُ قُودِي جَقَارُ
بِلْكَا كِشِي أَكْتُ بَرِبُ تَفَرَّقُ أَقَارُ

يُيَكِّنُ

JIPIKIN ИҮПКІН: қою кызыл; әрқұбан түсті.
«يُيَكِّنُ تُونُ» Jipkin ton: Иіпкін тон - Қою Кызыл түсті тон.»
«л - л» әрпімен де айтылады.

БҰЛ БӨЛІМНІҢ БАСҚА ТҮРІ

يَيْلَاغُ

JAJLAF ИАЙЛАҒ: жайлау.

فَعَالِلُ ФӘАЛИЛ СЕКІЛДІ СӨЗДЕР БӨЛІМІ

يَالَاغُ
يَالَاغُ

JALAVASH ИАЛАБАШ: пайғамбар.

Бұл сөздің «يَلَاغُ jalawani: Иалауаш» секілді түрі де бар.

JALAFAR ИАЛАФАР: хақанның елшілеріне берілетін ат. (Ұйғырша). Мақалда былай деп келеді:

«يَاشُ اَتُ كَيْمَاسُ يَلَاغُ الْمَاسُ» Jash ot keymes jalafar elmes: Жас шөп күймес, елші өлмес.» Көк шөптің жанбайтыны секілді, ауыр, қаралы хабар әкелген елші де өлтірілмейді, өйткені, ол хақаннан түскен хабар. Бұл мақал Ұлы Тәңірдің «مَاعَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ» деген сөзі секілді.

يَبِيَّتُقُ

JABYTAQ ИАБЫТАҚ: жайдақ.

«يَبِيَّتُقُ اَتُ» Jabytaq at: Иабытақ ат - Жайдақ ат; Үстінде ері, тоқымы жоқ, жайдақ ат.

«اَنْ اَتِغُ يَبِيَّتُقُ مُنْدِي» Ol atyғ jarytaq myndi: Оя атығ иапытақ мүнді - Ол атты жай дақ мінді.

يِمَاجُكُ

JEMECHUK ИЕМЕЧҮК: бидай таситын кішкене қапшық.

فَعَالِلُو فӘӘЛЛУ СЕКІЛДІ СӨЗДЕР БӨЛІМІ

يَفْشَغُو

JAFYSHFU ИАФЫШҒҰ: ырғай. Қызылқат немесе ырғай деп аталатын тау жемісі. «يَفْشَغُو» Jutushga: иұмұшға» деп те айтылады.

يِكْرِمَا

JIGIRME ИИГІРМЕ: жиырма. Бұл сөз «يِكْرِمِي» jigirmi: иігірмі» деп те айтылады.

Төрт әріптілер бөлімі бітті.

يُلُفْلُفُ

JULUFLUF ИҮЛҮҒЛҮҒ: құны төленген; құны төлеп алынған. «يُلُفْلُفُ كِشِي julufuf kişi: Иүлүғлүғ кіші - Қуны төленген кісі; Құнын төлеп босатып алынған адам.»

يَمَّاعِلُف

JAMAFLYF ИАМАҒЛЫҒ: жамаулы; жамауы бар. «يَمَّاعِلُف تون Jamağlyf ton: Иамағлығ тон - Жамауы бар тон; жамаулы тон.»

يَرَّاعِلُف

JARAFLYF ИАРАҒЛЫҒ: жарақты; жарағы бар. «يَرَّاعِلُف عر Jaraglyf er: Иарағлығ ер - Жарақты ер; яғни са уыт киіп, қару-жарақтанған адам.» (Қарулы адам. А.Е.)

يَزُوقِلُف

JAZUQLUF ИАЗҰҚЛҮҒ: жазықты; кінәлі

يَشَّقِلُف

ЫШЫҚЛЫҒ ИЫШЫҚЛЫҒ: дулығалы. «يَشَّقِلُف عر ышықлығ er: Иышықлығ ер - Дулығалы ер; Ба сына дулыға киген адам.»

يَسَّيْفِلُف

JASBYFLYF ИАСЫҒЛЫҒ: қапты; қабы бар. (Қорамсақты. А.Е.) «يَسَّيْفِلُف يا Jasyğlyf ja: Иасығлығ иа Қапты садақ; қабы бар садақ.» (Қорамсақты садақ. А.Е.)

يَافَاқِلُف

JAFAQLYF ИАҒАҚЛЫҒ: жаңғақты. «يَافَاқِلُف عر Яфақлығ ығаш: Иағақлығ иығаш - Жаңғақты ағаш.»

يُرُونْلُف

JURUNLUF ИҮРҰНҒЛҮҒ: жібек; асыл маталы. «يُرُونْلُف عر uragut: Иүрүнлүғ ұра-ғұт - Жібек, асыл маталары бар қатын.»

يَشَّيْنِلُف

JASHYNLYF ИАШЫНЛЫҒ: жасынды. «يَشَّيْنِلُف بُلُت Jashynlyf bulyt: Иашынлығ бұлыт - Жасынды бұлт.»

يَافَانْلُف

JAFANLYF ИАҒАНЛЫҒ: пілі бар; пілді. «يَافَانْلُف عر Яғанлығ er: Пілі бар адам; пілді адам.»

Бұл бөлім бірнеше мағыналарды білдіреді. Бірі, сипаттап анықтаушы мәнінде келеді (мафьул есімі): «يَذَّاعِلُف تشاكه Jazyğlyf tenlek: Иадзығлығ төшек - Жаюлы төсек; Салулы төсек.» «يَذَّاعِلُف ات Jazyğlyf at: Иазығлығ ат - Шешілген ат; шешіліп кеткен ат.» деген- дердей. Енді бірі, айтылған нәрсенің иесі екендігін білдіреді: «يَبَّرْلُف عر ыбарлығ er: Иыпарлығ ер - Жұпарлы ер; Жұпары бар адам» деген-дегідей. Мұның мысалдары жоғарыда көрсетілді.

«أَجَاهِلِيَّةٌ تَعْصِي» Ajahlyg tevsi: Аяклығы теvсі - Аяқты сөре; ыдыс-аяк қойылған сөре»,

«أُجْرُلُ عِو» Ojurlug ev: Ойүғлүғ ев - Оюлы үй» дегендер секілді.

يَرِي نَدَق	JARЫNDAҚ	ИАРЫНДАҚ:	қайыс, түрк қайысы. Ол ешкі терісінен тіліп алынады.
يَبْشَغَاق	JARUШҒАҚ	ИАПҰШҒАҚ:	домалақ, тікенді түкті өсімдік. Аттың, тағы басқа малдың құйрығына жабысып қалады. Кезкелген іске жарбаңдап жабыса берген адамға да осылай дейді.
يَبْرَغَاق	JAPURҒАҚ	ИАПҰРҒАҚ:	жапырақ. Кітап парақтарында «jaruғақ: иапұрғақ» деп айтады.
يَغْجَلِق	JYҒАШДЫҚ	ИЫҒАШЛЫҚ:	ағашты; ағашты жер. Ағаш қойылған жерге де осылай қолданылады.
يَذْغَلِق	JAZAҒЛЫҚ	ИАДЗАҒЛЫҚ:	жаяулық; жаяу. Жаяу жүру.
يَذْغَلِق	JYZYҒЫҚ	ИЫДZYҒЛЫҚ:	жидіген; сасып кеткен.
يَمْغَلِق	JAMAҒЛЫҚ	ИАМАҒЛЫҚ:	жамаулық. «Jamarлық boz: Иамағлық без - Жамаулық без.» Жамау үшін әзірленген без, тағы сондай нәрселер.
يَلْغَلِق	JYLYҒЛЫҚ	ИЫЛЫҒЛЫҚ:	жылылық; ыстықтық.
يَغْغَلِق	JAFАҚЛЫҚ	ИАҒАҚЛЫҚ:	жаңғақтық; жаңғақ өсетін жер.
يَرِقْلُق	JARUҚЛУҚ	ИАРҰҚЛҰҚ:	нұр; жарықтылық; нұрлылық.
يَرِقْلُق	JYPAҚЛЫҚ	ИЫРАҚЛЫҚ:	жырақтық; қашықтық.
يَلِنْدَق	JALЫNDAҚ	ИАЛЫNDAҚ:	жаландық; жалаңаш. «Jalyндақ ер: Иалындақ ер - Жалаңаш ер; жалаңаш адам.»
يَكْتَلِك	JIGITLIK	ИИГИТЛИК:	жігіттік. Осыдан шығарып: «يَكْتَلِكِي Esiz аның jigitligi: Esiz аның иігітлігі - Esil оның жігітлігі» деген.
يَرِكْلِك	JYREKLIG	ИЮРЕКЛИГ:	жүректі; батыл. «Yureklig er: Иүреклігі ер - Жүректі ер; батыл адам.»

- يَتَزَلِكُ JETIZLIK ИЕТІЗЛІК: кеңдік. Нәрсенің кеңдігі; ені.
- يَلْكُلِكُ JÖLEKLIG ИӨЛЕКЛІГ: таянатын; сүйенетін.
«يَلْكُلِكُ يَفَاجُ Jöleklig жығаш: Иелекліг иығаш - Таянатын ағаш; бірдеңе сүйейтін, сүйейтін ағаш.»
- يَلْكُلِكُ JLIKLIG ИЛІКЛІГ: жіліктік; жілік сүйек.
«يَلْكُلِكُ سَنُكُوكُ Jiliklig сөнүк: Иілікліг сөнүк - Жіліктік сүйек; Жілік сүйек». (Жілік сүйегі. А.Е.)

فَعَّلَانُ ФӘӘЛ'АН СЕКІЛДІ ӨРТҮРЛІ ХАРАКАТТЫ СӨЗДЕР БӨЛІМІ

- أَيَّتَغَانُ АЙЫТҒАН АЙЫТҒАН: сұрайтыңұн; сұрайтын.
«أَيَّتَغَانُ 01 كِشِي اَنْ تَلِمَ سَوُزُ أَيَّتَغَانُ» Ол кіші ол телім сөз айытқан - Ол кісі үнемі сөз сұрайтыңұн адам ол.»
- يَرَاتَغَانُ JARATFAN ИАРАТҒАН: жаратқан; жаратушы.
«يَرَاتَغَانُ تَنَكْرِي اَل يَبْرُكُ» Тәңгі ol jerig jaratran: Тәңрі ол йеріг иаратған - Тәңрі жерді жаратқан ол.» Еасқалары да сон дай.
- يَرُتَغَانُ JARUTFAN ИАРҮТҒАН: жарық қылған; жарқыратқан.
«يَرُتَغَانُ اَزُنُغُ يَرُتَغَانُ» ol ажунуғ jaratran: Күн ол ажунуғ иарұтған - Дүниені жарқыратқан күн ол.»
- يُورُتَغَانُ JORUTFAN ИОРҮТҒАН: осырған.
«يُورُتَغَانُ كِشِي» Jorutran кіші: Иорұтған кіші - Осырған кісі.»
- يَجُتَغَانُ JAFUTFAN ИАҒҮТҒАН: жақындастырған; жақын етіп көрсеткен.
«يَجُتَغَانُ 01 كِشِي اَل اَوْزَنُ يَجُتَغَانُ» Ол кіші ол өзін иағұтған - Ол кісі өзін жақындастырған адам ол; Ол өзін жағымдылығымен адамдарға жақындастырған адам ол.»
- يَجُتَغَانُ JAFYTFAN ИАҒЫТҒАН: жаудырған; жаудыратын.
«يَجُتَغَانُ تَنَكْرِي اَل يَجْمُرُ يَجُتَغَانُ» Тәңгі ol jarmur жағынап: Тәңрі ол иағмұр иағытған - Жанбыр жаудырған Тәңрі ол.»
- يَجُتَغَانُ JAFYTFAN ИАҒЫТҒАН: дұшпандық қылған; дұшпандық істейтін.

- 01 кіші ol шипы жағығап: Ол кіші ol тұтшы иағытған - Ол (жарасқаннан кейін де) дұшпандық істейтін адам ол.»
- يۇمىتغان JUMYTGAN ИҰМЫТҒАН: жұмылатын; жиылатын.
«Ol kişiler ol jumytgan: Ол кішілер ol иұмытған - Ол кісілер (істе) жұмылатын кісілер.»
- يۇرغان JAPURGAN ИАПҰРҒАН: жабатын; бекітетін, жапқан.
«Bu er ol ышып жарugan: Бұ er ol ышын иапұрған - Бұл адам ісін бекітетін адам ол.» Бір нәрсені жапқанда да осылай қолданады.
- يۇشۇرغان JASHURGAN ИАШҰРҒАН: жасырған; жасыратығұн.
«Ol er ol неңіп жапгигған: Ол er ol неңін иашұрған - Ол нәрсесін жасыратығұн er ol.» Басқаларға да сондай.
- يۇшۇغان JAPUSHGAN ИАПҰШҒАН: жабысатығұн; жабысатын.
«Ol er ol ышқа жарugan: Ол er ol ышқа иапұшған - Ол іске жабысатығұн er ol.» Бір нәрсенің екінші бір нәрсеге байланысуын да, жабысуын да осылай деп, осы сөзді қолданады.
- يۇшۇلغان JUSHULGAN ИҰШҰЛҒАН: жосылған; ағатын.
«Bu bash ol қапы жушиіған: Бұ bash ol қаны иұшұлған - Бұл қаны жосылған жара ол.»
«Bu er ol eliki - ышқа жуиiralған: Бұ er ol ол елікі ышқа иұшұлған - Ол қолы іске елті, ыңғайлы er ol.
- يۇغۇلغان JYBYLGAN ИЫҒЫЛҒАН: жиылатын; жиналатын.
«Bu jer ol munda kişі jbylган: Бүйеролмұнда кіші иығылған - Бұл үнемі адам жиылатын жер ол.»
- يۇқылغان JYQYLGAN ИЫҚЫЛҒАН: жығылатын; жығылған.
«Ol tam ol tutчы jyқydғат: Ол tam ol тұтчы иықылған - Ол үнемі жығылатын tam ол.» Басқаларға да сондай.
- يۇغۇرغان JOFURGAN ИОҒҰРҒАН: қабылған; жөрмелген. (Көрпе. А.Е.)
- يۇгۇرған JYGYRGEN ИҮГҮРГЕН: жаушы; хабаршы.
Шын саудагерлері мұсылмандар қаласына келе жатқанда керуеннің хабарын алдын-ала жеткізіп отыратын жаушы.

- يُكْرُكَانُ JYGYRGEN ИҮГҮРГЕН: жүгірген; жүйрік.
 «يُكْرُكَانُ أَيْ» OI Jygyrgen at: Иүгүрген ат - Жүйрік ат.»
 Баскаларға да сондай.
- يُكْرُكُونُ JYGYRGYN ИҮГҮРГҮН: тары секілді дәні қызылқай өсімдік,
 түрікмендер оны жейді.
- يَمْرُكَانُ JEMYRGEN ИЕМҮРГЕН: жеміретін; жемірген, қопаратын.
 «بُو سُوْفِيْ اَنْ يَمْرُكَانُ» Bu suv ol jygamyt jemyrgen: Бү
 сув ол иығашығ иемурген - Бұл су ағашты жеміретін
 ол.» Бұл үнемі ағашты жеміріп, қопарып кететін су. Кез
 келген нәрсені кеміріп, қопарғанда да осы сөз
 қолданылады.
- يِرْلُكَانُ JERILGEN ИЕРІЛГЕН: жарылған; жарылатын.
 «بُو بُوْتُكْ اَنْ تَتُجِيْ يِرْلُكَانُ» Bu butyk ol tutшы jerilgen: Бұ бұтық
 ол тұтшы иерілген - Бұл әрдайым жарылатын бұтақ ол;
 бұл әрдайым жарылған бұтақ ол.»
- يُمْلُكَانُ JYMYLGEN ИҮМҮЛГЕН: жұмылған.
 «بُو اَرُ اَنْ كُوْزِيْ يُمْلُكَانُ» Bu er ol көзі jymylgen: Бұ ер ол көзі
 иүмүлген - Бұл ер көзі жұмылған ер ол.» Бұл үнемі көзі
 жұмылып тұратын ер ол.

БҮЛ БӨЛІМДЕГІ БАСЫ МЕН АЯҒЫНДАҒЫ ӘРІПТЕРІ ИЛЕТТІК ӘРІПТЕР БОЛЫП ЕСТІЛЕТІН СӨЗДЕР

- يَزْعَجِيْ JAZYFШЫ ИАЗЫҒШЫ: хатшы; жазбашы. Құдалар арасын
 да хат-хабар, хабар-ошар жүргізіп жүретін адам. Жара
 стырушы. (Оғызша).
- يَيْلُغَانُ JALYL FAN ИАИЫЛҒАН: тұрақсыз; дәуекес, екіленген адам.
 «يَيْلُغَانُ كِشِيْ» Jajylfan кіші: Иаиылған кіші - бір сөзде тұрмай-
 тын, екіленіп тұратын адам.»

فَعْلَلٌ ФӘЛӘЛӘЛ ТҮРІНДЕГІ ӘРТҮРЛІ ХАРАКАТТЫ СӨЗДЕР БӨЛІМІ

يَرْجَمُهُ

JÖRGEMESH ИӨРГЕМЕШ: жөргемеш.

Ішек-қарынды, бүйрек-бауырды турап жіңішке ішекке тығып қақтап, не пісіріп жейді. Әсіп.

يَتَغَشَّقُ

JATFAШUҚ ИАТҒАШҰҚ: басқа біреумен жатқан адам. (Жаталақ. (?) - А.Е.).

يَقْرِيَنَّ

JАҚРЫКАН ИАҚРЫҚАН: жанғақтың үлкендігіндей қызыл жемісі бар өсімдік. Жел қағыпжарылған ерінге оның қабығын сүртіп, жапсырып қойса, тез оңалып кетеді.

يَقْرِقَانُ

JАҚРЫҚАН ИАҚРЫҚАН: тоң май; мұз майының аты. Мұзды майдалап ұнтақтап ұсатқанда шашырап шығатын майға ұқсас нәрсе. (Бұл жерде мұз болып қатып қалған майды ұнтақтағанда шашырап шығатын майды айтып отыруы мүмкін. Әйтпесе, мұздан май шыға қоймайды ғой. - А.Е.).

БҰЛ БӨЛІМНІҢ БАСҚА БІР ТҮРІ

يُبَاكُلُ

JUBAҚULАҚ ИҰБАҚҰЛАҚ: қалтырама; безгек қалтырамасы. (Иабакү мен иемек тілдерінде).

يَبَاكُلُ

JABAҚULАҚ ИАБАҚҰЛАҚ: байғыз құсы. (Иабакү мен иемек тілдерінде).

БҰЛ БӨЛІМНІҢ АЛТЫ ӘРІПТІЛЕРІ

يَرْسِنِجُ

JARSЫNНШЫҒ ИАРСЫНШЫҒ: жиіркенішті; жаман.

«يَرْسِنِجُ نَانَا» Jarsынтығ нең; Иарсыншығ нең - Жиіркенішті нәрсе.»

يَغْمُرِجِلُ

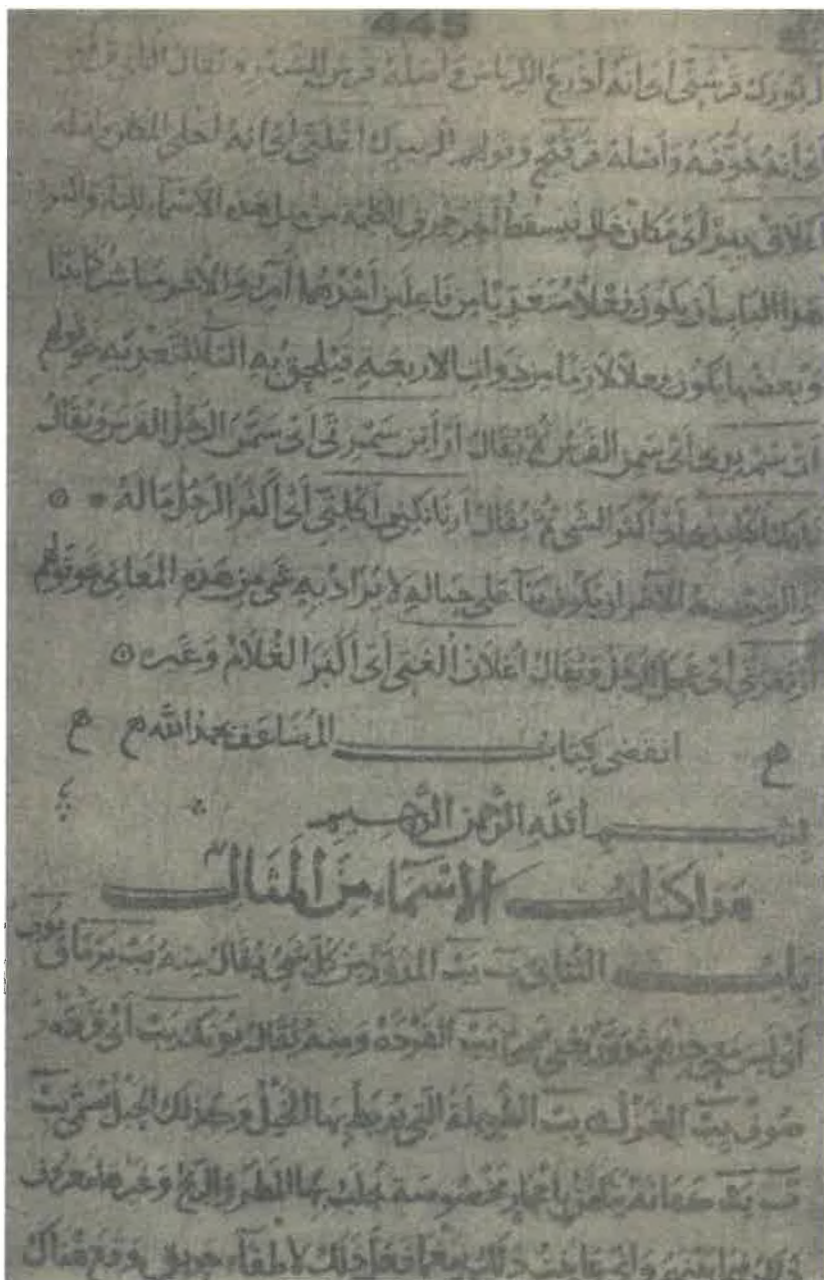
JAFMURШЫЛ ИАҒМҰРШЫЛ: жаңбырлы; жаңбыр көп жауатын.

«يَغْمُرِجِلُ يِر» Jағмуршыл jег; Иағмұршыл иер - Жаңбырлы жер; Жаңбыр көп жауатын жер.»

Бұл ереже. Қандай да бір әрекет, сипаттың бір нәрсеге қатысты үздіксіз, ұзақ болатындығын білдіргенде, есімдерге «جَل-шы/-шы/-шіі: - шыл-шіл» қосымшасы қосылады. Бұл жасалған сөздің істің үнемі болатындығын білдіреді де анықдаушы сипатқа айналады. Мысалы: «تَبَجَل یِر» Түршіі жер: Түпшіл иер - Самалды жер, «Самал» мәніндегі «تَبی түрі: түпі» сөзіне «جَل-шіі:-шіл» қосылып барып жасалған. Науқас адамға, аурушаң адамға: «ابْكُجَل igniil: ігшіл» десе де осы ережеге сәйкес туындаған. Әйтсе де, бұл ереже аса кең қолданылмайды.

Ұлы Тәңірге шүкір, мисал есімдер бөлімі бітті.

ФАКСИМИЛЕСІ



446

الخ الخ في الضيف ياذن الله تعالى واللفا الحروف حصى وهو اللسان
 يقال منه انك يواقينى اى سال اعانة من الغنا قال الميرزا لاجى اى انه
 لحن الغنا والقرما يفتح هذا على الغزل ويقال اربا لاف على طريق المبالغة
 من يقر الغزل يقال منه يقر اى يعلق طريق ويقال سربس على طريق الاسماع
 من الهمزة الغزبية يقال منه يورق سربس يورق اى ارجع النوم ويقال الصغور
 من يقال ان سربس اى صغور وصغور اى المبروط اى العقبه فى يوهو
 لانه القصبه يقال منه يوهو على طريق الاسماع من يوهو الصغور من
 الاربع كما قال يقال منه يورق بعد اى من يورق المبرود وغيره
 لى كره الماء يقال منه حفره بان اى حفره اى بل الشبه يقال منه
 يورق الحصى اى حصى سبه من القزى يقال منه كوزك اى تشبى اى مع
 القزى من العيون من الاغابيه يقال منه اوتى اى البرور والاعابيه
 على طريق الاسماع ولا يقردهم من يورق يقال منه قورق يورق من
 التيم من يورق يقال منه ارسلان يورق ويقال لو حار الثعلب
 وماوى كراخى يورق من السباع من دعى المسك ياكلوا ويزكا اوزسا
 لوز يورق منقاة اذا ضرب الثعلب الى وجاره اجرت تضرب قد امكن
 يورق منقاة من لا يورق منهم قال
 قورق منقاة من لا يورق منهم قال يورق منقاة من لا يورق منهم

يصف الريح ويقول بان الطين والوحش كلها قد هببت بعد المات لما سبت
 انفاض الريح فاجتمع الريح والامني وصارت قطعا ما سبت عنه فهي غير داخلها
 الى وخارها ونحوها من الماد في سبب النقص في الخط والتلويح في اللفظ الا ان في النوب
باب فعل وفعل وفعل مسكنه **الجشوت** يزبانك
 الشئ الخيمت تقول الوجوه اذا وجد الشئ يقال منه انك مني ويزبان
 انشج عضون وجهه لما سرت يربت الظل والريح والريز يلبت قبا
 الجبل الصلد وكذلك كل شئ يرمح الخ المرأة الصغرى ويصرف في
 الرجل فاح المرأة يقال الخ الرجل الخ وهو اذا خان اصغر بيتا منه ولذا
 كان الكبرية ائنه يقال نه ابي ولغت الرجل سمي سبب الخ اذا طابت ائنه
 منه واذا طابت البهية سمي احناء ولغت المرأة الصغرى سمي تليذ والذين
 لغاد يند الرجل ربح على الواحد والجمع كالإبل يقال منه يتعاقى ياره
 معناه ان الخ ينفوخ منه السك وهو اذا طبع ثم ترك حتى يبرد ينفوخ
 منه راي خمسة بعد اسم احدى السنين الاثني عشر بالتركية يقال له
 يتوبلي وهو الباب يكون فييد الخ من الثلاثة فلذلك قلبت الاسماء
باب فعل وفعل وفعل **محرمة الجشوت**
 يربت نائلك الشئ الذي لا خير فيه يقال اذا سبت الانسان يربت به سبت
 نائلك المحبوه وفي الاضباع يقال يشبت بكتنه بكت الشاة من كل شئ

448

بقوله وسمى ثم يقال من الأرض من الأرض من الأرض
 سبع المعلقة من النصال سبع الحب سبع مودى الزمان سبع الدرع
 من الأرض يقال منه يبرع بيراى سبع من الأرض سبع السج يقال منه
 أزم يفاهى أى شجر العنب وغيره يفاهى أى شجر الجوز يفاهى بالالف
 أجود سبع الجانب الآخر من الواجى النيرة وهو كل جانب قام الجلب
 والجانب الآخر تكون له سبع يقال منه يعج كيم أى عرت إلى الجانب الآخر
 الواجى يفر الذبى الذاه يقال منه يفرغ أى يفرغ برون يكر
 لغة فى آخر اللقن ممر المنة فى الحيوان يلهوه وعدا الفرس مينة
 المشى ينداسن كالب كنفكلى يعناه إذا دنت أن ياكل رأس الفرس
 بعد الطبع فاجعل عليه العذار وشدة أو لا لا سليله ثم حله يفر مندا
 يميز يوم يحفظ الفرس صلابه متهلاز يفر الفرس من كل شى يقال
 منه يفرق شى يفر عريض يفر يبرأى أرض عريضة يفر الأجرى وهو
 لون بين الأحمر والأسود ويقال للأرض يفر يبرئ منه به جرات
 الفرس الأطلس يفر الرضى من كل شى ممرار الرجل النجر الشمر
 يفره وجانبى العانة ورووسى الورد كينز من باطن من يبرش سباق
 الخيل يقال منه الآت يوشى أى أنه سابق الخيل يفرش فاسمه اللال
 من الخيل يفرش العنبر الذى كان يفر من قبل الجاهلية لأصنامهم

لَسْتُمْ وَقَع لَمْ أَوْ يَفْرَبِ يَفْسُ كَسَى الْجِلَّ لِلْمَرْحَاتِ حَلِيمٌ وَعَدْلٌ حَلِيمٌ
 مِنَ الصَّيَوانِ إِذَا خَانَ مِنْهَا إِذَا نَقَالَ لَهُ نَفْسٌ وَقَالَ
 فَلَدَيْهِ لَا يَرْتَفِعُ قَرِيبٌ إِذَا خَانَ مَا بَكَتْ نَفْسٌ نَفَاغُو نَفْسٌ فِي الْأَرْضِ
 نَعْبُ وَيَقُولُ إِذَا صَاحَبْتَ إِنْسَانًا فَمِنْ جِدَّتِهِ وَوَأَقْبَهُ فِي الْأُمُورِ وَلَا تَخَالَفَهُ
 وَلَا حَسَبَ عَلَيْهِ غَيْبٌ وَاحْفَظِ الدَّيَّاحَ الرَّيِّ بِبَيْتِكَ وَلَا تَطْلُبِ التَّدْبِيحَ فِي النَّبِيِّ
 إِذَا كَانَ يَنْقَلِبُ مِنْكَ الرَّجَاحُ نَفْسُ الْأَعْيَانِ لِلْأَقْرَابِ بِكِسْوَةِ أَهْوَالِ
 وَالنَّوْمِ تَسْتَعْمَلُ فِي الْعُرُوسِ إِذَا رَفَّتْ فَإِنْ أَقْرَابًا يَتَعَمَّرُونَ فِي جَهَنَّمَ
 مَا تَعْرِضُ لَهُمْ مِنَ الْأَحْزَامِ لَهَا فِي الْمَسَلِ يَفْسُ لَكَ كَلِمَةٌ كَلِمَةُ الْوَيْفِ نَفْسٌ يَلُورُ
 مَعْنَاهُ إِذَا الْعُرُوسُ إِذَا كَانَتْ مَكْرَمَةً بِأَمْوَالِهَا بِمَا جَدَّ خَيْتًا وَقَوْلًا نَفَا
 لِمَا لَأَنَّهُ وَحَدَّثَ أَسْمُوْلَةَ فَحْتَمَ بَعْدَهَا نَفْسُ الرِّسَالَةِ مِنَ الْخَلِيْلِ وَغَيْرِهَا
 وَجَانِزَانِ سُمِّيَ الْمَلِكُ مِنْ هَذَا سُمِّيَ لِأَنَّ الْمَلِكَ أَخَذَ مِنَ الْأَلْوَكِ وَهِيَ الرِّسَالَةُ وَالْعَرَبُ
 التُّرْكُ اسْمُ الْمَلِكِ قَاطِنَةٌ نَفْسُ الْعَوَاكِهِ اسْمُ حَامِيَةٍ وَالرَّيَّاقِعُ عِنْدَ الْإِطْلَاقِ
 عَلَى خَيْلِ الْأَشْجَارِ نَبِيحُ الْمَسَامِ يُقَالُ مِنْهُ أَنْ يَسْعِدًا سَعِيدًا أَيْ خَدَّيْهِ مَبْنِيَةٌ
 يَدْعُ الْمُنْتَبِذَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ يَدْعُ أَيْ الْجَمَلُ يَلْعَنُ كَأَسْعَدٍ وَيَلْعَنُ أَحْجَ وَيُرْسَقَانِ
 سُمِّيَ الذُّرُوكُ وَيَلْعَنُ الْعَرَبِيَّةُ سُمِّيَ بِمُورِ أَيْ لَكَ يَدْعُ هُوَ أَنْ يُؤْخَذَ الْخَيْلُ بِحَمِيمٍ
 عَنْهُ يُقَالُ مِنْهُ أَنْكَ يَدْعِي قَيْدِي وَأَصَابَهُ وَيَا لِحَرَمِ غَيْبِ يَدْعُ هُوَ سَيْتٌ
 سَيْتٌ بِهِ السَّيْلَانُ لِأَنَّ كَرَالًا وَفِي مَعْرَلِهِ نَزَتْ هِيَ مِنَ الْفُرْصَةِ وَالْإِبْكَانِ

450

وفي المشي اسير اعند اسير اسعداه منقاد بزغب الانوار
 والتاحض رعبه اذا غلب على سبيل سبيل الجبهه يسع التسع ويقع
 نحو حليد في حظه السيل من عمل ذلك الانسان والرب اذا مشى
 على اللذذ يخرج من شبيه الجلاله يهبط الى ثمار الواجبه ويقع
 الصلابة الامراء وعرفها بلغه من الرطب يقال منه تقوى يلقى يبلغ
 فهو عرف في البراءة الذي بالاسلام مناه يبلغ الفراء وقال
 بينك كمن يلقى الميت او نكاح برطراوزن انك كورينكا . بقولك
 اناس يكون انفسهم من انفسه ونظرون اروايفهم بزوبه عينيه
 او الروح في هذا السب وقدرت اموال القوم بيده يبلغ سون المالف
 في البحر وكذلك كل شيء اذا طار من البحر والذبح عيناه يبلغ فوالقربوس
 والقيف مقام يقرب منها يقال للقربوس انكزكي يبلغ اى المقدم
 منها ويقال للقريب كيزكي يبلغ الموح من منها تبع القياة انكزكي
 الذي في اى منه قال الكبراه يبلغ هو الثمر يد يقال منه بك سعيا
 سنا الى يقع في ثمره الامير وعيق يقى اسم صوت يسبح
 من حيسن الكور الشدى صوتا واليه قطناه يقونانك المطروح
 والنسي من كل شيء ويسته يقال للانسان يقون كشي وجسر من القرية
 في بلاد البرهان الى موضع ولا تقاوي يسون يقون الكسالى

451

لِلطَّرِيقِ وَحِينَ يَنْقُضُ التَّوْبَةَ وَاللَّسَامَ انْصَابًا مِثْلَهُ أَوْ يَنْقُضُ أَيُّهَا مَنْ أَخَذَهُ
 قَوْمَهُ وَمَتَانِيهِ انْصَابًا بِرُوحِ الْمَكَانِ الْعَرَبِيِّ وَيُقَالُ يَبْ يَبْرُقُ نَائِكًا أَيْ شَرِيحًا
 يَبْرُقُ الْقَضَعُ فِي الْأَرْضِ وَالْحَائِطِ وَالْحِمَالِ وَالرَّجَاجِ وَحَوْسٍ يُقَالُ مِثْلُهُ نَائِكًا
 يَبْرُقِي يَارْمَعْنَاهُ إِنْ لَمْ يَكُنْ الْقَضَعُ لَصَدْعًا هُوَ يَبْرُقُ إِسْمُ جَمَاعٍ مِنَ الدَّرَجِ وَالرَّجَاجِ
 ثُمَّ يَفْرُقُ بَيْنَهُمَا فَيُقَالُ لِلدَّرَجِ كُنَا يَبْرُقُ وَيُقَالُ لِلرَّجَاجِ سَيَا يَبْرُقُ
 اللَّيْمَةُ الْعَيْبَةُ يَبْرُقُ الْخَلْقُ وَالسَّيْرَةُ يُقَالُ مِثْلُهُ أَيْكَ يَبْرُقِي سَيْدٌ كَيْسِي بِلَا مَعْنَاهُ
 كَيْفَ خَلَقَهُ وَسَيْرَتَهُ مَعَ النَّاسِ يَبْرُقُ الْحَرَبَةُ وَالشَّيْرَةُ يُقَالُ مِثْلُهُ لَتَبْرُقِي
 سَيْدًا أَوْ كَيْفَ سَيَّرَ الْفَرَسَ وَحَرَبَتَهُ وَكَذَلِكَ حَرَبَتَهُ الْمَاءُ وَغَيْرُهُ يَبْرُقُ فَيَبْرُقُونَ
 الْمُخْبِرُ فِي مَعْرِزِ الْوَرَكَيْنِ مَلْحُودٌ مَرْقُوعٌ لَهُمْ يَبْرُقُونَ نَائِكًا أَيْ انْصَابًا أَيْ انْفِجَاحًا
 وَتَدَانِسُ الرِّجَالُ أَحَدَهُمَا عَنْ مِيزَانِ الْعَوَقِ وَالْأَخْرَجُ سِمَالُهُ يَبْرُقُ الْمَرْبُوعُ
 تَبْرُقُ وَيَسْبِي يَبْرُقُ الْفَرَسُ الْمَلُوكُ يَبْرُقُ وَنَائِقُهُ وَكَذَلِكَ كُلُّ شَيْءٍ يَمْشِي بِرَيْسِهِ
 أَوْ نَائِقِهِ يَبْرُقُ أَيُّهُمُ يُقَدَّرُ فِي الْحَرِيفِ بِأَقَاوِيمِهِ فَيَتَرَكُ لِيُوكَلَّ بِالرَّجَاجِ
 أَحَدٌ مِنْ قَوْمِهِ يَأْزُقُ حَيْثُ كَلَهُ رَيْعًا فَتَقَطُّ لِأَنَّ التَّعَمُّ يَتَرَكُ فِي ذَلِكَ الْحَالِ
 وَهُوَ يَأْكُلُ مَا سِيَّاهُ يَبْرُقُ الذَّنْبُ وَفِي الْمَثَلِ أَوْ تَنْتَسِرُ بِلَمَاسٍ
 يَكْتَبُ يَارْمَعْنَاهُ بِمَا سَمِعَ مَعْنَاهُ لَا يَكُونُ النَّارُ الْأَمْعُ الرَّجَاجُ تَكْذُوبًا لِيَكُونَ
 الشَّابُّ الْأَبْدَانِيَّةَ يُعْتَذِرُ بِهِ مِنْ أَدْبَابِ مِنَ الشَّيْبَانِ تَبْلَامٌ عَلَيْهِ يَسْبِقُ
 الْمَقُوسُ بِالْحَبِ الرَّكَّ وَلَا تَعْرِفُهُ الْعَرَبِيَّةُ وَفِيهَا وَهِيَ سَمَوْنَةُ قَرْمَاذٌ وَفِي

452

المسئل من بعد ان يودع ما جاز من صلاة فخرج العوس الاول
 من العوس الخلق و هذا ما قاله نرى الرجل الخفيف من ربه و هو اياه قد
 سويته نلق عن الاما العسيره المصغار و يقال منه بل نلق و القاق لجمعته
 بالله و قال انشور كوزم نلاق شقيل ازدك نفاق و يقول
 بان عيني تجرى عيوننا من الماء حتى يصير منه العذران فينزل به الاور و
 عين من طير الماء نلق الترهه و هو طير يقصير في المفازة و نلق من
 الذي يباح الخط و كذلك كل شيء فيه طابق و خطوط يسمى نلق و اصله نولق
 ك تلك الصالة و في المسئل تنكك اناسي فونز اجاره معناه صاب
 الصالة يطلب صالته في حرامه معناه انه يكون عذرا و ان يتك خال التنك
 الميز و تنك كل شيء احدث من السون و غيره و يتك از الرجل الذي
 الامور الحارة يترك القلب يتركك السلاط و القلب الثابت و يترك التعبير
 يقال منه توش يركي أي تعبير الرمان يترك هو نحوى الكلام و تفسيره
 يقال منه سوز يركي أي تفسير الكلام و يترك اشار المفضاه من النساء
 يترك نالك كل شيء انشق طولاً و قد ربه حسنة و يترك التليه و يترك الخاتم
 يترك طليعة الجند و يتك الخيف من كل شيء ك يسلا تاغ الحصبة من الجند
 و كذلك كل شيء من الارض يقال له يسلا و يسلا الاخص من كل شيء يقال

ЖҮСІП БАЛАСАҒҰН

Қазақ әдебиетінің қалыптасуы мен даму тарихында айрықша орын алатын орта ғасырлық әдеби жәдігерлеріміздің бірі – Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу білік» еңбегі. Автор оны 1069 жылы Қарахан мемлекетінің Баласағұн атты қаласында жазып бастап, 1070 жылы Қашқар шаһарында аяқтайды. Бақыт коньып, құт дарыған бақытты ел болуды арқау еткен көркем туындысын Жүсіп Қарахан мемлекетінің сол кездегі билеушісі Бұғра ханға тарту етеді. Бұл сыйды жоғары бағалаған Бұғра хан Жүсіпті өзінің «Хас хажыбы» яғни, Бас уәзірі етіп тағайындайды.

Жазылған уақыттан бастап «Құтадғу білік» көптеген елге тарайды. Кітапта оған Шын елі «Әдәбүл-Мүлік», Машын билеушілері «Айинул-мемлекет», Шығыстықтар «Зийнәтүл-үмәрә», ирандықтар «Шахнамаи түрки», тағы бірі «Пәнднәма-и мүлік» және Тұрандықтар «Құтадғу білік» деп ат қойғаны жазылған.

Түрік халықтарына ортақ құнды мұра саналатын «Құтадғу біліктің» бүгінге дейін Вена, Каир, Ферғана деп аталатын 3 қолжазбасы жеткен. Алғаш болып Вена нұсқасы табылып, оны 1825 жылы француз ғалымы Амедей Жауберт жариялады. Аталмыш қолжазбаны 1439 жылы Хасан Қара Сағил деген кісі Гератта көшіріп жазған. Туынды көне ұйғыр әрпімен хатқа түскен, арасында араб графикасымен жазылған бір-екі мәтін кездеседі. Кітап көлемі 320x250 мм болатын 95 парақтан тұрады. Ол 1474 жылы Османлының Тоқат қаласы арқылы Ыстамбұл шаһарына жеткізіледі. Кітапта Әбдіразақ Шейх-Зада Бақшы үшін Фенариұлы Қазы Әлидің алдырғаны туралы дерек сақталған. Онда басқа да кісі аттары кездеседі. Олардың дені Османлы билігінде қызмет еткен тұлғалар.

Бұл нұсқа 1796 жылы Австарлияның Ыстамбұлдағы елшісі боп жүрген Иосиф фон Хаммер-Пургштальдың қолына түсіп, кейін Венаға жетеді. Қазір Венадағы Аустралия ұлттық кітапханасының арабша жазбалар бөлімінде 1860 нөмірде сақтаулы. Жазылған және сақталған жеріне байланысты оны Вена немесе Герат нұсқасы деп атайды.

Екінші табылғаны араб әрпімен жазылған Мысыр нұсқасы. Қашан хатқа түскені белгісіз. 1896 жылы Каир қаласындағы бұрынғы Хидив, бүгінгі Кароль кітапханасынан табылған. Оны сол кездегі кітапхана директоры, неміс ғалымы Б.Мориц шашылып жатқан кітаптар арасынан тауып, парақтарын құрастырады. Сөйтіп, екінші нұсқасы белгілі болады. Қолжазба көлемі 360x350 мм болатын 196 парақты құрайды. Әр бетіне 17 қатар мәтін жазылған және аса мұқият көшірілген. Басқа нұсқалармен салыстырғанда арасындағы кейбір парақтарының жоғалғаны байқалады.

Айта кетерлігі, кітаптың мұқабасында және кейбір беттерінде шығарманы оқыған кісілердің есімі мен олардың басқан мөрі сақталған. Осы деректерге қарағанда, кітапты Мәмлүк билігінде мемлекет хатшысы, Алеппо мен Триполи қаласында әкімнің орынбасары, кейін Мәмлүктің Бас қолбасшысы лауазымдарын атқарған Иззадин Айдемир оқыған. Сонымен қатар, «Құтадғу білік» Мәмлүк билігінде мыңбасы, мәжіліс әмірі және сұлтанның қорғаушысы болып қызмет істеген Елбұға әл-Қасаки Черкесидің де қолында болған. Аталмыш нұсқа бүгінде Каир немесе Мысыр нұсқасы деп аталады.

«Құтадғу біліктің» үшінші нұсқасы 1913 жылы Өзбекстанның Наманған қаласынан табылды. Оны Мұхамедхожа ишан Ләләріштің жеке кітапханасынан башқұрт ғалымы Зәки Валиди Тоған тауып жариялаған болатын. Одан соң қолжазба жоғалып кетіп, 1925 жылы өзбек ғалымы Фитрат қайта табылды. Бүгінде Ташкенттегі Өзбекстан Ғылым академиясының Әбу Райхан әл-Бируни атындағы Шығыстану институты жазба мұралар кітапханасының сирек қолжазбалар бөлімінде 1809 нөмірде сақтаулы. Кітапта көлемі 245x340 мм болатын жалпы саны 223 парақ бар. Вена мен Каир нұсқаларына қарағанда толығырақ екені анық. Өкініштісі, қолжазбаның алғашқы және соңғы беттері жоғалған. Сондықтан болар, кітаптың көшірілген уақыты, жері және көшіруші адам туралы дерек сақталмаған.

«Құтадғу біліктің» аталған үш нұсқасынан бөлек жекелеген бәйіттері де табылды. Олардың бірі Анкара кітапханасынан, екіншісі көне Сарайшық қаласында жүргізілген қазба жұмыстары кезінде шықты.

1825 жылдан бері қарай «Құтадғу біліктің» толық нұсқасының немесе жекелеген бөлімдерінің транскрипциясын жасау мен өзге тілдерге аудару жұмыстары жүріп келе жатыр. Оған А.Жауберт, Г.Вамбери, В.Томсен, Ф.В.Мюллер, А.Лекок, В.В.Радлов, Қ.Каримов, Н.Гребнев, С.Е.Малов, С.Иванов, Р.Р.Арат, Р.Данкоф, Р.Аскер, М.Качалин, Ә.Құрышжанов, Б.Сағындықов, А.Егеубаев және т.б. ғалымдар үлес қосты.

Баласағұн еңбегін мәтіндік тұрғыда кешенді зерттеуге елеулі еңбек сіңірген ғалым – Р.Р.Арат. Ол жоғарыда аталған үш қолжазбаны түпнұсқадан оқып, әдебиетті зерттеудің әлемде қалыптасқан Едишн критик (Edition Critic) әдісі бойынша мәтіндерді салыстырады. Нәтижесінде бір нұсқасындағы жоғалған мәтіннің орнын келесі нұсқадағы мәтінмен толықтыра отырып, шығарманың толық мәтінін түзді. Ондағы әр бәйітті нөмірлегенде бас-аяғы 6645 бәйіт болды. Бүгінде осы мәтін әлемдік түркітану ғылымында кеңінен қолданылып келеді. Осы үлгі бойынша қарайтын болсақ, кітап мындай бөлімдерден тұрады:

- 38 қатар қара сөз бен 77 бәйіттік алғы сөз;
- шығарма мазмұны;

– 85 бап пен 3 тарауша немесе 6645 бәйіт болатын көркем шығарма.

Мұндағы, алғы сөздің авторы Жүсіп Баласағұн емес. Ол есімі белгісіз бір автордың Жүсіп туралы пікірі мен оның шығармасына берген сипаттамасы. Сондай-ақ, бұл алғы сөз «Құтадғу білік» дүниеге келгеннен бірнеше ғасыр кейін жазылған. Сонда аталған үш қолжазба да көшірме деген сөз, ал түпнұсқаға қатысты нақты дерек сақталмаған. Кітаптағы алғы сөзден кейінгі мәтіндер Жүсіп Баласағұнға тиесілі. Онда автор Күнтуды Еліг, Айтолды, Өгдүлміш және Оғдұрмыш есімді төрт кейіпкер арқылы ел басқарудың қыр-сырын суреттейді. Оны 6645 бәйіттен тұратын көркем шығарманың 398-ден 6520-ға дейінгі аралығында қызықты әрі оқиғалы сюжетпен береді. Сол себепті болар, «Құтадғу білік» әлем әдебиетіндегі «Mirror of Princes» (қаз. Ханзадалар айнасы) жанрындағы көркем туынды ретінде зерттеледі.

Бүгінге дейін «Құтадғу біліктің» үш қолжазбасы факсимиле ретінде бірнеше мәрте жарық көрді. Антологияға 2014 жылы Түркияның Ескішехир әкімдігі жариялаған басылымдағы Каир нұсқасының факсимиле көшірмесі берілді. 1921-2956 бәйіттері таңдап алынып, оның латын графикасында транскрипциясы мен мағыналық аудармасы жасалды.

Кітап күйінде сақталған үш қолжазбада Р.Р.Арат түзіп шыққан толық нұсқаға енбей қалған бәйіттердің бар екені белгілі. Сондықтан мұнда оған енбей қалғанымен қолжазбада кездесетін мәтіндер де берілді.

АУДАРМАСЫ

28-бап. Бектікке лайық бек қандай болу керектігі айтылады

1921. Еліг енді былай атты: – қазір айтқым келген сөзім мынау еді.
1922. Бір Баят (ежелден бар Тәңір) адам баласын жаратты, оның ішінде ұлығы, кішігі, жаманы және жақсысы бар.
1923. Білімді, білімсіз, кедей және бай бар; ақылды, ақылсыз, қадірлі және қадірсізі бар.
1924. Бек қандай болу керек?! Ол мыналарды басқарсын, жұмысын жасасын, атағы мен даңқы тарасын.
1925. Елі дамысын һәм халық байысын, дүниеден өткенде артында жақсы аты қалсын.
1926. Қазынаға күміс (ақша) пен жібек толтырсын, дұшпаны басын исін, бүлікті жойсын.
1927. Әскер жиналсын, күшті қол болсын; заң орнатып, оны біліммен түзу жүргізісін.
1928. Даңқты болып, аты әлемге жайылсын, күннен күнге өсіп, құт-беркесі артсын.
1929. Рахатқа бөленсе, ұзақ уақыт ел билесе, бүкіл жан үзілсе де, ол өмір сүрсін.

Өгділміштің Елігке жауабы

1930. Өгдүлміш жауап берді де: «Еліг маған қиын сұрақ қойды, бұл білімді қажет етеді» деді.
1931. Бұл билік ісін барша бектер біледі; заң, қағида, салт, әдет олардан келеді.
1932. Анасынан туғанда бектік үшін туған; кейін көріп үйренген және істің жақсысын біледі.
1933. Баят (ежелден бар Тәңір) кімге билік ісін берсе, оған сол іске сай ақыл мен көңіл (ықылас) береді.
1934. Баят (ежелден бар Тәңір) кімді бек қылуды қаласа, оған әуелі соған сай ұстаным, көзқарас, ақыл және көмекшілер береді.

1935. Бұл билік ісі бектердің ісі; билік ісін бек болған кісінің барлығы біледі.

1936. Бұл істі Еліг менен жақсырақ біледі, атасы бек еді, өзі де бек болды.

Елігтің Өгдүлмішке жауабы

1937. Еліг айтты: «Ұқтым, бұл сөзіңнің барлығы шын, тура сөйледің, сөзіңнен жақсылықтың жұпар иісі сезіледі».

1938. Искер азамат өз ісін атқарады, оның артық, кемшілігіне білімді, көреген кісі баға береді.

1939. Мен істі жасаушымын, сен баға берушісің, істі бағалаушыдан гөрі жасаушы жақсырық біледі.

1940. Алла саған ақыл мен парасат берді. Ақыл және біліміңмен дана болдың.

1941. Жастайыңнан маған ғана қызмет еттің, көріп үйрендің, ізгі заңды білдің.

1942. Барлық істі үйрендің, жаныңмен түсіндің. Маған сөзіңмен де, әрекетіңмен де тілеулессің (жанашырсың).

1943. Кісі жан сырын жанашырына ғана айтады, жанашыры да ол үшін жанын пида қылады.

1944. Жанашырлығың үшін мен саған сенемін, маған жанашырлықпен жауап бер.

1945. Жанашыр кісі не деген, тыңда! «Жанашырлық – адамгершіліктің шыңы».

1946. Ақылдылар жанашырларды көп мақтаған; жанашыр кісі – адамның ең қадірлісі.

1947. Жанашыр тапсаң, бауырға тарт; маған ақыл мен білім осылай айтты.

1948. Өгдүлміш жауап берді де: «Әй, Еліг, жеңімпаз, есен-сау, тыныштықта өмір сүр».

1949. Бұл билікке әуелі тектілер керек; олар батыр, қаһарман, қуатты, ержүрек болады.

1950. Атасы бек болса, баласы да бек туады; ұлы бек туса һәм аталары сияқты болады.

1951. Ақылды һәм білімді болу керек; жомарт һәм арлы болу керек.

1952. Бектер біліммен халықты бастайды; ақылымен мемлекет және халықтың жұмысын істеді.

1953. Бек аты білікпен (білім не билік) байланып тұрады; біліктің л-і әрпі кетсе, бек аты қалар.

1954. Өте ақылды болу керек һәм ақылдың бағасын білсін; білімді кісінің жауы көп.

1955. Білімді, көп жер аралаған және бәрін басынан өткізген тәжірибелі кісі не дейді, тыңда:

1956. «Жалаға ілініп кетпеуі үшін бек білімді, ақылды және ояу (сақ) болу керек.

1957. Ізгі амалы, жақсылығы көп болу керек. Жақсы аты шыққан болса, өзі сол жолды ұстанса.

1958. Барша адам баласының тегі асыл; таңдаулылар, ізгілер білімімен ғана дараланады.

1959. Тегі ізгі болса, одан ізгі адам туады; Адам ізгі болғаны себепті төрге озады.

1960. Бұл билік – қасиетті, ол арлы болуды қалайды; елдің де арлы әрі сақ болуын қалайды.

1961. Халыққа таңдаулы, батыр бек керек; үлкен істерге осы табандылығы арқасында жетеді.

1962. Әр сөзін ақылға салып сөйлеген, тәжірибелі Өтүкен бегі не деген, тыңда!

1963. «Халыққа бектің таңдаулы, бәрінен артық болғаны керек; жаны, сөзі әділ, болмысы асыл болуы керек.

1964. Білімді, ақылды, халықтың таңдаулысы, жомарт, қанағатшыл және көңілі бай болу керек.

1965. Барлық ізгілікке қол ұшын беруші, ұят бар, арлы және көзқарасы түзу болу керек».

1966. Бұл халыққа лайықты әрі ұлық бек болады, мұндай бектен ізгі ұрпақ келеді.

1967. Кісі ісін біліммен бастайды; ақылмен аңғарса, ісі онынан болар.

1968. Бектер халықты біліммен басқарады; білім болмаса, ақыл іске жарамас.

1969. Әй, Еліг, бектердің басшысы қателесе, онда ол – билік ауруы, оны емде!

1970. Бұл билік ауруының емі – ақыл мен білім. Әй, мінезі түзу кісі, ақылмен емде!

1971. Бек білімді, парасатты және зерек болу керек; оның ауруына осымен бір шара қылуға болады.

1972. Білімді, парасатты және дана мемлекет қайраткерінің орны екі дүниеде жоғары болады.

1973. Екі дүниені қатар ойлаған кісі – Тәңрінің құты, ол бүкіл берекенің басы.

1974. Шайырдың мына сөзі бұған мысал ретінде айтылған; байқап көрсең, мағынасы білімсізге шамшырақ екен.

1975. «Бақыт деген не? Маған түсіндіріп айт?! Адамдардың арасындағы бақыттысы кім?

1976. Мал-дүниесін өз игілігіне пайдаласа, өзгелерге де үлестірсе, сөйтіп бақытты өмір сүрсе; Ол арғы дүниеде де төрден орын алады.

1977. Мінезі жұмсақ, ісі әділ болса, ол бектің өмірі қуанышпен өтеді.

1978. Баят (ежелден бар Тәңір) кімнің мінезін ізгі қылса, ол ізгі мінезбен бірге әрекетін ізгі қылса,

1979. Оның өмірі түрлі нығыметке толы болады; қаласа өзі жесін, қаласа өзгелерге үлестірсін.

1980. Баят (ежелден бар Тәңір) құлына құт, береке берсе, оның мінезі ізгі, жаны кемел болады.

1981. Мемлекет не қала басқарып, (халықты) қайғыдан арылту үшін билеушінің мінезі ізгі, қайырымы мол болу керек.

1982. Бұл ізгі мінез қандай жақсы! Болмысы ізгі кісінің өмірі (кигені, жегені) де үлгі болады.

1983. Баят (ежелден бар Тәңір) кімге жаман (қырсық) мінез берсе, ол оған зардап шектіреді, бұл – Тәңрінің қарғысы.

1984. Егер бұл жаман (қырсық) мінез бекте болса, онда қуанышы уайымға айналып, бүкіл ісі кері кетеді.

1985. Бек Құдайдан қорқатын (тақуа) және арлы болу керек; тегі арлы адам әрдайым тазалықты қалайды.

1986. Құдайдан қорқатын (тақуа) кісінің көңілі қателесуден сақтанып, қырағы болады; қырағы бек түзу іс қылады.

1987. Егер бек Құдайдан қорқатын, жаны таза болмаса, онда әрекеті берекесіз, өзі арсыз болады.

1988. Сабыр мен байсалдылық бекке көрік береді; ол билік ісіне тығыз байланысты.

1989. Істің ретін біліп бастап, ол нәтижелі болуы үшін бек өте ақылды болуы керек.

1990. Ақылды кісілер істің орайын келтіреді; ақылсыз кісіні ондай істен жырақ ұста.

1991. Көңілі болмаса, адамның көзінің пайдасы жоқ; ақылы болмаса, адамның көңілінен де қайыр жоқ.

1992. Әй, Еліг! Сабырлы, көңілі түзу, тәжірибелі кісі не дейді, тыңда!

1993. «Қай адамда ақыл мен парасат болса, оны адам де, қанша мақтасаң да, мақта».

1994. Кімде парасат, ақыл және білім түгел болса, жаман болса да жақсы де, кішік болса да мақта.

1995. Кісі үшін даналық қандай ізгі нәрсе! Ақылы болса, оны дана деп ата!

1996. Асығу, қорқақтық бәрінен жаман; егер ол бекте болса, жүзі қара болады.

1997. Асығыстық, ұстанымның тұрақсыздығы, мінездің ашушандығы – бұлар білімсіздіктің белгісі.

1998. Асығыс қылған іс қалай жақсы болсын?! Асығыс жеген ас, су да ауру қылады.

1999. Барша істің ішінде байсалдылықты таңда; егер тағат-ғибадат болса, онда асық, жүгір.

2000. Қанағатшыл, ұяты бар және жүзі жайдары болуы керек; сөзі, мінезі ашық һәм жарқын болсын.

2001. Ашкөз кісі тойымсыз болады; ашкөзге бұл дүниенің асы жетпейді.

2002. Ашкөздік – ауру, оның емі, дәрісі жоқ; бұл дүниенің малы оны емдемес.

2003. Барлық аш адам жесе, ішсе ақырында тояды; ашкөз кісі өлсе ғана ашкөздігін қояды.

2004. Ашкөз кісі неге бай болмайды? Барлық дүниені тапса да, ол кедей, ашкөз.

2005. Бектің ұят бар әрі адамдардың таңдаулысы болуы керек; ұяты бар кісінің мінезі мен әрекеті кемел болады.

2006. Ұят кімде болса, мінезі жұмсақ болады; ол ешқандай жөнсіз іске қол созбайды.

2007. Баят (ежелден бар Тәңір) кімге ұят пен көзіне нұр берсе, оның жүзіне нұр және бақ-дәулетті түгел бергені.

2008. Барша жөнсіз істің алдын алатын ұят; барша ізгі іске бастайтын да ұят.

2009. Ұят адамға көрік береді. Ол қандай ізгі нәрсе?! Ұят барша ізгі іспен тығыз байлансты.

2010. Бектің тілі шындықты айтатын, көңілі әділ болуы керек; оған күні түскенде халыққа пайдасын тигізсе.

2011. Егер бектердің көңілі қиянатшыл болса, халыққа пайда болмас, одан бас тарт.

2012. Бектің көңілі, сөзі, әрекеті түзу болмаса, ол елдің құт-берекесі қашады, тұрақтылық болмас.

2013. Сөзінде тұрмайтын бекке үміт артпа, өмірің босқа кетеді, одан қайғы келеді.

2014. Бек өте сақ және ояу (сергек) болу керек; осал болса, бектер жапа шегеді.

2015. Мемлекеттің бағы екі нәрсеге байлаулы: бірі – сақтық, бірі – заң. Елдің негізі осылар.

2016. Қандай бек сақ болса, ол елін қорғайды; дұшпанының мойнын үзіп, байлайды.

2017. Қандай да бір бек елді әділ заңмен билесе, онда мемлекетін түзу жолға салып, болашағын жарқын қылғаны.

2018. Биліктің бағы осы екеуі болады: екеуі түгел болса, билік мызғымайды.

2019. Сақтықпен жауын жеңген, ержүрек, батыр ер не дейді, тыңда.

2020. Әй, мемлекетшіл бектер, елді қорғауды қаласаң, ел ауымағына сақтықпен кара.

2021. Бұл сақтықпен бектер елін өркендетті; Қара, осалдықпен биліктің іргесін бұзды.

2022. Бұл сақтықпен сен жаудың мойнын үз; халыққа заң орнат, кеңшілікте рахат өмір сүр.

2023. Бек екі нәрсемен билікті бұзады; теріс жолға түседі, әділдіктен таяды.
2024. Бірі күш көрсетіп, бірі осалдық қылады; осы екеуімен бек елін құртады.
2025. Жаудың мойнын үзуді қаласаң, көзіңді, құлағыңды сақ, қырағы ұстайсын.
2026. Бектер сақтықпен жауын жеңді; осалдықпен билік бағын тайдырады.
2027. Бектер осал болса, ісін бітіре алмас; барша бек білу керек, осал билік өмір сүрмес.
2028. Сақ адам әрдайым осалдықтан арылып, дайын тұрар; осал болмасаң қандай жау алсын?!
2029. Егер сақ болса, бектер еліне қол салмас; қол салса да, ақыл, білім және парасатпен жетілдірер.
2030. Залым кісі ұзақ уақыт билік ете алмайды; залымның күшін халық көтермейді.
2031. Не дейді, білімдінің сөзін тыңда: «залымдер елді ұзақ уақыт күшпен басқара алмайды».
2032. Зұлымдық от секілді, жақындасаң күйер; заң су сияқты, ақса нығымет өнеді.
2033. Әй, данышпан, ұзақ уақыт ел билегің келсе, заңды дұрыс жүргіз, халықты қорға.
2034. Заңмен мемлекет жанданып, әлем түзеледі; зұлымдықтан мемлекет тозып, әлем бұзылады.
2035. Залымдар зұлымдығымен көптеген ордаларды бұзды; соңында ашкөз залымдар да өліп тоқтады.
2036. Бектер жүрегін таза ұстап, заң орнатса; бұл билік бұзылмас, ұзағынан тік тұрар.
2037. Әй, Елдің құты (мемлекет басшысы), бәрінен ең жаманы – бектердің өтірікші атының шығуы.
2038. Бектің сөзі тура, болмысы кемел болу керек; халық оған сеніп, берекелі өмір сүрсін.
2039. Өтірікші кісілер опасыз болады; опасыз кісі халыққа қиянат қылады.
2040. Жақсылығы мол (опалы) кісі не дейді, тыңда: «адамға қылған жақсылық (опа) – адамгершіліктің басы».

2059. Бұлардың біреуі кетсе, төртеуі де кетеді; бұл төртеуі кетсе, билік таралады.

2060. Жақсы аты тарап, абырой, даңқы артсын десе, бектер бойынан мына бес нәрсені жырақ ұстасын.

2061. Бірі – асығыстық, бірі – сараңдық, үшіншісі – ашушаңдық. Сабыр ету – жанның тірегі.

2062. Төртінші бекке жаман нәрсе – қырсық мінез; бәлкі бесінші пайдасызы – өгірік айту.

2063. Мына бірқанша нәрседен бектер бойын аулақ ұстасын; жаман аты шықпай, сөзіне ісі сай болады.

2064. Мұның ішіндегі ең арсызы – қырсық мінез; бұл қырсық мінез бәлкім қасірет.

2065. Бұған ұқсас сөзді шайыр айтқан; шайыр сөзін тыңдаған сөзге байиды.

2066. «Кісіге қырсық мінез ауыр жүк; мінезі қырсық болса, тұсаулы аттай.

2067. Дұшпан деп санамағасын қырсық мінезі өзіне дұшпан болады; бұның дұшпаннан не айырмасы бар?!

2068. Әй, Еліг, көп елге билік жүргізем десең, мына үш жұмысты істе, сонда қол жеткізерсің.

2069. Оң қолың қылыш ұстап, ұрыс салса; сол қолыңмен олжа алып үлестір.

2070. Тілің сөйлесе, сөзің шекерден тәтті болсын; бек, құл, ұлық және кішік бәрі басын иеді.

2071. Әй, Еліг, халық жақсы көріп, төрден орын беру үшін бекке мына бірқанша нәрсе керек.

2072. Жылы жүз, тәтті сөз, таза жүрек керек; бүкіл әрекеті соған сай болу керек.

2073. Бектің көңілі таза және қолы жомарт болсын; бауырмал болуы да бұған жарасады.

2074. Жақсылықтың бәрін түгел білсін; болымсыз, пайдасыз нәрседен жырақ тұрсын.

2075. Ол – халықтың қалаулысы, кісінің таңдаулысы; таңдаулы, қалаулы кісі кемшіліксіз толық (кемел) болсын.

2076. Сонда әлемнің барша халқы оған құл болады; мұндай бектер әлемге билік жүргізеді және қалауына қол жеткізеді.

2077. Түйілген қабак (жүз), қатты сөз, тәкәппарлық, өктем мінез кісіні жиіркендіреді, тура жолға салмас.

2078. Жауыздық, сабырсыздық, ұшқарылық, тұрақсыздық ол – наданның мінезі, бек одан жырақ тұру керек.

2079. Қараның мінезі бекке жұқпасын; бекке жұқса, қадірсіз болары анық.

2080. Байқасан, құл – қара, бек – ақ; қара мен ақ осылай айырылған.

2081. Бектер белгілі, таңдаулы болғысы келсе, ізгілікке жақын болсын, әй, даңқты!

2082. Бірінің аты ғана бек, мінезі надан болса, ол халық арасында наданнан да арыз болады.

2083. Бектер жылы жүзді, сақал-шашы жинақы, көрікті болсын; орта бойлы және абыройлы, даңқты болсын.

2084. Жүзін көргендер сүйсінсін; мемлекеті және халқы оған қарағанда қуанып тұрсын.

2085. Жауына қатал, мәрттігі болсын; көркі көрген көзді тойдырса.

2086. Бойы өте ұзын болғанын ғылым құптамас; өте қысқа, нәзік болса да болмас.

2087. Егер олай болса, орта бой керек; орта бойлы болса жақсырақ болады.

2088. Тәжірибелі, жасамыс, сыншы кісі не деген, тыңда!

2089. «Бойы қысқа, ашушаң кісілер жаман болады; ашу қайда болса, ұрыс-керіс те сонда.

2090. Орта бойлы, соған сай мықтысы керек; әр істің ортасын ұста, әй, білімді кісі!».

2091. Бектер арақ ішпеуі және тексіздік қылмауы керек; бұл екі мінезден құт-береке қашады.

2092. Әлем бектері арақ дәмін татса, мемлекеті мен халқының дерті ащы болады.

2093. Әлем билеушісі ойынға құмартса, елін бұзады, өзі қайыршы болады.

2094. Бұл билік ісін уақытында атқарып үлгерсе, бақыт құсын бағаласа, еш жамандық болмас.

2095. Білімсізді арақтан арылтқан, білім беруші не дейді, тыңда!

2096. «Әй, алқаш, құлқынның құлы, арақ ішпе; арақ ішсең кедейлікке жол ашылады».

2097. Надан халық алқаш болды, мал-дүниесі желдей ұшты; Егер бектер алқаш болса, мемлекеті қашанға дейін тұрады?!

2098. Шарап пен оны сатушы – дұшпан, ақша (күміс) шығындатады; ішушінің мінезі даукес әрі төбелескіш келеді.

2099. Кісі мас болса есуас, ақымақ болады; Бұл есуастың іс-әрекеті қалай түзу болсын!

2100. Құдайдан қорқатын тақуа не дейді, тыңда; Әй, құлқынның құлы, бұл өзді іске асыр.

2101. «Арақ ішсе, жасалуы тиіс істің қаншамасы жасалмай қалады; мас болса, жасауға болмайтын нәрселердің барлығы жасалады».

2102. Арақ ішсе қаншама күнәлі істер жасалады; мас болса қанша ізгі істер жасалмай қалады.

2103. Бектер арақ ішсе, құмар ойынға алданса, мемлекет ісіне қашан уақыт бөледі, ақылы қалай жетеді?!

Тексіздік түп негізінді бұзады, тексіздік ізгі ізінді жояды.

2104. Тексіздік қайда болса, ол жерден құт-береке тұра қашады; тексіздік шынында билікке бәле келтіреді.

2105. Құт-береке мен бақыт – тазалық, ардың тазалығын қалайды; бақ-дәулет – тазалық, кіршіксіз болғанды қолдайды.

2106. Бегі ішкіш, арсыз, бұзылған болса, бүтін халық та алқаш болады.

2107. Наданның барша қателігін бектер түзейді; бек қателік қылса, оны кім жолға салады?!

2108. Адам кірін сумен жуып тазалайды; егер су бұзылса, немен жуып тазалайды?!

2109. Кісі ауырса, дәрігер дәрі берер; дәрігер ауырса, оған кім ем жасайды?!

2110. Бектер, арынды таза, мінез-құлықты түзу ұста; халық бектің жолынан үлгі алып түзеледі.

2111. Назар аудар, бектер заң, ережені қалай ұстаса, оларды көріп, халық та солай жасайды.

2112. Оған бұл сөз дәлел болады; онда бұл сөзге қара, мағынасы дәл келеді.

2113. «Егер бектер қай жолмен жүрсе, онда ол бектің жолы – қызметкерінін де, халықтың да жолы».

2114. Бегі ізгі болса, ұстанымы әділдік болса, халқы да ізгі жолда жүреді.

2115. Тәкәппар, көңілі көкте, ұлық болмауы керек; тәкәппарлық тура жолдан тайдырады.

2116. Бектер ұлық болады, билігі белгілі; енді оған сай болу үшін көңілін кішік ұстауы керек.

2117. Халықтың таңдаулысы, адамның жақсысы, ақылды әрі білімді бек не дейді, тыңда.

2118. «Әй, балам, бектер өздерін ұлық санап, көңілін жоғары ұстаса, күмәнсіз, қадірсіз көрінеді».

2119. Тәкәппарлықпен кісінің дәрежесі көкке көтерілмес; егер ақкөңіл болса, ісі бұзылмас.

2120. Тәкәппарлық – пайдасыз, көңілді суытады; ақкөңіл болса, кісіні жоғарылатады.

2121. Бектер ақкөңіл, қарапайым болуы керек; егер ондай болмаса, сен одан үміт үз.

2122. Бектер қарапайым және ақкөңіл болу керек; кінәлі кісінің кінәсін кешіре білсін.

2123. Сонда қол астындағы қызметкерлері одан жылу табады және жанашыр болады; жанашыр кісілер шынайы қызмет етеді.

2124. Халықтың басшысы болған бек қайырымды болу керек; бұл қайырымымен бірге адамгершілігі де болу керек.

2125. Қайырымы және адамгершілігімен абырой тапса, бек тілегіне жетеді және олжалы болады.

2126. Кімнің қайырымы болмаса, ол – өлік; ол екі дүниеде нәсіп таппайды.

2127. Бұл қайырымымен бірге саясат болу керек; саясат жүргізіп билік айтқанда ынсап керек.

2128. Бектер мемлекет және заңын саясатпен реттейді; саясатқа қарап, халықтың әрекеті түзеледі.

2129. Мына бәйіт бұл сөзге жауап және дәлел; дәлел қайда болса, ақылға қонымды.

2130. Бектер ордасын саясатпен безендіреді; бектер саясатпен елін түзейді.
2131. Жаман адамдарға қарсы саясат жүргізу керек; халықтың бүлігін саясат тазалайды.
2132. Мемлекеттің тірегі, түп-тамыры, беріктігі, асылы және негізі екі нәрсеге байланысты.
2133. Бірі – халыққа тиесілі заң, бірі – мемлекет қызметкерлеріне үлестірілетін ақша (жалақы).
2134. Заңның саясында халық қуанышты өмір сүреді; жалақысын көріп, мемлекет қызметкерлері жадырап жүреді.
2135. Бұл екі қауым бектен қуаныш тапса; мемлекет билігі реттеледі, бек те бақыт табады.
2136. Қандай да бір бек халыққа заң орнатпаса, халықты қорғамаса, қомағайлықпен жесе,
2137. Халықты отқа итерген болады, мемлекет бұзылады; күмәнсіз ол биліктің іргесі сөгіледі.
2138. Қандай да бір бек әскерін риза қылмаса; одан кейін қылыш та қынынан шықпайды.
2139. Бектер қылышпен мемлекеттерді басып алады; қылышсыз осал бек еліне ие бола алмас.
2140. Қылыш, балта елдің сақшысы болды; халықтың басшысы қылышпен мемлекеттерді алады.
2141. Әлемді билеуші, қылыш және балтамен жауды жеңген ер не дейді, тыңда.
2142. Әй, мемлекет басқарушы, елді қорға; у ішуші осалдығынан у ішеді.
2143. Әй, батыр, қылыш пен балтаны өзіңді қорғаушы ретінде ұста; қылыш қорғаса, бек бақыт табады.
2144. Қылыш қимылдағанда жау қимылдамас; қылыш қынға кірсе, бек тыныштық таппас.
2145. Әй, бек, қылыш қолданушыларды әрдайым риза қылып ұста; сөйтіп, әрдайым қуанышты өмір сүр, қайғы көрме.
2146. Өгдүлміш және айтты: Әй, мемлекет билеуші, атағы ұлық болғанмен, мемлекет істері ауыр.

2147. Халықты басқару үлкен іс әрі ауыр; бас ауыртады және әрдайым қайғыртады.

2148. Назар аударсаң, қуанышы аз, қайғысы көп; жақсы көрушілер аз, сөгушілер көп.

2149. Қайда карасаң да қауіп-қорқыныш тұрады; қуанышын сұрасаң, аз еді.

2150. Жек көретіндер көп, жақсы көретіні аз; ұрыс-керісі көп, рахаты аз.

2151. Барлық жерде көңіл жарым болады; көңіл жарым болу, ерге артық мұн.

2152. Назар аударсаң, барлық жерде қатер бар; қатерлі істі көрсең, өмірдің дәмі кетеді.

2153. Не дейді, ақылдының сөзін тыңда; карасаң, ақылдының сөзі – інжудің өзі.

2154. Елігің басы жұлдыздай болғанмен, мойны қылдай; ақылды кісі оған көп сенбейді.

2155. Билік – бастің үстінде тұрған қылыштың мысалындай; әр күні ол үшін қатерлі мың іс бар.

2156. Барлық бектің жағдайы осындай; кейбірі рахатқа бөленер, кейбірі өз басын жұтады.

2157. Дүние және ақырет бақытын тапқың келсе, мына бірқанша істі тастама, ұстануға тырыс.

2158. Жүрегің мен тілің тура болсын, Баятқа (желден бар Тәңірге) сиын; Иенің жарлығын құрмет тұт, табын.

2159. Раббыдан не келсе де разы бол, разы; разы болудың негізі – құлдық ету.

2160. Бүкіл халыққа шын көңілмен жанашыр бол; әрдайым ізгілік қыл, өзін де жақсылық көр.

2161. Халыққа пайданды қыл, қиянат қылма; ізгі әрекет жаса, жамандардың зиянын тоқтат.

2162. Дүние мен рахат өмір сенікі болды; рахат өмірге жетіп, күлімдеп, жатып өткіз.

2163. Жан үзілсе де, барша ұлы үмітінді үзбе; Баят (ежелден бар Тәңір) ізгілерге ізгілік жолын береді.

2164. Мұны мен айттым, Еліг тыңдады; бекке осындай білім мен ізгі қасиет керек.

2165. Қай ерде осындай ізгі қасиет пен ұстаным болса, оны бек қылып, мемлекетте дәрежесін жоғарылату керек.

2166. Мұндай кемел адам халыққа басшы әрі бек болады; олардан халық әртүрлі жақсылық көреді.

2167. Білімді, зерек кісі не деген, тында; «білімді әрі зерек кісінің білімі мемлекетке пайда».

2168. Бектер білімді, ақылды және әділ болу керек; абыройы өсу үшін жүректі және дана болу керек.

2169. Бектер жомарт, мінезі жұмсақ, ұяты бар, ары таза және бауырмал болу керек, сөйтіп елін қорғасын.

2170. Қанағатшыл, сабырлы, ақкөңіл, қайырымды, кешірімді және мінезі жұмсақ болсын.

2171. Бар жақсылығы басқалардан жоғары болса, халыққа ізгі (әділ) заң беретін болса.

2172. Қай елде осындай бек болса, ол мемлекет халқының уайымы кетіп, қиындықтан құтылады.

2173. Мемлекетте берекелі күн туады, тыныштық болады; Дариға-ай, мұндай кісілер де өледі!

2174. Әй, Еліг, менің білетінім осы; міне, түсінгенімді сізге айттым.

Елігтің Өгдүлмішке сауалы

2175. Еліг: «ұқтым, дұрыс айттың, керегі осы еді, білімде жаңылмадың» деді.

2176. Саған айтатын тағы бір сөзім бар, оны маған нықтап айтып бер.

2177. Әй, таңдаулым, бегі осындай жақсы қасиеттерге бай болса, оның уәзірі қандай болу керек?

2178. Алтын мен күміске қазынаны толтырса; мемлекет ісі реттелсін, мемлекет, кент (қала), ұлыс (облыс) артсын.

2179. Мемлекет жетіліп, заң орнап, әділдікпен басқарылсын; жақсылық көріп, қызметкерлер көңілімен байлансын.

2180. Халық рахат өмір сүрсін, ешкім қол тигізбесін; сосын әлемге бектің аты жақсылығымен жайылса.

29-баб. Бектерге уәзір болуға қандай ер керегін айтады

2181. Өгдүлміш жауап берді: – Әй, Еліг, уәзірлер – бектің созатын қолы болды.
2182. Күмәнсіз, бекке уәзір керек болды; уәзір ізгі болса, бек рахат ұйықтайды.
2183. Бектердің жүгін өзіне жүктеген, ол – уәзір; биліктің іргесін берік сақтайтын да уәзірлер.
2184. Бұл іске елден дара, ең таңдаулы, көңілі, ақылы жетілген, жүрегімен берілген ер керек.
2185. Ақылы көп, білімі теңіздей болсын; барлық істі бітірсін, бекті бақытты етсін.
2186. Текті, өнегелі отбасыдан шыққан, Құдайдан қорқатын, әділ болу керек; және қалған өмірін сол әділдікпен өткізсе.
2187. Уәзірлік – ұлық іс, бұл іске адамның ең таңдаулысы керек; ол болмысы түзу, дұрыс адам болсын.
2188. Ақылды және білімді болу керек; зерек және ары таза болу керек.
2189. Ізгілердің ұрпағы әрі ақылды кісі қайда болса да жоғары дәрежеге көтеріледі және ештеңеден құр қалмайды.
2190. Құдайдан қорқатын (тақуа), дінге берік және ары таза болу керек; оның арының тазалығына мемлекет те, халықта сенімді болу керек.
2191. Адамдардың ең таңдаулысы – Құдайдан қорқатын (тақуа) кісі; ол бар-ша қиналғандардың жанының емі мен дәрісі.
2192. Құдайдан қорқатын кісі әрбір ісінде сақтық қылады; пайдасызға жақындамас, істің ретін біледі.
2193. Елігтен кейін (оның орнына) сөзімен, іс-әрекетімен мемлекетке билік жүргізген ол – уәзір.
2194. Тексіз кісілер арсыз болады; арсыздар уәзірлікке жарамайды.
2195. Текті кісінің жақсылығы мол болады; арсыздың ісі жапа шектіреді.
2196. Заң дайындаушы адамы не дейді, тында; заң дайындаушы адам мемлекеттің заң шығарушыларының басы болды.
2197. «Текті кісілердің іс-әрекеті таза; халыққа пайдасын тигізіп қол ұшын береді.
2198. Арсыздар опасыз болады, жапа шектіреді; шекер мен жілік майды қанша жегізсең де.

2199. Ұяты бар, қанағатшыл әрі кемел болу керек; адамның жаманы – ұятсыз кісі.

2200. Қанағатшыл болуы керек, дүниеге сұқтанбаса; ашкөз бұл дүниенің бәрін жесе де тоймайды.

2201. Кісінің таңдаулысы – ұяты бар кісі; ұяты бар кісі – адамдардың алды.

2202. Ұят кімде болса, оған бар жұмысыңды тапсыр; адам ұятымен арсыздық есігін жабады.

2203. Адамның қоры – ұятсыз кісі; ұятсыздың тілі тура сөз сөйлемес.

2204. Ұяты бар, түзу кісі не деген, тыңда; енді саған жанашырлықпен насихат береді.

2205. Ұятсыз кісіден жырақ тұр, жырақ; ұятсыз кісінің көзі алдайды.

2206. Ұятсыздың жүзіне қарасаң етсіз сүйектей; ұятсыздың өзі бітеуге келмейтін тесіктей.

2207. Ұятпенен адамның жүзі нұрланады; ұяты болғаны үшін көзі жайнайды.

2208. Жүзі мен көркі көрікті һәм сақал-шашы жинақы болу керек; ісінде әділ болып, халыққа соның пайдасы тисін.

2209. Мінезі жұмсақ, әр ісінде әділ болса, қай уақытта да халыққа жақсылығы тиеді.

2210. Қызметкерлердің басшысы ісінде әділ болмаса, бектердің бүкіл жұмысы теріс кетеді.

2211. Уәзірге әділдік әрі ұстамдылық керек; бектер оған істі сеніммен тапсырсын.

2212. Түсі игі кісінің мінезі де көркем болады; мінезі көркем болса, мемлекет үшін пайдалы болады.

2213. Кімнің жүзі, сыртқы келбеті көркем болса, сыртқы келбеті секілді іші де көркем болады.

2214. Жақсы мен жаманды сынап білген, тәжірибелі кісі не деген, тыңда:

2215. Кісінің көркі ішкі болмысынан хабар береді; жүзі мен келбеті болмысы сай келеді.

2216. Сыртқы келбетін көрсең ішкі болмысына куә болғандайсың; сырты іші сияқты, іші сырты секілді.

2217. Сақал-шашы жинақы кісі айбатты болады; уәзір айбатты болса, ісі өнімді болады.

2218. Терең білімді, ақылды, есепке жүйрік болсын, білімімен түрлі жазуды білсін.

2219. Уәзірдің ісі әрқашан есеппен байланысты; есеп білмесе, мемлекет қызметкерінің ісі бос қалады.

2220. Адам ісін есеппен жасайды; жыл, ай, күн, уақыттың бәрін есеппен таңдайды.

2221. Есептің аты есептеп сақтанудан есеп болды; назар аударсаң, ерекше сақтанатын іс – есеп еді.

2222. Зерек болмаса, кісінің ісі оңалмайды; адамдар ісін зеректікпен қылады.

2223. Адам білгенін жазумен жазады; адам жазып жүрсе, не қылғанын біледі.

2224. Бұл жазу зеректіктің белгісі; жазу білген адам өтек зерек болады.

2225. Адам баласы жазу білмесе, жыл, ай, күн есебін қалай білер еді?

2226. Ғалымдар кітап жазып қоймаса, есеп үшін қандай шара, қандай жол табар едік!

2227. Баят (ежелден бар Тәңір) бұ әлемді жаратпас бұрын әуелі лауһы мен қаламды жаратқан.

2228. Құлдың не істегенін періште жазады; Ие ертең ол істерін сұрайды.

2229. Ақкөңіл, сөзі жұмсақ болу керек; ол кісіге өзін жақсы көрсетудің жолы.

2230. Қарапайым болса, кісі өзін жақсы қырынан көрсетеді; өзін жақсы қырынан көрсеткен кісілер досын риза қылады.

2231. Сабырлы, қарапайым кісі не деген, тында; «ердің қарапайым мінезді болуы қандай ізгілік!»

2232. Қарапайым адам халық арасында сүйкімді болды; көңілі тәкәппар кісі сүйкімсіз болады.

2233. Қарапайым кісі ұзақ уақыт құрметтеледі; халықтың тәкәппары құрметке жетпейді.

2234. Уәзірлікке толысқан кемел кісі керек; оқыған, жазу білетін және өте ақылды болу керек.

2235. Сөзі мен көңілі бірдей және ісінде әділ; ұяты бар, мейірімді және халық арасында шыншылдығымен танылған.

2236. Қанағатшыл, санасы ояу, сақ, білімді және істің пайдалы-пайдасызын айыра білген кісі керек.

2237. Қызметіне берілген, шынайы және ұяты бар, аманатқа берік, көңілі таза болсын.
2238. Осы жақсы қасиеттер мен білім кімде болса, Еліг уәзірлікті оған берсе болады.
2239. Осы секілді кісі бекке уәзір болса, бекпен бірге халық нағыз бақытқа қауышады.
2240. Елігтің ісі қалағанындай түгел болады, мемлекет дамиды және халық байиды.
2241. Уәзір мемлекетке пайдасыз, жауыз болса, ол мемлекеттің халқы, кедейі мен байы да бұзылады.
2242. Уәзір ізгі болса, халыққа пайдалы; халыққа пайдалы болғанындай Елігке де жайлы.
2243. Білімі теңіздей, көңілі мен көкірегі біліммен нұрланған кісі не дейді, тыңда.
2244. «Бектің жаны, сөзі ізгі болса, қызметкерлері әділдік жолын ұстайды.
2245. Егер бектер жаман, зұлым болса, оның қызметкерлері де ізгі жолды бұзады».
2246. Бек ізгі болса, оның қызметкерінің әрекеті де ізгі болады, зарар тигізбес.
2247. Назар сал, бектер өздері жаман болмаса, маңына жаман біреуді жақындатпайды.
2248. Жамандық қайда болса, жамандар да бірге; әй, ізгі адам, жүр, ізгі дос ізде.
2249. Жаман менен жақсы жараспас; тура мен қисық та қиыспас.
2250. Қара түн жарық күнге жақындамас; көк су қызыл отқа қонақ болмас.
2251. Сен танымайтын кісінің кім екенін білгің келсе, таныстарын айтсын, сонда аңғарасың.
2252. Барлығы өзі сияқтылармен араласады; сен әділ бол, қисықпен аралспа.
2253. Бұл сөзге мына бәйіт дәлел, оны оқы; сен бұл бәйітті оқы, көңіліңе тоқы.
2254. Жортқан, ұшқан барша нәрсеге қара, жанына өзімен тең дос және жолдас табады.
2255. Жамандар жақсыменен араласпайды, қашады; бұл барлық нәрсеге мысал болған қағида, назар аудар.

2256. Уәзірлер әрдайым бектің кеңесшісі болады; кеңесші кісілер әр ісін саралап жасайды.

2257. Жаманмен араласпа, наданның жақсысының өзі жаман болады, арта-тын жүгі ауыр.

2258. Бұл бектер ізгі кісіні жақын тұтса, мемлекет ісі жақсарып, ізгі аты қалады.

2259. Бектер жаман кісіні жанына жақын ұстаса, мемлекет ісі кері кетіп, жа-ман аты қалады.

2260. Әй, Еліг, осындай уәзір табылса; бекке тыныштық сыйлайды, халық уайымсыз ұйықтады.

2261. Оның жақсылығынан бектің бүкіл тілегі орындалады; қандай жағдай болса да, барша ісі реттеледі.

2262. Мемлекет ісі реттеліп, халық байиды; қазына молайып, беркелі заман болады.

2263. Аты мәңгі ұмытылмайтын болады; қартайса да, құрметті орны бола-ды.

2264. Бұл дүниеде абыройлы болды, о дүниеде де абыройлы болғай; ұзақ уақыт мемлекетін басқарып, беркелі өмір сүргей.

2265. Еліг: «бұл сөзінен ақыл-кеңесті түсіндім, бүгін жақсы сөздер айтылды» деді.

2266. Енді маған айт, бектердің бектің тапсырмасын орындап, әскерді бастай-тын кісілер қандай болу керек?

2267. Әскерді басқарсын, жұмысын жоғары дейгейде жасасын, қателікке ұрынбасын.

2268. Сен маған айтып бер, қайсысы бұл істі атқара алады, шепті бұзып, жа-уды ыдыратады.

30-бап. Әскербасы қандай болу керегін айтады

2269. Өгдүлміш жауап берді де: «Әй, Еліг, әскерің әрдайым дұшпаныңнан үстем болсын» деді.

2270. Жараспаған жауының ұйқысын қашыру үшін бекке күмәнсіз, әскербасы керек.

2271. Бұл іске құрыштай, қатал, бәрін басынан өткізген тәжірибелі, ержүрек бағыр керек.

2272. Әскерді бастау, (шерік) шеп құру және жауды қыру өте ұлық іс еді.

2273. Бұл іске таңдаулы, қырағы, ықтиятты (ұйқылы-ояу емес) ер керек; осалдығынан бәлеге ұшырамауы керек.

2274. Жомарт, батыр, тәкәппар емес, дастарханы кен және мінезі сабырлы болса.

2275. Маңына таңдаулылар жиналу үшін әскер бастайтын адам өте жомарт болу керек.

2276. Бар малын әскерге үлестіріп, қалың ерді майдандас, жолдас және дос қылу керек.

2277. Өзіне бір ат, тон, қару алса жетеді; сөйтіп әлемге атын жайса.

2278. Ұл-қызым, қатыным деп іркілмесе; жер, су, бақша деп ақша (күміс) жинап кетпесе.

2279. Бар қалауын қылышымен тапса; соғысып, алып, таратып және атағын солай өсірсе.

2280. Жегізсе, ішкізсе, киім кидірсе; олжадан оларға ат, ер-тоқым, (күн және құл ретінде) ұл, қыз тарту етсе.

2281. Назар сал, сол кезде маңына мәрт жігіттер жиналады әрі олар тәтті жанын пида ете отырып, таулар мен далаларды алып, өмір сүреді.

2282. Батыл жүректі, аскан ақылды болу керек; кеуделі және көңілі кең болу керек.

2283. Жаугершілікте жүрексіз (қорқақ) кісілер керек емес; жүрексіз (қорқақ) кісі қатынмен тең.

2284. Жүрексіз (қорқақ) кісі әскерді бұзады; әскер бұзылса, адамдар бір-бірін бұзады.

2285. Жаугершілікте жүректілер шыдамды; жау шапқанда бір-біріне тіреу болады.

2286. Даңқтым, уәделі өлімнің келері белгілі; уақыты келмейінше ер өлмес.

2287. Көзсіз батыр ер не деген, тыңда; «өлімді ұмытса, жауды жеңер».

2288. Анадан туған кісі ажалы жетпей өлмейді; жауды көргенде неден қорқасың?

2289. Жауға жалындай ти, еркек сияқты ұрыс; ажал келмейінше кісі өлмес.
2290. Кісі намысы үшін жаумен қарсыласатын өш алмай қоймайтын намысты ер керек.
2291. Адам жауды намысы үшін женеді; жауда ең әуелі намыссыз қашады.
2292. Қорқақ та намысқа тырысып, батырлық қылады; мақтан үшін адам өлімге де бас тігеді.
2293. Жүректілер намысты болады; намысты кісі өлсе де соғысып өледі.
2294. Мінезі жайдары, ақкөңіл болсын; ол осы болмысымен халыққа өзін жақсы көргізеді.
2295. Мінезі жайдары кісі адамның жүрегін жылытады; тілі жаман және ашушаң кісі адамдарды өзінен жырақтады.
2296. Әскер бастайтын ерлер көңілін жоғары ұстаса (тәкәппар болса), күмәнсіз, ол адам жауынан таяқ жейді.
2297. Тәкәппар адам осалдық қылады; осал ер я бұзылады, я ажалсыз өледі.
2298. Даңқты, абыройлы болып, атағы жайылу үшін ержүрек, қаһарман, сұсты және сақал-шашы жинақы болуы керек.
2299. Жамандарды қорқыту үшін сұс керек; момындарды жақсы көргізу үшін ізгілік керек.
2300. Әскербасы саясат ұстану керек; әскер ісі саясатқа байланып тұрады.
2301. Саясат ұстанса, әскер алда болады; әскер алда болса, олар бір-біріне байлаулы (бауырмал) болады.
2302. Қандай әскер басшысыз қалатын болса босат, міне, ол әскер бұзылды. Еліг, ұзақ жаса!
2303. Жамандарға қарсы айбар және саясат керек; және ізгілерге әрдайым құрмет керек.
2304. Ізгі адамдарға түрлі жақсылық жаса; тілегін бер сүйінсін, жүк артпа.
2305. Барша адам бұл ізгілікті қалайды; кісі ізгілік тапқан адамға құл болады.
2306. Мінезі түзу адам не деген, тыңда; бұл бәйітті оқы, өзіңді жұбат (шүкір ет).
2307. Тәуелсіз және азат кісінің барлығы ізгіліктің құлы; сен ізгілік қылып, әділдік жолын аш.
2308. Адамгершілік қылу үшін әрдайым адам бол; адамдықтың негізін адам осылай қалаған.

2309. Жауға қарсы аттанып, жорық жасау үшін әскербасыға мына бірқанша мінез керек:

2310. Жауға шапқанда арыстан жүректі болу керек; айқасқанда қабылан білекті болу керек.

2311. Доңыздай қасарысқыш, бөрідей күшті; аюдай өршеленген, қодастай өш алғыш.

2312. Және қызыл түлкі секілді айлакер болсын; бурадай өш пен кек алсын.

2313. Өзін сауысқаннан сақ ұстасын; жартас құзғынындай көзін ұзаққа тіксің.

2314. Отанға деген сезімі жоғары, арыстандай айбатты; үкі секілді түнін ұйқысыз өткізсін.

2315. Осындай қасиеттерімен адам жауынгер болады; жауынгер әрі пайдалы болады.

2316. Жауынгер – әрқашан бес қаруы сай кісі; қаруының ұшын қайрап, жауды басып жаншушы.

2317. Оның дәм-тұзы және асы мол болсын, аты, тоны және қару-жарағы соған тең болсын.

2318. Ердің атын берген асы, ішкізген сусыны, дәм-тұз әлемге жаяды; өмірдің қажеттілігі де ішіп-жейтін ас.

2319. Іленің даңқтысы не деген, тыңда; «Әй, адамның құттысы, дәм-тұзыңды кең қыл».

2320. Атақ, даңқ, абырой қаласаң, дәм татқыз; өмір сүруді қаласаң, тағы да жегіз.

2321. Жомарттық жасап, сенім білдіріп, адамгершілік қылған кісіге дәм-тұзының хақысы деп әскерлер де хақысын өтейді.

2322. Ұлық болуды қаласаң, ішіп-жейтін ас үлестір; ұзақ өмір сүруді қаласаң да, ас үлестір.

2323. Ісі реттеліп, жорық жасау үшін әскербасыда мына бірқанша мінез болу керек.

2324. Сөйлеген сөзі шын әрі сенімді болу керек; ұлықтар жалған сөйлесе, халық сенбес.

2325. Екінші жомарт болу керек, мал-дүние берсін; алуға әдеттенген кісілер сараңның маңына жиналмас.

2326. Үшінші жүректілік керек, батыр кеуделі; қорқақтар жауды көрсе, ауырып жатады.

2327. Төртіншіден айла, тәсілді білу керек; айла білген ерге арыстанның өзі ыңырсиды.

2328. Жаумен қасарысу және шепті бұзып-жару керек; күшті рухты және өткір болу керек.

2329. Әскербасы осы жақсы қасиеттерге ие болса, жауын жаншып, жаудың даңқын жермен-жексен етеді.

2330. Әскербасы осындай болады, ол әскерді басқарса, дұшпанға билік жүргізіп, ел билейді.

2331. Бұл әскербасы жауға бет түзегенде күндіз-түні ояу болу керек және ұйықтамасын.

2332. Көп жауынгер керек емес, таңдаулы әскер керек; таңдаулы әскер болса, қару-жарағы түгел болу керек.

2333. Көп әскер шеп болса, басшысыз болады; басшысыз әскер қорқақ болады.

2334. Тәжірибелі соғыс батыры «он екі мың адам – көп әскер» деп, оны қуатты қолға теңепті.

2335. Жауды жеңген батыр ер: «мен үшін төрт мың әскер толық бір орда» депті.

2336. Көп әскер жайылғанда, өз ішінде сапырылысады; олай жасауға болмас, пайдасыз болады.

2337. Данқты, ержүрек және қаһарман адам «әскерге таңдаулы және жақсы қаруланған адам керек» депті.

2338. Атақты жауынгер не депті, тыңда; бұл сөзді тыңда да, соған сай өзің әрекет ет.

2339. Көп әскер қалама, таңдаулы ерлерді қала; ерлердің таңдаулысын және қарумен толық жарақтанған.

2340. Көбінен гөрі дайындалған аз әскер жақсы; көп әскермен кездескенде көбі бұзылады.

2341. Әскербасы жауға шапқанда нағыз жауынгерлерді жанына жақын ұстасын.

2342. Алдыңғы барлаушыларды айырып таңдасын; сақтанып, көз-құлағын ұзаққа тіксің.

2343. Барлаушы барып, алдыңғы және негізгі әскер жетсін; жауды басу керек болса, жан-жақтан ұрыс салсын.

2344. Әскерін басқарса, қорғаушылар сап түзесе; ешкім кейін қалмаса немесе алға озбаса.

2345. Қонар жерін білсін, қорғаушылар саптарын жақсы түзе білсін; әскерден күзетшілер шығарылып, олар ояу тұрсын.

2346. Әлемді басқаратын ер әрекетіне мән берсін; жауға шапқанда ешбірі тыс қалмасын.

2347. Жиын құрарда сенімді жер таңдап, өте сақ болсын; ерлерді жинаса, ешкімнің жырақта қалмасын.

2348. Әскербасы осал болмасын, ісіне ықтиятты болсын; осалдық қылса, басқыншылардың зарары тиеді.

2349. Жауға жақындағанда барлаушыдан хабар алу керек; жердің шөбіне, суына қарап таңдап, жиын құру керек.

2350. Әскерін жақсылап күзетсе, жауға тіл алдыртпасын; әскердің аз-көбін жауы білмесін.

2351. Әуелі жаудан тіл тартуға әрекет жасау керек; бұл хабардан жаудың әрекетін білу керек.

2352. Ол соған сай ісін жүргізіп, жаудың мойнын кесіп, басын келтірсін.

2353. Бұл – қырағылық және ықтияттылық; жаугершілікте қайсысы сақ болса, сол қуатты.

2354. Қырағы бектің сөзіне қара, жол білетін Бөке; арыстанға мініп, қылышын қамшы қылғандай.

2355. Жауын жаншуға екі қару ұстаған; бұл екі қарудан жауы өлім құшады.

2356. Ең әуелі жауға әдіс-айла керек; айла қылып, жаудың жүзін қызарт.

2357. Екіншісі – сақтық, қырағылық; қайсысы сақ болса, сол үстем болады.

2358. Қайсысы жаугершілікте сақ және қырағы болса, күмәнсіз, ол жауын жайратады.

2359. Жау әскері көп, сенікі азырақ болса, соғысқа асықпа, олардың әрекетіне қарай шабуылда.

2360. Жарасуда пайда бар болса, бітімге кел; жоқ болса, жарақтанып алысып, күрес.

2361. Қайрат қыл, шаршат, ұйықтаса түнде басып ал; түнде аз не көбінді кім анық білсін?!

2362. Егер сен басуға шара таппасаң, елші жіберіп, бейбіт келісімге кел.

2363. Сөзбен алдандыр, бейбіт бол, өзінді қорға және соғысқа асықпа сөздің қысқасы.

2364. Олай болмаса, жау ұрынып, соғысуды қаласа, көңілі бұрылмаса,

2365. Істі ұзатпа, сен әскерді жина да соғыс; әскерге мал үлестір, батырлық рухын оятып насихат айт, соғысқа шақыр.

2371. Жауынгерді тәжірибелі, жасы үлкен батырдан құра; олар жауға айласын қылып, әскерді апарсын.

2366. Соғысуды ұзаққа созба, жаудың ақылы кіреді; дайындығыңды көп көрсе, көзі үйреніседі (күшінді байқап қояды).

2367. Соғысты көзімен көрген, басынан кешірген, жауын езіп жаншыған батыр не дейді, тында.

2368. «Көрмеген жауыңның даңқы жырақтан үлкен көрінеді; кездескенде көз алдында басылады».

2369. Жауға жалындай ти, мал-дүниенді алмасын; ұзатсаң басыласың, аяғыңды жіті бас.

2370. Әскердің бір бөлігіне тұзақ құрғыз; жаяу садақшылар қарсы алып, сен алдында жүгір.

2372. Соғысып сақал-шашы ағарғандар асқан жауынгер болады; жауынгер болады және өз ісін жақсы біледі.

2373. Жас әрі ержүрек жігіттер өте жалынды болады; егер жүзі бір қайтса, оты сөнеді.

2374. Алдыңғы және артқы шепке сенімділерді қой, басқа бір бөлігін оңға және солға орналастыр.

2375. Әскер жакындап ерлер ұрысқа кірсе, қарсы алдындағымен соғыссын, дауысымен зәресін алсын.

2376. Ең әуелі ұзақтан оқ жаудырсын; жақындағанда ыңғай берсе, сүңгімен (найзамен) ұрыссын.

2377. Араласқанда балта және қылышпен ұрыс; тіс-тырнақпен жағасынан ұста, жабыс.

2378. Бір-біріне тіреу бол, жауға арқанды берме; жауынды езіп жаншы, олай болмаса, соғысып өл.

2379. Тыңда, жаумен бетпе-бет соғысқан батыр ер не дейді: «сабырлы бол, сабырлы болған жауын женеді».

2380. Келін қыздардың қуанышты сәттері неке түндері; ержүрек, қаһарман ерлердің қуанышты сәттері майдан күндері.

2381. Тәкәшпар батыр әскерін желдіртіп, жылдам жүргізеді; лашын құс салғандай, сөйтіп қан төгеді.

2383. Шепті көргенде қаһарман ер арыстандай болады; тым-тырақай қылады, өлтіреді не соғысып өледі.

2384. Жауды көрсе қаһарман ердің жүзі жайнайды (қызарады); қарсыласқанда қызарып, түнереді (боянады).

2385. Ат, ер-тоқым және жарақтары қып-қызыл болады; қызыл боп қызарған жүздер боп-боз болады.

2386. Жау саған қарай ат қойып, атылса; сабырлы бол, арқанды берме, кейін өзі таралады.

2387. Жау қимылдаса, сен де оған сай қимылда; қарап тұрма, әрбір әрекетін бағып, дайындықпен қарсы ал.

2388. Егер жау тұрмай сенен қашса; ізінен жет, тұтқында. Ұстатпаса, тауып ал.

2389. Жауды жеңген батыр ерлер жиналғанда; жау қайт шауып, жеңіп кетеді.

2390. Жау қашса ізіне түс, ұзақ кума; егер кері бұрылса, қаша алмассың.

2391. Үміті үзілсе жау өлімге бет бұрады; өлімге бет бұрғанға кім қарсы тұрады!

2392. Әй, ұл, мұндай жерде өзіңді қорға; өзіңді қорға, болмаса жаныңнан түңіл.

2393. Адам осал болса, жәй жүргенде өледі; адам осал болмаса қалағанын табады.

2394. Маған тәжірибелі кісі былай деді; тәжірибелі кісілердің сөзі – сөздің алды.

2395. Жау қашса ізіне түс, ұзақ кума; қарасан, ұзақ қуушы тойғанша қамшы жеді.

2396. Жау бір таралса, қайта жиналмас; отты су өшірсе, қайта жанбас.

2397. Үмітсіз кісілер өлімді қалайды; өлімді қалаған адам әуелі өлтіреді, со-
сын өзі өлер.

2398. Кім іс бітірсе, оған тез мал-дүние беру керек; адамның жүзін мал-
дүниемен жайнат.

2399. Кім бір тұтқын ұстаса, оны жақсы көріп, ас-суын беру керек; ас-сумен
ол адамның жүрегі жылысын.

2400. Жауыз мактау көрсе өте жақсы болар еді; өте қатты мактасаң, қалай кек
қалады?!

2401. Әскерді мактасаң, қара, қолымен арыстан ұстайды; атты мактасаң ша-
бады, ұшқан құсқа жетеді.

2402. Жараланғандар бар болса, көрсетіп емдет; тұтқын болғандар болса, ба-
рып құтқар.

2403. Егер өлгендер болса, арулап жерле; ұл-қызы бар болса, оған хақысын
бер.

2404. Әскер мұны көргенде сүйініште болады; соғыста жауы күшті болса да,
жанын пида қылады.

2405. Мал-дүниені жылы сөз, күлімдеген жүзіңмен бер; осы үш нәрсе кісіге
ізгі қағида болсын.

2406. Сонда, тәуелсіз, азат кісілер оған құл болады; ол құл сені риза қылу
үшін жанын қияды.

2407. Әй, данышпан! Оған ұқсас мынадай сөз бар; назар аударсаң, шын
айтқанына көзің жетеді.

2408. «Күлімдеген жүз, жылы сөз және үлестірілген мал-дүние; тәуелсіз
және азат кісілер бұл үшеуіне қарай ауады.

2409. Сен құлды алтын және күміспен алма; осы үш нәрсені құрбан қыл, ол
саған барлығы жақындайды.

2410. Әскер бастайтын кісі осындай болу керек; осындай кісі басқарса, әскер
жақсырақ болады.

2411. Сен алтын, күміс, мал-дүниені үлестір; сен қаншалықты сом алтын
үлестірсең, олар да жанын пида қылады.

2412. Қызметкер мына үш нәрсе үшін құл болады; бектер мұны ұстану керек,
бұл барлық нәрсенің негізі.

2413. Бектер осындай әскербасыны тапқан болса, мемлекет ісі ілгерілеп, сенімділік болады.

2414. Әскер бастайтын адам осындай болса, барлық ісі реттеліп, сенімділік болады.

2415. Іскер уәзір қаласаң, ол андай болу керек; әскербасы қаласаң, мынадай болады.

2416. Оларға бектер сенсе болады; бектер соның арқасында тілеген тілеуіне жетеді.

2417. Өгдүлміш тағы да айтты: «Әй, Мемлекет билеуші, бұл екі лауазым – үлкен лауазым, ұлықтардың атауы».

2418. Бірі – уәзір, екінші – әскербасы; бірі қылыш, бірі қалам ұстады.

2419. Бұл мемлекеттің бағы мен тізгіні осы екеуінің қолында; екеуі біріксе, оны кім үзеді?!

2420. Бұлар ерекше таңдаулы кісілер болу керек; егер Елігке қарсы келсе, бастары кетеді.

2421. Пайдалы болса, мемлекетке пайдасы өте көп болады; егер қарсы келсе, мемлекетке, ұлысқа (облысқа), кентке (қалаға) зияны көп.

2422. Бегі ізгі және халықтың таңдаулысы болса, бұл екі қызметкер де халықтың таңдаулысы болу керек.

2423. Мемлекетке пайда осылардан келеді; бұл пайданың арқасында бектер рахат өмір сүреді.

2424. Ел басқарған данышпан не дейді, тыңда; данышпанның сөзін тапсаң, ас секілді жеу керек.

2425. Назар сал, мемлекеттерді жаулап алушы қылышпен алды; мемлекет билеуші оны қаламмен (білім) басқарды.

2426. Елді қылышпен тезірек жаулап алуға болғанмен; бірақ, қалам (білім) болмайынша басқара алмассың.

2427. Қайсібір мемлекет қылыш және күшпен алынар; бірақ одан өш алып, жаншумен көп жылға бармайды.

2428. Қандайда бір кент (қала), ұлыс (облыс) қаламмен басқарылса; ол жердегінің бәрі тілегіне қауышып, нәсібін табады.

2429. Әй, Еліг, менің білгенім осы еді; сұрағыңызға сай мұны айттым.

2430. Еліг: «мұны анықтап түсіндім; тағы бір сөзім бар, оны да айт, даңқтым!» деді.

2431. Енді маған жанашырлықпен айт; Ұлық Хажып қандай адам болу керек?

2432. Ол хажыптарға басшы (ұлық) болсын; жанашырлықпен жан пида болсын.

2433. Оған бегі, елі және өзі сенсін; оларға халық дұға қылысын (тілеулес болсын).

2434. Еліг: «бұл сөзіме жауап бер, мұны айту арқылы менің көзімді жарқырат» деді.

31-бап. Ұлық Хажыптыққа қандай адам керегін айтады

2435. Өгдүлміш жауап берді де сөзді бастап: «Еліг, рахат өмір сүр, мың жаса» деді.

2436. Ұлық Хажып асқан шынайы, әділ, кемел әрі діні толық (иманды) болу керек.

2437. Тегі асыл, мінезі көркем, ізгі болу керек; халыққа пайдалы болып, күні мен айын оңынан туғызсын.

2438. Тегі ізгі болса, адам ізгі болады; ізгі кісі халыққа да ізгілік қалайды.

2439. Ізгі кісіден ізгілік келеді: жеп-ішу (тамақ), киім және мініс көлікпен (елді қамтамасыз етеді).

2440. Болмысы жақсы кісінің артық ауыз сөзі болмайды; артық ауыз сөзі жок кісі өте таза болады.

2441. Қанағатшыл, ұятты және арлы болу керек; ақылды әрі мың түрлі білімді білуі керек.

2442. Қанағатшыл кісі жұмыс барысында пара алмас; Хажып пара алса, күлкі болады.

2443. Пара оңынан шешіліп тұрған шаруаны құртады; пара бітіп тұрған шаруаны кері кетіреді.

2444. Ұяты бар, арлы, мінезі түзу болса; оның сөзі де түзу болады.

2445. Ұяты бар кісі жамандық жасамас; пайдасыз іске жақындамас, кісінің бетіне келмес.

2446. Арлы кісіге бақ-дәулет қонғыш болады; арлы болса құт-берекеге лайық болады.

2447. Ақылды болса, мал-дүние үшін мұнаймас болар; білімді болса, ісінде жаңылмас болар.

2448. Білімді және үлкен кісі өте жақсы айтыпты; өте көп үлес білімділерге тиген.

2449. Бектердің ісін атқару үшін білімділер керек; білімсіз кісі ешнәрсеге жарамайды.

2450. Кімге білімнен үлес тимеген болса; тірі деуге болмас, оны өлі сана.

2451. Адам білімімен өсіп, абырой жинайды; адамдардан үстем болады, барлық ісі өнімді болады.

2452. Білімсіз кісі бос қалып, мүсін секілді; білімді кісінің орны көкте құрметті.

2453. Бұл іске өте ықтиятты және ақылдылар керек; ықтиятымен жұмысына әр береді.

2454. Ақылды болса, пайдасы өте көп; барлық жақсылықта ақылдың үлесі бар.

2455. Ақылсыз кісі – жеміссіз ағаш; аш адам жеміссіз ағашты не қылсын.

2456. Ақылды адам ек дүниенің қамын жейді; ақылдылар аталса, асыл адам атанады.

2457. Ақылды және білімді кісі – нағыз адам; халықтың басшысы, кісінің таңдаулысы.

2458. Жүзі мен киім киісі көркем және сақал-шашы жинақы болу керек; ер дауысты және сөзі анық естілетіндей болсын.

2459. Жүзі мен киім киісі көргенді сүйсіндіретін болсын; тұлғасы Елікке кіріп-шыққанға жарасымды болсын.

2460. Сақал-шашы жинақы адам айбарлы болады; бұл айбарымен ол құрметтеледі.

2461. Құдайдан қорқатын (тақуа), діндар (дін иесі) және арлы болу керек; ары таза болса, мінезі мен ісі де таза болады.

2462. Құдайдан қорқатын, арлы және діндар адам жалқау болмайды, адамдардың барлық жұмысын істейді.

2463. Құдайдан қорқатын (тақуа) кісі халықтың қайғысын жейді; тақуа кісі адамның ізгісі.

2464. Хажып әрдайым елдің көз алдында жүретін болғандықтан көрер көзге көрікті болу керек.

2465. Бұл көрікті жүзін көрген жүздер жайнайды; көңілі ашылады және жаны рахат табады.

2466. Білімділер бұған ұқсас сөз айтыпты; білімдінің сөзін есінде ұста, әй, мінезі таза жан!

2467. «Адам жүзінің көркемдігі өте жақсы нәрсе; жүзінің көркемінен екі көз тояды.

2468. Қоңыр жүздің көркіне қара,оны өзіне бақыт деп біл; әрбір ісің ізгі болғай, басқа сөзді таста».

2469. Пейілі түзу және өте ақылды болу керек; табиғаты сабырлы болса, одан да жақсырақ.

2470. Пейілі түзу кісі берген сөзін ұмытпас; пейілі жаман адам сөзінде тұрмас.

2471. Пейілі түзу болмаса адам досын танымас; ақылы болмаса адам ісін реттей алмас.

2472. Пейілі нашар кісілер бос қалып секілді; барлық істі адам көңілімен жасайды.

2473. Ақылы кемел, сабырлы және көңіл ақ болсын; кедей, тұл және жетімдерге жанашыр көңілі керек.

2474. Зерек және заңды терең білетін болу керек; дүниедегі барлық көркем нәрселер зеректерден келеді.

2475. Көңілі ақ, барлығынан кішік болу керек; тілі жұмсақ шекерден тәтті болу керек.

2476. Көзі жайнап, жайдары болып, күлімдеп тұрса; адамгершілігімен қоса мінезі ізгі болу керек.

2477. Қарапайым сыпайы кісі не деген, тыңда; көңілің мен тіліңді сыпайы ұста, әй, Қыпшақ Ер!

2478. Көңілін қарапайым ұстаса, құт-береке келеді; адамдар күлімдеген жүз, жылы сөзділермен тірлік кешеді.

2479. Күлімдеген жүз, жылы сөзден адам жылу табады; жылу тапқан адам оған құл болады.

2480. Сабырлы және өзін ұстай білсін; көзіне өте абай болып, сөзін тыйсын.

2481. Құлағы сақ, білімі мен ақылы кең болсын; әрекеті түзу және ниеті мен сөзі бірдей болсын.

2482. Барлық жақсылықты жасай білсін, жазу жазсын; барлық ісін біліммен жүргізсін.

2483. Бұл жақсы қасиет пен білім түгел болу керек; соның арқасында ұлық хажыптың жүзі шырайлансын.

2484. Қарасаң, барлық мемлекеттік лауазым ішінде жақсысы және ең нәзігі – хажыптық.

2485. Кім хажып атанса, оған мына бірқанша нәрсе керек; өзі алдында жол көрсетіп, елді ізгі жолға бастасын.

2486. Енді бұған ұқсас шайыр сөзі бар; ол шайырдың сөзі білімсізге көз болады.

2487. Хажыпқа әуелі мына он нәрсе керек; жігі көз, сақ құлақ, кең көңіл керек.

2488. Жүзі, көркі, бойы, тілі, түсінігі, ақылы, білімі; мінезі түгел сай болу керек.

2489. Елігі өзі ұзақ жасасын; бірақ ол Елігінің көретін көзі – ұлық хажып.

2490. Заң, қағида және ережені орнату өте қиын; ұлық хажып оны орындау арқылы қақпа мен жолдарды ашады.

2491. Бұған ұқсас дананың сөзі бар; естіген адам көңіл берсін және алсын.

2492. Бұл хажыптық өте үлкен іс; алайда мұны кей кісі жасай алмас.

2493. Хажыптық қызмет, не бектердің ісін ал; ұлық не кішік немесе өтініш айтушы кісі бол.

2494. Қазынашы, хатшы, тон тігуші, етікші және тапсырма орындаушылармен жұмыс жасайды.

2495. Сондай-ақ, жат-бейтаныс елшілердің келіп-кетуіне, оларға ас және сыйлық берілуіне қарайды.

2496. Олардың қонатын жерін көріп, жейтін тамағын айқындайды; сыйлығы барлар мен сыйлығы жоқтарға бір шарасын қылады.

2497. Жолға шықса адамдарға басшылық етер; заң мен қағиданы аяқасты қылмайды.

2498. Кедей, тұл және жетімнің өмірбаянын, өтінішін тыңдап, өтінгенін берсін.

2499. Зұлымдыққа ұшырап, әділдік сұрағанды уақытында қабылдап, жол көрсетіп, көмектесетін болсын.

2500. Және іштегі мен сырттағы әділетсіздікті тексерсін; оны тыйып, әділдік орнатсын және оны мемлекет басшысына айтып берсін.

2501. Бұл барлық үлгілі істерді, күмәнсіз, ұлық хажып өз қолымен жасайды.

2502. Бұл істердің бәріне көмек содан келеді; егер жасалмай, ел бұзылса да содан келеді.

2503. Әй, Еліг, хажыптар бірнеше жерде ықтиятты болу керек, тіпті соған қаттырақ күш салу керек.

2504. Бірі, Елігтің сөзін берік, қатты ұстану керек; екінші, жеке пікірі мен ақылын тізгіндеу керек.

2505. Үшінші, Елігтің алдына кіргенде өзін дұрыс ұстай білсін, аузынан бос сөз шығармасын.

2506. Пара алмасын, жүктелген барлық ісін орындасын; бектен жырақтаған ізгі оған кісілерді жақындатсын.

2507. Әй, Еліг, кісінде мына екі нәрсе болса, оны жұмысқа алма және қол ұшын берме.

2508. Бірі, тілінен жалған сөз шықса; енді бірі, тура жолдан тайдыратын теріс мінезі болса.

2509. Осы екі мінез кімде болса, әй, Еліг, оны жаныңа жақындатпа.

2510. Қара, бұдан басқа үш мінез бар, ол мемлекет қызметкерінің ісі; оны сақтамаса, өз басын жұтады.

2511. Бірі, естіген сөзін берік әрі қатты ұстансын, екіншісі – әділетсіз іс көрсе, көз жұмбау керек.

2512. Үшіншісі – өзіне ие болсын және әділ болсын; осылайша өмірін сүйінішпен кешірсін.

2513. Данышпан әрі білімді бек не деген, тыңда; бұл сөзді ұстансаң саған өте жақсы болады.

2514. «Басыңды сақтағың келсе, басшының сөйлейтін сөзін алдына түсіп сөйлеме; мемлекетке қарсы келіп, басыңды жұтпа!»

2515. Надан мемлекетке қарсы келсе, басы кетеді; сөзімен қарсы келсе, тісін сындырады.

2516. Көп көрдім, лайықсыз кісілердің мемлекетке қарсы шығып, жазықты болғанын, басы кесілді.

2517. Көп есіттім, бұл тіл сөйлегенде көңіл сырын ашып, адамды жаралаған.

2518. Данышпан және білімді кісілер: «Өз сөзіне ие болмаған адам басын жұтады» деп айтыпты.

2519. Хажыптар өзіне қатты абай болу керек; Еліг алдында көзіне және кеңес беерде сөзіне абай болсын.

2520. Уақыты болмайынша (шақырмайынша Еліг алдына) өзі кірмесін; сұрамай тұрып кеңес бермесін.

2521. Ақылды сөзінде не дейді, тыңда; ақылдының сөзі рухани жолды ашты.

2522. Билеушілерге уақыты келгенде жүзінді көрсет; сұраған уақытта сөйле, сөзіне жауап бер.

2523. Барлық нәрсенің уақыты, мерзімі белгілі; уақыты келгенде екі көз көреді.

2524. Бар жақсы қасиеті мен білімі осындай болу керек; ұлық хажыптың арқасында билік нығайсын.

2525. Әй, Еліг, менің білгендерім осы; міне, сұрағасын соған сай айттым.

2526. Еліг: «сөзінді тыңдадым, түсіндім. Сенен тағы бір сұрақ сұрайын» деді.

2527. Енді маған Хан сарайын басқаратын адам туралы айт; бұл істі атқаруға қандай ер керек?

32-бап. Хан сарайын басқаратын адам қандай болу керегін айтады

2528. Өгдүлміш жауап берді де, Елігке былай деді: «Әй, жан-дүниесі таза жан, тыныштықта аман-есен өмір сүр».

2529. Хан сарайын басқаратын әмір өте жанашыр болу керек; Елігке жан-тәнімен адал қызмет ететін жанашыр болу керек.

2530. Қараңғы түнін Хан сарайында өткізіп; таңын сонда атырсын, жарық күнді сонда батырсын.

2531. Заң мен ережені біліп қызмет қылсын; мінезі жұмсақ, болмысы карапайым болсын.

2532. Дастарханы кең, өте жомарт болсын; алтын, күміс беріп маңына көп адам жинасын.

2533. Кешке жатар уақыт болғанда жатпас бұрын күзетшілерді орнына орналастырсын.

2534. Қайдан екені белгісіз бейтаныс біреу келсе, сұрақ-жауап алу керек; оны ұйқысы сергек, ояу біреуге күзеттіру керек.

2535. Хан сарайының барлық есігін тексеріп, бекітіп шықсын; сонда ғана оның бүгінгі барша жұмысы түгел болғаны.

2536. Кештен таңға дейінгі күзетшілері орнында тұрсын, содан соң ол ерте тұрып, сарай қызметін бастасын.

2537. Егер қабылдау уақыты болса, Елігке кіріп көрінсін; барша жұмыс тобын (ұжымын) жинап, оларды басқарсын.

2538. Өзі Елігке көрініп шықсын, алдында көп тұрмасын; есікке өзінің орнына кісі қойсын.

2539. Мемлекет қызметкерлері топ болып Елігтің алдына кірерде олардың лайықты және лайықсызын бір тексеру керек.

2540. Егер қабылдау уақыты бітсе де, өтініш айтушы кісілер болса, Хан сарайының әмірі оны алып кірсін.

2541. Оның арызын қабылдап, өтінішін орындап; мұқтаж кісілерге көмек берсін.

2542. Оларға Елігтен алтын, күміс және материалдық көмек алып берсін; біріне лауазым, біріне жұмыс алып берсін.

2543. Бірі шын көңілмен жақсы көріп қызмет етеді; қайсыбірі қызмет етпей, босқа жүреді.

2544. Іске жарамдысы қайсы, пайдалысы қайсы? болатыны қайсы, қабілеттісі қайсы?

2545. Оларды Елігке айтып, бір-бірлеп анықтап берсін, лайықтысын жоғарылатсын.

2546. Қызметкерлердің алдына шығып, Елігтің қуанышты жарлықтарын оқып берсін; мемлекет қызметкерлерінің көңілі осылай жылысын.

2547. Хан сарайындағы отыратын және тұратын жерлерге тәртіп орнатсын; тәртіп орнатылсын біреуі бос қалмасын.

2548. Сырттан келген бейтаныс және жат кісілерге қарасын; дос, жолдас кісілерді құрметтесін.

2549. Хан сарайының асханасына кірген тамақ, асты өз көзімен көріп тексерсін; жарамсызын көрсе, өзі тыйым салсын.

2550. Шығарылған шырын тексеріп сақтасын; оған жолда ешкімнің қолы тимесін.

2551. Хан сарайынан тамақ, ас шығарса; оны бектің атынан сыбаға ретінде барлығына үлестірілсін.

2552. Іште және сыртта ешкімді құр қалдырмас үшін қанша ас тарату керегін алдын ала білсін.

2553. Екі нәрсе Еліктің даңқын арттырады; Мемлекеттегі туы мен төрдегі дастарханы.

2554. Басқа екі нәрсе де хан сарайының көркі; ол Еліктің даңқын өсіріп, беккеге жол ашады.

2555. Оның бірі, азат рухты Ұлық хажып; бірі, іскер әрі пайдалы Хан сарайының әмірі.

2556. Осы екі кісінің арқасында Хан сарайының ісі реттеледі; Еліктің аты ұлықталып баршаға жайылады.

2557. Ыдыс жуушы, төсек салушы, аспаз және тушыны (туға жауапты адамды) көз алдында ұстасын.

2558. Құсбегі, аңшы, оқшы және садақшыны әрдайым хан сарайының ұстасын.

2559. Ол жерден шығып, ұжымдастары мен жолдастарын үйіне ертіп барсын; ас жегізіп, өзі де бірге болсын.

2560. Жегізсін, ішкізсін, қарнын тойдырсын; құр қайтармасын, өзінде барын берсін.

2561. Өзіне бір ат, тон және қару-жарағы қалса жеткілікті; аз қалса жетеді, қалғанын үлестіріп берсін.

2562. Қызметке жат, бейтаныс кісілер келсе, тексеріп алып, оның қонатын жері (отауы) мен көмекшісін тағайындасын.

2563. Еліктің алдына бармас бұрын оны тексерсін; ас-тамағына, орнына, аты мен киіміне назар аударсын.

2564. Сарай қызметкерлерінің қал-жағдайын сұрап тұрсын; аш па, тоқ па, киімі тозбады ма.

2565. Қолы тарылып, киналғандар бар ма; киналғандарға қолдан келгенше хақысын берсін.

2566. Біреуі сарайға біршама уақыт келмей қалса, сұрасын және не болғанын білсін.

2567. Егер ауырып қалса, жағдайын сұрау керек; жауапсыздық танытса, тыю керек.

2568. Мұның барлығы бекке деген жанашырлық; оның камын ойлап адал қызмет еткені.

2569. Қызмет қылған және қызметімен бекке құрметті болған кісі не деген, тыңда.

2570. «Қызметкер бекке жанашыр болуы керек; жанашыр деген кісілер адал қызмет етеді».

2571. Шынайы жанашыр және адал қызмет ететін жан жарты күнде биліктің іргесін берік қылады.

2572. Шынайы жанашыр қызметші өз пайдасын ойламайды; ол әрдайым ізгілік қалап, Еліктің пайдасын ойлайды.

2573. Қыр гүлі пайдалы болса, мен оның құлымын; гүл зиянды болса, оны тамырынан кесемін.

2574. Жаны ашымайтын, пайдасыз ұлдан гөрі, жанашыр қызметкердің пайдасы жоғары.

2575. Пайдасыз, қайырсыз болса туысың болса да таста; қайырлы дос тап, жақсылықта бірге бол.

2576. Сөзі жылы, тілі шырын болсын; көңілін қарапайым ұстасын және жүзі жарқын болсын.

2577. Қатулы жүз, ащы сөз кісінің көңілін суытады; оның зияны өмірде ұмыттырмайды, көңілде қалады.

2578. Енді бұған ұқсайтын мына бәйітті оқы; сөздің мәнін терең түсін.

2579. «Адам сөзімен сөгіп, тілімен ашындырса; ол сүйекке сыз, жүрекке от болады».

2580. Ұрған қамшының жарасы жазылар, ізі тез кетер; ал сөккен тілдің ащысы жылдар бойына бітпейді.

2581. Егерде бек сапарға, саятқа, ойынға (ат үстіндегі доп ойыны) немесе елді аралауға аттанса,

2582. Ондай жерде бекті өте сақ күзету керек; қауіп-қатер мен қастандықтың алдын алу керек.

2583. Егер бектерге осындай қатер келсе, ат үстінде, саятта, құс атқанда, сапарда келеді.

2584. Сенімсіз біреу болса, оны алыстату керек; сезікті біреу болса, одан сақтану керек.

2585. Бекке сенімді, шынайы, жақсы көретін, жанашыр кісілер ғана жақын жүрсін, оның басын қорғасын.

2586. Әскербасы қорғаныс жасағын басқарғанда; олардың алға шығып кетпеуін және артта қалып қоймауын жіті қарасын.

2587. Кіші лауазымдылар жоғары лауазымдылардың арасына кірмесін; ұзақта және сыртта болуы тиіс кісілер жақын келмесін.

2588. Сарайда тұратын жері, орны қандай болса, қорғаныс жасағы бұл жерде де солай болу керек, әй, Ұлық!

2589. Хан сарайын басқаратын әмірдің жанашырлығы (адалдығы) осындай болу керек, әй, әлемді билеуші жомарт!

2590. Хан сарайының әміршісі осындай болу керек! Ол бектің нанын жеп, тапсырмасын орындаған адам.

2591. Міне, мен айттым, Еліг тыңдады; егер таңдаулы адамды қаласа, білімдісін таңдасын.

2592. Еліг: «мұны анық түсіндім, тағы бір сұрағым бар, маған үлгі ретінде айт» деді.

2593. Сенің білетінің күмәнсіз, әлемнің басшылары мемлекетінен бір мемлекетке елші жібереді.

2594. Маған маманы ретінде кеңес айт; елден елге елші жіберіледі.

2595. Елшілікке қандай адам керек? Оған бектер сеніп, жер жүзі оны қабылдасын.

33-бап. Елшілікке жіберуге қандай адам керегін айтады

2596. Өгдүлміш жауап берді де: «Еліг бұл мәселеде білімін жақсы жетілдіру керек» деді.

2597. Елшілікке халық арасындағы таңдаулы, білімді, ақылды, таза және жүректі кісі керек.

2598. Баят (ежелден бар Тәңір) құлдарының ең таңдаулысы, адамның ең жақсысы – елшілер.

2599. Көптеген түрлі істі елшілер реттейді; оң нәтижелі істер елшінің арқасында келеді.

2600. Елші болған адам ақылды, сак және сабырлы болсын; сөзді жори білу (сөз астарын ұғу) үшін білімді болу керек.

2601. Және сөздің астары мен тура мағынасын білсін; соның нәтижесінде ісін реттеп, оны жүргізсін.

2602. Әлем билеушісі, халықты басқарған, білімді және жақсы адам не дейді, тыңда.

2603. Ел ішіндегі таңдаулы, ақылды адамды тани біл; білімді адамды елге басшы қыл.

2604. Қай істі де әуелі ақылға салса; сонда бұл іс нәтижелі болады, оны тәжірибемнен көп көрдім.

2605. Ғалым қай істе білімін жетілдірсе; оған қолы жетеді, ұстайды, қолына алады.

2606. Адам әр ісінде ақылын қолданып, біліммен бастаса, көптеген ісін реттейді, жасайды.

2607. Елші қанағатшыл, көңілі тоқ, елге жанашыр, бүкіл болмысы шынайы, әділ және шыншыл болу керек.

2608. Жанашыр адал қызметші Елігтің пайдасын қалайды; Елігтің пайдасын қалаған кісі оны жақсы көреді.

2609. Басшысына пайдалы болғандар – адал жанашырлар; адал жанашыр тапсаң, өзің бауырыңа бас.

2610. Жанашыр адал қызметкерді бауырым деп сана; бауырдан да жақынырақ жүрек қан тамырыңдай.

2611. Ашкөз кісінің жаны (құл болар) азат болмас; ондай ашкөздер елшілікке лайық емес.

2612. Қанағатшыл кісі кедей болса да, бай саналады; сабыр етсе, әрбір істе нәтижелі болады.

2613. Ашкөз адам тіленші, тіпті жауыз тіленші; тіленші кісінің бір аты бейшара.

2614. Қанағатшыл кісі не деген тыңда, қанағатшыл кісі ең бай адам.

2615. Ашкөздік кімді кедей қылса, оны бұл әлемнің байлығы тойдырмайды және бай қыла алмайды.

2616. Кімді құлқыны құл қылса, оны одан өлім ғана құтқара алады.

2617. Ашкөзге үгіт, насихат берген, білім берген кісі тағы да жақсы айтыпты.

2618. Күмәнсіз, шынымен бай болғың келсе; көңіл байлығын қала, әй, даңқты, ержүрек!

2619. Қанша құл болса да, қанағатшыл адам ол – бек; ашкөздің билігінен осы құлдық жақсы.

2620. Қандай да бір бек ашкөз болса, кедей ол, кедей; қайсыбір құл қанағатшыл болса, онда ол көңілі бай бек.

2621. Елші ұяты бар, сабырлы және арлы болу керек; арлы болуымен бірге түрлі білімді білсін.

2622. Ұят болмаса адам арсыз болады; ұятымен адам дұрыс әрекет етеді.

2623. Сабырының арқасында адам «асып адам» атанады; арлы болса мінезі өзін жақсы көрсетеді.

2624. Ерде зеректікпен қатар білім де болсын, бұл біліммен істе жақсы нәтижеге қол жеткізеді.

2625. Бұл бәйітті оқы, не дегенін тыңда; барлық істі біліммен бастап, соған сай әрекет ет.

2626. «Әрбір істі ақылмен аңғар, біліммен біл; күнің берекелі олсын, өмірің берекеленсін».

2627. Адам қалауына зеректігімен қол жеткізеді; әуелі білім үйрен, ақылмен түсін, сосын ісінді жаса.

2628. Зеректігімен түрлі жазуды білсін; жазу білсе адам зерек болады.

2629. Жазса, оқыса, сөз тыңдаса; одан пікір қорыта білген адам өзі ғалым болады.

2630. Түрлі жақсылықтың бәрін білсе; бұл жақсылығымен жүзі жарық болады.

2631. Көп кітап оқыған және не сөйлейтінін білетін болсын; өлең-жырды түсінуі және өзі де өлең шығаруы керек.

2632. Медицина мен астрономияны білсін және түс жори білсе, ол жорыған түс дәл келсе.

2633. Есеп пен геометрия білімін білсін; сан мен оның түбірі және жер өлшеу ілімін (картография) білсін.

2634. Сосын нард пен шахматты жақсы ойнай білсін; қарсыласын жеңе білсін.

2635. Найзагер, садақшы мерген болсын; әлемде озық құсбегі әрі аншы болсын.

2636. Сөйлегенде барлық тілді білсін; барлық жазуды білсін әрі жазсын.

2637. Елші осы секілді барлық жақсылықты білетін болу керек, осылайша қалауына қол жеткізеді.

2638. Елші зерек, білімді және ықтиятты болса, барлық жерде жақсы қарсы алады және Еліг үшін пайдалы болады.

2639. Елші жауыз болса, ешкімге бағынбай бос жүрсе; онда күмәнсіз бектердің қадірін кетіреді.

2640. Елшілікке баратын адам өте жақсы болу керек; әрбір іске шын жүрегімен кіріссін.

2641. Ол жақсы қасиетінің қайсысын өткізсе де, қарсыласын жеңіп, өзін құрметтетсін.

2642. Ол әртүрлі адамның сөзін тыңдасын; оны ұға білсін, оның айыбын жасыра білсін.

2643. Елші осындай жақсы қасиеттерге ие болсын; Бектің даңқы өсіп, аты елде ұлықталады.

2644. Бұл істерді білген Көк-айық не дейді, тыңда; мұны ұқпаған адамның ақылы жоқ.

2645. Кімнің бойында жақсы қасиеті мол болса, оның аты жайылады; егер жақсы қасиеті болмаса, атаусыз қалады.

2646. Кісі бойындағы жақсы қасиеті арқылы адамдардан озады; жақсы қасиеті көп болса, көкке көтеріледі.

2647. Адам жақсы ниетімен қолын созса, биік таулардың басын идіріп, жерге әкеледі.

2648. Сөз астарын ұғатын және табан асты жауап беретін тапқыр болуы керек; Сұралған сұраққа дұрыс жауап беруі де сауап.

2649. Арақ ішпейтін және өзін жақсы ұстай білетін болу керек; өзін ұстай білген адам биліктің тірегі болады.

2650. Білімді адам арақ ішсе білімсіз болады; білімсіз есірсе баска не қалады?

2651. Арақ – білім мен ақылдың жауы; арақтың аты – ақиқатында, төбелес және керіс.

2652. Адам қаншалықты ақылды және білімді болса да; араққа бас қойса, өз ісін құртады.

2653. Адам қаншалықты ұятты, нәзік және жақсы мінезді болса да, арақ ішсе мінезі әдепсіз болады.

2654. Әй, жаны таза жан, өкініштісі, адам ұятын, есін, ақылын және білімін арсыз араққа береді.

2655. Арақ ішпе, арақ ішсең адамның құты қашады; арақ ішкеннің аты ақымақ және жынды болады.

2656. Қарынға шарап кірсе, сырыңды шашады; бұл ашылған сыр (сөз) өзегінді өртеп жандырады.

2657. Бұл бәйітті айтушы не деген, тында; оқысаң ішкі мен сыртқы мазмұнын түсінесің.

2658. Егер есіртуші шарапты ішсең, көңіл сырыңды ашып, ішіндегіні сыртқа шығарасың.

2659. Білімді арақ ішсе білімсіз болады; білімсіз арақ ішсе кішкентай баладай болады.

2660. Тілге шешен және көңілі кең болу керек; сөзге шебер және ақылы асқан болу керек.

2661. Тілге шешен кісі қай жерге де сіңімді болады; сөзге ұста адам сөйлесе шаруа шеше алады.

2662. Зерделі және сөзді ұмытпайтын құймақұлақ болу керек; қандай сөз естісе де, есте сақтап қалсын.

2663. Жүзі сұлу, келбеті көрікті және сұңғақ бойлы; сақал-шашы жинақы және адамдардың ішіндегі бойы жақсырағы.

2664. Өзі мәрт және қайырымы мол болсын; кісінің қадірі бұл екеуімен өлшенеді.

2665. Сөзі жұмсақ, шекердей тәтті болсын; тәтті сөзге ұлық та, кішік те жұмсарады.

2666. Елшінің ісі әрқашан сөзбен шешіледі; сөзі жақсы болса, тілегіне жетеді.

2667. Мемлекет билеушісі осындай кісі тапса, оған елшілік лауазымын берсін.

2668. Ұзақтағы жат-бейтаныс немесе жақындағы өз адамдарына оны елші ретінде жіберсін.

2669. Еліг: «есіттім, ұқтым мұны, тағы бір сөзім бар айтып бер маған» деді.

2670. Сен маған тағы да кеңес айт; менен саған сөзіңнің хақысы өтеледі.

2671. Әй, зерек жан, хатшы қандай болу керек; бек оған сеніп, жазбасын жаздырсын.

34-бап. Хатшы қандай болу керегін айтады

2672. Өгдүлміш жауап берді де: «Еліг бұл мәселеде жақсырақ білу керек» деді.

2674. Бектер өзі қанша білім білсе де, сөзін жазатын хатшы керек.

2675. Хатшыға ішкі сырын айту керек; аз болсын, көп болсын хатшы оның бәрін сақтау керек.

2676. Бұл сырды сақтау үшін ол шыншыл болу керек; дінге берік, иманы кәміл болу керек.

2677. Егер хатшы сөзді құпия сақтамаса, бектің сыры ашылады, сөйтіп өзін де отқа итереді.

2678. Бектер сырын қанша жерден құпия ұстаса да, мына екі кісіге айтуға мәжбүр.

2679. Бірі – хатшы, бірі – уәзір; бұл екі кісі бектің сырын ашпауы керек.

2680. Осы екі кісіге сырды ашу керек; олар сырын ашып қойса, мойнымен көтеру керек.

2681. Сырдың бәрі осы екі кісіде болады; бұлар сырды сақтамаса, өз ісін өзі бұзғаны.

2682. Өтүкен бегі өте жақсы айтыпты; сөздердің ең жақсысын саған тілімен жеткізіпті.

2683. «Әй, бектердің сеніміне кірген адам, сырды (мемлекет құпиясын) берік сақта; сырды сақтамасаң, дереу басың кетеді».

2684. Бұл ауыздың мысалы үңгір секілді; ол жерден сөз шықса, азанғы таң секілді жер бетіне жайылады.

2685. Әлемге жайылса, қайта жиналмайды; оны бүкіл халық есітті, оны жасыра алмайды.

2686. Ауыздан кейде от, кейде су шығады; бірі істі реттейді, бірі бүлдіреді.

2687. Керексіз сөз от секілді күйдіреді; оны аузыңнан шығарма, өзің күйесің.

2688. Тілден шыққан жақсы сөз аққан су секілді; қайда ақса, гүл өніп шығады.

2689. Әй, данышпан, ғұлама атанған адам, көңіл сырын (мемлекет құпиясын) өте қатты сақтау керек.

2690. Мына бәйітті оқы, не деген, тыңда; әй, көңілімді өсіруші, көңіл сырын (мемлекет құпиясын) жасыр.

2691. «Көңілдің сырын (мемлекет құпиясын) берік ұстау керек, сен оны айтпа; егер айтқан болсан, өмірің өкінішпен өтеді».

2692. Қызыл тіл – қара басыңмен жауласқан дұшпан; оны жауласқан дұшпан деп біліп, сөйтіп, рахат өмір сүр.

2693. Хатшы білімді және ақылды болу керек; хатқа жүйрік, ділмар және одан да жақсырақ болу керек.

2694. Хаттың сөзі шебер жазылса, көңіл жібиді; оны көргендер оқығысы келеді және көңілі жұбанады.

2695. Хаттың мәтіні егер ділмарлықпен жазылса, жазылған мәтіннің тілі өте жақсы болғаны.

2696. Іле өлкесінің хатшысы не деген, тыңда; жазба тілдің стилі – өте жақсы стил.

2697. «Барлық жақсы сөздер хатшыдан табылады; жазылған сөз ұмытылмастан қалады.

2698. Жазатындар кітаптарын жазбаған болса, бұл даналық пен білімді қалай білер едік?!

2699. Данышпандар мен ғұламалар жазып қоймаған болса; бізден бұрынғыларды кім айтатын еді.

2700. Адамдар арасында жазу жоқ болса, тілмен айтқанға кім сенетін еді.

2701. Адам елден елге хабар жібереді; хатқа жазылмаса сөз неше мәрте сөйленеді (түрленеді).

2702. Жазу өте қатты керек; бектер мемлекет ісін жазумен басқарады.

2703. Бектер ісіне (мемлекет ісіне) мына үш түрлі кісі пайдалы, әй елдің басшысы!

2704. Бірі – білімді, ақылды және дана кісі; тағы бірі – сыр аманат етілген хатшы.

2705. Үшіншісі – батыр, мәрт және ержүрек адам; жауға және бөріге қарсы осындай батырлар керек.

2706. Түсінігі мол, білімді, ақылды және дана кісілер кеңесу үшін пайдалы, оған сөз жоқ.

2707. Бүкіл мемлекеттің барлық ісін реттеген жазу; зерек адам мемлекетінің келешегін жазумен қалдырады.

2708. Батыр адамдар қылыш алып, оны қолданса; жауына бас игізіп, оны жаралайды.

2709. Осы үш түрлі адам қай жерде жұмылып біріксе, барлық арманына жетіп, тілегенін табады.

2710. Бұлардан кейінгі бір қауым қалың жұрт; бұл үшеуіне ұйып, ізінен баратын боталар.

2711. Егер елдерді жаулап алу керек болса, қылышпен алады; ал мемлекетті басқару керек болса, қаламмен (біліммен) басқарылады.

2712. Мемлекет білім және ақылмен басқарылады; сол үш нәрсемен адам әлемге әділдік орнатады.

2713. Билеуші мемлекет пен заң ісін біліммен бастайды; барлық істі ақылмен істейді.

2714. Қылыш мемлекеттерді жаулап алар, халық жеңіске жетеді; ал қалам мемлекетті реттеп, қазынаны толтырады.

2715. Қылыш хан тамызса, билеушілер елдерді жаулап алар; қаламнан сия тамса, алтын келеді.

2716. Өткен заман мен келер келешекті және әлемді ұстап тұрған мына екі нәрсе.

2717. Әй, билеуші, бұл екі нәрсе үлкен жақсылық; данышпан билеуші мұны жол (дәстүр) ретінде ұстансын.

2718. Енді бұған ұқсайтын бір сөз бар; әй, өзгі адам, сен мұны тыңда.

2719. Адамның білімді болуы өте үлкен артықшылық; адамның қылыш қолдана білуі одан да артық жақсылық.

2720. Таңдаулы және жақсы бір мемлекеттер қылышпен жаулап алынады; каламмен басқарылады, барлығы арманына жетеді.

2721. Хатшы қанағатшыл болуы керек, тіленші болмауы керек; шыншыл, адал жанашыр және жан дүниесі кең болу керек.

2722. Қанағатшыл кісі мал-дүниеге сұқтанбайды; ондай кісі мал-дүниеге алданбайды.

2723. Кісі тіленші болса, құлқынның құлы болады; әй, толған айдай көріктім, сен оны мал-дүниемен жарылқа.

2724. Тіленші адам қанша жерден бек болса да, құлмен тең; тіленші адам әрқашан адамның қоры болып қала береді.

2725. Хатшы қанағатсыз болса, білімін бұзық жолға қолданады; ындыны үшін жазады және жазбаны бұрмалайды.

2726. Ол алтын-күміс көрсе алданады; иесінің басын жұтады не өзі басынан айрылады.

2727. Адал қызметкер есікті жастық секілді жастанады; іздеген уақытта әрдайым хан сарайында тұрады.

2728. Адал қызметкер бегінің пайдасын қалайды; жанын, тәнін және малын бегіне арнайды.

2729. Хатшы арақ ішпейтін және мінезі таза болу керек; адамға жат мінезді бойынан алыстатып, ары таза болсын.

2730. Хатшы арақ ішсе, білімнен алыстайды; білімнен алыстаған жазудан адасады.

2731. Хатшы ертелі-кеш сарайды тұруы керек; қай уақытта керек болса, сол кезде дайын болу керек.

2732. Адамдардың арасынан мына екі кісіні таңда; оларға мына екі істі тапсыр.

2733. Бірі – хат жазуды білген хатшы; бірі – шешен тілді елші.

2734. Жақын-жуықпен немесе жат, бейтаныспен арада өкпе-реніш, дау шықса, демек, осылардан кесірі.

2735. Басыңа жаман іс түссе, осы екі кісіден; ісің оңға басса да, осы екі кісіден.

2736. Бірі жазуда сөзден жаңылса, бірі сөзді тілімен түзеу керек.

2737. Әй, Еліг, хатшы осындай болу керек; сонда ғана оған сеніп, билік беруге болады.

2738. Осындай кісіге сенсе болады; өзің жақсылық қаласан, содан келеді.

2739. Әй, Еліг, менің білгенім осы еді, Елігке айттым, жұмысым бітті.

2740. Еліг: «бұл ақылынды түсіндім, тағы бір сұрағым бар, оны бүгін айт» деді.

2741. Маған айт, қазынашы қандай болу керек, оған бектер сеніп, мал-дүниені тапсырса.

2742. Қазынадағы алтын мен күмісті ұстасын, ол адам жұмысты айтқанымдай нәтижелі жасасын.

35-бап. Қазынашы қандай адам болу керекін айтады

2743. Өгдүлміш жауап берді де: «әй, мемлекет билеуші, алтын мен күміс жақсы дүние әрі жанның емі» деді.

2744. Құпияны жаймай, оны сақтай білу үшін қазынашы өте шыншыл, сенімді, жақсы және тура (әділ) болу керек.

2745. Әлемді кезіп, мал-дүниеге ие болған саудагерлердің басшысы не деген, тыңда.

2746. «Тәтті (сүйікті) нәрсе – жан, жаннан да артығырақ сүйікті нәрсе – алтын мен күміс; ол жаннан да артық жақсырақ көріледі.

2747. Бұзылған көңілді күміс қалпына келтіреді; иілмеген кісіні күміс иілдіреді.

2748. Адам күміс көргенде көңілін бұрмаса, шынымен оны періште десе жарасады.

2749. Алтын көргенде қатыгез адамның өзі жұмсарды; дөрекі адамның да сөзі жұмсарды».

2750. Байлығы артып, құт-берекесі тасуы үшін қанағатшыл, көзқарасы мен әрекеті сенімді дұрыс болу керек.

2751. Көп мал-дүние көрген, көзі тойған болсын; және Алладан жүрегімен қорқатын болсын.

2752. Адал мен арамның аражігін айыра білсін; жарамды мен жарамсызды таңдай білсін.

2753. Қанағатшыл кісілер байлығыңа құнықпайды; шыншыл және тура кісілер өз жанын ғана ойламайды.

2754. Кішкентайынан алтын, күміс көрген кісілер ашкөздікке көп ұрынбайды.

2755. Егер Алладан жүрегімен қорқатын болса; күмәнсіз, бұл ер тура жолды ұстайды.

2756. Әділдік – құнды байлық, барлық ізгілік оның пайдасы; бұл пайдамен адам мәңгілік бақыт табады.

2757. Адам әділ болса, өмірі ізгілікке толы болады; өмірі ізгілікке толы болса, құт-берекесі мәңгі болады.

2758. Шын жанашыр не дейді, тыңда; әй, әлемнің тірегі, бұл сөзге сай әрекет ет.

2759. Көңілің мен сөзің түзу, әрекетің сенімді болсын; сонда дүниенің бүкіл бақыты саған келеді.

2760. Әділ болсаң, өмірің берекеленеді; құт пен қуаныш ішінде сау-саламат өмір сүр.

2761. Қазынашы болған адам жанашыр, ықтиятты, сақ және зерек болу керек; адам зеректігімен мыңдаған істі реттейді.

2762. Ұяты бар, ақылды және түсінігі мол болуы керек; ұятсыз кісіден жырақ тұр, одан түңіл (без).

2763. Ұят – адамды жараспайтын істерден тиюшы; ұят – мінезі бұзық кісіні жөнге салушы.

2764. Қазынашы арақ ішпейтін және нәпсіге ермейтін болсын; нәпсіге ермей, өзін ұстай білген адам құт-береке табады.

2765. Арақ ішкен адам мал-дүниеге жомарт болады; қазынаны кісіге үлестіреді, қайтарымын алмайды.

2766. Бұл істе қазынашының сараңдау болғаны жақсырақ; сараңдықпен мемлекеттің мал-дүниесін сақтайды.

2767. Жанашыр қызметкер адал болады; адал қызметкер бегін бай қылады.

2768. Адамдардың таңдаулысы – жанашыр кісі; жанашырды жіберме, ұста, әй, елдің қалаулысы!

2769. Қазынашы ықтиятты болса, жұмысы тұраламас; қазынаны есеппен ұстаса, өзін отқа итермес.

2770. Ақылы болса адам ештеңені ұмытпайды; санап есептеп, сақтанып істейді, жаңылыспайды.

2771. Ақылсыз кісіні көрсен, ұмытады; ақылсыз қазынашы өз жұмысын құртады.

2772. Түрлі есепті жүргізу үшін зеректік керек; егер зерек болмаса, қазынашы есебін шатастырады.

2773. Барлық жазбаны оқып, оны жаза алатын өз ісінің маманы керек; есебін жазып сақтаса, аман қалады.

2774. Есепті жазушы барлық кіріс пен шығысты жазуы керек; және барлық мәлімет жазылып сақталуы керек.

2775. Жылы, айы және күні жазылып, уақыты белгілі болсын; саны, айырма-сы ашық белгілі болар.

2776. Есептің сақтығы, күмәнсіз жазылып сақталғанда ғана сенімді; жазылып қойса, есеп шығар жолға есік ашады.

2777. Жанашыр кісі не деген, тыңда; қызметкер әр ісінің есебін берік ұстасын.

2778. Жазылып сақталмаған іс ойда берік сақталмайды; ойыңа сенбе, жаз, әй, ұл!

2779. Сөз жазылса қалады, салғырттық танытса жоғалады; қызметкер осал болса, есеп берерде өкініп қалады.

2780. Қазынашы барлық есеп жазбаларды білетін болсын; оны сақтап, ісін жүргізісін.

2781. Қай қызметкер есепте салғырттық танытса, есеп бергенінде өкінеді және басын тасқа соғады.

2782. Төрт амалды ойша есептеуді артығымен жетік білсін; ақылы мен миын есеп шығарумен пісірсін.

2783. Сен, төрт амалды ойша есептеуден өтерсің; кейін геометрия есебін қолға алуың керек.

2784. Назар аударсаң, геометрия – нәзік есеп; мұнымен жер мен көкті есептеуге болады.

2785. Данышпан ғалым не дейді, тыңда; білімдінің сөзі ас секілді желінеді.

2786. Геометрия – өте терең есеп; ол тіпті ғалымдардың да басын айналдырады.

2787. Бұл жеті қат көкті бір үйдей бөліп көрсетеді; жер жүзіндегі тауларды (төбелерді) түйір-түйірдей қылып, айыра біл.

2788. Білімді, ақылды, мінез-құлқы түзу болуы керек; ақылды кісілердің барлық ісі кәсіби болады.

2789. Білімді кісілер шыншыл, әділ болады; әділдік қайда болса, күн жарық болады.

2790. Ақыл болмаса, адам өзін ұстай алмайды; білім болмаса, адам ісін реттей алмайды.

2791. Қазынашының жұмысы сарай ішінде болады; онда өзіне өте сақ болсын ондай кісі.

2792. Оған оттың жалыны, түтіні тимес үшін ойы мен сөзін тура ұстап, мінезі мен әрекетіне абай болсын.

2793. Көзіне қатты абай болсын, тіліне абай болсын; нәпсісі мен қалауын ақылымен тізгіндесін.

2794. Көздің көргенін көңіл қалайды; көңілдің қалауына кім қарсы тұрады?!

2795. Көңіл – бойдан жеті қат жоғары би; би бастаса, артынан халық түгел жүгіреді.

2796. Білімді сөзін өте жақсы айтыпты; әй, жігіт, көзің мен көңіліңе абай бол.

2797. Тән мен жан өзінен жеті қат жоғары көңілге бағынады; адам көңілімен ауыр жүк арқалайды.

2798. Сезімсіз кісі бос қалып пен қуыршық (мүсін) секілді; сезімсіз кісі ғалым атын жояды.

2799. Қазынананың мал-мүлкі босқа шашылмау үшін қазынашы ұқыпты, сақ әрі сараңдау болу керек.

2800. Жомарттық өте жақсы, оны қоюға болмайды; бірақ кісі мүлкінен жомарттық болмайды.

2801. Сауданың барлық түрін білетін кәсіпкер болуы керек; сауда білмесе адам пайда таба алмайды.

2802. Барлық тауар мен заттарды білуі керек; қымбаты мен арзанын тануы керек.

2803. Заттардың құнын білсін, алданбасын; саудада, айырбаста желінбесін.

2804. Алғанда, бергенде қарым-қатынасы сыпайы болсын; үлкенге, кішіге жылы сөз сөйлесін.

2805. Қарызға алған затын тез қайтарсын; сонда оған да сұраған заты тез беріледі.

2806. Саудада сыпайы, әділ болсын; қажетті күні оған берілетін мал-дүние аз болмайды.

2807. Егер бектер мемлекет қызметкерлеріне ақысын берсе; оны жеткізсін, олардың бетіне келмесін.

2808. Басшы ақысын тоқтатса, мемлекет қызметкерінің көңілі қалады; мемлекет қызметкерінің көңілі сынса, бектің атына кір келеді.

2809. Жомарттың жомарты не деген, тыңда; оны есіңе сақта, әй, сараң кісі.

2810. «Сүйкімді бекті сүйкімсіз қылғың келсе; қызметкердің сұраған нәрсесін берме және ақысын тоқтат».

2811. Берілмейтін нәрсені уәде етпесін; сөз берілген болса, оны тыймағын.

2812. Бектер сөзінде тұрмаса, үміт жойылады; үміт кеткен болса, мал-дүние де кетеді.

2813. Қазынашы қырағы және өте сақ болу керек, жолынан жаңылғандар (азғындар) керек емес; қызметкер жолынан жаңылса, жұмысы кері кетеді.

2814. Билеушілерге қызметкердің барлығы қызмет етеді; қиналып келіп, сарай қызметін алды.

2815. Қолдың тарлығынан қызметкер қиналса, оны бегі естігенде жарлық шығарып, ақысын берсін.

2816. Қазынашы істі созып, мал-дүниес бермесе, қиналған қызметкер кейін үміт үзеді.

2817. Кісі өз қажетін керек уақытында тапса, түйірдей болса да, пілмен тең болады.

2818. Ақсақал (самайы ағарған) кісі не деген, тыңда; әй, қаһарман, мұқтаждың мұқтаждығын өте.

2819. Қалаған мал-дүниесін қалаған уақытында тапса, оған жауап ретінде жан пида болады.

2820. Керек уақытында тапса, түйірдей нәрсе пілдей болады; барлық нәрсе осы секілді.

2821. Еліг енді осындай ақылды, білімді, ұяты бар және ары таза кісі тапса,

2822. Оған қазына мен мүлікті берсе болады; сенім артып, хақысын өтесе жарасады.

2823. Еліг: «Ұқтым, менің көзімді аштың. Тағы бір сөзім бар, оны да айтып бер» деді.

2824. Аспаз ыдыс-аяқ пен дастарханды басқарады; ас жасаушы қандай болу керек?

2825. Еліг (бек) оның дайындаған асын күмәнданбастан жесін, бек оған сеніп, басын қорғасын.

2826. Әй, данышпан, күмәнді адамнан тамақ жесе, ішетін, жейтін ас өте қауіпті болады.

2827. Енді маған осыны айтып бер; әй, мәрт қаһарман, мұны білейін, түсінейін.

36-бап. Бас аспаз, хан салар қандай болу керегін айтады

2828. Өгдүлміш: «Еліг, бұл іске сенімді және ары таза адам керек» деп жауап берді.

2829. Кісінің таңдаулысы, әділ және шыншыл кісі керек; ас-су ісін оған бөліп беру керек.

2830. Бұл іске өте шыншыл, сенімді адам ізде; жаны ашитын, адал қызмет ететін және ұяты бар болсын.

2831. Жанашыр, адал, сенімді және шыншыл кісі бегі үшін басын, жаны мен тәнін пида қылады.

2832. Бектерге барлық қатер тамағынан болады; аспаз жұмысын жасаса, оны кім азғырады?!

2833. Бектер барлық жерде өзіне абай болу керек; ішкенде, жегенде көзін ашып, сақтану керек.

2834. Халықты басқарған адамның мың жауы болады; кімнің жауы болса, жаюлы торы бар деген сөз.

2835. Бас аспаз сенімді, шыншыл және пісіп жетілген болмаса, ас жегенде бектердің жағдайы қатерде болады.

2836. Ол үшін тәжірибесі мол және еңбегі сіңген аспаз керек; бегіне адалдық танытып асын дәмді қылып, уақытында берсін.

2837. Бектер өзіне көп қызмет еткен және көп еңбегі сіңген кісіге сенсе болады.

2838. Ақылына болмысы сай, адамдардың жақсысы не деген, тыңда;

2839. Қай нәрсеге көп еңбек сіңсе, ол нәрсе барлығынан қадірлі және сүйкімді болады.

2840. Адам қай нәрсеге өмірін арнаса, ол нәрсе сүйкімді, жанындай қадірлі болады.

2841. Өмір – опасыз жалған, еңбек жаман емес; бірақ еңбекке арналмаған өмір жаман.

2842. Өмір өте береді, адам ашынғанын айтпас; еңбек босқа кетсе, өмір бойы ішің ашиды.

2843. Бас аспаз қанағатшыл, көңілі бай болу керек; ары таза болғаны секілді жүзі, киімі де айдай болу керек.

2844. Құдайдан қорқатын, дін мен шарифатты білетін болсын; осындай кісіде туралық болады.

2845. Бектердің жүрегі мен табиғаты таза болды; ас таза болмаса, қалай тәбетпен жейсің?

2846. Бас аспаз таза болса, таза ас береді; ас-су таза болса, сүйсіне жақсырақ жейді.

2848. Ашкөз кісінің мінезі жаман болады; жаман мінез адамға жараспайтын ауру.

2849. Қанша жерден сенімді, шыншыл және әділ адам тапсаң да; сен үшін шынайы және сенімді өзіңсің, мұны біл!

2850. Шыншыл және әбден пісіп жетілген барлық кісіге сеніммен кара; бірақ өзің де барынша абай бол, бас амандығыңды ойла.

2851. Енді бұған ұқсас бір сөз бар; әй, ізгі жан, мұны ұмытпа.

2852. Барлығына сеніммен кара, бірақ өзің де сақтан; өзіңе шын жанашыр - өзіңнің көзің.

2853. Барлығынан қадірлісі – сенің әзіз жаның; әзіз жаныңды қорға, сөздің қысқасы!

2854. Бас аспаздың жүзі көрікті, киім киісі жинақы, мінезі көркем, сақал-шашы жинақы, бойлы, көңілі мен сөзі түзу болсын.

2855. Осындай көрікті кісі көзге таза көрінеді; ас таза болмаса, тамақтан өтпейді.

2856. Бір Баят (ежелден бар Тәңір) тазалықты сүйеді; тазалықпен адам жақсы атқа ие болады.

2857. Тазалықты барша адам қалайды; ас-су таза болса, адам да кажет етеді.

2858. Таза емес кісіні асқа жақындатпа; таза емес кісінің ісі де таза емес.

2859. Бас аспаздың болмысы шынайы, сенімді және әділ болсын; туралық болмаса, адамның әрекеті түзелмейды.

2860. Егер бас аспаз қисық болса, оның көмекшілері де қисық болады.

2861. Қалын жаман топтанса, ас ұрлайды; егер солай болса, бек дастарханының сәні қашан кіреді?!

2862. Адамға туралық, ізгі әрекет керек; оны тапса, қалаған қуанышына жетеді.

2863. Әрекеті тура адам не деген, тыңда; мінезі тура болса, адам әлемнің бар нығыметін жейді.

2864. Әділ адам қайда болса да, күні құт-берекелі болады; әділдікпен жүрген адамның күні түнге айналмас.

2865. Қиянат қай жерге аяқ басса, пайда беретін барлық нәрсе ол жерден өте жыраққа қашады.

2866. Қиянатшыл кісі қай жерге қол созса, теңіз болса да, оның суын құрғатады.

2867. Бегін өте жақсы көретін жанашыр керек; нәпсісіне ермейтін, ұяты бар адам болу керек.

2868. Ақылды және білімді болу керек; ас уақыты болғанда жылдам қимылдау керек.

2869. Заңға сәйкес әрекет етіп, қызмет қылсын; кіріп-шыққанда алдына қарасын.

2870. Ақылын жұмыс істетіп, өзіне абай болсын; білімін жұмыс істетіп, көзін тыйсын.

2871. Бектің жақсы атты болуып тілеп, оған пайдалы болсын; ол жақсы атымен оның аты да мәңгі қалады.

2872. Ақылды кісілер жақсы атты болғанын қалайды; білімді кісілер сенімге лайық болады.

2873. Ақылды кісіден адамгершілік келеді; білімділер – адамның адамы.

2874. Ақылды кісі не деген, тыңда; адамдардың озығы ақылды кісілер.

2875. Ақылды, опалы кісі адамдардың асылы; ол басқалар үшін өзін пида етеді.

2876. Таза емес, қиянатшыл мінезі жаман біреу егер уәде берсе, сөзінен тайқиды.

2877. Әй, Еліг, міне баяндадым, бас аспаз осындай адам болу керек.

2878. Осындай адам асханаға кіріп, ыдыс-аяғынды басқарса, одан бегі күмәнданбай асын жесін.

2879. Әй, Еліг, менің білетінім осылар; көкейімдегілерді айтып бердім.

2880. Еліг: «Мұны тыңдадым, түсіндім. Тағы бір сөзім бар, оны да айтып бер» деді.

2881. Енді маған ыдыс басшысын айт, сусын жасау ісіне қандай адам керек?

2882. Бек оған илансын және шын жүректен сеніп сусынан алып ішсін.

37-бап. Ыдыс басшысы қандай болу керегін айтады

2883. Өгдүлміш жауап берді де: «Елігтің бұл туралы ойлауы өте жақсы» деді.

2884. Өзіңнің бөлең немесе көп жыл тәжірибеден өткен біреу керек; нәпсісіне ермейтін және тура жолда жүрген болсын.

2885. Сенімді, шынайы, адал, қанағатшыл, көңілі тоқ; мінезі де атқан оқтай тұзу болсын.

2886. Ыдысыңды ұстаушы сондай болсын; ісіңе жарайтын және қабылеті жетілген.

2887. Барлық түрлі дәрілік шөптерді ыдысшы ұстайды; ас қорытатын, күш беретін және іш айдайтын.

2888. Жейтін, жалайтын, ішетін және қалаған көптеген түрлі дәрілер онда болады.

2889. Кепкен және жас жеміс немесе ішетін сусын, шарап; тамақтан өтетіннің бәрі содан келеді.

2890. Барша бекке қатер тамағынан болады; тамақтың дәмі аспаз бен ыдысшының қолында.

2891. Бұл аспаз бен ыдысшы сенімді болмаса, бек (Еліг) ішіп-жеу үшін көп күш сарп етеді.

2892. Данышпан, білімді кісі не деген, тыңда; тамаққа өте абай бол және ақырын же!

2893. «Тамағына абай болсаң, басының пайдасы; асты аз жесе, ауызға дәмді болады».

2894. Көп адам көрдім, тамағына абай болмағаны үшін басы кетті, өз өмірін қиды.

2895. Адамға ауру мен кесел тамағы арқылы өтеді; оның емі мен дәрісі де тамағы арқылы өтеді.

2896. Ақылды, білімді және көпті білетін болу керек; ақылды кісіден адамгершілік келеді.

2897. Ақылды кісі жаманмен араласпас; білімдінің ісі сенімді және шынайы болады.

2898. Әділ болмаса, оның негізі күйген болады; адам дұрыс әрекет етпесе, құл болады.

2899. Әй, қаһарман Бегім, ісінде тура бол; әділдіктен басқа жақсы нәрсе жоқ.

2900. Ыдыс басшысы өте талғампаз адам болу керек; ойын, ақылын және жүрегін туралықта ұстасын.

2901. Барлық жұмысын туралықпен жасасын; пайдасыз және жамандарды өзіне жақындатпасын.

2902. Сусындарды көріп, өз қолымен араластырсын; өзі мөр-таңбасын басып, өзі сақтап қойсын.

2903. Ішетін және жейтіндерге қосатын барлық шөптерді өз қолымен араластырсын және таза ұстасын.

2904. Кепкен және жас жемістер, гүл араласқан бал, гүл шырыны; барлық сусындарды өзі дайындап, өзі сақтап ұстау керек.

2905. Алған ақысы мен дәмін сай жанашырлықпен ыдысын күзетіп, хақысын өтесін.

2906. Осылайша бекке қызмет етіп, еңбегі сінеді; сіңірген еңбегі – қызметшісінің пайдасы.

2907. Қай нәрсеге қызметшінің еңбегі сіңсе; демек, оның жаны сол нәрсеге байланғаны.

2908. Арлы адам бұған ұқсас сөз айтыпты; арлылардың сөзі барлығына білім.

2909. «Қай нәрсеге кісінің еңбегі сіңсе, ол жанындай тәтті, сүйкімді болды.

2910. Кісі оған өмірін арнап, еңбек сіңірсе; оны жақсы көр, өйткені, оған ол іс жүктелсе, бейнеті де жүктелгені.

2911. Осындай ыдыс басшысы табылса, оған ыдыс жұмыстарын беруге болады.

2912. Бұл іске осындай таза адам керек; оның қызметінің жақсылығынан жүрек қуанады.

2913. Оның басқа көмекшілерінің барлығы сақалы шықпаған, көркі сұлу болу керек.

2914. Сақалы әлі шығып үлгермеген жалын жүзді оғлан – жүзі толған айдай; бойы талдай, шашы қара, өзі мүсіндей.

2915. Белі жінішке, жауырыны кең болсын; өңі (тәні) аққұба және жүзінде ұяты (қызылы) бар болсын.

2916. Жасыл, көк, сары, алқызыл және алтын не күміспен күптелген киім киіп, асты көтеріп жүрсе жарасады.

2917. Сусыны қыл, жүн және қоқыстан таза болу үшін ыдысшы таза және сақалсыз (көсе) болу керек.

2918. Ыдыста қыл-қыбыр болса, жарамсыз болады; қыл-қыбыр тамаққа, сусынға түссе, тәбетті кетіреді.

2919. Білім беруші: «ыдыс тасушы сақалсыз (көсе) болу керек» деп айтыпты.

2920. Ыдыс тасушы таза және жүзі көркем болсын; сусын тәбетпен ішіледі, сіңімді болады.

2921. Көрікті, қылығы нәзік кісі не ұсынса да жарасады; қара, жаның оның көзінен үлгі алады.

2922. Бәйіт айтушы не деген, тыңда; әй, білуші, сен мұны тыңда.

2923. Жүзі көркем, келбеті көрікті және қылығы нәзік болсын; ол не ұсынса да, дәмді болады.

2924. Қарны аш адам оның жүзін көрсе тояды; сусағанда көріп шөлің қанады.

2925. Ыдыс басшысы міне, осындай болсын; ыдыс тасушылар да мынадай болсын.

2926. Билеушілер сеніп, оларға илансын; дұрыс, шыншыл деп, жақын тартса болады.

2927. Әй, Еліг, мына бірқанша жұмысқа адал, ашкөз емес, ұяты бар, таңдаулы кісі ізде. Ол адамның бәрін өте мұқият таңда; егер ертең лайықсыз болса өкінбе.

2928. Назар сал, бірі – елші, бірі – хатшы; тағы бірі – ыдысшы, бірі – аспаз.

2929. Бұлардың әрбірін өте мұқият таңда; бүгін не ертен зияны тимесін.
2930. Егер елші мен хатшы жаман болса; әй, зерек адам, оның зияны мемлекетке тиеді.
2931. Егер ыдысшы мен аспаз жаман болса, оның зияны жаныңа келеді, өміріңді қияды.
2932. Әй, Еліг, мына бірқанша кісіні жақсылап таңдауға күш сал және оларға жұмыс тапсыр.
2933. Өгдүлміш және де: «Әй, мемлекет басшысы, бектердің ісі секілді оның аты да зор болды» деді.
2934. Үлкен істердің жараспайтын, қиындығы болады; қиындықтарды жоймаса, билік құриды.
2935. Дана кеңесші не деген, тыңда; кеңесте бегіне ақылын үйіп төгеді.
2936. Әй, бек, рахат іздеме, еңбегінді сіңір, рахат пен еңбек бірге болады.
2937. Бек еңбек сіңіріп, мемлекетті дамытса, халық тез байиды; халық байыса, бектің қалауы болады.
2938. Әй, рахат өмір сүріп жүрген кісі, оған көп қуанба; рахаттың соңында соған сай бейнет болады.
2939. Әй, қаһарман батыр, аспаз, ыдысшы саған қаншама сенімді болса да,
2940. оларға қарағанда, өзіңе адал жанашыр өзің ғанасың; саған ешкім өзіндей болмайды, сөздің қысқасы!
2941. Данышпан Бұйрығы, не дейді, тыңда; сен оны ұмытпа, жаз және оқы.
2942. «Іздедім, әзіз жаным үшін өзімнен басқа сенімді ешкім таппадым».
2943. Күш сал, абай бол, қатты ұстан оны; егер кетсе, сенім күтпе.
2944. Әй, мемлекет билеуші, сұрақтарына жауап бердім; қандай болу керегін, емі мен дауасын айттым.
2945. Осындай кісілермен бірге бектер өседі; дұшпанға бас идіріп, абыройданқы жайылады.
2946. Мұны сізге анықтап баяндадым; бұдан басқа ескеретін тағы бір сөзім бар.
2947. Еліг тыңдайтын болса, оны айтайын; жоқ олай болмаса, оны өзімде сақтайын.
2948. Еліг жауап берді де: «Әй, данышпан, айтқын келгені қандай сөз, айт маған» деді.

2950. Өгдүлмiш жауап бердi де: «Әй, Елiг, мемлекетке түрлi бiлiм билеушiден келедi» дедi.

2951. Мемлекет қызметкерлерiнiң жолын және қызметкердiң билеушiге қалай қызмет ету керегiн Елiгке айттым.

2952. Ендi, бектер де қызметкерлерiне және көп жылдар өзiне қызмет еткендерге қалай жақсылық жасау керегiн бiлуi тиiс.

2953. Қызметкерлердiң мойнында бектердiң қанша хақысы бар; сонда бектердiң мойнында қызметкерлердiң хақысы жоқ па?

2954. Егер қызметкерлер бегiнiң алдында хақысын өтесе; қызметiне қарай, олардың да хақысын бектер беруi тиiс.

2955. Қызметшiлер мал-дүние үшiн қызмет қылса; егер мал-дүниесiн ала алмаса, еңбегiне қиянат болғаны.

2956. Елiг: «маған анықтап айт, қызметкердiң хақысы қандай, жеке-жеке баянда» дедi.

ТРАНСКРИПЦИЯСЫ

28. bab beklıkke seza bolıu neteg er kerekini ayur

- 1921 İlig aydy emdi ayytyu sözüm
bu erdi munu emdi aytur özüm
- 1922 Törütti apa oylanyn bir bayat
uluı bar kıcıg bar isiz edgü at
- 1923 Biliglik biligsiz çyay bar ya bay
ukuşluı ukuşsuz otun bar ked ay
- 1924 Negü teg kerek bekı muny başlasa
çawy barsa aty işin işlese
- 1925 İtilse ili hem bayusa bodun
aty edgü bolsa ol erter üdün
- 1926 Hazine o urunsa kümüş hem ayy
yayy boyny yençse kiterse çoyy
- 1927 Yumytsa er at bolsa küçlüg elig
törü tüz yorytsa yetürse bilig
- 1928 Čawyksa ajunda yadylsa aty
bedüse kütürse küniçe kuty
- 1929 Erejin awynsa yise el uzun
bütün jan üzülse yise ol ajun
ögdülmiş jawaby iligke
- 1930 Yanut berdi ögdülmiş aydy ilig
idi ters ayytty maıa bu bilig
- 1931 Bu beklıık işin barça beklıer bilir
törü öıdy kylk yaı olardyn kelir
- 1932 Atasynda tuysa tuyar beklıkin
körü ögrenür iş bilür beklıkin
- 1933 Bayat kimke berse bu beklıık işi
berür ög köıül köz ol işke tuşy
- 1934 Kımi bekı törütmek tilese bayat
berür aşnu kylk yaı ukuş yüg kanat

- 1935 Bu beklík iši boldy bekler iši
bu bekler iši bildi beklík kiši
- 1936 Bu iśni ilig mende yigrek bilür
atasy bek erdi özi bek turur
ilig jawaby ögdülmiške
- 1937 İlig aydy uktum bu söz barča çyn
kóni sözlediñ söz yypar burdy kın
- 1938 Bu iş kylučy er kylur öz iši
mün erdem biligli kórügli kiši
- 1939 Men iş kylučymin sen iş körgüçi
işik körgüçidin bilür kylučy
- 1940 Bayat berdi erse saña ög kónül
bilig hem ukuş birle bolduñ amul
- 1941 Maña ok tandyñ kiçigde berü
körü ökrenü bildiñ edgü törü
- 1942 Kamuγ iśni bildiñ na uktyñ özün
maña ma bayrsak sen kylkyn sözün
- 1943 Bayrsakka aytur kiši öz sözün
bayrsak yuluylar kišiike özin
- 1944 Bayrsak üçün sen büter men saña
bayrsaklykyn ay bu sözler maña
- 1945 Negü tir ešitgil bayrsak kiši
bayrsaklyk ol kör kišilik başy
- 1946 Bayrsakny ögdi ukuşluy üküš
bayrsak kišiler kišiike küšüş
- 1947 Bayrsakny bulsa bayyrka urun
maña mundaγ aydy bilig hem ukuş
- 1948 Yanut berdi ögdülmiš aydy ilig
esen inč tirilgil ay üsteñ elig
- 1949 Bu beklíkke ašnu tüp asly kerek
Atym kurč katyγ alp yana toñ yürek
- 1950 Atasy bek erse oγul tuydy bek
oγul tuysa bek hem atalary tek

- 1951 Ukuşluy kerek hem biliglik kerek
akylyk kerek hem siliglik kerek
- 1952 Bilig birle bekler bodun başlady
ukuş birle el kün işin işledi
- 1953 Bek aty bilik birle baylyy turur
bilik lamy kitse bek aty kalur
- 1954 Ked ogluk kerek hem biligli ukuş
biliglik kishiniñ yayysy uküş
- 1955 Negü tir eşitgil bilig bilmiş er
başynda keçürmiş uküş yilmiş er
- 1956 Biliglik kerek bek ukuşluy oduy
aңar tekmesе bir müfaža yoduy
- 1957 Kylynč edgü erdem kerek miñ tümen
aty edgü bolsa tutunsa boduy
- 1958 Apa oylany barča asly bedük
bilig birle boldy kör ödrüm ked ök
- 1959 Uruy edgü bolsa er edgü tuyar
er edgü bolup ötrü törke aңar
- 1960 Yduk ol bu beklük arylyk tiler
arylyk bile ilde saklyk tiler
- 1961 Bodunka talusy kerek alp atym
bedük işke ötrü bu bolsa titim
- 1962 Negü tir eşitgil ötügen begi
synap sözlemiş sözni yetrüp ögi
- 1963 Bodunka begi artuk üdrüm kerek
köñül til köni kylky ködrüm kerek
- 1964 Biliglik ukuşluy bodunka talu
aky hem közi tok ne köñli tolu
- 1965 Kamuy edgüke bolsa elgi uzun
uwutluy silig hem kylynčy түzün
- 1966 Seza bek bolur bu bodunka uluy
munyñdyn kelir ötrü edgü uruy

- 1967 Bilig birle başlar kişi iş başı
ukuş birle ukxa oñarur işi
- 1968 Bodunuy bilig birle basty begi
bilig bolmasa işke yakmas ögi
- 1969 Yañylsa ay ilig bu beklär kuty
anyñ beklärige igler itgü oty
- 1970 Bu beklär ikine oty ök bilig
ukuş birle emle ay kylky silig
- 1971 Biliglik ukuşluy kerek bek tetik
anyn kylsa ötrü ikine itig
- 1972 Biliglik ukuşluy бүгү ilçi bek
ikikü ajunda bolur orny yig
- 1973 İkikü ajunuy buluyly kişi
idi kutluy ol bu tükel kut kişi
- 1974 Muñar meñzetü aydy şair bu söz
körü birse mani biligsizke köz
- 1975 Meñilig kayu ol maña ay yora
kişi kutluy kim kişiler ara
- 1976 Yise birse dünya tirilse kutun
taky bir ajunda bu buldy töre
- 1977 Kylynçy oñay bolsa kylky köni
sewinçin keçer kör uş ol bek küni
- 1978 Bayat kimke berse bu edgü kylyk
bu edgü kylyk birle edgü yoryk
- 1979 Anyñ boldy dünya tü nimet bile
tilese özün ye tilese üle
- 1980 Bayat fazly birse kulyña kutun
bolur kylky edgü kylynçy bütün
- 1981 Kylynç edgü erdem kerek min tümen
anyn tutsa il kend kötürse tuman
- 1982 Ne edgü turur bu kylynç edgüsi
kylynç edgü erge yigü kedgüsi

- 1983 Bayat kimgе birse kylynč arkuky
any emketür bu zamane oky
- 1984 Kayu bekde bolsa bu arkuk kylynč
iši barča tetrü sewinči sakynč
- 1985 Sakynuk kerek bek ne kylky aryy
aryylyk tiler tutčy uryy aryy
- 1986 Sakynuk kiši kōñli korklyk bolur
kōñül korksa bekler işig tüz kylur
- 1987 Kaly bolmasa bek sakynuk süzüg
aryysyz bolur barča kylky üzüg
- 1988 Örüglük amulluk bolur bekke körk
bu beklük işiñe bu ol yayu örk
- 1989 Ked öglük kerek bek oñarsa işin
bilip işlese ötrü işler başyn
- 1990 Bu öglük kişiler oñarur işig
yyrak tutyu işte bu ögsüz kişig
- 1991 Kōñül bolmasa er közi asyy yok
ögi bolmasa er ögi osyy yok
- 1992 Negü tir ešitgil ay ilči başy
örüg ked kōñüllük synamyš kiši
- 1993 Kayu erde bolsa ukuš birle ök
any er atayyl neče ökse ök
- 1994 Ukuš ök bilig kimde bolsa tükel
yawuz erse ked te kičig erse ök
- 1995 Ne edgü turur bu kišike öge
ögi bolsa ötrü atayu öge
- 1996 İweklik beliñ ol kamuyka yawuz
kaly bolsa bekke yüzi boldy boz
- 1997 İwek kuryu kylky kylynčy buşy
biligsizke belkü bolur bu işi
- 1998 İwek kylmyš işler neče yig bolur
iwek yise aš suw neče ig bolur

- 1999 Kamuy iş içinde amulluk üdür
meķer tayat erse iwiñük yügür
- 2000 Kózi tok kerek hem uwutluy tüzü
ačuk hem yaruk bolsa kylky sözü
- 2001 Todumsuz bolur ol kózi suk kiši
kózi sukka yetmez bu dünya aşı
- 2002 Bu sukluk ig ol bir oty yok emi
any emleyümes bu dünya kamy
- 2003 Kamuy aç yese içse ahyr todur
kózi aç kiši ölse ačlyk kodur
- 2004 Kózi suk kiši neñke bolmaz bu bay
kamuy dünya bulsa suk ahyr čyğay
- 2005 Uwutluy kerek bek kišide talu
Ukušluk kylynčy irilmes tolu
- 2006 Kimiñde uwut bolsa kylky silig
kamuy teñsiz işke tegürmez elig
- 2007 Bayat kimke berse uwut kóz suwy
aňar birdi dawlet tükel yüz suwy
- 2008 Kamuy teñsiz işdin yyğyly uwut
kamuy edgü işke ulayly uwut
- 2009 Ne edkü neñ ol bu uwut erke körk
kamuy edgü işke uwut boldy örk
- 2010 Tili čyn kerek bolsa köñli köni
bodunka asyğ kylsa tuğsa küni
- 2011 Kaly bolsa bekler hiyanet köñül
bodynka asyğ bolmaz andyn tünül
- 2012 Köñül til oňay bolmasa kör kylyk
ol ildin kačar kut tabulmaz turyk
- 2013 Sözin kyyyučy bekke tutma umunč
tiriglik yawa bolğay kelgey sakynč
- 2014 İdi sak kerek bek yana ked oduy
usal bolsa bekler tokynur yoduğ

- 2015 Ыкі нең турур илге байы бекі
biri saklyk ol bir törü el köki
- 2016 Kayu bek sak erse ilin bekledi
yayy boyny yençti öze örkledi
- 2017 Kayu bek törü bilse ilde köni
ilin itti kodty yarutty küni
- 2018 Bu beklík bayy kör bu iki bolur
bu iki tükel bolsa beklík turur
- 2019 Negü tir eşitgil yayyçy kür er
bu saklyk bile öz yayysyn urar
- 2020 Aya ilçi bekler ilig kolsa sak
bu saklyk bile sen tüzü ilke bak
- 2021 Bu saklyk bile artty bekler ili
osallyk körü buzdy beklík uly
- 2022 Bu saklyk bile sen yayy boyny yenç
bodunka törü kyl tiril keңrü inç
- 2023 Ыкі нең bile ilçi bekler buzar
kirür egri yolka könidin azar
- 2024 Biri küç birisi osallyk kylur
bu iki bile bek ilin artatur
- 2025 Yayy boyny yençmek tiler erse sen
kulak közi kylyp sak kerek tursa sen
- 2026 Bu saklyk bile sançty bekler yayy
osallyk bile buzdy beklík bayy
- 2027 Osal bolsa bekler işin bütrümez
osal bek bütün bilkü beklík yemez
- 2028 Sak er tutçy itnip osalyğ busar
osal bolmayynça yayyğ kim basar
- 2029 Sak erse beki ilke tegmez elig
kaly tekse yetrür ukuš ök bilig
- 2030 Bu küçkey kişi kendü beklík yemez
bu küçkey küçini bodun kötrümez

- 2031 Negü tir ešidgil biliglik sözün
yümedi küčkey ilin keč uzun
- 2032 Köyer ot turur küč yağusa küyer
törü suw turur aksa niymet öner
- 2033 Uzun il yiyey tip yise ay бүгү
törü түз yorytyu bodunuy kögү
- 2034 il artar törü birle itlür ajun
il eksür bu küč birle buzlur ajun
- 2035 Telim ordular buzdy küčkey küčin
turu öldi ahyr bu küčkey açyn
- 2036 Köñül түzse bekler yorytsa törü
bu beklik buzulmaz turur kič örü
- 2037 Kamuyda yarasyz ay ilig kuty
bu bekler öze kopsa yalyan aty
- 2038 Sözi çyn kerek bek ne kylky бүтүн
ynansa aңar halk tirilse kutun
- 2039 Bu yalyan kišiler ofasyz bolur
ofasyz kiši halkka teñsiz kylur
- 2040 Negü tir ešitgil ofalyğ kiši
ofa ol kišike kišilik bašy
- 2041 Tili yalyan erniñ jafa kylky ol
jafa kimde erse uš ol yylky ol
- 2042 Kiši yalyanynda tileme ofa
bu bir söz synanmyš üküš yylky ol
- 2043 Yürekliк kerek bek yime alp atym
yürek birle boldy yayka titim
- 2044 Sü başlar eren kür yürekliк kerek
yüreksiz er at alsa andyn yürek
- 2046 Bu sözke tanuky bu beytiğ oky
bu sözke anuk tut köñül öк taky
- 2045 Yürekliк yüreksizke bolsa bašy
yürekliк bolur ötrü tegme kiši

- 2047 Kūr arslan bolu birse itka bašy
bu it barča arslan bolur öz tušy
- 2048 Kaly bolsu arslanka it baščysy
ol arslan bolur barča it sakyšy
- 2049 Akylık kerek bekke kotky köñül
bu kotky köñül birle kylyk amul
- 2050 Aky bolsa bekler aty čawlanur
aty čawy birle ajun beklenür
- 2051 Aka yylyu tirlür er at sü bolur
er at sü bile er tileki bulur
- 2052 Negü tir eşitgil urup yikgli er
urup al ay alp er yana erke bir
- 2053 Aky bol bayšla içür hem yetür
kaly eksüse ur yana al yetür
- 2054 Azylyk kür erke bu neñ eksümez
tutyly ürün kuška meñ eksümez
- 2056 Ajunčy бүгү bek nelük kenč urur
er at kayda bolsa anuk kenč alur
- 2057 Bu il tutyuka köp er at sü kerek
er at tutyu neñ tawar tü kerek
- 2058 Bu neñ alıyuka bir kerek bay bodun
bodun baylykyña törü tüz kodun
- 2059 Bularda biri kalsa törti kalur
bu törti yime kalsa beklık ulur
- 2060 Adyn ma bu beš neñ yyrak tutyu bek
aty edgü bolsa kü čaw bolıy bek
- 2061 Birisi iweklık birisi saran
üçünči bušylyk serin öz tiren
- 2062 Bu törtünč yawuz bekke arkuk kylynč
bešinči yaraysyz bu yalyan erinč
- 2063 Bu kaç neñde bekler yyrak tutyu öz
aty artamasa yoryk bolsa söz

- 2064 Bularda eñ yña bu arkuk kylynč
bu arkuk kylynčlyğ ne muñluğ erinč
- 2065 Muñar menžetü sözni šayir ayur
bu šayir sözi tutsa sözke bayur
- 2066 Aғыr yük kışike kylynč arkuky
kylynč arkuk erse bulun at oky
- 2067 Yayy kylmağusyn kylynčy kylur
yayy bu yayyda negü adruky
- 2068 Üküš el tutayyn tese ay ilig
üč iş kylyu ötrü yetilse elig
- 2069 Oñ elkin kylyč tutsa ursa salyp
sol elgi bile neñ ülese alyp
- 2070 Tilin sözlese söz šekerde süčik
boyun berdi bek kul uluy ya kicik
- 2071 Ay ilig bu kaç neñ kerek bekke kör
bodunka sewülse orun bolsa tör
- 2072 Küler yüz süčik söz silig öz kerek
kylynčy bularka tükel tüz kerek
- 2073 Köñül tutsa kodky hem elgi aky
bularka yaraşy bayyrsaklyky
- 2074 Kamuğ törlük erdem bu bilse tükel
yyrak erse andyn yaraysyz muhal
- 2075 Kiši üdrümi bu bodunda talu
talu üdrüm ol bu irüksüz tolu
- 2076 Ajun boduny barča añar kul bolur
ajun yir bu bekler tilekin bulur
- 2077 Tügük yüz irik söz küwez kür kylyk
kişik yirgürür köndrü bilmez yoryk
- 2078 Otunluk iweklik yinič kuryuluk
kara kylky ol bu yyrak turuluk
- 2079 Kara kylky bekke kereksiz yayuk
yayuk bolsa bekke uçuzluk anuk

- 2080 Kara kul karasy bolur beǵ ürün
karaly ürünli adyrtytǵ körün
- 2081 Talu beǵ bolayyn tese belkülük
talu tutyu erdem ay atlyǵ külük
- 2082 Aty beǵ bolur bolsa kylky kara
karada bolur ynǵa bu halk ara
- 2083 Yüzi körki körklük kerek beǵ yülüg
body ortu bolsa ne çawluǵ külüg
- 2084 Körükli yüzin körse sewse körüp
ili bodny baksa küwense turup
- 2085 Yaǵyka katyǵ bolsa ersikliki
körür közke suw birse körklüglüki
- 2086 Any bod uzun bolsa ögmez bilig
ayy ma çöküt bolsa bolmaz silig
- 2087 Kaly munday erse bod ortu kerek
body ortu bolsa bolur edǵüreǵ
- 2088 Negü tir esitgil synamyş kişi
başynda keçürmiş yaşamyş kişi
- 2089 Body kysǵa yunçyǵ kylñcy buşy
buşy kayda bolsa tütüşke başy
- 2090 Bod ortu kerek hem teñinçe yaray
işiñ ortu tut ay biliglik kişi
- 2091 Bor içmez kerek beǵ fesad kylmasa
bu iki kylykdyn kaçar kut basa
- 2092 Süçigke süçinse ajun beǵleri
açyǵ boldy il kün bodun igleri
- 2093 Oyunka awynsa ajun tutyuçy
ilin buzdy boldy özi koltyuçy
- 2094 Üdinde keçürse bu beǵlik işin
any yetse bolmaz ederse kuşyn
- 2095 Negü tir eşitgil bilig birgüçi
biligsizni bordyn söküp tydyuçy

- 2111 Neteg tutsa bekler kör öңdi törü
bodun boldy anday ol öңdi körü
- 2112 Bu sözke yanuty munu bu söz ol
söziñe baka korse mayni tuz ol
- 2113 Bu bekler ne yolča yorysa kaly
uş ol bek yoryky bu kulnuñ yoly
- 2114 Begi edgü bolsa yoryky köni
taky artuk edgü yoryğay kuly
- 2115 Kúwez kür kereksiz ne köñli uluy
kúwezlik azytur könilik yoluy
- 2116 Uluy boldy bekler kutun belgülük
kiçik tutyu köñli kötürse ülüg
- 2117 Negü tir eşitgil ukuşluy yig er
bodunda talusy biliglik bek er
- 2118 Ulusyy bedük tutsa bekler köñül
seziksiz uçuzluk körür ay oğul
- 2119 Kúwezlik bile kökke aymaz kişi
kaly kodky bolsa buzulmaz işi
- 2120 Kúwezlik asyysyz köñül tumlytur
köñül kodky bolsa kişik yoklatur
- 2121 Bek alçak kerek bolsa kodky köñül
muny tek yok erse sen andyn tünül
- 2122 Bek alçak kerek bolsa köñli açuk
yazukluy kişidin keçürse yazuk
- 2123 İsitür er at terk bayysak bolur
bayysak kişiler tapuysak bolur
- 2124 Bodun başcy bekke bu himmet kerek
bu himmet bile hem mürüwwet kerek
- 2125 Bu himmet mürüwwet bile barsa çaw
bolur bek tileki yoryr ötrü aw
- 2126 Kimiñ himmeti bolmasa ol ölüg
ikikün ajunda bu bulmas ülüg

- 2127 Bu himmet bile hem siyaset kerek
siyasatka beklík riyasat kerek
- 2128 Siyaset bile bek túzer il törü
kara kylky itlür siyaset körü
- 2129 Bu sözke yanuty bu beyt ol tanuk
tanuk kayda bolsa bu hužžet anuk
- 2130 Bu beklér kapuyyn siyaset bezer
siyasat bile bek ilini túzer
- 2131 İsizke siyaset yorytyu kerek
bodun bulyanukyn siyaset süzer
- 2132 Bu il tutruky hem tüpi beklíki
iki neñ turur asly yyldyz kóki
- 2133 Birisi bodunka törü ol ülüš
birisi er atka ülese kümüš
- 2134 Törü birle bodny sewinse turup
kümüš bolsa er at yarutsa körüp
- 2135 Bu iki kotu balsa bekdin sewinč
ili kapy itlür bulur bek awynč
- 2136 Kayu bek bodunka törü birmese
küdezme bodnyn yigüči yise
- 2137 Ot ydty bodunka buzuldy ili
yyklydy seziksiz bu beklík uly
- 2138 Kayu bek er atny sewindürme
kylyč kynda čykmaz anuñda basa
- 2139 Kylyč birle beklér uzatur elig
kylyčsyz osal bek basumaz ilig
- 2140 Kylyč baldu boldy bu el sakčysy
kylyčyn alyr il bodun başčysy
- 2141 Negü tir esitgil ajun tutyučy
kylyč baldu birle yayyy utyučy
- 2142 Aya il tutuuly ilig saklayu
osallyk bile yir yigüči ayu

- 2143 Kylyç baldu sakçy tutun ay unur
kylyç sakçy bolsa bek inçlik bulur
- 2144 Kylyç teprer erken yayy tepremez
kylyç kynka kirse bek inçlik yimez
- 2145 Sewinçlig tut ay bek kylyç uryuçy
sewinçin tiril tutçy körme açy
- 2146 Yana aydy ökdülmiş ilig kuty
bu il işleri ters uluy kör aty
- 2147 Bedük iş bodun başlamaky ayyr
baş ayyry bile tutçy emgek tegir
- 2148 Sewinçi az ol körse kadyu üküş
az ol öggüçisi telimrek söküş
- 2149 Kayuka baka körse korkynç turur
sewinçin sora körse azrak erür
- 2150 Üküş sewmegüçi seweri az ol
kerişi telimrek ereji az ol
- 2151 Bütünsüz bolur tegme yirde köñül
köñül bütmeşe erke artuk muñ ol
- 2152 Körü birse tegme işinde hatar
hatarlyy işig körse taty kiter
- 2153 Negü tir eşitgil ukuşluy sözi
ukuşluy sözi körse yinçü tözi
- 2154 İlig boyny kylça ükekçe başy
aňar ked ynanmaz ukuşluy kişi
- 2155 Kylyç baş özele mesel beklük ol
küniçe aňar miñ hatarlyy işi
- 2156 Bu yaňlyy turur barça bekler işi
kayusy erej yir kayu öz başy
- 2157 Özüñ dünä ukbi bulayyn tise
bu kaç işni kodma katyylan usa
- 2158 Köñül til köni tut bayatka sygyn
idi yarlygyn sen ayyr tut tapyn

- 2175 İlig aydy uktum köni sözledin
keregi bu erdi bilig yazmadyñ
- 2176 Taky bir ayytyñu sözüm bar saña
any ma açukluy ayu bir maña
- 2177 Bu yañlyy begi bolsa erdem tolu
waziri negü tek kerek ay talu
- 2178 Kalyn kaznak ursa bu altun kümüş
itilse ili artsa il kend uluş
- 2179 İlin itse bassa tüz öñdi urup
isinse er at köñli edgü bulup
- 2180 Bodun inçke tegse ilig tegmese
begi aty edgün yadylsa basa

29. bab beklerke wazir bolıy negü teg er kerekın aytur

- 2181 Yanut berdi ögdülmiş aydy ilig
wazir boldy beklerke sunyu elig
- 2182 Seziksiz kerek boldy bekke wazir
wazir edgü bolsa bek inçin udyr
- 2183 wazir ol yüdügli bu bekler yükin
wazir ol bekütügli beklık kökin
- 2184 İdi artuk üdrüm talu er kerek
ögi köñli yetse urunsa yürek
- 2185 Ukuşy üküş bolsa bilgi teñiz
kamuy iş bütürse kyzartsa meñiz
- 2186 Uruyluk kerek hem sakynuk köni
könilik öze keçse ötrü küni
- 2187 Uluy iş bu işke er üdrüm kerek
bütünlük bile kylky ködrüm kerek
- 2188 Ukuşluy kerek hem biliglik kerek
tetiklik kerek hem siliglik kerek
- 2189 Ukuşluy kişi uryy edgü uruy
kopar kayda bolsa bu kalmaz kuruy

- 2190 Sakynuk kerek din idisi aryy
imin bolsa il bodny andyn faryy
- 2191 Sakynuk kishi ol kishi udrümi
munadmyška barča bu ol ot emi
- 2192 Sakynuk kishi ište saklyk kylur
yaraysyzka yakmaz iş uyrın bilür
- 2193 Beginde basa ilge elgi uzun
wazir ol iligke kylynčyn sözün
- 2194 Uruysuz kişiler aryysyz bolur
aryysyz wazirka yaraysyz bolur
- 2195 ofalyy bolur bu uruyluy kishi
jafačy bolur ol aryysyz işi
- 2196 Negü tir ešitgil törülük kishi
törülük kishi boldy il tör bašy
- 2197 Uruyluy kişiler kylynčy silig
ofa birle halkka yadyyly elig
- 2198 Aryysyz kylynčy ofasyz jafa
neče me yitürse šeker hem yilig
- 2199 Uwutluy kerek hem közi tok bütün
uwutsuz kishi ol kišide otun
- 2200 Közi tok kerek neŋke suklanmasa
közi aç todumaz bu dünya yise
- 2201 Kišide talusy uwutluy kishi
uwutluy kishi ol kišide bašy
- 2202 Uwut kimde bolsa kamuı işni ur
uwut birle yaŋluk otun kapyy tur
- 2203 Uwutsuz kishi ol kišide ili
köni sözlemez söz uwutsuz tili
- 2204 Negü tir esitgil uwutluy tüzün
saŋa ötler emdi baıyrsak özün
- 2205 Uwutsuz kišide yyrak tur yyrak
uwutsuz bolur üsterikli karak

- 2206 Uwutsuz yüzi körse etsiz sünük
uwutsuz özi körse bütmez irük
- 2207 Uwut birle yañluk yüzi suwlanur
uwut bolsa ötrü közi suwlanur
- 2208 Yüzi körki körklük kerek hem yülük
kylynçy köni halkka tegse ülüg
- 2209 Kylynçy köni bolsa kylky oñay
munyñdyn tegir halkka edgü yyl ay
- 2210 Köni bolmasa işte işçi başy
kamuy egri boldy bu bekler işi
- 2211 Könilik bütünlük kerek işçike
anyn bütse bekler işin birgüke
- 2212 Bu körklük kişi kylky körklüg bolur
kylynç bolsa körklük il asy bolur
- 2213 Kimiñ bolsa körklük yüzi taş özi
taşy tek yime körklük ol iç yüzi
- 2214 Negü tir eñitgil synamyş kişi
synap edgü isizni bilmiş kişi
- 2215 Kişi körkiñe iç kylyky iş ol
yüzi körki birle kylynçy tuş ol
- 2216 Taşy körse tap tut içiñe tanuk
taşy tek içi ol içi tek taş ol
- 2217 Yülük bolsa kaşy bolur ol wazir
wazir bolsa kaşy işi ked yoryr
- 2218 Sakyşçy kerek bolsa bilge tetik
bilig birle bilse bu törlük bitik
- 2219 wazir işi barça sakyşlar bolur
sakyş bilmese işçi işi kalur
- 2220 sakyş birle saklar kişi iş küdüg
sakyşyn seçer er yyl ay kün üdüg
- 2221 sakyş saklykyn boldy aty kakyş
körü barsa sakyş idi ök sak iş

- 2222 Tetig bolmasa iş oñarmaz kishi
tetiglik bile kyldy yañluk işi
- 2223 Bitig birle yañluk bitir bilmişin
bitise bilür er negü kylmyşyn
- 2224 Tetiglik nişâny turur bu bitig
bitig bilgüçi er bolur ked tetig
- 2225 Bitig bilmez erse apa oylany
negü bilgey erdi yyl ay kün sany
- 2226 Bitip kodmasa erdi bilge bitig
sakyška negü erdi al yañ itig
- 2227 Törütmezde aşnu bayat bu alem
törütti yorytty bu lewhu kalem
- 2228 Ferište bitir kul negü kylmyşyn
idi ötrü aytur yaryn ol işin
- 2229 Kerek köñli kotky ma yumşak tili
bu ol kör kishiķe sewitür yoly
- 2230 Köñül kotky bolsa sewitür kishiķ
sewitmiş kishiler awytur işig
- 2231 Negü tir eşitgil kör alçak amul
ne edgü bolur erke kotky köñül
- 2232 Bodunda sewüg boldy kotky kishi
sewügsüz bolur köñli katyy kishi
- 2233 Uluyluk uzun yir kishi kotkysy
bedüklükke tegmez bodun katkysy
- 2234 wazirlykka artuk bütün er kerek
okyyly bitigli ked öglüg kerek
- 2235 Tili köñli bir hem kylynçy köni
uwutluy bayyrsak bodunda çyny
- 2236 Közi tok oduy sak biligli işig
adyryan yaraylyy yaraysyz kishiķ
- 2237 Tapuysak ne özkey yine eymenük
amanat bile bolsa köñli süzük

- 2238 Tükel kímde bolsa bu erdem bilig
wazirlyk aňar birse bolıay ilig
- 2239 Bu yaňlyy kishi bolsa bekke wazir
begi birle bodny tüz incke tegir
- 2240 Tilekçe tükel bolıa ilig işi
itilge ili hem bayuıa kishi
- 2241 wazir bolsa ilke yaraysyz yawuz
ol il bodny buzur çyay bayy tüz
- 2242 wazir edgü bolsa bodunka asyy
bodun asyy birle iligke tatyı
- 2243 Negü tir esidgil ay bilgi ögüz
bilig birle köñli yaranmyş kögüz
- 2244 Begi edgü bolsa ne köñli tili
tutar işçileri kônilik yoly
- 2245 Kaly bolsa bekler bu küçkey isiz
anyı işçileri buzur edgü iz
- 2246 Begi edgü bolsa anyı işçisi
bolur kylky edgü tegürmez yasy
- 2247 İsiz bolmayınça bu bekler bakyn
isizig yakurmaz öziıe yakyn
- 2248 İsiz kayda bolsa isizler bile
ay edgü yory sen iş edgü tile
- 2249 İsiz edgü birle yaraşmaz bolur
köni egri birle küreşmez bolur
- 2250 Kara tün yaruk künke yakmazyayuk
yaşyl suw kyzyl otka bolmaz konuk
- 2251 Bilişmes kışig sen bileyin tese
bilişin ayytyyl ukulıyay basa
- 2252 Kamuy neñ katyldy öz ügri bile
köni tur katylma sen egri bile
- 2253 Bu sözke tanuky bu beyt ol oky
bu beytni okysa köñülke toky

- 2254 Yorygly uçyly kamuγ neḡni kōr
tutar ōzke iř tuř ōzke teḡni kōr
- 2255 İsiz edgü birle katylmaz kaçar
kamuγ neḡke yaḡzay bu bir yaḡny kōr
- 2256 wazir bekke tutçy keḡeřçi bolur
keḡeřçi kiřiler teḡeřçi bolur
- 2257 İsizke katylma kara edgüsi
isiz boldy kylky aḡyr yüdgüsi
- 2258 Bu bekler yakyn tutsa edgü kiři
aty edgü kaldy hem il kün iři
- 2259 Yana bek yakyn tutsa isiz kiři
isiz kylды atyn hem il kün iři
- 2260 Bu yaḡlyḡ bulunsa ay ilig wazir
begin inçke tegrür karasy udyr
- 2261 Bolur bek tileki anyḡdyn tükel
iři barça itlür kayu erse hal
- 2262 Bayur ötrü bodny hem itlür ili
hazine köpedür kutadur yyly
- 2263 Bolur aty meḡgü karymaz bolup
bolur orny edgü karysa ulup
- 2264 Yedi bu ajunuy yegey ol ajun
tirilgey kutun tutçy meḡgü uzun
- 2265 İlig aydy uktum bu sözler öḡün
idi edgü sözler yorydy bu kün
- 2266 Maḡa ayyyl emdi sü bařlar kiři
neḡü teg kerek kylsa bekler iři
- 2267 Süsin bařlasa hem iřin iřlese
iřin bařka iltse hata tüřmese
- 2268 Ayu ber maḡa sen kayusy yarar
çerigin söḡüp ol yayysyn urar

30. bab sipch salar negü teg kerekin ayur

- 2269 Yanut berdi ögdülmiş aydy ilig
yayyka tuçy bolsu üsteñ elig
- 2270 Seziksiz kerek bekke sü başçysy
yaraşmas yaydyn kötürse usy
- 2271 Bu işke idi kurç katyğ er kerek
başynda keçürmiş tükel toñ yürek
- 2272 İdi ök uluy iş bu sü başlamak
čerig tüzmeği hem yayyny symak
- 2273 Talu er kerek sak bu işke oduy
ağar tegmese bir osalyk yoduy
- 2274 Aky alp atym bolsa alçak köñül
tuzy etmeği keñ ne kylky amul
- 2275 Aky bolyu artuk sü başlar kişi
tirilse aғar ötrü üdrüm başy
- 2276 Ülese er atka kamuy bar malyn
adaş koldaş ardaş tutunsa kalyn
- 2277 Öziñe bir at ton tolum kodsä tap
čawyksa ajunda atyn yadsa tap
- 2278 Oğul kyz kişim tep neñin irkmese
ya yir suw bayym tip kümüş termese
- 2279 Kylyčyn tilese kamuy arzusyn
urup alsa berse bedütse küsin
- 2280 Yitürse içürse kedürse kedim
at üstem kyz oylan bu berse telim
- 2281 Aғar tirlür ötrü kür ersig eren
sewüg jan yuluylap yatur tay kayan
- 2282 Yüreklig kerek artuk öglüg kerek
köğüzlüg kerek hem köñüllüg kerek
- 2283 Yayyda kereksiz yüreksiz kişi
yüreksiz kişi ol işeler iši

- 2284 Yüreksiz kişiler çerig artatur
çerig artasa er erig artatur
- 2285 Yayda yüreklig seringü kerek
yay at kemişse tirengü kerek
- 2286 Ayyklyy turur bu ölüm belgülig
üdi kelmeginçe er ölmez külig
- 2287 Negü tir eşidgil azylyk kür er
ölümüg unytsa yayysyn urar
- 2288 Kişi üdsüz ölmez anadyn tuyp
nelük korkar özün yayyny körüp
- 2289 Yayka yaluñ teg eren teg uruş
ajalsiz ölüm bolmaz özke bolup
- 2290 Uwutluy kerek er uwuty üçün
yay birle karşur kadytmaz öçün
- 2291 Uwut birle yañluk yayysyn saçar
yayda eñ aşnu uwutsuz kaçar
- 2292 Uwutka bolup korklyk alplyk kylur
ögünçke bolup er özin öldürür
- 2293 Uwutluy tegüçi yüreklig bolur
uwutluy kişi ölse urşu ölür
- 2294 Kylynçy oñay bolsa kodky köñül
bodunka sewitür özin bu yañ ol
- 2295 İsitür kişi köñlin alçak kişi
yyratur erenig tili il tuşy
- 2296 Bedük tutsa köñlin bu sü başlar er
seziksiz yaydyn bu er berge yir
- 2297 Bu köñli bedük er osallyk kylur
osal er ya türkür ya üdsüz ölür
- 2298 Kür ersig kerek bolsa kasyy yülüg
yadylsa aty bolsa çawluñ külig
- 2299 İsizlerke kasyy kerek korksalar
yawaşlarka edgü kerek sewseler

- 2300 Siyasat yorytyu kerek sü başy
siyasatka ašlyy bolur sü iši
- 2301 Siyasat yorytsa sü bašlyy bolur
süsi bašlyy erse er ašlyy bolur
- 2302 Kayu sü bolur bolsa bašsyz tušan
uš ol sü buzuldy ilig keč yašan
- 2303 İsizlerke hyšmet siyasat kerek
yana edgüke tutçy hürmet kerek
- 2304 Tegür edgülerke tükel edgülük
sewinçin tilegü yüdürmegü yük
- 2305 Bu edgüg tiler barça yañluk turup
kiši kul bolur erke edgü bulup
- 2306 Negü tir esidgil ay kylky tüzün
bu beytig okygyyl awynnyl özün
- 2307 Boš azad kiši barça edgü kuly
sen edgü kylu aç könilik yoly
- 2308 Kišilik kylurka kiši bol tuşy
kiši munday urdy kišilik uly
- 2309 Kerek sü başyña bu bir kaç kylyk
yayyka yüz ursa bu tüzse yoryk
- 2310 Yayyda kür arslan yüreki kerek
karyštukta esri bileki kerek
- 2311 Toñuz teg titimlig böri teg küçi
adyylayu azğyn kotoz teg öçi
- 2312 Yana alçy bolsa kyzyl tilkü teg
titir buyrasy teg kör öç sürse kek
- 2313 Sayyzyanda sakrak kerek tutsa öz
kaya kuzuny teg yyrak tutsa köz
- 2314 Uluý tutsa hamyet kür arslanlayu
ügi teg usuz bolsa tünle sayu
- 2315 Bu yañlar bile er yayyçy bolur
yayyçy bolur hem yarayçy bolur

- 2316 Yagyçy yaraçy kişi ol tuçy
yagy sançyuçy hem yetürgen öçi
- 2317 Tuzy etmeki hem aşy keñ kerek
aty ton tolumy añar teñ kerek
- 2318 Aş içgü tuz etmek yadar er aty
aş içgü turur bu tiriglik oty
- 2319 Negü tir esidgil yla atlygy
tuz etmek keñüt ay kişi kutluğy
- 2320 Bü çaw at tilese tuz etmek yitür
tiriglik tilese any ok yetür
- 2321 Kişilik kylyly ynançlygy aky
tuz etmek haky tip öter er haky
- 2322 Ululuk tilese aş içgü üle
uzun yaş tilese bulur aş bile
- 2323 Kerek hayl başyña bu bir kaç kylyk
itilse ili ötrü tüzse yoryk
- 2324 Sözi çyn kerek bolsa kawli bütün
uluy bolsa yalyan ynanmaz bodun
- 2325 İkinçi akylık kerek berse neñ
saranka yumytmaz kişi alyu neñ
- 2326 Üçünçi yürekli kerek kögsi kür
yüreksiz yagy körse iglep yatur
- 2327 Bu törtünç kerek alçy hile bilir
bu hile bilir erke arslan ulyr
- 2328 Titimlik kerek hem topulsa çerig
yitilik kerek ked komytısa erig
- 2329 Bu erdem bile bolsa sü başçysy
yagy sançya yadya yagynyñ küsi
- 2330 Bu yanlygy sü başçy bu sü başlasa
elig bulya düşman öze işlese
- 2331 Yüz ursa yagyka bu sü başçysy
oduy turıy tün kün kiterse usy

- 2332 Üküš er kereksez er üdrüm kerek
er üdrüm bulunsa tolum tüm kerek
- 2333 Üküš sü čerig erse bašsyz bolur
bu bašsyz čerig sü yüreksiz bolur
- 2334 Synamyš yayčy kiši teñlemiš
on iki miñ er sü üküš sü timiš
- 2335 Čerig sančmyš alp er tutuzmyš ayu
maña tört miñ er sü tükel sü teyü
- 2336 Kalyn sü yaylsa için bulyašur
any itse bolmaz yaraysyz tušur
- 2337 Čawykmyš kür alp er yeme sözlemiš
er üdrüm kerek sü tolumly temiš
- 2338 Negü tir ešitgil yayčy ešit
bu söz eštip ötrü özünke iş et
- 2339 Üküš sü tileme er üdrüm tile
er üdrüm tile hem tolum tüm bile
- 2340 İtiglig az edgü üküšte körü
telim tušty artak üküš sü bile
- 2341 Yayyka kaly yortsa sü başlar er
yakyn tutyu özke yaygy işler er
- 2342 Adyryu üdürgü yezek tutyaky
yyrak tutyu saklap kózi kulyaky
- 2343 Yezek hem telim yetse tutyak kitip
yaygy bašyu bolsa urunsa kayyp
- 2344 Süsin itse yapsa ma yortuy tüzüp
kedin kalmasa er ya öñdün ozup
- 2345 Tüşün bilse yortuy yura bilse ked
er at tutsa sakčy oduy tursa ked
- 2346 Yorykyn küdezse alem başlar er
öñi tebrese bir yaygy işler er
- 2347 Tüşürse toyuy ked körüp berk yirig
yyrak ydmasa tydsa yyysa erig

- 2348 Osal bolmasa bolsa artuk oduy
osal bolsa tegrür basymçy yoduy
- 2349 Yayyka yayusa yezekin alu
tüšürse toyuy körse ot suw talu
- 2350 Süsin ked küdezse til yçynmasa
süsi az üküšin kiši bilmese
- 2351 Katyylanu ašnu til alyu kerek
bu tildin yayy kylky bilgü kerek
- 2352 Eger teñlese ötrü itse işin
yayy boyny yençe kiterse başyn
- 2353 Bu saklyk bolur hem oduyluk bolur
yayyda kayusy sak erse unur
- 2354 Oduy bek süsi kör böke yolçylyy
kür arslan münügli kylyç kamçylyy
- 2355 Yayy sançyuka tutyu iki tolum
bu iki tolumdyn yayy yir ölüm
- 2356 Eñ ašnu yayyka kerek hile al
bu hile bile kyl yayy menzi al
- 2357 İkinçi oduyluk bu saklyk turur
kayusy sak erse ol üsteñ bolur
- 2358 Kayusy sak erse yayyda oduy
seziksiz yayyka bu tegrür yoduy
- 2359 Yayyñ sü telim tutsa azrak seniñ
tokyška iwinme yaray kör anyñ
- 2360 Yaraşyu yarayy bar erse yaraş
yok erse yaryklan bil alşyp küreş
- 2361 Katyylan usandur usa bas keçe
keçe az üküšüg ne bilgey aça
- 2362 Kaly basyuka bulmasa sen yary
yalawaç ydyp sen bar illeš yory
- 2363 Tilin arsyk il bol küdezgil özün
tokyška iwinmegü kesgil sözüg

- 2364 Taky bolmaz erse yaǵy oǵrasa
tokyşmak tilese kōñül bermese
- 2365 Uzatma işiñ sen čerig ter tokyş
üle neñ eñ ög tokyş at okyş
- 2371 Yaǵynčy erig kyr wa ersiglerig
yaǵyka alyn kyl kōtürsü čerig
- 2366 Tokyşyǵ uzatsa yaǵy öglenür
üküş kōrse erniñ kōzi ögrenür
- 2367 Negü tir esitgil yaǵy sančmyş er
başynda kečürmiş kōzün kōrmiş er
- 2368 Kōrüşmez yaǵynyñ küsi ked yyrak
kōrüşse basynur kōrügli karak
- 2369 Yaǵyka yaluñ teg neñiñ almasu
uzatsa basyttyñ yiti kyl adak
- 2370 Čerigde bir anča busuy kīgür
yadaǵ okčy tüşrüp sen öñdün yügür
- 2372 Ürün kyryyl artuk yaǵyčy bolur
yaǵyčy bolur hem yaračy bolur
- 2373 Kīčig kur yegitler bolur ked yiti
kaly yüz ewürse udytur oty
- 2374 İnanur erig kylıyl öñdün kedin
oñuñdyn soluñdyn bir anča adyn
- 2375 Yaǵusa čerigke ilişe eri
tuşynča tegişgü kemişe ury
- 2376 Eñ aşnu yyrakdyn tegişgü okun
yaǵusa süñün teggü birse boyun
- 2377 Katylsa kylyč baldu birle tegiş
tişin tyrñakyn teg yaka tut iliş
- 2378 Tiren arka birme yaǵyka bolup
yaǵyy sanč yok erse uruş yat ölüp
- 2379 Negü tir esitgil karyşyan kūr er
seriñil seriñen yaǵysyn urar

- 2380 Kélin kyz sewinči küden tünleri
kür alp er küwenči čerig künleri
- 2381 Küwez alp sekirtyp čerig sürse bat
Bulunlar alыр (lačyn kuš kowar teg) hem töker kanlary
- 2383 Čerig kórse alp er kür arslan bolur
sekirtür ya öldürür ya karšu ölür
- 2384 Yağy kórse alp er kызartur meñiz
karyšsa bodulur kyzyl hem yaғыз
- 2385 At üstem yaryklar bolur kyp kyzyl
kyzyl kyzғu eñler bolur yap yaşyl
- 2386 Yağy at kemišse saña oғrasa
serin arka birme sačylsa basa
- 2387 Yağ teprese sen udu tepregil
ite ud adakyn yory turmaғyl
- 2388 Kaly kačsa sendin yaғy turmasa
erig yetgü tutуu bulun tutmasa
- 2389 Yaғy sančmyš ersig eren bulnukup
yana ewre sančty yaғysyn utup
- 2390 Yaғy kačsa tap kyl ederme yyrak
kaly yandru yansa kačumaz adak
- 2391 Muñuksa yaғy yüz ölümke urur
ölümka yüz ursa kim utru turur
- 2392 Bu yerde özünni küdeзgil oғul
küdeзgil yok erse özүңdin tünül
- 2393 Osal bolsa er kór yoryrda ölür
osal bolmasa er tilekin bulur
- 2394 Maña munday aydy synamyš kiši
synamyš kišiler sözi söz başy
- 2395 Yaғy kačsa tap kyl ederme udu
edertči yedi kórse berge todу
- 2396 Yaғyy bir sačytsa yana tirlümez
otuy suw udytsa yana tirlümez

- 2397 Muḡukmyš kišiler ölümüg kolar
ölümüg koluyly er öldrü ölür
- 2398 Kim iş kylsa terkin aḡar bergü neḡ
uš ol neḡ bile er kyzyl kylsa eḡ
- 2399 Kim erse tutsa ačynyu kerek
ol ačyy bile er urunsa yürek
- 2400 Yawuz ögdi bulsa idi ked bolur
kedig ögse kendü kačan kin kalur
- 2401 Erig ögse elgin kür arslan tutar
atyy ögse yügrür učaryy yeter
- 2402 Balykmyš bar erse sen emlet körü
bulun bolmyš erse bulun ol kirü
- 2403 Kaly ölmiš erse ayrylap kötür
oḡul kyz bar erse aḡar hak yitür
- 2404 Er at körse ötrü sewinčlig bolur
yayy oḡry bolsa sewüg jan berür
- 2405 İsig söz küler yüz bile bergü neḡ
bu üç neḡ kišike bolur edgü yaḡ
- 2406 Boš azad kišiler muḡar kul bolur
bu kul jan yuluylar sewinčin kolar
- 2407 Muḡar meḡzer emdi bu söz ay бүгү
körü barsa yetrü čyn aymyš tigü
- 2408 Küler yüz isig söz üle neḡ tawar
boš azad kišiler bu üçke awar
- 2409 Sen altun kümüş birle alma kuluy
bu üç neḡ yuluy kyl kamuḡny yyyar
- 2410 Sü başlar kiši bolsa munday kerek
anyn başlasa sü bolur edgürek
- 2411 Sen altun kümüşni ülegil neḡin
yuluy kylḡa janyn saw altun teḡin
- 2412 Bu üç neḡke bolur tapuyčy kuly
muny tutsa bekler kamuḡ neḡ uly

- 2413 Bu yaŋlyy sü başçy bulur erse bek
işi başka baryay küwenç bolıy teg
- 2414 Bu yaŋlyy bolur erse sü başlar er
işi yahşy itlyp küwençke teger
- 2415 Yaralyy wazir kolsa anday kerek
sü başçy tiler erse munday kerek
- 2416 Aŋar ötrü bekler ynansa bolur
tilemiş tilekin bek andyn bulur
- 2417 Yana aydy ögdülmüş ilig kuty
iki iş bedük iş uluyluk aty
- 2418 wazir bir ikinçi sü başlar alem
birisi kylyç tutty biri kalem
- 2419 Bu il bayy örki bu iki tüzer
bu iki birikse any kim üzer
- 2420 İdi artuk öçirüm kerek bu kişi
kaly öznese bekke iltür başy
- 2421 Bu tolsa idi ök tususy üküş
kaly öznese yasy il kend uluş
- 2422 Begi bolsa edgü kişi üdrümi
bu iki tapuyçy bodun ködrümi
- 2423 Bulardyn bolur ötrü ilke asyy
bu asyy bile ötrü bekke tatty
- 2424 Negü tir ešitgil kör ilçi bügü
bügü sözlerin bulsa aş teg yegü
- 2425 Kylyç birle aldy kör il alyuçy
kalam birle basty ol il basyuçy
- 2426 Kylyç birle alsa bolur terk ilig
kalam bolmayynça basumaz elig
- 2427 Kylyç birle alsa kayu el küçün
any sürse bolmaz üküş yyl öçün
- 2428 Kalam birle tutsa kayu il uluş
tilek tegrür anda tözüke ülüş

- 2429 Bu erdi ay ilig özüm bilmişi
munuky ötündüm ayytmyş tuşy
- 2430 İlig aydy uktum muny belgülüg
taky bir sözüm bar any ay külüg
- 2431 Maña sözle emdi körüp edgürek
uluy hażıbyy ay neteg er kerek
- 2432 Hażıblar özele bu bolsa uluy
bayrsaklykyn kylsa janyn yuluy
- 2433 Kúwense begi hem özi hem ili
olarka duya kylsa bodny tili
- 2434 İlig aydy sözle yeme bu sözüg
muny ma ayu bir yarut bu közüg

31. bab uluy hażıbykka negü teg Er Kerekin Ayur

- 2435 Yanut birdi ögdülmiş açty tilin
ayur inç tirilsü ilig miñ yylyn
- 2436 Uluy hażıb artuk bütin çyn kerek
bu çynlyk bile ked bütin din kerek
- 2437 Tüp asly kerek edgü kylky oñay
tusulsa bodunka toýursa kün ay
- 2438 Tüpi edgü bolsa er edgü bolur
bu edgü kişi halkka edgü kolar
- 2439 Kişi edgüsindin kelir edgülük
yegü içgü miñü taky kedgülük
- 2440 Kylynçy oñay bolsa teñler söz ök
sözüg teñler erniñ işi ked süzük
- 2441 Közi tok kerek hem uwutlyy silig
tetiglik kerek hem tümen tü bilig
- 2442 Közi tok kişi işte almaz orunç
orunç alsa hażıb bolur bek külünç
- 2443 Orunç ol buzılyy oñulmyş işig
orunç yig kylur ol bütürmiş işig

- 2460 Yülüg ersig erniñ bolur hyşmeti
bu hyşmet bile ol kishi hürmeti
- 2461 Sakynuk kerek din idisi aryγ
aryγ bolsa kylky kylynčy aryγ
- 2462 Sakynuk aryγ din idisi kishi
irinmez kylur barča yañluk işi
- 2463 Sakynuk kishi yir kishi kadyusy
sakynuk kishi ol kishi edgüsi
- 2464 Yüz utru bolur tutčy hažib özi
körür közke körklüg kerek ol yüzi
- 2465 Bu körklüg yüzüg körse köz suwlanur
köñül açlur anda bu jan yimlenür
- 2466 Muñar meñzetü aytur emdi bilig
biliglig sözi tut ay kylky silig
- 2467 İdi edgü neñ bu kishi körki yüz
bu yüz körkiñe suw içer iki köz
- 2468 Kupa körklügüg kör kylın özke fal
işin edgü bolγay kamuγ sözni üz
- 2469 Köñüllüg kerek hem ked öglüg kerek
amul bolsa kylky taky edgürek
- 2470 Köñüllüg kishi söz unytmaz bolur
köñülsüz sözüg ked tutumaz bolur
- 2471 Köñül bolmasa er körümez işig
ögi bolmasa er itümez işig
- 2472 Köñülsüz kişiler kuruy kep bolur
köñül birle yañluk kamuγ iş kylur
- 2473 Ögi ked kerek köñli alçak amul
čyγay tul yetimke bayysak köñül
- 2474 Tetiglik kerek hem törü ked bilir
ajun körki barča tetigdin kelir
- 2475 Köñül kodky bolsa kamuγka kiçig
tili bolsa yumşak šekerde süçig

- 2476 Yaruk tutsa yüz kóz kishi ke küle
kylynč edgü tutsa kishiilik bile
- 2477 Negü tir ešitgil kiši alčaky
köñül til kičig tut ay er kyvčaky
- 2478 Köñül kodky tutsa bulur kut erig
küler yüz isig sözke tirlür tirig
- 2479 Küler yüz ysyy sözke yañluk isir
isinse bu yañluk bolur kul esir
- 2480 Serimlig kerek hem tuta bilse öz
közin ked küdezse tilin tydsa söz
- 2481 Kulaky sak erse ögi bilgi keñ
yoryky tüz erse tili köñli teñ
- 2482 Tükel tutsa erdem bitise bitig
kamuy işke bilgin bu kylsa itig
- 2483 Bu erdem bilig kör kerek barča tüz
uluy hažib ötrü kyzyl kylsa yüz
- 2484 Tapuylarda artuk bu yinče tapuy
hažiblya turur baasa yetrü kamuy
- 2485 Bu kač neñ kerek kim atansa hažib
kiši başlasa yolka öñdün kečip
- 2486 Muñar meñzer emdi bu šayir sözi
bu šayir sözi ol biligsiz közi
- 2487 Hažiblykka ašnu bu on neñ kerek
yiti kóz kulak sak köñül keñ kerek
- 2488 Yüzi körki bod til ukuš ög bilig
kylynčy bularka tükel teñ kerek
- 2489 Uzun kič yašasuny ilig özi
uluy hažib ol bekke körgü közi
- 2490 Törü hem toku öñdi yinče tapuy
uluy hažib itse açar yol kapuy
- 2491 Muñar meñzetü keldi bilge sözi
ešitse köñül bersü alsu özi

- 2492 Uluy iş turur bu hažiblyk işi
muny baška iltmez meger ked kiši
- 2493 Hažiblar işi tut ya bekler işi
uluy ya kičig tut ötügči kiši
- 2494 Ayyčy bitigči ya iş tutyučy
ya tončy etükči amil bolıučy
- 2495 Ya yat baz yalawač keliš ya baryš
boşuy bergü ačy olarka tegiš
- 2496 Koyunlary körgü ya boyuzu yemi
ačylyy ačyysyzka kylsa emi
- 2497 Yol azynda erse kiši başlayu
törüsın tokuşyn yazym kylmaıu
- 2498 Čyğay tul yetim kyssa berse ötüg
any barča tyñlap ötünse ötüg
- 2499 Mezalim üdinde ötügčilerig
körü alsa yol kylsa bolsa erig
- 2500 Yana körse iç taš yaraysyzlaryy
ayu berse tydsa kötürse aryı
- 2501 Bu yanlyy tü işler neče ülgülüg
uluy hažib elgi tegir belgülüg
- 2502 Bu işke basut barča andyn kelir
kaly artasa kalsa andyn kalyr
- 2503 Ay ilig hažiblarka saklayu ol
bu kač yerde artuk katlanıu ol
- 2504 Biri bek sözini katıy tutsa berk
ikinci hawaıa ukuš kylsa örk
- 2505 Üčünči körürde küdezse özin
tilinde čykarmasa tegme sözın
- 2506 Orunč almasa kylsa barča işig
yayutsa begıne yyramyš kišig
- 2507 İki neñ kišide bulunsa ilig
aıar birmegil iş uzatma elig

- 2508 Biri tilde yalyan çykarsa sözün
biri egrilik ol sikirtse özin
- 2509 Bu iki kylynç kimde bolsa köni
özünke yakurma ay ilig any
- 2510 Adyn üç iş ol kör tapuçy işi
küdezme andyn özi yer başy
- 2511 Biri söz eşitse katy tutsa berk
biri körse tejsiz közin yumsa terk
- 2512 Üçünçi özin tutsa tursa köni
sewinçin keçürgey bu bulmyş küni
- 2513 Negü tir eşitgil бүгү bilge bek
bu söz işke tutsa saña bolya yig
- 2514 Başy kolsa bekler sözün sözleme
yana ilke yazma başyyny yeme
- 2515 Kara ilke yazsa kurytur başyn
tili sözde yazsa uşatur tişin
- 2516 Telim körmişim bar tegimsiz kişi
turup ilke yazdy kesildi başy
- 2517 Üküş me eşitim bu til sözlemiştir
köñül syrry açlyp erin başlamyş
- 2518 Yana aydy bilge бүгү sözledi
özin tutnumaz er başyn yir tidi
- 2519 Hažiblarka artuk küdezgü özüg
körürde közüg hem ötügde sözüg
- 2520 Üdi bolmayynça özi kirmese
ayytmazda aşnu ötüg birmese
- 2521 Negü tir eşitgil ukuşluy tili
ukuşluy tili açty mañni yoly
- 2522 Üdi bolsa körkit maliklerke yüz
ayyttukta sözle tilin sözke söz
- 2523 Kamuy neñke wakt ol üdi belgölüg
üdi boldy erse körür iki köz

- 2524 Bu yañlyy kerek barça erdem bilig
uluy hažib ötrü uzatsa elig
- 2525 Bu erdi ay ilig özüm bilmiši
munuky ötündüm ayytmyš tuşy
- 2526 İlig aydy uktum ešittim bu söz
taky bir söz aytur seniñdin bu öz
- 2527 Maña ayyyl emdi kapuy başlar er
negü teg kerek ay bu iş işler er

32. bab kapuy başlar er negü teg kerekin ayur

- 2528 Yanut berdi ögdülmiš aydy ilig
esen inč tirilgil ay kylky silig
- 2529 Kapuy başlar er ked bayyrsak kerek
tani jany birle bayyrsak kerek
- 2530 Kapuyda yarutsa karañku tünüg
kapuyda batursa yarumyš künüg
- 2531 Törü hem toku bilse kylsa tapuy
oñay bolsa kylky kylynčy kamuy
- 2532 Tuzy etmeki keñ aky bolsa ked
kümüš berse altun er at terse ked
- 2533 Keče bolsa yatyak bu yatsa burun
ayu birse tegme kišike orun
- 2534 Yyrak yat baz erse ayytyu kerek
oduyrak kim erse yayutyu kerek
- 2535 Körü bekletip çyksa karşy kapuy
tükel boldy ol künki barça tapuy
- 2536 Yana erte tursa kapuy başlasa
keče tañda turyakny tepretmese
- 2537 Kaly yol üdi bolsa başlap kirip
körünse hylın barça yumyy terip
- 2538 Özi çyksa körnüp üküš turmasa
kapuda kiši kolsa özde basa

- 2539 Er at kirse hylča körünse tüzü
bu körse yarayly yaraysyz azu
- 2540 Kaly yol kesilse kapuy başčysy
yana kirkü bolsa er at sözcisi
- 2541 Ötünse er at ötgi kolsa tilek
muñadmyş kişiké bu bolsa yölek
- 2542 Alu berse açy kör altun kümüş
kayuka at alsa kayuka yumuş
- 2543 Erig tapnury kim bayysak sewe
tapynmaz kayusy yoryyly yawa
- 2544 Yaraylyy kayu ol asylyy kayu
boluyluy kayu ol tusuluy kayu
- 2545 Ötünse begiñe bu tegme birig
ača adra berse kötürse erig
- 2546 Čykyp edgü yarlyy tegürse tilin
er at köñli munday isitse alyn
- 2547 Kapuyda ite tursa oldruy turuy
tüzülse orun kalmasa bir kuruy
- 2548 Körü alsa yat baz keligli kişik
ayyr tutsa koldaş kylynmyş işig
- 2549 Liw aş tirkí kirse körü ydsa köz
yaraysyzny körse any tydsa öz
- 2550 Siyerni čykarda körüp saklasa
aňar toýru yolda elig tegmese
- 2551 Kapuyda čykarsa liw aş tirkini
körü tüz ületse begi körkini
- 2552 Neče ka tegürgü kerek bu aşy
kuruy kodmasa bir içig hem taşy
- 2553 İki neñ bedütür bu bekler çawy
ilinde tuyy kör törinde liwi
- 2554 Adyn ma iki neñ kapuy körki ol
bedütür bek atyn açar kutka yol

- 2555 Uluy hažiby bolsa azad kishi
taky bir yaraylyy aapuy el bašy
- 2556 Bu iki kishi birle itlur kapuy
uluyluk bile aty yadlur kamu
- 2557 İdišči töšekçi yeme ašçyka
tüzü köz kemišse yeme tučyka
- 2558 Yeme kušçy kušçy yeme ok yaçy
anuk tutsa künde kapuyda tuçy
- 2559 Turup barsa ewke hylın koldašyn
özi birle eltse yetürse ašyn
- 2560 Yetürse ičürse todursa karyn
kuruy ydmasa berse özde baryn
- 2561 Öziñe bir at ton tolum kylsa tap
adynyn ülese bir az kodsä tap
- 2562 Tapuyka kelir erse yat baz kishi
körü alsa itse otayy iši
- 2563 Tapuyka körüninče körse any
ašy bojuzy orny aty hem tony
- 2564 Yeme aytu tursa er at hallerin
ačy hem toky ya tonyn oprakyn
- 2565 Muñadyly barmu elig tarlykyn
muñyña yarasa ötese hakyn
- 2566 Kim erse kapuyka birer kelmese
ayytsa tilese ne bolmyš tesse
- 2567 Kaly iglig erse ayytyu kerek
yawalyk kylur erse tydyu kerek
- 2568 Bu barča begiñe bayysaklyk ol
sewinčin tilep bu tapuysaklyk ol
- 2569 Negü tir ešitgil tapuy kylmyš er
tapuy birle bekde ayyr bolmyš er
- 2570 Tapuyçy begiñe bayysak kerek
bayysak tegüçi tapuysak kerek

- 2571 Тапуғсақ бир өзкей бағрсақ кұлы
бекүтүр яры күнде беклік ұлы
- 2572 Өз асығ тилемез бағрсақ болуп
бек асығ тилер күнде едгү колуп
- 2573 Асығ кылса азын анын мен кұлы
бекүтүр яры күнде едгү колуп
- 2574 Бағрсыз тусулмаз оғұлда көрү
бағрсақ тапуғчы тусуы өрү
- 2575 Асығсыз тусулмаз кадағ ерсе код
тусулур адағ тут асығ бирле тод
- 2576 Тили бирле yumşak süçig tutуу söz
köñül tutsa alçak yaruk tutsa yüz
- 2577 Tügük yüz açуу söz kişig tumlytur
tiriglikte kitemez köñülde yatur
- 2578 Muғar meñzer emdi bu beytig okу
sözi maғni birle ukulay takу
- 2579 Sözün sökse yañуuk açуtsa tilin
sünükke syzyғ ol köñülke yalyn
- 2580 Urup berge başу бүter terk söner
tilin sökse бүtmez açууу yylyn
- 2581 Kaly atlanur bolsa bekler süke
ya kuşka çökenke ya il körgүke
- 2582 İdi sak küdezgү bu yerde begin
yoduу tegmese anda teñsizlikin
- 2583 Kaly tuşsa beklerke yañуuk hata
tuşar at öze kuş ya awda süde
- 2584 Bütünsüz bar erse yyratуу any
siziklig bar erse sakyңu any
- 2585 Bütün çyn sewigli baғrсақ kişi
yakyn yortsa bekke küdezse başу
- 2586 Sü başчы түze tursa yortуу kuryn
eriglerni yyysa yetürse soғyn

- 2587 Kíçig kur uluylar ara kirmese
yyrak taş yoryyly yakyn yortmasa
- 2588 Kapuýda neteg erse oldruý turuy
bu yortuýda anday kerek ay uluy
- 2589 Kapuý bařlar erniň baýyrsaklyky
bu yaňlyý kerek ay ajunçy aky
- 2590 Bu yaňlyý kerek bu kapuý bařlar er
begi etmeki yep işin işler er
- 2591 Munuky men aydym eřitti ilig
talu er tilese üdürsü bilig
- 2592 İlig aydy uktum muny belgülüg
taky bir sözüg ay maña ülgülüg
- 2593 Bilir sen seziksiz ajun bekleri
yalawaç ydur ildin ilke eri
- 2594 Ayu bir maña bir bilig söz uzy
yalawaç ydur ildin ilke özi
- 2595 Negü teg kerek bu yalawaçlyk er
aňar bütse bekler karylatsa yer

33. bab yalawaç ydyuka negü teg er kerekin ayur

- 2596 Yanut birdi ögdülmiş aydy ilig
bu işke idi ked yetürsü bilig
- 2597 Kamuý erde üdrüm yalawaç kerek
biliglig ukuřluy talu ked yürek
- 2598 Bayat kullarynda eň üdründüsi
yalawaçlar erdi kiři edgüsi
- 2599 Yalawaçtyn itlür telim törlüg iş
yalawaçtyn ötrü kelür körklüg iş
- 2600 Ukuřluy kerek ked yalawaç örüg
biliglig kerek sözke bilse yöřüg
- 2601 Yana bilse söznüň içi hem taşy
itilse anyň ötrü tüzmiş işi

- 2602 Negü tir ešitgil ajunčy bek er
bodun başlayučy biliglig yeg er
- 2603 Öküšte talu er ukuşluğny bil
bodunda bedüki biligligni kyl
- 2604 Kayu işte ašnu ašunsa ukuš
ol iš bačka bardy synadym üküš
- 2605 Kayu işte bilge yetürdi bilig
any yetti tutty tegürdi elig
- 2606 Ukuš işke tutsa bilig başlasa
üküş işler itlür kiši işlese
- 2607 Bayrsak kerek hem közi köñli tok
bütün çyn kylyky köni bolsa ok
- 2608 Bayrsak tapuçy bek asyyn tiler
bek asyyn tilegli begin çyn sewer
- 2609 Begiñe asyğçy bayrsakny bil
bayrsakny bulsa özünğ bayry kyl
- 2610 Bayrsak tapuçy bayyr sany teg
bayyrda yakynrak yürek kany teg
- 2611 Közi suk kiši özke erksiz bolur
bu suklar yalawačka teñsiz bolur
- 2612 Közi tok çyğay erse bayka sanur
serinse kiši tegme işte unur
- 2613 Suk er umduçy ol yawuz umduçy
kiši umduçysy aty koltuçy
- 2614 Negü tir ešitgil közi tok kiši
közi tok kiši boldy baylar başy
- 2615 Çyğay kylsa kimni közi sukluky
bayutmaz any bu ajun tokluky
- 2616 Kimi erse umdu kylur erse kul
anyñ boşluky kör ölüm birle ol
- 2617 Taky yahşy aymyş bilig bergüçi
közi sukka öt saw erig bergüçi

- 2618 Tükel bay bolayyn tese belgülig
köñül baylyky kol ay ersig külig
- 2619 Neče me kul erse közi tok bek ol
suk öz beklıkındin bu kulluk yig ol
- 2620 Kayu bek suk erse čyğay ol čyğay
kayu kul közi tok bek ol köñli bay
- 2621 Uwutluğ kerek ked amul hem silig
siliglik bile bilse törlüg bilig
- 2622 Uwut bolmasa er otun el bolur
uwut birle yañluk bütünlük kylur
- 2623 Amul bolsa ötrü atanur tüzün
silig bolsa kylky sewitür özün
- 2624 Tetiglik bile bolsa erke bilig
tüzü işke tegrür bu bilgi elig
- 2625 Bu beytig okyğyl negü ter ešit
bilig birle başlap özünke iş it
- 2626 Ukuš birle uk iş bilig birle bil
künün bolsu kutluğ kutadsuny yyl
- 2627 Tetiglik bile er tilekke tegir
bilig bil ukuš uk işin ötrü kyl
- 2628 Tetiglik bile bilse törlüg bitig
bitig bilse ötrü bolur er tetig
- 2629 Bitise okysa ešitse sözüg
anyñ ötrü bilge kylur er özün
- 2630 Kamuy türlüg erdem bu bilse tükel
bu erdem bile er meñiz kylsa al
- 2631 Kitablar okyr hem bilir erse söz
ukar erse šiyr hem košar erse öz
- 2632 Nüzum bilse tyb hem yora bilse tüš
anyñ yormyšy teg sözi kelse tuš
- 2633 Bilir erse sakyš yeme hendese
ğaded žedri kylsa misahat basa

- 2634 Yana nerdü šatranž bilir erse ked
harifleri andyn ulyr erse ked
- 2635 Čögenke ked erse atar erse ok
yime kušcy awcy ajunda ozuk
- 2636 Kamuy til bilir erse ačsa tilig
kamuy hatny bilse bitise elig
- 2637 Bu yaňlyy kerek barča erdem bilir
bu yaňlyy yalawač tilekke tegir
- 2638 Yalawač tetig bolsa bilge oduy
bek asyy bolur anda tutnur boduy
- 2639 Yalawač yawuz bolsa kyvčak kowy
seziksiz tüker anda bekler suwy
- 2640 Yalawač baryr er idi ked kerek
kamuy törlüg işke bu tutsa yürek
- 2641 Kayu türlüg erdem aňar satsalar
any utsa ötrü ayyr tutsalar
- 2642 Kayu türlüg er me tilin sözlese
any ukxa bilse yana kizlese
- 2643 Yalawač bilir bolsa erdem kamuy
bedüyür begi aty ilde uluy
- 2645 Kimiň erdemi bolsa aty yoryr
kaly bolmasa erdem atsyz karyr
- 2646 Kiši erdemi birle erdin kečer
üküş bolsa erdem er örlep uçar
- 2647 Elig sunsa erdem bile er tegip
uluy tay bašyn yere ildrür egip
- 2648 Söz ukyan kerek bolsa hazyr jawab
jawab kylsa bermiş söziñe sawab
- 2649 Bor içmez kerek ked özin tutyuçy
özin tutyuçy er bulur kut küçi
- 2650 Biliglig bor içse biligsiz bolur
biligsiz esürse adyn ne kalur

- 2651 Bor ol bu biligke ukuška yayy
bor aty hakikat tütüş ol çoyy
- 2652 Neçe me biliglig ukuşluy kişi
başyn borka soksa buzar öz işi
- 2653 Neçe me uwutluy silig kylky uz
bor içse otunluk kylur barča öz
- 2654 İsizim uwut ya ukuş ög bilig
aryysyz bu borka birür ay silig
- 2655 Bor içme bor içse baryr er kuty
bor içse bolur tilwe munduz aty
- 2656 Karynka süçig kİRse çykrur sözüg
bu çykmyş söz ök yandru örter özüg
- 2657 Negü tir eşitgil bu beyt ayyučy
okyyyl açylyay taşy hem içi
- 2658 Kaly içtiñ erse esürgü süçig
köñül syrry açty çykardy içig
- 2659 Biliglig bor içse biligsiz bolur
biligsiz bor içse bolur kenč kiçig
- 2660 Tili uz kerek hem köñüllüg kerek
sözi tüz kerek hem ked öglüg kerek
- 2661 Siñimlig bolur ol tili uz kişi
sözi uz yorysa yarar er işi
- 2662 Köñüllüg kerek ked unytmasa söz
negü söz eşitse katyγ tutsa öz
- 2663 Yüzi körki körklüg kerek hem body
yülüg bolsa bod syn kişide kedi
- 2664 Özi ersig erse bedük himmeti
bu iki bile ol kişi kyymeti
- 2665 Sözi bolsa yumşak şeker teg süçig
süçig sözke yumşar uluy hem kiçig
- 2666 Yalawaç işi kör neçe söz bolur
sözi yahşy bolsa tilekin bulur

- 2667 Bu yaňlyy kişi bulsa ilig kuty
aňar berse bolýay yalawaç aty
- 2668 Any ydsa bolýay yalawaçlykyn
yyrak erse yat baz öz erse yakyn
- 2669 İlig aydy uktum ešittim muny
taky bir sözüm bar ayu ber any
- 2671 Bitigçi negü teg kerek ay tetig
aňar bek ynanyp bititse bitig
- 2670 Seniňdin ötelsün maňa söz taky
meniňdin ötelsün saňa söz haky

34. bab bitigçi ylymya negü teg kerekin ayur

- 2672 Yanut birdi ögdülmiş aydy ilig
bu işke idi ked yetürsü bilig
- 2674 Neçe me bilig bilse bekler özi
bitigçi kerek hem bitise sözi
- 2675 Bitigçike ayyu kerek iç sözin
küdezse bitigçi üküş ya azyn
- 2676 Bu iç söz tutuuly bütün çyn kerek
bütünlükke artuk bütün din kerek
- 2677 Kaly tutmasa bu bitigçi sözüg
begi syrry açlur bu örter özün
- 2678 Neçe me bu bekler sözin kizlese
bu iki kişike kerek sözlese
- 2679 Birisi bitigçi birisi wazir
bu iki kişike söz açmak tegir
- 2680 Bu iki kişike söz açy kerek
söz açsa awaylary yüdgü kerek
- 2681 Bu iki kişide bolur barça söz
bu söz tutmasa öz işin buzdy öz
- 2682 İdi yahşy aymyş ötüken begi
tilin tutzu bermiş saňa söz yigi

- 2683 Ay bekler ynançy sözüg kizle berk
sözüg kizlemese başyñ barya terk
- 2684 Bu azyñ misali ünür sany teg
sözüg çyksa andyn sahar tany teg
- 2685 Yazyldy ajunka any tirgüsüz
ešitti tüzü halk any örtgüsüz
- 2686 Ayyzdyn ara ot ara suw çykar
birisi itigli birisi yykar
- 2687 Küyey ot teg ol bu kerekısiz sözüg
ayyzdyn çykarmaıy küygey özün
- 2688 Akar suw teg ol bu tilin edgü söz
kayuka bu aksa çeček öndi tüz
- 2689 Aya er atanmyš biliglig бүгү
köñül syrry artuk katyy kizlegü
- 2690 Negü tir ešitgil bu beytig oky
köñül syrry kizle ay köñlüm toky
- 2691 Köñül syrry berk tut sen ayma tilin
kaly aydyñ erse ökünçi yylyn
- 2692 Kyzyl til kara başka yawlak yayy
bu yawlak yayyy bekle inçin salyn
- 2693 Bitigçi biliglig ukuşluıy kerek
haty uz belayat taky edgürek
- 2694 Bitigde hat uz bolsa açlur köñül
okyyu kelir baksa awnur köñül
- 2695 Belayat bile hat tejeşe kaly
idi edgü til bu bitig söz tili
- 2697 Kamuy edgü sözler bitigde bolur
bitinmiš üçün söz unytmaz bolur
- 2698 Bitimedi erse bitigli bitig
negü bilgey erdiñe bu hikmet bilig
- 2699 Bitip kodmasa erdi bilge бүгү
biziñde ozakyı kim erdi tigü

- 2700 Yok erse bitig bu kışiler ara
tilin sözke kim bütgey erdi köre
- 2701 Kishi ildin ilke söz ydyu bolur
bitig bolmasa söz neçe sözleyür
- 2702 İdi ked kereklig turur bu bitig
bitig birle bekler iter il itig
- 2703 Bu bekler işiçe tusulur kishi
bu üç türlüg ol kör ay ilçi başy
- 2704 Birisi biliglig ukuşluy бүгү
taky bir bitigçi turur sözlegü
- 2705 Üçünçi kür ersig er ol toñ yürek
yayyka bōrike bu ersig kerek
- 2706 Ukuşluy biliglig bu öglüg бүгү
keñeške tusulur añar ne tigü
- 2707 Kamuy il işin barça itgen bitig
bitigin tutar el kirişin tetig
- 2708 Kylyç alsa ersig eren işlese
yayy boyny yençe öze iglese
- 2709 Yumytsa kayuda bu üç türlüg er
tilekin bulur er tümen arzu yir
- 2710 Bular da naruky kalyn bu kotu
bu üçke udu bardaçy ol botu
- 2711 Kylyç birle tutlur kaly tutsa el
Kalam birle baslur kaly bassa el
- 2712 Biligin ukuşun tegip el tüzer
bu üç neñ bile er ajunuy süzer
- 2713 Bilig birle başlar begi il törü
ukuş birle işler kamuy iş körü
- 2714 Kylyç il tutar hem bodun kazıanur
kalam il tüzer hem hazine urur
- 2715 Kylyç kan tamuzsa begi il alyr
kalamda kara tamsa altun kelir

- 2716 Bu iki turur bu ajun tutruky
oza kečmiš iš hem kelir utruky
- 2717 Aya bek bu iki uluy erdem ol
bügü ilči bekler muny tutyu yol
- 2718 Muñar menzetü keldi emdi bu söz
ešitgil muny sen aya edgü öz
- 2719 İdi edgü erdem bilig bilse er
taky artuk erdem kylyč urşa er
- 2720 Kylyč birle itlür talu edgü el
kalam birle tutlur tilek arzu yir
- 2721 Közi tok kerek hem özi umdusuz
bayysak kerek çyn özi koltysuz
- 2722 Közi tok kiši neñke suklanmaz ol
kiši neñ bile bolsa arsykmaz ol
- 2723 Kiši umduçy bolsa boldy bulun
suyurka any sen ay körki tolun
- 2724 Neçe me bek erse kul ol umduçy
kišide ili umduçy ol tuçy
- 2725 Suk erse bitigçi bilig artatur
bitir umdu birle bitig artatur
- 2726 Kümüş körse altun añar arsykar
idisi bašyn yir ya baš alsykar
- 2727 Bayysak tapuçy ešik yastanur
tiledükte tutçy kapuçyda turur
- 2728 Bayysak tapuçy bek asyn tiler
tani jany malyn begiçe ular
- 2729 Bor içmez kerek bolsa kylky aryγ
yaraγsyz kylynçyγ yyratsa aryγ
- 2730 Bitigçi bor içse biligdin tezer
biligdin tezigli bitigdin azar
- 2731 Bitigçi keçe tañda ilde kerek
neçede kerek bolsa anda kerek

- 2732 Kіshide talula bu iki kishig
aᅇar ötrü bergil bu iki ešig
- 2733 Birisi bitigči haty belgölüg
birisi yalawač tili ülgülüg
- 2734 Yakynda yayukta ya yat baz ara
tušar erse öwke bulardyn köre
- 2735 Bu iki kishidin tušar tušsa iš
bu iki kishiler iter itse iš
- 2736 Birisi bitigde yaᅇylsa sözüg
birisi tili birle etse sözüg
- 2737 Bitigči bu yaᅇlyg kerek ay ilig
ynansa aᅇar birse bolay elig
- 2738 Bu yaᅇlyg kishike ynansa bolur
kishilik tilese anyᅇdyn kelür
- 2739 Bu erdi ay ilig meniᅇ bilmišim
ötündüm iligke tükedi išim
- 2740 İlig aydy uktum muny ma ögün
taky bir sözüm bar any ay bu kün
- 2741 Ayyčy negü teg kerek ay maᅇa
aᅇar bütse bekler yitürse neᅇe
- 2742 Ayy kaznaky tutsa altun kümüş
ol er baška iltse bu aymyš yumuš

35. bab Ayyčy negü teg er kerekin aytur

- 2743 Yanut birdi ögdülmiš ilig kuty
sewüg neᅇ bu altun kümüş jan oty
- 2744 İdi čyn bütin ked kerek er köni
köᅇül yaymasa ötrü tutsa muny
- 2745 Negü tir ešitgil bu sartlar bašy
ajun teziginip neᅇeke tegmiš kishi
- 2746 Sewüg neᅇ bu jan janda yigrek sewüg
kümüş altun ol janda kedrek sewüg

- 2747 İtilmez köñülüg iter bu kümüş
egilmez kişini eger bu kümüş
- 2748 Kümüş körse yañluk köñül tutmasa
yaraғay any çyn firište tese
- 2749 Kür er kördi altun özi yumşady
irig sözlüg erniñ sözi yumşady
- 2750 Közi tok kerek hem kilynçy bütün
bary arta barsa küniñe kutun
- 2751 Üküš neñe körü todmyš erse közi
yana korkar erse bayatka özi
- 2752 Halal hem haram adrar erse aça
yaraғlyғ yaraғsyzny bilse seçe
- 2753 Közi tok kişiler neñiñ edlemez
bütün çyn kişiler özin yiglemez
- 2754 Kiçigde körü kalsa altun kümüş
anyñ sukluky bolmaz ança üküš
- 2755 Özi korkar erse bayatka kaly
bu er tutya šeksiz könilik yoly
- 2756 Könilik mün ol barça edgü asyy
bu asyy bile buldy meñü tatyғ
- 2757 Köni bolsa yañluk küni edgü ol
küni edgü bolsa kuty meñü ol
- 2758 Negü tir ešitgil bayrsak sözi
bu söz işke tutyғ ay ajun tözi
- 2759 Köñül til köni tut kilynçyñ bütün
saña kelge dewlet bu dünya bütün
- 2760 Köni bolduғ erse kutadıғay күniñ
salamet tirilgil sewinçin kulun
- 2761 Bayrsak kerek hem oduғ sak tetig
tetiglik bile er kylur miñ itig
- 2762 Uwutluy kerek hem yime ög köñül
Uwutsuz kişide yyrak tur tünül

- 2763 Uwut ol tydyly yaraysyz işig
uwut ol iter kylky artak kışig
- 2764 Bor içmez kerek hem özin tutyuçy
özin tutyuçy er kutuy tapyuçy
- 2765 Bor iěse akylyk kylur ol nejin
kışike üler neñ alumaz teñin
- 2766 Bu işke ayyçy saran edgürek
saranlyk bile neñ küdezgü kerek
- 2767 Bayyrsak tapyuçy kör özkey bolur
bu özkey tapyuçy begin bay kylur
- 2768 Bayyrsak kishi ol kishi üdrümi
bayyrsakny bek tut ay er ködrümi
- 2769 Ayyçy oduy bolsa iş artamaz
sakyşlyy tutar neñ özin örtemez
- 2770 Ögi bolsa yaljuk unytmaz bolur
sanu saknu işler yañylmaz bolur
- 2771 Unytyan bolur körse ögsüz kishi
bu ögsüz ayyçy buzar öz işi
- 2772 Tetiglik kerek kylsa törlüg sakyş
tetig bolmañynča kaly adrar iş
- 2773 Bitigçi kerek uz kamuy hat bilir
sakyşy bitigin küdezse kalyr
- 2774 Bitigin küdezgü kiris hem çykyş
bitigin küdezgü kamuy türlüg iş
- 2775 Yyl ay öd bitise küni belgülig
adyrtlyy açukluy sany belgülig
- 2776 Sakyş saklyky çyn bitig birle ol
bitip kodsä sakyş kapuy açty yol
- 2777 Negü tir ešitgil bayyrsak kishi
sakyş birle bek tutyu işçi işi
- 2778 Bitigsiz işig bek tutumaz köñül
köñülke yšanma biti ay oyl

- 2779 Bitise kalyr söz usansa baryr
osal bolsa işçi sakyšta ulyr
- 2780 Bilir bolsa tegme bu түrlüg bitig
anyn saklasa ötrü kylsa itig
- 2781 Sakyşda usansa kayu işçiler
sakyş berdükinde ulyr baş çalar
- 2782 Elig sakyşyn bilse artuk yete
byşursa ögi köjli sakyş tuta
- 2783 Elig sakyşynda kéçer erse sen
kérek handisa sakyşy tutsa sen
- 2784 Kóru barsa yinçge sakyş handisa
muny birle yir kók bolur ol sasa
- 2785 Negü tir ešitgil ay bilge бүgü
biliglig sözi bolsa aš teg yegü
- 2786 İdi me batyγ handisa sakyşy
anyn tezginür kör hakimler başy
- 2787 Akyn teg yaryr bu yeti kat kóküg
adyrtty bilümez yyl ay sakyşy
- 2788 Biliglig ukuşluy kérek kylky түz
ukuşluy kişiler işi barça uz
- 2789 Biliglig kişiler bolur çyn kóni
kóni kayda bolsa yaruyur küni
- 2790 Ukuš bolmasa er özin tutnumaz
bilig bolmasa er işin itnümez
- 2791 Bolur karşy içre ayyçy işi
özin ked küdezgü bu yaγlyγ kişi
- 2792 Kónül til kóni tutsa kylky бүtün
aγar tegmese ot yalyny түtün
- 2793 Kózin ked küdezse tilin beklese
ukuš birle arzuγ haway örklese
- 2794 Kózün kórse ötrü kónül arzular
kónül arzu kolsa any kim yyγar

- 2795 Көңүл бек турур yiti endam öze
begi başlasa bodny yügrür tüze
- 2796 İdi yahşy aymyş biliglig sözüg
ay ersig küdezigil köñülüg közüg
- 2797 Et öz yiti endam köñülke udar
köñül birle yañluk ayyr yük yüder
- 2798 Tükel syr bediz ol köñülsüz kişi
köñülsüz kişi bilge atyn yodar
- 2799 Kerek elgi berk sak kereksiz aky
saçylmasa ötrü ayy kaznaky
- 2800 Akylyk idi ked uny kodmayu
kişi neji birle aky bolmayu
- 2801 Satyğçy kerek bilse türlüg satyğ
satyğ bilmese er kylumaz asyğ
- 2802 Kamuy neñ tawaryğ biligli kerek
ayryyn uçuzun ukuyly kerek
- 2803 Bilir bolsa kyymet ol arsykmasa
satyğda tawyğda neñ alsykmasa
- 2804 Alymka berimke oñay bolsa öz
uluyka kiçigke süçig tutsa söz
- 2805 Negü ötnü alsa yana berse terk
añar bergeler neñ kaçan kolsa terk
- 2806 Satyğka oñay bolsa kylky köni
añar eksümez neñ kereklig küni
- 2807 Kaly birse bekler er atka açyğ
tegürse any bolmasa yüz açyğ
- 2808 Açyğ tydsa işçi er at köñli syr
er at köñli synsa alyr bekke kir
- 2809 Negü tir eşitgil akylar başy
köñülke alyñyl ay çyrğuy kişi
- 2810 Sewerig sewügsüz kylayyn tese
tilin ayyu neñni tydyp birmese

- 2811 Ayyp bermegü neñ tilin aymayu
tilin aydyñ erse any tydmayu
- 2812 Sözin kuysa bekler umynč kötrülür
umynč kitti erse neñiñ kotrulur
- 2813 Oduy sak kerek ked kereksiz azak
azak bolsa işçi bolur iş uzak
- 2814 Bu beklerke tapnur tapuyçy kamuy
muñadyp kelip tutty tapyun kapuy
- 2815 Muñadsa tapuyçy elig tarlykyn
begi eştip ydsa ayyğ yarlyyyyn
- 2816 Uzatsa ayyçy bu neñ bermese
muñadmyş tapuyçy tünülgey basa
- 2817 Kerekinde bulsa kişi öz muñy
yam erse yañanča bolur ol teñi
- 2818 Negü tir eştigil bu kökčin saña
muñadmyş muñyña yara ay toña
- 2819 Tilemişde bulsa tilegli neñin
yanut kylsa bolmaz janyda öñin
- 2820 Kerek üdte bir yam yañanča bolur
kamuy neñke yañzay munu bu teñin
- 2821 Bu yañlyy kişi bulsa emdi ilig
ukuşluy biliglig uwutluy silig
- 2822 Añar birse bolğay ayy kaznaky
ynansa yarayay küdezse haky
- 2823 İlig aydy uktum yaruttuñ meni
taky bir sözüm bar ayu ber any
- 2824 Ayak tirkı başlar bu aş başçysy
negü teg kerek ayyyl aş işçisi
- 2825 Seziksiz yise bek anyñdyn ayyğ
ynansa añar bek küdezse başyy
- 2826 İdi ters turur bu aş içgü yegü
siziklig kişidin yise ay бүgü

2827 Muny ma ayu bergil emdi maŇa
bileyin ukayyn ay ersig toŇa

36. bab aš bašči han salar negü teg kerekin aytur

2828 Yanut birdi ögdülmiš aydy ilig
bu işke bütün er kerek ked silig

2829 Kíside talusy kóni čyn kíši
üdürgü aŇar bergü aš suw işi

2830 Bu işke idi čyn bütün er tile
baŇyrsak tapuysak uwuty bile

2831 BaŇyrsak tapuýčy bütün čyn kíši
begiŇe yuluylar et öz jan bašy

2832 Boyuzdyn bolur barča bekké hatar
išin kylsa aščy any kím yeter

2833 Kamuy yerde bekler küdezgü özin
yigü içgüde açyu saklyk közin

2834 Bodun başlar erke bolur miŇ yaŇy
yaŇy bolsa kímke yadylyŇy aŇy

2835 Bütün čyn byšyŇ bolmasa bu kíši
hatarlyŇ bolur ašta bekler işi

2836 MuŇar kički eski tapuýčy kerek
ačynu süčinü ašyn berse terk

2837 Telim tapyy erse üküš emgeki
aŇar bütse bolay ačynmyš begi

2838 Negü tir ešitgil kíši edgüsi
kaly teŇlemiš teg ukuš belgüsi

2839 Kayu neŇe emgek katylsa üküš
sewüg boldy ol neŇ kamuyda kúsüš

2840 Kayu neŇke ydsa tiriglik kíši
sewüg boldy ol neŇ sewüg jan tušy

2841 Tiriglik isiz ermez emgek isiz
bu emgekké birmez tiriglik isiz

- 2842 Tiriglik baryr er açymaz tilin
yawa bolsa emgek açyr kiç yylyn
- 2843 Kōzi tok kerek ked yime kōnli bay
arylyk kerek hem yüzi kōrki ay
- 2844 Sakynuk kerek din šeriyat bilir
bu munday kišidin bütünlük kelir
- 2845 Aryy boldy bekler tadusy özi
aryy bolmasa aš kaçan yir kozy
- 2846 Aryy bolsa ašçy ary aš birür
aryy bolsa aš suw sewe ked yelür
- 2848 Kōzi suk kišiniñ kylynçy yig ol
kylynç yiglik i erke teñsiz ig ol
- 2849 Neçe me bütün çyn er erse kōni
anynda bütün çyn özüñ bil muny
- 2850 Bütün tutyu barça kišig çyn byşyy
özüy ked sawynyu küdezgü katyy
- 2851 Muñar meñzetü keldi emdi bu söz
unytma bu sözni aya edgü öz
- 2852 Kamuyny bütün tut küdezglil özüñ
özünke bayyrsak seniñ öz kōzüñ
- 2853 Kamuıda yazızrak bu janyñ yazız
yazız janyñy bek tut uzatma sözüg
- 2854 Yüzi kōrki kōrklüg kerek kylky uz
yülüg bolsa bodluğ tili kōnli tüz
- 2855 Bu kōrklüg kiši kōzke kōrnür aryñ
aryñ bolmasa aš boğuzka karyñ
- 2856 Arylykny sewmiš turur bir bayat
arylyk bile er bulur edgü at
- 2857 Arylykny barça kišiler tiler
aryñ bolsa aš suw kiši arzular
- 2858 Yyrak tutyu ašda aryysyz kiši
aryysyz kišiniñ aryysyz iši

- 2859 Көңилік кerek hem бүтүн чын кылык
көни болмаса er түзүмес yoryk
- 2860 Kaly egri bolsa bu aш baшчысы
kamuy egri boldy anyн iшчиси
- 2861 Yumytsa kalyn yig bu aш oтрысы
kačan көрki kelgey begi tirkisi
- 2862 Көңилік кerek erke edgü kylynч
anyn bulsa ötrü tilemiş sewinч
- 2863 Negü tir eшитgil көни kylklyг er
көни kylky bolsa ajun бүтрü yir
- 2864 Көни kayda bolsa kutadur күни
түнерmez күни er yorysa көни
- 2865 Hyyanat kayu yerde urса adak
asyг birge barча kaчar ked yyrak
- 2866 Hyyanat киши kayda sunsa elig
teңiz erse суylur kurytur yirig
- 2867 Bayyrсak kerek ked begini sewer
uwutluy kerek ked özini yyғar
- 2868 Uwutluy kerek hem biliglig kerek
üdi bolsa aшка eriglig kerek
- 2869 Törüче yorysa tapuy kylsa öz
kirürde чykarda көни tutsa көz
- 2870 Ukuш iшке tutsa küdezse özin
bilig iшке tutsa tydusa közin
- 2871 Ofa kylsa bekke tilep edgü at
ol at birle edgü kalyr menü at
- 2872 Ukuшluy кишiler at edgü kolar
biliglig кишiler ynanчlyг болur
- 2873 Ukuшluy кишиdin кишилiк kelür
biliglig кишiler кишиси болur
- 2874 Negü tir eшитgil ukuшluy киши
ukuшluy киши ol кишиде baшы

- 2875 Ukuşluy ofalyy kishi tüzüni
yuluylar kishiğe kamuy özini
- 2876 Aryysyz jafalyy kylynçy otun
kaly aydy erser kyvar sözini
- 2877 Munu aydym emdi ay ilig kishi
bu yaŋlyy kerek bolsa aşçy başy
- 2878 Kiriip ötrü tirki ayak başlasa
anyñdyn begi aš seziksiz yise
- 2879 Bu erdi ay ilig özüm bilmişi
ayu berdim emdi köñül bulmyşy
- 2880 İlig aydy uktum eşittim muny
taky bir sözüm bar ayu ber any
- 2881 Maña ayyyl emdi idişçi başy
negü teg kerek kylsa içgü işi
- 2882 İnansa añar bek ne köñli bütüp
alyp içse içgü any çyn tutup

37. bab idişçiler başçysy er negü teg kerekin aytur

- 2883 Yanut birdi ögdülmiş aydy ilig
muñar ma idi ked yetürsü bilig
- 2884 Öz igdiş kerek ked synamyş yylyn
köñül basmyş erse könitmiş yolyn
- 2885 Bütün çyn bayrsak közi köñli tok
köni bolsa kylky mesel atyu ok
- 2886 Anyn ötrü bolsa idiş tutyuçy
yarayay bu işke yetilgey küçi
- 2887 Kamuy türlüg otlar idişçi tutar
güwariş ya mayžun ya çurny katar
- 2888 Telim türlüg otlar anyñda bolur
yigü yalyayu ot ya içgü kolur
- 2889 Kuruy öl yimiş tut ya içgü süçig
anyñdyn bolur bu boyuzka keçig

- 2890 Boyuzdyn bolur barça bekke hatar
boyuz taty ašy idišči tutar
- 2891 Bu ašy idišči bütin bolmasa
idi sarp bolur bekke içse yise
- 2892 Negü tir ešit ay biliglig bügü
boyuz ked küdezgü aš akru yigü
- 2893 Boyuzuy küdezse bašyña asy
ašy az yise er ayzka taty
- 2894 Üküš kördüm erni yawa kyldy baš
küdezmedi boyuzyn kowy kyldy yaš
- 2895 Boyuzdyn kirür ig kišike kemi
boyuzdyn bolur hem añar ot emi
- 2896 Ukušluy kerek hem bilig ked bilir
ukušluy kišidin kišilik kelir
- 2897 İsizke katylmaz ukušluy kiši
bütin çyn bolur bu biliglig iši
- 2899 Köni bol sen iš kyl ay ersig begim
könilikte taštyn yok ermiš yigim
- 2898 Köni ermese küngey erdi ulun
köni turmasa kör bolur er bulun
- 2900 İdišči bašy ked koyuy er kerek
köni tutsa ötrü könül ög yürek
- 2901 Könilik bile işlese iş bütin
yakurmasa özke yaraysyz otun
- 2902 Öz elgi bile katsa içgü körüp
özi beklese kodsä tamya urup
- 2903 Yigü içgü katmyš kamu otlary
öz elgi bile katsa tutsa ary
- 2904 Kuruy öl yimiš ya žülengbin žülab
özi katyu tutyu bu barça šarab
- 2905 Ačynu süčinü bayrsaklykyn
idišin küdezse ötese hakyn
- 2906 Kirür otrü emge k begi tapyyña
ol emge k tusulur kuly asyyña

- 2907 Kayu neŋke kirse bu kul emgeki
uŝ ol neŋde boldy janynyn köki
- 2908 Muŋar meŋzetü sözledi söz silig
siligler sözi körse barča bilig
- 2909 Kayu neŋke kirse kiŝi emgeki
sewüg boldy ol neŋ sewüg jan köki
- 2910 Kiŝi emgek ydsa tiriglik ydyp
any sewgü yüdgü yüdürse yüki
- 2911 Bu yaŋlyy bulunsa idiŝçi baŝy
aŋar birse bolay idiŝçi iŝi
- 2912 Bu iŝke muny teg silig er kerek
munyn tapyy körki yarutsa yürek
- 2913 Munyn da basaky bu boŝyutlary
sakalsyz kerek barča körki yary
- 2914 Yalyn yüzlüg oylan tolun teg yüzi
body tal kara saç bediz teg özi
- 2915 Beli bolsa yylmyk yana yary keŋ
ürün bolsa kyrtyŝ kyzyl kyzyu eŋ
- 2916 Yaŝyl kök saryy al ayy ton kedip
aŝayu kötürse yaraŝur yoryp
- 2917 Sakalsyz kerek bu idiŝçi aryŋ
küdezilse içgüde kyl tü yamyŋ
- 2918 İdiŝde tü bolsa yaraŝsyz bolur
tü aŝ suwka tüŝse tatyŝsyz bolur
- 2919 Munyn aydy bolay bilig bergüçi
sakalsyz kerek tip idiŝ tutyuçy
- 2920 İdiŝçi aryŋ bolsa körklüg yüzi
anyndyn siŋer içgü içse kozy
- 2921 Negü tutsa körklüg kiŝi kylky uz
yaraŝur alyr kör bu jan ülgü köz
- 2922 Negü tir eŝitgil bu beyt ayyuçy
eŝitgil muny sen aya bilgüçi
- 2923 Yüzi körki körglüg kerek kylky uz
negü tutsa andyn tamar barča tuz

- 2924 Karyn açmyş erke yüzi körse aş
usup swsamyška körüp kanyusuz
- 2925 İdişçi başy kör uş anday kerek
idiş tutyuçylar bu munday kerek
- 2926 inansa aňar ötrü bekler bütüp
yakyn tutsa bolýay bütün çyn tutup
- 2927 Ay ilig kaç işke er üdrüm tile
baýrsak kózi tok uwuty bile
Ol erni idi ked talula baryn
kaly kelse teňsiz ökünme yaryn
- 2928 Birisi yalawaç bitigçi biri
taky bir idişçi kör aşçy biri
- 2929 Bularyy idi ked talula birin
yasy tegmesüni bu kün ya yaryn
- 2930 Yalawaç bitigçi kaly bolsa yig
anyñ yasy ilke tokyr ay tetig
- 2931 İdişçi ya aşçy yig erse kaly
anyñ yasy jan kör tiriglik uly
- 2932 Katyylan ay ilig bu bir kaç kişig
talulayu üdrü tutuzyl işig
- 2933 Yana aydy ögdülmiş ilig kuty
bedük boldy bekler işi teg aty
- 2934 Bedük işte teňsiz baş aýryy bolur
baş aýryy kötürmese beklik kalur
- 2935 Negü tir eşitgil keñeşçi öge
keñešte töker bekke yünçü üke
- 2936 Aya bek erej kolma emgek kötür
erej birle emgek adakşu yatur
- 2937 Bek emgek il itse bodun şük bayur
bayusa bodun bek tileki bolur
- 2938 Sewinme ked artuk erejlig kişi
bolur ahyr emgek erejke tuşy
- 2939 Neçe me bu aşçy idişçi saña
bütün erse artuk ay ersig toña

- 2940 Olarda bayrsak özüñe özün
adyn bolmaıay sen uzatma sözüg
- 2941 Negü tir eşitgil öge buyruky
unytma muny sen bitı hem oky
- 2942 Sewüg jan özele iminde imin
kolup bulmadym men özümde öñin
- 2943 Katyylan küdezgıl katyğ tut any
kaly bardy erse tileme emin
- 2944 Ayytmyşny aydym ay ilig kuty
negü teg kerekın emı hem oty
- 2945 Bu yañlyğ kişi birle bekler bedür
yayğ boyny yençer kü çawyn ydur
- 2946 Munu sözledim men saña belgülüg
taky bir sözüm bar adyn ülgülüg
- 2947 ilig tyñlar erse any sözleyin
yok erse bu sözni özüm kizleyin
- 2948 Yanut birdi ilig ayur ay бүgü negü
negü ol maña ay sözüg sözlegü
- 2950 Yanut berdi ögdülmiş aydy ilig
iligdin tegir ilke türlüg bilig
- 2951 iligke ötündüm tapuğçy yoly
negü teg tapynyu begıñe kuly
- 2952 Yime bilgü bekler tapuğçy kulyn
negü teg açynyu tapynsa yylyn
- 2953 Neçe bek haky erse kullar öze
yime kul haky yokmu bekler öze
- 2954 Kaly bek hakyn körse bekler turup
kerek kul hakyn körse tapyn körüp
- 2955 Tapuğçy tapuğ kylsa dünya üçün
kaly bulmasa dünya emger küçün
- 2956 ilig aydy keldür maña ay aça
negü ol tapuğçy haky ay seçe

ФАКСИМИЛЕСІ



جاققا ازون دابدیسا آتے بدوسا کو تورا کونینکا قوتی
 اوزین ایشیک بیک ایلد اوزون بو تون جان اوزدولسا یسا اول ازون
 اؤکد وکیش جوا ای الملک کا
 موت سردی اؤکد و بیس ایدی الملک ایدی تیر ایشی منک بولمک
 بو کلک ایشی بوجا بکلار سلیر تورا دنلک قلی بیک اولار دین کلر
 اناسینلا توغسا توغار کلکین کوروا کور اوز ایشی سلور بکلکین
 بیکیم کا بوسا بو کلک ایشی بیرورا کونکول کوز اول ایشی کاوشی
 کیم ک توروماک تیلایا یات
 بیرورا شوق بیک اوقوش بولکانات
 بو کلک ایشی بولدی بکلار ایشی بو کلار ایشی سلدی بکلک کتے
 بواشی الملک بیک ایلکرا کسلور اناسی بیک اوردی اوز بیک تورور
 الملک جوا ای اؤکد و بیس کا
 الملک ایدی اوقوم بوسوز بوجا چین کور سون لای بیک سوز سار بور دکلین
 بواشی قیلغوجی ارقیلور اوز ایشی مورازام بملک یاکور وکلکی کئی
 من ایشی قیلغوجی من سیش کور کوشی ایشیک کور کوشی دین سلور قیلغوجی
 بیات سردی ارسا منکا اؤک کونکول ملکیم اوقوش بولدی بولدی بولدی امول
 منکا اوق توندونک کچک گاهارور کوروا کور اوز بیلدی بیک ادا کو تورور

قوش ايش ز بسلاينك نا اوقونلا نون
 منكا ما بفرساق ساقيلقن سوزون
 بفرساق قا ايتور كشي اوز سوزن
 بفرساق يولو غلا كشي كا اوزن
 بفرساق اچون سز بوتار گاسنكا
 بفرساق يقن اي بوسون لادمنكا
 سكو تيراشمكل بفرساق كشي
 بفرساق ليوق اول كور كشي لك باشي

ح

بفرساق قري اولدي او قوسلوغ اولوش
 بفرساق قري بلسا بغير قا ارون
 بنون تردي اول كر و بلس ايدي بلسك
 بو حلكك كا اشنو تو با صلي كر اك
 اتاسي بك ارسا او غول تو غدي بك
 او قوسلوغ كر اك م بلسك كرا ك
 بلسك بولا بكار بودون بشاردي
 بك اتى ملك بولا با غليغ ترور
 كر اولكه كر اك م بلسكلى او قوش
 سكو تيراشمكل بلسك بلس ايسر

س

اؤزىك



ملکک اد قشلیغ بوکولمچیک

ملککواژون د اولوراوردییک

ملککواژونغ بلوغلی کتک اندی قشلیغ اول بو توکال قشیکتک
مؤکامینکرا تو اندی شاعر بوسون کورویر سامعی ملک سیرکا کوز

سحر

ملکک قبا اول منکای پورا	کتی قونلوغیم کتی لاز ارا
یسایر سادینا تیرلسا قوتون	تقیر اژون د ابون ملدی تورا
قلسی اؤنکای بولسا قشلی کویغ	سقمین کخار کورداوشولیک کویغ
یاتکیم گابیر سا بودا کو قشلیق	بودا کو قشلیق بیر لاد کو بورتق
انک بولدی دینا بو نعتینلا	ترا اما اوزونک یه تلسا اول
یان فضلی بیر سا قشلیک کاتون	بولور قشلی ادا کو قشلیق بو تون
قلسی ادا کوا زدام کرا الینک تومان	انن توتسا ایلکد کور سا تومان
نادا کورور بو قشلیق ادا کوی	ملسی ادا کوا بیر کایت کور کوی

ایستیک
ایستیک

ساتکم گابیر سامعی ارفون عمر
ای امارتوروزمانه اوقی

قبا بیک دابولسا اوار قوق ملسی	اشی بیجانقرو قشلیق ساتق
سغ قوق کراک بکی قشلی اریغ	اریغ لوق تیلار توچی اوریغ اریغ

<p> سوغ نوق كمشي كوشكي قورقلق بولور قلى بولماسا بگ سغ نوق سوزول اوروكلوك امولوق بولور بگ كوك كراوكول كراك بگ اوركار پسا اشين بواوكول كشي لارا اوركار ورايشك كوكول بولماسا اوروك سغ بوق سكون تراشك سلاي ايلجي يش </p>	<p> كوناوك قورقسا بگ لارا ايشك تورقيلور اورغيبين بولور برجا قلىق اوروك بوكلك اشينكا بواول ياغي اورك بيب اشلاسا اور ورايشلا ريشين يراق تلو ايش تا بواوك سوز ايشك اوكي بولماسا اراوكي اوسغ بوق اوروك كوكولوك سغيش كشي </p>
<p>سعد</p>	
<p> قياورد ابولسا اوقوش ملاوك اوقوش اوكل ملك كيم ابولسا توكل نادكوتور وركشي كا اوكا اوكي بولسا اوتو واناغواوكا ايئاكل ك ملك اول توغ قشغوز ايئاكل قوغو قلىق قىلنج بوئى ايئاكل قىلمش اشلا رنجايك بولور توغ ايش اجندا سولوق اوروز كوزى قون كراكم اوقوغ كوزك </p>	<p> انى ايرانا غيا رنجسا اوكسا اوك يقوزار ساك ذى كچك راسا اوك ايئاكل ك ملك اول توغ قشغوز ايئاكل قوغو قلىق قىلنج بوئى ايئاكل قىلمش اشلا رنجايك بولور توغ ايش اجندا سولوق اوروز كوزى قون كراكم اوقوغ كوزك </p>


۷۲



تودوم سوز بولور اول كوزى سوتك	كوزى سوق قايقان بودنيا ائتى
بوسوقلوق ايگ اول بير اوتق بوزلغى	انى يدا بوماس بودنيا تائى
قوغ اچ بيسا اجسا اخر تودور	كوزى اچ كنى اولسا اچ لىق تودور
كوزى سوق كنى نيك كامولاز بوباي	قوغ دنيا بولسا سوق لىق خىجى باي
اوتق بولغ كراك بىك كنى ذات كلو	اوتق بولغ قىلغى بولسا سوق لىق
كيسك ذاتق بولسا قىلغى بولسا	قوغ سىك بولسا كنى كاتلور نماز ايك
يات كىم كاييرسا اوتق كوز سغ	انكار بىردى دوت قوكال بوز سغى
قوغ سىك بولسا بولسا قىلغى اوتق	قوغ ادا كوش كا اولاغلى اوتق
نا ادا كونك اوله بواوتق اركا كورك	قوغ ادا كوش كا اوتق بولدى اوركا
تيلچىن كراك بولسا كونكلى كونى	بودون قاسغ قىلسا تونغسا كونى


قوبولسا بىكلا رىت كونكول
 بودون قاسغ بولسا زاندىن تونكول

كونكول تىل اوئكاي بولسا كور قىلغى	اولا بولدىن قار قوت تا بولماز توبىق
سوزىن قوغى بىك كاتونما اوموخ	تيرككلك بقا بولغاي كللكاي ساقغى
ايدى سق كراك بىك يا كرا اودوخ	اوسان بولسا بىكلا ر توبىق بولدىق
ايكى نىك تودور ايدى سا باغى بىكى	بىرى سق لىق اول بىر تودور ايدى كوكى
قايوبك سق ايرسا ايلين بىكلا ردى	بى بوشى سق تى اورا ادر بىكلا ردى



نايوبك تور ديسا ايلدا كويي ايلين ايئي قوديتي ييروتى كوني
 بوكللك باغي كور بوايكي بولور بوايكي قوكال بولسا بلكلر كوردور
 سكوتهراسدك باغي كور اير
 بوغليق ييلا اوز ييغيبين اوزار
 ايا ايلنجي بلكلار ايلينك قاساق بوغليق ييلاسن توز و ايل كابت
 بوغليق ييلا اوت بلكلار ايسلي اوسال ايئي كور و بوزدي بلكلر ايئي
 بوغليق ييلاسن بغي بونني بغي بوزون قانور قانير ياكين كورايغ
 ايلنيك ييلا ايلنجي بلكلار بوزار كور و اكري بولسا كوني دين ازار
 بيري كويج بيري سيت اوسال ايئي بولور
 بوايكي ييلا بلك ايلين اوتسا تور
 بغي بونني بجاك ايتلار اوسا بيسن قلاق كوز قليب سن كراك تور بيسن
 بوغليق ييلا سبجي بلكلار سبجي اوسال ايئي لا بوزدي بلكلر باغي
 اوسال بولسا بلكلار ايشين بوزمان اوسال بلك بوزون بلك بولسا بجاغ
 سقار توحي ايئي بوسال ايئي بوسال اوسال بولسا بجاغ بجاغ كيم بوسال
 سقار سا بكي ايل كا نكاز ايلك قلى نكسا يتر و را قوش او ك سلك
 بو كوجكاي كشي كند و كلك بجاغ بو كوجكاي كويج بوزون كوز و مان
 سكوتهراسدك بلكلر سوزون بوسال بكي كوجكاي ايلين كيم اوزون

44



كبرياءت تور كوج يغو سا كويان
 اوزون ايليني تيب سا اي بوگو
 ايلانار تور وييرلا ايتلور اذن
 تليم اوردورلا ووزدي كوچكاي كوچين
 كونكول تور سا بگلار پورست تور
 توغدا اير اغيز اي ايلك قويغ
 سوزي چين كرا ك بگ قلمق بو تون
 اينا نانا انكار خلق تيريلسا تو تون
 بولغان كشي لار و فاسين بولور
 نكوترا اسملك و فاليغ كشي
 تلي بلغان رينيك جفا قلمق اول
 كشي بلغانيندا تيلام و ف
 بورا كلك كرا ك بگيما الب اتسم
 سو بشاراداران كور بورا كلك كرا ك
 بوسوزكا اتوق بو بونغ اوتق
 بوسوزكا اتوق بوت كونكول اولك
 ســـــ

بودا کلک بودا کیزکا بولسا نیته
 بودا کلک بودا اورا وترونگما کنه
 کورارسلان بولورسا ایت قانیته
 بویته بجا ارسلان بولور او وتوشی
 قلی بولسا ارسلان قایت بیجی سی
 اول ارسلان بولور بجا ایت ساقته
 اتی یوزکراک کاتوقنی کونول
 بو قوقنی کونول بیرلا تاسلی اول
 ایت بولسا بکلار ایت جاقلا نور

ایت جاق بولسا بکلار ایت جاقلا نور

اقایغلو تر لور ارات سو بولور
 اوان سو بولا اوتیلانکی بلوت
 سکو تر اشدکل ادروب بیگلی ایسر
 اوروب الی اب ایرینا ادکا بیتر
 ایت بول بیشتلا اجوریم بینسوت
 قلی اکریسا ادرینا ال می تون
 اویغ لیق کورایزکا بونک اسوماز
 قوقغلی ادرینک قوش قامنک اکشوماز
 اژدیجی بولوریک نلورک کنج اورور
 ارات قیدا بولسا اوق کنج الور
 بویلد قوققا کوب ارات سوکراک
 بونک القوبا بکرکاک بای بودون
 بوداد ایبری قالسا توردی قالور
 ادرین قابو بیشر نک پیراق قوقونیک
 بوسا ایتا کلک بیری سیران
 بو تودونج یقوز بک کاروق قلیغ
 بودون بای ققینکا تور و توز بودون
 بو تودونج نما قالسا کلک الور
 اتی ادکو بولسا کرجا و بولغونیک
 اوجونجی بوشی لوق سیرین ادریان
 بیشتیجی براغسوز بولغان ادرینج

АХМЕТ ЖҮЙМЕКИ

Түркі жазба әдебиеті жәдігерлерінің бірі – «Һибәтул-хәқайқ». Шығарма авторы – Ахмет Жүйнеки. Көне Түркістан шаһарының төңірегіндегі Жүйнек қыстағында туылған. Шығарма бастан-аяқ үгіт-насихаттан тұрады. Аллаға мадақ, пайғамбарға салауат және төрт әділ халифқа арнаумен басталған бұл шығармада сабырлық, қанағатшылық, аз сөйлеп, көп тыңдау, білімге құштарлық, халалдан табыс тауып, харамнан бас тарту секілді адамершілік негіздері жырланған.

«Һибәтул-хәқайқ» (кейде «Әтибәтул-хәқайқ» деп те аталады) – түркі жазба тілінде алғаш дүниеге келген санаулы әдеби жәдігердің бірі болғандықтан да, түркітанушылардың бұл шығармаға деген қызығушылығы арта түскен. Туындыны әр жылдары Ф.Көпрулу, В.Радлов, Е.Бертельс, С.Малов, Ә.Нәжіп, Н.Асим, Й.Дени, Р.Арат, Қ.Махмудов, Ә.Құрышжанов, Б.Сағындықұлы секілді ғалымдар зерттеп, шығарманың авторы, тілі, нұсқалары, дүниеге келген кезеңі секілді өзекті мәселелер төңірегінде өз пікірлерін білдірген. Осы аталғандардың ішінде Р.Арат пен Н.Асим шығарманы бүгінгі түрік тіліне тәржімаласа, Қ.Махмудов өзбек тілінде жариялады. Ал, бұл шығарманы қазақ оқымандарына жақыннан таныстырған Ә.Құрышжанов пен Б.Сағындықұлы болды. Аудармашылар жәдігердің араб графикасымен көшірілген нұсқасын пайдаланғандықтан да, әдеби жәдігер қазақ арасына «Һибәтул-хәқайқ» яғни «Ақиқат айнасы» деген атпен тарады (көне ұйғыр графикасымен көшірілген нұсқа «Әтибәтул-хәқайқ» яғни «Ақиқат(тар) қақпасы» деп аталады). Бүгінгі жас ғалымдар да бұл көне ескерткіш туралы өз ойларын ортаға салып келеді.

Солардың бірі – Г.Құрманғалиева Ахмет Жүйнеки мұрасын әдеби тұрғыдан зерделеп, кандидаттық диссертация қорғады.

Қарахандықтар билігі тұсында жазылған бұл әдеби жәдігердің бүгінгі ғылымға белгілі үш толық нұсқасы мен үш үзіндісі бар. Ғылымға белгілі ең көне нұсқа саналатын қолжазба Самарқантта көшірілген. Оны хаттат Зейнул-Абидин бин Султан Бахт Журжани Хусейни түркі-соғды (ұйғыр) жазуымен көшірген. Қолжазба – 123 бет, көлемі – 10,4 x 16,4 см, әріптер 8,6 x 5,85 см. аралығында жазылған, сол жақ шеті 3,8, ал оң жақ шеті 4 см құрайды. Түркі-соғды (ұйғыр) әрпімен көшірілгенімен де, Алла аяттары мен пайғамбар өсиеттері, бап атаулары мен мәтіннің сегіз өлең жолы араб графикасымен жазылған. Бұл нұсқада шығарманың атауы – «Әтибәтул-хәқайқ» яғни «Ақиқат(тар) қақпасы» деп берілген. Көшірілу тарихы һижри жыл санағы бойынша 848 жыл (біздің жыл қайыруымызша 1444 жыл). Бұл қолжазба бүгінгі күнде Ыстанбұлдағы Аясофия кітапханасында 4012 нөмірмен сақтаулы тұр. Самарқантта көшірілген нұсқаның қашан және қандай жолмен Кіші Азияға барғаны туралы толық дерек жоқ.

Ғылымға белгілі екінші нұсқаны һижри жыл санағы бойынша 884 жылы (біздің жыл санағымыз бойынша 1480) зулкағда айының 17-ші жұлдызында Шейхзаде Абдурраззақ Бахшы көшіріп шыққан. Нұсқа түркі-соғды һәм араб графикасымен қатар жазылған. Анығы түркі-соғды графикасымен жазылып, астына ара әріпімен қайта көшірілген. Қолжазба көлемі – 174 бет. Әр бетте 11 жол берілген, ұзындығы 17,8 x 24,8 см (жазулар 10,5 x 17 аралығында). Қолжазба Ыстанбұлда көшірілген. Бұл асыл нұсқа бүгінгі күнде Ыстанбұлдағы Аясофия кітапханасында 4757 нөмірмен сақтаулы тұр.

Үшінші нұсқа бүгінгі күнде Ыстанбұлдағы Топкапы сарай кітапханасында 35552 нөмірмен (қатар нөмірі 244, жеке нөмірі 14) сақтаулы тұр. Араб графикасымен көшірілген. Хаттаттың аты-жөні мен қай жылы көшірілгені туралы дерек жоқ. Қолжазбаның төменгі жағында Баязид II-нің (1481-1512жж. тақта отырған) мөрі басылған. Қолжазба – 49 бет, көлемі 26,2 x 17,8 (әріптер 16 x 8 аралығында түскен). Әр бетте 11 жол берілген. Араб графикасымен көшірілген бұл нұсқада 18 жол түсіп қалған (транскрипциялық мәтіндегі 391-400, 405-408, 417-420 жолдар), яғни хаттат тарапынан көшірілмей қалған.

Қалған үш үзінді парақтар шығарманың толық нұсқасын бере алмағанымен де, зерттеушілер үшін ғылыми маңызы зор. Аталған нұсқалардың екеуі Анкарада. Өкінішке орай, осы аталған үзінділердің алғашқысы кейіннен қолды болған, ал төрт беттен тұратын екінші нұсқасы бүгінде Маариф кітапханасында тұр. Баржоғы бір-ақ беттен тұратын нұсқа Берлиндегі Пруссия ғылым академиясының қорында сақтаулы.

Антологияға жәдігердің Топкапы сарайындағы (Ыстанбұл) нұсқасы алынып, қазақ тіліне аударылып берілді. Дайындаған – ф.ғ.к. Төрәлі Қыдыр.

АУДАРМАСЫ

Тәңрінің мадағы туралы

1. Тәңірім, шексіз мадақ айтамын Саған,
2. Қашан да Сенің мейіріміңнен үміттенемін.
3. Саған мадақ айтар лайықты бұл тілім,
4. Шамам келгенше айтайын көмек бер маған.
5. Сенің Барлығыңа куәлік берер,
6. Жан-жануар, ұшқан-жүгірген бәрі және.
7. Сенің Бірлігіңе дәлел іздеген,
8. Табады бір заттың ішінде дәлелдер мыңдап.

«Барлық нәрседе Алланың бар екендігінің,
Оның жалғыздығының айғағы бар».

9. Жоқ едім, жаратты, және жоқ қылып,
10. Екінші бар етерсің сенімдімін бұған.
11. Ей, күдік жолында кезген, оян,
12. Кел, (тозақ) оттан өзінді құтқар, өлместен бұрын.
13. Жаратты Ол Жаратушы түн-күндізінді,
14. Жалғап бір-біріне жүрер соңынан.
15. Өткеріп түнінді, күнінді алмастырып,
16. Түнінді кетіріп және жеткізер таңға.

«Алла Тағала айтқанындай: Өлімнен тіріні
шығарады және тірідін өлімді шығарады»

17. Өлімнің тірі һәм тіріден өлім,
18. Шығарар көрерсің мұны қашан да.
19. Бұл күдірет Иесі ұлы бір Тәңрі,
20. Өлілерді тірілту онай Оған.

Пайғамбардың (Алланың оған сәлемі болсын) мадағы

21. Есіт, енді бірнеше сөз сүйікті данқынан,
22. Көп жақсы сөз тыңда ықылыс қойып.

23. Ол – жаратылыстың құты, адамзаттың ардақтысы,
24. Жаратылыста оған тең келер ешкім жоқ.

25. Расуллар аппақ жүзді (болса), ол – бұл жүзге көз,
26. Не олар қызыл шырай (болса), бұл – сол бетке мең.

27. Оны мадақтап тәтті болар бұл тілім,
28. Оның мадағы болар шекер-қант маған.

29. Бүгін жетсін менен салауат, ол ертең,
30. Қол ұшын берушіме қам жегізсін.

Төрт сахабаның (Алла олардың бәрінен разы болсын) мадағы туралы

31. Және төрт жараныңа айтамын сәлем,
32. Олардан жалығуым әсте болған емес.

33. Атиқ пен Фаруқ, үшінші – Зиннурәйін,
34. Әли төртінші баһадүр тұрар.

35. Кімде-кім бұл төрт жаранға күмән келтірсе,
36. Тұрар болса мың лағінет айтамын оған.

37. Тәңірім, кешіруші Иемсің кешір,
38. Қаншалық күнәһар құл болсам да Саған.

39. Маған болса мейірімің (тозақ отынан) құтылдым мен,
40. Егер болса әддігің, қиын болар маған.

Ұлы әмірші Дад Испаһсалардың (оған (Алланың) мейірімі мен кешірімі болсын) мадағы туралы

41. Ей, тіл, айт мадақ сайрағын қані,
42. Мен арнайын шахыма оны.

43. Шаһымның мадағымен безейін кітап,
 44. Оқыған адамның сүйсінсін жаны.
45. Мадақ білмес адамға мадақ үйретер,
 46. Оның жомарттық-кеңдігі мен шексіз жақсылығы.
47. Ол – шексіз ақыл мен шексіз даналыққа мекен,
 48. Білім кеніші мен жомарттық кені.
49. Симактан күштірек ұстайды жігер ол,
 50. Жомарттық-мейірімділігі екі қуаты.
51. Бағыныштыларға жайдарлы, тілі әділ һәм жұмсақ,
 52. Бірақ ашуға мінгенде нағыз арыстан.
53. Төзімділікте Омардай секілді,
 54. Жомарттықта Оспандай қолашық.
55. Қырағылықта сол Айаздан озып,
 56. Әділ ынсап ұстар шын Әнушируандай.
57. Оның жақсылығынан бұлыт ұялар,
 58. Бұл сөзді барша шын білер дұшпаны.
59. Ей, шаһымның көмектерін санаған (біреу),
 60. Шегіне жетер ме шексіз құм, майда тас санындай.
61. Саясат, басшылық, тапқырлық, мейірімділік,
 62. Бұларға және әділеттілікті қос, есіт мұны.
63. Және тектілік, адамзаттық пен мәрдтік оған,
 64. Сыйлаған (Жаратушы) шахыма осының бәрін.
65. Аз не көп теп айтпайды ұсынса теңіз,
 66. Бұлыт тарту жасаса майда тамшыны.
67. Теңізден жомартырақ шахым мың есе,
 68. Қабыл қылса, таңдануға болмас, бұл аз сыйлықты.

Бұл кітаптың жазылу себебі мен оның қажеттілігі

69. Дад Испансалар бек үшін бұл кітап,
70. Шығардым әлемде аты қалсын деп.

71. Кітабымды көрген-естіген кісі,
72. Шаһымды дұғамен есіне алсын деп.

73. Оның махаббатымен көңүлдер толып,
74. Оны ойлаумен әлем толсын деп.

75. Кейінгі келетін адамдар арасында,
76. Оның даңқы белгілі болсын деп.

77. Безедім кітапты сирек сөзбен,
78. Көрген һәм оқыған пайда алсын деп.

79. Тарту жасадым оны шаһыма мен, міне,
80. Ықыласымды түгел білсін деп.

Бірінші бап – білімнің пайдасы мен надандықтың зияны туралы

81. Білімнен сөз қозғаймын, сөзімді тыңда,
82. Білімдіге, ей, дос, өзіңді жалға,
83. Біліммен болады бақыт жолы,
84. Білім біліп, бақыт жолын қала.

85. Құнды динар (болар) ол білімді кісі,
86. Бұл надан білімсіз бағасыз кісі,
87. Білімдімен білімсіз қашан тең болар,
88. Білімді әйел-ер, надан ер-әйел.

89. Сүйекке майдай адамға білім,
90. Адам көркі ақыл, ал сүйектіңкі май,
91. Білімсіз(адам) майсыз сүйек сияқты бос,
92. Майсыз сүйекке ұсынылмас қол.

93. Білім білді, болды адам белгілі,
94. Білімсіз (адам) тірідей секілді өлік,

95. Білімді ер өлсе де, аты өлмеді,
 96. Білімсіз (адам) тірі болса да, аты өлік.
97. Білімді біріңе білімсіз мыңын,
 98. Теңегін, табылмас білімдінің теңі,
 99. Байқап көр, енді терең бойлап,
 100. Не нәрсе бар білімдей пайдалы өңін.
101. Біліммен ғалым жоғары көтерілді,
 102. Білімсіздік адамды шөктірді төмен,
 103. Білім үйрен, жалқауланба, ол Хақ Расул,
 104. «Білім Қытайда болса да, сен үйрен» деді.
- «Пайғамбар (Алланың оған сәлемі болсын) айтты:
 Қытайда болса да білім ал».
105. Білімді (адам) білімді іздесе табар,
 106. Білімнің дәмін, ей, дос, білімді білер,
 107. Білім білдірер, біл, білім қадірін,
 108. Білімді білімсіз отын не қылар?
109. Білімсізге Хақ сөзі дәмсіз болар,
 110. Оған үгіт-насихат пайдасыз болар,
 111. Қалайша кір-лас тазарар жуғаннан,
 112. Надан жуып тазартмас кір-лас болар.
113. Білімді адамды көр, білер ісін өзін(ің),
 114. Біліп істер ісін өкінбес кейін,
 115. Неше түрлі істе білімсіз дұрыс ісі,
 116. Өкініш, оған жоқ дұрыс онда басқа.
117. Білімді қажетті сөзді сөйлейді,
 118. Керексіз сөзін көміп жасырады,
 119. Білімсіз не атса да, айтар ұқпастан,
 120. Оның өз тілі өз басын иер.
121. Біліммен білінер жаратқан Ие,
 122. Білімсіздік ішінде қані жақсы исі,

123. Білім білмегенден біраз қауым,
124. Өз қолын пұт жасап «Тәңірім осы» деді.

125. Білімдінің сөзі үгіт-насихат, әдеп,
126. Білімдіні мактады ажам мен араб,
127. Малсызға білім таусылмас мал,
128. Несібесізге білім таусылмас несібе.

Екінші бап – тілді тыю және басқа әдептер мен рәсімдер туралы

129. Есіткін, білімді не деп айтар,
130. Әдептер басы тіл тыю дейді,
131. Тіліңді сақта, тісің сынбасын,
132. Бекер шыкса тілің, тісің сынар.
133. Ойланып сөзліген ер сөзі – сөз сарасы,
134. Көп сайраған тіл түсінілмес мәні,
135. Сөзің босқа шашпа, тый тіліңді,
136. Келер басқа бір күн бұл тіл пәлесі.

137. Дана болар ма тілі бос кісі,
138. Қанша басты иді бұл сөз тіл жарасы,
139. Өшіктірме адамды тілін біл, бұл тіл,
140. Асқындырса бітпес, бітер оқ жарасы.

«Оқ жарасы жазылғанымен де, біл жарасы жазылмайды»

141. Надан адам тілі өз басының дұшпаны,
142. Тілінен төгілді көп адам қаны,
143. Көп сөйлегенде өкінген көп,
144. Тілін тыйғанда өкінген қані?
145. Не келсе де адамға тілінен келер,
146. Тілінен біреу жақсы, біреу жаман болар,
147. Есіт бәрін, бұл сөзге барша ертең дене,
148. Тұрып тілге бүгіліп жалбарынар.
149. Екі нәрсе біріксе бір адамда осы,
150. Жабылар сол адамға бақыт жолы,

151. Бірі – қоймаса керексіз сөзді,
 152. Екінші – жалған болса сол адамның тілі.
153. Тілі жалған адамнан жырақ тұр тездеп,
 154. Өткіз сен өмірінді туралықпен,
 155. Ауыз, тіл көркі тура сөз болар,
 156. Тура сөлеп сөзді тілінді безе.
157. Тыйып тілінді, кел, аз қыл сөзінді,
 158. Тыйылса бұл тіл тыйылар өзін,
 159. Расул: Адамды отқа жүзін атушы –
 160. Тіл», - деді, тый, сақта оттан жүзінді.
161. Тура сөзбал, бұл жалған пияз,
 162. Пияз жеп ашытпа ауыз, же бал,
 163. Бұл жалған сөз аураудай, тура сөз нипа,
 164. Бұл бір сөз ескіден айтылған мысал.
165. Тура бол, туралық қыл, атан тура,
 166. Тура деп білсін адамдар сені,
 167. Туралық киімін ки, қойып қисықтық,
 168. Киімнің ең абзалы – туралық киімі.
169. Қатты жасыр сырынды ешкім білмесін,
 170. Сөзіңнен өзіңе өкініш келмесін,
 171. Барша жасырын ісің болып әшкерә,
 172. Мұны көрген-естіген саған күлмесін.
173. Досым деп, иланып, сыр айтпа, сақтан,
 174. Қаншалық сенімді адам болса да жақын,
 175. Сабыр ет, сенде сырың сіңіп тұрмаса,
 176. Сабыр етер ме досың, мұны әркез ойлан.
- Үшінші бап – дүниенің өзгеруі мен ахуалының ауысуы туралы**
177. Бұл дүние керуен-сарай ол, көшіп-қонатын,
 178. Керуен-сарайға көшіп-қону үшін түсер,
 179. Керуен басы қозғалды, жолға түсіп,
 180. Басы қозғалған керуен тағы қанша кешікпекші.

181. Бұл дүниенің соңынан жүгірмек не үшін,
 182. Саран дүние-малды тәркі етіп, өзін қаш,
 183. Неге дүние-малға мұнша көңіл қоясың,
 184. Бұл дүние-мал танертең келсе, кешке тағы кетер.

185. Көңілден шығарғын дүние қоңыздықты,
 186. Киім мен қарынның қанағат тұт тоқтығын,
 187. Кедейлік ертеңгі азық жоқтығы,
 188. Кедейлік деп айтпа мал-дүние жоқтығын.

189. Бұл дүние малынан киіп-ішетіндей (ғана ал),
 190. Артығын қалама, обал болады,
 191. Егін деп айтты дүниені Расул,
 192. Егінге игілік пен мейірім тұқымын ек.

193. Өткінші болар бұл дүние ләззәті,
 194. Өтер жылдай рахат уақыты,
 195. Жігіт қартайып, жаңа ескіреп,
 196. Мықты болса әлсіреп, кетер қуаты.

197. Бүгін бар, ертең жоқ бұл дүние малы,
 198. Менің деген малың өзгелер үлесі,
 199. Барша толған кемейіп, түгел азаяр,
 200. Барлық абаданның соңы ойран болар.

201. Халқына тар келген қаншалық жер бар еді,
 202. Халқы кетті, жалғыз олардан бос жер қалды,
 203. Қаншалық ғалым, қаншалық философ бар еді,
 204. Қані бүгін олардың мыңында бірі.

205. Дүние күлімдер, қайта қабак шытар,
 206. Бір қолында бал ұстап, бірінде у ұстар,
 207. Бал татқан қолымен тамақ татқызып,
 208. Кейінірек бокалға ұсынып у қосар.

209. Егер тәтті татсаң, ащыға дайын бол,
 210. Рахат біртіндеп келсе, соңынан қайғы келер,
 211. Ей, қайғы-мұңсыз өмір сүруді армандаушы,
 212. Бұл дүниеде қашан арман жері болады?

213. Жыландай бұл дүние, жыланға жолама,
 214. Сипалауға жұмсақ болғанымен, іші толған у-ғой,
 215. Жылан жұмсақ болғанымен зұлымдық етер,
 216. Алыста тұр, жұмсақ деп алданбағын.

217. Бұл дүние көрмекке көрікті сырты,
 218. Бірақ ішінде барша соры,
 219. Көріп сырт бейнесін, көріп сен оған,
 220. Көңіл беруің, біл, қателер басы (болар).

«Пайғамбар (Алланың оған сәлемі болсын):
 Дүниені жақсы көру – барша қателердің басы», - деген».

221. Бетперде көтерер дүние кейде бетін ашар,
 222. Құшатындай қолын ашып, және тастап қашар,
 223. Сейілген бұлыттай не көрген түстей,
 224. Армансыз кетер бақыт не құстай ұшар.

**Төртінші бап – жомарттықтың қасиеті мен сараңдықтың
 кесапаты туралы**

225. Ей, дос, білімдінің жолын қу,
 226. Босқа сөйлесен де сөз біліп сөйле,
 227. Жомартты мақта, егер мақтағың келсе,
 228. Сараңға қатты жебе оғын көзде.

229. Барша тіл жомарт жанды мақтар,
 230. Жомарттық барша айып кірін жуар,
 231. Жомарт бол, саған сөгіс келмесін,
 232. Сөгіс келген жолды жомарттық жабар.

233. Иілмес көңілді жомарт адам иер,
 234. Жетпес мұратқа жомар жан жетер,
 235. Сараңдықты мақтайтын тіл қані,
 236. Жомарттықты қара мен ақсүйек, халық мақтар.

237. Жомарт жан мақсатына жетті, көр,
 238. Малын сағып, орнына мақтау алды, көр,

239. Өмір сүрді мұқтаждардың жұбанышы болып,
240. Дүниеден жақсы ат қалдырып өтті, көр.

241. Сараң жыйды алтын, күміс арам жолмен көп,
242. Обал көтеріп барды және есітіп сөгіс,
243. Үлестірілді малы адамдарға,
244. Сараң алды онда өкініштен үлес.

«Пайғамбар (Алланың оған сәлемі болсын):
Кімде-кім кішіпейіл болса, Алла соны көтерді,
ал, кімде-кім тәкаппар болса, Алла соны төмендетті», - деген.

245. Ей, мал иесі, жомарт жақсы ер,
246. Алла саған берген болса, сен де бер,
247. Жек көрілген, сөгілген (жан) бөліп бермеген,
248. Бөліп берер болсаң, қанша жыйсаң да жый.

249. Табиғаттың ардақтысы, әдеттердің айыпсызы,
250. Жомарттық боларын біл, (ал) сараң сұрықсызы,
251. Қолдардың құттысы беретін қол,
252. Алып-бермеген ол қол құтсыз(ы).

253. Сараңдық ем қомбас бір ауру біл,
254. Бергеннен сараң қолы тағы қақсар,
255. Жыйып көзі тоймас ашкөз сараң,
256. Ол малдың құлы, (ал) малы оған қожайын, біл.

257. Бұл халық ардақтысы жомарт жан болар,
258. Жомарттық атақ-даңқ, құрмет арттырар,
259. Сүйікті болғың келсе халық ішінде,
260. Жомарт бол, жомарттық сені сүйікті қылар.

261. Сараң арам мал-дүниенің күзетшісі,
262. Жыйар, жеп-ішпейді, қатты ұстар оны,
263. Бермейді көзі тірісінде дәм досына,
264. Өлгенде қалар ақыры жейді дұшпаны.

265. Және бір керекті сөзім бар саған,
266. Айтайын мен оны құлақ сал маған,

267. Ол сөз мынау: менмендікті жерге атып,
 268. Кішіпейілдікті берік ұстап, жабыскын оған.
269. Тәкаппарлық барша тілде жаман қылық,
 270. Қылықтарда жақсы қылық кішіпейілдік,
 271. Кімде-кім тәкаппарланса «мен-мен» теп,
 272. Оны жақсы көрмейді Жаратушы һәм халық.
273. Барша жыйғанды дүние малын,
 274. Жинай алмай кетті, көріндер хәлін,
 275. Әйелі қалып бір бөтер ермен,
 276. Ол онда жатып берер есебін.
277. Тәкаппарлық киген болсаң, дереу шеш,
 278. Керсең халыққа көкірегінді, дереу төмен түсір,
 279. Мұсылмандық белгісі кішіпейілдік болар,
 280. Егер мұсылман болсаң, кішіпейілдік қыл.
281. Кішіпейіл болғанды көтере Тәңрі,
 282. Тәкаппар ерді ұстар төмен,
 283. Ұлықсынба әсте, жалғыз ұлы Тәңрі (болар),
 284. Ол (Тәңрі): «Мен ұлықпын, сендер таласпандар», - деді.
- «Пайғамбар (Алланың оған сәлемі болсын):
 Кімде-кім кішіпейіл болса, Алла соны көтерді,
 ал, кімде-кім тәкаппар болса, Алла соны төмендетті», - деген.
285. Мал-дүниемен болса сенің тәкаппарлығың,
 286. Ұлық болуға қол ұсынғаның,
 287. Мал-дүние пайдасы не, бос барасың,
 288. Қалар мұнда кейін себет-сандығың.
289. Егер менмендік иесі асылмын десе,
 290. Айтайын мен оның жауабын кесе,
 291. Ата бір, ана бір, бауырлас бұл халық,
 292. Айырмашылықтары жоқ байқап қараса.

«Адамдар түр келбеті жағынан бірдей,
экелері – Адам, аналары –Һауа».

293. Кел, тағы ақылымды ал, басқа айла іздеме,
294. Айланың астында жасырынған ажал,
295. Айла дегенімнің, ей, дос, мағынасы кен,
296. Мағынасын кеңейтпе, одан да көп құшшылық қыл.

297. Айтарсын: Киер киім, жеп-ішу керек,
298. Шексіз мал, көп құл, қызметші керек,
299. Егер жисанда мәңгілік мал-дүние,
300. Әуелі бөрік қиетін (лайық) бас керек.

301. Сараңдық деген, өте жаман қасиет ол,
302. Сараңдықтың соңы уайым-қайғы қасиет ол,
303. Бұл байлық пен кедейлік Тәңрі үлесі,
304. Сараңдық адам үшін бос бір пейнет ол.

«Пайғамбар (Алланың оған сәлемі болсын):
Сараңдық мақұрым қалады», - деген.

305. Сараң тоймас дүние малын жиып,
306. Сараңдық тоймас, иесі тойып,
307. Сараңдықты қойар сараң қашан,
308. Өліп жатса топырақ ішіне кіріп.

309. Сараң жыйып шаршап-шалдықпас болар,
310. Сараңдық дертінің шипасын кім білер,
311. Сөз бар: «Берілсе егер адамзатқа,
312. Екі пұл динар, ол тағы үшіншісін сұрар», - деген.

«Сондықтан да ол (Алланың оған сәлемі болсын):
«Адам баласының екі уысы толған алтын болса да,
үшіншісін сұрайды», - деген.

313. Ей, сараңдық иесі, сараңдық не керек,
314. Айтып бер маған, бұл неге керек?
315. Аз болса да, көп болса да жазылған несібең,
316. Сараңдық қылар ма мұны артығырақ?

«Алла Тағала былай деген: «Біз олардың несібелерін дүниеде өмір сүруге лайыты етіп бергенбіз».

- 317. Тегі асыл адамның мінезі де жайлы,
- 318. Бұл жайлы мінезге көңіл тартады,
- 319. Бір адамнан бір адамның айырмашылығы көп,
- 320. Алайда көріністе бәрінің бәркі бір.

Келесі бап – көркем мінез бен көркем мінез иесі болуға шақыру туралы

- 321. Барша қылық пейілді қатаң сақта,
- 322. Мейірім кімде болса, соны ер дегін,
- 323. Жеміссіз адамдай мейірімсіз кісі,
- 324. Жеміссіз ағашты кесіп, өртегін.

- 325. Мұсылманға жұмсақ болып мейірбан,
- 326. Өзіңе не қаласаң, мұсылманға да солай ойла.

«Пайғамбар (Алланың оған сәлемі болсын):
«Алланың әміріне мойынсұнып, оның жаратқандарына мейірбан болу керек», - деген.

- 327. Жәбір көрсеткенге жақсылық қыл,
- 328. Қанды қанмен қанша жуса да тазармас.

- 329. Қажетті тамағыңды адамға жегіз,
- 330. Киюге жарамды киім тапсаң, жарлыға кигіз,
- 331. Өзгеге зорлық-зомбылық көрсетпе,
- 332. Егер саған біреу жәбір көрсетсе, сабыр ете біл.

- 333. Жамандық қылған адамға жақсылық жаса,
- 334. Мейірімділіктің басы осы, мұны жақсы біл,
- 335. Егер келсе адамнан саған жақсылық,
- 336. Сол адамды көп мақтап-жақтағын.

- 337. Кінәлі адамның кінәсін кешір,
- 338. Дұшпандық туын жыртып, сен таста,

339. Тұтанса жанып жауыздық, дұшпан оты,
340. Әдептілік суын шашып, сол отты өшір.

«Алла Тағаланың: Ашуын жеңгендерді, халықтан келген кінәларды кешіргендерді, және ... Тәңрі жақсылық жасағандарды жақсы көреді», - дегеніндей, және оның (Пайғамбардың (Алланың оған амандығы мен сәлемі болсын): «Ашуын тоқтата білген адамның жүрегін Алла иманмен толтырады», - дегеніндей.

341. Мейірімділік бір ғимарат, ал, қарапайымдылық оның іргетасы секілді,
342. Не қарапайымдылық бостан болса, мейірімділік сондағы қызыл гүл,
343. Мұқтажға көмек бер, жығылғанды сүйе,
344. Осылай жасаған адамға азат адам өзін құл етеді.

345. Өтегін, ей, дос, ұлылар ақысын,
346. Орынсыз мазақ пен соғыстан сақтан,
347. Ұлыларды қарсы қояр саған бұл мазақ,
348. Кішілерді қарсы қояр, мұны анық біл.

349. Пәле келсе сабыр ет, қуанышқа балап,
350. Қайғы-мұңды жоятын қуанышты күт,

«Алла Тағаланың: «Алла сабыр еткендерді жақсы көреді, себебі қиындықпен бірге жеңілдік те бар», - дегеніндей және Оның (пайғамбардың (Алланың оған амандығы мен сәлемі болсын): «Қуанышты сабырмен күту – құлшылық», - дегеніндей.

351. Өшер пейнет оты, өтер дәурені,
352. Қалар сабыр иесі сауабын алып.

353. Ұлықтыққа қол жеткізсең, өзінді жоғалтпа,
354. Атлас кесең, киген бөзінді ұмытпа,
355. Ұлық болған сайын кішіпейіл болып,
356. Үлкен-кішіге жылы сөйлегін.

Соңғы бап – түрліше мағына беретін әр түрлі бәйіттер туралы

357. Ойлап сөйле сөзді, асығып сөйлеме,
 358. Сөзінді жасыр, кейін басыды жасырмай,
 359. Мың ер досың болса да, көп көрмегін,
 360. Бір ер дұшпан болса, оны аз деме.

«Сондай-ақ ол (пайғамбардың (Алланың оған сәлемі болсын): Мың дос аз, бір дұшпан көп», - деген.

361. Небір ұқыпты ерден бірер кемшін кетер,
 362. Небір көп өнерліде бір айып болар,
 363. Бұл бір айыпқа бола басын кесе,
 364. Әлемде тірі адамсыз қалар.

365. Игі тірлік жаса, көңүлдер аулап,
 366. Жамандықтан өзінді бір шетке алып,
 367. Қылар болсаң істі ойлап, толғанып шеш,
 368. Керек-керек еместігін мың толғанып.

369. Не іс келсе де, оған жақсылап қара,
 370. Ол істің оң-солын терең ойла,
 371. Қуанышты болса кейін көңіліңді бер,
 372. Өкініш болса одан арырақ қаш.

373. Адамның жақсы-жаманы армандаумен өтпес,
 374. Жаман жақсы істің орнын баспас,
 375. Ей, жақсылық сүйген, ізгілік қылып,
 376. Тікен еккен адам жүзім жимас.

«Біреумен кектенсең, дұшпандығын ойла,
 себебі тікен еккен, жүзім жимайды».

377. Ісі жақсы болса, адам жақсы болар,
 378. Адам ісі жақсысынан өте жақсы болар,
 379. Жаманға жуыма, жаман сұхбаты,
 380. Сені бірден жаман қылықты қылар.

«Пайғамбардың (Алланың оған сәлемі болсын):
«Кімде-кім залыммен бірге жүрсе, оның
кылмысына ортақтасқан болады», - дегеніндей.

381. Арман болды достық, ақиқат қані,
382. Мыңдаған достан бірі болмас тура,
383. Көптеген адамның іші (толған) айла болар,
384. Тура досың болса, сырты біл мұны.

385. Бүгін бұл дүниеде адамдық жаман,
386. Күнә, қане адамдық, қайда кетті?
387. Тұрақтылық көлі тартылып, көздері бітелді.,
388. Опасыздық толып тасты теңізден үлкен.

389. Қані уәде, аманат, қані ізгілік?
390. Соңғы күнде жақсылық істер де ортадан көтерілді.

«Сондай-ақ, ол (пайғамбар (Алланың оған сәлемі болсын)
: «Ислам тоқырай бастады және тоқыары да анық».

391. Басы кетті жақсылықтың соңы да кетеді,
392. Басы келді жамандықтың соңы да келеді.

393. Әлем толды жауыздық, зорлық-зомбылықпен,
394. Қайда бір тұрақты жан, бар болса, қарайын,
395. Сен бұзықсың, сол үшін де дүние бұзылды,
396. Неге бұл дүниеден шағымданасың?

397. Ғаріп еді Ислам, ғаріп болды тағы,
398. Ғибадат рия болды, діндар арман,
399. Харабат орны болып абадан,
400. Ойран болды мешіт, халық бинамаз.

401. Амалды қойды ғалым, тақуа діндарлық,
402. Діндар би шығарып, хош тындар,
403. Бидғаттан тиятын адам қалмады,
404. Сол үшін де күнде арта түсер бұл бидғат.

405. Қайда жақсылыққа шақырар ізгі ер?
 406. Қайда өзі ізгі адам тұрар жер?
 407. Халықты тастап, заманыңды түзерсің,
 408. Заманыңды түземе, адамын түзе.
409. Кімде-кім екіжүзді болса, жұрт назарында ол,
 410. Жұрт назарында болғың келсе, екі жүзді бол,
 411. Жол кімнің ақысы болса, оның жолы жоқ,
 412. Жол ақысы болмағанға кеніш жолы бар.
413. Ей, бұзақы, сен қуанышқа бат,
 414. Сенің заманың бұл, көңіліңдегіні қыл,
 415. Қалағаныңдай қайғы-мұңсыз жаса,
 416. Қандай жерде тағы қандай ділде саған кім тиым салар?
417. Қысылма, жоғалды, іздеумен қайта табылмас,
 418. Халалдан жеген қайда, көрінбес өзі?
 419. Халалдың өзі қайда, бүгін қайда?
 420. Харамды жегенде халал деп жейді.
421. Жұрт малды жанға бұрып жүздерін,
 422. Бәрі қор болған нәпсілерін құл қылар,
 423. Кімде-кімнің малы болмаса, сол ерді көріп,
 424. Басын бұрып кетеді, жұмып көздерін.
425. Ей, малға тойымсыз, анық біл, бұл мал,
 426. Бүгін қайғы-қуаныш, ертең жүк хәм обал,
 427. Харам болса малың азап ол соңы,
 428. Есебі болар оның, болса да малың халал.
- «Пайғамбар (Алланың оған сәлемі болсын):
 «Оның (мал-дүниенің) халалы – есеп, харамы – азап», - деген.
429. Неге малға соншалық тойымсызсың сен өзің,
 430. Көңілде қайғың мынау, тілінде сөзің,
 431. Өзің кетесің, бұл малың дұшпанға қалар,
 432. Киетін кебініңді де ұялғаннан берер.
 433. Сенің малың – келер күннің мал-ғой,
 434. Қолыңдағы малға паң болма, сенің үшін қасірет-қой,

«Алла Тағаланың: «Сенің қолындағы таусылады,
ал Алланыңкі мәңгілік», - дегеніндей.

435. Бүгін мал жию рахат сен үшін,

436. Тек ертең тастап кету қиын болар.

437. Бұл дүние рахаты – өткінші рахат,

438. Азабы көп, ал рахаты аз,

439. Бал қайда болса, арасы сонда,

440. Ара уының дәмі балдан тәтті.

441. Өнерліге дүние тіптен опасыз,

442. Өнерсізге мұнда жәбір азырақ,

443. Өнер мен дәулеттің бірігуі,

444. Табылмас, тіптен сиректің сирегі-ғой.

445. Не істеді дүниеге бұл өнер иесі,

446. Не үшін оған шексіз азап берер,

447. Сараңдарды көтеріп, қадірлілерді жерге ұрып,

448. Азған тойымсыз дүние қартайған ба?

449. Ей, билігін дүниеге жүргізген,

450. Оны кейде дағтап, кейде мақтаушы,

451. Жаратушы үкімімен болар келген іс,

452. Оның әмірімен болар бәрі.

453. Дүниені сөгу мен қарғау не үшін?

454. Тағдырды жазған, жаратқан Тәңрі,

455. Тағдырмен аяққа тікен кірер,

456. Қаза келсе тұзаққа кейік ілінер.

457. Барша басқа келген нәрсе тағдырдан болар,

458. Топастар оны себептен көрер,

459. Қаза келсе ұшқан көктегі құстар,

460. Қолға қонар не торға кірер.

461. Қаза келсе жүйрік те оза шаппас,

462. Атқан оқтай қаза кері қайтарылмайды,

463. Саған қайғы, ал оған бақыт берген де Жаратушы,

464. Ей, ренжуші пенде, босқа ренжіме.

Сөздің аяқталғанына кешірім сұрау

465. Жаздым кітапты уағыз-мысал (ретінде),
 466. Оқыса татар тіл жегендей бал,
 467. Кімде-кім бұл сөзді басқалар сөзімен салыстырса,
 468. Салыстырған болар өтірікті ақиқатпен.

469. Әдиб Ахмет атым әдеп-насихат сөзім,
 470. Сөзім мұнда қалар, барар бұл өзім,
 471. Келер күз, өтер жаз, бұл өмір,
 472. Бітірер өмірді бұл жазым-күзім.

473. Сол үшін шығардым бұлі түркі кітап,
 474. Мейлі құпта, ей, дос, мейлі сөк,
 475. Жаздым бұл ғажап маржан сөздерін,
 476. Өзім кетсем де, бұл сөзім қалсын деп.

477. Сол үшін болар бұл кітап бір керемет,
 478. Таңдап тердім, көп сөздіктен қаштым,
 479. Ғажайып, сирек (сөз) аз болар, әзіл көп,
 480. Зерлі атылас сирек болар, арзаны бөз болар.

481. Ей, менен кейін келуші, мұны,
 482. Оқысаң дұғада ұмытпа мені,
 483. Саған тарту қылдым бұл ғажап сөзім,
 484. Маған тарту қылсын деп дұға сенен.

**Белгісіз біреу тағы Әдиб Ахметті (Алланың оған мейірімі жаусын)
 мақтап былай деген**

485. Туа көрмес еді ақынның көзі,
 486. Аяқталды бұл он төрт бап ішінде сөзі,
 487. Түйе болса артылған арқасына алтын,
 488. Соның айғағы болар бұл сөздің азы.

**Басқалардың, яғни әмір Сәйфиддиннің (Алланың нұры жаусын)
 оны мақтап айтқаны**

489. Ақындар ақыны, ақсүйектер басы,
 490. Гауһардан сөз айтқан, бұл сөздердің басы,

491. Тәңрі мейірім қылсан осы уақытта оған,
492. Ертең (қияметте) тұрса (тірілсе) болсын жарандар басшысы.

Ұлы әмірші, билік иесі Арыстан Қожа Тарханның (оған мейірім мен ризашылық болсын) Қожа Әдиб (мейірімге бөленсін және топыраы торқа, кабірі нұрлы болсын) туралы айтқан сөздерінен

493. Ақынның жер аты Жүйнек болар,
494. Сапалы ғажап жер, көңілдер жарытар.

495. Атасының аты Махмұд Жүйнеки,
496. Ақын Махмұд ұлы, жоқ еш күмәні.

497. Кітаптың аты - «Ақиқат-
498. сыйы» тұрады арабтан мәні.

499. Баршасы қашғари тілімен,
500. Айтылған ақынның жүрек қалауымен.

501. Егер білсе қашғар тілін әр адам,
502. Білер ол ақынның не айтқанын.

503. Кісі тілін білсе білер мәнісін,
504. Білемін десе, айып өзі білмесе.

505. Көп елден көріп жүрміз ақын сөзін,
506. Білмегендіктен қинайды өзін.

507. Айыпталыпты халық ішінде,
508. Қате мағыналарын айтыпты және.

Барша әлемдердің патшасы – Аллының көмегімен «Ақиқат сыйы» аяқталды

509. Себеп еді бұл іс, жаздық кітап,
510. Мейлі қабыл ал, мейлі жазғыр.

511. Біліп алса әркім ақынның сөзін,
512. Ел ішінде құрметке бөлер өзін.

ТРАНСКРИПЦИЯСЫ

Tänriñin mädxı häkkında

1. İlahi öküš xämd айұрмын säña,
2. Seniñ räxmätitñdin ümarmын Уға.
3. Sänäm-u айұғай säza bü tiliм,
4. Ünarça айайын йагу ber mäña.
5. Seniñ барлықуға tanüklük berür,
6. Žämad, žänuar, üçyan-йүүрән neña.
7. Seniñ birlikitñkä дәлил аркаған,
8. Bolür bir neñ ičrä дәлiller mäña.

«Fi kulli šäyin lähu аййätun tädullu 'älä innähu uaxidu»

9. Йок erdim, йараттыñ йәнә йок кылып,
10. Ekinc bar kylürsyn mukirmын мұña.
11. Äña šäk йолында йилли odün,
12. Kel ottyn özün йül ölümdin öña.
13. Йаратты Oй Уған түнүн-күндүзүн,
14. Üzүp biri-birikä йугыг öñ соña.
15. Tünätür түнүнни күнүн ketirip,
16. Tүнүн ketirip baz йагүтür таña.

«Kämä kalallahu Tä'ala: Йuxrižul-xäййä minäl-mäййiti uä йuxrižul-mäййitä minäl-xäййi»

17. Ölüdin tiri häm tiridin ölü,
18. Čykarür körärsin müny käz äña.
19. Bü kudrät Izisi ülüy bir bäйät,
20. Ölülärni tirüzmeк asan äña.

Fi nā'tin-nābi 'ālāyhis-sālām

21. Ešit, emdī kač söz xābib fāzlīndīn,
22. Öküš xuš hetitip sözümni äña.

23. Ol ol xālk talūsy kīšī kütlūyy,
24. Törütmištä yok bīl äña tūš teñe.

25. Rāsullār örünj hüž bü ol hüzkā köz,
26. İa olar kyzyj eñ bü eñkā mäña.

27. Anyñ ödišindīn tatyр bü tīlīm,
28. Anyñ mädxī bolsa šākār-šāhd äña.

29. Bū kūn tesū mendīn durud ol ĩaryн,
30. İli tūttačymka eīrsā müña.

Fi mädxis-sāxabätīl-ärbä'āti rizuanullahi 'ālāyhim äzmä'īyn

31. İeme tört išiñe izürmīn sālam,
32. Olardyn ũsanmak kačan ol mäña.

33. 'Ätik bīrlä Färuk, üçünč Zin-nurāyñ,
34. 'Äli törtlenčī ol ersī tūña.

35. Kīm erse bü tört iške bād i'tikad,
36. Tūtar erse myñ lä'n izürmīn äña.

37. İlahi, kečüren Izīmsīn kečür,
38. Nečeme xätalyğ kül ersem sāña.

39. Mäña bolsa fāzlīñ kütöldy özüm,
40. Eer bolsa 'ādliñ katyğlyk mäña.

Fi mädxī āmirul-āžäll Dad İsbāhsalar bek 'ālāyhir-raxmäti uāl-yufrān

41. Äñä, tīl törüt mädx ötünīl kany,
42. Men artüt kyлайыñ šahymka any.

43. Šahym mädxı birlä bezeñin kitab,
 44. Okyyyl kışinñ seuınsün žany.
45. Öü bılmez erke öüt öretür,
 46. Anyñ birt-u žudy bädi' ixmany.
47. Ol ol 'äkl öküş xuš xirädkä mäkan,
 48. Bılı mä'dinī häm fazilät kany.
49. Simaktyn äzizrek tütär himmät ol,
 50. Sähasy mäkarim ekī därmany.
51. Ri'äññätka mušfik sälim tıl xalim,
 52. Uälikin büšarda šira arslany.
53. Sälabät ičinde 'Umär te erp,
 54. Säxauät sämäxat tütär 'Usmany.
55. Tätiklikte kendü Äñastyn ozüp,
 56. Dad insaf tütär čyn Änuširuany.
57. Anyñ bäxšišindin bülyt ũutanür,
 58. Bü söznī bütün čyn tütär dušmany.
59. Äñä, šahym erdemlerin sanayan,
 60. Sanarmü äziz küm ũšak taš sany.
61. Siñasät, riñasät, kiñasät käräm,
 62. Ziñadät ũla 'ädl ešit ũk mñny.
63. İeme mäžd muruuät, futuuät oyan,
 64. 'Äta kyldy šahymka bü žumlänī.
65. Öküš az tep aymaz päzirler teñiz,
 66. Bülyt hädiä kylsa ũšak kätränī.
67. Teñizdin kärimrek šahym myñ kata,
 68. Käbul kylsa tañ ñok bü az hädiänī.

Mużibi tālifi hāzāl-kītābi uā muktāzihi

69. Dad Ispāhsalar be ücün bñ kītāb,
 70. Ćykardym āžunda aty kalsñ tep.
 71. Kītābymny kören-ešiten kīšī,
 72. Šahymny du 'a bīrlā ĩad kylsñ tep.
 73. Anyñ ũuddy bīrlā köñüller tolñp,
 74. Anyñ ĩady bīrlā āžun tolsñ tep.
 75. Kēzīnkī kelīlī kīšīler āra,
 76. Anyñ zīkrī tañsñk āziz bolsñ tep.
 77. Bezedīm kītābny nāuadir sōzñn,
 78. Bakyly-okyly asıy alsu tep.
 79. Bōlek izdñn any šahymka men ök,
 80. Hāuadarlykymny tñkel bīlsñ tep.

Ān-nāu 'il-āuuāl fi mānfā 'ātil- 'ilmi uā mazīrrātil-žāhli

81. Bīlīdñn ũrñrmyn sōzñmkē ũla,
 82. Bīlīlīke, ĩa, dust, özñññ ũla,
 83. Bīlī bīrlā bñlnñr sā 'adāt ĩoly,
 84. Bīlī bīl sā 'adāt ĩolyny bñla.
 85. Bāhalyk dinar ol bīlīlīk kīšī,
 86. Bñ žahil bīlīsīz bāhasyz bīšī,
 87. Bīlīlīk bīlīsīz kačan teñ bolñr,
 88. Bīlīlīk tīšī er žahil er tīšī.
 89. Sññekke ĩlī te erenke bīlī,
 90. Eren kōrkī 'ākl ol sññekññ ĩlī,
 91. Bīlīsīz ĩlīsīz sññek te xali,
 92. ĩlīsīz sññekke sñññlmaz elī.
 93. Bīlī bīldī boldy eren belñlñk,
 94. Bīlīsīz tīrñle ĩetñk kōrñlñk,

95. Bīlīk er öldī aty ölmedī,
 96. Bīlīsiz tiri eken aty ölü.
97. Bīlīk bīrīge bīlīsiz muḡyn,
 98. Teḡelī teḡedī bīlīnīḡ teḡīn,
 99. Baka kōrīl emdī ūka synaīu,
 100. Ne neḡ bar bīlī te asyḡlyḡ öḡīn.
101. Bīlī bīrlā 'alim ḡokar ḡokaldy,
 102. Bīlīsīzlīk ernī čōkerdī kozy,
 103. Bīlī ḡend ūsanma bīl ol Xāk Rāsul,
 104. Bīlī Činde erse sīz arkaḡ tedī.

«Kalān-nābīḡu 'ālāḡhis-sālāmu: Utlubul-'ilmā
 uālāu bis-Sin».

105. Bīlīk bīlīnī ezeren bolūr,
 106. Bīlī tatyyn, aḡ, dust, bīlīk bīlūr,
 107. Bīlī bīldūrūr, bīl bīlī kādrīnī,
 108. Bīlīnī bīlīsiz otūn ne kylūr.
109. Bīlīsīzke Xāk sōz tatyḡsyz erūr,
 110. Aḡar pānd-nāsīxāt asyḡsyz erūr,
 111. Ne türlü aryḡsyz arḡ ḡūmakyn,
 112. Žahil ḡūp arymaz aryḡsyz erūr.
113. Bīlīlī kīḡī kōr bīlūr īḡ özīn,
 114. Bīlīp eter īḡnī ökünmez kezīn,
 115. Kamūḡ türlü īḡte bīlīsiz oḡy,
 116. Ökünč ol aḡar ḡok oḡ anda azyn.
117. Bīlīlī kerekli sōzū sōzleḡūr,
 118. Kerekīsiz sōzīnī kōmüp kizleḡūr,
 119. Bīlīsiz ne aḡsa aḡūr ūkmadyn,
 120. Anyn öz tīlī öz baḡyḡny ḡīḡūr.
121. Bīlī bīrlā bīlnūr tōrūten Izī,
 122. Bīlīsīzlīk ičrā kany xāḡr ḡīdī,

123. Bīlī bīlmeendīn bīr anča būzūn,
124. Öz elīn büt etip Izīm bū tedī.

125. Bīlīlī sözī pänd-näsixät ädäb,
126. Bīlīlīnī ödī 'āzām hām 'ārāb.
127. Tauarsyzka bīlī tükenmez tauar,
128. Näsäbsyzka bīlī йerīlmez näsāb.

Än-nāu 'us-sāni fi xifzil-lisāni uā sāyiri ädābihä uā rusumihä

129. Ešitīl, bīlīlī neü tep айūr,
130. Ädāblār başy tīl küdezmeķ teйūr,
131. Tīlīñ bekte tütγyl tīšīñ synmasūn,
132. Kaly çyksa bektīn tīšīññī suyūr.

133. Sanyp sözleen er sözī söz saγγ,
134. Öküš йаңsayan tīl ünūlmaz йаγγ,
135. Sözüñ boşlay izma йγγa tūt tīlīñ,
136. Йeter baška bīr kūn bū tīl boşlayγ.

137. Xirädlyγmū bolūr tīlī boş kīšī,
138. Telīm başny йīdī bū söz tīl başγñ
139. Öcükürme ernī tīlīn bīl bū tīl,
140. Başyktürsa bütmez бүter ok başy.

«Zārahātus-sāhāmi lähāl-tāйāmu uā lä
йāltāmu mā Zārahāl-lisāni»

141. Säfiḥ er tīlī öz başy duşmany,
142. Tīlīndīn töküldī telīm er kany,
143. Öküš sözleende ökünen telīm,
144. Tīlīn bekleende ökünmīš kany.

145. Ne kīm kelse erke tīlīndīn kelūr,
146. Tīlīndīn kīm izü kīm isiz bolūr,
147. Ešit büt bū sözke kamūγ taңda tān,
148. Tūrūp tīlke йükñüp täzärru' kylūr.

149. Ekı neŋ birıkse bır erde kaly,
 150. Bükendı ol erke muruuät ııoly,
 151. Bır ol ııaŋŋar erse kereksız sözü,
 152. Ekınč ııalyan erse ol ernıŋ tılı.
153. Tılı ııalyan erdın ııyarak tır teze,
 154. Kečür sen me ´umruŋ kónılık üzä,
 155. Aŋyz tıl bezekı kónı söz tırır,
 156. Kónı sözle söznı tılıŋnı beze.
157. Kúdezil tılıŋnı kel az kyl sözüŋ,
 158. Kúdezilse bú tıl kúdezlür özüŋ,
 159. Räsul ernı otka ııüzın atıŋçı,
 160. Tıl ol tedı ııyŋ ıııl ottyn ııüzüŋ.
161. Kónı söz ´äsäl bú ııalyan bäsäl,
 162. Bäsäl ııep ačytma aŋyz ııı ´äsäl,
 163. Bú ııalyan söz ı te kónı söz ŋifa ´,
 164. Bú bır söz ozaky ıırılmyŋ mäsal.
165. Kónı bol kónılık kyl atan kónı,
 166. Kónı teıü bılsün kışiler senı,
 167. Kónılık tonyn kez kozüp erılık,
 168. Kezim ton talüsy kónılık tony.
169. Katyŋ kızıle razynı kışı bılmesün,
 170. Sözüŋdın özünke ökünč kelmesün,
 171. Kamıy ııaŋrı ııŋ bolıp äŋkarä,
 172. Bú kören eŋiten säŋa külmesün.
173. İŋim tep inanyp sir aııma sakyn,
 174. Neče me inančlyŋ ııŋ erse ııakyn,
 175. Serip sende razynı sıŋip tırmasa,
 176. Serermü ııŋııde münı kez sakyn.

Än-näu´us-sälisu fi tákállibud-duniııa uä täyähııuru äxuäluhä

177. Bú äzun ribat ol tüŋüp köčülük,
 178. Ribatka tüŋülü tüŋer kečülü,

179. Өң arkyş üzady kopır йол tütüp,
 180. Өңi kopмыş arkyş neçe kіčülük.
181. Bū duniya soңynda йüürmek neçe,
 182. Xasis neңdin ötrü tep özүң küče,
 183. Nelük malka münča көңül bamakың,
 184. Bū mal kelse erte barır baz keče.
185. Көңүлдін çyкaryл tauar süklükyn,
 186. Kezım birlä tap tüt karyn toklükyn,
 187. Çyғайлык йarynлык azük йokлүky,
 188. Çyғайлык tep айма tauar йokлүkyn.
189. Bū duniya neңindin йeü kezülük,
 190. Al artük tileme uäbal йüzülük,
 191. Taryулык tep аймыş äžunny Räsul,
 192. Taryулыкта katlan tary ezülük.
193. Bäkasyz erür bū äžun läzzätі,
 194. Kečer йыл te mäzä muddätі,
 195. Йiit koža bolır йаңy eskірүр,
 196. Käui erse kamlır kaçar kuuätі.
197. Bū күn bar йaryн йok bū duniya neңi,
 198. Meniң temišiң neң azynlar oңy,
 199. Kamұy tolyan erlür tükel eksiйүр,
 200. Kamұy abadannyң хärab ol soңy.
201. Neçe йer bar erdi syғyşmaz erі,
 202. Erі bardy kaldy күrүy tek йerі,
 203. Neçe 'alim erdi neçe fäйлäсуf,
 204. Kany bū күn olar myңyнда birі.
205. Äžun külçirer baz alyn kaş çatar,
 206. Bır elin tütüp šähd birin zähr katar,
 207. 'Äsäл tatrүp ilkin tamak tatytyp,
 208. Kizinrek kädäxka sünүp zähr katar.

209. Sücü tattıy erse açyuka anın,
 210. Bırın kelse raxät kelür ränž onın,
 211. Айна, ғәм katıysız süruğ ümüçy,
 212. Bū äžun kačan ol ümynçka orın.

213. Ылан те бү äžun йлан oklayı,
 214. Ыokamakka йүmşak іçi pur ағу,
 215. Ылан йүmşak erken йауüz fe'l eter,
 216. Йырак түгү йүmşak tep aзылмағу.

217. Bū äžun ma körmekke körkli taşy,
 218. Uälikin іçinde tümen naxuşy,
 219. Bakyр taş bezekın körüp sen müğa,
 220. Köñül bamakyñ bıl хätalar başy.

«Kalän-näbi sallallahu 'äläйhi uä salläm:
 Xubbid-duniña räsu kulli хätiiätin».

221. Nikab kötrür äžun birer йüz асар,
 222. Йазар kol күсар те йәнә тärk касар,
 223. Йайынкы бүlyт те йа түш те хали,
 224. Diräñsiz keçer бäxt йа күш те үсар.

Än-näu'ur-rabi'u fi birris-säxäuati uä mäzimtil-buxli

225. Айна, dust, bilili izin izleil,
 226. Xali sözleseñ söz bilip sözleil,
 227. Axi erni öl erse sen,
 228. Baxilka katyğ йа okun kezleil.

229. Kamüy til аky er sänasyn айүр,
 230. Axilyk kamüy 'äйb kirini йүйүр,
 231. Axi bol säға söz söküñç kelmesün,
 232. Sökünç kelü йolny axilyk teйүр.

233. Eilmez köñülni axi er eer,
 234. Teilmez muradka axi er teer,
 235. Bähillykny kany öer til kayü,
 236. Axilykny häm-xäs tözü хälk öer.

237. Axi er bīlīnnī ħete bīldī kōr,
 238. Anyn satty malyn sina' aldy kōr,
 239. Tīrīldī ūlamsyz ūlamy bolūp,
 240. Āžunda at īzū kozūp bardy kōr.

241. Bāxil terdī zār sim xāramdyn ōkūš,
 242. Uābal kōtrū bardy ōzele sōkūš,
 243. Ūlūš boldy maly kīšīler āra,
 244. Bāxil aldy anda ōkūnčtīn ūlūš.

«Kalān-nābi 'ālāħhis-sālam: Mān tāuazā'ā
 rāfā'āhullahi uā mān tākābbārā xāzālāhullahu».

245. Āħa, mal izīsī axi īzū er,
 246. Bāħat berdī erse sāħa senme ber,
 247. Īīrīlen, sōkūlen terīp bermeen,
 248. Terīp berūr erseħ neħe terse ter.

249. Tābi'ħāttā ħī' adāt 'āħsūzī,
 250. Axīlyk erūr bīl buxul kōrksūzī,
 251. Īlīlerde kūtłūy bīrīlī īlī,
 252. Alyp bermeen ol īlī kūtšūzy.

253. Bāxīlyk otalap oħūlmaz ī ol,
 254. Berīmdīn bāxil īlī kez berkīlī ol,
 255. Terīp kōħlī tozmaz kōzī sūk bāxil,
 256. Kūl ol malka maly āħa erkīlī ol.

257. Bū budun talūsy axi er tūrūr,
 258. Axīlyk šārāf žah žāmal artūrūr,
 259. Seūlmek tīleseħ kīšīler āra,
 260. Axi bol axīlyk senī seudūrūr.

261. Bāxil nakās otūn tauar pasbany,
 262. Īħyħar ħemez-īħmez tūtār berk any.
 263. Tatūrmas esenīnde tūz dustyħa,
 264. Ōlūr kalūr axīr ħeħūr dušmany.

265. Йәнә бiр кереклi сөзүм бар сәңә,
 266. Айайын мен any күлак түт мәңә,
 267. Ol ol kım tākābburnı йerdın salyp,
 268. Täuazu' nı berk түт йарүš kez әңә.
269. Tākābbur kamüҗ tılde йerlür kylyk,
 270. Kylyklarda izü kylyk kozууlyk,
 271. Ol er kım ülüҗsyndy «men-men» tedı,
 272. Any ne xäлайık seuer ne xalik.
273. Kamüҗ kazanlyҗуу әžun malyny,
 274. Йейümedı bardy körünҗ хәлінı,
 275. Tıšısı kalyp bır azyn er bilä,
 276. Ol anda йатыпан берür sanyny.
277. Tākābbur libasyn kezıp tap salyn,
 278. Kerıp хәлкка köзүнҗ tap üslan tılın,
 279. Muminlik nišany täuazu' erür,
 280. Eer mumin erseҗ täuazu' kilyn.
281. Täuazu' kylyҗlyny köтрür Izı,
 282. Tākābbur tütar ernı kozy,
 283. Ülüҗsynma zinhar ülüҗ bır байат,
 284. Ülüҗlük menıҗ siz alynмаҗ tedı.
- «Kalän-näbi 'äläйhis-sälam: Män täuazä' ä
 räfä' ähullahi uä män tākābbärä хäzälähullahu».
285. Tauar birlä erse ülüҗsyndükünҗ,
 286. Ülüҗlük taparü elı sündükünҗ,
 287. Tauar asуу ne ol барүrsyn йалың,
 288. Kalür munda kezın säbäd sandükünҗ.
289. Eer kibr izıšı asylmyn tese,
 290. Айайын мен anyң žäuabyn kese,
 291. Ata bır, ana bır үйалар бү хәлк,
 292. Täfauutlärı йок öte ertese.

«Ān-nāsu min žihātīt-timsāli ākfā'ū ābuhum
Adāmi uāl-ummu ābuhum»

293. Йеме пәндім ал кел ұзатма әмәл,
294. Әмәл асрасында бүсұлы әзәл,
295. Әмәл темісім dust ұзүн санмак ол,
296. Ұзүн санма сакынч өкүш кыл 'әмәл.

297. Айүрсин кезім тон шәраб аш керек,
298. Телім мал өкүш күл карабаш керек,
299. Еер йүүдүг ерсе 'умүрлүк тауар,
300. Бүрүн башка бөркнi кезер баš керек.

301. Хәрислык ма ерек йаууз хәсләт ол,
302. Хәрислык соғу ғәм өкүнч хәсрәт ол,
303. Бү баһлык чығайлык Изi кismäti,
304. Хәрислык тек ерке күрүг зәхмәт ол.

«Kalān-nābi 'ālāhīs-sālam: Āl-xārisu māxrumun».

305. Хәрис тоймаз ағун неғинi тiрiп,
306. Хәрислык карымаз изiсi карып,
307. Хәрислыкны козүр хәрис ер каған,
308. Өлүп йатса топрак iчiге кiрiп.

309. Хәрис йүүгүб армаз ұсанмаз болүр,
310. Хәрислык йнiң әмин кiм билүр,
311. Хәбәр бар берiлсе еер адәми,
312. Екi пүл динар ма ол үч кол колүр.

«Uā zālikā kauluhu 'ālāhīs-sālamu:
Lāukānā libni Ādāmā uādīhāni min
zāhābin li-tāmānnā sālisin».

313. Әйә, хiрс изiсi хәрислык нерек,
314. Айү бер мәңә бү неүке керек.
315. Тар ерсе кең ерсе битiлдi рuzuғ,
316. Хәрислык кылүрмү мұны езүрек.

«Kämä kalallahu Tä'ala: Näxnu käsämnä
bäynähum mä'ışätähum fil-xäyätid-duniya».

317. Kōkī kōrklü erniñ xuyı kōrklü ol,
318. Bū kōrklü kylykka kōñül örkül ol,
319. Bır erdiñ bır erke täfauut telim,
320. Uälikin kōrerke tözü bōrklü ol.

Än-näu'il-uxra fi mäkarimil-äxläki uät-täxrisi 'älät-täxälluki bihä

321. Bütün kylky fe'lin öte erteil,
322. Käräm kımde erse any er teil,
323. İemışsiz ñyğaç te kärämsiz kiři,
324. İemışsiz ñyğaçny kesip öртеil.

325. Musulmanka muřfik bolıp mehirban,
326. Säña sandükünj te musulmanka san,

«Kalän-näbi äläñhis-sälamu: Ät-tä'zimu
li-ämrillähi uäs-řäfäkatu 'älä xäkillähi».

327. Žäfa kyldaçyñka ñanüt kyl uäfa,
328. Arymaz neče ñusa kan birlä kan.

329. İaraylyk ařyñny kiřiķe ñetur,
330. İaray bülsañ oprak ñalyñny bütür,
331. Kūč emek teürme kiřiķe kaly,
332. Eer tese emek kiřiđin kōtür.

333. Äsiz kylyan erkesin izü kyla,
334. Kärämnin başy bū erür kez bilä,
335. Eer kelse erdiñ säña izülük,
336. Öküř kyl ol erniñ sänasyn tile.

337. İazüklük kiřinin ñazükyn kečür,
338. 'Ädauät kōkinı kazyp sen kōčür,
339. İalynlansa tütsüp 'äsäb kin oty,
340. Xälimlyk suyn sač ol otny öčür.

«Kāmā kalallahu Tā'ala: Uāl-kāziminā
lā'zā uāl-'afinā 'ānin-nāsi uallahu йuxibbul-
muxsininā uā kāmā kaulihi sallalahu 'ālāйhis
uā sāllām: Mān kāzāmā γāйzān uā huā йākdiru
'ālā nifāzihi mālāallahu kalbāhu imānān,
sadaka rasulullah».

341. Kārām bīr bina te āyar xilm ūl ol,
342. Йа bustan te ol xilm kārām al ul ol,
343. Йыкыкыгқа тіреп кесүлі ұла,
344. Бү ітілік ерке azad өз күл ol.

345. Kūdezīl āña dust ūlūylar хākīn,
346. Asyysyz mizax hām žādāldīn sakyn,
347. Ūlūylarny бүsrūp sāña бү mizax,
348. Kīčīlernī kustax kylūr bīl йakyn.

349. Bāla kelse sābr et fāraxka kūzūp,
350. Kūйūb tūr fāraxka bāla rānž йozūp,

«Kāmā kalallahu Tā'ala: Uallahu йuxibbul-
sabirinā fāinnā mā'āl-'usri йusrān uā
kākaulihi sallalahu 'ālāйhi uā sāllām:
Intizarul-fārāzi bis-sabri 'ibadātun».

351. Öcer mixnät oty kečer näubāti,
352. Kalūr sābr izīsī sāuabyn йüzūp.

353. Ūlūylūkka tesеj йaγylma özūj,
354. Kaly kezsej atlas ūnytma bözūj,
355. Ūlūγ boldükünča түzünrek bolūp,
356. Ūlūγka-kīčie sylyγ kyl sözūj.

**Ān-nāu'ul-āxāru fi ābiñātin mutāfārrikātin tāštāmilu '
ālā mā'ānin muxtālifātin**

357. Ūkūp sözle söznī йuip sözleme,
358. Sözūj kīzle kezīn başyγ kīzleme,

359. Мың er dustың erse öküш körmeil,
360. Бір er duşman erse any azlama.

«Uä zälíkâ kauluhu 'älâhîs-sâlamu: Älfu sädikin kalilun, uä 'äduun kâsirun».

361. Neče tetik erdın birer sähu kelür,
362. Neče pur hunärlyğda bir 'äib bolür,
363. Bü bir 'äibdin ötrü başyn kesüçï,
364. Äžunda tırilü kişisiz kalür.

365. Tıril izü fe'lin köñüller alyp,
366. İsizliktin öznï syğarü salyp,
367. Eter bolsañ işni sanyp saknyp et,
368. Kerekmü kereksizmü kırtü bilib.

369. Ne iş kelse äña kez bakyn,
370. Ol işniñ öñini-soñyny sakyn,
371. Seuñç erse kezın köñültüt äña,
372. Ökünç erse andyn ozarak sakyn.

373. Eren häñri-şärri küsep keçmez ol,
374. İsiz izü işke ñanüt keçmez ol,
375. Äña izü ümğan izilik kylyp,
376. Tiken izleen er üzüm biçmez ol.

«Izä uätärtä ämrän fäxzir 'ädäüätähu män
ñäzrä 'iş-şäukä lä ñäxsud bihi 'inäbä».

377. İşi izü bolsa er izü bolür,
378. Er iş izüsindin öküš häñr bülür,
379. İsizke ñauüma işiz suxbätï,
380. Seni tärkin işiz kylyklyğ kylür.

«Kämä kalän-näbi 'älâhîs-sâlam:
Män mäşä mä'a zalimin fäkad äžrämä».

381. Mäzaz boldy dustlük xäkikät kany,
382. Miñer dustta biri bülünmaz köni,

383. Öküşrek kīşinīḡ iči yādr erür,
384. Kōnī dustūḡ erse taşy bīl mūny.

385. Bū kūn bū āzunda kīşilīk īsīz,
386. Kany kanča bardy kīşilīk īsīz,
387. Uāfa kōlī süylüp kūrüp ḡūllary,
388. Žāfa toldy taşty teḡizdīn ādīz.

389. Kany 'ahd āmanāt kany īzülü,
390. Kēzīn kūnde xāḡr īş mī kōtrülülü,

«Uā zālīkā kauluhu 'ālāḡhis-sālamu:
Bādāāl-islāmu yāribān uā sāḡā'udu yāribān sāddākā».

391. Başy bardy xāḡrnīḡ soḡy baryūsy,
392. Öḡī keldī šārrnīḡ soḡy kelülü.

393. Āžun toldy 'uduan žāfa-žāur bīlā,
394. Kany bīr uāfalyḡ bar erse tīle,
395. Sen artaksyn anyn āžun artady,
396. Nelūk bū āžunka kylürsyn īle.

397. Ğārib erdī Islam yārib boldy baz,
398. 'Ibadāt ḡīḡa boldy 'abid māžaz,
399. Xārabāt oramy bolüp abadan,
400. Xārab boldy mäsžid büžün bināmaz.

401. 'Āmāl koḡdy 'alim uā zahid uāra',
402. 'Arif rāks čykaryp eter xuş sāma',
403. Bidā'tīn ḡyḡyḡly kīşī kalmady,
404. Anyn kūnde arta tūrür bū bidā'.

405. Kany āmru-mā'ruf kylür īzü er,
406. Kany kendü īzü kīşī tūrḡy ḡer,
407. ḡerer sen zāmanaḡny xālkyn kozüp,
408. Zāmanaḡny ḡerme kīşīsīnī ḡer.

409. Kīm ol ḡüzčī erse kīşī ḡī ol,
410. Kerek erse ḡīlīk ḡory ḡüzčī bol,

411. Kım ol йollıy erse anyı йoly йок,
412. Kım ol йolsız erse aıar kııru йол.

413. Айа artak ішлі саuinçin salyn,
414. Senіı ruzaryı bı köılüçe kylyn,
415. Tіlekçe tіrīl inç fariy kazıısız,
416. Ne йerke йууар baz senī ne tīlīn.

417. Ūııt йetti йendір бүlünmaz йyzy,
418. Xälal йelі kany körunmez bozy,
419. Xälal kendü kayda bı kün kany kım,
420. Xäramny йейürde xäram tep йedī.

421. Büzün mallyy erke ürүp йüzlerin,
422. Tözü kül kylürlar azad özlerin,
423. Kım ol malsyz erse ol ernī körüp,
424. Йüz йurүp keçerler йümүp közlerin.

425. Айа malka sük er йakin bīl bı mal,
426. Bı kün kazıyü sakıyñ йарын йük uäbal,
427. Xäram erse malyı 'äzäb ol soıy,
428. Xisab ol eer bolsa malyı xälal.

«Kalän-näbiıu 'äläıhis-sälam: Xäläluhä
xisıybun uä häramuhä 'äzabun».

429. Nelük malka münča sük ol bı özün,
430. Köıjölde yämııı ol tılııde sözüıı,
431. Barırsyn bı malyıı йауynka kalür,
432. Ūıazыр beürler sarynyü bözüıı.

433. Senıı malyıı ol mal aşyndürdüküıı,
434. Säıa xäsraät ol tek tütүp türdüküıı,

«Kämä kallallahu Tä'ala: Mä 'indäkum
ııanfädu uä mä 'indällahi bakın».

435. Bı kün kendü sücü bı termek säıa,
436. Açıy bolıa йарын kozүp bardüküıı.

437. Bū āžun mǎzāsī katyγlyγ mǎzā,
 438. Izasy öküšrek mǎzāsī aza,
 439. 'Āsāl kañda erse bīlā arsy,
 440. Ary zāhrī tatγū 'āsāldīn oza.
441. Hunārlyγka āžun uāfasyzrak ol,
 442. Hunārsīzka mūndyn žāfa azrak ol,
 443. Hunār bīrlā dāulāt bīrīkmeķlīķī,
 444. Būlūnmaz kamūγ kyzda ol kyzrak ol.
445. Ne ħazdy āžunka bū saxīb hunār,
 446. Neūķe bū any ūlašū kynar,
 447. Xāsīslernī kōtrūp nāfīsnī čalyγ,
 448. Azū kūtsūz āžun karypmū mūnar.
449. Āħa xukmīn āžun tapa ūüčī,
 450. Īerīp mūny bīrer ħānā öüčī,
 451. Ūγan xukmī bīrlā ķelūr ķelen īš,
 452. Anyγ āmrī bīrlā teer teüčī.
453. Āžunka bū söküš mālamāt nelīķ,
 454. Kāzalar ħorytγan ħaratγan mālik,
 455. Kāza bīrlā sančlūr azakka tīken,
 456. Kāza bīrlā ĩlnūr tūzakka elīķ.
457. Kamūγ tedečī neγ kāzadyn erūr,
 458. Ūküšsūzlar any sābābdīn kōrūr,
 459. Kāza bīrlā ūčγan kalyk kūšlary,
 460. Karyka konar hām kāfāska ķīrūr.
461. Kāza ķelse ħūrūk ħūürmez ūrūp,
 462. Kāza kañtarylmaγ katyγ ħa kürūp,
 463. Sāγa rānž āγa ānž bīrīlī Ūγan,
 464. Žāza' kylma ħa rānž izīsī tarūp.

Fil-'uzri bitāmamul-kālami

465. Bītīdīm ķītabny māua'iz māsāl,
 466. Okysa tatyr tīl ħemīš te 'āsāl,

467. Kım erse bũ sözke azynlar sözın,
468. Teñ ese teñedı durustka bädäl.

469. Ädib Äxmäd atym ädäb pänd sözüm,
470. Sözüüm mında kalır barır bũ özüüm,
471. Kelür küz keçer ñaz barır bũ 'umur,
472. Tüketür 'umurnı bũ ñazym küzüm.

473. Anyn üş çykardym bũ türkı kitab,
474. Kerek kyl tap, eñ, dust, kerek kyl etib,
475. Bıtıdım bũ tañsük turäf sözlerın,
476. Kaly barsa özüüm sözüüm kalsü tep.

477. Anyn üş erür bũ kitab bır süzük,
478. Talülap ketürdüm kemıştım çözük,
479. Näuadir süzük az bolır häzl öküş,
480. Çuz atlas bolır kyz užuzy böz ök.

481. Äña mінде kezın kelılı müny,
482. Okysañ du'ada ünytma menı,
483. Säña hädñä kyldym bũ tañsük sözüüm,
484. Mäña hädñä kysü du'a tep senı.

Lä 'ädri kailähu aıdan tä' rıfı ädib äxmäd 'äläñhir-raxmätu

485. Tüya körmez erdı ädibnıñ közi,
486. Tükedı bũ on tört bab ıçrä sözi,
487. İayın bolsa ñüklü özesinde zär,
488. Anyñ tüşy bolıay bũ söznüñ azy.

Uä min kälami yäñräl-äzäli tä' rıfı ñä'ni ämir säñfäddin

489. Ädibler ädibı fazıllar başy,
490. uhärdın söz aımyş öün söz bışı,
491. Üyan räxmät etsün bũ sa'ät äña,
492. İaryn kopsa bolsün ñaranlar işi.

**Min mākālāti āmir kābir saxib ār-rai uāt-tādbir Arslan Xoža Tarxan ‘
ālāyhir-raxmāti uār-rizuan fi tā’rif xoža ādib**

493. Ādibnīḡ ḡerī aty Īūknekē erūr,
494. Sāfalyḡ ‘āžāb ḡer kōḡüller ḡarūr.

495. Atasy aty Māxmud-u Īūknekēi,
496. Ādib Māxmud ūḡly ḡok ol heč šākī.

497. Kītabynḡ aty erūr «‘Ātibātul-
498. Xākayīk» ‘ibarāt ‘ārābdīn usul.

499. Tāmamy erūr kāšyārī tīl bīlā,
500. Aḡytynyš ādib rikkat-e dil bīlā.

501. Eer bīlse Kāšyar tīlīn hār kīšī,
502. Bīlūr ol ādibnīḡ ne kīm aḡmyšy.

503. Kīšī tīlnī bīlse bīlūr mā’nīsīn,
504. Bīlūrmīn tese ‘āyib ōzī bīlmesīn.

505. Kōp elnī kōrūr bīz ādib sōzīnī,
506. Bīlā bīlmeendīn ūlar ōzīnī.

507. ‘Āybkā koḡūptūr xālayīk āra,
508. ḡālāt mā’nilernī aḡytmyš ḡānā.

Tāmmāt hibātul-xākaik bi’āunillāhil-mālikil- xaliki

509. Sābāb erdī bū īš bītīdūk kītab,
510. Kerek bīl izabāt, kerek kyl ‘itab.
511. Bīlīp tūtša hār kīm ādibnīḡ sōzīn,
512. Xālayīk āra ol uzīnler ōzīn.

ФАКСИМИЛЕСІ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ اَوْكَشَ مُحَمَّدًا اَبُوْرَ مَنْ سَخَا
 سَنِيْكَ رَحْمَتِكَ دِيْنَ اُوْمَارَمِنْ اُوْنِكَ
 سَامُوْ اَيُوْغَايْ سَزَا بُوْ تِيْلِيْمِ
 اُوْنَارِجَهْ اَيَايِيْنِ يَارِي يِيْرَ مَنْكَ
 سَنِيْكَ بَارِ لِيْغِيْنِكَ غَهْ نَنُوْعُ لُوْقِ يِيْرَ
 جَمَاتُ جَانُوْدٍ اُوْجَعَانٍ يُوْكَوْدُكَانَ نَانِكَ
 سَنِيْكَ يِيْرِ لِيْغِيْنِكَ غَهْ دَلِيْلُ اَرْقَاغِنِ
 بُوْلُوْدُ بَرْتَنِكَ اِيْجُوْ دَلِيْلُ لَرْمِيْنِكَ
 نَفْسُ كِلْتَمِيْنِ لَهْ اَيَةُ تَلَا عَلَيَّ اِنَّهُ وَاحِدٌ

بوق ايرديم يرات تينك يسايوق قليب
 اكيچ بار قيلور سن مقير من مونكا
 اياتك يولينده يليك لي اوتون
 كيداوت دين اوزونك يولا اولوندي اونكا
 براتي اوغاييم تونونك كوندونك
 اوتوب بير يير كا يورود اونك سونكا
 توناقود تونونك يي كونونك كيتايي
 كونونك كيتايي باز يروتود توكا
 كالمه تعلق خراج الحى زالتين ويخرج التين الحى
 اولوك نين نيدريك هم تيريك دين اولوك
 چقارور كورهن موني كيت انكا
بىلك
اشرومخز

تَوَقَّدَتْ اِبْدِي اَوْلُوغُ پَيْرِيَاكُ
 اَوْلُوغُ لَرَانِي شِيرَكُوذُ مَالِكُ آسَانُ اَنْكَا
 فِي نَعْتِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ

ايشت ايمدي قاچ يت حيب فضل دين
 اوقوش هوش يتي نيب سوز مني اونكا
 اول اول خلقته ييكي كنى قوتلورغى
 قوراش ده يوقيل آتكا قوش نيشكا
 سوله كر اوردونك يوزر بواولك يوزك كوز
 يا انلر قيزل ايينك بواينكا منكا
 آينك مدح بيرله ناسير بوئيلير
 آينك يادي بيرله شكر شه دآنكا

بُوَكُونُ تِكْمُو سِيْنِيْنِ دُرُوْدُ اَوْلَا يَا رِيْنِ
 اَلِيْكَ تُوْتُ تَاچِيْمِرْ غَه اِيْكْرَسَه سُوْنِكَا
 فِي مَدِيْحِ الصَّحَابَةِ الْاَرْبَعَةِ رِضْوَانِ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنِ
 بِمَه تُوْتُ اِيْشِيْنِكَا اِيْدُوْرَمَنْ سَلَامْ
 اَوْلُوْدِيْنِ اُوْسَانْ مَقْ قَچَانْ اَوْلَا مَنَكَا
 صَادِقْ بِيْرَبِهْ قَارُخْ اُوچُوْخْ ذُو النُّوْرِيْنِ
 عَلِيْ قُوْرْتِي لَنْجِيْ اَوْلَا اَرْ سِيْكَ تُوْنِكَا
 كِيْمِرْ اِيْرَسَا بُو تُوْتُ اِيْشِيْنْ كَا بَدَا عِنْقَادْ
 تُوْنَارْ اِيْرَسَا مِيْنِكَ لَعَنْ اِيُوْرَمَنْ اَنَّا
 اِلٰهِيْ كِيْمُوْر كَانْ اِيْدِيْمِ سَنْ سِيْجُوْر
 نَجْهْ مَا خَطَا لِيْقْ قَوْلْ اِيْرَسَمْ سَنَكَا

كَا بُولَسَه فَضْلِيْكَ فُوْتُوْلَدِيْ اُوْذُوْمَ
 اَكْرَ بُولَسَه عَدْلِيْكَ قَنِيْعَ لِيْقُ مَنَكَ
 فِي مَدْحِ اَمِيْرٍ اَلْاَجَلِ اَدَا اِسْهَسَا لَارِيْكَ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ وَالْغَفْرَانُ
 اَيَانِيْلُ قَوْمَاتُ مَدْحِ اُوْتُوْنُ كِيْلُ قَنِيْ
 مَنَ اَرْقُوْتُ قِيْلَايِيْنُ شَهِيْمُ غَه اِنِيْ
 شَهِيْمُ مَدْحِ بِيْرَلَه بَزَايِيْنُ كِنَابُ
 اُوْقُوْعُنُ كِنِيْ نِيْنُكَ يُّوْسُوْنُ جَانِيْ
 اُوْشَا يِيْلَسْ اَرَا اُوْشُوْنُ اُوْكْرَا تُوْرُ
 اَيْنِيْكَ قَدْرُ جُوْبِيْ بِيْعِ اِحْسَانِيْ
 اُوْذُ اُوْكَ عَقْلُ اُوْقُوْشُ هُوْشُ خِرَدَقَا مَكَانُ
 يِيْلِيْكَ مَسَدِيْ مَهْ فَضِيْلَتُ كَانِيْ

بيمك دين ايرز راک توتار هنت اوله
 مخاي مكارير پيغا درماني
 رعيت قه شفق سليم دين حليم
 وليکن بوشارده شرا ارسلاني
 صلابت ايچينه جمر دالک عارف
 سخاوت حماقت توتار عثمانی
 نتيك ليك ده کندو ايازدين اوزوق
 داد انصاف توتار چين ايني شير و اني
 اينك بخشيندين بولوت اوفانور
 بوسوزيني بونون چين توتار دشمني
 اياشاهير اردم کيرين سانه غن

سَنَارْمُو اَدِيْزُقْمَ اَوْشَاقَ تَاشْرَإِي
 سِيَاْسَتَ رِيَاْسَتَ كِيَاْسَتَ كَرَمَ
 رِيَاَدَهٗ اَوْلَهٗ عَدْلَ اِيْشِيْتِ كُوْزْمُوْبِي
 يِنَاجَحْدَ مَرْوَتَ فُتُوْتِ اَوْغَانَ
 عَطَا قِيْلِي شَاهِيْرَغَهٗ بُوْجَلَهٗ اِنِي
 لُوْكُوْشَ اَزْ دِيْبِ اَيْمِسْ يِنِيْوَلَرْدِيْنِكِيْزْ
 بُوْلُوْتْ هَدِيْهٖ قِيْلِسَهٗ اَوْشَاقَ قَطْمِ رِي
 دِيْنِكِيْزْ دِيْنِ كَرِيْمِ رَاكْ شَاهِيْمِ مِيْنِكْ قَنَا
 قَبُوْلْ قِيْلِسَهٗ اِنْنَكْ يُوْقْ بُوَازْ هَدِيْرِي
 ۴ مُوْجِبِ تَالِيْفِيْ هَذَا الْكِتَابِ وَتَمْتِيْزِيْ
 تَاتْ اِسْپَهٗ سَلَارِيْكَ اُوْچُوْنْ بُوْكِتَابْ

ھېقار دېم اجون دە آني قالسوديب
 كتايير ابي كوركان ايشيت كان كيشي
 شاهيم ني دعابيرله ياد قلسو ديب
 كيشي كليك يي كيني لر ارا
 اينك موداي بيرله كوندكولر تولوب
 اينك ياد بيرله اجون قلسوديب
 بزازيم كينا يي مواعظ مثل
 باتغ يي اوقوغ يي اسينغ آلسوديب
 بلاك ايشيم آني شهم غه سنوك
 هوا دار ليغيم يي توكال بلسوديب
 اتوع الاله يي منفعة العلم وضره الجهل

اينك ديك تانگسوق اديز بولسوديب
 ۹

بَلِيكٌ نَيْنِ أَيُورْمَنِ سُوذُومَرَكَا ^{سوغا} ^{اولا}
 بَلِيكٌ لِكْ كَا يَادُوسْتِ اُوزُونَكْ نِي ^{اولانغدا} ^{اولا}
 بَلِيكٌ بِيْرَلَهْ بِيْلِنُورْ سَعَادَتِّ يُوْايِ
 بَلِيكٌ بِيْلْ سَعَادَتِّ يُوْلِيْنِي ^{بولا}
 بَهَالِيْقْ دِيْنَارْ اُولْ بَلِيكٌ لِكْ كِيْتِي
 بُوْجَاهِلْ بَلِيكٌ سِيْرْ يَهَا سِيْرِيْتِي
 بَلِيكٌ لِكْ بَلِيكٌ سِيْرْ قِيْآنْ تَتْكَ بُولُورْ
 بَلِيكٌ لِكْ نِيْتِي اِيْرْ جَاهِلْ اِيْرْ تِيْتِي
 سُونْكَآكْ كَا بِيْلِيكٌ تَاكْ اِيْرَانْ كَا بَلِيكٌ
 اِيْرَانْ كُوْرْ كِي عَقْلْ اُولْ سُونْكَآكْ بِيْتِكْ بَلِيكٌ
 بَلِيكٌ سِيْرْ بِيْلِيكٌ سِيْرْ سُونْكَآكْ تَاكْ خَالِي

بليک سيز سونساك كا سونولس بليک
 بليک بيلدي بولدي اران بل گولوك
 بليک سيز نيرك له بينك گورگولوك
 بليک لك اير اولدي اتي اولادي
 بليک سيز ايسان ايركان اتي اولوك
 بليک لك پيرينكا بليک سيز ميندير
 نينساك بي نينسادي بليک نينك نينكين
 بقا گود خيل ايمدي اوقاسينا يو
 نه نك بار بليک تاك اسين ليق اونگير
 بليک سيرله عالم يوقاز يوق لادي
 بليک سيزلك ايرني چركاردي قود
 ايسين
 ايشا

АХМЕТ ИАСАУИ

Орта ғасырлық түркі жазба әдебиетінде Қожа Ахмет Иасауи шығармасының алар орны ерекше. Оның қаламынан туған сопылық сарындағы шығармалар тек, қазақтың ғана емес, барша мұсылман түркілердің ортақ рухани мұрасына айналған.

Ақынның қай жылдары туылғандығы туралы нақты дерек жоқ. Бірақ кейбір зерттеулерде ақынның 1083 жылы туып, 1166–1167 жылдары қайтыс болғандығы айтылады. Десек те Иасауидің 120 жыл өмір сүргендігін алға тартып, 1103–1228 аралығында ғұмыр кешкен дейтіндер де бар.

Иасауидің рухани мұрасы туралы Батыс пен Шығыстың түркологтары бірнеше еңбектер жазды. Ф.Көпрүлүнің «Түрік әдебиетіндегі алғашқы мутасаууфтар» деген кітабынан бастау алатын иасауитанушылар қатары бергін келе К.Эраслан, М.Узун, М.Тахрали, С.Улутоғ, Н.Йилмаз, Х.Биже, М.Демиржи, М.Тайши, Х.Алтинташ, Н.Зейбек, Н.Тосун секілді түрік ғалымдармен толықты. Сондай-ақ, Ә.Нәжіп, Н.Маллаев, И.Хакқұл, С.Сайфуллах, Н.Хасан, Г.Хусайнов сынды өзбек, башқұрт әдебиеттанушылармен бірге, М.Жармұхамедов, С.Дәуітұлы, З.Жандарбек, А.Ахметбекова, Д.Кенжетай, А.Әбдірасылқызы, Т.Қыдыр, сияқты қазақ иасауитанушылары да ақын мұрасын зерттеп, тың талдаулар жасағанын ерекше айта кеткен жөн.

Соңғы жылдары жарық көріп жатқан «Диуани хикметтер», негізінен, екі негіз бойынша жариялануда. Олар: қолжазбалар мен тасбаспалар. Литографиялық нұсқалар ХІХ ғасырдың орта шенінен бастап жарияланып, сол кездегі түркі мұсылман жұртының сұранысын қанағаттандырды. Бүгінде әлем кітапханаларының Қолжазбалар мен сирек кітаптар фондтарында сақталып жатқан «Диуани хикметтің» тасбаспа нұсқалары ХІХ ғасырдың ортасы мен ХХ ғасырдың басында Қазан, Ташкент, Ыстанбұл, Бұхара секілді шаһарларда жарық көрген кітаптар болып табылады. Себебі кезінде мындаған тиражбен жарияланған даналық сөздер мұсылман әлеміне тарап кеткен. ХІХ ғасырдағы басқа шаһарлардағы баспаларды айтпағанның өзінде, бір ғана Қазан шаһарында Университет пен Кәримовтер баспасы хикметтерді бірнеше рет жарыққа шығарған. Белгілі ғалым Мирфатых Закиевтің зерттеулеріне сүйенсек, 1878 жылы жарық көрген «Хәким хэзрет Султан әл-Арифин Қожа Ахмет Иасауи» деген атпен жарияланған кітап толықтырылып 1887 жылы осы атпен қайта жарияланған (алғашында 65 хикмет болса, кейінгісінде 71 хикмет). Сондай-ақ, «Диуани хикмет» деген атпен 1896, 1904, 1912 жылдары қайта жарық көрген. Алғашқы басылым 1200 тиражбен басылса, кейінгісі 6000 тиражбен басылған. Сондай-ақ, Кәримовтер баспаханасында 1901 жылы басылған хикметтер жинағы

4000 данамен жарияланса, 1905 жылы 10 000 тиражбен қайта жарық көрген. Яғни, бір ғана Қазанда он шақты рет он мыңдаған тиражбен жарияланғанын көреміз¹. Ал, сол замандарда басқа қалалардағы баспаханалар өнімдерін қоссақ, онда оқырмандар тарапынан қаншалықты сұранысқа ие болғанын аңғаруға болады. Бір ғана ӨР ҒА Шығыстану институтының литографиялық баспалар бөлімінде бірін-бірі қайталамайтын (Ташкент, Бұхара, Ыстанбұл, Қазан) «Диуани хикметке» қатысты 33 тасбаспа кітап бар екендігі айтылады².

Осы уақытқа дейін табылған көне қолжазбалардың басым бөлігі – XVIII-XIX ғасырларға тиесілі. Яғни, сол замандарда жарық көрген литографиялық нұсқалармен замандас. Ең ескі нұсқа саналып жүрген қолжазбалардың өзі XVI ғасырдан арыға бармайды.

Бүгінде ең ескі нұсқа саналып жүрген Ыстанбұл нұсқасы 1693–97 жылдары жазылған деп есептелінеді. Сондай-ақ, Самарқаннан табылған нұсқа да сол XVII ғасырға тиесілі. Кезінде Г.Залеман тарапынан аздап зерделенген бұл нұсқа бүгінде Санкт-Петербургтағы Шығыс қолжазбалар институтында сақтаулы тұр. Сондай-ақ, сол жерде «Шәжәраи тәрәкимәмен» бір бумада жатқан қолжазбаны кейбір түркітанушылар XVI ғасырға жатқызған. Десек те оның қаншалықты ақиқатқа жақын екені әлі күнге нақтыланған жоқ.

Жалпы, Иасауи хикметтеріне қатысты әлемде қанша қолжазба жатқаны белгісіз. Кезінде түркітанушы Х.Ф.Гофман өз зерттеулерінің бірінде «Диуани хикметтің» қолжазбалары Берлин, Кэмбридж, Упсала, Париж, Принстон, Мәскеу, Санкт-Петербург, Ташкент, Ыстанбұл секілді қалалардағы кітапхана қорларында жатқанын жазған болатын. Бұл зерттеудің өткен ғасырдың жетпісінші жылдары (1969 жылы) жүргізілгенін ескерсек, бұл саланы бүгінгі күн тұрғысынан қайта зерделеу керектігі алға шығады. Себебі соңғы жылдары ғана ғылымға бірнеше нұсқа белгілі болып отыр.

Мысалы, тәжік ғалымы Файзулла Бабаев Тәжікстан Ғылым Академиясының Шығыс қолжазбалар фондында Қожа Ахметке тиесілі 4 диуанның жатқанын жазған³.

«Диуани хикметтердің» ең ескі нұсқасы XVII ғасырға тиесілі екені белгілі. Олар – Санкт-Петербургтағы Шығыс қолжазбалар институты мен Ыстанбұлдағы Уафиқ паша кітапханасындағы нұсқалар болатын. Зерттеуші Гөзел

¹ Закиев М. Хожа Ахмад Иасауинің хикметлерінің йарадылмағында Қазанын хызматы // Хожа Ахмад Иасауи уе Гундуғарын сопуч улук едебийаты. Ашгабат: Ылым, 2010. – 238с.

² ӨзР ҒА Шығыстану институтындағы Қожа Ахмет Иасауи хикметтерінің қолжазба каталогы. Түркістан: Тұран, 2006. – 328б.

³ Бобоев Ф. Списки «Дивани Хикмат» // Хожа Ахмад Иасауи уе Гундуғарын сопуч улук едебийаты. Ашгабат: Ылым, 2010. – 237с.

Амангулеваның зерттеулеріне арқа сүйесек, Түркменстанның Қолжазбалар институтында Иасауи шығармашылығына қатысты 31 қолжазбаның жатқанын алға тартқан. Ең қызығы – сонда һижри жыл санағы бойынша 911 жылы яғни 1505 жылы жазылған бір қолжазбаның барлығын алға тартқан⁴. Егер осы дерекке сүйенсек, онда оның бүгінгі ғылымға белгілі ең ескі қолжазбалардың бірі екендігі ешбір талас тудырмайды.

Кемелдік ұстындарын жырлаған Құл Қожа Ахмет Иасаидің асыл мұрасы бүгінгі түркі тілдерінде бірнеше рет жарық көрді, бірнеше ғылыми зерттеу жұмыстарына өзек болды, соның нәтижесінде Иасауи шығармашылығы мен тарикатын зерттеуге арналған иасауитану саласы қалыптасты. Ақын мұрасы әдеби, тілдік һәм философиялық тұрғыдан зерттеліп, зерделенді. «Диуани хикметтің» бірнеше рет ғылыми және көркем аудармасы жасалып, оқырман назарына ұсынылды. Солардың қатарында М.Жармұхамедұлы, С.Дәуітов, М.Шафиғов⁵, Ж.Әбдірашев⁶, Е.Дүйсенбайұлы⁷, Ә.Жәмішев⁸, Қ.Қари, Ғ.Қамбарбекова⁹, Б.Сағындықов¹⁰, Х.Иманжанов¹¹, Ә.Ибатов, З.Жандарбек, А.Нұрманова¹², Ә.Бөкебаев¹³ секілді ақындар мен ғалымдардың есімдері зор құрметпен аталады. Орта ғасырда түркі жазба тілінде дүниеге келген шығарманы ақындар көркем сөзбен жеткізсе, ғалымдар ғылыми аудармасы мен транскрипциясын жасады. Олардың «Диуани хикметтен» жасаған тәржімалары баспасөз беттерінде ауық-ауық жарияланды, жеке жинақ болып та жарық көрді. Осылайша бүгінгі оқырман осы кітаптар арқылы осыдан бірнеше ғасыр бұрын жазылған «Даналық кітабымен» жақыннан танысуға қол жеткізіп келеді. Осының өзі-ақ Иасауи шығармасының өміршендігін көрсетсе керек.

⁴ Амангулыева Г. Подготовка к изданию дивана «Хикмет» Ходжа Ахмета Ясави // Хожа Ахмад Иасауи уе Гундуғарын сонуч улук едебийаты. Ашгабат: Ылым, 2010. – 247с.

⁵ Диуани хикмет (Ақыл кітабы). Баспаға дайындағандар: М.Жармұхамедұлы, С.Дәуітұлы, М.Шафиғи. Алматы: Мұраттас, 1993 (Алматы, 1998; 2002; Паволдар, 2003; Алматы, 2007). – 262 б..

⁶ Даналық кітабы. Құрастырып дайындаған: Ж.Әбдірашев. Шымкент, 1991. – 31 б.

⁷ Хикметтер: (Даналық кітабы). Аударған: Е.Дүйсенбай. Астана: Аударма, 2002. – 112 б.

⁸ Хикметтер. Аударған: Ә.Жәмішев. Алматы: Атамұра-қазақстан, 1995. – 128 б.

⁹ Диуани хикмет (Даналық кітабы). Дайындағандар: Қ.Қари, Ғ.Қамбарбекова. Тегеран, Әл-Хұда, 2000. – 428 б.

¹⁰ Дивани хикмет. Аударған: Б.Сағындықов. Ежелгі дәуір әдебиеті: Хрестоматия. Алматы, 1991. – 113-133 бб.

¹¹ Қырық хикмет. Аударған: Х.Иманжанов. Түркістан: «Өзирет Сұлтан» тарихи-мәдени қорық музейі, 1991. – 42б.

¹² Хикметтер. Аударғандар: Ә.Ибатов, З.Жандарбек, А.Нұрманова. Алматы: Дайк-Пресс, 2000. – 208 б.

¹³ Ахмет Яссауи «Диуани хикмет». Астана: Сарыарқа БУ, 2009. – 212 б.

Антологияға «Диуани хикметтің» 1904 жылы Қазанда басылған нұсқасы аударылып берілді. Себебі бұл тасбаспа басқа нұсқаларға қарағанда толықтығымен әрі бірнеше рет жарық көргендігімен ерекшеленеді.

Иасауидің рухани мұраларының бірі – Миратул – кулуб («Жүректердің айнасы»). Иасауидің бірінші халифасы Мұхаммед Зарнұқи тарапынан хатқа түскен бұл жәдігерде Ислам құндылықтары, атап айтсақ шариғат, тариқат һәм хақиқат мәселелері таратылып жазылған.

«Миратул – кулуб» шығармасының ғылымға белгілі үш нұсқасы бар: Упсала, Ташкент және Алматы.

Швецияның Упсала Университеті кітапханасының көне жазбалар қорында сақтаулы №472 жинақтың (534 парақтық бұл жинақ 1249/1833 жылы көшіріліп, (истинсах етілген) қайта жазылған)¹⁴ 58-б-177-а беттерінде орналасқан «Миратул – кулуб» шығармасы иасауитанушы ғалым Неждет Тосун тарапынан алғаш 1997 жылы ғылымға ұсынылса, 2000, 2015 жылдары ғалым Досай Кенжетай бұл шығарманың Қазақстан Ұлттық кітапханасында сақтаулы нұсқасын жариялап, ғылыми айналымға енгізді¹⁵. Ал, 2004 жылы Ибрахим Хакқул және Нодирхон Хасан тарапынан Упсала нұсқасы Иасауидің жаңадан табылған хикметтерімен бірге өзбек тілінде жарияланды¹⁶. Ал, 2020 жылы Неждет Тосун шығарманы қайта түзетулермен толықтыра отырып қайта жариялады¹⁷. Еңбек шығарманың үш нұсқасын (Упсала, Ташкент, Алматы) салыстыра отырып баспаға дайындалғанымен құнды. Сондықтан да соңғы басылымның жетістіктері ескеріліп, антологияға жәдігердің Упсала нұсқасы аударылып берілді.

¹⁴ Әзірет Сұлтан Қожа Ахмет Иасауи. Көңілдің айнасы (Мират ал-кулуб). Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» баспасы, 2015. – 3 б.

¹⁵ Әзірет Сұлтан Қожа Ахмет Иасауи. Көңілдің айнасы (Мират ал-кулуб). Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» баспасы, 2015. – 112 б.

¹⁶ Хожа Ахмал Яссауий. Девони хикмат. Ташкент, 2004. 139-175 бб.

¹⁷ Miratül-kulub. Sufi Muhammed Danişmend. Hazırlayan Prof.Dr. Necdet Tosun. Ankara, 2020. – 176 s.

АУДАРМАСЫ

ДИУАНИ ХИКМЕТ

1 - хикмет

«Бісмiллә» деп баян етей хикмет айтып,
Тәліптерге дүр мен гауһар шаштым, міне.
Риязатты қатты тартып, қандар жұтып,
Мен «дәфтәрі сәни»¹⁸ сөзін аштым, міне.

Сөзді айттым, әр кім болса дидар талап,
Жанды жанға пәйуәнд¹⁹ қылып рәгні²⁰ аулап,
Ғаріп-жетім, пақырлардың көңілін аулап,
Көңілі бүтін халайықтан қаштым, міне.

Қайда көрсең көңілі жұмсақ демеуші болғын,
Ондай мазлұм²¹ жолда қалса сүйеуші болғын,
Махшар күні дәрғаһына жақын болғын,
Менмендік халайықтан қаштым, міне.

Ғаріп-пақыр, жетімдерді Расул сұр(а)ды,
Сол түні миғраж шығып дидар көрді,
Қайтып түсіп, ғаріп-пақыр(дың) халін сұр(а)ды
Ғаріптердің ізін іздеп түстім, міне.

Үмбет болсаң ғаріптерге жолдас болғын,
Аят, хадис әркім айтса тыңдаушы болғын,
Ризық, несібе не берсе де қанағатшыл болғын,
Қанағатшыл болып, сауық шарабын іштім, міне.

Мединеге Расул барып болды ғаріп,
Ғаріптікте бейнет тартыб болды хәбиб²²,

¹⁸ «Екінші дәптер».

¹⁹ Жалғастырып.

²⁰ Қан тамыры.

²¹ Біреуден жәбір-жапа көрген жан.

²² Сүйікті.

Жапа шегіп Жаратқанға болды қариб²³,
Ғаріп болып, бөгеттерден астым, міне.

Ақылды болсаң ғаріптердің көңілін аула,
Мұстафадай елді кезіб жетім кеуле,
Дүниекоңыз пасықтардан бойын(ды) сақта,
Бойын сақтап, дария болып тастым, міне.

Ғишық²⁴ бабын Мәулім ашқан соң маған тиді,
Топырақ қылып, әзір бол, деп мойнымды иді,
Жауын секілді маламаттын²⁵ оғы тиді,
Найза алып, жүрек бауырым(ды) тестім, міне.

Көңілім қатты, тілім ащы, өзім залым,
Құран оқып, амал қылмай, жалған ғалым,
Ғаріп жаным сарп етейін жоқ-дүр малым,
Хақтап қорқып, отқа түспей пістім, міне.

Алпыс үшке жасым жетті өттім ғаріп,
Хақ әмірін берік тұтпай өзім жаһіл,
Ораза, намаз қаза қылып, болдым қаһіл²⁶,
Жаман іздеп, жақсылардан өттім, міне.

Уа, дариға, махаббаттың жамын²⁷ ішпей,
Бала-шаға, әйелінен түгел кешпей,
Айып, қылмыс, былықтарын мұнда шешпей,
Шайтан жеңіп, жан берерде састым, міне.

Иманыма шенгел ұрып қылды ғәмнақ²⁸,
Пірімұған әзір бол, деб шашты тәрайақ²⁹,

²³ Жақын.

²⁴ Ғашықтық.

²⁵ Ұялту, даптау.

²⁶ Жалқау.

²⁷ Шарап құйылған тостаған.

²⁸ Қайғылы.

²⁹ Уға қарсы дәрі.

Шайтан лағынет менен қашып кетті бипәк³⁰,
«Бихамдилләһ»³¹ иман нұрын аштым, міне.

Пірмұған қызметінде жүгіріп жүрдім,
Қызмет қылып, көзім жұмбай әзір тұрдым,
Медет қылды, әзәзілді қуып тықтым,
Содан кейін қанат қағып ұштым, міне.

Ғаріп, пақыр, жетімдерді қылғын шадман³²,
Алқа қылып, әзіз жаның(ды) еткін құрбан,
Тағам тапсаң жаныңменен қылғын мейман,
Хақтан есітіп бұл сөздерді айттым, міне.

Ғаріп, пақыр, жетімдерді әркім сұрар,
Разы болар ол пендеден Пәруардігер,
Ей, бейхабар, сен бір себеп өзі асырар,
Хақ Мұстафа кеңесін есітіп айттым, міне.

Жеті жаста Арыстан бабқа қылдым сәлем,
Хақ Мұстафа аманатын қылғын ин`ам³³,
Сол уақытта мың зікірін қылдым тамам,
Нәпсім өліп ләмәкәнға шықтым, міне.

Құрма беріп, басым сипап назар қылды,
Бір мезетте ақиретке сапар қылды,
«Әл-уидағ»³⁴ деп, бұ әлемнен жан тәсілім қылды
Мектеп барып, қайнап-тасып астым, міне.

«Инна фәтәхнәні»³⁵ оқып мағына сүрдім,
Нұр шашты естен танып дидар көрдім,
Молдам ұрып, «ускут»³⁶ деді қарап тұрдым,
Жасым төгіп шарасыздан тұрдым, міне.

³⁰ Таза емес, малғұн.

³¹ «Аллаға мақтаулар болсын!».

³² Көңілді.

³³ Сыйлау.

³⁴ «Қош бол.., көріскенше».

³⁵ Аят: «Әрине, Біз аштық...»

³⁶ «Тыныш».

Ей, надан, мағына бол, деп айтты, білдім,
Одан кейін шөлдер кезіп Хақты сұр(а)дым,
Нәсіп қылды эзәзілді ұстап міндім,
Қада қадап, белін басып жаншыдым, міне.

Зікірін тамам қылып өттім д(и)уанаға,
Хақтан өзге еш сөз айтпай бөгде жанға,
Шамын іздеп шәкірт кірдім пәруанаға
Ұшқын болып, күйіп-жанып, ұштым, міне.

Нам-нышан еш қалмады «лә-лә»³⁷ болдым,
Алла жадын айта-айта «иллә»³⁸ болдым,
Халис болып, мухлис болып, «лилләһ»³⁹ болдым,
Фәна филләһ мақамына(н) астым, міне.

Сүннәт екен, кәпір болса берме азар,
Көңілі қатты діл азардан Құдай безер,
Алла хақы ондай құлға Сижжин⁴⁰ таяр,
Даналардан есітіп, бұ сөз(ді) айттым, міне.

Сүннеттерін берік ұстап, үмбет болдым,
Жер астына жалғыз кіріп нұрға толдым,
Хақ сүйгіштер мақамына сырлас болдым,
Өткір батинмен нәпсіні жаншыдым, міне.

Нәпсім мені жолдан ұрып қор етті,
Телміртіп халайыққа зар етті,
Зікір айттырмай шайтанмен жар етті,
«Әзірсің» деп нәпсі басын жаншыдым, міне.

Құл Хожа Ахмет ғапілетпен өмірің өтті,
«Уа, қасірет!», көзден, тізеден қуат кетті,
Өкінішті, уайымның уақыты жетті
Амал қылмай, керуен болып көштім, міне.

³⁷ «Жоқ-жок», мұнда «Лә иләһә иллаллаһ» иман куәлігін айтып отыр.

³⁸ «Басқа», мұнда «Лә иләһә иллаллаһ» иман куәлігін айтып отыр.

³⁹ «Тәңрі».

⁴⁰ Жеті тозақтың бірі.

2-хикмет

Ей, достар, құлақ салың(дар) айтарыма,
Не себептен алпыс үште кірдім жерге?!
Миғраж үсті Хақ Мұстафа рухым көрді
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Хақ Мұстафа Жебірейілден қылды сауал,
Бұ қандай рух тәнге кірмей тапты кемел,
Көзі жасты, алқа басты, бойы ниләл⁴¹,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Жебірейіл айтты: «Үмбет іші сізге бір Хақ,
Көкке шығып, періштелерден алар сабақ,
Наласына нала қылар жетінші қабат,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

«Перзентім» деп Хақ Мұстафа қылды кәлам⁴²,
Содан кейін барша аруақ қылды сәлем,
Рахмет дария «толып тас» деп берді пәйам⁴³,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Рахым ішінде пайда болдым, дауыс келді
«Зікір айт» деді, денелерім қимыл қылды,
«Перзентім» деп Хақ Мұстафа үлес берді,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Төрт жүз жылдан кейін шығып үмбет болғай,
Неше жылдар жүріп халыққа жол көрсеткей,
Он төрт мың мүжтәһидтер қызмет қылғай,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Тоғыз ай, тоғыз күнде жерге түстім,
Тоғыз сағат тұралмадым көкке ұштым,

⁴¹ Жаңа туған ай.

⁴² Сөйледі.

⁴³ Хабар.

Арсы-гүрсі(нің) соңын барып құштым,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Арсы үстінде намаз оқып, тізем бүктім,
Сырым(ды) айтып, Хаққа қарап жасым төктім,
Жалған ғашық, жалған сопы көрдім, сөктім,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Жанннан кешпей «һу-һу» деген бәрі жалған,
Бұ жалтақтан сұр(а)маң сауал жолда қалған,
Хақты тапқан, өзі пенһан, сөзі пенһан⁴⁴,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Бір жасымда әруақ маған үлес берді,
Екі жаста пайғамбарлар келіп көрді,
Үш жасымда шілтен келіп халім(ді) сұр(а)ды,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Төрт жасымда Хақ Мұстафа берді құрма,
Жол көрсеттім, жолға кірді нешә гүмраһ⁴⁵,
Қайда барсам, Қызыр бабам маған һәмраһ⁴⁶,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Бес жасымда белім байлап тағат қылдым,
Нәпіл ораза тұтпақты әдет қылдым,
Күндіз-түні зікірін айтып әдет қылдым,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Алты жаста тұрмай қаштым халайықтан,
Көкке шығып дәріс үйрендім мәләйиктен⁴⁷,
Арқан кесіп, барша әһлі `әлаиқдин⁴⁸,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

⁴⁴ Жасырын.

⁴⁵ Адасқан.

⁴⁶ Жолдас.

⁴⁷ Періштелерден.

⁴⁸ Туысқаннан.

Жеті жаста Арыстан бабам іздеп тапты,
 Әр сыр көріп, пәрдеменен бүркеп жапты,
 «Бихәмдилләһ⁴⁹ көрдім» деді ізім(ді) өпті,
 (С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Қабыз⁵⁰ келіп Арслан бабам жанын алды,
 Хорлар келіп, жібек тоннан кебін қылды,
 Жетпіс мың періштелер жылап келді,
 (С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Жаназасын оқып жерден көтерді,
 Бір мұрсатта жұмақ ішіне жекізді,
 Рухын алып ғиллийнге⁵¹ кіргізді,
 (С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

«Алла-Алла» жер астында отан қылды,
 Мүнкір-Нәнкір: «Мән раббук?»⁵² деп сұрау сұр(а)ды,
 Арыстан бабам Исламнан баян қылды,
 (С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Ақылды болсаң жарандарға қызмет қылғын,
 «Әмір мағруф»⁵³ қылғандарды ізет қылғын,
 «Нәһи мүнкәр»⁵⁴ қылғандарды құрмет қылғын,
 (С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Сегізімде сегіз жақтан жол ашылды,
 «Хикмет айт» деп бастарыма нұр шашылды,
 «Бихәмдилләһ»⁵⁵ пірмұған шарап ішірді,
 (С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Пірмұған – Хақ Мұстафа, күдіксіз білін(дер),
 Қайда барсаң, мадақ айтыб тағзым қылың(дар),

⁴⁹ Аллаға шүкір.

⁵⁰ Өзірейіл періште.

⁵¹ Жұмақтың төрі.

⁵² «Раббың кім?».

⁵³ Жақсылыққа шақыру.

⁵⁴ Жамандықтан қайтару.

⁵⁵ Аллаға шүкір.

Мадак айтып Мұстафаға үмбет болың(дар),
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Тоғызымда қадам бастым тура жолға,
Теберік деп алып жүрді қолдан-қолға,
Қуанбадым бұ(л) сөздерге қаштым шөлге,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Он жасыңда ұлан болдың Құл Қожа Ахмет,
Қожалыққа қадам қойып, қылмай тағат,
«Қожамын» деп, жолда қалсаң қандай қасірет,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

3-хикмет

Әр таңда дауыс келді құлағыма,
«Зікір айт» деді, зікірін айтып жүрдім, міне.
Ғишықсыздарды көргенімде жолда қалды,
(С)ол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Он бірімде рахмет дария толып тасты,
«Алла» дедім, шайтан менен жырақ қашты,
Най-у һәуас⁵⁶, менмендік тұрмай көшті,
Он екімде бұ(л) сырларды көрдім, міне.

Он үшімде қу нәпсіні қолға алдым,
Нәпсі басына жүз мың пәле орап салдым,
Тәкаппарлақты аяқ астында басып алдым,
Он төртімде топырақ сипат болдым, міне.

Он бесімде хор мен ғилман⁵⁷ қарсы келді,
Басын ұрып, қол қусырып, тағзым қылды,
Фирдаус атты жаннатынан махзар⁵⁸ келді,
Дидар үшін баршасын қойдым, міне.

⁵⁶ Бұ дүниенің алдамшы қызықтары.

⁵⁷ Жаннаттағы қызметші.

⁵⁸ Алланың нұры.

Он алтымда барша әруак үлес берді,
 «Һәй-һәй, сізге мұбарак» деп адам келді,
 «Перзентім» деп мойным құшып көңілім алды,
 Он жетімде Түркістанда тұрдым, міне.

Он сегізде шілтенменен шарап іштім,
 Зікірін айтып, әзір тұрып, көксім тестім,
 Нәсіп қылды, жаннат кезіп хорлар құштым,
 Хақ Мұстафа жамалын көрдім, міне.

Он тоғызда жетпіс мақам әзір болды,
 Зікірін айтып, іші-сыртым таза болды,
 Қайда барсам, Қызыр бабам әзір болды,
 Ғаусул-ғийас шарап ішірді тойдым, міне.

Жасым жетті жиырмаға өттім мақам,
 «Бихамдилләһ»⁵⁹ пір қызметін қылдым тамам,
 Дүниедегі құрт-құстар қылды сәлем,
 (С)ол себептен Хаққа жақын болдым, міне.

Момын емес хикмет есітін жыламайды,
 Жарандардың айтқан сөзін тыңдамайды,
 Аят, хадис, тіпті Құран аңдамайды,
 Бұл риуаят Арсы үстінде көрдім, міне.

Риуаятты көріп, Хаққа сөйлестім мен,
 Жүз мың түрлі періштемен жүздестем мен,
 (С)ол себептен Хақты сөйлеп іздестем мен,
 Жан-ділім(ді) оған пида қылдым, міне.

Құл Қожа Ахмет жасың жетті жиырма бір,
 Не қылғайсың күнәларың таудан ағар,
 Қиямет күн азап қылса, Раббым Қадыр,
 Ей, достар, қалай жауап айтам, міне?!

⁵⁹ Аллаға шүкір.

4-хикмет

Хош ғайыптан құлағыма шабыт келді,
(С)ол себептен Хаққа сиынып келдім, міне.
Барша ұлық жиылып келіп силық берді,
(С)ол себептен Хаққа сиынып келдім, міне.

Мен жиырма екі жаста фәна болдым,
Мәрһәм⁶⁰ болып, шын дерттіге дауа болдұм
Жалған ғашық шық ғашыққа куә болдым,
(С)ол себептен Хаққа сиынып келдім, міне.

Ей, достар, жасым жетті жиырма үш,
Жалған талап, тағаттарым баршасы пұш⁶¹,
Қиямет күн не қылармын жалаңаш луч⁶²,
(С)ол себептен Хаққа сиынып келдім, міне.

Мен жиырма төртке кірдім Хақтан жырақ,
Ахиретке барар болсам қане жарак,
Өлгенімде жиылып ұрың(дар) жүз мың таяк,
(С)ол себептен Хаққа сиынып келдім, міне.

Жаназамның арқасынан тастар атың(дар),
Аяғымнан ұстап, сүйреп көрге келін(дер),
«Хаққа құлдық қылмадың» деп жаншып тебің(дер),
(С)ол себептен Хаққа сиынып келдім, міне.

Жазықтықпен жасым жетті жиырма бес,
Сұбхан ием, зікір үйретіп, көкірегімді тес,
Көкірегімдегі түйіндер(ді) сен өзің шеш,
(С)ол себептен Хаққа сиынып келдім, міне.

Мен жиырма алты жаста сауда қылдым,
Мансұр сипат дидар үшін ғауға⁶³ қылдым,

⁶⁰ Шипалы май.

⁶¹ Бос.

⁶² Қыли көз.

⁶³ Айқай-шу.

Пірсіз жүріп, ауру жағдай пайда қылдым,
(С)ол себептен Хаққа сиынып келдім, міне.

Мен жиырма жеті жаста пірді таптым,
Не көрсем де пердеменен сырды жаптым,
Табалдырығын жастанып-ап ізін өптім,
(С)ол себептен Хаққа сиынып келдім, міне.

Мен жиырма сегіз жаста ғашық болдым,
Түнде жатпай, пейнет тартып шыншыл болдым,
Содан кейін дәрғаһына лайық болдым,
(С)ол себептен Хаққа сиынып келдім, міне.

Бір кем отыз жасқа кірдім халім хәраб⁶⁴,
Ғишық отында болалмадым секілді тураб⁶⁵,
Халі ойран, жүрегім кәуап, көзім пораб⁶⁶,
(С)ол себептен Хаққа сиынып келдім, міне.

Отыз жаста отын қылып күйдірді,
Барша ұлық жиылып дүние қойдырды,
Ұрып-сәгіп, дүние ісін қойдырды,
(С)ол себептен Хаққа сиынып келдім, міне.

Құл Қожа Ахмет дүние қойсаң ісін бітер,
Көкірегіңдегі шыққан «уһ-ың» Арсыға жетер,
Жан берерде Хақ Мұстафа қолың ұстар,
(С)ол себептен Хаққа сиынып келдім, міне.

5-хикмет

Йә, Иләһім, хәмдіңмен⁶⁷ хикмет айтып,
Заты ұлық Қожам сиынып келдім Саған.
Тәубе қылып, күнәмнен қорқып қайттым,
Заты ұлық Қожам сиынып келдім Саған.

⁶⁴ Ойран.

⁶⁵ Топырақ.

⁶⁶ Жасқа толған.

⁶⁷ Мадақ.

Қырық бірімде ықылас қылдым жол табай(ын) деп,
Жарандардан әр сыр көрсем мен жабай(ын) деп,
Пірмұған ізін алып мен өбей(ін) деп,
Заты ұлық Қожам сиынып келдім Саған.

Қырқ екімде тәліп болып жолға кірдім,
Ықылас қылып, жалғыз Хаққа көңіл бердім,
Арсы-Күрсі, Ләухтан өтіп қалам кездім,
Заты ұлық Қожам сиынып келдім Саған.

Қырық үшімде Хақты іздеп нала қылдым,
Көз жасымды ағызып дария қылдым,
Далалар кезіп, өзім(ді) ғашық қылдым,
Заты ұлық Қожам сиынып келдім Саған.

Қырық төртімде махаббаттың базарында,
Жағам тұтып, жылап жүрдім гүлзарында,
Мансұр сипат басым беріп ғишқ дарында,
Заты ұлық Қожам сиынып келдім Саған.

Қырық бесімде Сенен қажет тілеп келдім,
Тәубе қылдым, әр іс қылдым, қате қылдым,
Йә, Иләһім, рахметінді ұлық білдім,
Заты ұлық Қожам сиынып келдім Саған.

Қырық алтымда құмар-сауығым толып тасты,
Рахметіңнен тамшы тамды шайтан қашты,
Хақтан қуат жолдас болып бабын ашты,
Заты ұлық Қожам сиынып келдім Саған.

Қырқ жетімде жеті жақтан қуат жетті,
Сақи болып, жам шараб(ын) Қожам тұтты,
Шайтан келіп, қу нәпсіні өзі жұтты,
Заты ұлық Қожам сиынып келдім Саған.

Қырық сегізде әзіз жаннан безер болдым,
Күнә дерті кесел қылды ауру болдым,
Ол себептен Хақтан қорқып, ояу болдым,
Заты ұлық Қожам сиынып келдім Саған.

Қырық тоғызда ғишкын түсті күйіп жандым,
 Мәжнүн сипат ақыл-естен кашып тандым,
 Түрлі-түрлі жапа тиді мойынсұндым,
 Заты ұлық Қожам сиынып келдім Саған.

Елуімде ермін дедім пейілім зағип⁶⁸,
 Қан төкпедім көздерімнен жүрегім езіп,
 Нәпсім үшін жүрер едім иттей кезіп,
 Заты ұлық Қожам сиынып келдім Маған.

Құл Қожа Ахмет ер болмасаң өлген жақсы,
 Қызыл жүзің кара жерде солған жақсы,
 Топырақ сипат жер астында болған жақсы,
 Заты ұлық Қожам сиынып келдім Саған.

6-хикмет

Таңы анық дүйсенбі күн жерге кірдім,
 Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.
 «Алпыс үште сүннет» деді есітіп білдім,
 Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Жер үстінде жарандарым аза тұтты,
 Әлем барша «сұлтаным» деп айғай салды,
 Хақты тапқан шын сопылар қандар жұтты,
 Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

«Әлуидә»⁶⁹ деп, жер астына қадам қойдым,
 Жарық дүниені арам қылып Хақты сүйдім,
 Зікірін айтып, жалғыз өліп, жалғыз күйдім,
 Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

«Таһа»⁷⁰ оқып ұзақ түндер қайым⁷¹ болдым,
 Түнде намаз, күндіз күні сайым⁷² болдым,

⁶⁸ Әлсіз.

⁶⁹ Қош бол.

⁷⁰ Қасиетті Құранның 20-шы сүресі.

⁷¹ Тұру, яғни түнімен намазда тұру.

⁷² Ораза.

Бұ(л) халменен жер астында дәйім болдым,
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Алпыс түн, алпыс күндіз бір жол тағам,
Таң атқанша намаз оқып бір жол салам,
Алпыс үште болды өмірім ақыр тамам,
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Хақ Мұстафа рухы келіп болды имам,
Барша періште жер астында болды ғулам⁷³,
Көп жыладым, Хақ Мұстафа берді инғам⁷⁴,
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Миғраж түні «Көзім нұры, перзент», деді,
Қолым ұстап: «Үмбетімсің үмбет», деді,
«Сүннетімді берік ұста, қарағым», деді,
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Қияметте жол адассан, жолға салай(ын),
«Мұхаммед» деп шөлдеп жүрсен, қолың(ды) алай(ын),
«Перзентім» деп қолың(нан) ұстап жаннат кірей(ін),
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Ей, жарандар, бұ(л) сөз есітіп зауқым артты,
«Үмбет» деді, іші-сыртым нұрға батты,
Нұр шашып, дидарын Хақ көрсетті,
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Дидар көріп, рухым ұшып Арсыға қонды,
Мұса сипат бар болмысым күйіп жанды,
Мәжнүн сипат ақыл-естен қашып жанды,
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Жер астында қорлық тарттым көп машақат,
Төсек, жастық тастан қылып шектім пейнет,

⁷³ Қызметші.

⁷⁴ Сыйлық.

Ей, жарандар, бұ(л) дүниеде көп фәрағат⁷⁵,
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Машақат тартпайынша уәслі⁷⁶ қайда
Қызмет қылмай дерт жағдайы болмас пайда.
Жан мен ділді қылмайынша Хаққа шәйда⁷⁷,
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Жер астына кіргенімде естен тандым,
Көзім ашып Мұстафаны әзір көрдім,
Күнәһар үмбетгердің халін сұр(а)дым,
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Ей, перзент, менен сұр(а)саң қане үмбет,
«Үмбет» деді көкірегім тола қайғы-қасырет,
Үмбет үшін көп тартамын Хақтан күлпәт⁷⁸,
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Үмбеттерім күнәларын әр жұма кеш,
Алып келер, йә, Мұхаммед, сен мұны шеш,
Мейлі жылап сәжде етей(ін) Тәңріге кеш,
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Әр жұма кеш үмбеттердің күнәсін(і),
Алып келер, йә, Мұхаммед, көргін мұны,
Үмбеттерің нелер қылар Ахмет сені(ң),
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Мен Мәліктен⁷⁹ ұялармын, ей, үмбетім,
Жаратқаннан қорықпайсың ба, пәс һиммәтім⁸⁰,
Түнде жатпай тағат қылсаң, хош дәуләтім,
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

⁷⁵ 1) Бос уақыт, 2)үрей.

⁷⁶ Қауышу.

⁷⁷ Ынтық, ынтығу.

⁷⁸ Қиыншылық.

⁷⁹ Патша, мұнда Алла Тағаланы айтып отыр.

⁸⁰ Жігерім.

Жер астына кірдім достар, бейихтияр⁸¹,
«Әмин» деңдер сахабалар һәм шәдияр,
Үмбеттердің күнәсін кешкін, Пәруардігер,
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

Құл Қожа Ахмет, мен «дәфтәрі сәни» еттім,
Екі әлем ләззаттарын мәйге саттым,
Өлмес бұрын жан ащылығы(ның) заһарын таттым,
Мұстафаға аза тұтып кірдім, міне.

7-хикмет

Ол – Қадырым⁸² құдіретпенен назар қылды,
Құрсант болып, жер астына кірдім, міне.
Ғаріп пендең бұ(л) дүниеден сапар қылды,
Сырлас болып, жер астына кірдім, міне.

Зікірші болып, шүкірші болып, Хақты таптым,
Дүние ісін харам қылып, жаншып тептім,
Ынтық болып, рәсуа болып, жаннан өттім,
Бейқам болып, жер астына кірдім, міне.

Бақытсыздығымнан тау-тастар сөкті мені,
Шешен тілде сөгіп айтты сыйың қані,
Ғашық болсаң, әуелі барып Хақты таны,
Мәрһәм⁸³ болып, жер астына кірдім, міне.

Сізді-бізді Хақ жаратты тағат үшін,
Ей, бұл ғажап, ішіп-жемек рахат үшін,
«Қалу бәлә»⁸⁴ деді рухым пейнет үшін,
Адһам болып, жер астына кірдім, міне.

Нәпсім мені көп жүгіртті Хаққа бақпай⁸⁵,
Күдіз-түні бейқам жүрдім жасым ақпай,

⁸¹ Ықтиярсыз.

⁸² Алла Тағаланың тоқсан тоғыз есімдерінің бірі. Құдіретті деген мағынада.

⁸³ Шипалы май, дертке дауа.

⁸⁴ «Ия, солай», деп рухтар Аллаға жауап берген.

⁸⁵ Қарамай.

Алдамшы кызык, менмендікті отқа жақпай,
Қайғылы болып, жер астына кірдім, міне.

Құлды көрсем, құлы болып қызмет қылсам,
Топырақ сипат жол үстінде жолы болсам,
Ғашықтардың күйіп өшкен күлі болсам,
Сырлас болып, жер астына кірдім, міне.

Жаннан кешіп, пейнет тарттым, «пендем» деді,
Қандар жұтып, «Алла» дедім рахым етті,
Тозақ ішінде қалмасын деп қамым жеді,
Құрсант болып, жер астына кірдім, міне.

Жасым жетті алпыс үшке бір күндей жоқ,
Уа, дариға, Хақты таппай көңілім сынық,
Жер үстінде «сұлтанмын» деп болдым ұлық,
Шүкірші болып, жер астына кірдім, міне.

Шайқымын деп, дауласып, жолда қалдым,
Сәлде, орамал бос пұлға сатып келдім,
Нәпсім мені армандатты жолда қалдым
Демсіз болып, жер астына кірдім, міне.

Басым топырақ, өзім топырақ, денем топырақ,
Хақ жамалына жетермін деп рухым муштақ⁸⁶,
Күйдім-жандым, болалмадым әсте афақ⁸⁷,
Мөлдір болып, жер астына кірдім, міне.

Пірімұған назар қылды, шарап іштім,
Шибли секілді самағ ұрып жаннан кештім,
Көңілді болып, ел-халықтан танып қаштым,
Зәмзәм болып, жер астына кірдім, міне.

Құл Қожа Ахмет үгітші болсаң өзіне бұл,
Ғашық болсаң жаннан кешіп, бір жолы өл,

⁸⁶ Құмар.

⁸⁷ Көкжиек.

Надандарға ай(т)саң сөзің қылмас қабыл,
Берік болып, жер астына кірдім, міне.

8- хикмет

Шүбәсіз білің(дер) бұ дүние,
барша халықтан өтеді,
Иланбағын малыңа,
бір күн қолдан кетеді.

Ата-ана, қарындас,
қайда кетті пікір қыл,
Төрт аяқты ағаш ат,
бір күн саған жетеді.

Дүние үшін қам жеме,
Хақтан өзгені деме,
Кісі малын жеме,
Сират үсті ұстайды.

Әйел, бауыр, қарындас,
ешкім болмайды жолдас,
Батыл бол ғаріп жас,
өмірің желдей өтеді.

Құл Қожа Ахмет тағат қыл,
өмірің білмейм(ін) неше жыл,
Әсілің білсең гүл суы,
және гүлге кетеді.

9- хикмет

Ей, достар, пәк ғишықты қолға алдым,
Бұ(л) дүниені дұшпан тұтып жүрдім, міне.
Жағам тұтып, құзыретіне сиынып келдім,
Ғишық бабында Мансұр сипат болдым, міне.

Ғишық жолында ғашық болып Мансұр өтті,
Белін байлап, Хақ ғишықты берік тұтты,

Даттау, қорлау, тіл тигізуді көп есітті,
Ей, мүміндер, мен һәм Мансұр болдым, міне.

Ғашық Мансұр «Әнәл-хакты» тілге алды,
Жебірейіл келіп «Әнәл-хакты» бірге айтты,
Жебірейіл «Басың бер» деп, жолға салды,
Дарға асылып, дидарын көрдім, міне.

Мансұр келген соң, дар иліп өзі алды,
Батин көзі ашықтары қайран қалды,
Нұр шашып, Алла өзі назар қылды,
«Уа, құмарлық!» деп дидарын көрдім, міне.

Дауыс келді сол дарға көп бұқпағын,
Берік тұрғын, әр жакқа қарап, сен аумағын,
Тасқа айтты: «Әмірім тұтып сен тимегін»,
Ләухул-махфуз тақтасында көрдім, міне.

Үш жүз молда жиылып жазды көп риуаят,
Шарифат-дүр мен һәм жазай бір риуаят,
Тарикатта, хақиқатта Хақ химаят⁸⁸,
Басым беріп, Хақ сырын білдім, міне.

«Әнәл-хакты(ң)» мағынасын білмес надан,
Дана керек бұ(л) жолдарда пәк мәрдан⁸⁹,
Ақылды құлдар Хақ жадын айтты жанан⁹⁰,
Жаннан кешіп, жанананы сүйдім, міне.

Ишара қылдым, дана болса, мағына алсын,
Қал ілімнен жазып едім нышан қалсын,
Дүр мен гауһар сөздерімді ішке салсын,
Хәлден айтып ғашықтарға бердім, міне.

⁸⁸ Қорғаушы.

⁸⁹ Ер жігіттер.

⁹⁰ Сүйікті.

Ессіз Мансур қорлықпенен болды ада⁹¹,
 Бір сөзбенен жарандардан болды жуда⁹²,
 Хал тілін ешкім білмес Тәңрім куә,
 Қандар жұтып, мен һәм куә болдым, міне.

Шах Мансұрдың «Әнәл-хақы» орынсыз емес
 Жолды тапқан бізге ұксас адасушы емес,
 Әрбір ұрпақ бұ(л) сөздерден хабарлар емес,
 Хабардар болып, Құдай иісін алдым, міне.

Бір түн сахар ғаріп Мансұр көп жылады,
 Нұр шашып, Алла өзі рахым етті,
 Содан кейін шілтен қарап шарап берді,
 Даналарға бұ(л) сөздерді айттым, міне.

Надандарға ессіз сөзім өкінішті хикмет,
 Адаммын деп белін байлар, қані һиммет⁹³?!
 Дүние үшін бір-біріне қылмас шапқат⁹⁴,
 Залымдарға тұтқын болып өлдім, міне.

Залымдарда шама не болғай бізде күнә,
 Дәруіштердің халқы өлексе өтпес дұға,
 (С)ол себептен патша қылар бізге жапа,
 Аят, хадис мағынасынан айттым, міне.

Залым егер жапа қылса, «Алла» дегін,
 Қолың ашып дұға жасап мойынсұнғын,
 Хақ налаңа жетпес болса, шағым қылғын,
 Хақтан есітіп бұ(л) сөздерді айттым, міне.

Залым егер зұлм(дық) жасаса маған жыла,
 Жасың төгіп, маған сиынып, белің байла,

⁹¹ Таусылды.

⁹² Айырылды.

⁹³ Жігер.

⁹⁴ Мейірім.

10-хикмет

Тағала Алла ғашықтарға берді ғишқын,
Шүкірші болып, өрте(ні)п-жанып күйдім, міне.
Екі әлем көздеріме көкнәрдей дана
Көрінбеді, жалғыз Хақты сүйдім, міне.

Жаннан кешіп, жалғыз Хақты жанға қостым,
Содан кейін дария болып, толып тастым,
Ләмәкәнді серуен етіп, мақам аштым,
Дүние ісін жүз мың талақ қойдым, міне.

Хақ алдында ақылы кемел деп ұралмас,
Ғишық дерті маздаса бір сәт тұрмас,
Пәруанадай ұшқын болар өзін білмес,
Бұ(л) сырларды жананадан тойдым, міне.

Тариқатты(н) жолдарының өткелі көп,
Пәк ғишықты қолға алмай болмас жүріп,
Дидарын көрсе болмас түн-күн ұйықтап,
Еш ұйықтамай дидарын көрдім, міне.

Тариқатты(н) жолы қатты жұлдыз шаштым,
Басым қатты пірмұған жаққа қаштым,
Пір етегін ұстап батин көзін аштым,
Маскара болып жолдар кезіп жүрдім, міне.

Тариқатты(н) жолдары-дүр қатты азап,
Бұ(л) жолдарда неше ғашық болды турап⁹⁷,
Ғишық жолына әркім кірсе халі хәрап⁹⁸,
Жарандардан жолды сұрап жүрдім, міне.

Тариқатты(н) жолдары-дүр ғажап ұлық,
Нәсіп қылған пендесіне болар жуық⁹⁹,

⁹⁷ Тонырақ.

⁹⁸ Ойран.

⁹⁹ Жақын.

Ұшқынына шыдай алмас жеті тамұқ,
Ей, жарандар, әзіз жаннан тойдым, міне.

Хақиқаттың мағынасына жеткен кісі,
Естен танып, күйіп-жанар іші-сырты,
Қандар ағар көздерінен аққан жасы,
Көз жасымды сыйлық қылып бердім, міне.

Шариғат-дүр ғашықтардың әпсанасы,
Ғаріп, ғашық тариқаттың дүрданасы¹⁰⁰,
Қайда барса жананасы һәмханасы¹⁰¹,
Бұ(л) сырларды Арсы үстінде көрдім, міне.

Махаббаттың бағын кешпей ғашық болмас,
Қорлық-зарлық тартпайынша нәпсің өлмес,
Бір тамшыға қанағат тұтпай ол дүр өлмес,
Қанағаттанып хас гауһарын алдым, міне.

Ғишық отына күйген ғашық реңі өшер,
Ақирет жаққа талас қылып мұнан көшер,
Мұнда болған түйіндерді онда шешер,
Расул: «Дүние – өлік» деді, койдұм, міне.

Хақиқаттық ғашықтардың реңі сынық,
Айнаға назар қылса, одан тынық,
Өзі қайран, көңілі ойран, көзі жасты(қ),
Қүдіретіне қайран болып қалдым, міне.

Алла айтты: «Көп жыласаң көргін Мені,
Зар еңресең, пендем деп айтам сені,
Жаннан кешіп, Мені қалар ғашық қані»?!
Қуат келді, шын құлаққа алдым, міне.

Шын көңілде(н) күйгендерге дидар ата¹⁰²,
Жалған ғашық жолға кірсе, барша қате,

¹⁰⁰ Инжу-маржаны.

¹⁰¹ Көршісі.

¹⁰² Сыйлық.

Шын ғашықты(н) көзі жасты, бітімі дута¹⁰³,
Екеу болып, жер астына кірдім, міне.

Хақиқатты шын ғашыққа сыйлық берем,
Махшар күні «Қалайсың?» деп халін сұра(й)м(ын),
Шапағатшы болып, шапағатты өзім қылам(ын),
Рахметіннен үміт тұтып келдім, міне.

Құл Қожа Ахмет Хақ жадын айтқын мудар¹⁰⁴,
Хақтан қорқып тынбай жыла аладдауам¹⁰⁵,
Намаз оқып, ораза тұтып, әр таң мен шам,
Мұндай қылып мұратыма жеттім, міне.

11-хикмет

Рахым Мәулім рахымымен жад етсе,
Не жүзбенен құзыретіне барам, міне.
Тәубе қылып, қисық жолдан расқа қайтып,
Не жүзбенен құзыретіне барам, міне.

Хақ пендесін(ін) намаларын қолға берсе,
Хақ Иләһім рахымымен рахмет қылса,
Пірмұған һәди¹⁰⁶ болып, жолға салса,
Не жүзбенен құзыретіне барам, міне.

Бір күн келіп ажал уақыты жақын жетсе,
Саған-маған асыл отан үкімін айтса,
Өлмей тұрып, жан ащы(лы)ғын заһарын татса,
Не жүзбенен құзыретіне барам, міне.

Сырлас болған жолдастарың қашып кетті,
Талас қылып ақиреттерден асып кетті,
Сокқы ұрып дариялардан тасып кетті,
Не жүзбенен құзыретіне барам, міне.

¹⁰³ Екі.

¹⁰⁴ Әрдайым.

¹⁰⁵ Үнемі.

¹⁰⁶ Тура жолға жетелеуші.

«Уә, уәйләтә»¹⁰⁷, күндіз-түні қылмай тағат,
 Хақ Расул үмбет үшін жемей нығмет,
 Ішіп-жеген нығметтері қайғы-пейнет,
 Не жүзбенен құзыретіне барам, міне.

Хақ Расул дүние үшін қайғырмады,
 Үмбет тілеп, өзге сөзге дем ұрмады,
 Дүние іші(нде) мезет тыным ол көрмеді,
 Не жүзбенен құзыретіне барам, міне.

Уа, дариға, махшар күні заһир¹⁰⁸ болса,
 Тәңрі өзі қазы болып назир¹⁰⁹ болса,
 Жаман ісім қылмыстарым әзір болса,
 Не жүзбенен құзыретіне барам, міне.

Күндіз-түні тынбай жыла Құл Қожа Ахмет,
 Сәлем айтып, Хақ Расулға болғын үмбет,
 Һәди¹¹⁰ болып, үмбет десе хош сағадат¹¹¹,
 Не жүзбенен құзыретіне барам, міне.

12-хикмет

Құдайым, мені салғын өз жолыңа,
 Нәпсі қолында тез ада болдым, міне.
 Пасықтық, күнә толып, шектен асты,
 Иірім болып, күнә ішінде қалдым, міне.

Дүние нәжіс тәліп болып иттей жүрдім,
 Қалап оны арқасынан түні-күн кудым,
 Әмірін ұстамай Хақ жолына көзім жұмдым,
 Қайда барай(ын), ей, достар, нетем, міне.

Нәпсі шайтан тұтқын қылды Адам ұлын,
 Шытырлатып байлап алды екі қолын,

¹⁰⁷ «Ой, өкінішті!».

¹⁰⁸ Ашық.

¹⁰⁹ Бақылаушы.

¹¹⁰ Тура жолға бастаушы.

¹¹¹ Бақыт.

Не мүшкіл-дүр, оң мен солын, білей(ін) жолын,
Уа, дариға, қасіретпен барам, міне.

Жоқ мендей сұм пәле әлем ара¹¹²,
Еш болмады менен риза Халик¹¹³ Құда(й),
Енді болды ақыр мені(ң) жүзім қара,
«Уә, уәйләтә!»¹¹⁴, әуелі неге болдым, міне.

Сыйға берген әзіз жанды білмедім мен,
Заһир-батин әзірсің деп тұрмадым мен,
Қара жүзім(ді) дәрғаһина сүртпедім мен,
Йә, Раббанә¹¹⁵, не қылсаң да келдім, міне.

Төзімім жоқ, егер бақсам күнә(һи)ме,
Қылай тәубе қашып келдім пана(һы)ңа,
Рахметпен назар қылығын Қожа Ахмет,
Не қылсаң да мен байқұс келдім, міне.

13-хикмет

Ей, достар, наданмен жақын болып,
Жүрегім күйіп, жаннан тойып, өлдім, міне.
Тура айтсам қисық жолға мойнын бұрар,
Қандар жұтып қан заһарына тойдым, міне.

Наданмен өткен өмірің нар Сақар¹¹⁶,
Надан барса, тозақ одан қылар хәзәр¹¹⁷,
Наданмен тозақ жаққа қылмаң(дар) сапар,
Надан ішінде күз секілді солдым, міне.

Дұға қылын(дар) надандарды(ң) жүзін көрмей,
Хақ тағала жолдас болса бір сәт тұрмай,

¹¹² Ішінде.

¹¹³ Жаратушы.

¹¹⁴ «Ой, өкінішті-ақ!».

¹¹⁵ Раббымыз.

¹¹⁶ От, мұнда Сақар тозағын айтып отыр.

¹¹⁷ Ұялар.

Ауру болса, надандардың халін сұр(а)май,
Надандардан жүз мың жапа көрдім, міне.

Зар еңіресем, Хақ зарыма жетермекен,
Көкірегімдегі тагтарым кетермекен,
Барша надан бұ(л) әлемнен кетермекен?
Надандардан жүз мың жапа көрдім, міне.

Хақ уәсілін іздеп таппай қайрандамын,
Тынбай жылап көңілі бұзық диуанамын,
Халім сұр(а)саң мен тәліп жананаман¹¹⁸,
Жанан іздеп, фәна болып келдім, міне.

Жер астына қашып кірдім надандардан,
Қолым ашып дұға тілеп мәрндардан¹¹⁹,
Ғаріп жаным жүз садақа даналардан,
Дана таппай жер астына кірдім, міне.

Надандарды менен сұр(а)ма көкірегім шаға,
Хақтан қорқып, қайғы құрсам, күлер қаһқаһ(а),
Аузы ашық, нәпсі ұлуқ секілді лиқа¹²⁰,
Надандардан қорқып Саған келдім, міне.

Ашкөздік қылма надандардан қадірің білмес,
Зұлмат ішінде жол адассаң жолға салмас,
Бойың қашып, зар еңіресен, қолың алмас
Надандардан шағымданып келдім, міне.

Әуелі-ақыр жақсылар кетті, қалдым жалғыз,
Надандардан естімедім бір жақсы сөз,
Дана кетті, надан қалды, жедім әфсус¹²¹,
Жолды таппай, қайран болып қалдым, міне.

¹¹⁸ Сүйікті.

¹¹⁹ Ерлерден.

¹²⁰ Қоштасу.

¹²¹ Өкініш.

Жас айрылысу ездi жүрегiм, канi дәрмәнд¹²²,
 Дана топырақ надандарды(ң) көкiрегi бәләнд¹²³,
 Аят, хадис баян қылсам қылмас пәсәнд¹²⁴,
 Көкiрегiм тесiң(дер), дерт-қайғыға толдым, мiне.

Ауру жағдай қайта асқынды бар ма тәуiп,
 Арыз-шағымды Саған айтай(ын) жалғыз хәбиб¹²⁵,
 Барша тәлiп үлес алды мен бинәсiп¹²⁶,
 Үлес қалап, екеу болып, келдiм, мiне.

Отбасыңды тәркi етiп үлес алғын,
 Ей, бейхабар, дүние iсiң ар(т)қа салғын,
 Алла – сақи мейiрiм(iн) көрiп қайран қалғын,
 Көрермiн деп фәна болып, келдiм, мiне.

Мен «дәфтәрi сәни» айттым сiзге жәдiгер,
 Аруағымнан медет тiлеп оқың(дар) зинһар¹²⁷,
 Дұға қылай(ын), уәсiл қылсын Пәруардiгер,
 Рахман Ием, арыз айтқалы келдiм, мiне.

Хикметiмнен үлес алған көзге сүр(т)сiн,
 Ықыласпен көзге сүртiп дидар көрсiн,
 Шарты ол-дүр – риязатқа мойынсұнсын,
 Жаннан кешiп, жанананы көрдiм, мiне.

Дидар үшiн жарлы болдым «әмин» деңдер,
 Ей, тәлiптер, халiм(дi) көрiп қамым жеңдер,
 Жолда қалған Құл Ахметке жол берiңдер,
 Жолды iздеп, жарлы болып келдiм, мiне.

Құл Қожа Ахмет жарлы болсаң, Хаққа болғын,
 Басыңмен жарандарға қызмет қылғын,

¹²² Демеушi.

¹²³ Биiк.

¹²⁴ Таңдау.

¹²⁵ Сүйiктi.

¹²⁶ Үлессiз.

¹²⁷ Сақ, абайлап.

Назар тапсаң, алқа кұрып, сұхбат кылғын,
Алқа ішінде хабардар болып, тұрдым, міне.

14-хикмет

Көңіл көзі(н) жарытпастан тағат кылса,
Дәрғаһіне қабыл емес, білдім, міне.
Хакикатта бұ(л) сөздерді пәк үйреніп,
Ләмәкәнда Хақтан сабақ алдым, міне.

Бір-у Барым¹²⁸ сабақ берді перде ашып,
Жер-көкте тұралмады шайтан қашып,
Ләззат алып уәхдәт мәйден¹²⁹ тоя ішіп,
Ләмәкәнда Хақтан сабақ алдым, міне.

Мұнда жапа шеккендерге дидар нақт(ы),
Махшар күні сыйға берер һәм тақ-бақыт,
Жаратқанда қылған өзі ғашыққа аһд¹³⁰,
Ләмәкәнда Хақтан сабақ алдым, міне.

Көздерімнен қандар төгіп зікір етпедім,
Жүз мың түрл пейнет салдың зар етпедім,
Сенен қорқып жарым көңілім(ді) шат етпедім,
Ләмәкәнда Хақтан сабақ алдым, міне.

Алла дерті сатылмақ емес, сатып алсаң,
Пірмұған қызметінде хақ¹³¹ болмасаң,
Хақ жолына кіріп болмас пәк болмасаң,
Ләмәкәнда Хақтан сабақ алдым, міне.

Ғишқ – патша, ғашық – пақыр дем алалмас,
Хақтан рұқсат болмайынша сөйлей алмас,
Хақ кеңесін алған дүние іздей алмас,
Ләмәкәнда Хақтан сабақ алдым, міне.

¹²⁸ Жаратушым.

¹²⁹ Қауышу шарабы.

¹³⁰ Серт.

¹³¹ Топырақ.

Құл Қожа Ахмет жеті жаста сабақ алдым,
Сегізде дүние ісін талақ қылдым,
Тоғызымда Құдайымды әзір білдім,
Ләмәкәнда Хақтан сабақ алдым, міне.

15-хикмет

Рахметіңнен үмітсіз қылма пен ғаріпті,
Тыным таппай жылап дұға қылай(ын) Саған.
Түніменен ояу болып, таң атқанша,
Жұмбай көзді жылап дұға қылай(ын) Саған.

Дәрғаніңе енді келіп, белім байлап,
Жан күйдіріп, жүрек бауырым ұстап дағлап¹³²,
Жағам тұтып өткен іске неше жылап,
Ықыласпен жылап дұға қылай(ын) Саған.

Көңіл бағы жас кезінде білмей жүрдім,
Өмірім барша қазан болды енді тойдым,
Дүние тастап, дін жолына қадам қойдым,
Мың дастан жылап дұға қылай(ын) Саған.

Бұ(л) жолдарда жанды асырап болмас екен,
Жан асыраған бұ(л) жолдарға кірмес екен,
Пайда-зиян болғанын білмес екен,
Бұ(л) халмен жылап дұға қылай(ын) Саған.

Құл Қожа Ахмет нәпсі тауынан шығып асты,
Фәна филлә мақамына жақындасты,
Жүрек-бауырым дүрсіл қағып, қинап тасты,
Бұ(л) халмен жылап дұға қылай(ын) Саған.

16-хикмет

«Фәзкуруллаһә кәсиран»¹³³ деб аят келді,
Зікірін айтып, зар еңіреп жүрдім, міне.

¹³² Өртеп.

¹³³ Алланы көп зікір етіндер.

Дидарын ғашықтарға уәде қылды,
Ғишық жолында жаным беріп жүрдім, міне.

Шын ғашықты Алла сүйіп пендем деді,
Орта жолда қалмасын деп қамым жеді,
Жалғаншылар дидарымды көрмес деді,
Ғишық бабында берік болып тұрдым, міне.

Ақылды болсаң қабірістаннан хабар алғын,
Мен осындай болармын деп ғибрат алғын,
«Муту қаблә ән тәмутуға»¹³⁴ амал қылғын,
Бұ(л) хадисті ойға салып өлдім, міне.

Хабар берер «Фәліәзхәку қалилән»¹³⁵ деп,
Және айтар «Уәліәбку кәсиран»¹³⁶ деп
Бұ(л) аятты(ң) мағынасына амал қыл деп,
Бұ(л) дүниеде еш күлместен жүрдім, міне.

Амалсыздар қарқ-қарқ күлер, күрсант жүрер,
Пәрменіне мойынсұнған қаммен жүрер,
Күндіз-түні көздері жаспен жүрер,
Көз жасымды дария қылып жүрдім, міне.

Нәпсіден кешіп, шын ғашықтар «Алла» деді,
Сахар тұрып, төрт дүре ұрып, көзін ойды,
Рахым етіп Алла өзі назар қылды,
Содын кейін дария болып тастым, міне.

Залым нәпсім еш қоймастан отқа салды,
Болмыстарым өз-өзінен күйіп жанды,
Мүшріктерді(ң) иманын шайтан алды,
«Әғузу билләһи, бисмилләһи» деп жүрдім, міне.

Мұнафықтар тозақ ішінде күйіп жанғай,
Иман еткен ықылас қойып, қайтып шыққай,

¹³⁴ Өлместен бұрын өл.

¹³⁵ Аз күлiңдер.

¹³⁶ Көп жыландар.

Имансыздар әуел-ақыр күйіп жанғай,
Жаратқаннан иман тілеп жүрдім, міне.

Нәпсім мені әуре қылды қатты састым,
Басым алып пірмұған жаққа қаштым,
Құл Қожа Ахмет өткелдерден желдей астым,
Ұшқан құстай ләмәкәнға жеттім, міне.

17-хикмет

Уа, дариға, қалай қылам ғаріптікте,
Ғаріптікте тентіреумен қылдым, міне.
Хорасан, Шам және Ирақ ниет қылып,
Ғаріптікті(ң) көп қадірін білдім, міне.

Нелер келсе, көрмек керек ол Құда(й)дан,
Жүсіпті айырды Ол Кенаннан,
Туған жерім ол мұбарак Түркістаннан,
Бауырыма тасты ұрып келдім, міне.

Ғаріптік жетті Мұстафадай жарандарға,
Отыз үш мың сахаба һәм жарандарға,
Әбубәкір, Омар, Оспан Мұртазаға
Ғаріптік жетті оларға айтам, міне.

Ғаріптік жетсе пісіреді көп қамдарды¹³⁷,
Дана қылар һәм хас қылар көп ғамдарды¹³⁸,
Киер кір тон, тапса жейді тағамдарды,
Сол үшін (де) Түркістанға келдім, міне.

Ғаріптікте жүз жыл тұрса, болар мейман,
Тақ пен бақ-бостандары болар зындан,
Ғаріптікте құл болды ол Махмуд сұлтан,
Ей, жарандар, ғаріптікте күйдім, міне.

¹³⁷ Пісепеген, шикілерді.

¹³⁸ Баршаларды.

Ғаріптікте Арыстан бабам іздеп тапты,
 Әр сыр көріп, пердеменен бүркеп жапты,
 «Бихәмдилләһ¹³⁹, көрдім» деді ізім өпті,
 Осы сырды көріп қайран қалдым, міне.

Арманмен туыскандық, айналаға,
 Ұлық бабам раузасы¹⁴⁰ ол ақ тұрбатқа¹⁴¹,
 Бабамны(ң) рухы салды ол ғұрбатқа¹⁴²,
 Еш білмеймін қалай қателік қылдым, міне.

Құл Қожа Ахмет сөйлегені Хақтың жады¹⁴³,
 Естімеген достарына қалсын пәнді¹⁴⁴,
 Ғаріптеніп өз шаһарына тағы қайтты,
 Түркістанда мазар болып қалдым, міне.

18-хикмет

Өмірім ақыр болғанда,
 не қылармын, Құдайым?!
 Жан алушы келгенде,
 не қылармын, Құдайым?!

Жан бермекті(ң) қаупінен,
 Әзәзілдің зақымынан,
 Мейірім болмас.а Сенен,
 не қылармын, Құдайым?!

Жан бермек ісі душуар¹⁴⁵,
 оңай қылғын, йә, Жәббар!
 Сенен өзге жоқ қамқор,
 не қылармын, Құдайым?!

¹³⁹ Аллаға шүкір.

¹⁴⁰ Бақшасы, яғни жатқан жері.

¹⁴¹ Кесенеге.

¹⁴² Ғаріптікке.

¹⁴³ Зікірі.

¹⁴⁴ Насихаты.

¹⁴⁵ Қиын.

Жаным бөлек болғанда,
 тәнім мұнда қалғанда,
 Так үстінде алғанда,
 не қылармын, Құдайым?!

Әлсіз болып жатқанда,
 періштелер кіргенде,
 «Мән раббук?»¹⁴⁶ деп сұр(а)ғанда,
 не қылармын, Құдайым?!

Алып кеп көрге қойғанда,
 жеті қадам қайтқанда,
 Сұраушылар кіргенде,
 не қылармын, Құдайым?!

«Мән раббук?» деб тұрғанда,
 кара күн-дүр сонда,
 «Раббың кім-дүр?» дегенде,
 не қылармын, Құдайым?!

Құл Қожа Ахмет сен пенде,
 нәпсі қолында шерменде,
 Махшар күні болғанда,
 не қылармын, Құдайым?!

19-хикмет

МәлаMATқа хамр¹⁴⁷ ішкен,
 дидарына батты-йә,
 Пір қолнан мәй ішкен,
 нұрларына батты-йә.

Ақман білән Қараман,
 көп көріп еді дәурен,
 Ынта қылып атаға,
 ит суретті болды-йә.

¹⁴⁶ Раббың кім?

¹⁴⁷ Арақ-шарап.

Ибраһимға шәк қылған,
от жағып, гүл ашылған,
Иланбасаң келіп бак¹⁴⁸,
көріп-біліп айтты-йә.

Шайтан жолына кірген,
Ахметке тастар атқан,
Топырақтың астында,
иісі мұңкіп жатты-йә.

Әулиеге жеткендер,
дүниесінен өктендер,
Ықыласты құл халық ішінде,
мұратына жетті-йә.

Құл Қожа Ахмет өзін біл,
күнәнді әзір қыл
Ғәпілет білән жатпағын,
шайтан менен қашты-йә.

20-хикмет

«Фәліә`ләмунәл`әлимунәні»¹⁴⁹ оқыр ғалым,
Мағынасын ұқпай оны(ң) болар залым,
Мағынасын ұққандардың тоны кілем,
(С)ондай ғалым – ғалым болар, достарым-ау.

Ғалым ол-дүр қыш жастанып білім қылса,
Күндіз-түні таңсәріге (дейін) зарын қылса,
«Фәліәзхәку»¹⁵⁰ аятын тәпсір қылса,
(С)ондай ғалым – ғалым болар, достарым-ау.

«Уәліәбку кәсиран»¹⁵¹ деп Тәңрі айтты,
Мағына ұққан ғалым тынбай жылап еді,

¹⁴⁸ Қара.

¹⁴⁹ Ғалымдар біледі.

¹⁵⁰ (Аз) күліңдер.

¹⁵¹ Көп жыланда.

Жылай-жылай көздері соқыр болды,
(С)ондай ғалым – ғалым болар, достарым-ау.

Ғалым ол-дүр шарифатта серуен кылса,
Тарикаттың базарына өзін салса,
Махаббаттың дариясынан гауһар алса,
(С)ондай ғалым – ғалым болар, достарым-ау.

Ғалыммын деп кітап оқыр мағына ұқпас,
Көп аятты(ң) мағынасын әркез білмес,
Тәкаппарлық, менмендікпен дінін тұтпас,
Ғалым емес, надан болар, достарым-ау.

Тәкаппар(лық) Әзәзілге нелер қылды,
Тәкаппардан лағынет алқа оған салды,
Періштелер онда көріп, сәжде қылды,
Сәжде қылып, аман болды, достарым-ау.

Ғылым екі-дүр, тән мен жанға басшы тұрар,
Жан ғалымы құзыретіне жақын тұрар,
Махаббатты(ң) шарабынан ішіп тұрар,
(С)ондай ғалым – ғалым болар, достарым-ау.

Тән ғалымы залымдарға ұқсайды екен,
«Бәра`эттың» аятында солай бұйырған,
Тозақ ішінде тынбай дәйім күйеді екен,
Заһар заққум¹⁵² ішіп дәйім, достарым-ау.

Құл Қожа Ахмет, ғалымдарға қызмет қылғын,
Ғалымдар сөзін есітіп, амал қылғын,
Амал қылып, Хақ жолында жаның(ды) бергін,
Амалсыздар дидар көрмес, достарым-ау.

¹⁵² Тозақтағылар ішетін сусын.

21-хикмет

Иләһім, Қадира¹⁵³, Пәруардігер,
Рахым қыл пендене, ей, Тәңір.

Сиындым құзыретіңе, ей, Иләһім,
Жаратқан барша әлемді Пана(һы)м.

Қабылдау Сенен, ал менен мінажат,
Ей, Иләһім, Зулжәләл¹⁵⁴, барша қажет.

Иләһім, қажетімді Сен рауа¹⁵⁵ қыл,
Кәрімсің¹⁵⁶, мейіріммен дертім(ді) дауа қыл.

Кәрім бірлә кешіргін, ей, пәк зат¹⁵⁷,
Азап ақиретінен қылғын азат.

Иләһім, шайтан арбауынан Сен асыра,
Барша күнәларымнан да Сен асыра.

Барша күнәларымнан тәубе қылдым,
Мас едім онда, мен осан айықтым.

Демеймін жан иесінен айырма,
Бірақ ақиретте иманнан айырма.

Иләһім, баршаны(ң) зарына жет,
Барша бишаралардың мұңына жет.

Құлын күнәһардың Сен әр қажетін бер,
Бұ(л) дерт шексізге Сен дауа бер.

Иләһім, Сен кешіргін, төзімім жоқ,
Сені(ң) алдыңда лайық тағатым жоқ.

¹⁵³ Құдіреттім.

¹⁵⁴ Алланың сипаттарының бірі. Ұллық иесі деген мағынада.

¹⁵⁵ Дұрыс.

¹⁵⁶ Алла Тағаланың тоқсан тоғыз есімінің бірі, жомарт деген мағынада.

¹⁵⁷ Пәк зат, яғни Алла Тағаланы айтып отыр.

Иләһім, пәк затынның құрметінен,
Айырғын бізді шайтан құрсауынан.

Иләһім, баршаны құлшылыққа ықылас ет,
Мені менен алып, бір жола азат ет.

Маған таупық суынан Сен ішіргін,
Жомарттықпен күнәмді кешіргін.

Білместіктен күнә көп қылдым,
Көңілдерді бұзып, азар қылдым.

Әр күнәһар болар рахметке лайық,
Кел, ей, Ахмет, дұғаға бол лайық.

22- хикмет

Тынбай ғашық «һу» дейді, Құдайына жалбарып,
Жүрер Оның ғишқында күндіз-түні сарғайып.

Зар жылатып ғашықты ғишық қолында Құдайым,
Ғишық жолында мәламет оған көрер мұнасып¹⁵⁸.

Мансұр бір күн жылады, жарандар рахым етті,
Шілтен шәрбат ішірді, Мансұрға мейірін салып.

Мансұр айтар: «Әнәл-Хақ», жарандар ісі бір Хақ,
Молдалар айтар: «Не Хақ», көңіліне жаман алып.

Айтпағын «Әнәл-Хақ» деп, кәпір болдың Мансұр деп,
Құран ішінде бұл-дүр деп, өлдірді олар көбейіп.

Білмеді олар молдалар, «Әнәл Хақтың» мағынасын,
Қал жұртына хәл ілімін, Хақ көрмеді мұнасып.

Риуаяттар жазылды, хәлін оның білмеді,
Мансұрдай әулиені қойды олар дарға асып.

¹⁵⁸ Лайық.

Әфсана-дүр шарифат, перзенті-дүр хақиқат,
Инжуі-дүр тарикат, ғашықтарға мұнасып.

Халқ әлем жиылды, Мансұр деп айкай қылды,
Мансұрды(ң) жатандары қалды онда жыласып.

Тәубе қылғын Қожа Ахмет, болғай Хақтан инайат¹⁵⁹,
Жүз мың әулиелер өтті сырды сырға ұласып.

24- хикмет

«Әлкәззабу лә уммәти»¹⁶⁰ деді білің(дер) Мұхаммед,
Жалғанчылар қаумын үмбет демес, Мұхаммед.

Тура жүрген құлын, Хақты іздеп жолын,
Дұрыс жүрген құлын, үмбет дегей, Мұхаммед.

Өркім үмбетпін десе, Расул ісін қоймаса,
Шапағат күні болса, мақрұм қоймас, Мұхаммед.

Тәңрі Тағала сөзін, Расулулла сүннетін,
Иланбағын үмбетін үмбет демес, Мұхаммед.

Үмбетпін деп жүрерсің, бұйрығын қылмассын,
Қалай үміт етерсің, онда сұр(а)мас,с Мұхаммед.

Мүшкіл-дүр күнәһар пенде, үмбет демесе онда,
Қиын болар махшарда, үмбет демес, Мұхаммед.

Үмбет дегей Мұхаммед, шын сөйлесе Құл Ахмет,
Ертең болса қиямет, мақрұм қоймас, Мұхаммед.

25-хикмет

Он сегіз мың ғаламға, басшы болған, Мұхаммед,
Отыз үш мың асхабқа, көсем болған, Мұхаммед.

¹⁵⁹ Жәрдем.

¹⁶⁰ Өтірікші үмбетім емес.

Жалаңашты, аштыққа, қанағатты, Мұхаммед,
Күнәһар, жапа үмбетке, шапағатты, Мұхаммед.

Түндер жатып ұйықтамас, тіләуатты¹⁶¹, Мұхаммед,
Ғәріп пенен жетімге, мейірімді, Мұхаммед.

Жолдан азған адасқанға, жол сілтеуші, Мұхаммед,
Көңілі түшсә әркімге, жеткілікті, Мұхаммед.

Әбу Жәһил, Ләһәбқа, саясатты, Мұхаммед,
Ұяттының сабыны, саламатты, Мұхаммед.

Намаз, ораза қылушы, ғибадатты, Мұхаммед,
Тынбай тәспі айтушы, риязатты, Мұхаммед.

Малғұн лағынет шайтанға, саясатты, Мұхаммед,
Шариғаттың жолына, жәрдемші, Мұхаммед.

Тариқатқа жолбасшы, талап етуші, Мұхаммед,
Хақиқатқа жетекші, рұқсат беруші, Мұхаммед.

Дұғалары мустәжаб¹⁶², қабылданушы, Мұхаммед,
Жамандыққа жақсылық, кереметті, Мұхаммед.

Тауық берген залымға, салтанатты, Мұхаммед,
Сәжде қылған иіліп, мойынсұнған, Мұхаммед.

Бес уақт намаз қылғанда, имам болған, Мұхаммед,
Миғраж асып барғанда, куә болған, Мұхаммед.

Арсы-күрсі базары, жәрдемшісі, Мұхаммед,
Сегіз жаннат егесі, уәлаятты, Мұхаммед.

Міскін Ахмет құлына, кітап болған, Мұхаммед,
Жетім, пақыр, ғәріпке, кеңпейіл болған, Мұхаммед.
Періштеге, адамға, бақыт болған, Мұхаммед.

¹⁶¹ Құран оқушы.

¹⁶² Қабыл алған.

26-хикмет

Бізден көптеп салауат¹⁶³, йә, Мұстафа Мұхаммед,
Есепсіз тахийат¹⁶⁴, йә, Мұстафа Мұхаммед.

Йә, сәйидәл мурсәлин¹⁶⁵, ей, хатимән нәбийн¹⁶⁶,
Йә, надийәл музиллин¹⁶⁷, йә, Мұстафа Мұхаммед.

Йә, әйиуһәл мүддәссир¹⁶⁸, Хақ айтты “Қум фә әнзир¹⁶⁹”
Уә раббәкә фәкәббир¹⁷⁰», йә, Мұстафа Мұхаммед.

Құзыретте Сен му`әззам¹⁷¹, (Аллаға) жақындықта Сен мукәррам¹⁷²,
Пайғамбарларға муқаддәм¹⁷³, йә, Мұстафа Мұхаммед.

Сенсің сүйіктісі Халиқ(тың), Хақ дәрғаһына лайық,
Ардақтысы халайық(тың), йә, Мұстафа Мұхаммед.

Негіз болмысы адам, мурсәл-нәби хатәм¹⁷⁴,
Құпия-сырға мәхрам.¹⁷⁵ йә, Мұстафа Мұхаммед.

Тубә¹⁷⁶ Қабә Қаусәин¹⁷⁷, күмри-е бағ кәунаин¹⁷⁸,
Баршаға қуррат `әйнәин¹⁷⁹, йә, Мұстафа Мұхаммед.

¹⁶³ Мұхаммед пайғамбарға айтылатын сәлем-дұға.

¹⁶⁴ Бұл да, Мұхаммед пайғамбарға айтылатын сәлем-дұға.

¹⁶⁵ Елшілер сейіді.

¹⁶⁶ Пайғамбарлар ақыры.

¹⁶⁷ Адаскандарға жол көрсетуші.

¹⁶⁸ Қасиетті Құранның 74-ші сүресінің 1-ші аяты: «Ей, бүркенуші».

¹⁶⁹ Қасиетті Құранның 74-ші сүресінің 2-ші аяты: «Тұр да, адамдарға ескерт».

¹⁷⁰ Қасиетті Құранның 74-ші сүресінің 3-аяты: «Раббыңды ұлықта».

¹⁷¹ Ұлы.

¹⁷² Ұлы.

¹⁷³ Көшбасшы.

¹⁷⁴ пайғамбар, елшілердің соңы.

¹⁷⁵ Сырлас.

¹⁷⁶ Жаннаттағы ағаштың аты.

¹⁷⁷ Екі жай аралығы. Мұхаммед пайғамбар көкке шыққанда Алламен арадағы қашықтық екі жайдың аралығындай болған.

¹⁷⁸ Екі болмыс бағының күмриы.

¹⁷⁹ Екі көзімнің қарашығы.

Арсы Күрсіден асқан, құзыретіне ұласқан,
Токсан мың сыр айтысқан, йә, Мұстафа Мұхаммед.

Жер-көк болар иелігің, сахабалар ниетің,
Барша үмбет кешірілгенің, йә, Мұстафа Мұхаммед.

Кімге болса пейілің, көтерер Хақ азабын,
Әлем сенің арқаңда, йә, Мұстафа Мұхаммед.

Әркім Саған сиынар, тамұқтан сол құтылар,
Жұмақ жаққа жол алар, йә, Мұстафа Мұхаммед.

Жаным пидасы қылсам, разылықты алсам,
Арман жоқ еді өлсем, йә, Мұстафа Мұхаммед.

Көп болғанмен күнәм, кешіресін Иләһім,
Сенсің менің пана(һы)м, йә, Мұстафа Мұхаммед.

Йә, раб, қалай қылармын, шапағатын көрермін,
Үмбетінен болармын, йә, Мұстафа Мұхаммед.

Үмбетінен болғандар, шапағатын сұрағандар,
Жаннат тұрғыны болғандар, йә, Мұстафа Мұхаммед.

Ахмет мұраты Сенсің, зікір мен жады Сенсің,
Істер бостандығы Сенсің, йә, Мұстафа Мұхаммед.

27-хикмет

Хақ тағала кеңшілігі бірлән пәрмен қылды,
Есітіп, оқып жерге кірді, Құл Қожа Ахмет.
Алпыс үште сүннеттерін берік тұтып,
Есітіп, оқып жерге кірді, Құл Қожа Ахмет.

Жер үстінде өлмес бұрын тірі өлдім,
Алпыс үште сүннет деді, есітіп блдім,
Жер астында жаным бірлә құлшылық қылдым,
Есітіп, оқып жерге кірді, Құл Қожа Ахмет.

Жарандардан тәлім, береке алалмадым,
Жүз жиырма беске кірдім білалмадым,
Хақ тағала тағаттарын қылалмадым,
Есітіп, оқып жерге кірді, Құл Қожа Ахмет.

Болармын ба, Мұхаммедтің хас үмбеті,
Үмбет десе, күнәһарлардың хош дәулеті,
Балдан тәтті болар маған бұ(л) пейнеті,
Есітіп, оқып жерге кірді, Құл Қожа Ахмет.

Біздер үшін жандар шекті ол Мұхаммед,
Үмбет болсаң қам жемессің жалған үмбет,
Күндіз-түні өнімдерің өмір ләззат,
Есітіп, оқып жерге кірді, Құл Қожа Ахмет.

Елу жаста дауыс келді өлмек асан¹⁸⁰,
Шарты ол-дүр сенде болса нұр иман,
Таңда барсаң дидарына қылар мейман,
Есітіп, оқып жерге кірді, Құл Қожа Ахмет.

Ей, мүміндер, бұ(л) дүниені(ң) ақыры жоқ,
Шын өлерсің әркез мұны(ң) жалғаны жоқ,
Кім білмесе, «уаллаһ» оны(ң) иманы жоқ,
Есітіп, оқып жерге кірді, Құл Қожа Ахмет.

Асылым топырақ, нәсілім топырақ, баршадан қор,
Басып өтсең өлік денем қылады ар,
Кім ар қылса, шайтан қауымы(ның) әуесі бар,
Есітіп, оқып жерге кірді, Құл Қожа Ахмет.

Шын зікіршіге Құда(й) өзі қылды рахмет,
Таңда барса, жаннат ішінде берур хилғәт¹⁸¹,
Махшар күні дидар көріп, сұрар дәулет,
Есітіп, оқып жерге кірді, Құл Қожа Ахмет.

¹⁸⁰ Оңай

¹⁸¹ Шапан.

Пенде болсаң, пейнет тартқын ғапыл адам,
Ақылды болсаң, олжа-дүр саған осы дем,
Аманат-дүр әзіз жаның жүрме бейғам,
Есітіп, оқып жерге кірді, Құл Қожа Ахмет.

Алпыс үште сүннет болды жерге кірмек,
Расул үшін екі әлем бірдей бермек,
Ғашықтардың сүннеті-жүр тірі өлмек,
Есітіп, оқып жерге кірді, Құл Қожа Ахмет.

Үмбет болсаң, есітіп жаның бермейсің бе,
Мұстафаға жаның құрбан қылмайсың ба,
Жан не болар иманыңды бермейсің бе?!
Есітіп, оқып жерге кірді, Құл Қожа Ахмет.

Құл Қожа Ахмет алпыс үште ғайып болды,
Әдеп сақтап Мұстафағв нәиб¹⁸² болды,
Сұлтан болды пейнет тартып тайб¹⁸³ болды,
Есітіп, оқып жерге кірді, Құл Қожа Ахмет.

28-хикмет

Қаһһар¹⁸⁴ атты қаһарыңнан қорқып жылар, Қожа Ахмет,
Рахман атты рахымыңнан үміт етер, Қожа Ахмет.

Күнә(hi)м көп Иләһім, кешіргейсің күнә(hi)м,
Барша құлдар ішінде, күнәһар құл, Қожа Ахмет

Мұнафықтар жүреді олар, пасықтық, бұзықтық қылады олар,
Харам, шүб(h)ә жейді олар, қорқып жылар, Қожа Ахмет.

Тариқатты білмедім, Хақиқатқа кірмедім,
Пір бұйрығын тұтпадым, үзірі көп-дүр, Қожа Ахмет.

¹⁸² Орынбасар.

¹⁸³ Тәубе кылушы.

¹⁸⁴ Алла Тағаланың тоқсан тоғыз есімінің бірі. Қаһарлы деген мағынада.

Ақыр заман болған-дүр, патша залым болған-дүр,
Харам, шүб(h)ә толған-дүр, қайран болар, Қожа Ахмет.

Шерменде күнәһар құлмын, ғишық жолында бұлбұлмын,
Арыстан бабқа құлмын, құлың болар, Қожа Ахмет

Құл Қожа Ахмет тағат қыл, жыламақты әдет қыл,
Пәле келсе, төзім қыл, Хактан болар, Қожа Ахмет.

29-хикмет

Тәубе қылып Хаққа асыққан ғашықтарға,
Жұмақ ішінде төрт арықта шәрбаты бар.
Тәубе қылмай Хаққа асықпаған ғапылдарға,
Тар лахадта қатты азап қасіреті бар.

Жұмақ мүлкін сүйген құлдар тәубе қылсын,
Тәубе қылып, құзыретінз жақын болсын,
Сарайлар хоры, қызметші ұлдары қызметте болсын ,
Алуан-алуан киер шарапатты шапаны бар.

Тәубе қылған ғашықтарға нұры болар,
Түні-күн ораза тұтса, көңілі жар(қыр)ар,
Қашан өліп, көрге кірсе көрі кеңейер,
Уған¹⁸⁵ Ием, Рахим¹⁸⁶, Рахман¹⁸⁷ рахметі бар.

Тәубесіздер бұ(л) дүниеден кешпес білер,
Өліп барса, көр азабын көрмес білер,
Қиямет күн таң арасат атпас білер,
Ойһой-ойһой, жылау, еңіреу күндері бар

Намаз, ораза, тәубеменен барғандарға,
Хақ жолына кіріп қадам қойғандарға,
Осы тәубе бірлө онда барғандарға,
Жарылқанған құлдар бірлән сұхбаты бар.

¹⁸⁵ Жаратушы.

¹⁸⁶ Алла Тағаланың тоқсан тоғыз есімінің бірі. Мейірімді деген мағынада.

¹⁸⁷ Алла Тағаланың тоқсан тоғыз есімінің бірі. Қайырымды деген мағынада.

Намаз бірлә оразалары оттан алар,
 Әлем халқы сүйініп оны Хақтан тілер,
 Қиямет күн көріп оны олар тындар,
 Не құл екен, бұ(л) қуаныш көмегі бар.

Ол арықтар кімге болар білгін оны,
 Тәубе қылған ғашықтарға ішірер оны,
 Тәубесіздер ол арықтан ішпес уәли¹⁸⁸,
 Оған ішірер заһар заққұм шәрбаты бар.

Қияметті(н) бір күні елу жылдай болар,
 Бұ(л) дүниені(н) санындай біл неше болар,
 Қиямет күн жетпіс мың жыл отта қалар,
 Тәубе қылған құлдар күймес мезгілі бар.

Әркім Хақты(н) құлы болса, Хаққа қайтсын,
 Хаққа қайтпас, өзін деген ары барсын,
 Құл Қожа Ахмет қалай мұнда орын тапсын,
 Күндіз-түні қорқа тұрар айбаты бар.

31-хикмет

Дидарын талап қылсаң, ей, зәкірлер¹⁸⁹,
 Жаннан кешіп алқа ішінде көрің(дер) дидар .
 Сауқың білә Алла айтып расқа қайтып,
 Түн ұйқысын харам етіп болғын бидар.

Ояуларға Хақ рахметі болар ж(а)уық,
 Ояуларды(ң) көңілі сынық, көзі жасты(қ),
 Менмендікті(н) жазасын берер тамұқ,
 Тәкаппардың тозақ ішінде халі душуар¹⁹⁰.

Сенен бұрын жарандарың қайда кетті,
 Бұ(л) дүниеге пейіл қылмай жылап өтті,

¹⁸⁸ Алайда.

¹⁸⁹ Зікір айтушылар.

¹⁹⁰ Қиын.

Өмірің акыр болды нәубет саған жетті,
Күнәңе тәубе қылғын, ей, бәдкәрдар¹⁹¹.

Нәпсің сені қарап тұрсаң нелер демес,
Зар еңіресен Алла жаққа мойынсұнбас,
Қолға алсаң, жабай(ы) құстай қолға қонбас,
Қолға алып, түн ұйқысын қылғын бидар¹⁹².

Нәпсі жолыға кірген кісі рәсуа болар,
Жолдан азып, тайып түсіп адасушы болар,
Жатса, тұрсаа шайтан білә жолдас болар,
Нәпсіні тепкін, нәпсіні тепкін, ей, бәдкәрдар¹⁹³.

Нәпсің сені акыр демде кедә(й) қылғай,
Дін үйін ұрлап, тасып ада қылғай,
Өлер уақытта иманыңнан жуда¹⁹⁴ қылғай,
Ақылды болсаң жаман нәпсіден болғын безер.

Ферғауын, Қарун шайтан сөзін берік тұтты,
Бұл себептен жер айырылды, оны жұтты,
Мұса Кәлім үгітші болып сөздер айтты,
Құлақ тұтпай ол екеуі өлді мурдар¹⁹⁵.

Күнә(һі)ңе тәубе қылып, жылар жүргін,
Кетермін деп жол басына барып тұрғын,
Кеткендерді көріп сен һәм ғибрат алғын,
Ғибрат алсаң, жатар жерің болар гүлзар.

Мүмін құлдар дерт жағдай(ын) пайда қылды,
Хақ жолында жан мен ділін ынтық қылды,
Дүние тастап ақиретті сауда қылды,
Сауда қылсаң, хор, қызметші бәрі даяр.

¹⁹¹ Жаман іс жасаушы.

¹⁹² Ояу.

¹⁹³ Жаман іс жасаушы.

¹⁹⁴ Айыру.

¹⁹⁵ Өлексе.

Кұл Қожа Ахмет нәпсі колынан қыламын дад,
 Пірмұған болар ма екен оған жендет,
 Бейхабарлар есітпейді дад-у фарияд¹⁹⁶,
 Қан жылағын есітсін Ол Пәруардігер.

32-хикмет

Ғишық жолында фәна болай Хақ Бірубар¹⁹⁷,
 Не қылсаң да, ғашық қылғын, Пәруардігер.
 Қолым ашып дұға қылай(ын) Ием Жәббар,
 Не қылсаң да, ғашық қылғын, Пәруардігер.

Ғишқы тисе, күйдіреді жан мен тәнді,
 Ғишқы тисе, ойран қылар менмендікті,
 Ғишық болмас.а, танып болмас. Мәулім¹⁹⁸ сені,
 Не қылсаң да, ғашық қылғын, Пәруардігер.

Ғишық дәптері симас достар дәрғаһіне,
 Барша ғашық жиылып барар барғаһіне¹⁹⁹,
 Жеті тозақ шыдай алмас бір «уһіне»,
 Не қылсаң да, ғашық қылғын Пәруардігер.

Хас ғашықты көрсет маған шүкірші болай(ын),
 Ара койса, Зәкәриядай зікірші болай(ын),
 Айюб секілді пәлесіне сабырлы болай(ын),
 Не қылсаң да, ғашық қылғын, Пәруардігер.

Ғишық дертін талап қылдым дәрмені жоқ,
 Ғишық жолында жан бергеннің арманы жоқ,
 Бұ(л) жолдарда жан бермесе, имкани²⁰⁰ жоқ,
 Не қылсаң да, ғашық қылғын, Пәруардігер.

¹⁹⁶ Жан-айқай дауысын.

¹⁹⁷ Яғни, Алла Тағала.

¹⁹⁸ Жаратушым .

¹⁹⁹ Сарайына.

²⁰⁰ Мүмкіншілігі.

Кайдан табай(ын) ғишқың бұсті қарарым жоқ,
 Ғишық мадағын түні-күні қоярым жоқ,
 Дәрғаһіннен өзге жерге барарым жоқ,
 Не қылсаң да, ғашық қылғын, Пәруардігер.

Ғишық базары – ұлы(қ) базар сауда харам,
 Ғашықтарға сенен өзге ғауға²⁰¹ харам,
 Ғишық жолына кіргендерге дүние харам,
 Не қылсаң да, ғашық қылғын, Пәруардігер.

Ғашықтықты талап етіп жүралмадым,
 Нәпсіден кешіп, мен әмірін қылалмадым,
 Надандықта Хақ әмірін білалмадым,
 Не қылсаң да, ғашық қылғын, Пәруардігер.

Кұл Қожа Ахмет ғишықтан қатты пәле болмас,
 Мәрһәм²⁰² сүрме, ғишық дертіне дауа болмас,
 Көз жасынан өзге ешкім куә(h) болмас,
 Не қылсаң да, ғашық қылғын, Пәруардігер.

33-хикмет

Әр кісі көрсе жамалын, дүние ісін ойран етер,
 Күндіз-түні тына білмес, Құдайын жад етәр.

Кім оның күйінде болса, Хақ оның көңілінде-дүр,
 Әр жаққа барса сол жары білән пәруз²⁰³ етер,

Кәне, мен дәйім Сенің жадың білән болар едім,
 Қарасың жүз мың мендей пендені азат етер.

Мағрифат майданы ішінде бұ(л) көңілді шат етер,
 Дүниесін тәркі еткендер Хақ білән сауда етер.

²⁰¹ Айқай-шу.

²⁰² Шипалы май.

²⁰³ Ұшып жүрер.

Ариф – ол-дүр, болса ғашық алкада серуен етіп,
Көмек сұрауын тілеп, ол пірді қалқан етер,

Хош ғажайып, тамаша бұ(л) Құдайдың істері,
Бірін шешен қылып, бірін мылқау, керең етер.

Көргін осы дүние үшін көп жапалар шексен,
Ақыры еш осы дүние жерменен жексен етер.

Күндіз-түні армандасаң Оның дидарын,
Саф қылғын бұ(л) көңілді бір күні күзетші етер.

Ей, Құл Ахмет, сен жүріп мұңды көңілді айлағын,
Әһлі діл²⁰⁴ болған кісі мұңды көңілді шат етер.

34-хикмет

Кенеттен тұрғанымда барша ұлық,
Хақ ғишықты көңілім ішіне салды, достар.
Қызыр бабам тұрып мейірім етіп,
Медет қылып, қолым ұстап алды, достар.

Отыз бірде Қызыр бабам мәй ішірді,
Болмысымнан Әзәзілді Хақ қашырды,
Сауда қылдым, күнәларым(ды) Хақ кешірді,
Содан кейін Хақ жолына салды, достар.

Отыз екі жаста жетті Хақтан пәрмен,
Пенделікке қабыл қылдым, қылма арман,
Жан берерде берем саған нұр иман,
Ғәріп жаны құрсант болып күлді, достар.

Халиқымнан²⁰⁵ хабар жетті шүкірші болдым,
Әркім сөкті, сірә тепті сабырлы болдым,
Бұ(л) әлемде еш ұйықтамай әзір болдым,
Бос әуес, менмендік кетті, достар.

²⁰⁴ Жүрек қамын жеген.

²⁰⁵ Жаратушымнан.

Отыз үште сақи болып, мэй ұстадым,
Жап шараб қолға алып, тоя іштім,
Әскер түзіп шайтан бірлә мен ұрыстым,
«Бихәмдилләһ²⁰⁶» екі нәпсім өлді, достар.

Отыз төртте ғалым болып, дана болдым,
«Хикмет айт» деп Субхан айтты, айтар болдым,
Шілтен бірлән шараб іштім, жолдас болдым,
Іші-сыртым Хақ нұрына толды, достар.

Отыз бесте мешіт кіріп дәурен сүрдім,
Тәліптерге ғишық дүкенін толық құрдым,
Қисық жолға кім кірсе де сөктім-ұрдым,
Ғашықтарға Хақтан сүйінші жетті, достар.

Отыз алты жаста болдым сахып кемел,
Хақ Мұстафа көрсетті маған жамал,
(С)ол себептен көзім жасты, денем дәл²⁰⁷,
Ғишық қанжары жүрек баурым тілді, достар.

Отыз жеті жасқа кірдім оянбадым,
Ынсап қылып, Алла жаққа жол алмадым,
Сахар уақытта зар еңіреп жыламадым
Тәубе қылдым, Қожам қабыл қылды, достар.

Отыз сегіз жасқа кірдім, өмірім өтті,
Жыламайын ба, өлер уақытым жақын жетті,
Ажал келіп тостағанын маған тұтты,
Білмей қалдым өмірім ақыр болды, достар.

Отыз тоғыз жасқа кірдім қылдым қасірет,
Уа, дариға, өтті өмірім, кәне тағат,
Тағаттылар Хақ қасында хош гақыт,
Қызыл жүзім тағат қылмай солды, достар.

²⁰⁶ Аллаға шүкір.

²⁰⁷ Арабтың доғал тәріздес жазылатын әрпі. Шайыр мұнда өзінің Хаққа иіліп, құлшылықта болғанын айтып отыр.

Шаш пен сақал құп ағарды көңілім қара,
Махшар күні рахым етпесеңі халім тәба(h)²⁰⁸,
Саған аян амалсызбын көп-дүр күнәм,
Барша періште күнәларым(ды) білді, достар.

«Бихәмдилләһ» мейірім етті нұрға баттым,
Пірмұған арығынан тамны таттым,
Жол тббай(ын) деп басым бірлә түндер қаттым,
Көңіл құсы ләмәкәнға жетті, достар.

Қияоеттің күші деп ақылым қайран,
Көн(і)лім қорыққан, жаным ұшқан, Ұса ойран,
Сырат!атты көпірінен Цілім ләрзан²⁰⁹,
Ақылым кетіп, естен танып қалдым, достар.

Құл Қожа Ахмет қырыққа кірдің нәпсіңді қырық,
Мұнда жылап, ахиретте болғын арық,
Терісі иман – шариғат-дүр, маңызы – тарик(ат),
Тарик(ат) кірген Хақтан үлес алды, достар.

35-хикмет

Әулиелер айтқан уәде келді, достар,
Қияметтің күні жақын болды, достар.
Ақылды құлдар болғанын білді болғай,
Халық, елден мейір-шапағат кетті, достар.

Ұлы, кіші жарандардан әдеп кетті,
Қыз, әйел, жастардан ұят кетті,
«Әл хәйа-у минәл иман»²¹⁰ деп Расул айтты,
Ұятсыз қауым ғажайыптар болды, достар.

²⁰⁸ Бүлінген.

²⁰⁹ Дірілдеген.

²¹⁰ Хадис: «Ұят иманнан».

Сұсылман мұсылманды қылды қатыл²¹¹,
 Нахак тұтып Хақ істерін қылды батыл²¹²,
 Мүрит пірге қылмады жүзі хатыр²¹³,
 Гажап, сұмдық замандар болды, достар.

Дүние тұрғыны халқымызда кеңпейілдік жоқ,
 Патшаларда, уәзірлерде әділет жоқ,
 Дәруіштердің дұғасында ижабәт²¹⁴ йок
 Түрлі пәле халық үстіне жауды, достар.

Ақыр заман ғалымдары залым болды,
 Қошамет айтушылар ғалым болды,
 Хақты айтқан дәруіштерге ғаним²¹⁵ болды,
 Гажап сұмдық замандар болды, достар.

Қиямет күн жақын жетті қалған(ы) жоқ,
 Құл Ахметті(ң) айтқан сөзін(ің) жалғаны жоқ,
 Өз-өзіне бір насихат қылған(ы) жоқ,
 Насихатты халыққа айтып кетті, достар.

²¹¹ Өлтірді.

²¹² Жарамсыз.

²¹³ Пікір.

²¹⁴ Қабыл болу.

²¹⁵ Олжа.

ТРАНСКРИПЦИЯСЫ

1-xikmät

«Bismilläh» dep bäian айлай xikmät айтыб,
Täliblärä dürr-u äuhär saçtym mäna.
Riñazatny kattyğ tartyb, kanlar йутуб,
Men «däftäri säni» sözün açtym mäna.

Söznï айдym här kïm bolsa didar talab,
Žanny žanyа päйuäнд kylyb räni aulab,
Ғarib, йätim, fakyrлары köñlïn aulab,
Köñli бүтүн халайықдïn қаçтым mäna.

Кайда көрсәң көñli synuk märhäm болып,
Андағ мәзлум йolda kalsa hämdäm болып,
Ruzi Mäxšär дәrahä mäxräm болып,
Маумәнлік халайықдïn қаçтым mäna.

Ғarib, fakyr, йетimlärnï Rasul surdy,
Ošal tünï mi`raž çykyb didar kördi,
Кайтыб түшүб ғarib, fakyr хalïn surdy,
Ғariblarny izïn izläb түштüm mäna.

Ümmät bolsañ ғariblaryа tabi` болып,
Айат, хädis här kïm айтса sami` болып,
Rizyk ruzi här nä bersä kani` болып,
Kani` болub, šäuk šarabyn içtim mäna.

Mädinää Rasul baryb boldy ғarib,
Ғaribliyda mexnät tartyb boldy хäbib,
Žäfa tartyb йaratkanyа boldy karib,
Ғarib болыб, `äkäbälardin аштым mäna.

`Akil ersañ, ғariblarny köñlïn aula,
Mustafadek elni kezib йetim käulä,
Duniñapärast näžinslärdin бойun taula,
Бойun taulab, daria болub таштым mäna.

Yşk babyny mäulim ačkaç maña tedī,
 Toprak kylyb, hazir bol, deb boınum edī,
 Baran sifāt mälamätny oky tedī,
 Peıkan alyb, ĩuräk baıрым teštīm mäna.

Köñlüm kattyğ, tılım ačçyğ, özım zalym,
 Kuran okyp, amal kylмай ĩalyan `alim,
 Ğarib žanym sarf aılayın ĩokdür malym,
 Hakdin korkub otka tüšmäı pištīm mäna.

Altmyš üčkä ĩašym ĩettī öttüm ıafyl,
 Hak ämrinī mäxkäm tutмай özüм žahil,
 Ruza, namaz kaza kylyb boldum kahil,
 ĩaman ĩzläb ĩaxšylardin kečtim mäna.

Ua, dariğa, maxabbatny žamyn ĩčmäı,
 Ählī aıal, xanumandin tüäl kečmäı,
 Žurm-u `isñan erehlärin munda čečmäı,
 Šäıtan ıalib žan berärdä šaštım mäna.

Imanyma čänal urub, kyldy ıamnak,
 Pirmuğan hazir bol, deb sačty täriak,
 Šäıtan lä`in mendin kačyb ketti bepäk,
 «Bixämduallah» nuri iman ačtım mäna.

Pirmuğan xyzmatyda ĩuurub ĩurdum,
 Xyzmat kylyb, közüm ĩumмай, hazir turdum,
 Mädäd kyldy, `äzäzlini kaulab sürdüm,
 Andin soğra kanat kakyb uçtım mäna.

Ğarib, fakir, ĩätimlarny kylıyl šadman,
 Xälka kylyp, `aziz žanyğ aıla kurban,
 Ta`am tapsağ, žanyğ bilä kylıyl mehman,
 Hakdin eštib büł sözlärni aıdım mäna.

Ğarib, fakir, ĩätimlarny härkım sürar,
 Razi bolır ol bändädin Pärüardiär,
 Eı, bixäbär, sen bir säbäb özi asrar,
 Hak Mustafa pändin eštib aıdım mäna.

Etī ĩařda Arslan babıya kyldym sälam,
 Hak Mustafa amanatyn kylyŋ in`am,
 Üřäl uakytıa myŋ zıkrın kyldym tamam,
 Näfsım ölıp, lämäkänyä ařtym mäna.

Xürma berıp, bařym sylab, nazar kyldy,
 Bır fursatıa `ukbä särı säfär kyldy,
 «Äl-ııda`» dep bü `alämden uzär kyldy,
 Mäktäb baryb, kinab-žüşüb tařtym mäna.

«İnnä fätäxnä» ny okyb, mä`nä sürdüm,
 Pärtu saldy, bıxud bolb, dıdar kördüm,
 Müllam üryb, «uskut» dedı, bakyb türdym,
 İňaşym saçyb, muztar bolüb türdym mäna.

Aıŋa, nadan, mä`nä büł, dep aıdy, bıldım,
 Andın soŋra ööllär kezıb, Hakny sürdym,
 Ruzı kyldy, `azazılñı tütyb mındım,
 Länär tökıb, belın basyb, ĩanyçtym mäna.

Zıkrın tamam kylyp öttım dıuanaa,
 Hakdın özä heç sözlämaı beanaa,
 Šäm`ın ĩzläb, šäırd kırdım päruanäa,
 Äxär bolüb, küñıb-ııanyb, üçtym mäna.

Nam nyřan heç kalmady «la-la» boldüm,
 Allah ĩadyn aıta-aıta «illä» boldüm,
 Xalı bolüb, muxlıs bolüb, «lilläh» boldüm,
 Fäna filläh mäkamyya ařtym mäna.

Sünnät ermış, káfır bolsa berme azar,
 Köŋlı katyy dıl azardın Xuda bezar,
 Allah Xaky anday külyä Sıžžın taıŋar,
 Danalardın eřıtıb bü söz aıdym mäna

Sünnätların mäxkäm tütüb, ümmät boldüm,
 Er astyya ĩalyyz kırıb, nurya toldüm,
 Hakpärastlar mäkamyya mäxram boldüm,
 Tıy batin bırlä näfısñı ĩanyřtym mäna.

Näfsim menī ñoldin ñryb, xor aйлady,
 Telmürtürіb халаикға зар aйлady,
 Zіkr aйтurмай, šайtan bіrlä ñar aйлady,
 Hazirsyn dep näfsim bašny sançtym mäna.

Kül Xoža Axmäd, ғäflät bilä `umryñ öттi,
 «Ua, хäsrata!» közden, tezdən kuuät kettі,
 «Ua, laйлata!» nädamatny uäкty ettі,
 `Ämäl kылмай, käruan болып köçтim mäna.

2-xіkmät

Aйa, dostlar, күlak салыñ, aйдүгүмға,
 Ne säbäbdin altmyš üçtä kіrdim erä.
 M`iraž üzrä Hak Mustafa ruxym kördi,
 Ol säbäbden altmyš üçdä kіrdim erä.

Hak Mustafa Žibriılden kылdy säual,
 Bū neçük rux tänä kіrmäñ tabty kämal,
 Közi ñašlyғ, хälka bašlyғ, kaddi hilal,
 Ol säbäbden altmyš üçdä kіrdim erä.

Žibriil aйdy: «Ümmät iši sizä bіr Hak,
 Kökä çykyb, mäläikdin alūr sabak,
 Nalyšyä nala kылur häftum tabäk»,
 Ol säbäbdin altmyš üçdä kіrdim erä.

«Färzändim» dep Hak Mustafa kылdy kälam,
 Andin soñra barça äruax kылdy sälam,
 Raxmät dariña «tolüb taš» dep eñ päyam,
 Ol säbädin altmyš üçdä kіrdim erä.

Raxm içrä päйда boldüm, neda keldi,
 «Zіkr aйт» dedi bädänlarym žunbiš kылdy,
 «Färzändim» dep Hak Mustafa ülüş berdі,
 Ol säbäbdin altmyš üçdä kіrdim erä.

Tört ñüz ñылдан кейiñ çykyb, ümmät bolayñ,
 Neçä ñyllar ñürüb хalyкка ñol көrüzäй,

On tört myñ mužtähidlar xizmat kylaı,
Ol säbäbdin altmyş ücdä kirdim erä.

Toküz aı, toküz kündä erä tüštım
Toküz sa`ät turalmadym kökä üctüm,
`Arş-Kürsi pайāsını baryb küctym,
Ol säbäbdin altmyş ücdä kirdim erä.

`Arş üstidä namaz oküb, tızım büktım,
Razym aıtyb, Hakka bakyb, ıaşym töktım,
Йalyan `ašik, йalyan sufi kördüm söktım,
Ol säbäbdin altmyş ücdä kirdim erä.

Žandin keçмай «hu-hu» deän bärı йalyan,
Bü kaltakdin sürmañ säual йolda kalyan,
Hakny tabkan, özi penhan, sözi penhan,
Ol säbäbdin altmyş ücdä kirdim erä.

Bir ıaşymda aruax maγan üliş berdı,
Ekı ıašda pайγambarlar kelip kördı,
Üç ıaşymda čeltän kelip, xalym sürdy,
Ol säbäbdin altmyş ücdä kirdim erä.

Tört ıaşymda Hak Mustafa berdı xırma,
Йol körsättım, йoγa kirdı nečä umrah,
Kайda barsam, Xizr babam maγa hämrah,
Ol säbäbdin altmyş ücdä kirdim erä.

Beš ıaşymda belım baγlab, taγat kyldym,
Tätauu` ruza tütyb, `adät kyldym,
Kečä-kündiz zikrın aıtyb, `adät kyldym,
Ol säbäbdin altmyş ücdä kirdim erä.

Alty ıašda türмай kačtym xalaikdin,
Kökä čykyb, dāris ürändim mäläikdin,
Damyn kesip, hämmä ählı `älaikdin,
Ol säbäbdin altmyş ücdä kirdim erä.

Ettī ñašda Arslan babam ĭzlāb tabty,
Hār syr kōrĭp, pārdā bĭrlā bŭkĭb ĭabty,
«Bixāmdillāh, kōrdŭm» dedĭ ĭzĭm ŭbtĭ,
Ol sābābdin altmyš ŭcdā kĭrdĭm erā.

Kabiz kēlĭp, Arslan babam žanyn aldy,
Xurlar kēlĭb, xārĭr tondin kāfān kyldy,
Etmĭš myŋ fārištālar ĭyŷlab keldĭ,
Ol sābābdin altmyš ŭcdā kĭrdĭm erā.

Žanazasyn okyb, erden kōtārdĭlār,
Bĭr fŭrsatta ŭžmak ĭcrā etkurdĭlār,
Ruxyn alyb, `ilĭnā kĭrŭzdĭlār,
Ol sābābdin altmyš ŭcdā kĭrdĭm erā.

«Allah, Allah» er astyda uātan kyldy
Munkār-Nākĭr «Mān rabbuk?» dep sŭrŭy sŭrdy,
Arslan babam islamydin baŷn kyldy,
Ol sābābdin altmyš ŭcdā kĭrdĭm erā.

`Akyl ersaŋ, eranlarā xidmāt kylyyl,
«Āmĭr mā`ruf» kylyanlarny `izzāt kylyyl,
«Nāhi Munkār» kylyanlarny xŭrmat kylyyl,
Ol sābābdin altmyš ŭcdā kĭrdĭm erā.

Sākĭzĭmda sākŷz ĭnandin ĭol ačyldy,
«Xĭkmāt aĭt» dep bašlarymŷa nŭr sačyldy,
«Bixāmdillāh» Pirmŷyan māĭ ĭčurdĭ,
Ol sābābdin altmyš ŭcdā kĭrdĭm erā.

Pirmŷyan Xak Mustafa bišāk bĭlĭŋ,
Kaĭda barsaŋ, uāsfĭn aĭtyb, tā`zim kylyŋ,
Durud aĭtyb, Mustafaya ŭmmāt bolyŋ,
Ol sābābdin altmyš ŭcdā kĭrdĭm erā.

Toŷŷzmda tolyanmadym tŷŷy ĭoŷa,
«Tābārruk» deb alyb ĭŭrdĭ koldin koŷa,
Kuanmadym bŭ sōzlārā kačtym čōlā,
Ol sābābdin altmyš ŭcdā kĭrdĭm erā.

On йаşıғда ұғлан boldығ, Kül Хожа Axmäd,
 Хожалікә бена койуб, кылмай та'ät,
 Хоżaman deb йolda kalsағ уай nä хäsrat,
 Ol säbäbdin altmyş ücdä kirdim erä.

3-xikmät

Här subxdäm neda keldi külakymға,
 «Zikr айт» dedi zikrin айтуб, йurdüm mäna.
 `İšksyzlarny kördüm ersa йolda kaldy,
 Ol säbäbdin `išk dukanyн күrdym mäna.

On birimdä raxmät dariйа tolüb taşdy,
 «Allah» dedim šäйtan mändin йyrak kaşdy,
 Най-у һауас, маумәнлік түрмай көşdi,
 On ekimdä bü syrlarny kördim mäna.

On üçimdä näfs һауаны колға aldym,
 Näfs başyға йüz myғ бәла karmab saldym,
 Täkäbburny айағ astida basyb aldym,
 On törtimda tofrac sifat boldym mäna

On beşimdä xur-u yilman karşu keldi,
 Başyn үrüb, kol kuşürüb, tä`zim kylды,
 Firdaus atlyғ žännätidin mäxzar keldi,
 Didar үčün barčasyny койдым mäna.

On altymda barča әruax үlüş berdі,
 «Һай-һай sizä mubarak» dep adam keldi,
 «Färzändim» dep бойнүм күчүб көңlim alды,
 On etimda Türkistanda түrdym mäna.

On säkizdä čiltan bilä šarab ičtim,
 Zikrin айтуб, хазир түрүб, көксim teštim,
 Ruzi kylды, žännät kezib, хurlar күčtym,
 Hak Mustafa žamallaryн kördim mäna.

On toküzda etmiş mäkam хазир boldy,
 Zikrin айтуб, ič-у таşym tahir boldy,

Қайда barsam, Хизр babam хазир boldy,
Gausul үйіас мәй ісүрді тойдум мәна.

Йағым еті йуурмаа үтдiм мәкам,
«Вихәмдilläһ» pir хидмätын кылдым tamam,
Duniyaday күрт-күшлар кылды сәлам,
Ol säbäbdin Хакка йауык boldым мәна.

Mü`min еrmäs хикмät ештiб йууламайдүр,
Eranlaryн айтқан сөзiн тыжламайдүр,
Айат, хädis уйа Күран аңламайдүр,
Bül riуайат `Arš üstindä көрдiм мәна.

Riуайатны көрүб Хака сөзләштiм мен,
Йüz myн түрлiк мәләikä йүзләштiм мен,
Ol säbäbdin Хакны сөзләб iзләштiм мен,
Жан-у дiлiм аға fida кылдым мәна.

Күл Хожа Ахмäd, йағуы етi йуурма бiр,
Ne кылағайсуы, unahlaryн тағдин ағар,
Киямат күн ғазаб кылса Rabbым Kadir,
Айа, dostlar, нечүк жәуаб айтүм мәна?!

4-хикмät

Хүш ғайбдин күлауымға ilham кeldi,
Ol säbäbdin Хакка сүүныб кeldiм мәна.
Barça бөзөрк йууылыб келiб, in`am бердi,
Ol säbäbdin Хакка сүүныб кeldiм мәна.

Men йуурма екi йағда fäna boldiм,
Märhäm болүб, чын дәрдlikкә дәуа boldiм,
Йаған `ашик чын `ашикға уәһ boldiм,
Ol säbäbdin Хакка сүүныб кeldiм мәна.

Айа, dostlar, йағым етдi йуурма үч,
Йаған дә`уә та`ätlaryм барчасы пуш,
Киямат күн ne кылағайман бәрәһnä луш,
Ol säbäbdin Хакка сүүныб кeldiм мәна

Men йуурма төртка кїрдїм Хакдин йрак,
Ахыратка барур bolsam канї йарак,
Өләнїмдә йууулыб үрүң йүз муң таяк,
Ol säbäbdin Хакка syууныb keldim mäna.

Žanazamny arkasidin tašlar atyң,
Аякымдин түтүb sudrab örä eltїң,
«Хакка күллык kylmadyң» деп йаңsyb tefїң,
Ol säbäbdin Хакка syууныb keldim mäna.

Йазүк билән йаšым etdї йуурма beš,
Subхан Eäm zıkr үrätip köksimni teš,
Köksümdäi erchlarym sen öziң eš,
Ol säbäbdin Хакка syууныb keldim mäna.

Men йуурма alty йаšda säuda kyldym,
Mansur sifат didar үчүн җауаҗа kyldym,
Pirsiz йүрүb дәрд-u xalät пәйда kyldym,
Ol säbäbdin Хакка syууныb keldim mäna.

Men йуурма етї йаšда pirni tabtym,
Härnä kördüm, pärdä birlән syрny йаftym,
Astanasyn йастанубан izin öptim,
Ol säbäbdin Хакка syууныb keldim mäna.

Men йуурма säkyz йаšда `ašik boldüm,
Kečä йатмай mexnät tartyb, sadik boldym,
Ändin soңra дәrahä laйyk boldüm,
Ol säbäbdin Хакка syууныb keldim mäna.

Bir käm otüz йаška kirdim халым хәрәб,
`Išk otyda болалмадым misl turab,
Халым хәрәб, бағрым кәбәб, көзүм purab,
Ol säbäbdin Хакка syууныb keldim mäna.

Otüz йаšда otün kylyb күйдүрдиләр,
Žumlä bözörk йууулыб дuniйа койдүрдиләр,
Үрүb-söüb дuniйа `äkäbäiin койдүрдиләр,
Ol säbäbdin Хакка syууныb keldim mäna.

Kül Xoža Axmäd, duniya koısañ işiñ bitär,
 Köksünğäi çykan ahyñ Arška etär,
 Žan berarda Hak Mustafa kolüñ tütär,
 Ol säbäbdin Hakka syğynyb keldim mäna.

5-xikmät

İa, İlähim, xämdüñ birlä xikmät aıtyb,
 Zaty ülüy Xožam syğynyb keldim Sağa..
 Täübä kylyb, unahimden korküb kaıtdym,
 Zaty ülüy Xožam syğynyb keldim Sağa.

Kyrk birimdä ixlas kyldym ñol tabai deb,
 Eranlardin här syr körsäm men ñarai deb,
 Pirmüyan izin alyb men üpäi deb,
 Zaty ülüy Xožam syğynyb keldim Sağa.

Kyrk ekimdä talib bolüb, ñolğa kirdim,
 Ixlas kylyb, ñalüz Hakka köñil berdim,
 `Arş-Kursi, Läuxdin ötüb Kaläm kezdim,
 Zaty ülüy Xožam syğynyb keldim Sağa.

Kyrk üçimdä Hakny izläb nala kyldym,
 Köz ñaşymny akuzuban žale kyldym,
 Biñabanlar kezib özim ualäh kyldym,
 Zaty ülüy Xožam syğynyb keldim Sağa.

Kyrk törtimdä maxabbatny bazarynda,
 İakam tütüb, ñyğlab ñürdüm ülzarynda,
 Mansur sifät başym berib işk darynda,
 Zaty ülüy Xožam syğynyb keldim Sağa.

Kyrk beşimdä Sendin xazät tiläb keldim,
 Täübä kyldym här iş kyldym xata kyldym
 İa, İlähim, rahmätyñny ülüy bildim,
 Zaty ülüy Xožam syğynyb keldim Sağa.

Kyrk altymda zäuk-u šäukym tolüb taşdy,
 Rahmätiñdin katra tamdy šäitan kaşty,

Xakdin ilhäm rafik bolüb babyn açty,
Zaty ülüy Xožam syğynyb keldim Saņa.

Kyrk etimdä etī ħakdin ilhäm etdī,
Saki bolüb, žam, šärab Xožam tütty,
Šäġtan kelīb näfs häuany özi ħütty,
Zaty ülüy Xožam syğynyb keldim Saņa.

Kyrk sakyzda `äziz žandin bezar boldüm,
unah däređi käsäl kyldy, bimar boldüm,
Ol säbäbdin Hakdin korküb bidar boldüm,
Zaty ülüy Xožam syğynyb keldim Saņa.

Kyrk toküzda `iškiñ tüşdi küñib ħandym,
Mäžnun sifāt ħääl xüşdin kaçyb tandim,
Türlük-türlük žäfa tedī boġyn sündüm,
Zaty ülüy Xožam syğynyb keldim Saņa.

Elīmdä ermīn dedim fe`līm za`if,
Kan tökmädīm közlärimdin bağrym ezip,
Näfsim üçün ħürär erdim itdek kezib,
Zaty ülüy Xožam syğynyb keldim Saņa.

Kül Xoža Axmäd, er bolmasaņ öläñ ħaxşy,
Kyzyl ħüzin kara erdä solyan ħaxşy,
Tofrak sifāt er astyda bolyan ħaxşy,
Zaty ülüy Xožam syğynyb keldim Saņa.

6-xikmät

Subx sadik dušanba kün erä kirdim,
Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.
Altmyş ücdä sünnät dedī eštib bildim,
Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Er üstidä ħaranlarym matäm tütty,
`Aläm hämmä sültanym deb nä`re tartty,
Xakny tabkan şyn sufilar kanlar ħütty,
Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

«Äl-uida`» deb er astıya kadam koıdüm,
 Ýaruk duniya xaram kylyb, Hakny süydüm,
 Zikrin aıtyb ýalyüz ölüb, ýalyüz küydüm,
 Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna

«Tahä» oküb tün kečälar kaıym boldüm,
 Kečä namaz, kündüzlärı saıym boldüm,
 Bı xal birlä er astyda daim boldüm,
 Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Altmyş kečä, altmyş kündüz bır ýol ta`am,
 Taı atkunča namaz oküb bır ýol salam,
 Altmyş ücdä boldy `umrym axyr tamam,
 Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Hak Mustafa ruxy kelib boldy imam,
 Žumlä mäläk er astyda boldy ıulam,
 Köb ıyyladym, Hak Mustafa berdı `inam,
 Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Mi`raž tünı «nür didäm färzänd» dedı,
 Kolüm tütüb, «ümmätimsin ümmät» dedı,
 Sünnätimdi mäxkäm tüt kyl dilbänd dedı,
 Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna

Kıyatda ýol adaşsaı ýolıya salaı,
 «Muxämmäd» deb teşne bolsaı kolün alaı,
 «Färzändim» deb ilin tütüb žännät kırıäı,
 Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Eı, ıaranlar, bü söz eştib şaukym artdy,
 «Ümmät» dedı ič-u taşym nurya batdy,
 Pärtu salyb, didaryny Hak körsätti,
 Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Didar körüb, ruxym üşüb `Arška kondy,
 Musa sifāt uzudlarym küñüb ıandy,
 Mäžnun sifāt xaıal xüşdin kaçyb ıandy,
 Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Er astyda xorlyk tartdym köb mäšäkkat,
Töšäk, ııastük tašdin kylyb çektim mexnät,
Eı, ııaranlar, bũ duniıada köb färäyat,
Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Ta mäšäkkat tartmayünša uäslı kайda,
Xidmät kylмай дәrd xalät bolmas päйда,
Žan-u dilni ta kylmasaң Hakka šäйда,
Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Er astyға kirdim ersä bixud boldım,
Közim açyb, Mustafany xazir kördüm,
`Asi, žafi ümmätlärnı xalyn sürdüm,
Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Aııa, färzänd, mändin sürsaң kanı ümmät,
Ümmät dedı köksim tola day häsrät,
Ümmät üçün köb tartamyn Hakdin kulfät,
Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Ümmätlärim ııazuklaryn här žım `a keč,
Alyb keläı, ııa, Muxämmäd, sen münü çeč,
Take ııyуlab, säzdä айлай Täңriya keč,
Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Här žım `a keč ümmätlarny unahini,
Alyb keläı, ııa, Muxämmäd, körül münü,
Ümmätläriң nelär kylur Axmäd säni,
Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Men Mälikdin šärm alurmyn, eı, ümmätim,
ııaratkandin korkmasmüsyң päst himmätim,
Kečä ııatмай, ta`ät kylsaң xüş дәulätim,
Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Er astyға kirdim dostlar, biixtiıar,
«Amin» deңlar äl-äsxab häm čahärııar,
Ümmätlärnı žurmın kečkil Pärüardıär,
Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

Kül Xoža Axmäd, men «däftärī sāni» etdīm,
 Ekī `alām `išratlaryn мәйә satdym,
 Ölmäs bürün žan асууyn zähäryn tatdym,
 Mustafaä matäm tütüb kirdim mäna.

7-xikmät

Oi Kadiry m kudrat birlän nazar kyldy,
 Xurram bolüb, er astyğa kirdim mäna.
 Farib bändäñ bü duniñadin säfär kyldy,
 Mäxram bolüb, er astyğa kirdim mäna.

Zakir bolüb, šakir bolüb, Hakny tabtym,
 Duniña `äkäbä xäram kylyb, ñançib tefüm,
 Šäйда bolüb, räsuä bolüb, žandin ötdim,
 Biğam bolüb er astyğa kirdim mäna.

Šumlyğymdin tağ-tašlar söktü menī,
 Fäsix tilde söküb айды «tuxfäñ kanı?»),
 `Ašik bolsañ äuuäl baryb Hakny tany,
 Märhäm bolüb, er astyğa kirdim mäna.

Sizni-bizni Hak ñaratdy ta`ät üçün,
 Eñ, büл `äzäb, ičmäk-emäk raxat üçün,
 «Kalu bälä» dedī ruxym mexnät üçün,
 Ädham bolüb, er astyğa kirdim mäna.

Näfsim menī köb йүүртдi Hakka bakмай,
 Kečä-kündüz biğam йүрдüm ñašym akмай,
 Hәй-u häuas, maumänni otka ñakмай,
 Puryam bolüb, er astyğa kirdim mäna.

Külny körsäm, küly bolüb xidmät kylsam,
 Tofrak sifat ñol üstidä ñoly bolsam,
 `Ašiklary küñüb öčkän küli bolsam,
 Hämdäm bolüb, er astyğa kirdim mäna.

Žandin keçib, mexnät tartdym «bändäm» dedī,
 Kanlar йütüb, «Allah» dedim raxm айлady,

Dozax iĉrā kalmasūn dep ƣamym edī,
Xūrram bolūb, er astyƣa kīrdīm māna.

Йаšым etdī altмыš üĉä bīr künĉä йок,
Ua, dariƣa, Xakny tabмай, köŋlüm synuk,
Er üstidä sūltanmyn dep boldüm űlük,
Šakir bolūb, er astyƣa kīrdīm māna.

«Šайxmān» deban dā`uä kylyb йolda kaldym,
Fāš-u dāstar puĉāk pūƣa satyb keldīm,
Nāfsīm menī häua kyldy, йolda kaldym,
Bidām bolūb, er astyƣa kīrdīm māna.

Bašым tofrac, özüм tofrac, žismym tofrac,
Xak uäslä etärmīn deb ruxym muštak,
Kūйдīm-йandym bolalmadym härez afak,
Šābnām bolūb, er astyƣa kīrdīm māna.

Pirmūƣan nazar kyldy šārab iĉtīm,
Šibli йағлыƣ sāma` űrüb žandin keĉtīm,
Sārmāst bolūb, el xalkdin tanyb kaĉtym,
Zānzām bolūb, er astyƣa kīrdīm māna.

Kūl Xoža Axmād, nasix bolsaƣ özüŋä bül,
`Ašik bolsaƣ, žandin keĉib bir йoly öl,
Nadanlara айсаƣ sözüŋ kylmas kabül,
Māxkām bolūb, er astyƣa kīrdīm māna.

8- xikmät

Bišāk bīliŋ bű duniġa, barĉa xalykdin ötärä,
Inanmaīl malyƣa, bīr kün koldin ketara.

Ata-ana karyndaš, kайan ketti fikr kyl,
Tört айағлыƣ ĉubin at, bīr kün saƣa etärä.

Duniġa üĉün ƣam emä, Xakdin özānī demä,
Kīšī malyny emä, Sirat üzrā tütara.

Ählî `айал karyndaş, heş kîm bolmaйдûr йoldaş,
Mârdana bol ғариб йағ, umрың eldek ötärä.

Kül Хожа Ахмәд ta`ät kyl, umрың bilmäm neçä йyl,
Äslîң bîlsäң abi ül, йana ülä ketärä.

9- xikmät

Айа, dostlar, päk `iškny koļya aldym,
Bû duniñany dūşman tūtyb йүрдүм мәна.
Йакам tūtüb, хазратыға syғynyb keldim,
`Išk babyda Mansur sifат boldüm мәна.

`Išk йolyda `aşik bolüb, Mansur ötdi,
Belin baғlab, Хак `iškny muxkäm tutdy,
Mâlamatlar, ihanatlar köb esitdi,
Eй, mu`minlar, men häm Mansur boldüm мәна.

`Aşik Mansur «Änäл хäkny» tîlä aldy,
Žibriйil kelib, «Änäл хäkny» birä айdy,
Žibriйil kelib, başyң ber deb йoļya saldy,
Dara asylyb didaryny kördim мәна.

Mansur keläç, dar eйlib özi aldy,
Batin közi açuklary хайран kaldy,
Pärtu salyb, Allah özi nazar kyldy,
«Ua, šäuka!» deb didaryny kördüm мәна.

Neda keldi oşal darға köb бүгмағыл,
Mäxkäm түгыл, härñan бакыb sen ағмағыл,
Taška айdy: «Ämrim tūtüb sen temäil»,
Läuxul mäxfuz taxtasyda kördüm мәна.

Üç йüz mulla йуғулыb bitdi köb riuайат,
Šäri`ätdür men häm bitäй bir riuайат,
Tarikatda, Хакikatda Хак ximaйät,
Başym berib, Хак syryny bildim мәна.

«Änäl xäkny» mä`näsini bilmäs nadan,
 Dana keräk, bü йollarda päk märdan,
 `Akyl küllar Hak йadyny айdy žanan,
 Žandin kečib, žananany süйдüm mäna.

Ima` kылdym, dana bolsa mä`nä alsün,
 Kal `ilmän bitib edim nyšan kalsün,
 Dürr-u äuhär sözlärimni ičkä salsün,
 Xaldin etib, `aşiklarğa berdim mäna.

Essiz Mansur xorlyk birlä boldy ada,
 Bir söz birlä йaranlardin boldy žuda,
 Xal tilin heškim bilmäs Täһrim küäh,
 Kanlar йütüb, men häm küäh boldüm mäna.

Šah Mansurny «Änäl xäky» biža emäs,
 Йolny tabkan bizä üxšaš umrah emäs,
 Härnä žinslar bü sözlärdin aah emäs,
 Aah bolüb, buйi Xuda aldym mäna.

Bir tün säxär ғarib Mansur köb йуylady,
 Pärtü salyb, Allah özi raxm айлady,
 Andin soғra čiltän bakyb šärab berdі,
 Danalarğa bü sözlärni айдym mäna.

Nadanlara esiz sözum хәйf хикмät,
 Adammyn dep, belin baғlar kanі himmät,
 Duniһa үčün bir-birğä kylmas šäfkät,
 Zalymlara asir bolüb öldim mäna.

Zalymlarda хäd nä bolғай bizdä unah,
 Därušlarny xalky murdar ötmäs du`a,
 Ol säbäbdin padšah kylur bizä žäfa,
 Айat, хädis mä`näsidin айдym mäna.

Zalym äar žäfa kylsa, «Allah» deil,
 Ийғ ачыb, du`a айlab бойyn sünil,

Xak dadıyǵa etmäs bolsa, elä kylil,
Xakdin eštib, bñ sözlärni äydym mäna.

Zalym äär zülm aýlasa, meñä ýyyla,
Ýaşyñ saççyb, mäñä sygunyb, beliy baýla,
Xäram, şubhä tärk etiban ýüräk dayla,
Zalymlarä ýüz myñ bala berdım mäna.

Zalymlarny kürby nedür men ýaratkan,
Ýaratkanny mänzur kylмай sen ünütkan,
Mendin keçib, zalymlarny ilin tütkan,
Zalymlarä özüm rauaž berdım mäna.

Sizä zäza ýaratkanä ýalbarmadyñ,
«Allah» deban tünlär türüb eñrämädiñ,
Xakikatdin sözlär äitdym ešitmädiñ,
Zalymlarny ilin üzün kyldym mäna.

Eñ, bixäbär, Xakka köñül ýüürtmädiñ,
Duniya xäram andin köñül sauutmadyñ,
Näfsdin keçib, Allah säri tolyanmadyñ,
Bñ näfs üçün zar xayran boldım mäna.

Zalymlarny šikuä kylma zalym özüñ,
Хуйўñ ģiña tä`sir kylmas xalykka söziñ,
Duniya malyn tola berdım, toymas közüñ,
Xärislärnı Sizžin ičrä saldym mäna.

Lä`l läbi žunbiš kylyb, äidy säni,
Žan dñim, ümmätlärim köz rauşany,
Xakka küllük, meñä ümmät bolyan kanı,
Čyn ümmätni sinäsıya koıdım mäna.

Kül Xoža Axmäd, Xak sözinı sözläb ötdi,
`Äynul ñakin tarikatda büzlab ötdi,
`İlmul ñakin šäri`ätny sözläb ötdi,
Xakkul ñakin hakikatdin äydym mäna.

10-xikmät

Ta`ala Allah `aşiklara berdī `iškyn,
 Šakir bolüb, örtäb-ñanyb, küydüm mäna.
 Ekī `aläm közlärimya häşxaş dana,
 Körünmädi ñalüz Hakny süydüm mäna.

Žandin kečib, ñalüz Hakny žanya koštüm,
 Andin soğra dariña bolüb, tolüb taşdym,
 Lämäkänni sayyr etiban mäkam aštym,
 Duniña `äkäbä ñüz myñ talak kojdüm mäna.

Hak aldyda `äkl kämil däm űralmas,
 `Išk šiddäti tuyiñan kylsa, bñr däm tűrmas,
 Päruanädik äxär bolűr, özñ bñlmäs,
 Bű syrlarny žananadin tojdüm mäna.

Tarikatny ñollaryny `äkäbäsī köb,
 Päk `iškny kolya almañ bolmas ñürüb,
 Didaryny körsä bolmas tün-kün űñüb,
 Heč űxlamañ didarnyny kördüm mäna.

Tarikatny ñoly kattyğurfä šaštym,
 Başym katty Pirmüyan säri kaštym,
 Pir eteiñ tütüb batin közün aštym,
 Rasua bolüb, ñollar kezib ñürdüm mäna.

Tarikatny ñollarydür katyğ`äzab,
 Bű ñollarda nečä `ašik boldy turab,
 `Išk ñolyğa härkim kirsä, xaly härab,
 Eranlardñ ñolny surab ñürdüm mäna.

Tarikatny ñollardürurfä űlűy,
 Ruzi kylñan bändäsñyä bolñay ñauy,
 Ŭčkűniya takat kylmas eñ taműy,
 Eñ, ñaranlar, `äziz žadñin tojdüm mäna.

Hakikatny mä`näsyğa etän kışi,
 Bixud bolüb, küñüb ñanar iči-taşy,

Kanlar akar közlärīdin akkan ĩaşı,
Köz ĩaşıymny tuxfä kylyb berdīm mäna.

Şäri`ätdür `aşiklarny äfsanäsī,
`Arif, `aşik tarikatny durdanäsī,
Кайда barsa, žananasy, hämханасы,
Bü syrlarny `Arş üstidä kördüm mäna.

Махаббатны бағын кеçmäй, `aşik болмас,
Хорлык-зарлык tartmaünçä, näfsiñ ölmäs,
Bір katraya kani` болмай ol дүр ölmäs,
Kani` болүб, хас äuhärin aldym mäna.

`Işk otyya küñän `aşik räñi öçär,
`Ukbä säri žädäl kylyb mündin köçär,
Münda bolıan erehlarny anda açar,
Rasul «duniña – žifä» dedī koıdüm mäna.

Хакикатлык `aşiklarny räñi synuk,
Айнаға nazar kylsa, andin tynük,
Özi хайран, көñli uäйран, közi ĩaşlúk,
Kudratyға хайран болүб kaldym mäna.

Allah айды: «Köb ĩyğlasañ köriñ meni»,
Zary kylsañ «bändäm» deban aıtyüm säni,
Žandin keçib meni istar `aşik kanı,
Ilham keldi çyn külakya aldym mäna.

Çyn көñүldä küñänlärä didar `äta,
ĩalıyan `aşik ĩolıya kirsä, hämmä хата,
Çyn `aşikny közi ĩaşlyğ küddy duta,
Duta болүб, er astyға kirdim mäna.

Хакикатлығ çyn `aşikya tuxfä berüm,
Ruz Mäxşär neçüksän deb халын sürüm,
Şäfi` болүб, şäfa`ätны özüm kylyüm,
Raxmätyñdin ümid tütб keldüm mäna.

Kül Xoža Axmäd, Xak İadyny айғыл mudam,
 Xakdin korküb, тынмай йғула `äläd-däüam,
 Namaz oküb, ruza tütüb, här subx, şam,
 Münday kylyb müradymğa etdīm māna.

11-xikmät

Raxim Mäulim rahmy birlä İad айласа,
 Nä İüz birlä hazratyға барғым māna.
 Täübä kylyb, еrİ İoldin rastya кайтыб,
 Nä İüz birlä hazratyға барғым māna.

Xak bändäsın namälaryn kolya bersä,
 Xak İlähım rahmy birlä rahmät kylsa,
 Pirmüyan hädi bolüb İolya salsa,
 Nä İüz birlä hazratyға барғым māna.

Bır kün bolüb ažal uäkty İauk etsä,
 Seņä, meņä äsıl uätan xükмін айtsa,
 Ölmäı türüb, žan аçууyn zähärin tatsa,
 Nä İüz birlä hazratyға барғым māna.

Sirdaš bolyan hämrahларың şaşyb ketdİ,
 Žädäl kylyb, `äkäbälardin aşyb ketdİ,
 Čar zarb İrüb, dariİalardin taşyb ketdİ,
 Nä İüz birlä hazratyға барғым māna.

«Uä uäİlätah!» kečä-kündüz kylмай ta`ät,
 Xak Rasul ümmät üčün emай ni`mät,
 İčmİş, emİş ni`mätlary кайғ-u mexnat,
 Nä İüz birlä hazratyға барғым māna.

Xak Rasul duniİa üčün кайғурmady,
 Ümmät tiläb. özä sözä däm İrmady,
 Duniİa İčrä läxzä aram ol körmädİ,
 Nä İüz birlä hazratyға барғым māna.

Ua, dariya, Mäxšär künī zahir bolsa,
Täñrī özi kazi bolüb, nazir bolsa,
İaman İšim, kylmyşlarym hazir bolsa,
Nä İüz birlä xazratyğa baryüm mäna.

Keçä-kündüz tynmaı İyyla, Kül Xoža Axmäd,
Durud aıtyb, Hak Rasulğa bolıyl ümmät,
Hädi bolüb, «ümmät» desä, xüş sä`adät,
Nä İüz birlä xazratyğa baryüm mäna.

12-xikmät

Xudäuanda! menı saıyl öz İolüğa,
Näfs ilida harib ada boldüm mäna.
Fisk, fužur tolüb taşyb, häddin aştı,
Garkab bolüb, `isñan İçrä kaldüm mäna.

Duniña näžäs talib bolüb, itdik İürdüm,
İstäb any arkasydin tün-kün kudym,
Ämrin tütmaı, Hak İolyğa közum İümdüm,
Kañda barañ, aña, dostlar, netkum mäna.

Näfs säñtan asir kyldy Adam üylyn,
Şytyrlayın baılab aldy ekı kolyn,
Nä müškildür, oñ-u solny biläñ İolyn,
Ua, dariya, xäsrat bilän baryüm mäna.

İok menıñdik şum bäla `aläm ära,
Heç bolmady mendin riza Xalik Xuda,
Emdi boldy axyr menı İüzüm kara,
«Uä uäñlätah!» äuuäl neä boldüm mäna.

`Äta kylyan `äziz žanny bilmädım men,
Zahir, batin xazirsyn dep türmadym men,
Kara İüzüm därahıñä sürmädım men,
İa, Rabbanä, härnä kylañ keldım mäna.

Takatym İok, äär baksam unahımä,
Kylañ täübä kaçyb keldım pänahıñä,

Raxmät birlä nazar kыlyуyl, Хожа Ахмäd,
Här nä kыlsaң men binäua keldim mäna.

13-xikmät

Айа, dostlar, nadan birlä ulfät bolüb,
Baурым küйüb, žandin тойüb, öldüm mäna.
Tүгү айtsam, егі йоlуа бойнын тоlуар,
Kanlar йütüb, kan zähäryуа тойdüm mäna.

Nadan birlä ötän umryң nar Säkar,
Nadan barsa, duzax andin kыlуай хäzär,
Nadan birlä duzax säri kылмаң säfär,
Nadan ісrä хäзан йаңlуу soldüm mäna.

Du`a kыlyң, nadanlarnы йüzin көrmäй,
Хак Та`ala rafik bolsa, бiр däm түрмай,
Bimar bolsa, nadanlarnы халын сүрмай,
Nadanlardin йüz myң žäfa көrdüm mäna.

Dad айласам, Хак dadyма etarmukin,
Köksümdäi zänärlärim ketarmukin,
Hämmä nadan bü `alämdin ketarmukin,
Nadanlardin йüz myң žäfa көrdüm mäna.

Хак uäslini izläb tabмай хайranaman,
Тынмай йуyлаб көңli бүзүк diuanaman,
Халым сүrsaң, män talib žananaman,
Žanan izläb fäna bolüb keldüm mäna.

Er astыуа kaçyb kirdim nadanlardin,
Ilim açyb, du`a tiläb märdanlardin,
Гarib žanым йüz täsaduk danalardin,
Dana tabмай, er astыуа kirdim mäna.

Nadanlarnы mendin сүрма көксüm çaka,
Хакdin korküb, matäm күrsam, külar kakhaha,
Азы açük, näfsi ülük misl lika,
Nadanlardin korküb seңä keldüm mäna.

Tamä` kylma nadalardin kadryñ bilmäs,
Zülmat ičrä ñol adaşsañ, ñolğa salmas,
Бойныñ kaşyb, zari kylañ kolyñ almas,
Nadanlarny şikuä aýlab keldim mäna.

Äuuäl-axir xublar ketdi, kaldym ñalyüz,
Nadanlardin eşitmädim bir ñaxşy söz,
Dana ketdi, nadan kaldy, edim äfsus,
Ñolny tabмай хайран болуб kaldym mäna.

Day hežran ezdi bağym, kanı dardmänd,
Dana tofrac nadanlarny köksı bäländ,
Айат, хәдіс баян kylsam, kylmas päsänd,
Köksüm teşin dard-u ғамға toldüm mäna.

Dard-u xalät tuğian kyldy barmu tabib,
`Arz xalym, Säñä aýtaý ñalyüz xəbib,
Barça talib ülüş aldy män binäsib,
Ülüş ištäb duta bolub keldüm mäna.

Xanumanyn tärk aýlaban ülüş alyl,
Eñ, bixäbär, duniña işin arka salyl,
Allah saxi lutfin körüb хайран kalyl,
Körärmän deb, fäna bolub keldüm mäna.

Män «däftäri säni» aýdym sizä ñadar,
Äruaxymdin määdäd tiläb, okuñ zinhar,
Du`a kylaý uasil kylsün Pärüardıär,
Raxman Eäm, `arz etkäli keldim mäna.

Xikmäümdin bährä alyan közä sürsün,
Ixlas birlän közä sürtüb, didar körsün,
Şarty oldür riğazatka бойun sünsün,
Žanlar çekib, žananany kördim mäna.

Didar üçün äda boldym, «ämin» deñlär,
Eñ, taliblar, xalym körüb, ғамым eñlär,
Ñolda kalğan Kül Axmäda ñol berinlär,
Ñolny izläb, äda bolub keldim mäna.

Kül Xoža Axmäd, äda bolsañ, Xakka bolyl,
Başyñ birlä eranlara xidmät kylyl,
Nazar tabsañ, xälka kürüb süxbat kylyl,
Xälka ičrä aah bolüb türdüm mäna.

14-xikmät

Köñil közi ñarutmañyn ta`ät kylsa,
Därahä makbül emäs bildim mäna.
Xakikatda bü sözlärni päk üränib,
Lämäkändä Xakdin sabak aldym mäna.

Bir-u Barym sabak berdï pärdä açyb,
Er-u kökdä türalmady šäñtan kaçyb,
Išrat kylyb uäxdät mäñdin toña ičtb,
Lämäkändä Xakdin sabak aldym mäna.

Münda žäfa čekänläre didar näkd,
Ruz Mäxšär `äta kylyñ häm täxt baxt,
Ñaratkanda kylan özi `ašikka `ähd,
Lämäkändä Xakdin sabak aldym mäna,

Közlärimdän kanlar töküb ñad etmädim,
Ñüz myñ türlik mexnät saldyñ, dad etmädim,
Sendin korküb xästä köñlüm šad etmädim,
Lämäkändä Xakdin sabak aldym mäna.

Allah dardï satkün ermäs, satyb alsañ,
Pirmüyan xidmätynä xak bolmasañ,
Xak ñolyğa kñrib bolmas päk bolmasañ,
Lämäkändä Xakdin sabak aldym mäna.

`İšk padšah, `ašik fakir däm űralmas,
Xakdin rüxsat bolmañça sözläñalmas,
Xak pändini alyan duniña izläñ almas,
Lämäkändä Xakdin sabak aldym mäna.

Kül Xoža Axmäd, eti ñašda sabak aldym,
Sakizmdä duniña `äkäbäñ talak kyldym,

Toküzümda Xudaimny xazir bildim,
Lämäkändä Xakdin sabak aldym mäna.

15-xikmät

Raxmätyñdin naümid kylma män Ƴaribñi,
Aram almaı, ñyñlab du`a kylaı Säjä.
Kecälary bidar bolub tañ atkünça,
Ñümmaı közñi ñyñlab du`a kylaı Säjä.

Därahñjä emdi kelib belim bañlab,
Žan küydürüb, ñüräk bağym tütüb dañlab,
Ñakam tütüb, ötän işä čandan ñyñlab,
Ixlas bilän ñyñlab du`a kylaı Säjä.

Köñil bağy säbz ekändä bımäı ñürdüm,
`Umrym külli xəzan boldy emdi toıdüm,
Duniña taşlab, din ñolyna kadam koıdüm,
Hezar dastan ñyñlab du`a kylaı Säjä.

Bü ñollarda žanny asrab bolmas ermış,
Žan asrağan bü ñollara kirmäs ermış,
Sud -u zıam bolğanyny bilmäs ermış,
Bü xal birlän ñyñlab du`a kylaı Säjä.

Kül Xoža Axmäd, näfs tağydin çykyb açty,
Fäna filläh mäkamığa ñauklaşty,
Ñüräk bağym žuš üğban kinab taşdy,
Bü xal birlän ñyñlab du`a kylaı Säjä.

16-xikmät

«Fäzkurullahä käsiran» deb aıat keldi,
Zikrin aıtyb zari kylyb ñürdüm mänä.
Didaryny `aşıklara uä`dä kylydy,
`İşk ñolyda žanym berib ñürdüm mäna.

Čyn `aşikny Allah süñüb bändäm dedı,
Ara ñolda kalmasın deb ғamym edı,

Йалғанчылар didarymny körmäs dedī,
 `İşk babyda mäxkäm bolüb türdüm mäna.

`Akyl ersäñ urstandin xabar alyyl,
 Män şunday bolürmän deb `ibrat alyyl,
 «Mutu kablä än tämutua» `ämäl kylyyl,
 Bū xädisñi fıkr aйлaban öldim mäna.

Xabar berur «Fälñäzxäkuu kalilän» deb,
 Йана айтur «Uälñäbkü käsiran» deb,
 Bū айтны mä`näsia `ämäl kyl deb,
 Bū duniñada heç küлмайyn йүрдüm mäna.

`Ämälsizlar kahkaha küлür xürram йүрүр,
 Färmanуға бойүн sünyan purуam йүрүр,
 Кеçä-kündüz didälary purnäm йүрүр,
 Көз һашымny dariña kylyb йүрдüm mäna.

Näfsdin keçüb, çyn `aşiklar «Allah» dedī,
 Säxär türüb, çähar zarb ürüb, közñn ойdy,
 Raxm айлaban Allah özi nazar kyldy,
 Andin soñra dariña bolüb taşdym mäna.

Zalym näfsim heç коймайyn otka saldy,
 Uşudlarym öz-özidin küйüb һandy,
 Muşriklarny imanyny şäйтan aldy,
 «Ä`uzu billähi, bismillähi» deb йүрдüm mäna.

Munafiklar duzax içrä küйüb һануай,
 Iman eltän xalis bolüb һаныb çykкай,
 Imansyzlar äuuäl-axir küйüb һануай,
 Uşanymnan iman tiläb йүрдüm mäna.

Näfsim menī һäua kyldy tarfä şaştym,
 Başym alyp Pirmüyan säri kaçtym,
 Kül Xoşa Axmäd, `äkäbälardin һalyb aştym,
 Üçkan küşdik lämäkäña aştym mäna.

17-xikmät

Ua, dariya, neçük kylüm çariblyda,
 Çariblyda çurbät içrä kaldym mäna.
 Xurasan-u Şam-u `Irak niät kylüb,
 Çariblyny köb kadryny bildim mäna.

Nälär kelsä, körmäk keräk ol Xudadan,
 İusufny айрыдылар ol Kän`andin,
 Tüççan erim ol mübäräk Türkstandin,
 Baçryma taşny ürüb keldim mäna.

Çurbat tedı Mustafadik eranlary,
 Otüz üç myç saxaba häm çaranlary,
 Äbubäkr, `Umär, `Usman, Murtaçaya,
 Çurbat tedı alara айçüm mäna.

Çurbat tesä, puxtä kylur köb xamlarny,
 Dana kylur, häm xas kylur köb `amlarny,
 Kiar ir tün tabsa айur ta`amlarny,
 Anyç üçün Türkstanaya keldim mäna.

Çariblyda işüz işyl türsa erur mexmän,
 Täxt-u bäxt bustanlary erür zyndan,
 Çariblykda kül boldy ol Maxmud sultan,
 Eñ, çaranlar, çurbat içrä küйдüm mäna.

Çurbatlyda Arslan babam izläb tabty,
 Här syr körüb, pärdä birlä бүкüb işabty,
 «Bixämdillä, kördüm» dedı izim übtı,
 Üşbu syrny körüb хайран kaldym mäna.

Arzulyk men karyndaşlyç uälañätçya,
 Ülüç babam rauzasy ol ak turbätçya,
 Babamny ruxy saldy ol çurbatçya,
 Heç bilmäsman neçük täksir kyldym mäna.

Kül Xoça Axmäd sözläni Xakny işady,
 Eşitmään dostlaryçya kalsün pändi,

Gürbatlanyb öz şahryya kayta йandy,
Türkstanda mazar bolüb kaldüm mäna.

18-xikmät

`Umrym axir bolыanda, nä kыlыайман, Худайа?!
Žan аlyučy keländä, nä kыlыайман, Худайа?!

Žan bermäknі uahmyden, `azäzīlnі zäxmdin,
Šäfkät bolmasa Sändin, nä kыlыайман, Худайа?!

Žan bermäk іші dušuar, asan kыlыyl, йа, Žäbbar,
Sändin özä йок ғамxor, nä kыlыайман, Худайа?!

Žanym žuda bolыanda, tänim mұnda kalыanda,
Täxta üzrä alыanda, nä kыlыайман, Худайа?!

`Ažiz bolüb йatkanda, färištalar kірändä,
«Män rabbuk» deb sұranda, nä kыlыайман, Худайа?!

Eltib körä койыanda, etі kadam йаныanda,
Sұryučylar kірändä, nä kыlыайман, Худайа?!

«M»n rabbuk» deb tұryanda, kara күndür ošanda,
Rabbyñ kіmdür deändä, nä kыlыайман, Худайа?!

Kül Хожа Ахмäd, sän bändä, näfs ilidä šärmändä,
Mäxsär күnі bolыanda, nä kыlыайман, Худайа?!

19-xikmät

Mälamätya хämr іčän didaryya batыйа,
Pir kolydin мәй іčкән änuaryya batыйа.

Akman bilän Karaman, köb körüb edі дәuran,
Himmät kыlyb ataya, it suratlık boldыйа.

Ibrahimya šäk kыlyan, ot йакыb үl ачыlyan,
Inanmasañ kelіb bak, көrüb bilіb айдыыйа.

Šäйтan йолуға кiрән, Axmäda tašlar atan,
Täxtäs-sära täindä, dämdar bolüb йатдуға.

Äuliyaya etänlär, duniyasidin ötänlär,
Ixlaslyk küл хalk ičrä, мүradуға etdiya.

Kül Хоža Axmäd, özүг бiл, unahуғny хазir kyl,
Гәflät bilän йатмауыл, šäйтan mendin kaçduya.

20-xikmät

«Fälhā`lämunäl`älimunä» ny okyr`alim,
Mä`näsyn үkмай any bolür zalym,
Mä`näsyn үkыanларny тony kälim,
Anday`alim –`alim bolür, dostларыma.

`Alim oldür – хуšt йastanyb täxsil kylsa.
Кеçä-kündüz Tәңrіsіya zari kylsa.
«Fälhāzхäku» айтyny täfsir kylsa,
Anday`alim –`alim bolür, dostларыma.

«Uälhābku kāsiran» deb Tәңrі айdy,
Mä`nä үkkan`alim тynмай йууlab erdi,
Йуулай-йуулай közlärі ä`mä boldy,
Anday`alim –`alim bolür, dostларыma.

`Alim oldür – šari`ätда žäulan kylsa,
Tarikatny базaryya özün salsa,
Maxabbatny dariйasydin äuhär alsa,
Anday`alim –`alim bolür, dostларыma.

`alimmyn deb, kītab okür mä`nä үkmas,
Кöб айтны mä`näsinі härkez бilmäs,
Täkäbbürlіk, mänmänlіkben dīnin tütmas,
`Alim ermäs žahil türür, dostларыma.

Täkäbbür`äzäzilya nelär kyldy,
Täkäbbürdin tauka lä`nät aya saldy,

Färištälar anda körīb säzdä kyldy,
Säzdä kylyb, aman boldy, dostlaryma.

`Ilm ekīdür, tänu žanğa rahbär türür,
Žan `alimy hazratyğa ħakyn türür,
Maxabbatny šarabydi ičīb türür,
Anday `alim – `alim bolūr, dostlaryma.

Tän `alimy zalymlaryğa ūšar ermīš,
«Bära`ätñi» aħatynda čün büħyrmyš,
Duzax ičrä tynмай daim küħär ermīš,
Zähär Zakkum ičīb daim, dostlaryma.

Kül Xoža Axmäd, `alimlaryğa xidmät kylğyl,
`alimlar sözini eštīb `ämäl kylğyl,
`Ämäl kylyb, Xak ħolyda žanyn beril,
`Ämälsyzlar didar kormäs, dostlaryma.

21-xikmät

Ilähi, Kadira, Pärüardıärä,
Raxm kyl bändäñä, eħ, Kerdiärä.

Syyyndym hazratyğa, eħ, Ilähi,
ħaratkan žumlä `alimny panahy.

Ižabät Sendin-u mendin münäžät,
Eħ, Ilähi, Zulžäläl, žumlä xazät.

Ilähi xazätymny sän räua kyl,
Kärimsän lutf ilä dardim dāua kyl.

Kärim birlä kečuril, eħ, Ariy zat,
`Äzab axiratdin kylğyl azad.

Ilähi šärr šäħtandin Sän asra,
Kamuy ħazuklarymdin Sän asra.

Kamuy ñazuklarymdin täübä kyldym,
 Kí mäst erdímki män andin айылдым.

Demäйдүрмән бәни žandin айырма,
 Uäli axirda imandin айырма.

Ilähi, barčany färiñadyğa et,
 Kamuy bičaralarny dadyğa et.

Külüñ `asiny Sän här xazätyn ber,
 Bū dārd bidāuama Sän dāua ber.

Ilähi, Sän kečüril takatym йок,
 Sänī aldyнда лайык ta`ätym йок.

Ilähi, zaty päkīñ xūrmatydin,
 Айырыл bīznī šäйтan zäxmätidin,

Ilähi, barčany küllükğa xas et,
 Mänī mändin alyb, bīr йol xälas et.

Māñä täufik suydin Sän ičüril,
 Käräm bīrlä unahīmni kečüril.

Kí bilmäsda unah besñar kyldym,
 Köñillärni büzüb azar kyldym.

Kí här `asi erür rahmätä лайык,
 Kel, ей, Axmäd, du`ağa bol muafik.

22- xikmät

Tynмай `ašik «hu» derlär, Xudайуға йalbaryb,
 Йürür any `iškida, kečä-kündüz sarğайыb.

Zar йylyatyb `ašikny, `išk ilidä Xudaim,
 `išk йolyda mälamät, aña köür munasib.

Mansur bīr kūn ŋyylady, eranlar raxm aŋlady,
Čiltān šarbat ičürdī, Mansurğa mehrin salyb.

Mansur aytur: «Ānāl xāk», eranlar iši bārξak,
Mullalar aytar: «Nā Xak», köŋlīä ŋaman alyb.

Aйтмайl «Ānāl xāk» deb, kafir boldūŋ Mansur deb,
Kūran ičrä büldür deb, öldürdīlār köbläšīb.

Bīlmädīlār mullalar, «Ānāl xākny» mā`nāsīn,
Kal ählīä xal `ilmīn, Xak körmädī munasib.

Riuaŋatlar bīfīldī, xalyn any bīlmädī,
Mansurdiķ äuliŋany, koŋdylar darğa asyb.

Āfsanädür šäri`ät, färzänädür xakikat,
Durdanädür tarikat, `ašiklarya munasib.

Xalk `alām ŋyuyldy, Mansur deb färċad kyldy,
Mansurny ŋaranlary, kaldy anda ŋyulašyb.

Täübä kylyyl, Xoža Axmäd, bolŋay Xakdin `inaŋat,
ŋüz myŋ uälilar ötti, syrny syrä ulašyb.

24- xikmät

«Ālkäzzabu lä ummāti», dedī bīlīŋ, Muxämmäd,
ŋalyančylar kaumyny, ümmät demäs, Muxämmäd.

Tūŋry ŋürän külyny, Xakny izläb ŋolyny,
Rast ŋürän külyny, ümmät deäŋ, Muxämmäd.

Härkīm «ümmätmän» desä, Rasul išin koŋmasa,
Šäfa`ät kūnī bolsa, maxrüm koŋmas, Muxämmäd.

Täŋri Ta`ala sözīn, Rasululla sünnätīn,
Inanmaan ümmätīn, ümmät demäs, Muxämmäd.

«Ümmätmän» deb üjrürsäñ, büyrüýyny kylmassañ,
Neçük ümid tütärsañ, anda sürmas, Muxämmäd.

Müşkildür `asi bändä, ümmät demäsä anda,
Rasua bolur Mäxşärda, ümmät demäs, Muxämmäd.

«Ümmät deäñ» Muxämmäd, çyn sözläsä, Kül Axmääd,
Tağla bolsa kiyamat, maхrüm койmas, Muxämmäd.

25-xikmät

On seiz myñ alamya, säruär bolyan, Muxämmäd,
Otüz üç myñ äsxabya, rahbär bolyan, Muxämmäd.

Йалаңаç açlykya, kana`atlyk, Muxämmäd,
`Asi, žafi ümmätya, šäfa`ätlyk, Muxämmäd.

Tünlär йatyb үйymas, tiläuätlik, Muxämmäd,
Farib birlä йätimya, muruuätlik, Muxämmäd.

Йoldin azyan umrahya, хedaйätlik, Muxämmäd,
Muhim tüssä härkimä, kifaйätlik, Muxämmäd.

Äbužähil, Lähäbya siйasatlik, Muxämmäd,
Mälamätny sabuny, sälamatlik Muxämmäd.

Namaz, ruza kylučy, `ibadätlik, Muxämmäd,
Tynмай tasbix айткучy, giйazatlik, Muxämmäd.

Mal`un lä`in šäйtanya, siйasatlik, Muxämmäd,
Šäri`ätny йolyya, `inayätlik, Muxämmäd.

Tarikatya rahnama, iradatlik, Muxämmäd,
Xakikata muktäda, izäzatlik, Muxämmäd.

Du`alary mustäžab, izabätlik, Muxämmäd,
Йamanlyyya йaxшыlyk, käramätlik, Muxämmäd.

Täufik berän zalymä, žälalatlık, Muxämmäd,
Säzdä kylyan eilib, ita`ätlik, Muxämmäd.

Beš üäkt namaz kylyanda, imamätlik, Muxämmäd,
Mi`raž aşyb baryanda, šahadätlik, Muxämmäd.

`Arš-Kursi bazary, `inayätlik, Muxämmäd,
Sakız behešt eäsi, uälaitlik, Muxämmäd.

Miskin Axmäd külyğa, kitabätlik, Muxämmäd,
İätim, fakyr, Ƴaribğa, säxauätlik, Muxämmäd,
Färištäa, Adama, sä`adätlik, Muxämmäd.

26-xikmät

Bızdin durud besnar, İa, Mustafa Muxämmäd,
Täxiiät bišumar, İa, Mustafa Muxämmäd.

İa, säiidäl mursälin, İa, xatämun näbiin,
İa, hädiİäl muzillin, İa, Mustafa Muxämmäd.

İa, äñihäl muddässir, Xak äidy: «Kum fä anzir,
Uä rabbäkä fäkäbbir», İa, Mustafa Muxämmäd.

Xazratda sen mu`äzzam, kurbätda sen mukärram,
Änbiİağa mukaddäm, İa, Mustafa Muxämmäd.

Sensän xäbib Xalik, Xak därahiä laİyk,
Xulasaiİi xalaik, İa, Mustafa Muxämmäd.

Äsl užd adam, mursäl näbi xatäm,
Raz nehanya mäxram, İa, Mustafa Muxämmäd.

Tubä, Kabä Kausäin, kumri-e bay käunäin,
Barčağa kurrat `äñnäin, İa, Mustafa Muxämmäd.

`Arš-Kursidin aşkan, hazratyğa ülaşkan,
Toksan myñ raz äytüşan, İa, Mustafa Muxämmäd.

Er-kök erür mä'muryñ, saxabalar mänzuryñ,
Žumlä ümmät mäyfuryñ, һа, Mustafa Muxämmäd.

Här kīmā bolsa майулуñ, kōtärur Xah `äzabyn,
`Aläm senñ tufaylıñ, һа, Mustafa Muxämmäd.

Härkīm Señä syynur, Tamuydin ol kütülur,
Üzmaq sary ulanur, һа, Mustafa Muxämmäd.

Žanym fidasy kylsam, xušnudlukny alsam,
Arman һok erdi ölsäm, һа, Mustafa Muxämmäd.

ärçi köbdür unahım, keçüräysyn, Pähım,
Sensın menı pānahym, һа, Mustafa Muxämmäd.

Һа, Rab, neçük kylayımyn, šafa`ätyn kōğaymān,
Ümmätidin bolayımān, һа, Mustafa Muxämmäd.

Ümmätidin bolyanlar, šafa`ätyn kolyanlar,
Ählı Behešt bolyanlar, һа, Mustafa Muxämmäd.

Axmäd mürady Sensın, zıkrı ua һady Sensın,
İšlar kešady Sensın, һа, Mustafa Muxämmäd.

27-xıkmät

Xak Ta`ala fäzlı birlän färman kyldy,
Ešitib, oküb era kirdi, Kül Xoža Axmäd.
Altmyš ücdä sünnätlaryn mäxkäm tütüb,
Ešitib, oküb era kirdi, Kül Xoža Axmäd.

Er üstidä ölmäs бүрүн тірік öldim,
Altmyš ücdä sünnät dedı eštib bildim,
Er astyda žanym birlä küllyk kyldym,
Ešitib, oküb era kirdi, Kül Xoža Axmäd.

Eranlardan fäyz-u futux alalmadym,
İüz һуурма beša kirdim bilälmädim,

Xak Ta`ala ta`atlyryn kylalmadym,
Ešitib, oküb era kirdi, Kül Xoža Axmäd.

Boļaymanmu Muxämmädny xas ümmätī,
Ümmät desä, `asilarny xüş däulätī,
Baldin tatlyk erur meñä bü mexnätī,
Ešitib, oküb era kirdi, Kül Xoža Axmäd.

Bizlär üçün žanlar çekti ol Muxämmäd,
Ümmät bolsañ ,yam emässin ñalyan ümmät,
Kečä-kündüz xasillaryñ `äñš-u `išrat,
Ešitib, oküb era kirdi, Kül Xoža Axmäd.

Elik ñaşda neda keldi ölmäk asan,
Šarty oldür, sendä bolsa nür iman,
Tañla barsañ didaryğa kylur mehman,
Ešitib, oküb era kirdi, Kül Xoža Axmäd.

Eñ, mu`minlar, bü duniñany raiñany ñok,
Čyn ölürsin, härkez münü ñalyany ñok,
Kim bilmäsä, «uallah» any imany ñok,
Ešitib, oküb era kirdi, Kül Xoža Axmäd.

Äslim tofrac, näslim tofrac, barčadin xor,
Basyb ötsañ, murdar žysmym kyluçy `ar,
Kim `ar etsä, šäñtan kaumy häuasy bar,
Ešitib, oküb era kirdi, Kül Xoža Axmäd.

Čyn zakirya Xuda özi kyldy raxmät,
Tañla barsa, žännät ičrä berur xil`ät,
Ruzy Mäxšär didar körüb sürañ däulät,
Ešitib, oküb era kirdi, Kül Xoža Axmäd.

Bändä bolsañ, mexnät tartkyl, yafyl adam,
`Akyl ersañ, çanimätdür saña šül däm,
Amanatdür `aziz žanyñ ñürmä biyam,
Ešitib, oküb era kirdi, Kül Xoža Axmäd.

Altmyş ücdä sünnät boldy erä kirmäk,
 Rasul üçün ekī `alām bärbad bermäk,
 `Aşıklarny sünnätidür tirik ölmäk,
 Eşitib, oküb era kirdi, Kül Xoža Axmäd.

Ümmät bolsañ, eşitib žanyñ bermäsmusan,
 Mustafaya žanyñ kürban kylmasmusan,
 Žan nä bolayñ, imanyñny bermäsmusan,
 Eşitib, oküb era kirdi, Kül Xoža Axmäd.

Kül Xoža Axmäd altmyş ücdä ğayyb boldy,
 Ädäb saklab, Mustafaya naib boldy,
 Sültan boldy, mexnät tartyb taib boldy,
 Eşitib, oküb era kirdi, Kül Xoža Axmäd.

28-xikmät

Kahhar atlyy kahryñdin, korküb ñyylar, Xoža Axmäd.
 Raxman atlyy raxmyñdin, ümid tütar, Xoža Axmäd.

unahim köb İlahim, keçüräñsyñ unahim,
 Barça küllar içidä, asi küldür, Xoža Axmäd.

Munafiklar ñürärlär, fisk-u fužur kylurlar,
 Xäram, šubhä eñurlar, korküb ñyylar, Xoža Axmäd.

Tarikatny bilmädim, Hakikatğa kirmädim,
 Pir büryğyn tütmadym, `uzı köbdür, Xoža Axmäd.

Axyr zäman bolıandür, padšah zalym bolıandür,
 Xäram, šubhä tolyandür, xañran bolır, Xoža Axmäd.

Šärmändä `asi külmyn, `išk ñolyda bülbülmyn,
 Arslan babka külmyn, külyñ bolır, Xoža Axmäd.

Kül Xoža Axmäd ta'ät kyl, ñyylamakny `adät kyl,
 Bäla kelsä takat kyl, Hakdin bolır, Xoža Axmäd.

29-xikmät

Täübä kylyb, Xakka ñanğan `aşiklaryǵa,
 Ūžmax ičrā tört aryǵda šarbaty bar.
 Täübä kylмай, Xakka ñanмаған ǵafyllaryǵa,
 Tar läxädda katyǵ `äzab xäsraty bar.

Ūžmax mülkīn umman küllar täübä kylsun,
 Täübä kylub, xazratyǵa ñauk bolsun,
 Xur kusur, ǵılman uıldan, xadim bolsün,
 Aluan-aluan kīer täšrif xil`aty bar.

Täübä kylyǵan `aşiklaryǵa nury erur,
 Tüni-künī saim bolsa köñli ñarur,
 Kačan ölüb körä kīrsä, kōri keñur,
 Uǵan, Izim, Raxim, Raxman raxmäty bar.

Täübäsizlär bü duniñadin kečmäs bīlur,
 Ölüb barsa, kör `äzabyn körmäs bīlur,
 Kīñamat kün tañ `arasat atmas bīlur,
 Haiñhat-haiñhat, näuxä, färiñad künläri bar.

Namaz, ruza, täübä üzrā baryǵanlaryǵa,
 Xak ñolyǵa kīriñ kadam koñǵanlaryǵa,
 Ūšbu täübä bīrlä anda baryǵanlaryǵa,
 ñarylkanmyš küllar bīrlän süxbaty bar.

Namaz bīrlä ruzalary ottan alar,
 `Aläm xalky süñinüb any Xakdin tilär,
 Kīñamat kün kōrüb any alar tyñlar,
 Nä küñ ermīš, bü sä`adät nusraty bar,

Ol aryǵlar kīmā tūrur bīlil any,
 Täübä kylyǵan `aşiklaryǵa ičrur any,
 Täübäsizlär ol aryǵdin ičmäs uäli,
 Aña ičrur zähär Zakkum šarbaty bar,

Kiñamatny bīr kūnī elīk ĩylča bolūr,
 Bū duniñany sanyča bīl nečā bolūr,
 Kiñamat kūn etmīš muñ ĩyl otda kalur,
 Täubä kylyan küllar küymäs muhlätī bar.

Härkīm Hakny küly bolsa, Hakka ĩansun,
 Hakka ĩanmas, özīn deän nari barsun,
 Kül Xoža Axmäd, nečük mūnda orūn tabsūn,
 Kečā-kündüz korka тұrur häybätī bar.

31-xikmät

Didaryny talab kylsañ, eñ, zakirlar,
 Žandin kečīb, xälka ĩčrä körīñ didar.
 Šäukyñ bilä Allah aityb, rastka kaytyb,
 Tūn üñkysyn xāram aylañ, bolyl bidar.

Bidarlara Hak rahmätü bolar ĩauyk,
 Bidarlarny köñlī synuk, közi ĩašlyk,
 Mänmänlikni žāzasyny beräñ tamuk,
 Täkäbburnī duzax ĩčrä xaly dušuar.

Sendin bürün ĩaranlaryñ kayñan ketdī,
 Bū duniñaya mäil kylnay ĩyylañ ötdī,
 `Umrūñ axyr boldy näubät señä etdī,
 unahñä täubä kylyñ, eñ, bädkärdar.

Näfsiñ seni bakyb тұrsañ nelär demäs,
 Zari kylsañ, Allah säri boñyn sūnmas,
 Kolya alsañ, ĩaban küšdek kolya konmas,
 Kolya alyñ, tūn üñkysyn kylyñ bidar.

Näfs ĩolyya kīrān kīši rasua bolur,
 ĩoldin azyb, tayyb tüzüb umrah bolur,
 ĩatsa-kūbsa, šäñtan bilä hämrah bolur,
 Näfsni tebkīl, näfsni tebkīl eñ, bädkärdar.

Näfsiñ seni axyr dämdä äda kylyñ,
 Dīn üñniñ yarat kylyñ ada kylyñ,

Ölär uakytда imanyңdan žuda kylaй,
`Akil ersaң, näfs bäddin bolıl bezar.

Fir`aun, Karun šäйtan sözін mäxkäm tütdy,
Bül säbäbdin er йaryldy any йүtdy,
Müsa kälīm nasix bolüb sözlär aйтdy,
Külak түtмай ol ekіsі öldі murdar.

unahіjә täübä kylyb йууlab йүrіl,
Ketärmän deb, йol başyға baryb түrғыl,
Ketänlärnі körüb sen häm `ibrat alyyl,
`Ibrat alsaң, йatmyş erіj bolur ülzär.

Mu`min küllar дәrd xalät päйда kyldy,
Xak йolyda žan-u діlnі šäйda kyldy,,
Duniña taşlab, axyratny säuda kyldy,
Säuda kylsaң, xur-u yilman bärі тайiar.

Kül Xoža Axmäd näfs elіdin kylurman dad,
Pіrmüyaң bolғaymüken aға žällad,
Bixäbärlar eşitmaslar dad-u farһad,
Kan йууlayyl, eşitsun ol Pärüardıär.

32-xikmät

`Išk йolyda fäna bolaй Xak BİR-u Bar,
Härnä kylsaң, `aşik kylyyl, Pärüardıär.
Elīm açyb, du`a kylaй Izim Žäbbar,
Härnä kylsaң, `aşik kylyyl, Pärüardıär.

`Işky teksä, küйдүrusі žan-u tännі,
`Işky teksä, uäйran kylur ma-u männі,
`Išk bolmasa, tanyb bolmas Mäulīm Senі,
Härnä kylsaң, `aşik kylyyl, Pärüardıär.

`Išk дәftärі syymas dostlar дәrahäя,
Žumlä `aşik йууylyb baraй barahäя,
Etі duzax takat kylmas бір ahya,
Härnä kylsaң, `aşik kylyyl, Pärüardıär.

Xas `ašikny kōrsāt māñä šakir bolay,
 Ara koısa, Zākāriadek zakir bolay,
 Añiub sifāt bälasyğa sabyr bolay,
 Härnä kylsañ, `ašik kylyyl, Pärüardıär.

`İšk dārdinī talab kyldym, dārmānī ñok,
 `İšk ñolyda žan berännī armany ñok,
 Bū ñollarda žan bermasa, imkāny ñok,
 Härnä kylsañ, `ašik kylyyl, Pärüardıär.

Kañdin tapyñ `iškini tüšti kararym ñok,
 `İšk sānası künī-tünī koıarym ñok,
 Dārahıñdin özä erä bararym ñok,
 Härnä kylsañ, `ašik kylyyl, Pärüardıär.

`İšk bazary – ülüy bazar säuda xāram,
 `Ašiklaryga sendin özä yauya xāram,
 `İšk ñolyda kīrānlerä duniña xāram
 Härnä kylsañ, `ašik kylyyl, Pärüardıär.

`Ašiklykny dä`uä kylyb ñüralmadym,
 Näfsdin keçib men ämrinī kylalmadym,
 Nadanlykda Xak ämrinī bilälmädim,
 Härnä kylsañ, `ašik kylyyl, Pärüardıär.

Kül Xoža Axmäd iškdin kattyğ bala bolmas,
 Märhäm sürmä, išk dārdiä däua bolmas,
 Kōz ñašyding özä häčkim kuäh bolmas,
 Härnä kylsañ, `ašik kylyyl, Pärüardıär.

33-xikmät

Här kiši kōrsä žamalyñ, duniña išin bärbad etär,
 Kečä-kündüz tyna bilmäs, Xūdañiny ñad etär.

Kim anyñ kuıynda bolsa, Xak anyñ köñlindädür,
 Här sary barsa ošal ñary bilän päruez etär.

Қаški men daim Seniң, йадыҗ билән болҗай едiм,
Bakyşyң йüz myң менiңдәк бәндәни азad етәр.

Mä`rifät maidany içrä bü köñilni şad етәр,
Duniyasyn tärk elänler, Hak bilән säuda етәр.

`Arif oldür bolsa `aşik, хәлкәдә žәulan етiб,
Isti`anätны тiләб ol pırnı kalkan етәр.

Xüş `äžайib-u җараиб bü Худаны işläri,
Bırsın uia kylubman, bırsın un, kār етәр.

Köril üşbu duniya үçün köb žäfalar айласаң,
Axyry heç üşbu duniya er bilән йеksan етәр.

Keçä-kündiz arzu kыlsaң anyң didaryny,
Saf kыlyyl bü köñilni бiр күni dārbar етәр.

Eй, kül Axmäd, sen йүрүб җамин көñilni аulayyl,
Ählі dīl болҗан kіši җамин көñilni şad етәр.

34-xikmät

Naahan türurymda kamuy bözörk,
Hak `iškyny köñlüm içrä saldy, dostlar.
Xizr babam türüb lutf айlaban,
Mädäd kylyb, elim tütüb aldy, dostlar.

Otüz birdä Xizr babam mäй içurdı
Užudımdin `äzäzilni Hak kaçurdy,
Säuda kyldym, йазuklarym Hak keçurdı,
Andin suңra Hak йolyға saldy, dostlar.

Otuz ekі йаşda еti Hakdin färman,
Bändälіkә kabul kyldym kylma arman,
Žan berurda berim seңä nur iman,
Farib žanym şadman bolüb küldi, dostlar.

Xalikymdin xabar etī šakir boldüm,
Härkīm söktī, bälki tebtī sabyr boldüm,
Bü alamda heç üxламай хазир boldüm,
Häñi häuas, maumänlik ketdi, dostlar.

Otüz ücdä saki bolüb, mäñ üläşdym,
Žam šärab kolya alyb тоя іçтім,
Läškär tüzib, šäñtan birlä men ürüştym,
«Bixämdilläh» ekī näfsim öldi, dostlar.

Otüz törtä `alim bolüb dana boldüm,
«Xikmät ayt» dep Subxan añdy uña boldüm,
Čiltän birlän šärab içtim hämrah boldüm,
İç-u taşym Hak nuryya toldy, dostlar.

Otüz beşä mäşhid kīrīb däuran sürdüm,
Taliblara `išk dukanin tola kürdüm,
Eñ ñolya härkīm kīrdi söktim ürdym,
`Aşiklarya Hakdin möžde etdi, dostlar.

Otüz alty ñaşda boldüm saxib kamal,
Hak Mustafa körsätülär meñä žamal,
Ol säbäbdin kózüm ñaşlyk kamatym dal,
`İšk xanzary ñüräk bağrym tildi, dostlar.

Otüz etī ñaşka kīrdim üñyanmadym,
Insaf kylyb, Allah säri tolyamadym,
Säxär uakytда zari kylyb eñränmädim,
Täübä kyldym, Xožam kabul kyldy, dostlar.

Otüz säkiz ñaşka kīrdim `umrym ötdi,
Йуғламайму ölar uäktym ñauk etdi,
Ažal kelib päñmanäsın meñä tütty,
Bilmäñ kaldüm, `umrym axyr boldy, dostlar.

Otüz toküz ñaşka kīrdim kyldym xäsrat,
Ua, dariya, ötdi `umrym kany ta'ät,

Ta`ätliklar Hak kaşyda xüş sä`adät,
 Kyzyl iüzim ta`at kylmañ soldy, dostlar.
 Saç-u sakal xub akardy köñlüm kara,
 Ruz Mäxşär rahm etmäsäñ, xalim täbah,
 Señä `aian amalsyzmyn köbdür unah,
 Žumlä mäläk ñazuklarym bildi, dostlar.

«Bixämdilläh» lutf aйлady nūra batdym,
 Pirmüyan žur`äsidin katra tattym,
 Ёol тарай деп баşым бирlä түnlär katdym,
 Köñil küşy lämäkäña etdi, dostlar.

Kiñamatny šiddaty dep `äklüm хайған,
 Köñlim korkқан, žanym hürän, ханäуäйған,
 Sirat atlyғ köfruidin dilim lärzan,
 `Äklüm ketib, bihuş bolub kaldym, dostlar.

Kül Хожа Axmäd, kyrkға kirdiñ näfsiñni kyrk,
 Münda ñyуlab, axyratda bolyl aryk,
 Pust iman šari`ätdür mäzy tarik,
 Tarik kirän Hakdin ülüş aldy, dostlar.

35-xikmät

Äuliñalar aйтan uä`dä keldi, dostlar,
 Kiamatny küni ñauyk boldy, dostlar,
 `Akil küllar bolғанyny bildi bolғай,
 Хalk elidin mehr, šäfkät ketdi, dostlar.

Ülүy kичik ñaranlardin ädäb ketdi,
 Kyz-u za`if žäuanlardin хайа ketdi,
 «Äl хайа-u minäl iman» деп Rasul aйтды,
 Хайысыз каум `aзаiblar boldy, dostlar.

Musulman musulmany kyldy katil,
 Naxak tütüb, Hak işlärin kyldy batil,
 Murid pirğa kylmadylar ñüzі хатир,
 `Äzäb şumlüy zämanalar boldy dostlar

Ählī duniġa xalkymyzda säxauät ħok,
Padšahlarda, uäzirlärda `adalät ħok,
Däruišlarny du`asyda izabät ħok,
Türlük bāla xalk üstīğa ħaydy, dostlar.

Axyr zäman `alimlary zalym boldy,
Xüşamad etküčilar `alim boldy,
Xakny etkän däruišlarä ħanim boldy,
`Äžäb šumlūy zämanalar boldy, dostlar.

Kiamat kün ħauk etdī kaġany ħok,
Kül Axmädnü aġtan sözīn ħaġany ħok,
Öz-özīğa bīr nasixat kyġany ħok,
Nasixatny xalkka aġtyb ketdī, dostlar.

ФАКСИМИЛЕСІ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بسم الله دېب بېلان ايلاي حكمت ايتيب
طالب لاركا دُرّ وگُوهر ساچنيم منسا
رياضت نى قانبع نارتيب قانلار يونوب
مين دفتري ئاي سوزين آچتيم منسا

سوزنى ايديم هر كيم بواسه ديدار طلب
جان نى جانغه پيوند قىليب ركنى اولاب
غريب يتيم فقيرلارنى كونكلين اولاب
كونكلى بوتون خلايقدين قاچتيم منسا

قايدە كورسنگ كونكلى سنوق مرهم بولغىل
انداغ مظلوم يولدە قالسه همدم بولغىل
روز محشر درگاهى كا محرم بولغىل
ما ومن ايگ خلايقدين قاچتيم منسا

غريب فقير يتيم لارنى رسول سوردى
اوشالتونى معراج چىقىب ديدار كوردى
قايتيب نوشوب غريب فقير حالين سوردى
غريب لارنى ايزين ايزلاب نوشونوم منسا

امت بواسنگ غريب لارغه تابع بولغىل
آيت حديث هر كيم ايتسه سامع بولغىل
رزق روزى هر نه بيرسه قانع بولغىل
قانع بوواب شوق شرايين اچتيم منسا

مدینه کا

Медине ка رسول барیب بولدی غریب
 غریب لیغده محنت تارتیب بولدی حبیب
 جفا تارتیب یراتقانسه بولدی قریب
 غریب بولوب عقبه لاردین آشتیم منا
 عافل ایرسنک غریب لارنی کونکلین آوله
 مصطفی دیک ایلنی گیزیب یتیم کاوله
 دنیا پرست ناجنس لاردین بویون تاوله
 بویون تاوولاب دریا بولوب ناشتیم منا
 عشق باپی نی مولیم آچقاچ منکا تیکدی
 تفریق قیلیب حاضر بولدی بویونوم ایگدی
 باران صفت ملامت نی اوقی تیکدی
 بیگان آلیب بوراک بقرم تیشتم منا
 کونکلوم قاتنیغ تیلیم اچیغ اوزوم ظالم
 قرآن اوقوب عمل قیلماي یالغان عالم
 غریب جانیم صرف ایلابین یوقنور مالیم
 حقدین قورقوب اوقمه توشماي پشتم منا
 آلتیش اوچکا یاشیم یتیمی اوتوم غافل
 حق امرینی محکم نوتماي اوزوم جاهل
 روزه نماز قضا قیلیب بولدوم کاهل
 بیان ایزلاب بخش لاردین کیچتیم منا
 واه دریغدا محبت نی جامین ایچماي
 اهل عیال خاناندرین توکال کچیماي
 جرم و عصیان کره لارین موندنه چیچماي
 شیطان غالب جان برارده شاشتیم منا
 ایمانیمه چنگال اوروب قیلدی غمناک
 پیر مغان حاضر بولدیب ساچتی نریاک

— ۲۰ —

شیطان لعین میندین قاچیب کبتی بی پاک
بجسمد الله نور ایمان آچتیم منا

پیرمغان خدمتیده یوکوروب یوردوم
خدمت قیلیب کوزوم یومای حاضر توردوم

مدد قیلدی عزازیل نی قولاب سوردوم
آندین سوتکره قنات قاقیب اوچتیم منا

غریب فقیر یتیم لاری قیلکیل شادمان
حلقه لار قیلیب عزیز جانینک ایلا قربان
طعم تاپسنگ جانینک بیله قیلکیل مهمان

حق دین ایشتیب بوسوزلاری ایدیم منا
غریب فقیر یتیم لاری هر کیم سورار
راضی بولور اول بنده دین پروردکار
ای بیخبر سین بیر سبب اوزی اسرار
حق مصطفی بندین ایشتیب ایدیم منا

بیتمی یاشده ارسلان بابغه قیلدیم سلام
حق مصطفی امانتین قیلینک انعام
اوشال وقتلهمینک بیر ذکرین قیلدیم تمام
نفسیم اولوب لامکانغه آشتیم منا

خرما بیریب باشیم سلاب نظر قیلدی
بیر فرصت ده عقبی سری سفر قیلدی
الوداع دیب بو حالیدین گذر قیلدی

مکتب باریب قیناب جوشوب ناشتیم منا
انا فتحنامی اوقوب معنی سوردوم
پرتو سالدی بیخود بولوب دیدار کوردوم
ملام اوروب اسکت دیدی باقیب توردوم
باشیم ساچیب مضطر بولوب توردیم منا

(یا

— ۲۱ —

ایا نادان معنی بولدیب ایدی بیلدیم
 آن دین سونکره چول لار گزیب حقنی سوردم
 روزی قیلدی عزازیل نی توتوب مندیم
 لنگر توکوب ییلین باسیب یاچنیم منا
 ذکرین تمام قلیب اونوم دیوانه کا
 حقدین اوزکا هیچ سوزلامای بیسکانه کا
 شمعین ایزلاب شاکرد کیردیم پروانه کا
 اخگر بولوب کو یوب یانیب اوچتیم منا
 نام نشان هیچ قالمدی لالا بولدوم
 الله یادین آیتسه آیتسه إلا بولدوم
 خالص بولوب مخلص بولوب لله بولدوم
 فنا فی الله مقامی غه آشتیم منا
 سنت ابرمیش کافر بولسه بیرمه آزار
 کونکلی قانیغ دل آزاردین خدا بیزار
 الله حقی آنداغ قول غه سچین طیار
 دنالاردین ایشتمیب بو سوز ایدیم منا
 سنت لارین محکم توتوب اامت بولدوم
 بیر آستیفه یالفوز کیریب نورغه تولدوم
 حق پرست لار مقامی غه محرم بولدوم
 تیغ باطن بیرله نفس نی یاچنیم منا
 نفسیم مینی بولدین اوروب خوار ایلادی
 تیلور نوروب خلایق غه زار ایلادی
 ذکر اینورمای شیطان برله یار ایلادی
 حاضر سین دیب نفس باشنی ساچنیم منا
 قول خواجه احمد غفلت بیله همرونک اوتی
 واسرنا کوزدین نیزدین قوت کینی

— ۲۲ —

وا ويلنا ندامت نى وقتى يىتى
 ھەل قىلماي كاروان بولوب كۈچتيم منا

۲۱ ھكيت

آيا دوستلار قولاق سالىنك ايدوغوم غە
 نە سبب دىن التمش اوچدە كىردىم بىرگا
 معراج اوزرە حق مصطفى روھوم كوردى
 اول سببىن التمش اوچدە كىردىم بىرگا

حق مصطفى جبرئيلدىن قىلدى سؤال
 بو نچوك روح تن غە كىرماي تابتى كمال
 كوزى باشلىغ حلقە باشلىغ قدى ھلال

اول سببىن التمش اوچدە كىردىم بىرگا

جبريل ايدى امت اشى سزگا برحق
 كو ككا چىقىب ملائك دىن آلور سبق
 نالاشى كانالە قىلدور ھفتەم طبقى

اول سببىن التمش اوچدە كىردىم بىرگا

فرزندىم دىب حق مصطفى قىلدى كلام
 آندىن صوتكەرە برچە ارواح قىلدى سلام
 رحمت دريا تولوب تاش دىب يتى پيام

اول سببىن التمش اوچدە كىردىم بىرگا

رحم اىچرە پيدا بولموم ندامت كىلدى
 ذكر ايت دىدى بدنلاريم جنبش قىلدى
 فرزندىم دىب حق مصطفى اولوش بىردى

اول سببىن التمش اوچدە كىردىم بىرگا

نورت بوزىلدىن كىن چىقىب امت بولغاي
 نىچە بىللار يوروب خلقە يول كوركوزكاي

اون

— ۲۳ —

اون تورت مينك مجتهد لار خدمت قيلكاي
 اول سببدين التمش اوچده كبرديم بيركا
 توفوز آي توفوز كونده بيركا نوشتوم
 توفوز ساعت تورا ماديم كو ككا اوچتوم
 عرش كرسى پايه سنى باريب قوچتوم
 اول سببدين التمش اوچده كبرديم بيركا
 عرش اوستيمه نماز اوقوب تيزيم بوكتوم
 رازيم آيتيب حقه باقيب باشيم توكتوم
 يالغان عاشق يالغان صوفي كوردوم سوكتوم
 اول سببدين التمش اوچده كبرديم بيركا
 جاندين كچماي هو هو ديكان باري يالغان
 بو قلناقدين سورمنك سوال يولده قالغان
 حقنى تابقان اوزى پنهان سوزى پنهان
 اول سببدين التمش اوچده كبرديم بيركا
 بير باشيمده ارواح منكا اولوش بيردى
 ابكى باشده پيغمبرلار كيليب كوردى
 اوچ باشيمده چلتن كيليب حاليم سوردى
 اول سببدين التمش اوچده كبرديم بيركا
 تورت باشيمده حق مصطفى بيردى خرما
 بول كورساتيم يولغه كبردى نېچه گمراه
 قايمده بارسام خضر بابام منكا همراه
 اول سببدين التمش اوچده كبرديم بيركا
 بيش باشيمده بيليم باغلاب طاعت قيلديم
 تطوع روزه توتوب عادت قيلديم
 كچه كوندز ذكرين ايتيب عادت قيلديم
 اول سببدين التمش اوچده كبرديم بيركا

— ۲۴ —

Алтн ыашде تورмай قاچтим خلايقدين
 كوكتا چيقيب درس اورگانديم ملايك دين
 دامين كيسيپ همه اهل علايقدين
 اول سبيدين التيمش اوچده كبردیم بيركا
 بيتن باشده ارسلان بابام ايزلاب تاپتى
 هر سر كوروب پرده برله بوكوب ياپتى
 حمد الله كوردوم ديدى ايزيم اوتتى
 اول سبيدين التيمش اوچده كبردیم بيركا
 قابض كيليب آرسلان بابام جانين آلدى
 حورلار كيليب حرير توفدين كفن قيلدى
 بيتيمش منك فرشته لاريغليلب كيلدى
 اول سبيدين التيمش اوچده كبردیم بيركا
 جنازه-بين اوقوب بيردين كونارديلار
 بير فرصده اوچماق ايجره بينكورديلار
 روحين آلوب عليين كاكير كوزديلار
 اول سبيدين آلتيمش اوچده كبردیم بيركا
 الله بير آستنده وطن قيلدى
 منكر نكير من ربك ديب سوروغ سوردى
 آرسلان بابام اسلام دين بيان قيلدى
 اول سبيدين آلتيمش اوچده كبردیم بيركا
 هاقل ايرسنگ ايرانلاركا خدمت قيلغيل
 امر معروف قيلغانلارنى عزت قيلغيل
 نهى منكر قيلغانلارنى هرمت قيلغيل
 اول سبيدين آلتيمش اوچده كبردیم بيركا
 سيكزيده سيكزياندين يول آچيلدى
 حكمت ايت ديب باشلاريمغه نور ساچيلدى

بج-موسك

— ۲۵ —

بچمد الله پيرمغان می ایچوردی
اول سبب دین آلتیش اوچده کیردیم بیرکا

پیرمغان حق مصطفی بیشک بیلینک
قیده بارسنک وصفین ایتهب تعظیم قیلنک
درود ایتهب مصطفی غه اهت بولینک

اول سبب دین آلتیش اوچده کیردیم بیرکا
توقوزوم ده تولغانم بسم توغری پولغه

تبرک دیب آلیب یوردی قول دین قولغه
قوانمادیم بوسوزلارکا قاچتیم چولکا

اول سبب دین آلتیش اوچده کیردیم بیرکا
اون باشینکک اوغلان بولونک قل خواجه احمد

خواجه لیککا بنا قویوب قیلیای طاعت
خواجه مندیب بولک فالسنک وای نه حسرت

اول سبب دین آلتیش اوچده کیردیم بیرکا

۳ حکمت

هر صبحم ندا کیلیی قولایم غه
ذکر ایت دیدی ذکرین ایتهب یوردوم منا

عشق سزلارنی کوردوم ابرسه بولک قالدی
اول سبب دین عشق دوکانین قوردیم منا

اون بیریمده رحمت دریا تولوب تاشتی
الله دیدیم شیطان من دین یراق قاچتی

های وهوس ماومن لیک ندرمای کوچنی
اون ایکیمده بوسزلارنی کوردوم منا

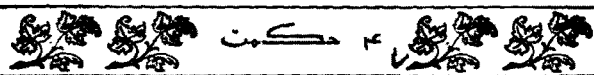
اون اوچومده نفس هوانی قولغه آلدیم
نفس باشیغه یوز مینک بلا قارما ب سالدیم

— ۲۶ —

تکبری آباغ آستیده باسیب آلدیم
 اون نورنومه تفریق صفت بولدیم منسا
 اون پیشیمده حور و غلمان قرشو کیلدی
 باشین اوروب قول قاوشوروب تعظیم کیلدی
 فردوس آتلیغ جنتی دین محضر کیلدی
 دیدار اوچون بارچه سینى قویدیم منسا
 اون آلتیمده بارچه ارواح اولوش بیردی
 هی هی سزکا مبارککدیب آدم کیلدی
 فرزندیم دیب یوینوم قوچوب کونکوم آلدی
 اون یتیمده ترکستانده توردیم منسا
 اون سیکزده چلتن بیله شراب ایچنیم
 ذکرین ایتیب حاضر نوروب کوكسوم تیشتم
 روزی کیلدی جنت کیزیب حوزلار قوچنیم
 حق مصطفی جمالارین کوردیم منسا
 اون توقوزوده یتیمش مقام ظاهر بولدی
 ذکرین ایتیب ایچ وناشیم طاهر بولدی
 قایدیه بارسام خضر بابام حاضر بولدی
 غوث القیاث می ایچوردی نویدیم منسا
 باشیم بینى کرمی کا اوتدیم مقام
 جسمد الله پیرخفمتین کیلیم تمام
 دنیاده گئی قورت قوشلار کیلدی سلام
 اول سببین حقه باوق بولدیم منسا
 مؤمن ایرهاس حکمت ایشتیب بیغلامای دور
 ایرانلارنی ایتغان سوزین تیمکلامای دور
 آیت حدیث گویا قرآن آنکلامای دور
 بول روایت عرش اوستیده کوردیم منسا
 روایتی

— ۲۷ —

روایتی كوروب حقە سوزلاشتىم مېن
 بوزمېنىك تورلوك ملايك كا بوزلاشتىم مېن
 اول سېبىدىن حقنى سوزلاب اېزلاشتىم مېن
 جان ودلېم انكا فدا قىلدىم منا
 قول خواجە احمد ياشىنىك يېنى يكرمى بېر
 نە قىلغاي سېن كناه لارىنىك تاغ دېن آغر
 قىامت كون غضب قىلسە رېم قادر
 ايا دوستلار نېچوك جواب ايتقوم منا



خوش غايب دېن قولاغىم غە الھام كېلدى
 اول سېبىدىن حقە سېغىنىپ كېلدىم منا
 بارچە بېزىك بېغىلىپ كېلىپ انعام بېردى
 اول سېبىدىن حقە سېغىنىپ كېلدىم منا
 مېن بېكرمە ايكى ياشىدە فنا بولدوم
 مرھم بولوب چېن دردلىك كا دوا بولدوم
 يالغان عاشق چېن عاشق غە كواه بولدوم
 اول سېبىدىن حقە سېغىنىپ كېلدىم منا
 ايا دوستلار ياشىم يېنى ايكرمە اوج
 يالغان دەرى طاعت لارىم بارچەسى بوج
 قىامت كون نە قىلغاي سېن برھنە لوج
 اول سېبىدىن حقە سېغىنىپ كېلدىم منا
 مېن يكرمى تورقە كېردىم حق دېن بىراق
 آخىرئقە بارور بواسام قانى بىراق
 اولكانىمەك بېغىلىپ اورونك بوزمېنىك تېماق
 اول سېبىدىن حقە سېغىنىپ كېلدىم منا

АУДАРМАСЫ

МИРАТУЛ-ҚУЛУБ

Аса камқор, ерекше мейірімді Алланың атымен!

Барша мадақ әр нәрсені есітуші және білуші Аллаға тән. Жаратушы һәм аса Жомарт болған Алла мадақтаймыз.

Білгін және бұл теберік рисаланы жинақтаған шарифаттың бурханы¹, тарикаттың арбабы² – Маулана Сопы Данышманд екендігінен хабарың болсын! Ғаріптердің сұлтаны³, тақуалардың жол басшысы, жер жүзінің қутбул-ақтабы⁴ Қожа Ахмет Иасауидің (Алла Тағаланың оған ризалығы болсын!) сөздерін бұл әзіз Сопы Мұхаммед Данышманд жеткізеді.

Бұл рисаланың жазылу себебі, күнделікті, таң сәріде және ақшам уақыттарында, үздіксіз жалғасып отыратын зікір жиналыстарының бірінде барша сопылар жиналып Хазірет Сұлтанға (Ахмет Иасауиге): «...шайқылық пен мүридтік жайында және осы ұлы силсиланың жолы мен тізбегінен хабар берсеңіз, өзіңізден кейінгі тарикат өкілдеріне мирас болып қалса екен» – деген ұсынысы, осы рисаланың хатқа түсуіне себеп болды. Осылайша, бұл рисала «Миратул-қулуб», яғни «Жүректің айнасы» деп аталды. Кімде-кім айнаға қараса өз бетін көреді, ал егер айыбы болса оны да көреді. Егер біреу осы кітапты оқыса, оқи отырып өз кемшілігін көріп білсе, соның байыбына жетіп, тәубе және истиғфармен машғұл болса⁵, Алла Тағала оның қате-кемшіліктерін кешіреді деп үміттенуге болады. Егер кез келген салик⁶ бұл рисаланы оқыса немесе оқығандарға құлақ түріп, естігендерін амал-әрекетімен қолдана отырып көңіл көзін аша білсе, он сегіз мың әлемдегі ғажайыптарды мушаһада⁷

¹ Шарифаттың дәлелі.

² Тарикаттың өкілі.

³ Султанул-арифин – Ғаріптердің сұлтаны яғни, «ариф» – араб тілінен «білуші», «танушы» деген мағына береді және «әулиелердің әулиесі» дегенді де білдіреді.

⁴ Қутбул-ақтаб – Қутб араб сөзі, қазақша «шығыр», «диірмен тасының шығыры», «тірегі» дегенді білдіреді, яғни Қутуб ул ақтаб – «ең үлкен қутуб» немесе «қутубтардың қутубы», «халыққа жол сілтейтін, тура жолға салатын әулие» мағынасына келеді.

⁵ Шұғылдану, айналысу.

⁶ Салик – сопылықта жиі қолданылатын сөз, яғни рухани кемелдікке жету үшін сопылық жолына түскен адам.

⁷ Мушаһада – 1) көру, куә болу; 2) көре отырып ақылға салу, терең ойлану дегені. Сопылық әдебиетте Хақ Тағаланың жаратқандарын көріп, куә болу, сол арқылы Алланың хикметін сезіну, олар туралы терең ойлануды білдіреді.

кылып, қияметте Алла Тағаламен кездесуге – инандық және бекіттік⁸ деген соң, Оның дидарын көрудің ешқандай таңғаларлық жағдайы жоқ. Тек Одан (Алла Тағаладан) жәрдем тілейміз!

«Мирагул-кулуб» рисаласы Сөз (Шариғат), Махаббат (Тариқат) және Сауық (Хақиқат) атты үш баптан тұрады. Осы мағынада Хақ тағала: «Құлдарын жақын болсын (Өзін танысын)», – деп дін және Ислам жолын сыйлады. Бұл жолға үш түрлі ат берді. Әуелі – шариғат, екіншісі – тариқат, үшіншісі – хақиқат. Сондықтан да бұл рисала үш бөлімнен құралды. Сондай-ақ Құранда: «Ибраһим ғалейһи салам былай деді: «Шындығында, Раббым маған тура жолды көрсетті»⁹, – деп баян етті». Яғни бұл жолдан мақсат – Ислам жолы. Алайда, Алла Тағаланың жолы мына дәлел бойынша үш жолдан тұрады: бұл жолдар: «Ислам діні – Аллаға барар жол. Басы – шариғат, соңы – хақиқат, осы екеуінің арасында тариқат (бар)».

Тағы да шайқы Нажмеддин Кубра¹⁰ (Алланың оған рақымшылығы болсын!): «Әрбір істе шариғат, тариқат және хақиқат бар. Сопылықта да бұлар (әл-ирада-мүридтік жол) бар. Шариғатта ілім мен іс, тариқатта көңілдердің ашылуы және хәл, ал хақиқатта Хақ Тағаланың дидарын мушахада ету сонымен қатар жаратушымен «жүздесу» бар», – дейді.

Пайғамбар (Алланың оған амандығы мен сәлемі болсын!) айтқан: «Шариғат – айтқан сөздерім, тариқат – істеген амалдарым болса, хақиқат та хәлім». Ахмет Иасауи де (Алланың оған рақымшылығы болсын!): «Шариғат сырт ағзалармен амал ету болса, тариқат – «қалб, яғни жүрекпен амал ету» деген сөз, ал хақиқат – сырмен¹¹ амал ету болып табылады», – дейді.

Әулиелердің сұлтаны – Қожа Ахмет Иасауи былай дейді: «Жол бастаушы тұлғалар мен көсемдер үш топқа бөлінеді. Шариғат көсемдері – ғалымдар мен патшалар; тариқат көсемдері – шайқылар мен сопылар; хақиқат көсемдері – ғаріптер мен Хақ тағалаға шынайы берілген машайықтар.

Егер ғалымдар мен патшалар шариғатта «әмір мағруф¹² һәм нәһи мункәр»¹³ жасаса және өзгелердің де осы жолдан адаспауларына жарлық беретін болса, ешқашан тура жолдан азбайды. Олардың соңынан ерген бұйрықтарды орындаушылар да шариғат бағытынан азбайды. Егер бұл жағдай орындалмаса, (барлығы) шариғат жолынан азады.

⁸ Әмәннә уә сәддақа – «Иман келтірдік және дәлелмен бекіттік» мағынаны білдіреді.

⁹ «Сафғат» сүресі, 99-аят.

¹⁰ Кубрауия тариқатының негізін салған белгілі сопы. 1221 жылы қайтыс болған.

¹¹ Сыр – яғни «ас-сирр» араб сөзі, қазақша «құпия», «жасырын» деген мағынаны білдіреді.

¹² Шариғатта қоғам игілігі үшін рұқсат етілген ізгі амал-әрекеттерге бұйыру

¹³ Шариғатта қоғам игілігі үшін тыйым салынған амал-әрекеттерден қайтару

Шайқылар мен сопылар риязат¹⁴ тартып, өз нәпсімен күресіп, «көңіл әлемін ашып» «жетпіс мақамнан»¹⁵ өтіп, ғайып әлемінде әруақтармен, періштелермен сұхбат ететін болса, ондай шайқылар мен сопылар тариқат жолынан азбайды. Мұндай ұлыларға ергендер де жолдан таймайды. Егер осы шарт орындалмаса, тариқат жолынан азады, сондай-ақ соңынан ергендер де адасады. Алайда, Хаққа шынайы берілген пенделер, машайқылар хақиқатта «масиуа Аллаһтан»¹⁶ бас тартып, сырды-сырға жалғайтын болса, алға қойған мақсатына жетіп, хақиқаттың жолынан адаспайды. Сондай-ақ оларға ергендер де жолдан азбайды. Егер осы жағдай орындалмаса, хақиқат жолынан тайып, мақсаттарына жете алмайды. Алла білуші.

Сопы Мұхаммед Данышменд осыған байланысты былай дейді: «Мысалы, Хижаз аймағының патшасы Қытай патшасына елші жіберсе, ол елші жолды білмесе, іштерінен бірі жол бастаса, елші де жолынан адасады. Егер ол жол бастаушы жолынан адаспаса, оған ергендер де адаспас еді. (Сол сияқты) Дәруіш не сопы да тура жолды білетін жол бастаушыға ұқсайды. Ал оған ергендер де жолға шыққан елшіге ұқсайды».

Сопы Мұхаммед Данышманд былай дейді: «Қандай шайқы болса да жетпіс мақамнан өтпей тұрып шайқылық не көсемдікті талап етуі дұрыс емес. Жетпіс мақамнан өткен шынайы шайқылар оған дұшпан болар және: «Ей, азғын, (жалған шайқы), саған еріп, сені басшылыққа алғандар азғындар мен бұзақылар», – деп айтады. Оған (жалған шайқықа) ерген мүридтері мен серіктерінің барлық күнәлары сол жалған шайқының мойнына жүктеледі».

Шайқы Нажмеддин (Алланың оған рақымшылығы болсын!) былай дейді: «Адамдардың кейбірі «Шариғат жолымен жүремін», ал басқалары «Хақиқат жолындамын» деп жар салады. «Шариғат» жолында жүргендер мүмин және мұсылман атанады. «Тариқат» жолында жүргендер шайқы, сопы және тақуа атанады. Ал «Хақиқат» жолында жүргендер ғаріп, ғашық¹⁷ және мухиб¹⁸ дейді. Дегенмен бұл жолды таңдағандар шынайы «рухани хәл» иелері болуы керек. Егер (ол құлдың) рухани хәлі мен мақсаты бір-бірімен сәйкес болса, ұлы,

¹⁴ Риязат – араб тілінен «тәрбиелеу» яғни сопылықта өзін-өзі тәрбиелеу деген мағынаны білдіреді.

¹⁵ Сопылықтағы тақуалық дәрежесі

¹⁶ «Масиуа Аллаһ» яғни Алладан басқа барлық нәрсе. Сопылық танымда көңіл – Алланың үйі. Демек көңілді Алладан басқа нәрселерден тазалау, яғни мал-дүние, нәпсі қалауларынан бас тарту деген мағынаны береді.

¹⁷ «Ғашық» – араб тілінен «ишк», яғни махаббат демек. Мұнда Аллаға деген махаббат қолданылып отыр.

¹⁸ Мухиб – араб тілінен «сүйген ғашық» деген мағынаны білдіреді

күдіретті Тәңірі оны шынайы дос көреді. Егер рухани хәлі мен мақсаты сәйкес келмесе, яғни шынайы болмаса, Алла сактасын, ондайлар Құдай Тағаланың дұшпандары.

Алла Тағала: «Ол күнде (ақыретте) өтірікшілердің хәліне кара...»¹⁹ – деген. Хазірет Пайғамбарымыз да (Алланың оған амандығы мен сәлемі болсын!): «Жалғаншы – Алланың дұшпаны», – деген. Бұл жолда өтірікшілікпен жүрме, шыншыл бол. Өйткені бұл жол, рухани хәлдің таза болуын талап етеді. Дегенмен, Алла қаласа әр нәрсенің мәнін өз орнымен баяндайтын боламыз.

Бірінші бап: Шариғат жайында

Расуллулла (Алланың оған амандығы мен сәлемі болсын!) былай дейді: Шариғат – менің сөйлеген сөздерім және тариқат – жасаған іс-әрекетім, ал хақиқат – хәл-жағдайым.

Мұнда Пайғамбарымыз (Алланың оған амандығы мен сәлемі болсын!) «Шариғат – менің сөйлеген сөздерім», – деді, ал тариқатқа келгенде «сөйлегендерім» деген жоқ, «істеген істерім», – деді. Мұның жауабы мынадай: Хазірет Расуллулла (Алланың оған амандығы мен сәлемі болсын!) миғраж түні Алла Тағаламен «тікелей» тоқсан мың түрлі сөз сөйлесті. Оның отыз мыңы шариғат туралы, отыз мыңы тариқат жайлы, ал қалған отыз мыңы да хақиқат хақында болды. (Алла Тағаладан) бұйрық болды: «Отыз мың шариғат сөзін бүкіл мүмін, кәпір және пасықтарға жеткіз, тариқат сөздерін тек өз еркімен қалағандарға айтып түсіндір, ал хақиқат сөздерін айтушы болма!».

Әулиелердің сұлтаны – Қожа Ахмет Иасауи былай дейді: «Шариғат – сыртқы дене мүшелерімізбен әрекет жасау деген сөз». Сыртқы дене мүшелердің мақсаты – парыз, уәжіп, сүннет және әдептердің барлығын қамтиды. Бірақ шариғат жолындамын деушілер мүмін, мұсылман атанды. Бұл жолдағыларға руханият керек. Руханият дегеніміз – Хақ Тағаланың құлдарына берген бұйрығы бойынша екі түрлі болады: «Әмір мәғруф» («Ізгілікке шақыру») және «нәһи мункәр» («жаман істерден қайтару»).

«Сендер адам баласы үшін игілікті әмір етіп, қарсылықтан тыятын, сондай-ақ Аллаға сенетін қайырлы бір үмбет болып, шығарылдыңдар»²⁰.

¹⁹ Мурсалат сүресі, 15-аят.

²⁰ Әл-и Имран сүресі, 110-аят.

Енді бұл мүмін, мұсылман атанғандар барлық ізгілікке шақырған амалдарды орындап, жамандық іс-әрекеттерден ұзақ тұратын болса, шариғат жолындамын дегені шын және мүмін, мұсылмандығы дұрыс, Құдай Тағалаға шынайы құл болды деген сөз.

Алла да оларды: «Алла иман келтіргендердің досы. Оларды қараңғылықтан (надандықтан) жарыққа (түзу жолға) салады»²¹.

Егер ізгілікке шақырғандарға құлақ аспай, жамандық істерден ұзақ тұрмайтын болса, «мүмінмін», «мұсылманмын», дегені бекер және өзі өтірікші болғаны. «Әмір мәғруф» дегеніміз – шариғат бұйырған істерді өзі қабылдап, орындап, басқаларға да айтып түсіндіру. «Нәһи мункәр» дегеніміз – тыйым салынған, шариғат қайтарған істер – күпірлік, нифак²², шәк келтіру²³, ширк²⁴ өзімшілдік, рияшылдық, зұлымдық, арамтамақтық (арам жолмен күн көру), жалған сөйлеу, өсек, ғайбат, зинақорлық, арақ ішу, наркотик заттарды қолдану және мұсылмандарға қиянат жасау, зиян жеткізу – бұларға түгел тыйым салынған.

«Кімде-кім бір жамандық іс көрсе, оны қайтарсын, егер қолымен қайтаруға күші жетпесе, тілімен наразылығын білдірсін, оған да күші жетпесе көңілімен оны өзіне дұшпан деп білсін. Міне, осы иманның ең әлсізі».

Егер мұсылман адам шариғатқа теріс бір жамандық іс көрсе, оны қайтармаса, көре тұра қарсы шықпаса, сол жамандықты жасаушының күнәсіне ортақ болады. Өйткені Пайғамбарымыз (Алланың оған амандығы мен сәлемі болсын!): «Күпірлікке ризашылық көрсеткен – кәпір, күнәға көзін жұмған да күнәһар», – деген.

Шайқы Хасан Басри (Оған Алланың рақметі болсын!) былай дейді: «Күпірлік жүректен толық өшкен кезде шариғат аяқталады». «Хуласа» кітабында: «Көңілінде зәредей тәкаппарлығы бар адам жәннатқа кіре алмайды» делінген. Сонымен қатар «Әһлул-мағрифат» былай дейді: «Менмен, көкірек (адам) – өзін басқадан артық санайтын адам». Демек, тәкаппар өзін басқалардан артық санайтын адам. Сөз жоқ, мұндай кісілер жұмаққа кірмейді.

Пайғамбарымыз (Алланың оған амандығы мен сәлемі болсын!) былай дейді: «Сараң мүмін болса да жұмаққа кіре алмас, жомарт кәпір де болса тозаққа кірмес».

Шайқы Жүнәйд Бағдади (Оған Алланың рақметі болсын!): «Бүкіл ғұламалардың (хәлі) «қауіп пен үміт» арасында жүргендей», – дейді.

²¹ Бақара сүресі, 257-аят.

²² Нифак – екіжүзділік, яғни мунафик.

²³ Алланың бар екендігіне немесе оның әмірлеріне күмәнмен қарау.

²⁴ Ширк – Аллаға серік қосу, яғни Оған тең келетін басқа да күштер бар деп сену.

Егер Алла Тағаладан бұйрық келсе, барлық құлдарым тозақтық, тек ішінен біреуі ғана жұмақтық десе, «сол бір жұмақтық мен болайын» деп үміттену керек. Егер барлық құлдарым жұмақтық, тек біреуі ғана тозақтық десе, «сол бір тозақтық мен болып қалмайын» деп қорқуы қажет, яғни қауіп пен үміт арасында болу керек.

Сопы Мұхаммед Данышманд, Сұлтанул-арифиннің мына бір сөзін жеткізеді: «Шариғатты түгел орындамай, тариқатқа кіруге болмас. Бойындағы менмендікті жойып, жоқтыққа кірсе, барлық нәрсені тәркі етіп, тірідей өлсе, содан соң ғана тариқатқа кірсе дұрыс болады. Пайғамбарымыз (Алланың оған амандығы мен сәлемі болсын!): «Муту қабла ән тәмуту»²⁵, яғни «Өлмей тұрып өліңдер» деген. Расында да, сол дұрыс.

²⁵ «Муту қабла ан тамуту» – өлмей тұрып өлу, яғни шынайы өлім келмей тұрып нәпсіні тізгіндеу, жүректе Аллаға деген махаббаттан басқа барлық құмарлықты жою деген сөз.

ТРАНСКРИПЦИЯСЫ

Āl-xamdu lillāh āl-Samī', āl-'Ālim uā Subḫan Allah āl-Xāllak āl-Kārim. İā`ni bīlīl uā aah bolīl kī bū risala-i mutābarri` kani zām` kilyan būrhan āl-šāri`āt uā ārbab āl-tarikat İā`ni Māulānā sufi Danišmand tūrūr-kīm xāzrāt-i Sultan āl-'Ārifin uā kuduatul-mutauarri`in uā kutb ul-aktab-i raīi zamin Xaža Axmad İassauī rahmatullah `āalāıhniñ āxuallarydyn bū `āziz sufi Muḫammad Danišmand aйтurlar. Amma bū risalanıñ kitabāt kylanynıñ sābābī ol erdī-kīm kunlārdā bīr kūn tāmamı suflar subḫ uā šam balkī `ālād-dāuam zīkr xalkasida mustakym erdīlār xāzrāt Sultana `arz kyldylar šaiḫlyk babyda uā taky bū silsila `azimniñ sulūk uā tarikasydyn xābār bersāñiz-kīm sizdīn soñ āhlī tarikalara İadar kaḷayā āndīn soñ bū risalaa «Mir`at āl-kulub» at koıyldy İā`ni kōnullārnā kōzusī uā hār kīm ersā kōzūā baksa İüzini kōrār uā taky aйна җайб bolsa any ham kōrār bas hār kīm ersā bū kitabny okūsa taky özinī `āıbini kōrsā uā bilsā anyñ tadarikī da bolūb tāubā uā istiḡfar bīrlā māšḡul bolsa umid ol-kīm Allah Tā`ala ol җайб uā ol taksirdīn `auf kylaı uā hār salikkīm bū risalany okūsa uā İa okuıdydyn ešitib `āmāl kylsa kōñül kōzüsini aısa uā on sak kiz myñ `ālamdaı `āzāıb uā җарайıblarны mušahada kylsa uā kiıamatda āmānnā uā sādāknā lika-i zul-žalāl bi-čun uā bi-čiuna didaryn kōrsā heç `āzib uā җарıb bolmayā uā bihi nästā`in muḫābbāt sōz šauk deıü bū risala «Mir`at āl-kulub [ni]» üç bab üzrā bina kyldylar ol mā`nā üçün-kīm Māulā `āzzā uā žällā öz xāzrātidā kullaryn İakyn kylsün deb dīn uā Islam İolyny `āta kyldy ol İoḷya uç at koıdy āuuāl šāri`āt ekkīnçī tarikat uā üçünçī xākikāt bū mā`nā üçün üç bab üzā bina kylyndy uā taky kalam ičindā İad kyldy kauluhu Tā`ala uā kala inni zahibun ila rabbi šaiḫahdin Ibrahim `ālāıhis-sālām hitab kyldy-kīm bidurusti paruardiarym kōndürdī menī tuz İoliā İā`ni murad bū İoldyn Islam İoly tūrūr āmma Maula Tā`ala İoly üç tarika bolūb tūrūr bū dālıl bīrlā-kīm āl-dīn āl-islam tarik ila Allah Tā`ala āl-šāri`ātu ibtida uā āl-xākikātu intiha uā āl-tarikatu bāıñnāhumā uā taky šaiḫ Nažm ad-din Kūbra rahmatullah `ālāıh xābār berür-kīm ānni fi kullī `āmālin šāri`āt uā āl-tarikat uā āl-hakikat kāzālikā āl-iradatu fāhu uā fi šāri`āt āl-`ilm uā āl-`mal uā fi āl-tarikati kāšf al-kulub uā āl-xal uā āl-xākikāti ru`İatu lika Zul-žalāl uā taky xāzrāt Māulā aıtyb tūrūr āl-šāri`āt āxual uā āl-tarikat āf`ali uā āl-xakikatu hali uā taky Sultan āl-'ārifin rahmatullahi `ālāıhi aıtyb tūrūr muktada uç kism tūrūr šāri`āt muktadasy `alimlar uā padišahlar tūrūr lar tarikat muktadasy šaiḫlar uā suflar tūrūr lar xakikat muktadasy arıflar uā mukarrab mašāııxlar tūrūr lar āār alimlar uā padišahlar šāri`āt da amri mā`ruf kylyb uā nāhi munkar dīn İyḡylyb uā özālārā farmanlasalar tüz İoldin azmayāılar taky alara iktida uā ittiba kylyanlar hām azmayāılar āār mūnday šāri`āt bīrlā bolmasalar šāri`āt İolydyn azyāılar āār šaiḫlar suflar-kīm riıazat tartib uā mužāhādā çekib kōñül `ālamny aıyb İetmiš makamdyn keçib җайб āruaxlarıya uā farištalara suḫbatlyk bolsalar tarikat İolydyn bū türlük šayx

uä suflar azmayay andak büzrukuarua iktida uä ittiba kylyanlar häm azmayaylar bü šaraitlar birlä bolmasalar tarikat ñolyda azyaylar iktida uä ittiba kylyanlar häm azyaylar amma mukärräb bändälär uä mašayihlar xäkikät masiua Allahdın kečib sirny sira ularsalar muradläritä ñetib xakikat ñolydyn azmayaylar uä alara iktida uä ittiba kylyanlar häm azmayaylar äär bü šarait birlä bolmasa hakikat ñolydyn azyb murad maksudya ñetmäälär uä Allahu ä`läm ñä`ni sufi Muḥammad Danišmand uça nazir aityb türürler-kim mäslän Hižaz uiläñätiñ padišahy Xiṭay uiläñätiñ padišahya elči ñubarsa ol elči ñol bilmasa biri baš bolüb ñol başlasa tüz ñoldyn azyb sarsan bolay uä häm elči sarsan bolay äär kulauuz kuryan ñolyny ñaṅylamasa kulauuz tutanlar häm azmayaylar däruis ña šayḫ bolyan ñol bilučı kulauuza meñzär iktida kylyanlar uä tabi` bolyanlar kulauuz tutyanya meñzär sufi Muḥammad Danišmand aityb türürler-kim kañu mašayih ñetmiş makamdyn kečmäññ šayḫlyk uä muktadalik dä`uä kilsa dä`uäsi batil bolay bälkim ol ñetmiş makamdyn kečän buzruk mašayixlar dušman bolaylar añaylar-kim añ batil dä`uä kylyan uä ittiba` kylyanlar batil uä fasiddurlar ol mutäbä` t kylyan murid uä äsxablarnyñ häm ñazuklary uä ñalyančy batil šayḫnyñ boñnyya bolay Šayḫ Nažm ad-din Kubra raximahullah aityb türürler-kim bä`zilär šari`ät birlä ñururman deb dä`uä kylurlar uä bä`zilär xakikat birlä ämma šari`ät birlä dä`uä kylyanlarny mu`min uä musulman atanurlar uä tarikat birlä ñuranlarny šayḫ uä sufi uä zahid atanurlar uä xakikat birlä ñuranlarny `arif uä ašik uä muhib atanurlar bas bü ñolny dä`uä kylyan kimärsälärä mä`nä keräk äär mä`näsi ras bolüb dä`uäsi ras bolsa Taḡri`äzzä uä žalla dost tutar äär mä`näsi ras bolmasa ña dä`uä ñalyan bolsa nä`uzu billah min zalik anday kimärsä Xudañ Tä`alanyñ dušmany türür kauluhu Tä`ala uäñlun ñaumä`izin lil-mukäzzibin uä xzrät päñyambär sallallahu `äläñhi uä salläm baz ayturlar-kim äl-käzzäbu `ädu Allahi bü ñolda ñalyančylyk birlä ñurmañl uä rastlyk birlä ñurñl dä`uäya mä`nä keräk mä`näsi neä keräk ämma här nimärsanñ mä`näsin öz žañyda bañan kylynur inša Allah Tä`ala

Äl-bab äl-äuuäl: fi äl-šari`ät

Kala Rasul Allah sallallahu `äläñhi uä salläm äl-šari`ät äkuäli uäl-tarikat äf`äli uäl-xakikat ähuäli añdylarkäm šari`ät menñ sözlaan sözum türür tarikat menñ kylyan fi`llarym türür Rasul sallallahu `äläñhi uä salläm šari`ät menñ sözleen sözum tedñ tarikatny menñ sözleen temedñ kylyan fi`llarym tedñ andak-kim aitymyšlar xäzrät Rasul Allah Mi`raž tünidä Maula azza uä žalla birlä biuasita toksan myñ sözläštülär ottüz myñ šari`atda ottüz myñ tarikatda uä ottüz myñ xäkikät erdi ñana färman boldi-kim šari`ätñ sözlärinñ barča mu`min uä kafir uä fasiklaryya añyyl uä lekñ tarikat sözinñ tiläänlärä añyyl uä lekñ xakikat sözinñ äsla añmayyl Sultan äl-`Arifin xäzrät Xoža

Axmad ʼAssauī aʼityb tūrūr-lar-kīm āl-šāriʼāt ʼāmāl bil ārkān aʼy bil zahir bil ārkāndīn murad fāraiz uā uāzibāt uā sunan uā ādāb kamūy bolur āmma šāriʼāt bīrlā iūrūr-mān deb dā uā kylyanlar muʼmin uā musulman atandylar dā uālaryā mā nā kerāk mā nā ol tūrūr-kīm Māulā Tāʼalanyḡ fārmany kullaryā ekkī uāzh bīrlā tūrūr bīri āmr mā ruf uā taky nāh ʼ-ī munkār kuntum xayra ummātin uxrižat linnas tā murunā bil-mā rufi uā tānxāunā ʼanil-munkār emdī bū muʼmin musulman atananlar kamūy āmr mā rufnī baža kelturub nah ʼ-ī munkārdīn ḡyarak bolūp tūrūsalār šāriʼāt dā uālārī rast bolūb muʼmin musulmanlyklarydurust eren Xudaḡ ʼazzā uā žāllāā čyn kūl bolayāylar āār āmr mā rufnī baža kelturmāḡ nāhi mūnkārdīn ḡyarak bolmaḡ mūmin uā musulmanmyn disā dā uasy ḡalyan tūrūr uā özi ḡalyančy-dur Āmrī mā ruf uldur-kīm hār nimārsā-kīm šāriʼāt dā māšru ʼ bolsa āni kabūl kylmak uā özālārā farmanlamak tūrūr uā taky nāhi munkār ol tūrūr-kīm kufr uā nifak uā šāk uā širk uā użub uā riḡā uā zulm kylmak xaram ḡemāk ḡalyan sözlāmāk uā ḡiḡbāt kylmak uā zina kylmak uā čayyr ičmāk uā bān ḡemāk uā mü minlārni na mašru ʼ azar bermāk bū kamuyy nāhi munkār tūrūr mān raʼa minkum munkāran falḡuyayirhu biḡadihi uā in lām ḡastāti ʼ fabilisanihi fain lam ḡastati ʼ fābikalbihi uā zalīka āz ʼāf āl-iḡman uā hār kīmārsā nāhi mūnkār kylsa any mān kylmak kerāk āār ilī bīrlā kūči ḡetmāsā tīlī bīrlā uā āār tīlī bīrlā kūči ḡetmāsā kuḡlī bīrlā dušman tütsün ol imannyḡ zā ifliḡidīn tūrūr āār mūmin ol birahni kōrūb man kylmasa anyḡ kylmyš ḡazukyḡā šārik bolayā nečuk-kīm pāyḡāmbār sallallahu ʼālāḡhi uāsāllām aḡdīlar-kīm riza uā bi āl-kufri kufrun uā bi āl-mā siḡati mā siḡātun Šāḡx Xasan Basri rāxmatullahi ʼālāḡhi aʼityb tūrūr-lar šāriʼāt ol uākt da tāmam bolur-kīm kufurnī tāmam-i kōḡuldīn ketīrsā kitāb-i xulasa da kelturub tūr-lar-kīm Lā ḡādxulu āl-žānnātā axadin kānā fi kālbihi miskala hārdāl min kibr ḡāni učmak kīrmās ol kīmārsā-kīm kōḡlīdā sipānd danača kibr bolsa uā taky āhli mā rifāt andak aʼityb tūrūr-lar-kīm āl-mutākābbir āl-lāzi tufsid xayran min nāfsihi ḡā ni mānmānlīk kylyučy ol kīmārsā-kīm öziḡi özā kīmārsālārdīn ḡaxšy kōrār bās mūnday kīši učmaxka kīrmās uā taky pāyḡāmbār sallallahu ʼālāḡhi uā sāllām aḡdylar Āl-baxilu lā ḡādxulul žānnātā uā in kānā mü minān āl saxiḡḡu lā ḡādxul ul-nāra uā in kānā kāfira ḡā ni baxil beḡišt kīrmāāḡ āārčī mü min būlsa uā žāuanmārd duzaxda kīrmās āārčī kāfir būlsa Šāḡx Žunāḡd Baydadi rāxmatullahi ʼālāḡhi aʼityb tūrūr-lar āl-ʼālimunā kulluhum bāḡnā āl-xāufi uā āl-rāža-i āār Māula āzzā uā žāllādīn fārman bil-sā-kīm žumlā kullarym tamūylyk tūrūr mār bīr kūl učmaxlyk umid tutmak kerāk-kīm učmaxlyk mān būlayāymyn deb uā āār fārmanlasā-kīm barča kullarym učmaxlyk tūrūr mār bīr kul duzaxi tūrūr korkmaklyk kerāk-kīm duzaxy mān būlmaḡayāymyn bās xāuf riža arasyda būlmak kerāk Sufi Muxāmmād Danyšmānd Sultan āl-ʼĀrifindīn nakl kylyb tūrūr-lār-kīm šāriʼāt nī tāmam kylmaūncā tarikatda kadam koḡsa būlmas mānmānlīkdīn kečīb ḡoklukda bolsa tīrīk ölsā andyn soḡ tarikda kadam ūrsa bolur nečuk-kīm pāyḡāmbār sallallahu ʼālāḡhi uā sāllām aḡdylar mutu kāblā āntā mutu sadaka ḡā Rasulallah.

ФАКСИМИЛЕСІ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 الْحَمْدُ لِلّٰهِ الْمُبِیْحِ الْعَلِیْمِ وَبِحَبْلِ اللّٰهِ الْخَلْقِ الْكَبِیْرِ
 یَعْنِیْ بِلِیْكِلْهِ وَآكَاہِ بِلِغَيْدِكَ بَدْرَسَا لَهٗ مَبْرُكٌ فِی
 جَمِیْعٍ قَبْلُفَانِ بَرْدَانِ اَشْرَیْطِیْتِ وَارْجَابِ الطَّرِیْقِ
 یَعْنِیْ مَوْلَانَا صَوْفُو دَر شَمْنَد مَرُورِ كِمِ جِیْفَرْتِ سَلْطَا
 الْعَارِفِیْنِ وَمَقْدُوْدَةِ التَّوْرِ عِیْنِ وَوَقْطَبِ الْاَطْحَابِ
 رَوِیْ زَمِیْنِ یَعْنِیْ خَلُوْبِجِ اِجْمَدِ لِسْتُو ی رَجْمَدِ اللّٰهِ
 عَلَیْ نَبِیْكَ اَقْوَالِ لَارِ زَنْبِیْكَ بَدْرَسَا لَهٗ نِزْصَوْفِیْ وَجَمْعِ
 دَر شَمْنَدِ اَبِیْتُو رَا دَر اَمَا بَدْرَسَا لَهٗ نِیْكَ كِتَابِ
 قَبْلُفَانِ نِیْكَ سَبْیِ اَوَّلِ اَرُو ی كَمِ كَوْنَلَارُو دَر بَرَكُو
 تَمَامِ صَوْفِیْ لَارِ جَمِیْعِ شَاخِ بَلَكْ عَلِیْ اَلِو اَو دَر قَلْبِ
 سِنِدِ وَنَسْتَقِیْمِ اَبْرُو یلَارِ جِیْفَرْتِ سَلْطَا كَا نَرُ مَن
 قَبْلُفَانِ لَارِ شَمْنَدِ لِبِیْغِ وَ مَرِیْدِ لِبِیْغِ بَا بَیْدِ وَ تَقِیْ بَدْر

بیچیزدین سوزک اهل طریق لاری غیاثکار خالغای اینین
 سوزک بوریسپالانی مرآت القلب انک قویولدی
 یعنی کونکفل لاد کوز کوزی و پریمی ایدر کوز کوز کوز
 له زیننی کوزار و ثقی ایند غیب بولدی کوز کوز
 ایندی ایدر بولدی اوقد پستی اوز کوز کوز
 اینک تشار کوزی ده تولد ب توتور اوستی کوز کوز
 ایدر اول کوز الله تعالی اول غیب اول تفتیرین عطف
 قیلغای و بوریسپالانی اوقد بویا اوقد
 حیدین اشتب تمل قیلدی کوز کوز کوز کوز
 و اون سیز نیک عالمه اشرع جاب و غزاییت لاد غنا
 ده قیلدی و قیامت ده آمنا و قمد قنا القاء و اول جمال
 چون و کوز کوز و بیارین کوز کوز کوز کوز
 بولدی غای و بولدی حقیق محبت سوز کوز کوز
 رساله مرآت القلب اویج باب اولده بنا قلده لار
 اول معنی او چون کوز کوز کوز کوز کوز
 رین یقین کوز کوز و بیب دین و اجتهاد یولدی
 عطا قلدی اول کوز کوز کوز کوز کوز
 ایندی طریقت اولدی حقیقت بولدی اویج

СҮЛЕЙМЕН БАҚЫРҒАНИ

Қарахандықтар тұсындағы жазба әдебиеттің белді өкілдерінің бірі — Сүлеймен Бақырғани (1091–1186 жж.). Ол — түркі даласына сопылық ілімді алғаш үгіттеген әрі осы жолда жаңа бағыт салған Құл Қожа Ахмет Иасауидің сенімді шәкірттерінің бірі. Ұстазына рухани жағынан байланған ақын иасауия тариқатын берік ұстап, осы силсиланы жыр-жолдарымен үгіттеп отырған. Бақырғанидың осы салада жазған бірнеше даналық сөздері біздің заманымызға дейін жетіп келді. Оның қаламынан туындаған «Ақыр заман кітабы», «Мигражнама», «Бибі Мариям», «Исмайыл қиссасы», «Жарты алма» секілді шығармалары сопылыққа ден қойған дәруіштердің қолдан тастамайтын негізгі діни кітаптарына айналған. Арада бірнеше ғасырлар өтсе де, ақын мұрасы кейінгі ұрпақ тарапынан бірнеше рет көшіріліп, атадан балаға жеткізіліп отырған. XIX ғасырға дейін осындай құймақұлақтар мен хұснихатшылардың негізінде аман-есен жеткен оның хикметтері Қазан қаласында баспахана ашылған соң, онда жиі-жиі жарық көріп тұрды. Қолда бар деректерге қарағанда, Бақырғанидың «Ақыр заман кітабы» алғаш рет Қазақ университетінен 1846 жылы жарық көрсе, содан кейін түркі тілдерінде ұзын саны он алты рет баспа көріпті¹. Өкінішке орай, кезінде осындай сұраныспен жарық көрген ақын еңбектері біраз уақыт бойына қайта шығуына тиым салынып, кітапхана сөрелерінен алынып тасталды. Бірақ, шынайы ақиқаттың жерде жатпайтынындай, Бақырғани хикметтері араға бір ғасырға жуық уақыт салып барып, қайта жаңғыра бастады.

Бақырғани мұрасын әр жылдары Ф.Көпрулу, Н.Маллаев, К.Ераслан, И.Хаққұлов, С.Рафиддинов, Х.Сүйіншәлиев, Б.Кенжебаев, Н.Келінбетов, Т.Қыдыр, А.Гузел, Н.Мәтбек секілді ғалымдар зерттеп, ақын шығармаларының көркемдік ерекшелігі мен оның түркі халықтары тарихындағы мәдени құндылығы туралы өз пікірлерін білдірген.

Ақын шығармалары кезінде көп тарағандықтан да, ақын мұрасын бүгінде әлемнің көптеген кітапханаларынан кездестіруге болады. Десек те Бақырғани шығармаларын толық қамтитын ең үлкен қолжазбалардың бірі – ҚР Ұлттық кітапханасының қолжазбалар бөлімінде сақталғанын ерекше атап өткен жөн.

Біздің заманымызға дейін кәтіптердің көшірген қолжазбалары арқылы жеткен ақын мұрасын жариялау XIX ғасырдың орта тұсынан бастап мықтап қолға

¹ Елеукенов Ш., Шалғынбаева Ж. Қазақ кітабының тарихы. Алматы: Санат, 1999. –192.

алынды. Алғаш рет 1846 жылы Қазан университетінде қадим әліппесімен басылған Бақырғани шығармалары бертін келе жалпы көлемі он алты рет жарық көрді. Кешегі Кеңес заманында түркі халықтарының әдебиет тарихына қатысты томдар мен жинақтарда ақын хикметтерінен үзінділер жарияланды. XIX-XX ғасырларда басылған литографиялық ескі кітаптар негізінде Ташкент (1991 ж.) пен Қазанда (2000 ж.) қайта басылды.

Сондай-ақ Бақырғанидың бірнеше хикметтері Б.Сағындықов², Р.Ахметов³ және Н.Мәтбек⁴ тарапынан қазақшаға тәржімаланып, жарық көрді (11). Сондай-ақ, «Әдеби жәдігерлер» (2008), «Қазыналы Оңтүстік» (2011) көптомдықтары аясында ақын мұрасының кейбірі жарияланды. Алайда осы уақытқа дейін жарық көрген кітаптарға ақынның барлық шығармалары енгізілместен, тек үзінділері ғана жарияланып келген болатын. Тіпті XIX ғасырда Қазанда басылған литографиялық нұсқалар да ақынның мұрасын толық қамтыған жоқ. Онысы түсінікті де. Себебі орта ғасырда Алтайдан Кіші Азияға дейін жалғасып жатқан түркі мұсылман жұртына кеңінен тараған ақын хикметтері түркі диалектілерінде «өңделіп», бірнеше нұсқада жеткендіктен де, оның бәрін жинақтап, жариялау көп машақат пен қажырлы еңбекті талап етері анық. Оның үстіне Бақырғанидың барлық мұрасы ешқашан да бір кітап немесе бір жинақ ретінде жарыққа шықпаған. Сондай-ақ ақын шығармаларын толық қамтыған қолжазбаларды да кездестіру қиын. Осы күндері түркі мұсылман әлемінде кездесетін ортағасырлық түркі шайырларының немесе сопы ақындардың шығармаларына қатысты баяздардың (антологиялардың) ішінен тек «Құл Сүлеймен», «Хакім ата», «Хакім қожа», «Бақырғани» секілді тағал-луспен (псевдониммен) жазылған хикметтер мен даналық сөздерді іріктеп алып жарыққа шығару – Бақырғани мұрасын жариялаудағы негізгі мәселенің бірі болмақ.

Антологияға Бақырғанидың кейбір хикметтері түпнұсқадан аударылып берілді. Дереккөз ретінде ҚР Ұлттық кітапханасының қорындағы ең көне әрі сенімді қолжазбалардың бірі – Бақырғани хикметтері атты қолжазба алынды. Әрі бұл қолжазба ЮНЕСКО-ның тізіміне енгендігімен ерекшеленеді. Бірнеше ақындардың шығармалары қоса көшірілген қолжазбадан «Құл Сүлеймен», «Хакім ата», «Хакім қожа», «Бақырғани», «Сүлеймен» деген та-

² Сүлеймен Бақырғани. Бақырған кітабы. (Ауд. Б.Сағындықов) // Ежелгі дәуір әдебиеті. Хрестоматия /Құраст. А.Қыраубасва/. - Алматы: Анагiлi, 1991. 146-176-бб.

³ Ахметов Р. Сопылық сарын//Жұлдыз, 1993.№3. 148-153-бб.

⁴ Мәтбек Н. Сүлеймен Бақырғани (Хакімата) // ҚРБҒМ-нің, ҰҒА-ның Хабарлары. Тіл, әдебиет сериясы. 2001. №5. 81-88-бб.

халлуспен жазылған хикметтерді ғана аударып беруге тырыстық. Сондай-ақ, Бақырғанидың «Ақыр заман кітабы», «Бибі Мәриям», «Миғражнама» атты дастандары да антологияға берілді. Дастандарын баспаға дайындауда тас-баспа кітаптар пайдаланылды. Сопылық әдебиеттің өзіне тән қасиеттерін толық жеткізу мақсатында ақын шығармасының жолма-жол тәржімасы жасалды. Сондықтан кітапты аударудағы басты мақсат – ақын қолтаңбасын толық сақтау, сопылық терминдердің мағынасын сол қалпында жеткізу болғандықтан да, кейбір жерлерде ұйқас өлшемдері бұзылып, тек мағынасы ғана ғана берілді.

АУДАРМАСЫ

ХИКМЕТТЕР

1 - хикмет

Ғалымдар ғылым бірлән⁵ болды әзіз,
Жәһілдер⁶ жәһіл бірлән қалды әлсіз
Құл не болар құзырында өкінішсіз,
Өкініште болып құлшылық қылмақ керек.

Алла жады⁷ көңілдерге пана болса,
Ашылар батын⁸ қашан Раббыдан⁹ жарлық болса,
Мүрит¹⁰ керек Баязидтей¹¹ таза болса,
Ондай мүрит мұратына жетпек керек.

Мүрит керек, көңілін түгел пірге берсе,
Одан кейін пір назары оған болса,
Бардан қашып, өзінді тапсыр мұнда пірге,
Ондай мүрит мақсатына жетпек керек.

Пір мүриттің қағбасы-дүр егер білсе,
Күдік мәй¹² болар ол сауапты мүрит алса,
Қай мүрит пір сырына күмән келтірсе,
Қиямет күн доңыз секілді тұрмақ керек.

Болам деп жарандардың сұхбатында,
Қатты қорық «әл-Қариғат»¹³ аятында,

⁵ Бірлән برلان білән – خیلا – мен, пен, бен. Жалғаулық.

⁶ Жәһіл – جاهل – надан.

⁷ Алла жады الله يادی – Алланы еске алу, Алланың зікірі. Бақырғани сопылықтағы зікірді «жад», «Алла жады» деген тіркестермен береді.

⁸ Батын باطن – іші, ішкі деген мағына береді. Сопылық дүниетанымдағы рухани ілім, рухты кемелдендіру жолы.

⁹ Раббы رب – жаратушы, тәңірі.

¹⁰ Мүрит مرید – сопылық дүниетанымдағы пірге қол беріп, тарикатқа кірген жан.

¹¹ Баязид بايزيد – Баязид Бистами (874 жылы дүниеден өткен). Тасаууп ілімінің қалыптасуына көп септігі тиген.

¹² мәй می – шарап. Сопылық дүниетанымда Алланың рухани ілімі.

¹³ Әл-Қариғат القرعات – қасиетті Құрандағы «Қариға» сүресінің алғашқы аяты: «Зор оқуға» (101, 1).

«Йәумә йәкунәннәс»¹⁴ сағатында,
Көп жылағын барып онда күлмек керек.

Болам деп сыйынып келдім иләһиме¹⁵,
Шайқы Ибраһим¹⁶ перзенті шайқы Ахметке,
Лайық болам деп келдім зор талапқа,
Бұ дүниені тәркі етіп кетпек керек.

Құл Сүлеймен кешкін енді жаннан рауан,
Кетсін енді батыныңнан ғапілет тұман,
Түні-күн өткізгін сен тілде иман,
Бұдан өтіп, ол мекенге кетпек керек.

2 - хикмет

Жасым жетті, өмірім өтті өкініште,
Жүрек бауырым еріп ақты бұ машақатта.
Күйіп өлдім, не қылайын бұ қасіретте,
Не өткенін, не біткенін білмеймін, достар.

Ғапілет жүгі тіземді бүкті жерге шөктім,
Жан сырымды Хаққа айтып, жасымды төктім
Ел-халықтан қаштым, достар, жанымды бүктім,
Қылмысымның ұятынан өлдім, достар.

Белім байлап, жүрек жұтып, жолға кірдім,
Жанан¹⁷ жаққа баққанымда сырлар көрдім,
Әйел-бала, отбасымды талақ еттім,
Содан кейін жанан маған қарады, достар.

Жүрек оты іште күйді түтіні жоқ,
Ғашықтардың жүрегiнiң бүтiнi жоқ.

¹⁴ Йәумә йәкунәннәс يوم يكون الناس – қасиетті Құрандағы «Қариға» сүресінің үшінші аяты: «Ол күні адам баласы». Аят толығымен: «Ол күні адам баласы таралған паруанадай болады» (101, 3).

¹⁵ Иләһи –әһи – Тәңірім, Жаратушым.

¹⁶ Шайқы Ибраһим شيخ ابراهيم – Қожа Ахмет Иасаунидің әкесі. Қабірі ОҚО Сайрам ауданында.

¹⁷ Жанан جنان – сүйікті жар.

Ғашық отына күйіп өлсем арманым жоқ,
«hu-hu»¹⁸ деп арсы үстіне қондым, достар.

Арсы әзім жағасынан берік тұттым,
Дидар үшін әзіз жаннан достар өттім,
Тағатымды бұ кейіпке «уаллаһ»¹⁹ саттым,
Одан кейін хорлар қарсы алды, достар.

Қарсы алған хорларына баққаным жоқ,
Һәм төгілген дүрлерін таққаным жоқ,
Қанша қуса, дәрғаһынан кеткенім жоқ,
Баршасын да дидар үшін қылдым, достар.

Жарлық келді пенделікке қылдым қабыл,
Әлсіз мұңды бишарасың болма мұңды,
Түні-күн тынбай тағат қыл, қылай қабыл,
Есітіп жарлық, жаным пида қылдым, достар.

Түнде тұрып, көзімді ілмей намаз қылдым,
Түнде намаз, күндіз күні ораза тұттым,
Дәрғаһына қарсы келмей, әзір болдым,
Одан кейін рухтар сәлем берді, достар.

Еңбек етпей, жолын таппас мұңды басым,
Фәналықтың²⁰ мақамында ағар жасым,
Ғаріптіктің²¹ оты тисе кетер есім,
Уа, дариға, ғаріптікте қалдым, достар.

Қызыр²², Ілияс²³ медет қылып қолымды алды,
Сұлтан Ахмет бабам келіп жолға салды,

¹⁸ hu-hu هو-هو – жария зікірге негізделген иасауи тарикатында салынатын зікірдің атауы.

¹⁹ Уаллаһ والله – Алла атымен жасалатын анттың түрі.

²⁰ Фәна فنا – сопылық дүниетанымдағы соңғы мақам. Бүкілдей жоқ болу.

²¹ Ғаріп عارف – сопылық дүниетанымда Хақты танушы. Ғаріп бұ дүниенің алдамшы қызықтарынан бас тартып, тек Хақ болмысымен ғана өмір сүреді.

²² Қызыр حضر – діни түсінік бойынша мәңгі тірі жүретін пайғамбар.

²³ Ілияс الياس – Құранда аты аталатын жиырма бес пайғамбардың бірі.

Бір мезетте іші-сыртым заһир²⁴ нұрға толды,
Рухым ұшып арсы үстіне қонды, достар.

Арсы үстінде шілтен²⁵ бірлә шарап іштім,
Дертін айтып, Хакка қарап жасым төктім,
Жетпіс батын көрінді одан өттім,
Расулалла жамалын көрдім, достар.

Құл Сүлеймен бұл сөздердің баршасы бос,
Қарадым, көрдім сенде жоқ-дүр тіпті ынсап,
Бір «аһ» десем ғарыштан өтті Қапқа²⁶ дейін,
Лаухы Махфуз²⁷ тақтасында көрдім, достар.

3 - хикмет

«Құл һуалла»²⁸ сипаты анық заты,
Шексіздік һәм мәңгілік мың бір аты,
Набаттан тәтті болар Хақтың жады,
Зулжәләл²⁹ ұлы Тәңірдің күдіретін көргін.
Жаратты он екі мың теңіз Оман³⁰,
Мұстафаның нұры бірлән ақты рауан,
Ол нұрға назар салды Ием Сұбхан,
Жүз жиырма төрт мың тамшы тамды көргін.

Дүниені дүр жаратты Ием Сұбхан,
Бір назар қылар болса ақты рауан,

²⁴ Заһир ظاهر – сырты, тысы деген мағына береді. Сопылық дүниетанымда Алла Тағаланың бұйырған шариғат амалдарын, бұл дүниенің ілімін заһир деп тайды.

²⁵ Шілтен چيلتن – парсы тілінде қырық адам деген сөз. Сопылық дүниетанымда бұларды «Ғайып ерен, қырық шілтен» деп атайды. Алғашқы «ғайып ерен» бұл көзге көрінбей әлемді басқарады деп есептелетін ғайып жарандар, әулиелер, ал «қырық шілтен» олардың қырық екеніне ишара. Бұларды кейде «рижалул ғайб», «рижалулла» деп те атайды.

²⁶ Қап قاف – діни аңыздарда әлемді орап тұрған биік тау.

²⁷ Лаухы Махфуз لوح محفوظ – жеті қат көкте барша мақұлықтың тағдыры жазылған кітап.

²⁸ Құл һуалла قل هو الله – қасиетті Құрандағы «Ықылас» сүресінің алғашқы аяты: «Айт: Ол Алла». Аят толығымен: «Айт. Ол Алла, жалғыз» (112, 1).

²⁹ Зулжәләл ذو جلال – Алла Тағаланың тенеулерінің бірі. Данқ, құрмет иесі деген мағынада.

³⁰ Оман عمان – Оман теңізі. Сопылық дүниетанымда тарикаттың терең ілімін білдіреді.

Демінен арсы-күрсі³¹, жеті аспан,
 Һәм және сарай асты жерді көргін.

«Ләуләкә ләмә хәләктә иллә әфләк»³² деді Сұбхан,
 Мұстафаның нұры бірлә ақты рауан,
 Баршадан әзізрегi анық иман,
 Жазылған сап арсыда нұрды көргін.

Жаратты күн мен ай, сансыз жұлдыз,
 Жаратты түн мен күн, қанша күндіз,
 Жаратты көп періште, тау мен теңіз,
 Құзыретінде Жебірейілді³³ анық көргін.

Жаратты жеті тамұқ оты мен сират,
 Кеңшілікпен сегіз жұмақ тіршілік суы,
 Дидары ғашықтарға болар мұрат,
 Һәм және Дәруссәләм³⁴ хорды көргін.

Топырақтан адам қылды білгін мақсат,
 «Инни жәғилун фил арзи халифа»³⁵ деді мағбұд³⁶,
 Қылдырды періштелерді оған сәжде,
 Қылмастан шайтан лағын³⁷ болғанын көргін.

³¹ Арсы-күрсі عرش کرسی – арсытағы тақ деген мағына береді. Діни түсінік бойынша арсы әлемі тоғызыншы көкте саналады. Сопылық дүниетанымда арсы әлемі – болмыс, жаратылыс. Күрсі – тақ деген мағына береді. Арсы – материалдық әлемнің алғашқы сатысы саналады. Оны кейде «жаратушы тағы» деп те атайды.

³² Ләуләкә ләмә хәләкта иллә фәләк لولاكە لما خلقت الافلاك – Құдси хадис: «Мен сені (Мұхаммед пайғамбарды) жаратпағанымда әлемді жаратпас едім».

³³ Жебірейіл جبرائيل – үлкен төрт періштенің бірі. Алла Тағала тарапынан келетін уахиды пайғамбарларға жеткізуші.

³⁴ Дәруссәләм دار السلام – Алланың ізгі құлдарына арналған сегіз жаннаттің бірі.

³⁵ Инни жәғилун фил арзи халифа انى جاعل فى الارض خليفه – қасиетті Құранның «Бақара» сүресінің 30-шы аяты: «Әрине, мен жерде бір орынбасар жаратамын!». Аят толығымен: «(Мұхаммед F.C.) сол уақытта раббын періштелерге: «Әрине, мен жерде бір орынбасар жаратамын!» - деген еді. «Періштелер): «Онда бұзақылық істен, қан төгетін біреу жаратасың ба? Негізінен біз Сені дәріштеп, мақтау мен пәктаудамыз» деді. Алла: «Мен сендердің білмегендеріңді білемін!», - деді (2, 30).

³⁶ Мағбұд معبود – құлшылық етуге лайық жаратушы, яғни Алла Тағала.

³⁷ Лағын لعين – қарғысқа ұшыраған деген мағынада.

«Әләсту бираббикум»³⁸ деп сауал қылды,
«Қалу бәлә»³⁹ деп мүмін жауап берді,
Жөйт⁴⁰, мұғ⁴¹, тарса⁴² қарсы болды,
Мүміндер оған мойынсұнғанын көргін.

«Уәлә тақрәбә һәзиһи шәжәрәтә»⁴³ деді Жәлил⁴⁴,
Азғырды Адамды ол Әзәзіл,
Бидай жеді, хабар берді ол Жебірейіл,
Одан соң, ол екеуінің шыққанын көргін.

Бірі Батыс, бірі Шығыс түсті жырақ,
Адам, Хауа тартты қанша азап,
Бір-бірінің дидарына болып ынтық,
Үш жүз жыл жылап мұрат тапқанын көргін.

Адамды жаратты, сыйлады иман,
Жаратты Хауаны көрікті сұлу (етіп),
Мақамы еді оның сегіз жұмақ,
Һәузі кәусар⁴⁵ шарабынан ішкенін көргін.

³⁸ Әләсту бираббикум – الست یریکم – қасиетті Құранның «Аграф» сүресінің 172-ші аяты: «Мен, сендердің Раббыларың емеспін бе?». Аят толығымен: «(Мұхаммед F.C.) сол уақытта раббың адам балаларының белдерінен нәсілдерін алды да өздеріне куә етіп: «Мен, сендердің Раббыларың емеспін бе?», - (дегенде), олар: «Әрине, куәміз» деген. Қиямет күні: «Бұдан хабарымыз жоқ» демендер» (7, 172).

³⁹ Қалу бәлә – قالوا بلى – Қасиетті Құранның «Аграф» сүресінің 172-ші аяты: «Әрине, куәміз». Аят толығымен: «(Мұхаммед F.C.) сол уақытта раббың адам балаларының белдерінен нәсілдерін алды да өздеріне куә етіп: «Мен, сендердің Раббыларың емеспін бе?», - (дегенде), олар: «Әрине, куәміз» деген. Қиямет күні: «Бұдан хабарымыз жоқ» демендер (7, 172).

⁴⁰ Жөйт جهود – еврей, йаһуди дінін ұстанушы.

⁴¹ Мұғ مغ – зороастр дінінің рухани көсемі.

⁴² Тарса ترسا – христиан дінін ұстанушы.

⁴³ Уәлә тақрәбә һәзиһи шәжәрәтә – ولا تقربا هذه الشجرة – Қасиетті Құранның «Бақара» сүресінің 36-ші аяты: «...мына ағашқа жоламаңдар». Аят толығымен: «Және де: «Әй Адам! Сен де жұбайың да жаннатта тұрыңдар, ерікті түрде қалағандарыңша жеңдер де, мына ағашқа жоламаңдар. Онда жазықтылардан боласындар» деген едік» (2, 35).

⁴⁴ Жәлил – Алла тағаланың тоқсан тоғыз есімінің бірі. Үлкен, ұлы, құрметті деген мағынада.

⁴⁵ Һәузі Кәусар – Кәусәр бұлағы. Жаннатта Мұхаммед пайғамбарға берілген бұлақ.

Адамның ұлық ұлы Шиш нәби⁴⁶,
Сансыз мың туды одан нәби, уәли⁴⁷,
Ол акиретте Хақ Мұстафа әлем мақтанышы,
Әбу Бәкір⁴⁸, Омар⁴⁹, Оспан⁵⁰, Әли⁵¹ көргін.

Орындаумен Құл Сүлеймен қылды баян,
Жаратушылық сипатын етті аян,
Иләһім, бергін енді анық иман,
Кезекті дария ішіндегі дүрді көргін.

4 - хикмет

Тур Сина⁵² тауына шығып Мұса,
Хаққа ғашық болып дидар құлды көргін.
Дидар көрмек жоқ-дүр деп, ей, Мұса,
«Лән тарани»⁵³ жауабын бергенін көргін.

Тауға назар қылды Мәулім⁵⁴ айбат бірлән,
Ол айбаттан сезді жел сағат бірлән,
Жүз мың ерді көрді Мұса тағат бірлән,
Қол көтеріп, Хаққа шүкір қылғанын көргін.

⁴⁶ Шиш нәби شیش نبی – пайғамбар, Адам атаның ұлы.

⁴⁷ Уәли ولی – дос деген мағынада. Алланың досы, әулие.

⁴⁸ Әбу Бәкір ابو بکر – Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбардың ең жақын досы әрі пайғамбардың сүйікті жары Фатиманың әкесі. Ислам әлеміндегі алғашқы хәлиф.

⁴⁹ Омар عمر – Исламды алғаш қабылдаған әрі пайғамбарға жақын сахабалардың бірі. Ислам әлеміндегі екінші хәлиф. Өзінің туралығымен әрі әділдігімен аты шыққан.

⁵⁰ Оспан عثمان – Мұхаммед пайғамбардың күйеу баласы. Ислам әлеміндегі үшінші хәлиф.

⁵¹ Әли علی – Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбардың немере інісі әрі пайғамбардың қызы Фатиманың жолдасы. Ислам әлеміндегі төртінші хәлиф. Ислам таратуда өзінің батырлығымен, майдандағы ерлігімен аты шыққан.

⁵² Тур Сина طور سينا – Таудың аты. Мұса пайғамбар осы тауда Алламен тілдескен.

⁵³ Лән тарани لن ترانی – Қасиетті Құранның «Ағраф» сүресінің 143-ші аяты: «Мені, әсте көре алмайсың». Аят толығымен: «...Мұса (Ғ.С.), белгілі уәдемiзде келiп, Раббы оған сөйлегенде, (Мұса (Ғ.С.): «Раббым маған өзiңдi көрсет, Сенi көрейiн» дедi. (Алла): «Менi, әсте көре алмайсың; бiрақ тауда қара, сонда егер ол орнында тұра алса, сен де Менi көресiн» дедi. Сонда Раббы тауға елестеген сәтте, оны быт-шыт қылды. Мұса (Ғ.С.) да талып түстi. Есi кiре сала: «Сен пәксiң, Саған тәубе еттiм, әрi мен сенушiлердiң алғашқысымын» дедi (7, 143).

⁵⁴ Мәулім موليم – жаратушым, ием, тәңірім.

Қырық кашыр көтере алмас Тәурат ілімін,
Ашып оны оқыр еді Мұса Кәлім⁵⁵,
Бар ма деп айтар еді мендей ғалым,
Кенет пасық тілі бірлән айтқанын көргін.

Сендей ғалым бар-дүр деп аят келді,
Ол аятты көріп Мұса аң-таң болды,
Тірлігін қойып, қойнына азық алды,
Аса алып, жолға қадам қойғанын көргін.

Түні-күн жүріп жетті ол суға,
Балықты қойды жол жағасына,
Құдірет бірлән балық тіріліп сол құлға,
Мұсаны Қызырға кездестіргенін көргін.

Қызырды көріп Мұса сәлем берді,
Мұсаның сәлемін Қызыр қабыл алды,
Аспаннан бір құс келіп жерге қонды,
Дариядан су алуға қонғанын көргін.

Қызыр айтты: осы құс неге енді,
Су ішінде хабаршы ілімін саған берді,
Жаратқан Ием ләдун ілімін⁵⁶ маған берді,
Мұны естіп Мұса мұрит болғанын көргін.

Қызырға берді Мұса өз еркін,
Шайқы бірлән қылды олар зияратын,
Су ішінде салды олар ғимаратын,
Қызыр ұрып кемені тескенін көргін.

⁵⁵ Мұса Кәлім موسى كالم – Мұса сөйлесуші. Мұса пайғамбардың атымен қоса айтылатын теңеу. Мұса пайғамбарды кейде «Кәлімулла» яғни «Алламен сөйлесуші» деп те атайды. Мұнда пайғамбардың Тур Сина тауында Алла Тағаламен сөйлескені назарға алынады.

⁵⁶ Ләдун ілімі لدن علمى – сопылық дүниетанымда Алла тарапынан келетін ілімдерді заһири һәм батыни деп екіге бөледі. Заһири ілім – шариғат шарттары мен амалдарын қамтыса, батыни ілім – рухты кемелдендіру жолындағы ләдун ілімі. Шариғатты толық орындап жүрген діндарға Алла ләдун ілімін беріп, өз жолына, яғни мағрифат жолына салады. Бұл жол Хақиқатқа жеткізеді. Бұл ілім алғаш Қызырға берілгендігі айтылады. Сондықтан да ләдун ілімі мен батын ілімі бір. «Лә дун» – арабшадан тәржімалағанда дүниесіздік деген мағына береді.

Қызыр айтар: Мұса тағат ете алмайсың,
Қай жолға бұрылсам мен бас тартпайсың,
Мен сөйлеген сөзден басқа қылмағайсың,
Серт қылып, сөзге байлам қылғанын көргін.

Екеуі барып жетті сол елге,
Ұланды өлтіріп салды суға,
Мұса айтар: жараспайды сендей ерге,
Ер өлтіріп, кемені тескенін көргін.

Кемені тесті ол пәрмен бірлән,
Ұланды өлтірді үкім бірлән,
Бармасын мүмін малы жала бірлән,
Мұсаға сырларын айтқанын көргін.

Білдің бе, Мұса, тамды неге жаптық,
Астында жатқан көп алтын таптық,
Ашылмасын деп үстіне топырақ жаптық,
Мағынасын айтып Қызыр кеткенін көргін.

Өкініш жеді тілінен Мұса Кәлім,
Ғажайып істер көрді, алды тәлім,
Қарсылық қылғанында Мұса Кәлім,
Ләдун ілімін үйретпеген Қызырды көргін.

Құл Сүлеймен әуесіне тілім ұйды,
Өмір зая өтетінін енді білді,
Бұ хикметті достар үшін жәдігер қойды,
Есіткеннен дұға жары болғанын көргін.

5 - хикмет

Хақтан илһәм⁵⁷ мейірімі жетіп келді,
Ой ішінде мағына (ға) тойдым, міне.
Машайығы болған достар жаны құбыла,
Ниет қылып, дұрыс жолға түстім, міне.

⁵⁷ Илһәм – الهم – сопылық дүниетанымдағы белгілі бір мақамдарға қол жеткізген әулиеге Алла тарапынан берілетін шабыт.

Жолбасшылар үшбу⁵⁸ жолды көрсетті,
 Өлімші едік, өмір беріп тірілтті,
 Ғашық құлдар Хақ жолында жан үзді,
 Мен бір ғапіл тән тілегін бердім, міне.

Мүриттерге мұрат болмақ қызметтен ол,
 Ғашықтарға дидар көрмек ғаріптіктен ол,
 Тарихатқа⁵⁹ мендік кірмек опаттан ол,
 Міскіндік киімін кидім, міне.

Әр уақытта құзыретінде сыр қалаушы ол,
 Хақ жолында жанды кешсең тағы аз ол.
 Құлшылық әсілі фәна болу мұң қажет ол,
 Мұнды жүрегім езіліп күйдім, міне.

Көргін достар ғишық⁶⁰ бостанының гүлбағын,
 Ол бостанда құрдым және достық торын.
 Құл Сүлеймен үнсіз еді тілсіз тағы,
 Рұқсат бірлә хикмет айттым, міне.

6 - хикмет

Махаббаттың майданында ғашықпын деп жүргендер,
 Сүйіктісінен өзге жанды сүймес болар.
 Мәңгілік суы секілді ғишық ғашықтарға,
 Бұ ғишық бірлән тірілгендер өлмес болар.

Ғашық болған кешу керек тән-жанынан,
 Ұстау керек өзін-өзі жоғалтудан,

⁵⁸ Үшбу اشبو – осы.

⁵⁹ Тарихат طریقت – сопылық ілімнің шариғаттан кейінгі екінші басқышы. Шариғат амалдарын жетік меңгерген жанның діни ілімнің ішкі сырын терең игеру мақсатымен пірге қол беріп, Хаққа талпыну жолы.

⁶⁰ Ғишық عشق – сопылық дүниетанымда пенденің Аллаға деген шексіз махаббаты. Ғишық мажази және хақиқи деп екіге бөлінеді. Мажази ғишық – пенденің адамзат баласына, айнала-төңірегіне деген махаббаты болса, хақиқи ғишық – тек Алла мен пенденің арасындағы ғашықтық. Сопылық термин ретінде кеңінен қолданылатын «хақиқи ғишық» Алла тағаланың адамзат баласына берген үлкен нығметі саналады.

Күнде келсе жүз мың пәле дос жанынан,
Шынайы ғашық көңілін өзгертпес болар.

Ғишық тұтқыны болған адам диуана⁶¹-дүр,
Көңілі оның ғишық жүзінен мың жара-дүр,
Міскін ғашық түні-күн әуре-дүр,
Ғашық тілім жылар тағы күлмес болар.

Ғишық белгісі жүрегің іші кірсіз керек,
Жүзің сары, ағып тұрған жасың керек.
Реніш-пәле, қайғы-бейнет тартпақ керек,
Ғишық істері мұнымен де бітпес болар.

Құл Сүлеймен күн келгенше ғишығың бойдақ,
Ғишық махаббат оты бірлән жүрегің кәуап,
Асылың сенің ғишық райханы болар топырақ,
Топырақ ішінде шешек ашылып солмас болар.

7 - хикмет

Құран берді Хақ Расулға, дос тұтынды,
Құран ішінде мағына көріп ол өтінді.
Жұмақтан пырақ келді, Расул мінді,
Есітсе алуан мағына Құран ішінде.

Бөгетсіз сөз сөйледі Мұсасына,
Көкке шығарып мәуе берді Исасына⁶²,
Ақырын ертіп сырын айтты жан досына,
Есітсе алуан мағына Құран ішінде.

Тоқсан тоғыз мың сөйлесті өзі бірлән,
Шариғаттың баяндады сөзі бірлән,
Хақ Расулы жылар еді көзі бірлән,
Есітсе алуан мағына Құран ішінде.

⁶¹ Диуана ديوانه – сопылық дүниетанымдағы пірге қол беріп, тариқат жолымен жүрген жан.

⁶² Иса عيسى – Иса пайғамбар. Оған қасиетті төрт кітаптың бірі – Інжіл түскен.

Шариғатты тариқатқа өткізді-лер,
Ғашықтарға ғишық шарабын іштірді-лер,
Хақиқатта нәпсі отын өшірді-лер,
Есітсе алуан мағына Құран ішінде.

Сақи болар Құран ілімін білген құлдар,
«Рабби»⁶³ десе, Жаратқаннан жауап болар,
Есіткен ғашық құлдар нағыз ер болар,
Есітсе алуан мағына Құран ішінде.

Зор қуаныш иман бірлән барғандарға,
Мейірім келер Құран ілімін білгендерге,
Тәкбір⁶⁴, тәһлил⁶⁵ айтқын ғаріп өлгендерге,
Есітсе алуан мағына Құран ішінде.

Жан иман құлға мейірім онда тұрар,
Құлшылық асылы рас білсеңіз мұнда тұрар,
Төзім бірлән анық тұрсаң Мәулім білер,
Есітсе алуан мағына Құран ішінде.

Машайықтар медет берсе, ілімің артар,
Білер екен, білмес секілді өзін тартар,
Құл Сүлеймен хикмет айтса жүрек өртер,
Есітсе алуан мағына Құран ішінде.

8 - хикмет

Кім оқыса бұ Құран,
әлем оған жайнаған,
Жұмақ ішінде сүйеніш,
жолдас оған бұ Құран.

Құран Тәңір сөзі,
түні-күн оқығын тынбай,
Жұмақ ішінде сәлемі,
шапағатшы бұ Құран.

⁶³ Рабби ربي – раббым, жаратушым.

⁶⁴ Тәкбір تکبير – Алланы ұлықтау.

⁶⁵ Тәһлил تهليل – жетпіс мың рет «Лә иләһә иләлла» деп айту.

Құран Тәңір сыйы,
жұмақ табар жолбасшысы,
Сират көпірден өтерде,
пырақ болар бұ Құран.

Жеті түрлі пырақ ат,
бойы жасыл зәбәржәд⁶⁶,
Ерні оның зүмірред⁶⁷,
айкындалған бұ Құран.

Басы қызыл алтыннан,
тәні жасыл жақұттан,
Тұяқтары гауһардан,
шапағатшы бұ Құран.

Жеті түрлі аталар,
туыс-қарындас аналар,
Қоңсы-қауым ұялар,
Хақтан тілер бұ Құран.

Құл Сүлеймен ғәпілмін,
ғәпілдігімді білермін,
Ием айтар Рахыммын⁶⁸,
тағдыр қылғын бұ Құран.

9 - хикмет

Ей, достар, опасы жоқ үшбу дүние,
Ажал жеткен соң тәнің сенің мүрде болар,
Бейнет бірлән сонша қылған ғимараттар,
Кетсең ол һәм сенен кейін ойран болар.

Үш күннен соң жаның келер тән көргелі,
Қалай болдың, деп одан хәл сұрағалы,

⁶⁶ Зәбәржәд زبرجد – асыл тас кризолит.

⁶⁷ Зүмірред زمرد – асыл тас изумруд.

⁶⁸ Рахым رحمان – Алла Тағаланың тоқсан тоғыз есімінің бірі. Қайырымды, мейірімді деген мағынада. Бұ дүниеде барша адамзат баласына, яғни иманды һәм имансыз жандардың бәріне де мейіріммен қараушы.

Қандай күйге түстің менен айрылғалы,
Келгеннен соң тәнді көріп қайран болар.

Жан алыстан тән сырына қарап тұрғай,
Тән аузынан іріңдері ағып тұрғай,

Иманды құл нұрдан шырақ жағып тұрғай,
Имансыздар қараңғыда сарсаң болар.

Тәнді солай көріп жылар бұл әзіз жан,
Өз тәніне күйіп жанып, жаны ұшып,
Не пайда берер сол жағдайда қылған арман,
Жүз мың тарап өзін ұрып сарсаң болар.

Тәні міскін меніменен қандай едің,
Бүгін сені көріп тұрмын мұндай болдың,
Дүниеде тұра алмадың ақыры өлдің,
Бұ сөздерді айтып-айтып көзі жасқа толар.

Бес күннен соң және келер көр басына,
Жүгіріп жүріп жан әзіз тән қасына,
Ағар дария болар онда көз жасына,
Бишара жан тәні үшін күйіп-жанар.

Және көрер тәнді көрдің ішінен,
Қан ағар аузы, құлақ, мұрынынан,
Қайран болып, жан тұралмас орынынан,
Қан жасы көздерінде маржан болар.

Солай көріп жыларында өзін сол сәт,
Қане сонда жан өзіне ұрса пышақ,
Амалы жоқ тәнді барып қылса құшақ,
Тәнге күйіп жылап жүрген бұ жан болар.

Жылай-жылай жаны одан және кетер,
Мекеніне бұл халде және жетер,
Тәні білмес жан халінен нелер өтер,
Барып-келіп жаһанның әуресі болар.

Жетінші күн және келген жан-жанына,
 Көрейін деп, ұшып шыққан жан тарапка,
 Ұшып келіп және қонар көр шетіне,
 Үш жыл осылай ұшып-қонып сарсаң болар.

Көрер тәнді онда күйіп, қурап тұрған,
 Ағзасына және құрттар түсіп тұрған,
 Терісін және сүйегіне жабысып тұрған,
 Айқай салып (сонда) жүрген бұ жан болар.

Қанша сөзді айтып және жылап жетер,
 Нала болып, бұ жан тұрған жерге кетер,
 Төнге жандай онда қандай мақұлық күйер,
 Жанның халін көрсең онда ішің жанар.

Ғапіл болма, Құл Сүлеймен өлім келер,
 Жаның сені тағы сондай жылап жүрер,
 Сенің халің көрде білмеймін қандай болар,
 Рахым етуші онда саған Рахман болар.

10 - хикмет

Рахметінен үлес берді ұлы Мәулім,
 Сені қалап, иман сыйға берді саған.
 Хақ Мұхаммед Мұстафа оны Расул Изәді⁶⁹,
 Мейірім бірлән бағыштады Құран саған.

Құран мейірім кеніші, хикмет-дүр жемісі,
 Құран бірлән нұрға толды жердің беті,
 Үмбет үшін алып түсті Рухуләмин⁷⁰,
 Фәкра-э мәйти пәрмен саған.

Құран жолдан азғандарды жолға тартар,
 Құран біліңдер, ізет һәм құрмет арттар,

⁶⁹ Расул Изәді رسول ایزدی – Тәңірдің елшісі деген сөз. Яғни Мұхаммед пайғамбар. Арабша: Расул – елші, ал Изәд – парсы тілінде жаратушы деген мағына береді.

⁷⁰ Рухуләмин روح الامين – сенімді рух деген мағына береді. Жебірейіл періштені айтып отыр.

Дауыстап (кім) оқыса жүректі өртер,
Жоламағай жүз мың түрлі пәле саған.

Бұ дүниеде оқы Мәулім Кәләмін⁷¹,
Есітерсің барып онда сәлемін,
Жұмақ ішінде берер нығмет тамамын,
Сарай хоры, қызметшілер бірлән жастар саған.

Құран бірлән есіктерін ұстаушы ол,
Күнәлардың нама⁷² кірін жуушы ол,
«Хайран йараһ, шәррән йараһ»⁷³ сұраушы ол,
Құран ұлы мұғжиза⁷⁴-дүр берген саған.

Құран оқы, пәрменін ішке байла,
Жетсең азап аятына қорқып зарла,
Ол үрейдің оты бірлә жүрек өрте,
Ием қылар жұмақ жолын оңай саған.

Құран білмес жоқ санында тең болар ма,
Қара жібінақ ішінде мең болар ма,
Білген бірлә білмегендер тең болар ма,
Құран оқы, надан құлақ салсын саған.

Құран – Мәулім Кәләмі-дүр білгін хақиқатын,
Азап қылмас Мәулім сені оны алғын,

⁷¹ Кәләм کلام – сөз, сөйлем деген мағына береді. Құранды кейде Кәләм Шәриф деп те атайды. Яғни қасиетті, ардақты сөз.

⁷² Нама নামе хат деген мағынада. Мұнда адамның екі иығынан берілетін сауапты және күнәлі істерінің есебі жазылған нама кітабын айтып отыр.

⁷³ «Хайран йараһ, шәррән йараһ» خيرا يره شرا يره – Қасиетті Құранның «Зілзілә» сүресінің 7-8-ші аяттары: «...жақсылық істеген болса, ол оны көреді. ... жамандық істесе, оны көреді». Аят толығымен: «Сонда кім тозаңның түйірінің салмағындай жақсылық істеген болса, ол оны көреді. Ал және кім тозаңның түйірінің салмағындай жамандық істесе, оны көреді» (99, 7-8).

⁷⁴ Мұғжиза معجزه – Алла Тағаланың өз пайғамбарларына беретін ерекше қасиеті һәм кереметі. Пайғамбарлар Алланың берген осы қасиетінің арқасында жіберілген қауымына мұғжиза көрсетіп, Хақ жолға үндеген. Мұса пайғамбардың қолындағы асасының айдаһарға айналуы, Иса пайғамбардың өлген жанды тірілтуі, Мұхаммед пайғамбардың Айды екіге бөлуі, оған түскен Құран да мұғжиза саналады.

Үйренгеніңді ұмытсаң сен білгін анық,
Жаза болар Сақар⁷⁵ атты зындан саған.

Уалла⁷⁶, мұны рас айтамын Ием хақы,
Бұл Құранға ұқсас кітап жоқ ол тағы,
Жырақ болсаң түні-күн Құран оқы,
Керек болса Фердаус⁷⁷ атты бостан саған.

Хақын білсең Ғарасатта⁷⁸ шапағатшы болар,
Зәбәния⁷⁹ орманынан сені бөлер,
«Бұ құлыңды жарылқа» деп Раббыдан сұрар,
Жарылқағай сол күні Рахман саған.

Таза жуынып, дәрет алып, оқы кітап,
Бір әрпіне жиырма бес алғын сауап,
«Алла» десең, «ләббәйк»⁸⁰ деген келер жауап,
«Рабби» десең, «ғәбди»⁸¹ дегей Сұбхан саған.

Өтті өмірім қысы-жазы болды зауал,
Жазығым көп, жарылқағын йә, Зулжәләл,
Ғаріптікте Құл Сүлеймен өзім мұнды,
Арман қылам туған жерім түркан⁸² саған.

11 - хикмет

Бүгін рухым айтар нәпсіге қылғын тәуба,
Жігіттік қуаты қашпас бұрын.
Ақирет аспабын анық алғын,
Ащы өлім ішімдігін ішпес бұрын.

⁷⁵ Сақар سقر – жеті тозақтың бірі.

⁷⁶ Уалла والله – Алла атымен ант етемін деген мағынада.

⁷⁷ Фердаус فردوس – Сегіз жаннаттын ішіндегі ең ұлығы. Қасиетті кітаптарда Фердауска негізінен Алланың ең сүйікті құлдары кіретіндігі айтылады.

⁷⁸ Ғарасат عرصات – қиямет қайымда барша адамзат баласының жиналатын алаңы. Осы арада Ұлы сұрақ-жауап алынады.

⁷⁹ Зәбәния زبانية – жегі тамұқтың бірі.

⁸⁰ Ләббәйк لبیک – «йә, құлым, не сұрайсың» деген мағынада.

⁸¹ Ғәбди عبدی – пендем, құлым.

⁸² Түркан ترکان – түркі, түркілер.

Аманат қойды Алла әзіз иман (ды),
Тағат бірлән қорған салсаң болар аман,
Дұға, тәспі айта тұрғын, оқы Құран,
Көз атты шырақтарың өшпес бұрын.

Шайтан жолын ұстап өмірің елге бермей,
«Кулли шәйин һәлик»⁸³ десе әлем өлер,
Өлім періштесі жан тілеп саған келер,
Жыңғыл ұрып, тамырларың ішпес бұрын.

Дін дұшпанын дос тұтып жедің-іштің,
Туысқан мүмін сырын халыққа аштың,
Құдайыңнан ұял енді, шектен астың,
Қара жердің қарнын жарып құшпас бұрын.

Мүңкір-Нәңкір⁸⁴ сұраушыға бергін жауап,
Бүгін мұнда, жарын онда айтсаң сауап,
Туысқаның көрге көміп, үстің сауап,
Көр ішінде жалғыз қалып жатпас бұрын.

Иләһи, Сүлейменге мейірім қылғын,
Баршамызды жарылқаған Қадыр⁸⁵, Ахад⁸⁶,
Батынынан медет қылар Құл Қожа Ахмет,
Медет қылар көзің ашып, жұмбас бұрын.

⁸³ Кулли шәйин халик كل شی ھالک – қасиетті Құранның «Қасас» сүресінің 88-ші аяты: «...әр нәрсе жоқ болады». Аят толығымен: «Алла мен бірге басқа тәңір шақырма! Одан басқа ешбір тәңір жоқ. Оның өзінен басқа әр нәрсе жоқ болады. Үкім Оған тән. Сондай-ақ Оған қайтарыласыңдар» (26, 88).

⁸⁴ Мүңкір-Нәңкір منکر نکر – дүниеден өткен пендені қабірде сұрақ-жауап алатын екі періште. Ислами ақида бойынша қабір әлеміне келген пендені алғаш сұраққа алып, одан жаратушысы, діні, құбыласы секілді негізгі имани мәселелерді сұрайды.

⁸⁵ Қадыр قادر – Алла Тағаланың тоқсан тоғыз есімінің бірі. Бәріне қадыр, яғни күдіретті, күші жетуші деген мағынада.

⁸⁶ Ахад حد – бір, жалғыз деген мағынада. Алланың жалғыздығын, ешқандай да серігі жоқтығын білдіреді. Алла теңеулерінің бірі.

12 - хикмет

Бір күнде бір құлына
үш жүз алпыс қарар-ә,
Одан артық не керек
құлға Хақтан назар-ә.

Хабар берді пайғамбар
күннен-күнге жеткер деп,
Дүниедегі нығметтер
күннен-күнге жетер-ә.

Ұят қалмас жүзінде,
мейір қалмас көзінде,
Шайтан болып әйелдер
ерлерінен шығар-ә.

Бақуат болар кәпірлер,
қызмет қылар пақырлар⁸⁷,
Бір арпа нанына
имандарын сатар-ә.

Елден-елге саудагер
бидай артып жүреді,
Запырандай мысқалдап
тартып елге сатады.

Бұл хикметті айтушы,
ғайыптарды көруші,
Хақ Расулдан сұраушы,
Құл Сүлеймен зарлаушы.

⁸⁷ Пақыр فقير – сопылық дүниетанымда тариқат піріне қол беріп, Хақ жолына қадам басқан жан.

13 - хикмет

Түні-күн дәруіштер⁸⁸
ғапіл емес Сұбханнан,
Әсел⁸⁹ секілді ләззатын
тапты олар Құраннан.

Мұбарак-дүр жүздері,
Қызыр секілді өздері,
Иман болар сөздері,
тасып келер Оманнан.

Дәруіштердің етегін,
қадір тұтып кетейін,
Ол мекенге жетейін,
айрылып дүниеден.

Дәруіштердің әдеті
зікір⁹⁰, самағ⁹¹ сұхбаты,
Семсер секілді үлесі
тиер Пірмұғаннан⁹².

Еркінді беріп оларға,
ынтық болып дидарға,
Қол ұзатпа мүрдеге,
үміт етіп иманнан,

⁸⁸ Дәруіш درویش – сопылық дүниетанымда бұ өткінші дүниенің материалдық қажеттіліктерінен, алдамшы ләззаттарынан бас тартып, Хак жолына қадам басқан жан, шынайы ғашық.

⁸⁹ Әсел غسل – бал.

⁹⁰ Зікір ذکر – еске алу деген мағына береді. Сопылық дүниетанымда тарикатқа кірген жанның Хақиқатқа жету мақсатымен Алланың есімдерін кеңінен қолданып, айтатын құлшылығы. Зікірден мақсат – көңілде дүниенің алдамшы нәрселерінен бас тартып, жүректе тек Аллаға ғана орын беру. Зікір орындалу жағынан отырып, түрегеп тұрып, айналып жасалса, айтылу жағынан «жәһри» (жария) және «хафи» (іштей) болып екіге бөлінеді. «Жәһри» зікірге негізделген тарикаттар өздерінің сілсілесін Хазірет Әлімен байланыстырса, «хафи» зікірі өкілдерінің рухани шынжыры Хазірет Әбу Бәкірге барып тіреледі.

⁹¹ Самағ سماع – сопылық дүниетанымда орындалатын зікірдің бір түрі. Саздың көмегімен (негізінен сыбызғының көмегімен) тік тұрып әрі би үстінде орындалады. Самағ – мәулеуия тарикатында кеңінен қолданылады. Самақты кейде «мұқабала» деп те атайды.

⁹² Пірмұғаннан پرى مغان – тарикат тізгінін ұстаған пір, шайқы.

Ғапілет ішіне кім батса,
таң ұрлап таң атса,
Хақ құлшылығын ұмытса,
иман емес айуаннан.

Сап ұстағын ділінді,
нұрға бөлеп дінінді,
Сақта айтқыш тілінді,
ғайбат пенен жалғаннан.

Қаһһар⁹³ Ием қаһар етсе,
амалыңды жоқ етсе,
Тамұқ жаққа жіберсе,
азап қылар қанша алуан.

Қолын тұтса пендеге,
күнәһар шермендеге,
Жүз мың мендей кендеге,
хор жіберер райханнан.

Құл Сүлеймен айтарын,
айтты халыққа бәрін,
Ұстап нәпсінің айласын,
қорқар дәйім Қаһһардан.

14 - хикмет

Діндарлық мүлкін бізге сыйға берді,
Кәсіп болсын осы Құран енді саған.
Тура оқымақ үшін Хақ таупық берсін,
Мәңгілік Зулжәләлдан рахман бізге.

Бұ Құраннан ізгі имам ұю жоқ ол,
Бір аятты жүз мың айтса (да) тою жоқ ол,
Құран кіммен бірге болса қайғы жоқ ол,
Күйер-жанар ол от ішінде бостан бізге.

⁹³ Қаһһар قهار – Алла Тағаланың тоқсан тоғыз есімінің бірі. Қаһарлы, айбатты деген мағынада.

Білім берген болса, білгін-оқығын деп,
 Жол көрсетті Хак бұйрығын ұстағын деп,
 Құран оқып Раббыға мойынсұнғын деп,
 Сыйға берді Бухәнифа Нұғман⁹⁴ (ды) бізге.

Ұмытпаңдар әсте Құран білу қиын,
 Дінге тірек, Хаққа жолшы болу қиын,
 Баршамызға шапағатшы болу қиын,
 Қызмет қылар сарай хоры, қызметші бізге.

Исрафил⁹⁵ сүрін⁹⁶ үрсе көк жарылғай,
 Түтілген жүндей болып таулар, теңіз ұшқай,
 Қорқыныштан пайғамбарлар тізесін бүккей,
 Сол күнде «қорықпаңдар» дер Құран бізге.

Елу мың жылдай болар Ғарасаттың бір күні,
 Өзі бірлән сарсаң болар айбат күні,
 Құран кіммен бірге болса сол күні,
 Пырақ жетіп, қарсы келер Ризуан⁹⁷ бізге.

Бір қатым қылсаң жетпіс мың сарай болар екен,
 Арасына жақұт, гауһар, маржан салар екен,
 Әрбір сарай ішіне хорлар қарайды екен,
 Сүйсінеді қонақ келер мейман бізге.

Ол қонақжайлық керек болса Құран оқы,
 Жарылқаушы бір Алланың құлшылығын қыл,
 Құран кіммен бірге болса аят хақы,
 Шексіз сауап берер патша Рахман бізге.

Атаңызды, анаңызды алғын дегей,
 Дәруссәләм сарайына асық дегей,

⁹⁴ Бухәнифа Нұғман *بو حنيفه نعمان* – Әбу Ханифа имам Ағзам. Фикһ негізіндегі атақты төрт имамның бірі. Оның жолындағыларды имам Ағзам мәсһабі деп атайды.

⁹⁵ Исрафил *اسرافيل* – атақты төрт періштенің бірі. Діни риуаяттарда қиямет қайымда екі рет сүр үрлейтіндігі айтылады. Алғашқы үрлегенінде Алладан басқа барша мақұлықаттың жаны шығады да екінші үрлегенінде қайта жан бітеді.

⁹⁶ Сүр *سور* – Исрафил періштенің қияметте шалатын сырнайы.

⁹⁷ Ризуан *رضوان* – жұмақтың күзетшісі.

Жұмақ халал сізге енді кіргін дегей,
«Уә лимән хафа мақамән раббаһу жәннәтән»⁹⁸ бізге.

Бір мұсылман сенім бірлән Құран оқыр,
Заһарын төгіп, Ібіліс басын тасқа тоқыр,
Ұлан айтса «бисмилләһ» деп әлем тұғыр,
Сағынсам мен осы көрікті ихсан⁹⁹ бізге.

Құл Сүлеймен «бисмилләһ» деп айтар «әғуз»¹⁰⁰,
Жер-көк халқы Мұстафаға айтар сәлем.
Мен ризамын, менен Алла болса разы,
Жүз мың Құран берді және Рахман бізге.

15 - хикмет

Күнәлілік дерті бірлән көңіл толса,
Құран оқып, жадын айтқын дәрмен оған.
Кімнің дерті болса Хактан дауа сұраса,
Ол дерт үшін шипа берер Йаздан¹⁰¹ оған.

Кім намаз оқымаса, тұтпаса ораза,
Таң атқанша басар оны ғапілет ұйқы.
Қияметте оған болса жеңілдік күн,
«Йә әйуһәл мужримун»¹⁰² деп пәрмен оған.

Мақұлықаттай¹⁰³ мақұлық емес Құран білгін,
Өзі секілді қадым болар Фұрқан¹⁰⁴ білгін.
Кім оны оқыса да туыс білгін,
Қияметте шапағатшы болар Құран оған.

⁹⁸ Уә лимән хафа мақамән раббаһу жәннәтән *و لمن خاف مقام ربه جنتان* – қасиетті Құранның «Рахман» сүресінің 46-шы аяты: «Раббыңның хұзырына шығудан қорыққан кісіге екі бейіш бар» (55, 46).

⁹⁹ Ихсан *احسان* – қайыр-ихсан. Дін жолында жасалатын қайырымды іс, жақсылық. Сопылық танымды да ихсан деп атайды.

¹⁰⁰ Әғуз *اعوذ* – «Әғузу билләһи минәш-шайтанир ражим» («Қуылған шайтаннаң кесірінен Аллаға сыйынамын») деген сөйлемнің алғашқы сөзі.

¹⁰¹ Йаздан *يزدان* – парсы тілінде Жаратушы, Тәңір деген мағына береді.

¹⁰² Йә әйуһәл мужримун *يا ايها المجرمون* – ей, күнәһарлар Осы мазмұндас аяттар Құранның бірнеше жерінде кездеседі.

¹⁰³ Мақұлықат *مخلوقات* – Жаратушының жаратқан заттары.

¹⁰⁴ Фұрқан *فرقان* – қасиетті Құранның екінші бір аты.

Хақ Расулы Мұхаммед Хәбибулла¹⁰⁵,
Рахмәтул лилғәләмин¹⁰⁶-дүр хабардар бол.
Халайыққа жіберіпті оны Алла,
Беріп кереметті мұғжиза оған.

Сыддық¹⁰⁷ пен Фарук¹⁰⁸ болар Хайруләбрар¹⁰⁹,
Зиннурейн¹¹⁰, Мұртаза¹¹¹ Әли сырлар.
Халайықтан оларды абзал білгін, ей, жар,
Нәм оларды жолдас қылды Рахман оған.

Кім бұ тәртіп бірлә сүйсе ақылды болар,
Ақылы оның дін ісінде кәміл болар,
Кім бұ тәртіппен сүймесе ол жәһіл болар,
Кәпірлердей ойын берер шайтан оған.

Кім Хақтың дидарына ғашық болса,
Шын ғашықтай ғишық бірлән берік болса,
Әр қылған ісі Хаққа лайық болса,
Дидар күнін сыйлайды екен Сұбхан оған.

Қаш, ей ғашық, дүние мен бұ әлемнен,
Дүние елі жырақ салар Құдай елінен,
Ғашық бас тартпайды барша тура жолдан,
Ғишық пенен ғашықтық болар төлем оған.

Құл Сүлеймен дүние сөзін есітпегін,
Қу нәпсінің жетегінде сен жүрмегін,

¹⁰⁵ Хәбибулла حبيب الله – Алланың сүйіктісі деген мағынада. Бұл теңеу негізінен Мұхаммед пайғамбарға қарата айтылады.

¹⁰⁶ Рахмәтул лилғәләмин رحمت للعالمين – әлемге рахмет, мейірім етіп (жібердік). Мұхаммед пайғамбарға қарата айтылып отыр.

¹⁰⁷ Сыддық صديق – шыншыл, тура, әділ сөйлеу деген мағына береді. Бұл пайғамбар заманында өзінің тура сөзімен, шыншылдығымен көзге көрінген алғашқы хәлиф Әбу Бәкірдің лақап аты.

¹⁰⁸ Фарук فاروق – зерек, ақылды, саналы деген мағына береді. Екінші хәлиф Омардың лақап аты.

¹⁰⁹ Хайруләбрар خير الابرار – қасиетті, киелі адамдардың жақсысы деген мағына береді. Яғни Мұхаммед пайғамбар.

¹¹⁰ Зиннурейн ذو النورين – Мұхаммед пайғамбардың екі қызын алған (Рүқия және Үммүкүлсүм) үшінші хәлиф Оспан сахабаның лақап аты. Мағынасы екі нұрдың иесі деген сөз.

¹¹¹ Мұртаза مرتضى – тандалған, іріктелген деген мағына береді. Исламды алғаш қабылдағандардың бірі, Мұхаммед пайғамбардың күйеу баласы Әлі сахабаның лақап аты. Дін таратуға көрсеткен ерлігі үшін берілген.

Хак қалауы мен боламын деп жар салмағын,
Он сегіз мың әлем болар қалауы оның.

16 - хикмет

Өтінейін, достарым,
кош тыңдаңдар, бисмиллә,
Мұсылман кім, кәпір кім
білдіретін бисмиллә.

Бұ дүниені жаратты,
Шығыс, Батыс тең етті,
Тамшы судан (әр) түрлі,
нақыш безейтін бисмиллә.

Әуелі Адам ағамыз,
киді қылуат тәжін,
Дәстүр болды жұмаққа
қадам қойды бисмиллә.

Нұх нәби қауымын,
опат қылды су бірлән,
Кеме жасап кірерде,
айтты баста бисмиллә.

Сүлейменге бағындырып,
адам, жын мен құрт-құстар,
Бұлт мініп ауада
жүргізетін бисмиллә.

Жүсіп шынайы құл болды,
көз жасы көл болды,
Көңілі қайғыдан толды,
патшалық берген бисмиллә.

Дария ішінде ол балық,
жұтты Жүніс нәбиді,
Қырық күн тәспі айтқанда,
ықылас берген бисмиллә.

Екі жаһан мүлкі
 Мұхаммед Мұстафа,
 Бү «әлхәмд ілімі»
 біткелі-дүр бисмиллә.

Жеті тамұқты байлаған,
 сегіз жұмақты ашқан,
 Тәубе ағаштың жапырағы,
 нұрдан болған бисмиллә.

Жұмақ ішінде төрт арық,
 ішсем онда қош арық,
 Ол арықтар басында,
 белгілі-дүр бисмиллә.

Құл Сүлеймен сұрасаң сен,
 мүміндерден болсаң сен,
 Жұмақ ішіне кірсең сен,
 шапағатшы бисмиллә.

17 - хикмет

Бостандарды жаратар Ием Сұбхан,
 Аты сегіз жұмақтық құл кірсін деп.
 Әлсіз құлға шабыт берсе Рахман Ием,
 Баян қылам, достар анық білсін деп.

Дәруссәләм, Дәрулхәлдүм¹¹², Дәрулқарар¹¹³,
 Нағим¹¹⁴, Адын¹¹⁵, Мәуә¹¹⁶ болар сол аттар,
 Дәруләхр¹¹⁷ аспанын Фердаус атар,
 Білместерге дайын қылдым білсін деп.

¹¹² Дәрулхәлдүм دار الخلدیم – Алланың ізгі құлдарына арналған сегіз жаннаттің бірі.

¹¹³ Дәрулқарар دار القرار – Алланың ізгі құлдарына арналған сегіз жаннаттің бірі.

¹¹⁴ Нағим نعيم – Алланың ізгі құлдарына арналған сегіз жаннаттің бірі.

¹¹⁵ Адын عدن – Алланың ізгі құлдарына арналған сегіз жаннаттің бірі.

¹¹⁶ Мәуә ماوا – Алланың ізгі құлдарына арналған сегіз жаннаттің бірі.

¹¹⁷ Дәруләхр دار الاخر – Алланың ізгі құлдарына арналған сегіз жаннаттің бірі.

Таза күміс, сүттен ақ ол жерлері,
Қызыл жақұт, гауһардан һәм өсімдіктері,
Лағыл, маржан, ақықтан ол шатырлары,
Нұрдан есік ашық достар кірсін деп.

Сарай ішінде тақ үстінде күн жүзді хор,
Киім киер тастан қараса іші көрінер,
Бір сарай, сегіз жұмақ жауар нұр,
Армандайды зікірші құлдар кірсін деп.

Сүт, су, әсел, шарап атты төрт арықтың,
Ол Жебірейіл көрсем деп сағасын,
Жеті жүз жетпіс мың жыл ұшып оны,
Көрсетпеді ол Расул көрсін деп.

Жарлық келер йә, Мұхаммед, мінгін пырақ,
Сүйіктімсің менен саған болмас жырақ,
Адын ішінде жараттым ол сансыз бұлақ,
Зікір айтқан зікірші ішіп қансын деп.

Дауыс келді ей, құлдарым, кеңшілігімді көргін,
Қардан суық, әселден дәмді, сүттен ақ,
Өзендерді жараттым үш күдірет көргін,
Бір тамшысы жүз мың қайғы тартсын деп.

Жарлығым сол ей, Ризуан, құлдарыма,
Тамақтандыр, хас¹¹⁸ тұрады құзыретіме,
Өзіз өзін сусатып қызметіме,
Сақимын мен достар шарап ішсін деп.

Жұмақ ішінде сансыз пырақ райхан аттар,
Бір қадамда бес жүз жылдық жолды аттар,
Жаратылар Хақ кеңшілігі бірлән сол аттар,
Ғашық құлдар мініп құстай ұшсын деп.

¹¹⁸ Хас خاص – сопылық дүниетанымадағы белгілі бір мақамдарға қол жеткізген тұлға (пір, мүршид, әулие және т.б.).

Дауыс келер, йә, құлым, нығметтерді,
Тамам қылдым шарап, тағам һәм хорларды,
Бүгін саған сыйға бердім қуаныштарды,
Дидар көріп, достар қайран қалсын деп.

Сегіз жұмақ сипаттары сансыз тілім,
Достар қайғылы болмасын деп айтты тілім,
Сүлейменге ой берді Ием ілім,
Бостандардың сипаттарын айтсын деп.

ТРАНСКРИПЦИЯСЫ

1 - xikmät

`Alimlar `ilm birlän boldy `äziz,
Žähillär žähil birlän kaldy `äziz,
Külmy bolür xäzrätidä nädamätsiz,
Nädamät bolüb, küllük kylmak keräk.

Allah ħady köñillärä pänah bolsa,
Ažylür batin kažan Rabdin nida bolsa,
Mürid keräk Baiäzidtek säfa bolsa,
Anday mürid müradyğa etmäk keräk.

Mürid keräk köñlün tämam pirä bersä,
Ändin soğra pir näzärü bolsa äñä,
Bardy kežib öznü tabšür munda pirä,
Anday mürid mäksudyğa ħetmäk keräk.

Pir müridniñ kä`bäsüdür äär bilsä,
Šäkmü bolür äuuä säuabny mürid alsa,
Käñu mürid piri säri šäkk keltürsä,
Kiñamät kün toğyüz ħağlyk küpmak (keräk).

Bolüm teñu ħaranlaryñ suxbätidä,
Kattuy korykuy «Äl-Kari`ät» äñätindä,
«Īäumä ħäkunnäs» sa`ätindä,
Köb ħuylyuy baryb anda külmäk keräk.

Bolüm teñu syğynyb keldim Plähimkä,
Šäñx Ibrahim färzändi šäñx Äxmädkä,
Laiyk bolüm teñu keldim iradätkä,
Bü duniñany tärk täslim kylmak keräk.

Kul Suläyman kežkil emdi žandyn räuan,
Ketsün emdi batinyñdyn yäflät tuman,
Tüni-künü keçürü sen tildä iman,
Mündyn ötüb ol mänzilä kežmäk keräk.

2 - xikmät

Йаšым еттi, `umrım ötdi nädamätdä,
Йüräk bäγрым еrib акты бұ кulfätdä,
Күйүб öлдүм nežük кылай бұ хäsrätdä,
Nä utkänän, nä bitkänän bilmäm dustlar.

Гәflät йүкi тizim бүктi еrä зöктүм,
Сyr äsrарым Хäкка айтыб йаšым töктүм,
El-xäлкdін каžтым dustlar йаным бүктүм,
Kылмыšымны ұйатыдын öлдүм dustlar.

Belim baγlab йüräk daylab йулыа kirdim,
Žānan sārī baktым еrsä syrlar kördüm,
Ählī `āйal ханmanny mutlāk сүрдүм,
Andyn соңра žānan māηa бакты dustlar.

Йüräk оty іçdä күйдi түтiнi йок,
`Ašiklарныη йüräkini бүтiнi йок,
`Išk оtyγа күйүб ölsäm älämi йок,
Hu-hu теуу `Ärš sakyγa kondüm dustlar.

`Ärš `āzim райāsini mäxkām түттүм,
Didar үçүн `āziz žandyn dustlar ötdüm,
Ta `ātimni püçäk pұлыа uallah satdym,
Andyn соңра хurar karšu keldi dustlar.

Karšü kelän хurlärīä bakkаным йок,
Häm tökülän дүrlärini takканым йок,
Neçä kusa дәrahidīn ketkänim йок,
Barçasyny didar үçүн сүрдүм dustlar.

Nida keldi bändälikkä kyldym kәbul,
`Äziz müηluy biçarāsın bolma mälul,
Tün-kün tynмай ta`āt kylyyl кылай kәbul,
Eštib nida žаным fida kyldym dustlar.

Tünlär күpüb, közum uйub kaim boldüm,
Kežä nämaz, күndүzlärī saim boldüm,

Dārahīdīn karşū kelmei saim boldūm,
Andyn soŋra ruxlār sālam kyldy dustlar.

Imkāk kalмай йолын tabmas mūŋlūy başym,
Fānalyŋny mākamya akar йаşym,
Ġāriblykny uky teksā ketār huşum,
Ua, dāriya, ȳāriblykdā kaldym dustlar.

Xizr, Iliyas mādād kylyb, kolūm aldy,
Sultan Āxmād babam kelīb йоlya saldy,
Bīr nāzārdā iču-taşym tahir nurya toldy,
Ruxūm ūžūb, `Ārş ūstīā kondy dustlar.

`Ārş ūstīdā čiltān bīrlā šārab ičtīm,
Dārdīn aityb, Xākka bakyb, йаşym sačtym,
Йetmiş zahir boldy andyn aştym,
Rāsululla žāmallaryn kōrdūm dustlar.

Kul Sulāyman bū sözlārīŋ barčasy laf,
Baktym, kōrdūm sändī йokdūr zārrā insaf,
Bīr ah ūrsam `Ārşdīn ötüb йetār ta Kaf,
Lāuxl-māxfuz tāxtāsīndā kōrdūm dustlar.

3 - xikmät

Kül Huallah sifaty āriy zaty,
«Lām йāzāl uā lä йuzāl» myŋ bīr aty,
Nābatdyn tatlyk erur Xākni йady
Zulžälal uluy Täŋri küdrat kōrūŋ.

Йaratty on ekkī myŋ bāxri `Umman,
Mustāfany nury bīrlān akty räuan,
Ul nurki nāzār kyldy Izim Subxan,
Йüz йīrmä tört myŋ kātrā tamdy kōrūŋ.

Düniñany dāur йaratty Izim Subxan,
Bīr nāzār kyldy ersä akty räuan,
Dāmīdān `Ārşu Kūrsi йetti āsman,
Hām йānā tāxtassāra йernī kōrūŋ.

«Läulakä lämä xäläktä illä äfläk» dedi Subxan,
Mustäfany nury birlän akty räuan,
Bärčädin `azizraky äräy iman,
Bitilmış saki `Ärsdä nurny körüñ.

Ĵaratty šäms-u kämär sansyz ĵüldüz,
Ĵaratty läйлä-u nähar, kečä-kündüz,
Ĵaratty köp mälaik taу-u teñiz,
Xäzrätidä Žäbrailnı ĵakin körüñ.

Ĵaratty etti tamüy säkar, sirat,
Lutfi birlä sekiz uçmax ma ul-xäñat,
Didary `aşiklarya erür mürad,
Häm ĵänä Därus-sälam xurny körüñ.

Tufrakdyn adäm kyldy bilin mäksut,
«Inni žä`ilunä fil ärzi xälifätän» dedi Mä`bud,
Kyldurdy mälaiknı äñä sužud,
Kylmady šäñtan lä`in boldy körüñ.

«Älästu biräbbiküm» teb xitab kyldy,
«Kalu bälä» teñu mu`min žäuab añdy,
Žuhud, muу, tärsa munkir boldy,
Mu`minlar äñä mutiy boldy körüñ.

«Uälä täkräbä häzihi šäžärätä» dedä Žälil,
Ažurdy adämnä ol `Äzäzil,
Buğday ĵedi xäbär berdı ol Žäbrail,
Andyn soñra ekiläsä čyky körüñ.

Biri Mäğrib, biri Mäşrik tušti ĵyray,
Adäm, Häua tarttylar anča firak,
Bir-biriñiñ didaryya bolüb muştak,
Uč ĵüz ĵyl ĵyğlab murad tabty körüñ.

Adämnı ĵaratti ata kyldy äsman,
Ĵaratty Häua ana körüklük žäuan,
Mäkamy erdi any säkiz žinan,
Hauz-u käusar šärarydyn ičti körüñ.

Adämnı  l y uylı Őis nabi,
 Sansyz myŋ tuɣdy  ndin nabi, uali,
  uu l-axir xak Mustaf  `al m faxrı,
  bu B kr-u `Um r-u `Usman-u ` li k r ŋ.

Atayy Kul Sul yman kyldy b yan,
 Sani`lik sifatyny etti ` yan,
 Ilahim beril emdi  rty iman,
 K zlakekl  d ri a i r  durn  k r ŋ.

4 - xikm t

Tur-i Sina tayyna aŋyb Mussa,
 X kya `aŋik bolub didar k ldy k r ŋ,
 Didar k rm k çoktur te u   a, Musa,
 «L n t rani»  auabyny berdi k r ŋ.

Tayya n z r kyldy M ul m h hb t b rl n,
 Ol h hb tdin sezdi  el sa`at b rl n,
  uz myŋ ern  k rdi Musa tay t b rl n,
 El k t rib X kka ŋukr kyldy k r ŋ.

Kyrk kaŋr k t r  b lm s T urat `ilm n,
 Aŋyb any ok r erdi Musa K lim,
 Barmu deb ayt r erdi m ndek `alim,
 Naah fasix tili b rl  aidy k r ŋ.

Sendek `alim bardur deb   at k ldi,
 Ol   atni k r b Musa  ay d k ldy,
 Türkün ko ub ko ynyna az k aldy,
 `Asa alyb  ol a k d m ko dy k r ŋ.

T ni-k ni  ur di etti su a,
 Balyyny k nd rdi kuni  ol a,
 Kudrat b rl n balyk t ril b uŋal kol a,
 Musany Xizr  elitti k r ŋ.

Xizmy k rd  Musa s lam kyldy,
 Musanyŋ s lamyn Xizr ` laik aldy,

Häuadyn bir kuş endi ħerä kondy,
Dariħadyn su aliban endi körüñ.

Xizr aħtūr oşal kuş neä endi,
Su ħrä suċä `ilmĭn säñä berdĭ,
Uyan Izim lädun `ilmĭn mäñä berdĭ,
Muny eştĭp Musa murid boldy körüñ.

Xizrä berdĭ Musa iradätĭn,
Şäħx bĭrlän kyldylar ziħarätĭn,
Su ħrä saldylyar `imarätĭn,
Xizr ũrüb kemäni tildi körüñ.

Xizr aħtūr Musa takäd tutmaħaysyn,
Kaiu ħoħa ũħrasam män inmaħaysyn,
Män sözlään söznĭ özä kylmaħaysyñ,
`Ähd kylyb söznĭ kärar kyldy körüñ.

Ekäü bardylar uşal eħya,
Oħlanny öltürüb saldy suħa,
Musa aħtur räuamĭdür sendäk erä,
Er öltürüb kemäni tildi körüñ.

Kemäni tildüüm ärman bĭrlän,
Oħlanny öltürtüüm zäman bĭrlän,
Barmasun mu`min maly `äuan bĭrlän,
Musaya äsraryny aħtty körüñ.

Bıldĭñmü Musa tamny neä ħabtük,
Astyda ħatkan köp altün tabdük,
Aċylmasun teħu ũzrä tufrak ħabtük,
Mä`nä aħtyb Xizr firak boldy körüñ.

Ökünċlär edĭ telĭm Musa Kalim,
`Äžaiĭblär işlär kördĭ, erdä tälĭm,
Muhaliħät kyldy ersä Musa Kalim,
Lädun `ilmĭn urätmädi Xizr körüñ.

Kul Sulāyman həuasia tīlīm uıdy,
 `Umr zai` keztüini emdi tııdy,
 Bū xıkmätni dostlar ära ĩadiar koıdy,
 Ešitkändin du`a ĩary umdy körüj.

5 - xıkmät

Xakdın ilham `inayätı etu keldi,
 Täfäkkur İcrä mä`nä tııdum mänä.
 Mäšaik ermış dustlar žany kiblä,
 İktida kylyb durust uıdüm mänä.

Kulazlar uşbu ĩolny körküzdilär,
 Ölmış erdük xəıat berib türüzdilär,
 `Aşik küllar Xäk ĩolynda žan üzdilär,
 Män bır ıafıl tän tıläin berdım mänä.

`Aşiklarya didar körmäk ĩurbaddyn ol,
 TärİKätä mänlik kirmäk afäddin ol,
 Muridlarya murad bolmak xizmäddin ol,
 Miskinlik libasyny kidim mänä.

Daım mudam xəzrätidä säräfraz ol,
 Xäk ĩolyda žandyn kecsänj taky az ol,
 Küllük äslı taslim fäna müj ĩıaz ol,
 Munda bəırim parä boldy küıdüm mänä.

Körüj dustlar `ışk bustany ulı baıy,
 Ol bustanda kurdum ĩana ulfät aıy,
 Kul Sulāyman xamuş erdi tilsiz dayy,
 İzazät birlä xıkmät aıtdym mänä.

6 - xıkmät

Muxäbbätni mäıdanyda `ašikmyn deb ĩüränlär,
 Mäxbubidın özälärni kulmas bolür,
 Ma ul-xäıat ĩaılyy `ışk `ašiklarya,
 Bül `ışk birlän türälänlär ölmäs bolür.

`Ašik bolyan kečmäk keräk tân-žanydyn,
Tutmak keräk öz-öziniñ ħuk tanydyn,
Kündä kelsä ħüz myñ bala dust ħanydyn
arčäk `ašik köñlin özä kylmas bolūr.

`Išk äsirī bolyan kiši diuanädür,
Köñli anyñ `išk tygydyn myñ parädür,
Miskin `ašik tünī-künī äuarädür,
`Ašik telim ħyylar taky külmäs bolūr.

`Išk belüsi bäyrin ičrä bašyñ keräk,
Īüzin saryñ akymb ħašyñ turän keräk,
Ränž-u bala kañy-u mixnät ašyñ keräk,
`Išk išlar mundin ukun bolmas bolūr.

Kul Sulāħman kun kemisčä `iškyn šäbab,
`Išk muxäbbät oty birlän bäyrin kăbab,
Aslyñ säniñ `išk räħxany erür turab,
Turab ičrä čečäk ačylyb solmas bolūr.

7 - xikmät

Kuran berdī Xäk Räsulya dust tütyndy,
Kuran ičrä mä`nä körüb ol ötündi,
Učmaydyn burak keldi Räsul mindi,
Ešidtilär kamuñ mä`nä Kuran ičrä.

Biuasitä sözläštī Musasyna,
Kökkä ašrüb meuä berdī `Isasyna,
Indab elüb razin aħtty žan dosyna,
Ešidtilär kamuñ mä`nä Kuran ičrä.

Toksan toyyz myñ sözläštī özi birlän,
Šari`atni baħan kyldy sözi birlän,
Xak Räsuly ħyylar erdi közi birlän,
Ešidtilär kamuñ mä`nä Kuran ičrä.

Šari`atni tärikätka kečurdilär,
`Ašiklarya `išk šarabyn ičurdilär,

Xäkikättä näfs otyn öçürdilər,
Eşidtilär kamuı mä`nä Kuran İcrä.

Safi bolur Kuran `ilmın bılän kullar,
Rabbi desä İaratkandyn žäüab kelur,
Eşidkän `aşik kullar märdan bolur,
Eşidtilär kamuı mä`nä Kuran İcrä.

Oı sä`adäd iman birlän baryanlarya,
Räxmät kelür Kuran `ilmın bılänlärä,
Täkbir, tählil `işk yarib ölänlärä,
Eşidtilär kamuı mä`nä Kuran İcrä.

Žan-u iman kulıya räxmät anda turur,
Kulluk äslı ras bilsänıız munda turur,
Ta`ät birlän ärıy türsaı Mäulım bılär,
Eşidtilär kamuı mä`nä Kuran İcrä.

Mäşaiklar määdäd kylsa `ilmıı artar,
Bılür erkän bılmäs ĩaıılyy özın tartar,
Kul Suläııman xıkmät aıısa bäıırı örtär,
Eşidtilär kamuı mä`nä Kuran İcrä.

8 - xıkmät

Kım okısa bu Kuran,
`aläm äıä färauan,
Uçmay İcrä xıraman,
ııardür äıä bu Kuran.

Kuran Täıırı kälamy,
tün-kün okyı tamamy,
Uçmay İcrä sälamy,
şäfa`ätçı bü Kuran.

Kuran Täıırı hädiıäsi,
uçmay täba ĩolžysy,
Sirat üzrä keçkusı,
Burak bolur bu Kuran.

Йетті турлук burak at,
бойны йаšыл zäbäržäd,
Erni anyң zümüräd,
Kešadälük bü Kuran.

Bašy kyzyl altyndyn,
Täni йašil йakutdyn,
Tuyaklary äuhardyn,
Šäfa`ätči bü Kuran.

Йетті түрлүк аталар,
Kan-karyndaš analar,
Konšy kaum уйалар,
Хäkdin тилär bü Kuran.

Kul Suläyman yafilmyn,
yafilämün bİLürmün,
Izim айтur Rahimmyn,
ruzi kylyyn bü Kuran.

9 – xikmät

Äйa, dustlar uäfasy йok üšbu duniйa,
Äžal йetkäč täniң säni bižan bolur,
Mixnät birlän šunča kylyan `imarätlär,
Ketsäң ol ham säniң soңra uäйran bolur.

Uč kundin soң žanyң kelur tän köräli,
Nečük bolduң teйu andyn xal süřaly,
Ne йurdykka tüštüң mändin айrylyaly,
Keländin soң tänni körüb хäйran bolur.

Žan йyrakdyn tän säriya bakyb тұрай,
Tän ағзыдын zärdablary akьb тұрай,
Imanlyk küл nurdyn čyraғ йakyb тұрай,
Imansyzlar караңyуда särsaң bolur.

Tänni äндағ körüb йyлар бүл `äziz žan,
Öz täniya küйüb йаныb bolub birйan,

Nä sud etkäï uşal xäldä kylyan ärman,
Ïüz myñ täraf öziñ ürüb särsan bolur.

Täni miskin mäni birlän kandaý erdiñ,
Bü kün säni körädürmün mundaý boldüñ,
Duniña ära turalmadyñ axir öldüñ,
Bu sözlärniñ aityb-aityb eriiñan bolur.

Beş kundän soñ iñänä keläï ur başyğa,
Ïükürüb iñelb žany `äziz tam kaşyğa,
Akar dariña bolur anda köz iñaşyğa,
Biçarä žan tänä üçün suzan bolur.

Ïänä kurär tänni körnij dārunidīn,
Kanlar akar ayyz, kulak burunydyn,
Xäñran bolüb žan tura almas urunydyn,
Kan iñaşlary közläridä märžan bolur.

Andaý körüb iyyylar anda üzün użak,
Kany oldām žan öziä ũrsa byçak,
Plažy iñok tänni baryb kylsa küçak,
Tāna küñüb iñylab iñürān bu žan bolur.

Ïyulaï-iyyulaï žany andyn iñänä ketär,
Mānzilyğa bu xal ilä iñänä iñetär,
Tāni bilmās žan xalidīn nelār ötār,
Baryb-kelīb āuarai žāhan bolur.

Ïetti kuni iñänä keläï žan iñadyğa,
Köräiñ deb päruaz kylyğai iñan sāriğa,
Ïçüb kelīb iñänä konğai ur läbiğa,
Uç iñol mundaý üçüb-konüb täñran bolur.

Körär tänni anda küñüb šişib turur,
Ä`zasyğa iñänä kurtlar tüşüb turur,
Pustīn iñänä sunāiğa tişib turur,
Färñad, āfyān kylyb iñürān bu žan bolur.

Nečä söznī aıtyb ĵänä ĵyylab zinhar,
Nalan bolüb bü žan türyan ĵerä barar,
Täna žandek anda kaysy mäxluk küjär,
Žan xalini körsäj anda bıřan bolur.

Gafil bolma Kul Suläyman ölim kelür,
Žanyñ säni taky anday ĵyylab ĵürär,
Säniñ xalıñ kördä bilmäm kaday bolur,
Räxmäd küči anda säñä Raxman bolur.

10 - xikmät

Räxmätidin ülüš berdi ülüy Maulım,
Sänä xahläb iman `ata kyldy säñä,
Xäk Muxämmäd Mustäfäni Räsul izdi,
Lutf birlän bağyštady Kuran säñä.

Kuran räxmät, äñž xikmät durr-e samın,
Kuran birlän räušän boldy ru-e zamin,
Ummät ücün alyb endä rux ul-amin,
Fäkra-ä mäiti färman säñä.

Kuran ĵoldyn azmyšlarny ĵolya tartar,
Kuran bilsäj `izzät häm xurmät artar,
Äuaz birlän oküsalar bäyri örtär,
Ĵulanmääy ĵüz myñ türlük xizlan säñä.

Bu duniñada okü Maulım kälamini,
Ešitkäjšin baryb anda sälamyny,
Užmax ičrä berür ni`mät tämamyny,
Xur kusur yilman birlän uildan säñä.

Kuran birlän kabuylaryn tutkuzy ol,
Mä`siñätni namä kirin ĵuyučy ol,
«Xäñran ĵarah šärrän ĵarah» süryučy ol,
Kuran ülüy mu`žizädür burxan säñä.

Kuran oku färmanyñy ičkä bayla,
Etsäj `äzäb äñätjyä korküb ĵyyla,

Ol korkunčny oty birlä ĵüräk dayla,
Izim kylıay ızmax ĵolyn äsan säñä.

Kuran bilmäs ĵok säñdä teñmi bolır,
Kara çybyn ak içindä meñmi bolır,
Bilän birlä bilmäänlär teñmi bolır,
Kuran oku nadan kulak tütsün säñä.

Kuran Maulim Kälamydur bilil xäkın,
`Äzäb kylmas Maulim säni any sakyn,
Uränmişñ unutsañ sän bilil ĵakin,
Sizä bolıay säkär atlyk zindan säñä.

Uallah muny ras ayturmyn Izim xäky,
Bul Kurany ukşar kitab ĵok ol taıy,
Ĵyrak bolsañ tuni-kuni Kuran oky,
Keräk bolsa Firdaus atlyk bustan säñä.

Xäkın bilsañ `Ärasättä şafi` bolıay,
Zäbaniĵät çänälidin säni ĵolıay,
Bül külüñny ĵarylka deb Rabdyn külıay,
Ĵarylkaıay oşal kuni Rahman säñä.

Äriı ĵunub äbdäst alyb, okı kitab,
Bir xärfıya ĵyrma beş umıyl säuab,
Allah desañ «läbbäik» äuaz keläñ žäuab,
«Rabbi» desañ «`äbdi» deañ Subhan säñä.

Keztı `umrum kyşy-ĵazy boldy zäual,
Ĵazıñım köb ĵarylkaıyl ĵa, Zulžälal,
Gariblykta Kul Sulĵıman özım mälal,
Arzu kylıñm tüıkan erım Turkan säñä.

11 - xikmät

Bü kün ruxym aıtur näfsä kyläl täübä,
Ĵıñtlık kuätlärı kaçmas bürün,
Axirät äsbabyny anük alyıl,
Açyk ölüm syırakyny içmäs bürün.

Ämanät koydy Allah `äziz iman,
Ta`ät birlän xisar ñabsañ bolıyn äman,
Du`ä täsbix aıta túryyl okı Kuran,
Köz atlyk çyraıların öcmäs bürün.

Şäyitan ñolyn tütüb `umruı elä bermäy,
«Kulli šäyin halıkun» tesä `aläm ölay,
Maliki mäut žan tiläiu säñä keläy,
Čänäl ürub tamürların bičmäs bürün.

Din duşmanyn dust tütüb edin, ičtin,
Karyndaş mu`min syryn xalykka açtıñ,
Xudaindin uñal emdi häddin açtıñ,
Kara ñernik karnyn ñaryb küčmas bürün.

Munkär-Näkir säualyğa aıyyl žäuab,
Bü kün munda ñaryn anda etsañ säuab,
Karyndaşın urä kömüb üstün säuab,
ur ičindä ñalyüz kalyb ñatmas bürün.

Pañi, Suläymanya kylıyl räxmät,
Žumlämizni ñarylkayañ Kadir Äxäd,
Batınydyn määdäd kylıy Kul Xoža Äxmäd,
Mädäd kylıy közüñ açyb ñulmas bürün.

12 - xikmät

Bir kundä bir külyğa,
üç ñüz alpmyş bakara,
Andyn artyk ne keräk,
külyä Häktin näzära.

Xabar berdı päyğambär,
kündan-künä bättär dep,
Duniñadaıy ni`mätlär,
küdin-künä ñetära.

Šärm kalmas ñüzidä,
mehr kalmas közidä,

Šäyitan bolüb katunlar,
ñerläridin çykara.

Mun`im bolur munkärlär,
xizmät kylur fäkirlär,
BİR ta arpa nanyua,
imanyny satara.

Eldin-elä bazaran,
buydañ ñuklär ñürürlär,
Zä`frandek miskallab,
tartyb elä satara.

Bül xikmätni айғучы,
ғәйбләрнi көрүчi,
Xäk Räsuldin sorғучы,
Kül Suläyman bizara.

13 - xikmät

Keçä-kündiz dāruislär,
yāfil emäs Subxandyn,
Asyl ñaᅇlyᅇ läzzatyn,
tabdy olar Kurandyn.

Mubaräktür ñüzlärī,
Xizr ñaᅇlyᅇ özlärī,
Iman erür sözlärī,
taşyb kelür `Ummandyn.

Dāruislärnī etäin,
mazbut tütüb ketälīᅇ,
Ol mänzilä etälīᅇ,
žuda bolüb duniñadyn.

Dāruislärnī `adätī,
zīkr-u sāma` suxbätī,
Šamšir ñaᅇlyᅇ nisbätī,
Teär pirī muᅇandyn.

Elkīŋ berīb olarğa,
muštak bolüb didarğa,
Kol uzatma murdurğa,
umid tütüb imandyn.

Гәflät ičräkīm etsä,
subx ũrlab taŋ atsa,
Xäk kullууyn ũnŭtsa,
ŋaman emiř хәйуандyn.

Saf айlayl dīlīŋnī,
räuřan kylyb dīnīŋnī,
Sakla uŋa tīlīŋnī,
үәйбät bīlän ŋalyandyn.

Kahhar Izim kahr etsä,
`ämälīŋnī mäxu etsä,
Tamux säri elītsä,
`äzäb kylur äluandyn.

Elīk tŭtsa bändäa,
`äsiŋanlīk řärmändäa,
Ūüz myŋ mändek kändäa,
xur ibarŭr räŋxandyn.

Kŭl Suläŋman uftaryn,
айтты хalkka ne baryn,
Tütüb näfsīnīŋ mäharyn,
kokar daim Kahhardyn.

14 - xikmät

Diŋan atlyk mulkīnī bizä ruzi kyldy,
Käsб bolsŭn uřbu Kuran emdī säŋä.
Tayir tauil kylmakka Xäk taufik bersŭn,
Zulžälali žauidan Raxman bizä.

Bŭ Kurandy ezu imam ūŋyŭ ŋok ol,
Bīr айätnī ūüz myŋ айsa tuŋyŭ ŋok ol,

Kuran kímniñ birlä bolsa kайғу йок ol,
Kүйär-йанar ol ot ісrä bustan bızä.

Rabbyñ berdі ersä bilіñ okıñ teйu,
Йol körüzdі Хäk bүйгүгүñ түтүñ teйu,
Kuran oküb, Rabka bakyb bitүñ teйu,
Muždä berdі Buxänifä Nuymан bızä.

Ünütmañyz zinhar bilmіš кейin,
Dinä tirkäk Хäkka йolşy bolmyš кейin,
Žumlämäzä šäf aty bolmyš кейin,
Хadim bolyaй xurul kusur ғilman bızä.

Israfil surin uräй kök йarylyyaй,
Žanbiš йүñdek bolüb daylar teñiz үçkay,
Korkunžydyñ päйғambärlär teziñ çökkäй,
Ošal kunda korkmañ deйñ kuran bızä.

Erlіk myñ йylza bolyaй bir `Ärasät күni,
Özi birlän mašhur bolyaй һайһad күni,
Kuran kímniñ birlä bolsa ošal күni,
Burak etib karšu keläй rizuan bızä.

Bir хatim kylsañ йetmiš myñ kušk bina emiš,
Arasyya әuhar, йakud, märžan katmyš,
Tekmä bir kušk üzrә хurlar kärar emiš,
Seunušlär konük keläй mehman bızä.

Ol konüklük keräk ersä Kuran okü,
Niaz bir Allanyñ kapүгүyn toky,
Kuran kímniñ birlä bolsa bäйat хaky,
Ukuš säuab beräй malik Raxman bızä.

Ataңызny, anaңызny alyñ teйй,
Därus-sälam säрайiға aşyñ deйй,
Užmax хälal sizä emdä kiriñ deйй,
«Uä limän хafä mäkamän rabbihi žännätän» deйй.

Här musulman i`tikaddyn Kuran okür,
Zahrin ñaryb Iblis başyn taška tukyr,
Uylan aısa «bismilläh» deb `aläm mäkar,
Sakynsam män uşbu körklük ixsan bızä.

Kül Suläyman «bismilläh» aıtur äuaz,
Ïer-u kök xalky Mustafaya aıtur durud,
Män xuşnudmän mändin Allah bolsün xuşnud,
Ïüz myŋ Kuran berdı ñänä Raxman bızä.

15 - xikmät

Mä`siätñi därti birlän köŋul tolsa,
Kuran okyb ñadyn aıŋyl darman äŋä,
Kımnı dardı bolüb Xäkdin däua kkülsa,
Ol dard üçün däua berür Ïäzdan äŋä.

Ol kım nämaz okümasdür tütmasdür säum,
Taŋ atkunča bisiñar any Ƴäflät-u näum,
Kiñamätdä äŋä bolsa uämtäzil ñäum,
«Ïä äñuhäl mužrimunä» deb färman äŋä.

Mäxlukatdek mäxluk emäs Kuran bilinŋ,
Özi ñaŋlyk kadim erür Furkan bilinŋ,
Här kım any oküsalar ixuan bilinŋ,
Kiñamätdä şafi` bolur Kuran äŋä.

Xäk Räsulı Muxämmäd Xäbibullah,
«Räxmätän lil-`alämin» dur bulŋyl äah,
Xälaıñika ibarybtur any Allah,
Berib xužžät mu`żizä Burhan äŋä.

Siddik ilän Färuk erür Xäñr ul-Äbrar,
Zunnurain Murtaza `Äli asrar,
Xälaıñikdyn any äfzal bilil eñ, ñar,
Häm olarny rafik etti Raxman äŋä.

Kım bü tärtib birlä seusä `akil erür
`Akly any dın işidä kamil erür,

Кім бү синдә сеумәс any žahil erür,
Кәфирларди́к бәзи берүр шәһтан әһә.

Här kım Xäknı didaryğa `aşik ersä,
Čyn `aşikdik `išk birlän sadik ersä,
Härnä kylyan işi Xäkka lañik ersä,
Didar özi aýlar emiš Subxan ähä.

Кеç, әһ, `aşik, duniña bilän mäfiñädin,
Duniña ekı ñarak salur bil Xudadyn,
`Aşik kım keçmas kul mäsiuädin,
`Išk bilän `aşiklykdur täuan ähä.

Kul Suläyman duniña sözin ešidmäil,
Näfsu häua ray birlä ketmäil,
Xak xäyranı mändür män deş fäğiyad etmäil,
On säkız myñ `aläm erür xäyran ähä.

16 - xikmät

Utñäyñ, dustlarym,
xoş tyñlañlar «bismillh»
Musylman kım kafir kım,
bildirkuči «bismillh».

Bu duniñany ñaratty,
Mäşrik, Mäyrib turatty,
Käträ sudyn türlük,
näks sani` sun`y «bismilläh».

Äual Adäm atamyz,
kidı xil`ät tažñı,
Dastur boldy užmaxka,
kädäm ürdy «bismilläh».

Nux näbi kaumyny,
yärkä kyldy su birlän,
Kemä kylyb kırärdä,
aıtty bašta «bismilläh».

Sulāymanya musāxxār,
ins-u žinn-u kurt-kušlar,
Bülüt minīb häuada,
ñürüdküci «bismilläh».

Ïusuf Siddik kul boldy,
közi ñaşı ñol boldy,
Köñli kайyudyn toldy,
mulkät berän «bismilläh».

Däriña ičrä ol balyk,
ñüttü Ïunus näbinī,
Kyrk kun tasbix etmištä,
xälas berän «bismilläh».

Ekī žähan maliki,
Muxämmädi Mustafa,
Bü «äl-xämd `ilmı»,
Bitiıklı dür «bismilläh».

Etı tamük baylayan,
sekız užmaxny aşkan,
Tubä ñayaç ñafrayy,
nurdyn bitik «bismilläh».
Uçmay ičrä tört aryğ,
ičsäm mändä xoş aryğ,
Ol aryylar başynda,
bitiklidür «bismilläh».

Kul Sulāyman sürsañ sän,
mu`minlärđin bolsañ sän,
Užmay ičrä kirsäñ sän,
šäfa`ätci «bismilläh».

17 - xikmät

Bustanlar ñaratmyş Izim Subhan,
Aty sekız užmaylyk kul kirsün teñu,

Zä`if kulya ilham bersä Raxman Izim,
Bäñan kylüñ dustlar kamuy bilsün teñu.

Därus-sälam, Däruul-xuldum häm Däruul-kärar,
Nä`im, `Ädn, Mäuä turur oşal atlar,
Däruul-äxr äsmanyn Firdaus atar,
Bilmäzlärkä tağyn kyldym bilsün teñu.

Äriğ kümüş süddin üriñ ol erläri,
Kyzyl ñakut äuhardyn häm binalary,
Läyl märžan `äkikdyn ol räuaklary,
Nurdyn kabuy ažuk dustlar kirsün teñu.

Kusur ičrä täxt üzrä kūn ñüzülük xur,
Xullä kīär taşdyn baksa iči körnür,
Bīr mākärsä säkiz użmax kabsa ñurnür,
Arzu kylur zakir kullar krsün teñu.

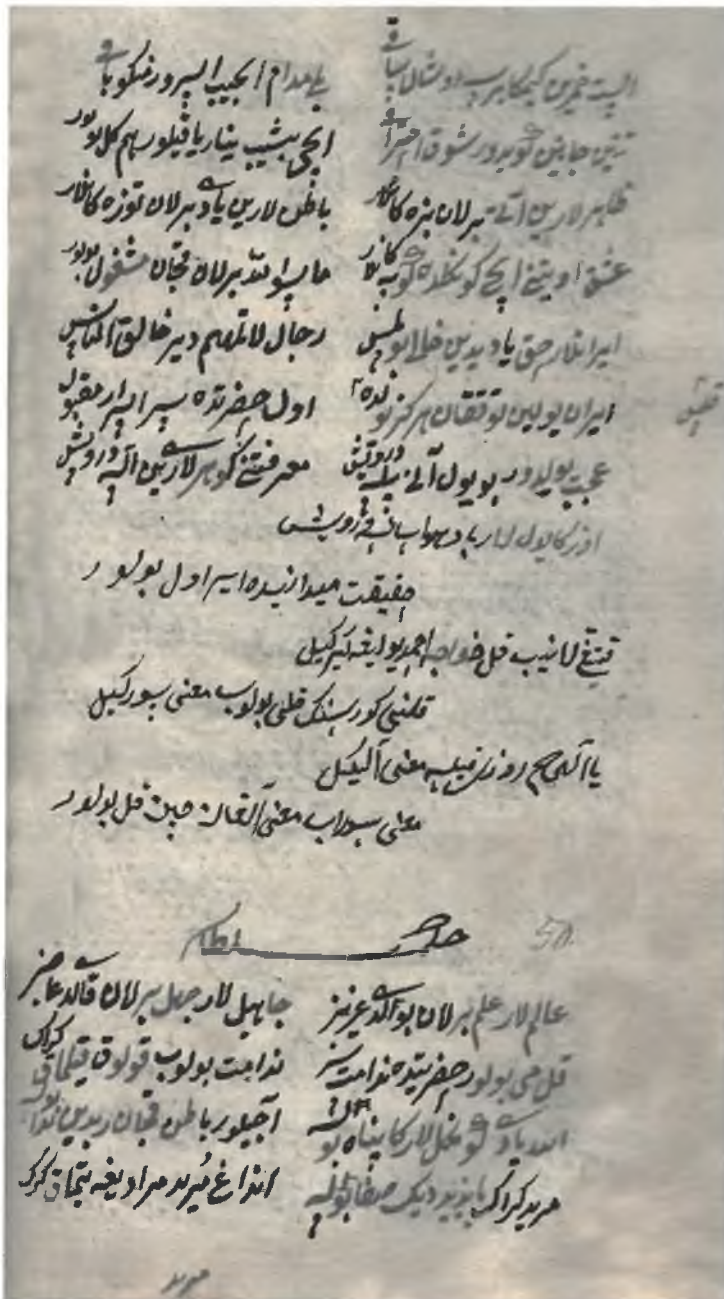
Sud, su, `äsäl, xämr atlyğ tört aryğny,
Ol Žäbrail körsäm teñu säkasyny,
Eti ñüz etmiş myñ ñyl üžubany,
Körüzmädi ol Räsul körsün teñu.

Färman keläñ, ñä, Muxämmäd, munil burak,
Xäbibumsin Mändin säñä ñok ol firak,
`Ädn ičrä ñarattym ol sansyz bülak,
Zikr añyan zakir ičib kansün teñu.

Nida keläñ, äñ, kullarym, fäzlīm körüñ,
Kardyn suk `äsäldin xoş sütdin üriñ,
Änharlarny ñarattym oşa kudrät körüñ,
Bīr kätträsi ñüz myñ kazyu tarsün teñu.

Färmanym ol äñä, rizuan kullarymğa,
Xun aşatyl xas tururlar xäzrätimğa,
`Äziz özin seusa teban xizmətimğa,
Sakimyn män dustlar šärab ičsün teñu.

ФАКСИМИЛЕСІ



سەدىكەرك كۈنلەين نەما بېرگەم ^۲ ^۲ اندىن بېرىمگە پەر نەظر نوبالەنە
 ياردىن گىجىپ اوزلا تايشور موزدە انداخ مېرىمە قەسۇبە مۇغىنە خىمانە كراڭ
 بېرىمەردە كەبە سېزىدە كىرەك سەكەنە نوو رادول ئوۋانجە مېرىمە
 قىومىر بېر بېر كىرەك كەسورە قىامت كۈن تۈگۈز بىلغەن تۇپكار
 بولغوم تىۋاير انلارلا مەجىدە قىشغ قور قەغىل القارعت كەشە
 بوم بىكۈن اناسىن سەعتىدە كۈبەغىل غىل مەرىپ اندا كۈلەك
 بولغوم تىۋىغىت كەلەم كەلەم شىخ ابراھىم قەرزى شىخ ادول اعدەك
 لايىق بولغوم تىۋىكەلەم ارادەك بۇدنىلا تەرك تەسەم قىلەك كراڭ
 قەل سەلەمەن كەچكەل كەلەم جەنەبەن كەشەنە اجدەب مەلەكەندەن غەفە
 تۈتە كۈنە نېشۈز كەلەم تەلەمەنە مەنەنەن ادول قەزەل كىلەك كراڭ
 ۵۱ ۵۲ ۵۳
 ايدو پستاز نادان برلان الف بۇغرىم كۈيۈب جەنەنەن تۈيۈب اد
 توغرىمەن ايلەنەن تۈغەبا قانلار يۈتۈب غەم زەرىغە تۈلەم ^۲ خەنە
 نادان برلان ادەنەن غەزەلەنە نادان بارە دورغە اندىن قەلەم خەفە
 نادان برلان دورغە قەلەم غەم نادان اچە خەزان بىلغەن تۈلەم
 مەتتە بېرىك نادانلار تۈزۈنەنە خەق قەلەم رەقىق تۈكە بېردە تۈرۈم
 پەنار بولەنە نادانلار خەلەن پەنار نادانلار دىن يۈزىك خەفە

3
 5
 يا شيرين بن عروم اوله نزامت ده
 كويوب اولوق چوك قيلار اولوب
 غفلت بولك تيزم بولك تير كاجور
 ايل خلق و ن قاجيم ديسلار ايل
 بيلم بغلاب يورك و انقل اولك كورم
 ايل عيال خان مانغ نطق بوز
 يورك اوله اجد كويد اولك بون
 عشق اولك كويوب اولوب اولوق
 عرش عظيم بايه سينه عظيم بون
 طاعت اوله بوجك بلغ و الله ياريم
 قرش كليله جورلار با قانم بون
 بخ قوسه دكايون كلكلار بون
 ناليلار بند وليك كليله بون
 لكون كون سينا طاعت قليله بون
 قوزار قوس بون اولوق با بون
 دركايون قرش سينا حذر اولوق
 ايلك قيلار بون تايس موكور
 غريب ليغ اوله سلكه سار اولوق
 حذر الياس مد و قليب قولم اولوق

يوراك بخرم اير سيب آقچ بولكفت
 نازوكا نازين سينا سيلم اولوق
 سيرا سيلم حقه ايت بيلم اولوق
 قليب سيلم و ايت سيلم اولوق
 حلمان سيرا سيلم سيرا سيلم اولوق
 اندين بولكزه جانك مكلانچي
 حاشا لار يوراكين بون بون
 بون بون عرش سينا قوزم اولوق
 ديدار اولون غير نازين كوكلار
 اندين بولكزه جورلار قرش كليله
 بون كوكلار دورلار سينا قانم بون
 بون سينا ديدار اولون بون
 عالج موكور سينا بون بون
 ايت سينا قانم قانم قانم
 كچنماز كوندوزلار سينا اولوق
 اندين بولكزه جورلار سينا اولوق
 قانم قانم قانم قانم
 وادنيا غريب ليغ قانم
 سلطان اچماق كليب بون

برتقارده

دلائق باهذه الشئ تيدرجليل ازغوردی آدمی اول عارنل
 بغدادی بیدر خبر برد اول خبرنل اندین بونکر ایچلاسه چق کور
 بربنیک دیرارینغ بولوب شاق اوچ یوزیل یغلامر اداتی
 آدمی یزامله عطا قیلدک آیمالا یزامله جوانا کورک لوک جوان
 مقامی ایردامله بکنر خبانا حوض کوشتر شاپدین ایچ کور
 آدمی اولوغ اوغلی شیش نیچ سپنر نیک توغدر اندین بول
 اول آخر حق مصطفی عالم حر ابو بکر عمر عثمان علی کوردن
 ادغی قل بیلگه قیلد بریان صانع نیک صفایتی ایردی
 الیم برکیل ایمد خالق نیر دانه کنز لاکیل دریا ایچه دور کور
 اریغ ایمان حکم کورانا قولد کور
 40
 طور بینه طاغینه آشیب موچه حق غم عاشق بولوب دیدار
 دیدار کورماک بو قور تو ایماق کن تر الما جو اینه برد کورونک
 تاغدا نظر قیلدک مولیم بیت برکله اول بیتدین سپرد جیلا
 یوز نیک ایرد کوردمو سپ طاعتک ایل کوناریب حقه شکر قیلد
 قرق حجر کور تو بیگم توریت علمین آجیبا دور ایردمو سپ
 بارودیب ای تور ایردیندک عالم تاکه فصیح بیله ایر کور
 بیدار

بىنىدك عالم باردور دىب آيت كلك
 تر كين قوبوب قونيه آزوق الد
 نون كونا يورد ديت سوغه
 قورت بر لاي بايق ترمليب اولون
 خفر ل كور مو سچ سلا قىلد
 بودين بر قوش ايند بر كور
 خفر ايتور او شال قوش نيكا ايند
 او غلان ايند لدا علمين سكا بر
 خفر كابر دموسچ اولون
 بواجبه بالديار عمارتين
 خفر ايتور موسچ طاقت توغلا
 من پوز لاكاز پوز اچ اور كا قىتقا
 ايكا كور بار ديلار او شال ايلغ
 موسچ ايتور دوا ايندور سىنا كى
 كى نىلد كوم فر مان بر لاي
 در ماسون مومن ملا عوان كى

اول آيت كور موسچ خايت
 عصا آيت يولنه قم قويد كورونك
 بايق لا كور دىر كور يولنه
 موسچ ل خفر كى ايند كورونك
 موسچ نيكا سلا مين خفر عليك الد
 در يادين بو آيت ايند كورونك
 بواجبه موسچ علمين سكا بر
 موسچ ايتور موسچ ميرد بولك كورونك
 شخ بر لاي قىلد لازيارتين
 خفر اوروب كى نىلد كورونك
 قىبولنه او غراپا من غنغا پىپا
 عهد قىليب پوز لا قىر قىلد كورونك
 او غلان لا اولتور و سكا سوغه
 اير اولتور و كى نىلد كورونك
 او غلان لا اولتور و كوم زمان كى
 موسچ خايت اير ايند كورونك

АУДАРМАСЫ

АҚЫРЗАМАН

Жерді қалай жаратса, айды да солай,
Айды қалай жаратса, күнді де солай,
Әнбие-мүрсәлдардың айтсам бәрін,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Заман ақыр болса, нелер болар,
Ғалымдар шағыр ішіп, зина қылар,
Дүниеге түрлі-түрлі пәле толар,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

«Алла» деп Хақ жадын айтпағандар,
Ғалымдар ғылымын есітіп жалған дегей,
Басына ажал оғын келмес дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Ер мен әйел харабатта¹ шағыр ішкей,
Білер екен, білмес секілді істер еткей,
Дүние ішінде менмін деп кекірейіп жүргей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Мешіт, михраб², медреселер бос қалғай,
Діндар жарандардан еш қалмағай,
Залымдар мазлұмдарға күн бермегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Сараңдар ашкөздік бірлән ашкөз болғай,
Құран үнін есітіп басып өткей,
Кәпірлік нышанасы үшбу болғай,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Тоғыз жүзге тарих кірсе нелер болғай,
Көп қатын ерлеріне харам болғай,

¹ Харабат خرابات – сопылық дүниетанымда «майхана», «шарапхана» деген мағынаға ие. Сондай-ақ сопының бүтіндей фәна болуы да «харабат» деп аталады.

² Михраб محراب – мешітте имам тұратын орын.

Ислам бiлмес сормандай надан халал дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Заман ақыр болса пейiл азғай,
Мүмiндер ұл-кызы тұткын болғай,
Залымдар ұялмастан «пендем» дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Дажжал малғұн шығып ап Румға келгей,
Сексен мың жөйт, тарса жиналғай,
Мәдi шықты деп Дажжал хабар тапқай,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Дажжал малғұн Хорасанға³ сапар қылғай,
Ислам бiлмес сормандай надан қуанышты болғай,
Мұсылмандар Мәдi үшiн сүйенiш болғай,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Мәдi барып Бағдад⁴ жаққа ұрыс қылғай,
Күн тұтылып, шум көтерiлiп, айқай болғай,
Мұхаммед үмбеттері нала қылғай,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Мәдi қашып Мекке⁵ жаққа сапар қылғай,
Мұхаммед раузасына⁶ жүзiн сүргей,
Раузадан дауыс шығып Иса дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Иса енгеi тура тоғыз жүзде,
Дажжалды өлтiредi ол күн онда,
Мәдiнi имам қылғай Иса онда,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Тоғыз жүз он бесте Йажуж шыққай,
Иса бiрлән Мәдi барып Турға асқай,

³ Хорасан خراسان – Батыс Азия мен Мәурәннәһiр арасындағы аймақ.

⁴ Бағдад بغداد – қазiргi Ирактың астанасы.

⁵ Мекке مكة – қасиеттi Мекке қаласы.

⁶ Рауза روضه – бакша, бақ. Мұхаммед пайғамбардың жатқан жерi.

Ол кәпірлер бұ дүниені түгел тұтқай,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Әуелі Жаратушым айбат бірлән үкім қылғай,
Ауадан құстар келіп тастар атқай,
Ол құстар Йажуждерді опат қылғай,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Тоғыз жүз отызда жер жанбыш қылғай,
Даббатуларз шыққай және Құран ұшқай,
Мұхаммед үмбеттері нала қылғай,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Тоғыз жүз қырыққа кірсе нелер болғай,
Исрафил пәрмен бірлә сүрін үргей,
Жер-көк түріліп заман ақыр болғай,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Исрафил пәрмен бірлән сүрін үргей,
Жер-көк арасында тірі жандар еш қалмағай,
Мәңгі бақи ол Жаратқаным өзі қалғай,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Қырық жылдан соң Исрафилді тірі қылғай,
Екінші сүріңді үргін дегей,
Пенделерім жер жүзіне шықсын дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Жаратушым қазы болып һәм отырғай,
Мұхаммед шапағатқа келіп тұрғай,
Періштелер, пайғамбарлар қалтырап тұрғай,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Жебірейіл періштелер(ді) бастап келгей,
Сүйенішіміз йә, Мұхаммед, сенсің дегей,
Хақ қасында сенен һзге жоқ-дүр дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Ол атамыз Адам өзі жылап келгей,
 Мұса Кәлім мүрсәлдарды алып келгей,
 Мұхаммедтің мойнын құшып бауырым дегей,
 Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Мұхаммед ілімін тікіп тұрғай,
 Барша ол махшар халқы жылап келгей,
 Ол Мұхаммед жүріп-ап арыз қылғай,
 Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Періште, пайғамбарлар дем ұрмағай,
 Аузын ашып, сөз айтқалы батылы болмағай,
 Ол Мұхаммед Алла деп Жаратқан дегей,
 Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Жаратқаннан үн келгей досым дегей,
 Бинамаз, шарапқорды күлмең дегей,
 Бүгін менің дұшпандарым олар дегей,
 Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Шарап ішіп, шайтан бірлән үлпәт қылған,
 Бес уақыт намаз пәрменіне құжат қылған,
 Менмендікте мың бірлән дау қылған,
 Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Дауыс есітіп Мұхаммед қарап баққай,
 Өтінуден жүздерінен терлер аққай,
 «Үмбеттерім ғафу қылғын, Жаратқан!» дегей,
 Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Жаратушы ием айбат бірлән үкім қылғай,
 Барша ол сираттан өткін дегей,
 Барша ол махшар халқын көргін дегей,
 Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Мұхаммед махшар халқын бастап барғай,
 Сиратты көріп ап ғибрат алғай,
 Үмбеттерім халі мүшкіл болды дегей,
 Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Зәбәния халайықты көріп келгей,
Қолдарында оттан күрзі ұстап тұрғай,
Мұхаммед деп махшар халқы айқай қылғай,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Мұхаммед айқай үнін есітіп тұрғай,
Үмбеттерім халі мүшкіл болды дегей,
Қолына аса алып жүгіріп келгей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Зәбәнияға Расул сол мезет айбат қылғай,
Тамұқ отын көріп барша шошып тұрғай,
Үмбеттерім күйдірмегін жалын дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Мұса Кәлім қойып аны онда барғай,
Мұхаммедке келіп ап насихат айтқай,
Үшбу айбат күні бүгін сақтан дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Мұхаммед сәна айтып әуре болғай,
Мұса Кәлім «рабби» деп дұға қылғай,
Шәдиярлар баршасы «әмин» дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Жаратқаннан үн келгей досым дегей,
Он сегіз мың әлем мақтанышы сенсің дегей,
Үкім сенің болсын енді досым дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Үмбетіне тамұқ отын харам қылғай,
Райхан атты бостандарды бердім дегей,
Азат қылғын көңіліңді досым дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Мұхаммед құзыретінен сүйініп шыққай,
Мұса Кәлім қолдас болып бірге келгей,
Хақ қасында сенен өзге жоқ-дүр дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Мұса Кәлім отырып үндеу қылғай,
Қамұқ ол махшар халқы келгін дегей,
Мұхаммедке ілтипаттар болды дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Барша ол махшар халқы қуанышты болғай,
Атамыз Адам өзі жылап келгей,
Мұхаммедтің мойнын құшып ұлым дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Әбу Жәһіл⁷ оттан тондар киіп келгей,
Мұхаммедтің құзыретіне келіп тұрғай,
Шапағатты аяма қылма туысым дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Білместіктен саған қарсы болдым дегей,
Тамұқ ішінде азаптарды көрдім дегей,
Сенен ілтипат бүгін мені қойғын дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Әбу Тәліп⁸, Абдулла⁹ жетіп келгей,
Әмина¹⁰ Мұхаммедтің жүзін өпкей,
Тоғыз ай он күн көтердім ұлым дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Мұхаммед анасына тағзым қылғай,
Анасын құшып ап һәм жылағай,
Кішкентайымда сенен жетім қалдым дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

⁷ Әбу Жәһіл – ابو جاهل – (Әбдул Хәкәм Әмр ибн Хишам) Ислам дініне қарсы шыққан Мекке байларының бірі.

⁸ Әбу Тәліп – ابو طالب – Мұхаммед пайғамбардың немере ағасы, Хазірет Әлидің әкесі. Мұхаммед пайғамбар жастай әке-шешесінен айрылғанда, Әбу Тәліптің қарамағында ер жетіп, соның тәрбиесінде болған.

⁹ Абдулла – عبد الله – Әбді Мүтәліптің ұлы Абдулла. Мұхаммед пайғамбардың әкесі. Пайғамбар дүниеге келерден екі ай бұрын дүниеден өткен.

¹⁰ Әмина – آمنه – Мұхаммед пайғамбардың анасы. Пайғамбар алты жасқа келгенде дүниеден өткен.

Мұхаммед Абдуллаға әкем дегей,
Мұхиб жандар көрісіп ап мауқын басқай,
Періште, пайғамбарлар қуанышты болғай,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Мұхаммед махшар халқын бастап келгей,
Барша ол хор ғылман қарсы келгей,
Жаратқанымнан кеңшілік болды дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Мұхаммед атам-анам келгін дегей,
Барша ол үмбеттерім жүргін дегей,
Райхан атты бостандарды бердім дегей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

Құл Сүлеймен тағат қылғын, өтініш қылғын,
Жаратқаным рахмет саған нәсіп қылғай,
Ахырет аспабын құра бергей,
Одан артық тағы ғажап кереметтері бар.

ТРАНСКРИПЦИЯСЫ

АХИРЗӘМАН

Erni netak ħaratdy, ersä köknī ħāman,
 Айны netak ħaratdy, ersä köknī ħāman,
 Ānbiyā, mursällārnī aйтсам tāmam,
 Andin artūk taky `āzāb daḡlary bar.

Zāmanā axir bolsa nelār bolуай,
 Duniyаға түrlük-tүrlük bāla tolуай,
 `Alimlar čayyr ičib, zina kyлуай,
 Andin artūk taky `āzāb daḡlary bar.

Sāhidzadā `alimlar čayyr ičāй,
 Xālal koйüb, xāram iša xaris bolуай,
 Xāk Tā`ala bāla kapууyn tāmam aчкай,
 Andin artūk tayу `āzāb daḡlary bar.

Bāxillār xāram birlā xaris bolуай,
 Kōb xatynlar erlārinā xāram bolуай,
 Islam bilmās bādbāxtlār šadman bolуай,
 Andin artūk tayу `āzāb daḡlary bar.

Zāmanā axir bolsa `alimlar azyай,
 Mu`minlar ұғыл-kyzlary esir bolуай,
 Kafirlar uftanмай manmīn teāй,
 Andin artūk tayу `āzāb daḡlary bar.

Dāžžal māl`un yakuban Rumya baryай,
 Māhdi čykdy deйu Dāžžalya xābār bolуай,
 Sāksan myḡ žuhud bary žām` bolуай,
 Andin artūk tayу `āzāb daḡlary bar.

Dāžžal māl`un Xurasanya sāfār kyлуай,
 Islam bilmās bādbāxtlār šadman bolуай,
 Māhdi barüb Baydad taba ұrūš kyлуай,
 Andin artūk tayу `āzāb daḡlary bar.

Mūsūlmanlar Mähdi taba žäm` bolıyay,
 Kün tütülüb, ƣaƣa kübyb, häyhät bolıyay,
 Muxämmäd ummätläri nalyş kylıyay,
 Andin artük tayƣ `äzäb daƣlary bar.

Mähdi çyküb Mäkkä taba säfär kylıyay,
 Muxämmäd räuzäsä ĩuzın süräi,
 Räuzädin äuaz çyküb `Isa teaı,
 Andin artük tayƣ `äzäb daƣlary bar.

`Isa enäi tämam tuäl tokkыз ĩüzdä,
 Däžžalny öltiräiılar bilij anda,
 Mähdinı imam kylıyay `Isa anda,
 Andin artük tayƣ `äzäb daƣlary bar.

`Isaƣa kökdin enäi färman bira,
 Mähdi türüb sälam kylıyay tä`zim birlä,
 Adämzad uly aıtur färman birlä,
 Andin artük tayƣ `äzäb daƣlary bar.

Tokkыз ĩüzdä on beşdä İäžuž çykıyay,
 Mähdi birlä `Isa barüb turıyay aşıyay,
 Ol kafirlar bü duniıany tämam kylıyay,
 Andin artük tayƣ `äzäb daƣlary bar.

Häuadyn küşlar enib taşlar atkay,
 Ol taşlar İäžužlarny hälak kylıyay,
 Ol uƣanym häybät birlä xukm kylıyay,
 Andin artük tayƣ `äzäb daƣlary bar.

Tokkыз ĩüzdä häm ĩänä bir iš küpkay,
 Dabbätul-ärz çykıyay, Kur`än kötiräläi,
 Muxämmäd ummätläri nalyş kyıyay,
 Andin artük tayƣ `äzäb daƣlary bar.

Tokkыз ĩüzdä ĩänä bir `äzäb keläi,
 Israfil färman birlä sürün üräi,

Er-kök ära tırık žanlar heč kalmayay,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Kyrk ñyldyn soñ Israfil sürün üräy,
Ekkinčı süriñni üryyl deäy,
Bändälärim er ñüzindä küpsyn deäy,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Israfil färman birlä sürün üryay,
Kamuy žanlar tänläriä kirüb keäy,
Ñaş üantek adäm ügly baş kötäräy,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Ol Uyanym kazy bolyb xukm kylay,
Muxämmäd šäfa`ätä kelüb turyay,
Mälaiklar, päñyambärlär tıtrab turyay,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Žäbrail färıştälärni başlab keläy,
Inançymyz, ñä, Muxämmäd, Sänsän deäy,
Xäk katynda sändin inyk ñokdir deäy,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Adäm ata özi ñyylab ñürüb keläy,
Musa kälim mursällärni başlab keläy,
Mxämmädniñ boñyn küçyb kardaš teäy,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Ibrahim Muxämmädä millät deäy,
Žäbrail Muxämmädä täuaf kylay,
Kamuy ülüy färıştälär ñyylab keläy,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Äbu Žähil otdyn tonün kiñüb keäy,
Šäfa`ätniñ bizdin dariy kyma deäy,
Muxämmädniñ xäzrätinä keüb turyay,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Duniyada bilmáz boldym mänmän deäï,
 Tamıy äcrä äzabyny kórdım deäï,
 Rähmät sändin bú kün mänı tütyyl deäï,
 Andin artük taıy `äzäb daqlary bar.

Muxämmäd säzdä kyıay, başyn üryay,
 Közlärindin katra-katra ıaşlar akıay,
 Şäfa `ätin dariy kylma mändin deäï,
 Andin artük taıy `äzäb daqlary bar.

Äbdul Mutällib `Ädullaa balam deäï,
 Muxämmädniñ älin tütüb iüzin öpäï,
 Tütüb alyb, kótärdim on kün deäï,
 Andin artük taıy `äzäb daqlary bar.

Muxämmäd anasyıa tä`zim kyıay,
 Anasynyı boınun küçüb ana deäï,
 Kıçiklikdin etim kaldym sändin deäï,
 Andin artük taıy `äzäb daqlary bar.

Muxämmäd Äbdul Mutällibä babam deäï,
 Mäxbub žanlar körübän `ibrät alyay,
 Mäläiklar, päıyämbärlär šadman bolayay,
 Andin artük taıy `äzäb daqlary bar.

Žäbrail būrakuny tütüb turyay,
 Israfi saı külyndyn tütüb turyay,
 Äzrai mizanyny basyb turyay,
 Andin artük taıy `äzäb daqlary bar.

Ol muxämmäd älämun tikib turyay,
 Kamıy ol mäxšär xälky kelüb turyay,
 O Muxämmäd türüban `ärz kyıay,
 Andin artük taıy `äzäb daqlary bar.

Mälaiklar, päıyämbärlär däm ürmäyay,
 Aıyz açüb söz aıyaly xal bolmäyay,

Oi Muxämmäd Rabbym Allah Uyan deäi,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Šärab ičüb, šäitan birlän xaris bolyan,
Bäs, ämri färmanymğa xuzžät kylyan,
Mänmänlikdän mänim birlän dä`uä kylyan,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Uftänmakdyn mañlaiyndyn terlär akçay,
Nädamät ešitüb muxämmäd kui bakçay,
Ummätlärim `äfu kylyyl Allah deäi,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Oi Uçanym häybät birlän xukm kyçay,
Kamuç ol mäxšär xälkyn süryç deäi,
Tamuç üzrä Siratny tartuç deäi,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Muxämmäd mäxšär xälkyn başlab baryçay,
Siratny körüban `ibrät alyçay,
Ummätlärim xali muškul boldy deäi,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Zäbaniar xälañikny surub keläi,
Ällärinä otdyn üzri tütüb türyçay,
Muxämmädä mäxšär xälky färiñad kylyçay,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Muxämmäd färiñad ünün ešitüb türyçay,
Uä ummätim, ummätläräm kayu deäi,
Älñe `äsa alüb ñüürüb keläi,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Muxämmäd zäbaniya häybät üçay,
Tamuçnyç otuçça xukm kyçay,
Ummätlärim küñdirmäil atäš deäi,
Andin artük tayy `äzäb dañlary bar.

Tamûy iĉrâ mâlaiĉlar ĉykyb kĕlâĭ,
 Muxämmäd xâzrâtinâ kĕlüb tûṛay,
 Šâfa `âtĭĭ dariy kylma bĭzdĭn deäĭ,
 Andin artük taṛy `âzâb daṅlary bar.

Muxämmäd xâzrâtinâ ĩüürüb baryay,
 Ummätlĭräm xaly muškul boldy deäĭ,
 `Ähdĭñâ uâfa kylṛyl Mâulĭm deäĭ,
 Andin artük taṛy `âzâb daṅlary bar.

Musa kâlim kübûban ĩüürüb baryay,
 Muxämmädâ kĕlûban xâbâr berâĭ,
 Ol häĭbât kün kĭm bü kün boldy deäĭ,
 Andin artük taṛy `âzâb daṅlary bar.

Muxämmäd säzdâ bĭrlâ mäšyul bolayay,
 Musa kâlim Rabbym teu du`a kylayay,
 Ol ĉâharĭar barĉalary ummät deäĭ,
 Andin artük taṛy `âzâb daṅlary bar.

Uṛanymdyn nida kĕlâĭ dustym deäĭ,
 On säkkĭz myṛ `alâm fâxri rasul deäĭ,
 Emdĭ xukm sändĭn bolsün Äxmäd deäĭ,
 Andin artük taṛy `âzâb daṅlary bar.

Ummätĭñâ tamûy xâram kyldym deäĭ,
 Râĭxan atlyṛ bustanlarny berdĭm deäĭ,
 Fariṛ tütĉyl kōṅlūṅñĭ dustym deäĭ,
 Andin artük taṛy `âzâb daṅlary bar.

Muxämmäd xâzrâtinâ seuunub bakyay,
 Musa kâlim ĩoldaš bulyb bĭrâ kĕäĭ,
 Kamûy mâxšâr xälky kĕliṅ deäĭ,
 Andin artük taṛy `âzâb daṅlary bar.

Kamûy mâxšâr xälky šadman bolayay,
 Atamyz Adâm özi ĩüürüb kĕlâĭ,

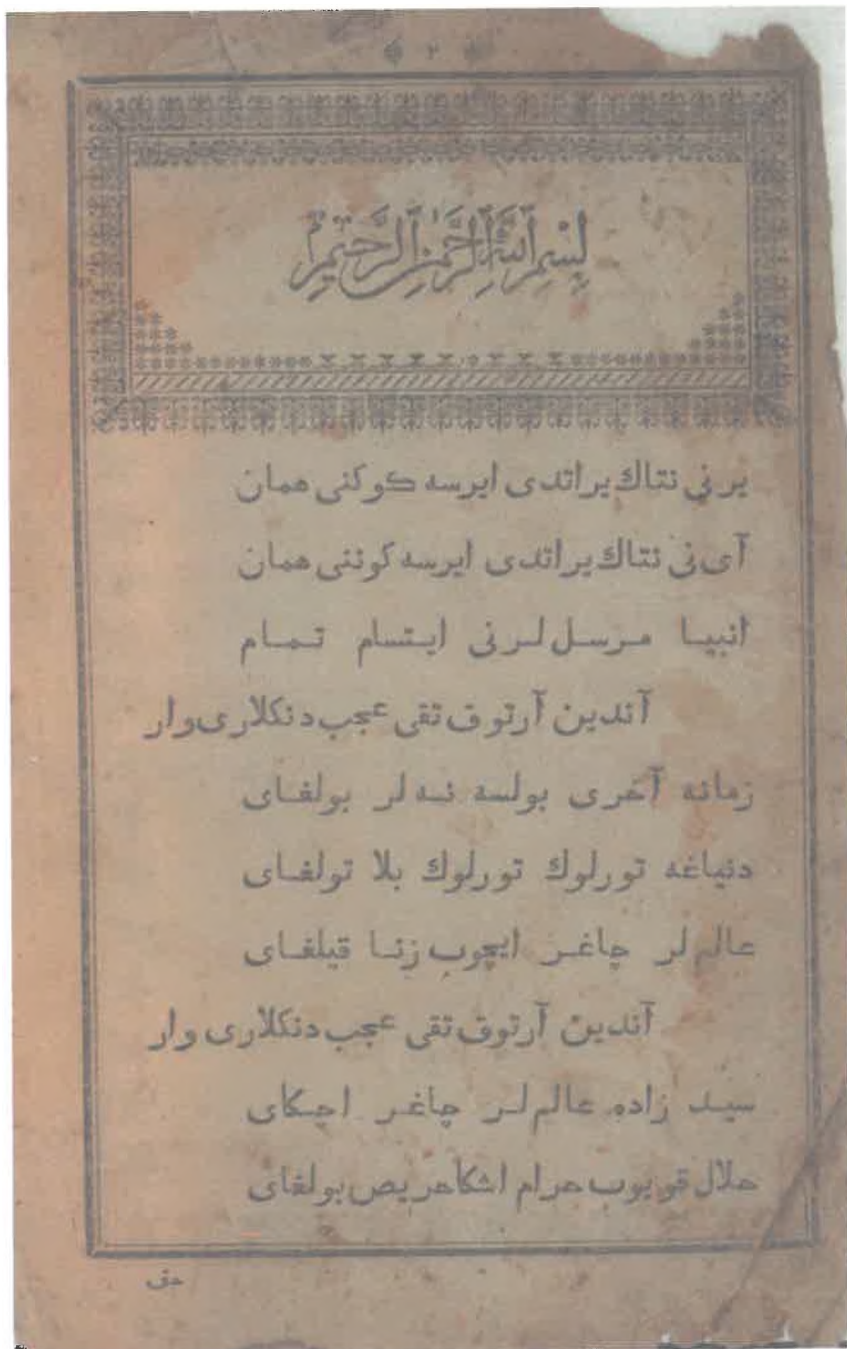
Muxämmädniñ bǵıñnǵn küçyb, ǵılym deäı,
Andin artǵk taǵy `äzäb dañlary bar.

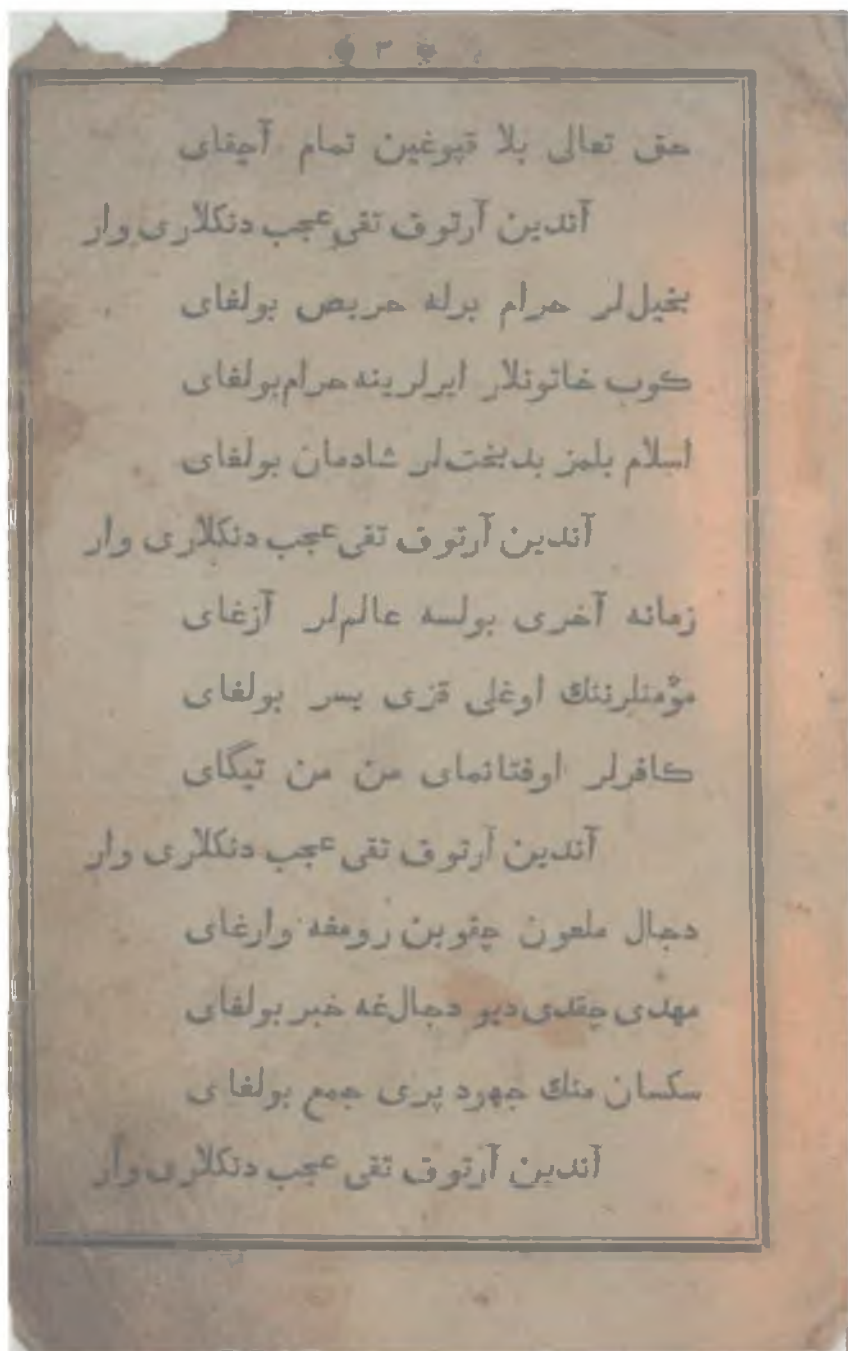
Muxämmäd atam-anam kelıñ deäı,
Kamǵy ummätlärim ĵüzın körıñ deäı,
Uǵanym `ınayät kyldy bızä deäı,
Andin artǵk taǵy `äzäb dañlary bar.

Kamǵy mäxşär xälkyn ol başlab keläıñ,
Kamǵy ol xuri ǵılman karşu keläıñ,
Säkkız uçmak nury birlän purnur bolǵay,
Andin artǵk taǵy `äzäb dañlary bar.

Kul Sulāıman ta`ät kylyyl, `äfui kylyay,
Uǵanym äsbabyn kaur beräıñ,
Axirätdä ta`ät birlän räxm kylyay,
Andin artǵk taǵy `äzäb dañlary bar.

ФАКСИМИЛЕСІ





حق تعالی بلا قہوین تمام آچقای

آندین آرتوق تقي عجب دنكلاری وار

بخیل لر حرام برله حریص بولغای

کوب خاتونلار ایرلرینه حرام بولغای

اسلام یلمز بدبخت لر شادمان بولغای

آندین آرتوق تقي عجب دنكلاری وار

زمانه آخری بولسه عالم لر آرزای

مؤمنلرننک اوغلی قزی بسر بولغای

کافر لر اوفتانمای من من تیگای

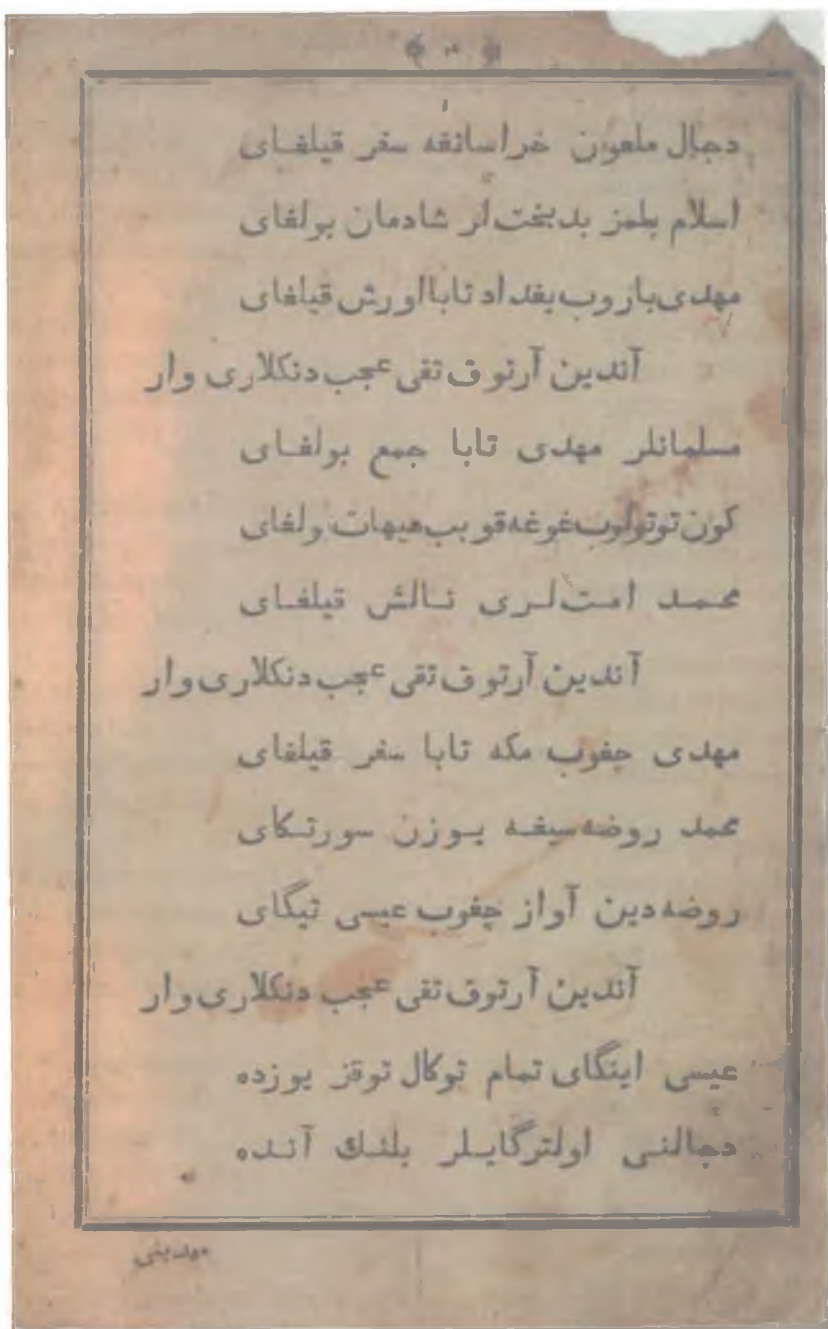
آندین آرتوق تقي عجب دنكلاری وار

دجال ملعون چقوبن رومغه وارغای

مهدی چقلمی دیو دجالغه خبر بولغای

سکسان منک جهرد پری جمع بولغای

آندین آرتوق تقي عجب دنكلاری وار



АУДАРМАСЫ

МИГРАЖНАМА

Ол Бір уә бар ерікті,
Көрікті назар қылды-йә,
Мұстафаны жолбасшы,
Бізді үмбет қылды-йә.

Ата жіберді бізге,
Үмбет қылды Расулға,
Біздей күнәһар құлдарға,
Оны Расул қылды-йә.

Расулға болған үмбет,
Ғарасатта болар шат,
Болар дозактан азат,
Онда бақытты қылды-йә.

Өз нұрынан жаратты,
«Хәбиб» деп ат қойды,
Хижабтардан өтіп ап,
Қаба қаусейн барды-йә.

Дінімізді аздырдың,
Халайықты тоздырдың,
Жәдгөйлікті асырдың,
Артық қылық деді-йә.

Малғұн аузын ашты,
Жәдігөй Мұхаммед деді,
Сендей жәдігөй жаһанда,
Болмаған еш деді-йә.

Әбу Жәһіл жанында,
Сексен кісі қасында,
Кенет Расулды көріп,
Айбат бірлә қарады-йә.

Расул мұны есітті,
Көңілі қатты ауырды,
Шешесінің үйіне,
Расул өтіп барды-йә.

Расул сәжде қылды,
Тіке намазын қылды,
Хақ құлшылығын қылып ап,
Хаққа мұңын айтты-йә.

Расул орын қылды,
Тәні тыныш тапты,
Нәпсі ғауға салып ап,
Көңілі ояу еді-йә.

Көргін, Құдайдың шеберлігін,
Мейман қылар Расулын,
Көрмекке дидарын,
Құзыретіне шақырды-йә.

Хақтан үндеу келді,
Жебірейілге бар деді,
Пәрмен жеткіз Ризуанға,
Пырақ¹ алсын деді-йә.

Пәрмен жеткіз Ризуанға,
Айтсын сарай хорына,
Жиылсын деп құжыраға,
Назар уақыты болды-йә.

Кенет Жебірейіл келді,
Хақ сәлемін жеткізді,
Жұмақ ішіне кіріп,
Пырақ алып шықты-йә.

¹ Пырақ قارب – Мұхаммед пайғамбардың көкке көтерілгенінде мінген көлігі. Деректерде оның аттан үлкен, түйеден кіші екендігі айтылады.

Пырақ есікте тұрды,
Жебірейіл өзі кірді,
Мұстафаны оятып,
Алып оны шықты-йә.

Расул шығып келді,
Қарады пырақты көрді,
Хақ шеберлігін көріп ап,
Аң-тан болып қалды-йә.

Жүзін нұрдан жаратқан,
Көзі гауһардан жаратқан,
Еріндері лағылдан,
Тісі дүрден еді-йә.

Басы оның інжуден,
Құлақтары ақықтан,
Тұмсығы оның зәбәржад,
Тісі маржан еді-йә.

Қанаты шын жақұттан,
Сүйектері изумруд,
Еті оның зафран,
Іші амбра еді-йә.

Түгі оның жұпардан,
Жал-құйрығы райханнан,
Аяқтары гауһардан,
Күміс-алтын еді-йә.

Аттан еді үлкенірек,
Түйеден һәм кішірек,
Әрбір басқан қадамы,
Біл жылдық жол еді-йә.

Қызыл жақұттан егар (ер),
Жүзі адамға ыстық,
Пырақ Расулды көрген соң,
Иліп сәлем қылды-йә.

Расул сәлемін алды,
Пырақ қасына келді,
Пырақ секем алып,
Бірден секіріп қашты-йә.

Пырақ Расулдан қашты,
Жебірейіл шақырды,
Әдепсіздік қылмағын,
Күнәһар болма деді-йә.

Күнәһарлар ісі ауыр,
Онда көрмейді дидар,
Азаптаушы Жаппар,
Орны тамұқ деді-йә.

Пырақ бұ сөзді есітті,
Басын жерге қойды,
Көзден жасын ағызды,
Қажетім бар деді-йә.

Жүз мың пырақ жұмақта,
Тұрады қызметте,
Барша сіздің құзыретте,
Арманда-дүр деді-йә.

Пырақ айтты: Ей, Ахмет²,
Менімен бірге шартқа отыр,
Ғарасаттың күнінде,
Маған мінгін деді-йә.

Расул онда шарт түзді,
Шынайы болғын кел деді,
Бастан шашын алды,
Шын сенгін деді-йә.

² Ахмет احمد – Мұхаммед пайғамбар. Иса пайғамбарға түскен Інжілде өзінен кейін келетін пайғамбардың аты «Ахмет» болатындығы айтылып, Мұхаммед пайғамбарға ишара жасалған.

Әлем мақтанышы Мұхаммед,
 Пырақ бірлә түзді шарт,
 Жебірейіл қылып ізет,
 Тізгінін ұстады-йә.

Жебірейіл тізгін ұстады,
 Микәйіл³ үзенгі басты,
 Исафил қолтықтап,
 Расул онда мінді-йә.

Оң жағында Жебірейіл,
 Сол жағында Микәйіл,
 Алдында һәм Исафил,
 Әзірейіл соңында еді-йә.

Оң жағынан үн келді,
 Расул оны есітті,
 Назар оған қылмады,
 Одан өтіп барды-йә.

Жеті қадамнан өтті,
 Сол жанынан үн келді,
 Ілтипатын қылмады,
 Періште қайран қалды-йә.

Расул онда шөлдеді,
 Шәрбәт алып келді,
 Расул қарап көрді,
 Төрт ыдыста еді-йә.

Бірі – оның арақ еді,
 Бірі – оның бал,
 Бірі – оның аппақ сүт,
 Тәтті шекер еді-йә.

³ Микәйіл مڪائيل – үлкен төрт періштенің бірі. Табиғат күштерін реттеуші періште.

Расул арақ алмады,
Балға қарамады,
Екі ыдысты алды,
Расул ішіп қанды-йә.

Төрт тон келді Расулға,
Сары, жасыл, қызыл, ақ,
Сары, қызылды қойды,
Жасыл, ақты алды-йә.

Пайғамбарлар тоны-дүр,
Жақсы қылдың деді-йә.

Расул айтты, әй Әмин⁴,
Ғажап екен бұ мүшкіл,
Оңнан-солдан кеген үн,
Не үн ол деді-йә.

Оң қолыңда дүние еді,
Сені алдайын деді,
Жақсы қылдың қарамадың,
Үмбет ойран еді-йә.

Сол жаныңнан келген үн,
Жөйт еді ол малғұн,
Ілтипатын қылмадың,
Мақрұм болып қалды-йә.

Расул бұ сөзді есітті,
Мүшкілдері шешілді,
Көзді жұмып ашқанша,
Мешіт Ақсаға⁵ кірді-йә.

⁴ Әмин امين – Жебірейіл періште. Қараңыз: Жебірейіл.

⁵ Мешіт Ақса مسجد الاقصى – Таяу Шығыстағы мешіттің аты. Оны Сүлеймен пайғамбар салдырған. Мұхаммед пайғамбар Миғраж оқиғасы күні әуелі осы мешітке келіп, екі бас намаз оқып кейін көкке көтерілген.

Мешіт Аксаға кірді,
 Пайғамбарларды көрді,
 Барша етіп ізет,
 Тұрып сәлем берді-йә.

Расул сәлемін алды,
 Барлығымен көрісті,
 Бәрі сондай толған ай,
 Жарық етіп оны тұрды-йә.

Үш жүз он үш мүрсәлдар,
 Төрт мың төрт жүз нәбилер,
 Сафиулла⁶ сіз боласыз,
 Болғын имам деді-йә.

Адам Мұсаға қарады,
 Жол болсын біздерге,
 Мұстафаның қасында,
 Бізге болу деді-йә.

Расул имамдық қылды,
 Пайғамбарлар сап тұрды,
 Хақ құлшылығын қылып ап,
 Барша «әмин» деді-йә.

Арқа михрабқа берді,
 Пайғамбарларға қарады,
 Расул дұға қылып ап,
 Барша «әмин» деді-йә.

Дұға қылып тұрды,
 Хұжра басына келді,
 Нұрдан саты құрылды,
 Расул көтеріліп барды-йә.

Әуелгі көкке жетті,
 Періштелерді көрді,

⁶ Сафиулла صفي الله – Адам атаның лақап аты.

Топ-тобымен келіп ап,
Тұрып сәлем берді-йә.

Екінші көкке жетті,
Періштелерді көрді,
Барсы қарсы келіп ап,
Тұрып сәлем берді-йә.

Үшінші көкке жетті,
Көрікті әтешті көрді,
Сол әтешті көріп ап,
Жебірейілден сұрады-йә.

Әмин айтты Әтеш-дүр,
Уақытын сақтап тұрыпты-дүр,
Мұнда болса бұ әтеш,
Онда айтар деді-йә.

Төртінші көкке жетті,
Иса расулды көрді,
Иса отырған еді,
Тұрып сәлем берді-йә.

Расул сәлемін алды,
Бәйтул мағмурды көрді,
Хақ құлшылығын қылып ап,
Үгіт-насихат қылды-йә.

Бесінші көкке жетті,
Мұса расулды көрді,
Мұса ілгері шығып,
Сәлем қылып тұрды-йә.

Мұса айтты: «Ей, Ахмет,
Тілек қыларсын үмбет,
Қысқартқын намазды,
Үмбетіңнен деді-йә.

Алтыншы көкке жетті,
Періштелерді көрді,
Тәнінде бас жоқ еді,
Аң-таң болып қалды-йә.

Жетінші көкке жетті,
Періштелерді көрді,
Сипатын білмеді,
Заман қарар қылды-йә.

Біразы оның қиямда,
Біразы оның руқуғда,
Біразы оның сәждеде,
«Раббил әғлә»⁷ деді-йә.

Расул жоғары қарады,
Аршты ауада көрді,
Жетті мың бұ дүниедей,
Аң-таң болып қалды-йә.

Расул жоғары қарады,
Көзі аршқа түсті,
Мұстафаның аузына,
Бір нәрсе тамды-йә.

Балдан еді тәтгірек,
Қардан еді суығырақ,
Үш жүз алпыс тамырын,
Жарық етіп тұрды-йә.

Хақтан пәрмен айтылды,
Аршқа қадам қой деді,
Хәбибулла отырып,
Аяқ киімін шешейін деді-йә.

⁷ Рабил әғлә رب الاعلى – намазда руқуғда иіліп тұрған уақытта оқылатын «سبحان رب الاعلى»
«Сұбхани рабил әғлә» дұғасының соңғы екі сөз.

Жарлық жіберді Сәттар,
Аяқ киімін шешпе, әсте,
Аяқ киіміңмен бас кадам,
Ізің қалсын деді-йә.

Расул аяқ киімін шешпеді,
Аршқа кадам басты,
Хақтан пәрмен жетілді,
Тез жүргін деді-йә.

Арштан өтіп барды,
Сидра мақамына жетті,
Сидра мақамынан өтіп,
Уфуқ мақамына⁸ жетті-йә.

Сидра мақамын өтті,
Уфуқ мақамына жетті,
Қайтып онда Жебірейіл,
Көп өтініш қылды-йә.

«Менің мақамым Уфуқ,
Бұдан артық мекен жоқ,
Ей, Расул, білгін ұқ,
Қанатым күйер» деді-йә

Рафраф⁹ еніп келді,
Расул Рафрафқа мінді,
Сан мыңдаған хижабтан өтті,
Ләмәкәнға¹⁰ жетті-йә.

Көргін Құдайдың шеберін,
Мейман қылар Расулын,

⁸ Уфуқ افق – сопылық дүниетанымдағы ерекше бір мақам.

⁹ Рафраф رافرف – алтын төсекті ұшатын кілем.

¹⁰ Ләмәкән لا مکان – сопылық дүниетанымдағы мекенсіз әлем.

Тәхияту¹¹ сәлемін,
Мұстафаға деді-йә.

Расул ақылына келді,
Жылдам сәлем алды,
Екі қолын көтеріп,
Шүкір кылып тұрды-йә.

Хақтан пәрмен айтылды,
Не келтірдің деп айтты,
Дос досына келерде,
Бос келмес деді-йә.

Расул айтты, Иә, Сәттар,
Рахым қылушы Ғаффар,
Мен бірнәрсе әкелдім,
Сенде жоқ-дүр деді-йә.

Төрт нәрсе әкелдім,
Жоқ-дүр сенің қазынаңда,
Күнә, қажеттілік, жоқсыздық,
Төртінші жазық деді-йә.

Оң қолымда ұсынысым,
Сол қолымда қажетім,
Үмбеттерім күнәсін,
Кешіріп бергін деді-йә.

Айтар, Расул тілегін,
Бұ мезет қажеттілік уақыты,
Не қажетті тілесен,
Қабыл қылайын деді-йә.

Расул айтар, Тілермін,
Үмбеттерімді қолдаймын,

¹¹ Тәхияту تحیت – сәлем, құттықтау деген мағына береді. Намаздағы соңғы отырыста оқылатын «әт-тәхият» дұғасын айтып отыр.

Күнәһар үмбет жазығын,
Ғафу қылғын деді-йә.

Әнбиялар сардары,
Әулиелер мақтанышы,
Екі әлем шырағы,
Кел, мәрхәбә, деді-йә.

Барша дарияларды мен,
Тәтті шекер жараттым,
Қайда сен қаласаң,
Онда барсын деді-йә.

Барша ағаштарды мен,
Гүл маржан жараттым,
Қайда сен қаласаң,
Мәуе болсын деді-йә.

Ей, досым Мұхаммед,
Қанша қалайсың үмбет,
Үмбеттердің жазығын,
Кешіріп бердім деді-йә.

«Ләуләкә ләмә хәлақтул
әфләк» дедім мен саған,
Екі әлем шырағы,
Сүйіктімсің сен деді-йә.

Бұ дүние, о дүние,
Достығыма жараттым,
Ғарасаттың күнінде,
Ризасының деді-йә.

Рахмет шапанын киді,
Мағрифат тәжін қойды,
Расулулла сүйінді,
Құзыретінен кетті-йә.

Сол колына қарады,
Жеті тамұқты көрді,
Әрбірі күркіреп толқыса,
Оты шашырар еді-йә.

Әрбір тамұқ ішінде,
Періштелерді көрді,
Оттан күрзілер алып,
Жандыратын еді-йә.

Қара еді жүздері,
Шағыр еді көздері,
Жарты оның тәндері,
Қардан суық еді-йә.

Бір топты ұстап ап,
Оттан аспап алып ап,
Еріндерін кесіп ап,
Азап қылар еді-йә.

Бір топты ұстап ап,
Оттан қысқыш алып ап,
Тілдерін түбінен,
Тартатын еді-йә.

Бір топты ұстап ап,
Емшегінен асып ап,
Бір топтың мойнында,
Оттан алқа еді-йә.

Һәуияның 405 ішінде,
Екі топты көрді,
Өз ата-анасы,
Аң-таң болып қалды-йә.

Оттан аяқ киім киіп ап,
Смаладан тондары,
Жылап Расулды көріп,
Көп зар еңіреді-йә.

Бізді отта қалдырма,
Хазіретіннен сұра,
Мақрұм қылып кетпегін,
Ей перзент, деді-йә.

Расул бұ сөзді есітті,
Көңілі қатты ауырды,
Хақтан пәрмен келді,
Бірді сүйгін деді-йә.

Расул бұлардан өтті,
Оң жағына бұрылды,
Сегіз жұмақ көрінді,
Қуаныштылар болды-йә.

Жұмақ жаққа жүрді,
Хорлар да қарсы алды,
Мұстафаның басына,
Дүр-маржан шашты-йә.

Расул жұмаққа кірді,
Көзі оларды көрді,
Төрт арықты көріп ап,
Оған қарап тұрды-йә.

Бірі – оның су еді,
Бірі – оның бал,
Бірі – оның аппақ сүт,
Тәтті шекер еді-йә.

Бірі оның камфара,
Көпшіктері изумруд,
Тағы оның амбрадан,
Сарай нұрдан еді-йә.

Әрбір жұмақ ішінде,
Алуан-алуан сарайлар,
Әрбір сарай ішінде,
Жетпіс мың хор еді-йә.

Белгілі сонда Пырактар,
Фердаус отын оттар,
Кәусар суын ішер,
Рахаттанар еді-йә.

Расул бұлардан өтті,
Мақамына қайтты,
Мекке шаһары ішіне,
Еніп қайта келді-йә.

Расул еніп келді,
Көп кешірімдер сұрады,
Пырақ тізгінін ұстап,
Қайтып және кетті-йә.

Расул үйіне кірді,
Өз орнына келді,
Расулдың жатқан орны,
Әлі ыстық еді-йә.

Таң бозарып, таң атты,
Расул мешітке кірді,
Расул сырын айтты,
Баршы «пәлі» деді-йә.

Барша «пәлі» деді,
Сенім артып тұрды,
Бұтқа табынушы мұнафықтар,
Жүзі қара болды-йә.

Абдулла ибн Аббас¹²,
Сауал қылды расулдан,
Көрдіңіз бе, дидарын,
Расул «йә» деді-йә.

¹² Абдулла ибн Аббас عبد الله ابن عباس. Атақты сахабалардың бірі. Мұхаммед пайғамбардың не-
мере ағасы. Дін жолында көп қызмет еткен.

Расул миғражын есіт,
Кен иманыңды жарыт,
Заһир, батыныңды тазарт,
Сап (таза) нұры келді-йә.

Құл Сүлеймен хош айтты,
Расул миғражын жайды,
Расул миғражын айтып,
Досына жәдігер қойды-йә.

ТРАНСКРИПЦИЯСЫ

МІҒРАҒНАМӘ

Oı Bır uä Bar erklık,
Körklık nāzär kyldy-ıä,
Mustāfany uzruban,
Bızñı ummät kyldy-ıä.

`Äta ĩubardy bızä,
Ummät kyldy Rasulä,
Bızdek `asi küllarğa,
Any rasul kyldy-ıä.

Rasulğa bolğan ummät,
`Ärasatda bolur šad,
Bolur duzaxdan azad,
Anda žäulan kyldy-ıä.

Här kım äñä etmädi,
Imanğa kirmädi,
Küñüb duzax içindä,
Žauidanä kaldy-ıä.

Özi nurydyn ĩaratdy,
Xäbib teñüb at koıdy,
Xižablardyn ötüban,
Kabä käusäin bardy-ıä.

Rasul mäşidä kirdä,
ĩasiy nämazyn kyldy,
Äbu Žähil kapıdydyn,
Naäh ötüb bardy-ıä.

Dinimizni azurdyñ,
Xälaıykny aurdyñ,
Žadulykny tekürdiñ,
Artük eksik tedı-ıä.

Mäl`un aғyzny ačdy,
 Žadu Muxämmäd tedī,
 Sāndek` žadu žāhanda,
 Bolmayay heč tedī-йә.

Äbu Žāhil kabūyda,
 Säksan kīši kaşynda,
 Naāh Rasulny körüb,
 Häйbat birlä bakdy-йә.

Rasul bny eşıtdī,
 Köñli bisnar aғyrdy,
 Ummāhaniny üйtä,
 Rasul ötüb bardy-йә.

Rasul säžžadä saldy,
 Tikä nämazyny kylды,
 Xäk küllüğyn kylūban,
 Xäkya zaryn dedī-йә.

Üč һүz on üç mursällär,
 Şäfi` keltürdi anlar,
 Syrny xäkya ũaban,
 Täkiä kylyb йatdy-йә.

Rasul täkiä kylды,
 Täni asaiş tabdy,
 Näfi ғүлһül kylūban,
 Köñli uйaғ erdi-йә.

Körinğ Xudanyñ sun`yn,
 Mehman kylur Rasulyn,
 Körmäkkä didaryny,
 Xäzrätia undädi-йә.

Xäkdin nida etildi,
 Žäbrailä bar tedī,
 Färman tekür rizuanya,
 Burak alyyl tedī-йә.

Färman tekür rizuanıya,
 Aıtsün xur-u kusurıya,
 İyüylsyn teb xuzrāya,
 Näzär uäktī boldy-ıä.

Naäh Žäbrail keldi,
 Xäk sälamyn tekürdi,
 Učmax ičīä kīrīb,
 Burak alyb čykdy-ıä.

Burak ešikdä türdy,
 Žäbrail özi kirdi,
 Mustāfany üñyatyb,
 Alyb any čykdy-ıä.

Rasul čykyban keldi,
 Bakdy Burakny kördi,
 Xäk sun`ini körüban,
 Tañ`äzaib kaldy-ıä.

İüzün nurdyn ñaratmyš,
 Közi äuhardyn ermiš,
 Erinläri lä`ldin,
 Tiši dürdin erdi-ıä.

Başı anyñ inžudın,
 Kūlaklary`äkikdyn,
 Dudaıy anyñ zäbäržäd,
 Diši märžan erdi-ıä.

Učasy čyn ñäkutdyn,
 Suñäklärī zumurräd,
 Etī anyñ zä`faran,
 İčī änbär erdi-ıä.

Tükī anyñ üñpardyn,
 İal-küñğüyyü gäñxandyn,
 Añaklary äuhardyn,
 Sym-altün erdi-ıä.

Atdyn erdī ūlūrak,
Teuādīn hām kīsīkrak,
Hār bīr basmyš kādāmī,
Bīr ūyllyk ūol erdī-ñä.

Kyzyl ūakutdyn eär,
Ūüzī kīšīä beñzär,
Burak Rasulny kōrāč,
Ūükñüb sälam kyldy-ñä.

Rasul `äläñkum aldy,
Burak kaşyğa kedī,
Burak hazimät alyb,
Tezīn säkräb kačdy-ñä.

Burak Rasuldyn kačdy,
Žäbrail häñkyrды,
Ädäbsīzlāk kylmayyl,
`Asi bolma tedī-ñä.

`Asilar īšī duşuar,
Anda kōrmääh didar,
Äzab kylūçy Žäbbar,
Orny tamūy tedī-ñä.

Burak bŭ söznī ešītdī,
Başyny erä koñdy,
Kōzdīn ūaşyn akызды,
Xažätīm bar tedī-ñä.

Ūüz myŋ burak uçmaxda,
Tŭrybdylar xizmätädä,
Barča Sīzīŋ xäzrätädä,
Arzulykdyr tedī-ñä.

Burak añdy: «Eñ, Äxmäd,
Mänīŋ bīrlä kylūyl `ähd,
Ärasatnyŋ kūnīndä,
Mänä mīnīl, tedī-ñä.

Rasul anža `ähd etdī,
 Xassä bolıyl kel dedī,
 Başdyn saçyny aldy,
 Çyn-çyn inan tedī-ñä.

`Aläm faxrı muxämmäd,
 Burak birlä kyldy `ähd,
 Žäbrail kylyb `izzät,
 Tiziniñi tütıdy-ñä.

Žäbrail tizın tütıdy,
 Mikäil üzänu basdy,
 Israfil külytklaban,
 Rasul anda mındı-ñä.

On ħanynda Žäbrail,
 Sol ħanynda Mikäil,
 Aldynda häm Israfil,
 Äzrail soñ erdı-ñä.

On ħanyndyn ün keldī,
 Rasul ony eşıtdī,
 Mäñl äñä kylmady,
 Andyn ötüb bardy-ñä.

Ettī kädämdin öttī,
 Sol ħanyndyn ün keldī,
 İltifatyn kylmady,
 Mäläk täxsın kaldy-ñä.

Rasul anda susady,
 Şärbät inuban keldī,
 Rasul bakyban kördī,
 Tört kädäxdä erdı-ñä.

Bırī anyñ xämr erdı,
 Bırī anyñ änubin,
 Bırī anyñ üryñ süt,
 Şähdi şäkär erdı-ñä.

Rasul xāmr almady,
 Ānubiñä bakmady,
 Ekkī kädäxnī aldy,
 Rasul ičib kandy-ñä.

Tört ton keldi Rasula,
 Saryy, ñaşyl, kyzyl, ak,
 Saryy, kyzylny koydy,
 Ñaşy, akny aldy-ñä.

Päyğämbärlär tony-dür,
 Ñaxşy kyldyñ tedī-ñä.

Rasul aıdy, ey, Āmin,
 `Äzäbdurur bü muşkil,
 Saydyn-soldyn kelän,
 Nä ündür ol tedī-ñä.

Say kolyñda duniñadi,
 Sänñ aldayyn tedī,
 Ñaxşy kyldyñ bakmadyñ,
 Ummät xärab erdi-ñä.

Sol ñanyñdan kelänün,
 Žähäd erdi ol mäi`un,
 İltifatny kylmadyñ,
 Mäxrum bolüb kaldy-ñä.

Rasul bü söznī eşıtdi,
 Muşklärī xä boldy,
 Közi ñumub ačkunča,
 Mäsžid Āksaya kirdi-ñä.

Āksa mäsžidä kirdi,
 Päyğämbärlärñi kördi,
 Barča tütüban `izzät,
 Küpüb sälam kyldy-ñä.

Rasul `äläïkum aldy,
Barça birlä körışdï,
Bary tämam tolün aï,
Ïarüb ony türdy-ïä.

Üç ñüz on üç mürsällär,
Tört myñ tört ñüz näbilär,
Säfiñulla sizdürsiz,
Keçïñ imam tedï-ïä.

Adäm Msaya bakdy,
Kaçan räüadür dedï,
Mustäfanyn katynda,
Bızä keçmäk tedï-ïä.

Rasul imamlyk kyldy,
Päïğämbärlär saf türdy,
Xäk küllüğyn kyluban,
Barça ämin tedï-ïä.

Arka mixrabä berdï,
Päïğämbärlärä bakdy,
Rasul du`a kyluban,
Barça ämin tedï-ïä.

Du`a kyluban küpdy,
Xužrä başyğa kedï,
Nurdyn närban üryldy,
Rasul aşyb bardy-ïä.

Äuälï kökkä ettï,
Färiştälärni kördï,
uruh-uruh kelüban,
Türyb sälam kyldy-ïä.

Ekkincï kökkä etdï,
Färiştälärni kördï,

Barça karşy kelīban,
Tūrüb sälam kyldy-йә.

Üçinçī kökkä aşdy,
Körklü xurusny kördī,
Oşal xurusny körüb,
Žäbraildan sürdy-йә.

Ämin айdy xurusdyr,
Uäktin saklab türybdür,
Munda esä bü xurus,
Onda айтur tedī-йә.

Törtinçī kökkä aşty,
`Isa Rasulny kördī,
`Isa utru йuruban,
Tūrüb sälam kyldy-йә.

Rasul äliin aldy,
Bäйтul-mä `murny kördī,
Xäk küllыгyn kyluban,
Pänd-u näsixät kyldy-йә.

Beşinçī kökkä aşty,
Musa Rasulny kördī,
Musa iläri çykyb,
Sälam kylyb türdy-йә.

Musa айтды: «Йә, Äxmäd,
Därxast kылуайsyn ummät,
Sakyt kылуыл nämazny,
Ummätinçin tedī-йә».

Altynçy kökkä aşty,
Färiştälärni kördī,
Täninä baş йok erdī,
Taң `äžайib kалdy-йә.

Ettinči kökkä ašty,
Färištälärni kördi,
Кийасыны бilmädі,
Zäman kărar kyldy-йă.

Kămi onuŋ kiyamda,
Kămi onuŋ ruku`dă,
Kămi onuŋ sužuddă,
Rabbul-ä`la tedī-йă.

Rasul ħukary bakdy,
`Aršny häuada kördi,
Etti muŋ bŷ duniyača,
Taŋ `ăžaiib kaldy-йă.

Rasul ħukary bakdy,
Közi `Arša tüšdi,
Mustāfanuŋ azyŋa,
Bīr nīmārsā tamdy-йă.

Baldyn erdi sučukrak,
Kardyn erdi sauŋrak,
Üč ħüz altmyš tamürin,
Īaruban türdy-йă.

Xăkdin nida aħtyldy,
`Arša kădam bas tedī,
Xăbibullah oltürüb,
Nă`lin tartai tedī-йă.

Īarlyŋ ħubardy sättar,
Nă`lin tartmayyl zinhar,
Nă`lin birlä bas kădam,
ărdiŋ kalsün tedī-йă.

Rasul nă`lin tartmady,
`Arša kădam basdy,

Xäkdin nida etildi,
Tez ħuril tedī-ħä.

`Aršdin ötuban bardy,
Sidra mäkamuyä etdi,
Sidra mäkamuydin ötüb,
Ufk mäkamuyä etdi-ħä.

Sidra mäkamyn ötdi,
Ufk mäkamuyä etdi,
Käħtyb anda Žäbrail,
Ukuš `uzr kyldy-ħä.

Rafräf enuban keldi,
Rasul Rafräfä ašdy,
Sansyz myŋ ħizab kečdi,
Lämäkänä etdi-ħä.

Köril Xudanyŋ sun`in,
Mehman kylur Rasulyn,
Täħiħätu sälamyn,
Mustäfaya tedī-ħä.

Rasul `äklyyā keldi,
Tezīn `älik aldy,
Ekki ilkin kötarīb,
Šukr kyub türdy-ħä.

Xäkdin nida äityldy,
Nä keltürdiŋ deb äidy,
Dust-dustyya kelurdä,
Xali kelmäs tedī-ħä.

Rasul äidy: «ħä, Sättar,
Räxm kylyučy Gäffar,
Män nīmärsä keltürdim,
ħokdür Sändä tedī-ħä.

Tört nımärsä keltürdım,
 Ыоктүр Säniң änzıñdä,
 Žurm, xazät, йоксызлык,
 Törtinçï ñazyk tedï-ñä.

Ol kolymda niñazym,
 Sol kolymda xazätim,
 Ummätlärim unahyn,
 Keçru beril», - tedï-ñä.

Aйтur: «Rasul tiläil,
 Bū däm xazät uäktidür,
 Ne xazätkim tiläsäñ,
 Kabül kylañ», - tedï-ñä.

Rasl aйтur: «Tilärmän,
 Ummätlärim küllarman,
 `Asi ummät ñazukyn,
 `Äfu kylıyl tedï-ñä.

Änbiñalar säruäri,
 Äuliñalarnıñ faxrı,
 Ekkı `aläm çyrağy,
 Kel, märxäba, tedï-ñä.

Žumlä dariñalarnı Män,
 Šähdu-šäkär ñaratdım,
 Kайдаkim sän tiläsäñ,
 Anda barsün tedï-ñä.

Barça därextlärnı Män,
 ul-u märžan ñaratdım,
 Kайдаkim sän tiläsäñ,
 Meuä bolsün tedï-ñä.

Äñä, dostım, Muxämmäd,
 Neçä айғайсан ummät,

Ummätlärnñ ĩazũkyn,
Keĉru berdĩm tedĩ-ĳä.

«Läuläkä lämä xäläktul äfläk»,
Tedĩm Män säñä,
Ekkĩ `aläm ĉyrauy,
Xäbibĩm Sän tedĩ-ĳä.

Bũ dñiĳa-u ol duniĳa,
Dustlũyũmĳa ĳaratdym,
`Ärasatnyn ĳünĩndä,
Rizasynyn tedĩ-ĳä.

Räxmät xil`ätĩn ĳĩđĩ,
Mäĳfirät taĳyn ųrdu,
Rasululla seuĩndĩ,
Xäzrätĩđĩn ĳandy-ĳä.

Sol kolyĳa ųrũldy,
Ettĩ tamũyny ĳördĩ,
Härbĩrĩ ųkrab mäuĳ ųrsa,
Oty saĉyrar erđĩ-ĳä.

Härbĩr tamũĳ iĉĩndä,
Färištälärnĩ ĳördĩ,
Otdyn ųrzĩlär alũb,
ĳandyrarlar erđĩ-ĳä.

Kara erđĩ ĳüzläri,
ĉaĳyr erđĩ ĳözläri,
ĳarym anyn tänläri,
Kardyn sauk erđĩ-ĳä.

Bĩr uruhnĩ tũtũban,
Otdyn sändal alũban,
Erĩnläri ĳesũban,
`Äzab kyur erđĩ-ĳä.

Bір uruhnı tütüban,
Otdyn čänällär ürüb,
Tıllärini eңsädin,
Tartatürür erdi-йä.

Bір uruhnı tütüban,
Emčäkündin asyban,
Bір uruhnıñ buynynda,
Otdyn yullär erdi-йä.

Hauıñanıñ ičindä,
Ekkı kım ersä kördi,
Kendu ata-anasy,
Tañ `äžaiib kaldy-йä.

Otdyn nä`lin kiñüban,
Kitrandyn häm tonlary,
Йыглаб Rasulny körüb,
Köb zarilyklar kyldy-йä.

Bizni otda коймауyl,
Хäzrätindin tiläil,
Mäxrum койub ketmäil,
Äйä, färzänd, tedi-йä.

Rasul bü söznı eşıtdi,
Köñli йulak аҗгыdy,
Хäkdin nida keldi,
Birnı seuil tedi-йä.

Rasul bülardyn ötdi,
Oñ kolyğa üryldy,
Säkkiz čmax körindi,
Şadmanlyklar boldy-йä.

Učmax taba йurudu,
Хurlär häm karšu keldi,

Mustāfanyñ başyğa,
Durr-i mārzan saçdy-ñä.

Rasul uçmaxğa kirdi,
Közi alarny kördi,
Tört arykny körüban,
Añä bakyb türdy-ñä.

Biri anyñ su erdi,
Biri anyñ äubin,
Biri anyñ üryñ süť,
Şähdu-şäkär erdi-ñä.

Biri anyñ kafurdyn,
Kupičläri zumurräd,
Täxti anyñ änbärdin,
Kuškı nurdyn erdi-ñä.

Här bir uçmax içindä,
Äluan-äluan köşklär,
Härbir köşk içindä,
Etmış myñ xur erdi-ñä.

Mu`lun üçün Buraklar,
Firdaus otyny otlar,
Käusär suyny sular,
Žäulan kylur erdi-ñä.

Rasulbülardyn ötdi,
Mäkamyğa ürüldy,
Mäkkä şähri içiä,
Enibäni keldi-ñä.

Rasul enüban keldi,
Üküş `uzrlär küldy,
Burak tizinin tütyb,
Kaituban ketdi-ñä.

Rasul хуžрää кїрдї,
Кенду орнуға кеңдї,
Rasulнун җаткан орну,
Hänuz усуғ ердї-һä.

Subx oldy таҗ atdy,
Rasul мәсҗидä кїрдї,
Rasul razуну айду,
Barça «bäle» tedї-һä.

Barça «bäle» tedilär,
Mutì bolyb тұрдылар,
But mäkan munafıklar,
Йүзї кара boldy-һä.

Äbdulla ibn `Äbbas,
Su`äl kyldy Rasuldyn,
Көрдїҗиз мү didарын,
Rasul «Bäle» tedї-һä.
Rasul mi` räžin ešit,
Кенд imanун җарūt,
Zahir-batinун арыт,
Nuri säfa кeldї-һä.

Kul Suläyman huš айду,
Rasul mi` razун җайду,
Rasul mi` razун айтыб,
Dustyға җadar койду-һä.

ФАКСИМИЛЕСІ

<p>مصطفى فی اوزروبان بزنی امت قیلدیبا بزداک عاصی قللرغه آنرسول قیلدیبا بولوردوزخندان آزادآنده جولان قیلدیبا کویوب دوزخ اچنده چاویدانه قالدیبا حجابلردین اوتوبان قاب قوسین باردیبا ابوجهل قپووغدین ناکه اوتوب بلردیبا چادولقنی تیکوردنک آرتوق ایکسک تیدیا سندق چادوجهانده یولغای هیچ تیدیا ناکه رسولنی کورب مہبت برله باقدیا امهلق اوییکا رسول اوتیب باردیا حق قللغین قیلوبان حقه زارین دیدیا سرنی حقه اولابان تکیه قیلپ یاتدیبا نفسی غلغل قلوبان کونکلی اویاغ ایردیبا کورمکا دیدارنی حضر تکا اولدادیبا فرمان تیکور رضوانفه براتی آغل تیدیا یعلسون تیب حجره غه نظر وقتی بولدیبا اوجماح اچیکا کریب براتی آلیب چقدیا مصطفى فی اویغاتیب آلوماتی چقدیا حق منمنی کوروبان تانک عجاب قالدیا ایرنلری لعلدین تشی دردین ایردیبا دوداغی آننک زبردیشی مرجان ایردیبا ایتمی آننک زعفران اچی عنبر ایردیبا آیاقلری گوهردین سیم آلتون ایردیبا مربر باسش قدسی بریللق یول ایردیبا براتی رسولنی کورکاج یوکنوب سلام قیلدیبا براتی مزیمت آلیب تزکین ساچراب چاقدیا ادبسرلک قیلهل عاصی بولمه تیدیا عذاب قیلغوجی چیاراوری تموغ تیدیا کوزدین یاشن آقردی حاجتم بار تیدیا بارچه سز ننگ حضر تبه آرزولق تیدیا</p>	<p>اولهر و ہار ایر کلیک کور کلوک نظر قیلدیبا عطا یلردی بزکا امت قیلدی رسولکا رسولغه بولغان امت عرصاتده بولور شاد مرکم آنکا بتما دی ایمانیفه کرمادی اوزنورفدین یراتدی حبیب تیوب آط قویدی رسول مسچنکا کردی یسیغ نمازین قیلدی دینزنی آزدوردنک خلایقی اوردنک ملعون آقرنی اچدی چاد و محمد تیدی ابوجهل قپووغه سکسان کشی قاشنده رسول بونی ایشندی کونکلی بسیار آقردی رسول سچاده سالدی نیکه نمازین قیلدی اوج یوزاؤن اوج مرسللر شفیح کیلتوردی آنلر رسول تکیه قیلدی قتی اسایش تابدی کورنک خداننگ صنعین مہمان قیلور رسولین حقدین ندا یلدی چبرائییکا بار تیدی فرمان تیکور رضوانفه ایتسون حور قصورغه ناکه جبرائیل گلدی حق سلامین تیکوردی براتی اشکده توردی جبرائیل اوزی کیردی رسول چقوبان کیلدی باقدی براتی کوردی یوزین نوردین برتمش کوزی گوهردین ایرمش باشی آننک انجودین قولاقلری عقیقدین اوچاسی چین یاقوتدین سونکاکلری زمرد توکی آننک یولاردین بال قویوغی ربماندین آتدین ایردی اولوغراتی تیودین ہم کچکرک قزیل یاقوتدین ایکار یوزی کشیکا بنکرار رسول علیکم آلدی براتی قلشغه کیلدی براتی رسولدین چاچدی جبرائیل آنکا هیقردی عاصیلر اشی دشوار آنده کورماکای دیدار براتی بوسوزنی ایشندی باشنی یرکاقویدی یوزننگ براتی اوجماحدہ تور پندر لرختمتہ</p>
---	--

عطفہ

پشایچی کوککا آشتی موسی رسولی کوردی
 موسی ایسی بالهیدر خواست قیلغایسن امت
 آلتچی کوککا آشدی فرشته لرفی کوردی
 پشایچی کوککا آشتی فرشته لرفی کوردی
 کھی آننگ قیامده کھی آننگ رکوعده
 رسول یوقاری باقدی عرشنی هواده کوردی
 رسول یوقاری باقدی کوزی عرشکا توشدی
 بالهین ابردی سچر کولک قاردین ابردی سوغرا
 مقیدین ندا ایتلیدی عرشکا قدم باس تیدی "۵"
 بلریغ بیلردی ستار نعلین تارتا غیلز نهار
 رسول نعلین تارتیدی عرشکا قدم باسدی
 عرشدین اوتوبن باردی سدره مقامه یئدی
 سدره مقامین اوتدی افق مقامه یئدی
 ستم مقام افق موندین ارقق منزل یوق
 رفرق اینوبان کلدی رسول فریق آشدی
 کورکل غدا آننگ سنعین مهین قیلور رسولین
 رسول عقلیکه کیلیدی تزگین عالیک آلدی
 مقیدین ندا ایتلیدی نه کیلتوردنک دیب ایسی
 رسول ایددی یاستار رحیم قیافوچی غفار
 قوروت نهرسه کلتوردیم بوقتر رسننگ کنجنگه
 اوننگ قولیده نیازم رسول قولیده حاجتم
 ایتور رسول تیلکل بودم حاجت وقتیدور
 رسول ایتور تیلار من امتارم قولار من
 اقبیلار سروری اولیالرفننگ فخری
 بیل دربالرفی من شهید وشکر بیر ایدم
 بلرجه درحترانی من کل مرجان بیز ایدم
 ایدوستوم محمد نچه آغایسن امت
 لولاک لها خلقت الافلاک قیدم من سنکا
 بودنیا اول دنیا دوستو غمه بیر ایدم
 رحمت غامعین کیندی مغفرت تابعین اوردی

موسی ایلکاری چیقندی سلام قیلپ توردیا
 ساقط قیافل نمازین امتنکین تیدیا
 تننده باش یوق ابردی تانگ عجایب قالدیا
 قیاسنی بیلادی زمان قرار قیلدیا
 کھی آننگ سجودده رب الاعلی تیدیا
 بتی منگ بود نیاچه تانگ عجایب قالدیا
 مصطفی ننگ اغزیغه بر نهرسه نامدیا
 اوچ یوز آلتمش ناموری یاروبان توردیا
 حبیب الله اولتورب نعلین تارتای تیدیا
 نعلین برله باس قدم کرونگ قالسون تیدیا
 حقیدین ندا بئلیدی تیز یورکل تیدیا
 سدره مقامدین اوتوب افق مقامه یئدیا
 قایتب آنده جبرائیل اوکوش عذر قیلدیا
 ابار رسول بیلکل اون پریم کویار تیدیا
 سانسز منگ حجاب کچیدی لامکانکا تیدیا
 تجیات وسلامین مصطفی غه تیدیا
 ایکی ایلمین کورتاریب شکر قیلپ توردیا
 دوست دوستیغه کیلورده خالی کیلمس تیدیا
 من نهرسه کیلتوردیم بوقدر سنده تیدیا
 جرم حاجت یوقسر لیمق تورتچی یازق تیدیا
 امتلارم کنههین کچچرو بیرکل تیدیا
 فی حاجتکم تیلاننگ قبول قیلای تیدیا
 عامی امت بازقین عفو قیافل تیدی
 ایکی عالم چراغی کچل مرهبا تیدیا
 قیداکم سن استه سنک آنده بارسون تیدیا
 قینه کم سن تیلاننگ میوه بولسون تیدیا
 امتلر ننگ یازقین کچچرو بیدم تیدیا
 ایکی عالم چراغی حبیب سن تیدیا
 عرصات ننگ کوننده رضاسننگ تیدیا
 رسوالله سونقدی حضرتتدین یانندیا

АУДАРМАСЫ

БИЫ МӘРИЯМ

Қадыр құдіретін тыңдап,
Бір сөзім жад келді-йә.
Іздеп оны тапса болмас,
Мәулім сыйға берді-йә.

Мәриям ұлы ол Иса,
Хас құл еді Мәуліме,
Мәулім оны қастерлеп,
Інжіл сыйға берді-йә.

Әулиелер ұрығы,
Әнбиялар сардары,
Құрметін білдірді,
Көкте орын берді-йә.

Бұ дүниеге бақпаған,
Малға көңіл қоймаған,
Ел ішінде тұрмаған,
Иса пақыр еді-йә.

Талақ берді дүниеге,
Қадам қойды ақиретке,
Тағат қылды Мәуліме,
Түнде ояу тұрды-йә.

Мәриям еді анасы,
Еш жоқ еді әкесі,
Әнбиялар сарасы,
Елден туар еді-йә.

Қайсы елге ол кірсе,
Тума көзсізді көрсе,
Тұрып дұғалар қылса,
Көзді болар еді-йә.

Отырған аксақты жүргізген,
Барша кеселді тазартқан,
Өліктерге жан берген,
Иса елші еді-йә.

Иса айтар: ей, ана,
Бір насихат айтайын саған,
Ол насихатымды сен тыңда,
Бір сөзім жад келді-йә.

Ана ұлы тұрамын,
Пақыр тонын киемін,
Бұ дүниені қоямын,
Тағат уақыты болды-йә.

Мәриям айтар: ей, ұлым,
Көрер көзім, құлыным,
Келеді бұ өлім,
Жақсы айттың деді-йә.

Ана, ұл тұрды,
Бұ дүниені қойды,
Ауыр уақыт болды,
Барды Ливан¹³ тауына.

Шықты таудың басына,
Күндіз ораза тұтты,
Түнде ояу тұрды,
Тағат намаз қылды,
Қанша күн онда өтті-йә.

Ініндегі жыландар,
Жапандағы киіктер,
Ауадағы құс-құрттар,
Барша сәлемге келді-йә.

Бір күн кенет қазаға,
Иса барды нәсіпке,

¹³ Ливан لبنان – Таяу Шығыстағы ел мен жердің аты.

От жұлдызы қармауға,
Аздап кештеу қалды-йә.

Жарлық болды Иемнен,
Әзірейілге Мәулімнен,
Мәриям жанын алуға,
Жарлық алып келді-йә.

Ол Әзірейіл жетіп келді,
Мәриям жаққа ол келді,
Жүзіне қарап тұрды да,
Тұрып сәлем берді-йә.

Мәриям ақырын тұрды,
Тезде сәлемін алды,
Қайдан келдің сен деді,
Тәнім сонша қорықты-йә.

Сүйектерім сырқырар,
Жүректерім дірілдер,
Әзіз жаным қалтырар,
«Атың кім» деп сұрады-йә.

Мен-мен сарайлар бұзушы,
Жұптарды тұл қылушы,
«Мен Әзірейіл» деді-йә.

Тездеп ісінді қылғын,
Жан алармын деді-йә.

Мәриям жанын алғалы,
Өткендерге қосқалы,
Исаны жетім қылғалы,
Деп жауап берді-йә.

Мәриям айтар қоя тұр,
Мұндай істер қылмағын,
Бір сағатқа тұра-тұр,
Ұлым келсін деді-йә.

Ұлым келсін көрейін,
Басын, көзін сипайын,
Бір мауқымды басайын,
Жаным алғын деді-йә.

Айтар, ондай пәрмен жоқ,
Ұлым келер заман жоқ,
Жан алармын білгін, ұқ,
Жауап осындай берді-йә.

Байдан ақша алмаспын,
Жарлыға күш қолданбаспын,
Ұрыс-талас қылмаспын,
Жан аламын деді-йә.

Мәриям жанын алдырды,
Өткендерге жіберді,
Періштелер жиылып,
Көңіл айтуға келді-йә.

Ақшам намазы өтті,
Құптан намазы жетті,
Иса елші жылап,
Анасына қайтты-йә.

«Анам» деп еңіреп,
Көп өтініп жалынды,
Тағы қаншы ұйықтайсың,
Таң намазы болды-йә.

Айтар: ана не болар,
Тағат қыла тұрар,
Намаз ішінде сұрар,
Бір сағаттай күтті-йә.

Әкелген тамақ жемеді,
Жаным құрбан болсын деді,
Анасын күтіп,
Тағамын қойды-йә.

Ол күні Мәриям тұрмады,
Иса аузын ашпады,
Келесі таң атқанша,
Анасын күтті-йә.

Бір үн келді ауадан,
Мәриям өтті дүниеден,
Жетім қалдың анадан,
Дауыс осылай деді-йә.

Иса мұны есітті,
Айқай салып жылады,
Бауырын жерге қойып ап,
Естен танып жатты-йә.

Арсы-күрсі²⁰ күрсінді,
Лауху қалам¹⁴ жылады,
Періштелер жылады,
Қайырлы болсын деді-йә.

Ей, Мәриям білмедім,
Тоя көзім көрмедім,
Анам жанын алдың,
Кімді ана қылайын деді-йә.

Айтты: қайда барамын,
Кімді ана деймін,
Кіммен бірге тұрамын,
Зар еңіреп тұрды-йә.

Рахым рахмет еткін сен,
Себеп қылған Хакімсің,
Анам жанын алдың сен,
Не істейін деді-йә.

Жарлық Иемнен болды,
Ливан тауы тебіренді,

¹⁴ Лауху қалам لوح قلم – барша мақұлықаттың тағдыры жазылған «Лауху махфуздың» қаламы.

Барғын Иса еліне,
Жауап осындай болды-йә.

Иса барды еліне,
Кірді елдің ішіне,
Бәни Исаны қаумына,
Тұрып сәлем берді-йә.

Ұра тұрды ол қауым,
Тұрып сәлем алды,
Қайдан келдің сен?-деді,
Атың кім?-деп сұрады-йә.

Құтты Иса елшімін,
Анам өлді мұңдымын,
Кебіндік бөз тілеймін,
Сырын осылай айтты-йә.

Және айтар ол қауым,
Онда көп жылан бар,
Бермесе бұл қауымдар,
Жүз жыл қалсын деді-йә.

Барша халайық барғалы,
Кебінге бөз бермегей,
Сенен өзге бармағай,
Сен ұқ, барғын деді-йә.

Иса оларды есітті,
Үмітсіз болып қайтты,
Кебінге бөз таппады,
Іздеп және қайтты-йә.

Жұмақтан хорлар енді,
Тағы шатырлар құрылды,
Мәриям ананы жуды,
Кебін орап салды-йә.

Мәриям ананы жуды,
Кебінге орап қойды,
Лақат ішіне қойды,
Періштелер келді-йә.

Жетпіс мың періште келді,
Мәриям намазын қылды,
Намазына бастаған,
Жебірейіл әмин еді-йә.

Жарлық болса Иемнен,
Мәриям көрі жарылса,
Оның жүзін мен көрсем,
Деп, зар еңіреді-йә.

Жарлық болды Иемнен,
Мәриям көрі жарылды,
Қүдірет бірлө тірілді,
Тезде тілге келді-йә.

Ол нұр лақат ашылды,
Мәриям көрі жарылды,
Түрлі шешектер шашылды,
Ол құдіретте қойды-йә.

Айтар: неге мұндайсың,
Неге сабыр қылмайсың,
Мұндай жауап берді-йә.

Бұ дүниеге бақпағын,
Малға көңіл қоймағын,
Хақ құлшылығын қоймағын,
Керек саған деді-йә.

Ғаріп жапан кезердей,
Нақыш тоны безердей,
Дана інжу терердей,
Құл Сүлеймен еді-йә.

ТРАНСКРИПЦИЯСЫ

ВІВІ МӘРІҢАМ

Kadir kudrätin тыҗлаб,
 Бір сөзім йад келді-йә,
 ezläb any tůtsa bolmas,
 Mäulim `ata berdī-йә.

Märiyäm ügly ol `Isa,
 Xas kul erdī Mäulimä,
 Mäulim any ayyzlab,
 İnzil `ata berdī-йә.

Äuliyalar üryy,
 Änbiyalar surury,
 Xurmätini bildürdi,
 Kökdä orun berdī-йә.

Bü duniyaa bakmayan,
 Malya köñil bermayan,
 El içindä türmayan,
 `Isa xuçy erdī-iä.

Tälak berdī duniyaya,
 Kädäm ürdy `ukbäya,
 Ta `ät kyldy Mäulimä,
 Tünlär uñay türdy-йә.

Märiyäm erdī anasy,
 Heç ñok erdī atasy,
 Änbiyalar iñasy,
 Eldin tüymüş erdī-йә.

Кайу elä ol kirsä,
 Tuma közsizni körsä,
 Türüb du `alar kylsa,
 Közlik bolür erdī-йә.

Oıtıryan aksakny йurtän,
Tüäl `illät aırtkan,
Ölklärä žan küşkan,
`Isa suçu erdī-йә.

`Isa aйтur: Eй, Ana,
Bір pänd aйтайyn säñä,
O pändimnī sän aңla,
Bір sözīm йad keldī-йә.

Ana, үгүл күbalым,
İlīm tonyn kийälīm,
Bү duniñany куйалым,
Ta `ät uäktī boldy-йә.

Märiyäm aйтur: Eй, үгүлүм,
Körär közīm, külünüm,
Keläsüdür bül ölīm,
Йaxşy aйтдыñ tedī-йә.

Ana, үгүл күрдылар,
Bү duniñany койдлар,
Aғур uäktī boldy,
Bardy Lubnan тағуна.

Atdy тағнуғ başyna,
Kündüz ruza tütдылар,
Tünlär uñay түрдылар,
Ta `ät nämaz kyлдылар,
Kaçkün anda keçdī-йә.

İnīndäi йыланлар,
Йарандағу кийікләр,
Häuadaғу күş-kürtлар,
Barça sälamä kedī-йә.

Bір күn näah kәzaya,
`Isa bardy ruzä,

Ot йulduzy karmaya,
Az keċrak keldi-йә.

Йarlyġ boldy Izimdin,
Äzrailä Mäulimdin,
Märiyäm žanyn alurya,
Йarlyġ alyb keldi-йә.

Ol Äzrail etildi,
Märiyäm täba ol keldi,
Йuzinä karšu türüban,
Turub sälam kydy-йә.

Märiyäm räuanä küpdy,
Tezin `älik aldy,
Кайдyn keldiġ sän dedi,
Tänim йaulak korkdy-йә.

Suġäklärim ċanċyşur,
Йuräklärim tıträşur,
`Äziz žanym ċuylaşur,
Atyġ kım deb sürdy-йә.

Mänmın säraйlar büzyüşy,
Žuftlärnı tül kylyuşy,
Män Äzrail, tedı-йә.

Tezin işiġni kylyy,
Žan alurmyn tedı-йә.

Märiyäm žanyn alyaly,
`Iliynä kozaly,
`isany etim kyaly,
Deйub žäuab berdı-йә.

Märiyäm айтur unayyl,
Münċa işlär kylmayyl,
Bır sa `ätä sän türyyl,
Üylüm kelsün tedı-йә.

Մլմ կէսն կօրհրն,
 Բասն, կօզն սսսսն,
 Բր Բհրլրկ կսսսն,
 Յսնսն սղսլ տեճր-հհ.

Աստսր սնսսս ֆսրմսն հօկ,
 Մլսն կէլսր շսնսն հօկ,
 Յսն սլսրմսն Բրլ սկ,
 Յսսսս մսնսսս Բերճր-հհ.

Բսսսսն հսրՅ սլմսսմսն,
 Իսրլսղս կսս կսլմսսմսն,
 Մրսս-տսլսս կսլմսսմսն,
 Յսն սլսրմսն տեճր-հհ.

Մսրհհսն շսնսն սլճսրճս,
 Մրլհհնս կօհճսրճս,
 ֆսրհհտսլսր հսղսլսսսս,
 Կս շհհհս կէլճր-հհ.

Ահսսսն սնսսսս կէճճր,
 Իսսսս սնսսսս կէլճր,
 Իսս սսսսս հսղսլսս,
 Ասսսսս կսհճսր-հհ.

Ասնսն ճէսսս սղսրհսր,
 Կսր կսլճսրսն հսսսսսս,
 Կսսս սէճս սհսրսն,
 Կսղ սնսսսսս Բօլճսր-հհ.

Աստսր սնսն սն Բօլմսսս,
 Կս ճտ կսլս սհսսմսս,
 Մսնսնսնսնսն սնսնսնսնսն,
 Բր սս ճտրլրկ կստճր-հհ.

Կէլտսրսն տս ճսնհ սնսճր,
 Յսնսն կսրԲսն Բօլսսն ճեճր,
 Ասսսսս կստսնսն,
 Կս ճսնհսն կօհճսր-հհ.

Oı kün Märiyäm tırmady,
 `Isa ayzyn ačmady,
 Bırynky tañ atkünča,
 Anasyny kütdi-ıä.

Bir ün keldi häuadyn,
 Märiyäm bardy duniyadyn,
 Etim kaldyñ anadyn,
 Äuaz mündak keldi-ıä.

`Isa mıny eštdi,
 Färiyad kylyb ñuylady,
 Bağyn erä küyuban,
 Behuř bolyb ñatdy-ıä.

Arř-u Kursi tıtradi,
 Läux-u Käläm ñuylařdy,
 Färištälär ñuylařdy,
 Rähmät kylsün dedı-ıä.

Äıä, Märiyäm, bilmädım,
 Tuıña közim körmädım,
 Anam žanyn aldyñ,
 Kımnı ana kyлай dedı-ıä.

Aıdy: Kaıda bağayımyn,
 Kımnı ana deäyımın,
 Kımnıñ birlä tüğayımyn,
 Zari kylüb kübdy-ıä.

Rähim rähmät айла Säñ,
 Säbäb kylyñ Xäkimsän,
 Anam žanyn aldyñ Säñ,
 Näcuк kyлай dedı-ıä.

Ñaryğ Izimdän bodly,
 Lubnan tağy tebrändi,
 Bağyl `Isa elñä,
 Žäuab münday berdı-ıä.

`Isa bardy elä,
 Kirdi elniñ içinä,
 Bani `Isany kaumyna,
 Turyb sälam berdi-ñä.

Ûra türdy ol kaum,
 Türüb `älik aldy,
 Kaıdyn keldün sän dedı,
 Atyn kım deb sürdy-ñä.

Kütlüy `Isa suçymyn,
 Anam öldi mñğlymyn,
 Käfänlik buz tılärmän,
 Razyn anday aydy-ñä.

Ûñä aıtur o kaum,
 Anda üküş ñylan bar,
 Bermäsälär bü kaumlar,
 Ûz ñyl kalsın dedı-ñä.

Barça xalaıyk baryaly,
 Käfänlik buz bermäñ,
 Säñdın özä barmayay,
 Sän ük baryyl dedı-ñä.

`Isa ünlärin eşıtdı,
 Näumid bolıban kaytdy,
 Käfänlik buz tapmady,
 Kırı ññä kaytdy-ñä.

Uçmaxdyn xrlar enmıš,
 Taky çatyrlar kürylmyš,
 Märiñäm anany ñumyš,
 Käfän çulyab sürdy-ñä.

Märiñäm anany ñudylar,
 Käfän tütyn sürdylar,
 Lähäd içrä koydylar,
 Färištälär endi-ñä.

Etmış myñ färištä keldi,
Märiñäm nämazyn kyldy,
Nämazyna başlayan,
Žäbrail ämin erdi-ñä.

Ñarlyғ bolsa Izimdin,
Märiñäm üri ñarylsa,
Anyñ üzün ban körsäm,
Deban zari kyldy-ñä.

Ñarlyғ boldy Izimdin,
Märiñäm üri ñaryldy,
Kudrät birlä tirdi,
Tezin tilä keldi-ñä.

Ol nür läxäd açyldy,
Märiñäm üri ñaryldy,
Türlük çesäklär etildi,
Ol kudrätä koydy-ñä.

Añtur näçük mündaysyn,
Näçük säbr kylmazsyn,
Žäab bünday berdï-ñä.

Bü duniñaa bakmağyl,
Mala köñil bermäğyl,
Xäk küllüğyn koymağyl,
Keräk säñä dedï-ñä.

`Arif ñapan ezartek,
Näkš tuny bezartek,
Dana inžä tezartek,
Kul Suläyman erdi-ñä.

ФАКСИМИЛЕСІ

қадір қадіртен нәкәләб * бр сөзүм яд қлді я
қәзләб әні нәтсә бәләмәс * мүлім етә бәрдә я

мәрім әуғли әул әбсә * қас қл әрдә мүлмә
мүлім әні әғрәләб * әңгәл етә бәрдә я

әулиәләр ¹⁾ әуруғи * әнбияләр сөрү
һәрмәтәні бәлдүрдә * қәккә әурун ²⁾ бәрдә я

бә днәғә ¹⁾ бәқмәған * мәғә қәккә бәрмәкә
әйл әңдә ²⁾ нәрмәған * әбсә сәңгә бәрдә я

тләқ бәрдә днәғә * қәм әрдә әбғә
тләғәт қәйлді мүлім қә * нәнләр әуиәғ нәрдә я

мәрім әрдә әнәсә * һәң бәқ әрдә әнәсә
әнбияләр әйәсә * бәлдәйн ³⁾ нәғмәш әрдә я

қәбә әйлкә әул қәрсә * нәмә қәзсәзнә қәрсә
нәрәб дәғәләр қәлсә * қәзлүк бәлүр әрдә я

әулнәрған әқсәғнә бәрнәкн * нәқәл әлт әртәған
әулүкәләр қә бән қәштәған * әбсә сәңгә бәрдә я

әбсә әйтүр әй әнә * бәр пәндә әйтәйн снқә
әул пәндәмәні сн әнқәлә * бәр сөзүм яд қлді я

Ана اوغل قوبالم * گلیم تونین کیالم
 بو دنیانی قویالم * طاعت وقتی بولدی یا
 مریم ایتور ای اوغوم * کورار کوزوم قولنوم
 کیلاسیدور بو اولوم * بخش ایتدونک تیدی یا
 آنا اوغل قوبدیلار * گلیم تونین کیلمدیلار
 بو دنیانی قوبدیلار * آخر وقت بولدی یا
 باردی تیمان طاغینه * آشتی تاغنینک باشنه
 مریم اوغلنه ایتور * مسجد قوبار تیدی یا
 عیسی تاشلار ناشدی * ناش تیکراسن قابلا دی
 بر صومعهنی قوباردی * مریم آنده کردی یا
 کوندوز روزه نوتدیلار * تونلار اویاغ نوردی لار
 طاعت نماز قیلدیلار * قاج کون آنده کچدی یا
 ادنداکسی یلانلار * ¹⁾ یمانداغی کیملار
 هواداغی قوش قورنلار * بارچه سلامغه کلدی یا
 برکون نگاه قضاغه * عیسی باردی روزیغه
 اوت بواوموزی ²⁾ قازمغه * آز کچراک قالدی یا
 یرلیغ بولدی ایزمدین * عزرائل کا مولی مدین
 مریم جانن آلورغه * ³⁾ یرلیغ آلوب کلدی یا

اول عزرائل يتلدى * مريم نبا اول كلدى
 يوزينه قارشو توروبان * نوروب سلام قيلدى با
 مريم روانه قوبدى * ^{١٥} تزكن عليك آلدى
 فايدين كلدونك سن تيدى * نتم يولاق قورقدى با
 سونكا كلاروم چانچشور * يوراكلاروم نتراشور
 عزيز جانم ^{١٦} چو غلاشور * آتنك كم ديب سوردى با
 من من سرايلار بوزغوچى * جفت لارنى نول قيلغوچى
 عيسى نى يتيم ^{١٧} قيلغوچى * من عزرائل تيدى با
 منم آنم عزرائل * ايا مريم سن بلكل
^{١٨} تزكن اشكننى قيلغل * جان آلور من تيدى با
 مريم جانون آغالى * عليبن كا ^{١٩} قوزغالى
 عيسى نى يتيم قيلغالى * ديوب جواب بيردى با
 مريم ايتور ^{٢٠} اوناغيل * مونجه اشلار ^{٢١} قيلماغيل
 بر ساعت كا سن نوزكل * اوغلوم كلسون تيدى با
 اوغلوم كلسون كورابن * باشن كوزين ^{٢٢} سلاين
 بر بجيل ليف قيلابن * جانم آغل تيدى با

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Агапов П., Қадырбаев М. Сокровища древнего Казахстана. - Алматы, 1979.
2. Аль-Фараби. Философские трактаты. - Алматы, 1970.
3. Аль-Фараби. Избранные трактаты. - Алматы, 1994.
4. Аджи М. Полян полонецкого поля. - М., 1994.
5. Антонов Н.К. Лекции по тюркологии. 4.11. - Якутск, 1979.
6. Артомонов М.И. Сокровища саков. - М., 1973.
7. Ахметов З. Казахское стихосложение. - Алматы, 1964.
8. Ахмет Йүгінеки. Ақиқат сыйы. Ауд. Ә.Құрышжанов, Б.Сағындықов. - А., 1985.
9. Әбунәсір әл-Фараби. Трактат және өлеңдер. Ауд. А.Нысаналин. - Алматы, 1974.
10. Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. - Алматы, 1975.
11. Әуезов М. Әдебиет тарихы. - Алматы, 1991.
12. Әуезов М. Елу томдық шығармалар жинағы. 4-том. - Алматы, 2000.
13. Әбілғазы. Түрік шежіресі. Ауд. Б. Әбілқасымов. - Алматы, 1992.
14. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. // Шығармалары. - Алматы, 1989.
15. Батырлық дастандар. - Алматы, 1995.
16. Бартольд В.В. Сочинения. Т. V. - М., 1968.
17. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. - М., 1963.
18. Бабур-наме. Записки Бабура. - Ташкент., 1963.
19. Бабыр Захар ад-дин Мухаммед. Бабырнама. Қазақ тіліне ауд. Байзақ Қожабекұлы. Алматы, 1993
20. Баласағұн Ж. Құтты білік. Көне түрк тілінен ауд. А.Егеубай. Алматы, 2006
21. Баласагунский Юсуф. Благодатное знание. Перевод С.Иванова. - М., 1983.
22. Баллер Э.А. Преимственность в развитии культуры. - М., 1969.
23. Баскаков Н.А. Тюркские языки. - М., 1960.
24. Батманов Н.А., Арагачи З.Б., Бабушкин Ф.Ф. Современная и древняя енисейка. - Фрунзе, 1962.
25. Бердібай Р. Дәстүр қуаты. - Алматы, 2005.
26. Бердібай Р. Эпос - ел қазынасы. - Алматы, 1995.
27. Бернштам А.Н. Социально-экономический строй орхоно-енисейских тюрок VI-VIII вв.-М.-Л., 1946.

28. Бертельс Е.Э. Роман об Александре и его главные версии на Востоке. - N4.-Л., 1948.
29. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. Избранные труды. - М., 1965.
30. Бичурин Н.Я. (Иакинф) Собрание сведения о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. - М.-Л., 1950.
31. Бируни Абурейхан. Памятники минувших поколений. Избранные произведения. 1 том., - Ташкент, 1957.
32. Бойс М. Зороастрицы: Верования и обычаи. - М., 1987.
33. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинении. Том 4. - Алматы, 1985.
34. Васильев Л.С. История религии Востока. - М., 1983.
35. Васильев Д.Д. Корпус тюркских рунических памятников бассейна Енисея. - Л. 1983.
36. Войтов В.В. Древнетюркский пантеон и модель мироздания в кульгово-поминальных памятниках Монголии VI—"VIII в. - М., 1996.
37. Геродот. История в девяти книгах. - Л., 1972.
38. Грюнебаум Г.Э. Классический ислам. - М., 1986.
39. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера земли. - М., 1993.
40. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. - М., 1993.
41. Гумилев Л. Көне түріктер. Ауд. Ә.Жұмабаев, П.Бейсенов. - Алматы, 1994.
42. Габдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. - Алматы, 1974.
43. Ғұн тарихының жылнамасы. Көне қытай тілінен ауд. А.Мүтәліп, Т.Жиылулы. - Түркістан, 2004.
44. Дербісәлин Ә. Әдебиет туралы толғаныстар. - Алматы, 1990.
45. Дербісәлиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. - Алматы, 1995.
46. Дербісәлі Ә. Ислам және заман. - Алматы, 2003.
47. Дерфер. О языке гуннов. - М., 1986.
48. Диваев Ә. Тарту. - Алматы, 1992.
49. Дулати М.Х. Тарихи Рашиди. - Алматы, 2003.
50. Дуйсенбаев Ы.Т. Қазақтың лиро-эпосы. - Алматы, 1973.
51. Древнетюркский словарь. - Л1969.
52. Ежелгі дәуір әдебиеті. Екінші кітап. Хрестоматия. - Алматы, 1991.
53. Ескі түркі жазба ескерткіштері туралы зерттеулер. - Алматы, 1983.
54. Егеубаев А. Ежелгі дәуірдегі қазақ әдебиетінің көркемдік жүйесі. - Алматы, 1999.
55. Егеубаев А. Кісілік кітабы. - Алматы, 1998.
56. Егеубаев А. Құлабыз. - Алматы, 2001.

57. Енсенгенұлы Т. Қазақ әдебиеті тарихының арғы арналары. - Алматы, 2001.
58. Екі мың жылдық дала жыры. - Алматы, 2000.
59. Жаз бен қыстың айтысы (Махмұт Қашқаридің «Диуани лұғат-ит-түрк» сөздігінен алынған ертедегі түрік жырлары). Ауд. Ф.Оңғарсынова. - Алматы, 1985.
60. Жармұхамедұлы М. Қожа Ахмет Йассауи және Түркістан. - Алматы, 1999.
61. Жалайыр Қ. Шежірелер жинағы. Ауд. Н.Мингулов, Б.Көмеков, С. Өтениязов. - Алматы, 1997.
62. Жолдасбеков М. Асыл арналар. - Алматы, 1986.
63. Жүсіп Баласағұн. Құтты білік. Ауд. А.Егеубаев. - Алматы, 1986.
64. Закиров С. Дипломатические отношения Золотой Орды с Египтом. - М., 1966.
65. Ибраев Ш. Қазақтың батырлық эпосының поэтикасы. - Алматы, 1993.
66. Йоллығ тегін. Күлтегін. Ауд. М.Жолдасбеков. - Алматы, 1986.
67. Иванов С.Н. Родословное древнетюрк Абұлгазы-хана. - Ташкент, 1969.
68. Каскабасов С.А. Золотая жила. Избранные исследования. 4.2. - Астана, 2000.
69. Кенжебаев Б. Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері. - Алматы, 1973.
70. Келімбетов Н. Ежелгі әдеби жәдігерліктер. - Алматы, 2005.
71. Келімбетов Н. Қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірі. - Алматы, 1986.
72. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. Бірінші кітап. - Алматы, 1991.
73. Келімбетов Н. Қазақ әдебиеті бастаулары. - Алматы, 1998.
74. Келімбетов Н. Ежелгі түркі поэзиясы және қазақ әдебиетіндегі дәстүр жалғастығы. - Алматы, 1998.
75. Келімбетов Н. Көркемдік дәстүр жалғастығы. - Астана, 2000.
76. Келімбетов Н. Древний период истории казахской литературы. - Алматы, 1998.
77. Кляшторный С.Г. Древнетюркские рунические памятники, как источник по истории Средней Азии. - М., 1964.
78. Кляшторный С.Г. Древнетюркские рунические памятники, как источник по истории Средней Азии. - М.-Л., 1964.
79. Кононов А.Н. История изучения тюркских языков в России. - Л., 1972.
80. Кононов А.Н. Родословная туркмен, сочинение Абұл-л-Гази, хана Хивинского. - М.-Л., 1958.
81. Конрад Н.И. Запад и Восток. - М., 1972.

82. Короглы Х.Г. Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии, Ирана и Азербайджана. - М., 1983.
83. Короглы Х.Г. Огузский героический эпос. - М., 1976.
84. Кормушин И.В. Тюркские енисейские эпитафии /тексты и исследование/. - М., 1997."
85. Қасқабасов С. Абай және фольклор. - Алматы, 1995.
86. Қашқари М. Диуани лұғат ит-түрк. Үш том. Көне түркі тілінен аударған. А.Егеубаев. Алматы, 1997.
87. Қыраубаева А. Ғасырлар мұрасы. - Алматы, 1988.
88. Қоңыратбаев Ә. Қазақ эпосы және түркология. - Алматы, 1987.
89. Қоңыратбаев Ә. Түркітану және шығыстану мәселелері. //Шығармалар жинағы. 2-том. - Алматы, 2004.
90. Қожа Ахмет Яссауи. Хикмет. Жинақ. (Аударған: М.Жармұхамедұлы, М.Шафиги, С.Дәуітұлы, Е.Дүйсенбай). - Алматы, 1998.
91. Қожакеев Т. Қазақ әдебиеті тарихының өзекті мәселелері. - Алматы, 1993.
92. Қожа Ахмет Яссауи. Диуани хикмет. (Ақыл кітабы). - Алматы, 1993.
93. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей. - Алматы, 1996.
94. Личвинский Б.А. Древние кочевники. - М., 1972.
95. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности (тексты и исследование). - М.-Л., 1951.
96. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии. - М.-Л., 1959.
97. Медоев А.Г. Гравюры на скалах. Алматы, 1976.
98. Оғыз-наме. Мұхаббат-наме. - Алматы, 1986.
99. Өмірәлиев Қ. Қазақ поэзиясының жанры мен стилі. - Алматы, 1983.
100. Өмірәлиев Қ. VIII—XII ғасырлардағы көне түркі әдеби ескерткіштері. - Алматы, 1985.
101. Өмірәлиев Қ. XV-XIX ғасырлардағы қазақ поэзиясының тілі. - Алматы, 1976.
102. Наджип Э.Н. Тюркоязычный памятник XIV в. «Гулистан» С.Сараи. Часть I и II, -А., 1975.
103. Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии. - М.-Л., 1959.
104. Поспелов Г.П. Проблемы исторического развития литературы. - М., 1972.
105. Преемственность в развитии литературы. - Пятигорск, 1993.

106. Сарткожаұлы К. Орхон мұралары. Т.І. - Астана., 2003.
107. Севортян Э.Ю. Этимологический словарь тюркских языков. - М., 1974.
108. Стеблева И.В. Поэзия тюрков VI—VIII вв. - М., 1965.
109. Стеблева И.В. Поэтика древнетюркской литературы и ее трансформация в раннеклассической период.-М., 1976.
110. Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің тарихы. - Алматы, 1997.
111. Толстое С.П. По следом древнехорезмской цивилизации. - М., 1948.
112. Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Том II.-М.-Л., 1941.
113. Тюркологический сборник. - М., 1973.
114. Тюркоязычный мир. - Алматы, 1997.
115. Тугушева Л.Ю. Раннесредневековый тюркский литературный язык. СПб., 2001.
116. Федоров-Давыдов Г.А. Искусство кочевников и Золотой Орды. - М., 1970.
117. Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золото-ордынских ханов. - М., 1966.
118. Хорезми. Мухаббат-наме. (Перевод Э.Н. Наджипа), - М., 1969.
119. Чалоянов.К. Восток-Запад. - М., 1968.
120. Щербак А.М. Огуз-наме. Мухаббат-наме. - М., 1959.

РЕЗЮМЕ

Институт литературы и искусства имени М.О.Ауэзова продолжает работу по подготовке и изданию очередных томов пятитомной «Антологии древней литературы» серии «Сокровища Великой степи» в рамках государственного задания «Разработка и изучение письменных литературных памятников древнего, средневекового периодов и подготовка антологии древней литературы» Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Основная цель настоящей антологии, впервые системно осуществляемое в нашей стране, – издание литературных памятников, вышедших отдельными книгами; 2) издание всех текстов, хранящиеся в рукописях; 3) издание текстов литературных памятников средневековья в первоначальном виде, в том, в каком они дошли до нас.

Главная особенность серии – большинство литературных памятников, написанных на тюркском языке, впервые будут опубликованы в переводе на казахский язык.

Второй том серии «Сокровища Великой степи» включает в себя литературные памятники периода правления Караханидов (IX–XII вв.).

Том открывает труды великого ученого-энциклопедиста, мыслителя Абу Насра аль-Фараби, которого ученые Востока считали вторым учителем после Аристотеля. Он родился на казахской земле – в городе Отрар. Стремясь познать мир и продолжить образование, аль-Фараби покинул родные места, побывал в Багдаде, Каире и других городах Арабского халифата. Умер в Дамаске. Кроме своего родного – тюркского языка в совершенстве знал арабский, персидский и древнегреческий языки, написал более 100 трудов по различным наукам. Общеизвестны его труды в области философии, естествознания, математики, музыки. Он также написал трактат, анализирувавший природу поэзии, и сочинял стихи. Аль-Фараби оставил великое наследие, которое во многом опережало свое время. Он был философом не просто своего времени или тюркского и исламского мира, он был философом мирового масштаба, распространившим мысли своей философии с востока на запад на весь мир. Великий мыслитель, своими трудами, идеями, суждениями, имевшими влияние и на Востоке, и на Западе, является одним из авторитетных теоретиков философии цивилизации. Из его оригинальных работ наиболее известны в науке трактат «Трактат о взглядах жителей добродетельного города», «Книга о постоянстве движения вселенной», «Большая книга о музыке», «Книга о стихе и риторике», «Трактат об искусстве письма», «Логика» и др.

В настоящий том антологии включены некоторые главы «Трактата о взглядах жителей добродетельного города» аль-Фараби, а также его труды «О ритме сти-

ха», «Трактат о правилах стиха» в переводе на казахский язык. Тексты данных трудов перевел и подготовил к изданию кандидат филологических наук Торали Кыдыр.

Следующий раздел тома составил знаменитый труд «Дивани лугат-ит-турк» («Словарь тюркских наречий») выдающегося тюркского ученого средневековья Махмуда Кашгари (1029-1101).

Махмуд Кашгари – представитель высших кругов караханидской знати. Родился в городе Барысхан Талас-Чуйской долины. Получил образование в Кашгаре, продолжив его в Бухаре и Багдаде. В процессе обучения проявил большой интерес к языкам, фольклору, этнографии, географию, менталитету тюркских народов, объездив почти всю территорию их проживания. Накопленный опыт и наблюдения он обобщил в своем знаменитом труде «Дивани лугат-ит-турк».

«Дивани лугат-ит-турк» М.Кашгари является энциклопедией тюркских народов раннего средневековья. В этом труде содержатся ценные сведения о многочисленных тюркских племенах, этнонимы, топонимы, термины родства, названия домашних и диких животных, птиц, месяцев и дней недели, различных блюд и напитков, народный календарь, названия лекарственных средств, астрономические, военные, медицинские, религиозные, политические и др. термины. В словаре также запечатлены этические нормы поведения мировосприятие тюркских народов средневековья. Есть важные сведения о историко-культурных связях между различными племенами, упоминания о некоторых исторических событиях, произошедших на территории Казахстана и Средней Азии.

В книге также основные жанры тюркоязычного фольклора – обрядовые и лирические песни, отрывки героического эпоса, исторические предания и легенды, более 400 пословиц, поговорок и устных изречений. В качестве примеров широко представлены образцы тюркского фольклора – обрядовые и лирические песни, отрывки героического эпоса, исторические предания и легенды, пословицы и поговорки.

В словаре значение большинства слов объясняется и уточняется с помощью соответствующего иллюстративного материала, для чего широко используются пословицы и поговорки, дастаны, хикметы, крылатые выражения, песни, отрывки из произведений тюркских поэтов. Стихи, приведенные в «Диване» в качестве иллюстраций, ярко отражают жизнь тюркских народов средневековья, их быт и нравы. Многообразные по содержанию и художественно-стилистическим особенностям, эти стихи являются свидетельством высокого развития художественного мышления их создателей. Наряду со стихами назидательного и лирического характера в «Диване» приводятся прекрасные стихи, воспевающие мужество и благородство Афрасияба - Алп Эр Тунга - народного героя древне-

тюркской поэзии, оплакивающие его смерть. В «Диване» содержится ряд четверостиший в форме муназаре, передающих спор между летом и зимою. Все это свидетельствует о том, что древняя поэзия тюрков была богата жанрами и отличалась высоким уровнем художественного развития.

В 1997-1998 годах известный ученый-литературовед, поэт, доктор филологических наук, профессор Аскар Курмашулы Егеубаев (1950-2006) впервые перевел на казахский язык этот труд М.Кашгари, который был выпущен издательством «Хант» в 3-томах. Это издание составило 2-4 тома серии «Әдеби жәдігерлер» (Алматы, 2007) в 20-ти томах.

Труд «Дивани лугат-ит-турк» М.Кашгари, включенный в настоящий том, подготовлен на основе последнего издания этого ценного памятника и в соответствии с принципами издания антологии без изменений.

«Құтты білік» («Благодатное знание») видного тюркского поэта, мыслителя и ученого Юсуфа Баласагуна (1017-1075) – выдающееся произведение тюркоязычной литературы средневековья. Это философское произведение, в котором анализируются смысл и значение человеческой жизни и определяются обязанности и нормы поведения человека в обществе.

Автор начал писать свое произведение в 1069 году в городе Баласагун государства Караханидов и завершил в 1070 году в городе Кашгар. Затем Юсуф Баласагун подарил эту поэму правителю государства Караханидов того времени хану Богре, который в свою очередь высоко оценив это произведение, назначил поэта своим главным везиром.

Поэма «Благодатное знание» Юсуфа Баласагуни является первым произведением классической тюркоязычной литературы. Это произведение – не только политический трактат: поэма включает в себя сумму знаний по различным областям науки, культуры эпохи средневековья. В ней рассматриваются проблемы смысла жизни, предназначения человека, его места и роли в мире. Поэма содержит детали быта кочевников и охотничьего обихода, где встречаются изречения, пословицы и крылатые выражения.

До нас дошло три рукописи поэмы, являющейся общим наследием тюркских народов. Первым был найден Венский вариант, который в 1825 году опубликовал французский ученый Амедей Жауберт. В 1439 году эту рукопись переписал Хасан Кара Сагил в Герате. Произведение зафиксировано на бумаге древним уйгурским письмом, среди которого встречается ряд текстов на арабской графике. Вторая рукопись – это Каирский вариант поэмы, записанный арабским шрифтом, которая найдена в 1896 году в бывшей Хидивской, нынешней королевской библиотеке города Каир. Третий вариант произведения был обнаружен в 1913 году в городе Наманган Узбекистана. Эту рукопись нашел в личной библио-

теке Мухамедходжи ишана Лалариша и опубликовал башкирский ученый Заки Валиди Тоған. Затем рукопись потерялась, в 1925 году заново нашел узбекский ученый Фитрат. Сейчас хранится в отделе редких рукописей Института востоковедения АН Узбекистана в Ташкенте под № 1809.

Кроме этих рукописей найдены и отдельные бейты, т.е. двустишия поэмы: одно в библиотеке Анкары, второе – во время раскопок в древнем городе Сарайшык.

В 1986 году известный ученый-литературовед, поэт, доктор филологических наук, профессор А.К.Егеубаев (1950-2006) впервые перевел поэму «Кутадгу билиг» на казахский язык.

В антологии представлены переводы из Каирского варианта, основным источником была рукопись, подготовленная Турецким центром языка Турции. Текст перевел PhD доктор Бекарыс Нуриман.

Еще одним уникальным памятником тюркской письменной литературы периода правления Караханидов является поэма «Хибагул хакайик» («Вознаграждение истины»). Автор поэмы, последователь учения Яссауи Ахмет Иугнеки родился в местности Иугнек, что возле Туркестана. Основная тема и идея произведения – призыв к духовной чистоте, дидактические наставления. По мнению поэта, человек приходит на этот свет, чтобы познать Аллаха и науку. Познание тайны земли – путь к счастливой жизни. Ахмет говорит, если человек не склонен к науке, сколько его ни учи, это равносильно воде в песке, все люди перед богом равны, невзирая на социальные и другие статусы.

Среди тюркологов возрос интерес к поэме «Хибаг-ул хакайик» (иногда называют как «Атибат-ул хакайик»), так как это произведение является одним из первых литературных памятников, созданных на тюркском письменном языке. В разные годы поэму исследовали такие ученые как Ф.Копрюлю, В.Радлов, Е.Бертельс, С.Малов, А.Наджиб, Н.Асим, Й.Дени, Р.Арат, К.Махмудов, А.Курышжанов, Б.Сагындыкулы, которые высказали свои мнения по поводу автора, языка, вариантов, времени написания произведения. Среди этих ученых Р.Арат пен Н.Асим перевели поэму на современный турецкий язык, К.Махмудов на узбекский язык. В 1985 г. на казахский язык поэму впервые полностью перевели известные ученые-тюркологи А.Курышжанов и Б.Сагындыкулы. Г.Курмангалиева же защитила кандидатскую диссертацию о литературном наследии Ахмета Иугнеки.

Сейчас известны науке три полных варианта и три отрывка этого произведения (Самаркандский, Стамбульский, Анкаринский, Берлинский варианты).

В антологии представлен вариант поэмы из дворца Топкапы (Стамбул) в переводе на казахский язык, который осуществил кандидат филологических наук Торали Кыдыр.

Во второй том включены произведения выдающегося суфийского поэта средневековья Ходжи Ахмеда Яссауи – признанный глава тюркской ветви суфизма, мыслителя, известного среди местных кочевников поэта-мистика, религиозного проповедника, деятельность которого протекала в городе Яссы (Туркестане) на территории нынешней Южно-Казахстанской области.

Нет точных сведений, когда он родился. Однако в некоторых исследованиях упоминается, что поэт родился в 1083 году, умер в 1166-1167 годах. Есть и предположения, согласно которым он прожил 120 лет и жил примерно в 1103-1228 годах.

Среди исследователей тюркского наследия немало ученых, которые не затронули о произведениях Яссауи. О нем писали несколько трудов тюркологов Запада и Востока. Ряд яссауиеведов, начатый с книги Ф.Копрюлю «Первые мутасаууфы в турецкой литературе», был пополнен именами таких ученых как К.Эраслан, М.Узун, М.Тахрали, С.Улутог, Н.Йилмаз, Х.Биже, М.Демиржи, М.Тайши, Х.Алтинташ, Н.Зейбек. Следует особо отметить и наряду с узбекскими и башкирскими учеными из стран бывшего Советского Союза А.Наджиба, Н.Маллаева, И.Хаккула, С.Сайфуллаха, Н.Хасана, Г.Хусайнова и казахских яссауиеведов М.Жармухамедова, С.Даутулы, З.Жандарбеку, А.Ахметбекову, Д.Кенжетая, А.Абдирасилкызы, Т.Кыдыр которые своими исследованиями внесли весомый вклад в дело изучения творчества поэта.

В годы независимости осуществлены несколько научных и художественных переводов сочинения «Диуани хикмет» Яссауи, представленных читателям, среди которых с большим почетом названы имена таких поэтов и ученых как М.Жармухамедулы, С.Даутулы, М.Шафигов, Ж.Абдирашев, Е.Дуйсенбайулы, А.Жамишев, К.Кари, Г.Камбарбекова, Б.Сагындыков, Х.Иманжанов, А.Ибатов, З.Жандарбек, А.Нурманова, А.Бокебаев. Поэты донесли это произведение художественным словом, ученые же сделали научный перевод и транскрипцию.

В антологию включены отрывки из «Диуани хикмет» по литографии 1904 года издания в Казани. Перевел – кандидат филологических наук Торали Кыдыр. Также на казахский язык переведены с оригинала первые главы произведения «Миратул-кулуб», приписываемое Яссауи, которое переписал один из учеников поэта Мухаммед Зарнуки. Перевод осуществил – докторант Хамидулла Таджиев.

В настоящий том включены произведения выдающегося суфийского поэта средневековья Сулеймена Бакыргани (1091-1186), ученика Ходжи Ахмеда Ясауи, признанного главы тюркской ветви суфизма, мыслителя, религиозного проповедника. Родился он в городке Бакырган на территории нынешнего Каракалпакстана. Сулеймен Бакыргани, прозванный в народе «Хаким Ата» и по-

святивший всю свою жизнь познанию бога и истины, внес большой вклад в тюркское словесное искусство. Писал на тюрки. Он автор более ста хикметов, а также дастанов «Ахыр заман» («Конец света»), «Мигражнама», «Кисса Исмаил», «Биби Мариям», «Половина яблока».

В разные годы наследие Бакыргани стало объектом исследования таких ученых как Ф. Копрюлю, Н.Маллаев, К.Ераслан, И.Хаккулов, С.Рафиддинов, Х.Суйиншалиев, Б.Кенжебаев, Н.Келимбетов, Т.Кыдыр, выразившие свои мнения о художественных особенностях произведений поэта и их культурных ценностях в истории тюркских народов.

Сочинения поэта можно встретить во многих библиотеках мира, так как произведения были широко распространены в свое время. И здесь следует особо отметить, что самая большая рукопись, всесторонне охватывающая произведения Бакыргани, хранится в отделе рукописей Национальной библиотеки РК.

Публикация же произведений поэта осуществилась с середины XIX века через рукописей, переписанных катибами. Впервые его произведения были изданы в 1846 году Казанским университетом, затем были переизданы шестнадцать раз. В советский период в томах и сборниках, посвященных истории тюркоязычных литератур, были опубликованы только отрывки из его произведений. Его произведения были переизданы в Ташкенте (1991) и в Казани (2000) на основе опубликованных в XIX-XX веках литогафий.

В антологии представлены некоторые хикметы Бакыргани в переводе с подлинника. Основная часть текстов произведений С.Бакыргани, включенных в настоящий том, была подготовлена на основе самой древней и верной рукописи под названием «Хикметы Бакыргани», сохраненной в отделе редких книг и рукописей Национальной библиотеки РК, которая отличается тем, что она включена в список ЮНЕСКО. Также в антологии даны дастаны Бакыргани «Ахыр заман», «Биби Мариям», «Мигражнама». Произведения Бакыргани с подлинника на казахский язык перевел и подготовил к изданию кандидат филологических наук Торали Кыдыр.

Том снабжен научными приложениями, которые включают в себя: сведения о публикуемых текстах; краткий историко-литературоведческий и текстологический анализ письменных памятников; список использованной литературы; резюме на русском и английском языках.

Издание в равной мере адресовано как специалистам – историкам и филологам, так и массовому читателю.

Объем – 560 стр.

ABSTRACT

The M.O.Auezov Institute of Literature and Art continues to work on the preparation and publication of the next volumes of the five-volume "Anthology of Ancient Literature" of the "Treasures of the Great Steppe" series within the frame of the State assignment "Development and study of written literary monuments of the ancient, medieval periods and preparation of the anthology of ancient literature", Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

The main goal of this anthology, which is systematically implemented for the first time in our country, is the publication of literary monuments that have been published in separate books; 2) the publication of all texts stored in manuscripts; 3) the publication of the texts of literary monuments of the Middle Ages in their original form, in the form in which they preserved to our times.

The main feature of the series is that most of the literary monuments written in the Turkic language will for the first time be published in translation into the Kazakh language.

The second volume of the series "Treasures of the Great Steppe" includes literary monuments from the period of the Karakhanids rule (IX-XII centuries).

The volume opens with the works of the great scientist-encyclopedist, philosopher Abu Nasr al-Farabi, whom the scientists of the East considered the second teacher after Aristotle. He was born on the Kazakh land - in the city of Otrar. Striving to learn the world and continue his education, Al-Farabi left his native place, visited Baghdad, Cairo and other cities of the Arab Caliphate. He died in Damascus. In addition to his native Turkic language, he perfectly knew Arabic, Persian and Ancient Greek, wrote more than 100 works on various sciences. His works in the field of philosophy, natural science, mathematics, music are well known. He also wrote a treatise that analyzed the nature of poetry and wrote verses. Al-Farabi left a great legacy that was in many ways ahead of his time. He was not just a philosopher of his time or of the Turkic and Islamic world, he was a world-class philosopher who spread the thoughts of his philosophy from east to west to the whole world. The great thinker, with his works, ideas, judgments that had an influence in the East and in the West, is one of the authoritative theorists of the philosophy of civilization. Of his original works, the most famous in science are the treatise "Treatise on the views of the inhabitants of a virtuous city", "Book on the constancy of movement of the universe", "Big book on music", "Book on poetry and rhetoric", "Treatise on the art of writing", "Logic" etc.

The present volume of the anthology includes some chapters of Al-Farabi's "Treatise on the views of the inhabitants of a virtuous city", as well as his works "On

the rhythm of verse", "Treatise on the rules of verse" translated into Kazakh. The texts of these works were translated and prepared for publication by the Candidate of philological sciences Torali Kydyr.

The next section of the volume was the famous work "Divanilugat-it-Turk" ("Dictionary of Turkic dialects") by the outstanding Turkic scholar of the Middle Ages Mahmud Kashkari (1029-1101).

Mahmud Kashgari is a representative of the highest circles of the Karakhanid nobility. He was born in the city of Baryskhan in Talas-Chu valley. He received his education in Kashgar, continuing it in Bukhara and Baghdad. In the process of studying, he showed great interest in languages, folklore, ethnography, geography, the mentality of the Turkic peoples, having traveled almost the entire territory of their residence. He summarized the accumulated experience and observations in his famous work "Divanilugat-it-Turk".

"Divanilugat-it-Turk" by M. Kashgari is an encyclopedia of the Turkic peoples of the early Middle Ages. This work contains valuable information about the numerous Turkic tribes, ethnonyms, toponyms, terms of kinship, names of domestic and wild animals, birds, months and days of the week, various dishes and drinks, folk calendar, names of medicines, astronomical, military, medical, religious, political and other terms. The dictionary also contains the ethical norms of behavior and the worldview of the Turkic peoples of the Middle Ages. There is important information about the historical and cultural ties between different tribes, data on some historical events that took place on the territory of Kazakhstan and Central Asia.

The book also contains the main genres of the Turkic-language folklore - ritual and lyrical songs, excerpts of the heroic epic, historical legends, more than 400 proverbs, sayings and oral sayings. Examples of Turkic folklore are widely presented - ritual and lyrical songs, fragments of the heroic epic, historical legends, proverbs and sayings.

In the dictionary, the meaning of most words is explained and specified with the help of appropriate illustrative material, for which proverbs and sayings, dastans, hikmets, winged expressions, songs, excerpts from the works of Turkic poets are widely used. The poems cited in "Divani" as illustrations vividly reflect the life of the Turkic peoples of the Middle Ages, their way of life and customs. Diverse in content and artistic and stylistic features, these poems are evidence of the high development of artistic thinking of their authors. Along with verses of an edifying and lyrical nature, the "Divani" contains wonderful poems praising the courage and nobility of Afrasiyab - Alp Er Tunga - the folk hero of ancient Turkic poetry, mourning his death. The Divani contains a number of quatrains in the form of munazare, which convey the dispute between summer and winter. All this indicates that the ancient

poetry of the Turks was rich in genres and was distinguished by a high level of artistic development.

In 1997-1998, the famous literary scholar, poet, Doctor of philological sciences, professor Askar Kurmashuly Yegeubaev (1950-2006) for the first time translated this work of M. Kashgari into the Kazakh language, which was published by the publishing house "Hunt" in 3 volumes. This edition consisted of 2-4 volumes of the series "Adebi zhadigerler" (Almaty, 2007) in 20 volumes.

The work "Divanilugat-it-Turk" by M. Kashgari, included in this volume, was prepared on the basis of the latest edition of this valuable monument and in accordance with the principles of publishing the anthology without changes.

"Kuttybilik" ("Blessed Knowledge") of the prominent Turkic poet, thinker and scientist Yusuf Balasagun (1017-1075) is an outstanding work of the Turkic-language literature of the Middle Ages. This is a philosophical work that analyzes the meaning and significance of human life and defines the duties and norms of human behavior in society.

The author began to write his work in 1069 in the city of Balasagun of the Karakhanid State and finished it in 1070 in the city of Kashgar. Then Yusuf Balasagun presented this poem to the ruler of the State of Karakhanid period, Khan Bogra, who, in turn, highly appreciating this work, appointed the poet as his chief vizier.

The poem "Blessed Knowledge" by Yusuf Balasaguni is the first work of classical Turkic-language literature. This work is not only a political treatise: the poem includes the sum of knowledge in various fields of science and culture of the Middle Ages. It examines the issues of the meaning of life, the purpose of human, his place and role in the world. The poem contains details of the life of nomads and hunting practices, where sayings, proverbs and winged expressions are mentioned.

Three manuscripts of the poem, which is the common heritage of the Turkic peoples, preserved to our days. The first to be found was the Vienna version, which was published in 1825 by the French scientist Amedey Jaubert. In 1439, this manuscript was re-written by Hasan Kara Sagil in Herat. The work is written on paper in an ancient Uyghur script, among which there is a number of texts in Arabic graphics. The second manuscript is the Cairo version of the poem, written in Arabic script, which was found in 1896 in the former Khidiva, the current royal library of Cairo. The third version of the work was discovered in 1913 in Namangan, Uzbekistan. This manuscript was found in the personal library of Mukhamedhoja ishan Lalarish and published by the Bashkir scholar Zaki Validi Togan. Then the manuscript was lost, in 1925 it was found again by the Uzbek scientist Fitrat. Now it is kept in the department of rare manuscripts of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Uzbekistan in Tashkent, No. 1809.

In addition to these manuscripts, some beits, i.e. couplets of the poem were also found: one in the library of Ankara, the second - during excavations in the ancient city Saraishik.

In 1986, the famous literary scholar, poet, Doctor of philological sciences, professor A.K. Yegeubaev (1950-2006) first translated the poem "Kutadgubilig" into the Kazakh language.

The anthology presents translations from the Cairo version, the main source was the manuscript prepared by the Turkish Language Center of Turkey. The text was translated by PhD Bekarys Nuriman.

Another unique monument of the Turkic written literature during the reign of the Karakhanids is the poem "Khibat-ulhakayik" ("The Reward of Truth"). The author of the poem, the follower of the teachings of Yassau, Ahmet Iugneki was born in the Iugnek area, near Turkestan. The main theme and idea of the work - the urge for spiritual purity, and didactic instructions. According to the poet, a person comes to this world to know Allah and science. Learning the secrets of the earth is the way to a happy life. Akhmet says that if a person is not inclined to science, no matter how much you teach him, this is like water in sand, all people are equal before God, regardless of social and other statuses.

Interest in the poem "Khibat-ul hakayik" (sometimes referred to as "Atibat-ulhakayik") has increased among Turkologists, since this work is one of the first literary monuments created in the Turkic written language. Over the years, the poem was studied by such scholars as F. Koprulu, V. Radlov, E. Bertels, S. Malov, A. Najip, N. Asim, J. Deni, R. Arat, K. Makhmudov, A. Kuryshzhanov, B. Sagyndykuly, who expressed their opinions about the author, language, versions, period of writing the work. Among these scholars R. Arat and N. Asim translated the poem into the modern Turkish language, K. Mahmudov - into the Uzbek language. In 1985, the poem was first fully translated into the Kazakh language by the famous scholars of Turkic studies A. Kuryshzhanov and B. Sagyndykuly. G. Kurmangaliyeva defended the Ph.D. thesis on the literary heritage of Akhmet Iugneki.

Now three complete versions and three excerpts of this work (Samarkand, Istanbul, Ankara, Berlin versions) are known in science.

The anthology presents a version of the poem from the Topkapi Palace (Istanbul) translated into Kazakh, which was carried out by the Candidate of philological sciences Torali Kydyr.

The second volume includes the works of the outstanding Sufi poet of the Middle Ages, Khoja Ahmed Yassau, the recognized head of the Turkic branch of Sufism, a thinker, a mystic poet known among local nomads, a religious preacher, whose activities took place in the city of Yassy (Turkestan) in the territory of the present South Kazakhstan region.

There is no exact date when he was born. However, some studies mention that the poet was born in 1083, died in 1166-1167. There are also assumptions according to which he lived for 120 years and lived approximately in the period 1103-1228.

Among the researchers of the Turkic heritage, there are many scientists who did not mention the works of Yassau. There are several works by Turkologists of the West and the East about him. A number of scholars of Yassau studies, beginning with F. Koprulu's book "The First Mutasaufts in Turkish Literature", was supplemented by the names of such scientists as K. Eraslan, M. Uzun, M. Tahrali, S. Ulutog, N. Yilmaz, H. Bizhe, M. Demirzhi, M. Taishi, H. Altintash, N. Zeibek. The Uzbek and Bashkir scientists from the countries of the former Soviet Union A. Nadzhip, N. Mallayev, I. Khakkul, S. Sayfullah, N. Hasan, G. Khusainov and Kazakh scholars of Yassau studies such as M. Zharmukhamedov, S. Dautuly, Z. Zhandarbek, A. Akhmetbekova, D. Kenzhetay, A. Abdirasilkyzy should be especially noted, whose research made a significant contribution to the study of the poet's creativity.

In the period of independence, several scientific and artistic translations of the work "Diواني hikmet" by Yassau were done, which were presented to the readers, among which there are the names of such poets and scientists as M. Zharmukhameduly, S. Dautuly, M. Shafigov, Zh. Abdirashev, E. Duysenbayuly, A. Zhamishev, K. Kari, G. Kambarbekova, B. Sagyndykov, H. Imanzhanov, A. Ibatov, Z. Zhandarbek, A. Nurmanova, A. Bokebaev were named with great honor. Poets conveyed this work with literary words, while scientists made a scientific translation and transcription.

The anthology includes excerpts from "Diواني Hikmet" based on lithography published in 1904 in Kazan. Translated by Ph.D Philology Torali Kydyr. The first chapters of the work "Miratul-kulub" which is attributed to Yassau, which was re-written by one of the students of the poet Muhammad, were also translated into Kazakh. The translation was carried out by PhD student Khamidulla Tadzhiev.

This volume includes the works of the outstanding Sufi poet of the Middle Ages Suleimen Bakyrqani (1091-1186), a student of Khoja Ahmed Yasau, a recognized head of the Turkic branch of Sufism, thinker, and religious preacher. He was born in Bakyrqan town on the territory of present Karakalpakstan. Suleimen Bakyrqani, who was called by the people as "HakimAta" and who devoted his whole life to the knowledge of God and truth, made a great contribution to the Turkic verbal art. He wrote in the Turkic. He is the author of more than a hundred khikmets, as well as dastans "Akhyrzaman" ("End of the World"), "Migrazhnama", "Kissa Ismail", "Bibi Mariyam", "Half an Apple".

Over the years, the heritage of Bakyrqani became the object of research of such scientists as F. Koprulyu, N. Mallaev, K. Yeraslan, I. Khakkulov, S. Rafiddinov, H. Suyinshaliev, B. Kenzhebaev, N. Kelimbetov, T. Kydyr, who expressed their opinions

about the artistic features of the poet's works and their cultural values in the history of the Turkic peoples.

The poet's works can be found in many libraries around the world, since his works were widely spread at that time. And here it should be especially noted that the largest manuscript, comprehensively covering the works of Bakyrangani, is kept in the department of manuscripts of the National Library of the Republic of Kazakhstan.

The publication of the poet's works was carried out from the middle of the XIX century through manuscripts rewritten by katibs. His works were first published in 1846 by Kazan University, then they were republished sixteen times. In the Soviet period, only excerpts from his works were published in volumes and collections devoted to the history of Turkic-language literature. His works were republished in Tashkent (1991) and in Kazan (2000) based on the lithographs, published in the XIX-XX centuries.

The anthology presents some of Bakyrangani's khikmets translated from the original. The main part of the texts of S. Bakyrangani's works, included in this volume, was prepared on the basis of the oldest and most correct manuscript called "Hikmets by Bakyrangani", preserved in the department of rare books and manuscripts of the National Library of the Republic of Kazakhstan, which is distinguished by the fact that it is included into the UNESCO list. Also the anthology includes the dastans of Bakyrangani "Akhyrzaman", "Bibi Mariyam", "Migrazhnama". Bakyrangani's works were translated from the original into the Kazakh language and prepared for publication by the Candidate of philological sciences Torali Kydyr.

The volume is supplied with scientific annexes, which include: information about published texts; brief historical, literary and textual analysis of written monuments; list of used literature; abstract in Russian and English.

The publication equally addresses specialists - historians and philologists, as well as a wide circle of readers.

Volume - 560 pages.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым комитеті
М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты

Ежелгі дәуір әдебиетінің антологиясы
Бес томдық

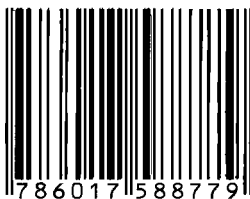
**Қарахандықтар
дәуіріндегі әдеби
жәдігерлер (IX-XII ғғ.)**

II - том

Редакторы: А. Жұматаева
Корректор: Ж. Нұрғожина
Дизайн, беттеу: С. Кириллова
Дизайнері: А. Садвакасов

Басуға 14.12.2020 ж. қол қойылды
Пішімі 70x100 $\frac{1}{16}$, Көлемі 35 б.т.
Офсеттік басылым.
Гарнитура: Times New Roman.
Таралымы 10 000 дана. Тапсырыс № 5684.

«Evo Press» баспаханасы
Алматы қ., Халиуллин к-сі, 32
Тел.: 8 (727) 352-82-02



9 786017 158879



ҰЛЫ ДАЛА ЖАУҒАРЛАРЫ

ЕЖЕЛГІ ДӘУІР ӘДЕБИЕТІМІЗ АНТОЛОГИЯСЫ



Қарахандықтар дәуіріндегі әдеби жәдігерлер (IX-XII ғғ.)

